

महाकविश्रीदण्डिविरचितं

दशकुमारचरितम्

द्रसरस्वतीकृतपदचन्द्रिकया शिवरामकृतभूषणया च समेतम्

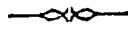

नारायण बालकृष्ण गोडबोले

काशीनाथ पाण्डुरङ्ग परब

इत्येताभ्यां

पाठान्तरैः संयोज्य संशोधितम् ।

तच्च

शाके १८०९ वत्सरे

मुम्बय्यां

निर्णयसागरयन्त्रालयाधिपतिना

मुद्रितम् ।

मूल्यं रूप्यकद्वयम् ।

प्रस्तावना.

दशकुमारचरिताच्या प्रती आजपर्यंत अनेक छापून निघाल्या आहेत. याची परिची प्रत सन १८४६ त लंडन शहरात प्रोफेसर होरेस् हेमन् उइल्सन् यांनी काढी इंग्रजी टिप्पणीसुद्धा राजाश्रयाने छापून काढिली. त्यानंतर कलकत्यात बाबू भुवन चन्द्र बघात यांनी सन १८६८ व १८७० या साली छापिली. यांत नुसतें मूळ होतें. पदें सन १८७३ च्या नुमाराम प्रोफेसर तारानाथ तर्कवाचस्पती यांनी कांहीं संस्कृत टिप्पणी देऊन कलकत्यांत नवीन आवृत्ति छापिली. या सर्व प्रतीत पूर्वपीठिकेचे पांच उच्छ्वास व दशकुमारचरिताचे आठ उच्छ्वास इतकाच ग्रंथ आहे. मुंबईस सन १८७२ साली डा. वृद्धरसाहेबांनी एक प्रत सरकारचे आश्रयाने छापिली. त्यांत पूर्वपीठिकेचे पांच उच्छ्वास व दशकुमारचरिताचे पहिले तीन उच्छ्वास इतका भाग आला आहे. पुढील भाग अजूनपर्यंत प्रसिद्ध झाला नाही. प्रसिद्ध झालेल्या भागांत वृद्धरसाहेबांनी इंग्रजी टिप्पणी दिल्या आहेत. आणखी दशकुमारचरितावर लिहिलेल्या पद्मचन्द्रिका, भूषणा व नागशर्पाक्ष अशा तीन टीका साहेबांस मिळाल्या होत्या, त्यातील कांहीं उतारेही ह्या टिप्पणींत दाखल केले आहेत. सर्वत्र टीका प्राप्त झाल्या असतां साहेबांनी त्या कां छापण्या नार्हात हें समजत नार्हा. असो.

आम्ही प्रसिद्ध केलेल्या आवृत्तीस मिळविलेलीं साधनें येणेंप्रमाणें आहेत:—

पूर्वपीठिका—वर लिहिलेल्या सर्व छापिल प्रती व वे. रा. रा. आपाशास्त्री खाडिलकर यांनी दिलेली एक लेखी प्रत. ही नाशिकचे वे. रा. रा. गोविंदशास्त्री निरंतर यांच्या प्रतीवरून उतरलेली आहे. गोविंदशास्त्र्यांची मूळ प्रत वृद्धर साहेबांनी नेली असें ते सांगतात.

दशकुमारचरित— वर लिहिलेल्या सर्व छापिल प्रती, रा. गोविंदशास्त्री निरंतर यांनी दिलेली एक लेखी प्रत व डा. भाऊ दाजी याच्या पुस्तकालयांतील दुसऱ्या दोन लेखी प्रती यांचे बाबू आफ् धी रॉयल् एशियाटिक् सोसायटीच्या लायब्ररीत ठेवलेल्या. यापैकी एक समग्र आहे व एक चवथ्या उच्छ्वासाच्या आरंभापर्यंत आहे.

उत्तरपीठिका—रा. आपाशास्त्री खाडिलकर यांनी दिलेली एक लेखी प्रत. हीही प्रत रा. गोविंदशास्त्री निरंतर यांच्या प्रतीवरून उतरलेली आहे. गोविंदशास्त्र्यांची मूळ प्रत वृद्धरसाहेब वेऊन गेले असें त्यांच्या ह्मणण्यांत आहे. हें प्रकरण अद्याप कांटेच छापलेलें नाही. दशकुमारांची कथा आजपर्यंत जी अपूर्ती होती ती यांत

पूर्ण झालेली आहे. उपलब्ध झालेल्या प्रतीत पुष्कळ त्रुटी आढळल्या कारण दुसऱ्या प्रतीविषयी शोध केला. ती दुसरें एक प्रकरण काशीसेवानुन आर्मेन मित्र रा. तशीनाथ त्रिविक्रम तेलंग यानी आणवून दिलें. तें कोणी पत्रनाम नासल्या तें तें त्रिविक्रम आहे. तें फार अशुद्ध आहे. तें तिसऱ्या परिशिष्टात दाखविलें आहे. उच्चरीतिच्या आणखी प्रती मिळाल्या असल्या तर वरें झाले असतें. पण दुसऱ्या मिळाल्या प्रती प्रकरणें तशीच कुजत ठेवावी तर याचा जीर्णोद्धार व्हावा नवी शक्यता नाहीं. तिसऱ्या प्रकरणें जशाची तशीच प्रसिद्ध केली आहेत. कोणाजणक याच्या दुसऱ्या प्रती आणल्यास त्याही त्या आमच्याकडे मेहरवानी करून पाठवून द्यायान् प्रसिद्ध करील असे म्हणून कळून घेता येईल. असो.

हें सर्व ग्रंथाच्या मूळाविषयी झाले. आता टीकाग्रंथावर मिळालेल्या प्रती :-

पदचन्द्रिका—हिची एक प्रत रा. गोविंदशास्त्री निरंतर याच्या मद्रती मिळाली. दुसरी रा. आपाशास्त्री खाडिलकर यांनी दिली. पण ती गोविंदशास्त्री यांच्या प्रती वरून उतरलेली होती, तिसरी एल्फिन्स्टन् कॉलेजातील पुस्तकालयातून आर्मेन मित्र रा. श्रीधर रामकृष्ण भांडारकर यांनी पाठवून दिली व चतुर्थी इदगाहन रा. श्रीधर रामकृष्ण किरकिरे यांनी पाठविली ही टीका दशकुमारचरितान्या मूळान्याची मिळी आहे.

भूषणा—हिची एक प्रत रा. गोविंदशास्त्री निरंतर याच्या मद्रती मिळाली. दुसरी रा. आपाशास्त्री खाडिलकर यांनी याच प्रतीवरून उतरलेली आपल्या मद्रती असलेली एक प्रत दिली व तिसरी एल्फिन्स्टन् कॉलेजातील पुस्तकालयातून रा. श्रीधर रामकृष्ण भांडारकर यांनी पाठविली. ही प्रत गोविंदशास्त्री यांच्या प्रतीवरून उतरलेली असावी ही टीका पहिल्या परिशिष्टात दिली आहे. वर मागिलेल्या टीका टीका दशकुमारचरितावर आहेत. परंतु हा ग्रंथ छापण्यास मुक्तान् ज्ञान्यावर पददीपिका म्हणून एक पूर्वपाठिकेवर टीका मिळाली. ती पदचन्द्रिकेच्या धर्मीवर लिहिलेली असून फार अलीकडील आहे. ती दुसऱ्या परिशिष्टात दिली आहे.

याप्रमाणें ज्या सद्गृहस्थानीं आह्मांस ग्रंथ वगैरे देऊन व अन्यरीतींन मद्रत दिली त्यांचे उपकार मानून व अशीच त्याहीं व दुसऱ्या गृहस्थानीं वरील शास्त्रीद्वयाने उदाहरण घेऊन आह्मांस वारवार विशेष मद्रत देऊन आह्मांकडून काव्यनाटकग्रंथ-प्रकाशरूप सेवा करून द्यावी अशी त्यांस विनंति करून हा लेख संपवितो

दशकुमारचरिते

पूर्वपीठिका ।

प्रथमोच्छ्वासः ।

ब्रह्माण्डच्छत्रदण्डः शतधृतिभवनाम्भोरुहो नालदण्डः
 क्षोणीनौकूपदण्डः क्षरदमरसरित्पट्टिकाकेतुदण्डः ।
 ज्योतिश्चक्राक्षदण्डस्त्रिभुवनविजयस्तम्भदण्डोऽङ्घ्रिदण्डः
 श्रेयस्त्रैविक्रमस्ते वितरतु विबुधद्वेषिणां कालदण्डः ॥

अस्ति समस्तनगरीनिकषायमाणा शश्वदगण्यपण्यविस्तारितमणिगणादिवस्तु- 5
 जातव्याख्यातरत्राकरमाहात्म्या मगधदेशशेखरीभूता पुष्पपुरी नाम नगरी ।
 तत्र वीरभटपटलोत्तरङ्गतुरङ्गकुञ्जरमकरभीषणसकलरिपुगणकटकजलनिधिमथन-
 मन्दरायमाणसमुद्दण्डभुजदण्डः, पुरंदरपुराङ्गणवर्नविहरणपरायणगीर्वाणतरुणगै-
 णिकागणजेगीयमानयातिमानया शरदिन्दुकुन्दघनसारनीहारहारमृणालमरालमु-
 रगजनीरक्षीरगिरिशिट्टहासकैलासकाशनीकाशमूर्त्या रचितदिगन्तरालपूर्त्या की- 10
 र्त्याभितः सुरभितः, स्वर्लोकशिखरोरुरुचिररत्नराकरवेलामेखलायितधरणी-
 रमणीसौभाग्यभोगभाग्यवान्, अनवरतयागदक्षिणारक्षितशिष्टविशिष्टविद्यासं-
 भारभासुरभूसुरनिकरो, विरचितारातिसंतापेन प्रतापेन सतततुलितवियन्मध्य-
 हंसो, राजहंसो नाम घनदर्पकन्दर्पसौन्दर्यसोदर्यहृद्यनिरवद्यरूपो भूपो बभूव ।
 तस्य वसुमती नाम सुमती लीलावतीकुलशेखरमणी रमणी बभूव । रोपणेन- 15
 णेन निटिलेक्षणेन भस्मीकृतचेतने मकरकेतने तदा भयेनानवद्या वनितेति मत्ता,
 तस्या रोलम्बावली केशजालं, प्रेमाकरो रजनीकरो विजितारविन्दं वदनं, जयध्व-
 जायमानो मीनो जायायुतोऽक्षियुगलं, सकलसैनिकाङ्गवीरो मलयममीगो निःश्वा-
 सः, पथिकहृदलनकरवालः प्रवालश्वाधरविम्बं, जयशङ्खो बन्धुरा लावण्यधरा

पाठान्तराणि ।

१ भुजदण्डमण्डनः; भुजदण्डमण्डलः. २ गणिकाजनगीयमानया. ३ परिचित. ४ मेखला-
 वलयित. ५ रोपरूपेण निटिलाक्षेण. ६ तस्य. ७ पथिकहृदलनः करवालमन्त्रानः.

कन्धरा, पूर्णकुम्भौ चक्रवासानुकारौ पर्योधरौ, ज्यायमाने पादवागमाने त्रिमल्लं
 च वाह, ईपत्फुल्ललीलायतंसकतारकोम्को गद्गावर्तमनार्भेर्नाभिः, दगीकृतयो-
 गिमनोरथो जैत्ररथोऽनियनं जयनं, जयन्मन्भभूते सौन्दर्यभूते त्रिध्नतयतिजना-
 रम्भे रम्भे चोरुयुगम्, आतपत्रमदस्यपत्रं पादद्वयम्, अन्वभृतानि प्रभनानि तानी-
 5 तराण्यद्धानि च समभूर्वाञ्च । त्रिजितामरपुरे पुण्यपुरे नियगना सानन्तभोग्द-
 लिता वसुमती वसुमती च मगधराजेन यथासुगमन्वभावि ।

तस्य राज्ञः परमार्चयेया धर्मपालपद्मो द्रवामितवर्मनामधेया धीर्गश्रणावशीर-
 तविद्युधाचार्थविचार्यकार्यमार्दिन्याः कुलापान्वाश्रयोऽभूवन् । तेषां गितवर्मणः सुम-
 तिभववर्माणौ, धर्मपालश्च सुमन्वसुभिरकामपालाः, पद्मो द्रवश्च सुश्रुतरत्रो द्रवा-
 10 धिति तनयाः समभूवन् । तेषु धर्मशीलः सत्यवर्मा संसारागान्तां वृद्धा तीर्थया-
 त्राभिलाषी देशान्तरमगमत् । त्रिदन्त्यारनारीपरायणो दुर्दिनीतः कामपालो
 जनकाग्रजन्मनोः आगमनमतिक्रम्य भुवं चभ्राम । त्रयो द्रवोऽपि वार्णज्यानिपुण-
 तया पारावारतरुणमरुगेन । इतरे मन्त्रिभूतवः पुण्ड्रः पुनर्नाथिष् पितृषु
 यथापूर्वमन्वातिष्ठन् ।

15 ततः कदाचिन्नानाविधमहदायुधैर्नपुण्यैर्गतागप्यजन्यगजन्यमौल्यपान्दनि-
 हितनिशितमायको मगधनायको मालवैश्चरं प्रत्यग्रमंग्रामरम्भरं समुन्कटमानमारं
 मानमारं प्रति महेलन्यमृतजलधिनयोपाहंकारेण भेरीशाहारेण त्रिदन्ताकर्णनाक्रा-
 न्तभयचण्डिमानं त्रिदन्तावलकृत्यं त्रिदुर्णयान्निजभरुणमन्मोदिनीभिरेणायन्भुज-
 गराजमस्तकवलेन चतुरङ्गवलेन संयुतः संग्रामाभिलाषेण रापेण महताविष्टो नि-
 20 र्ययो । मालवनाथोऽप्यनेकानेकपुत्रधमनाथो विग्रहः सविग्रह इव नाग्रहोऽभिमु-
 खीभूय भूयो निर्जगाम । तयोरथ ग्यनुगगुरक्षुण्णलोणीममुद्रते कार्ग्यदाकटस्र-
 वन्मदधाराधोतमूले नव्यवल्लभयणागतद्रिच्यकन्याजनजवानिहापटमण्डप इव
 वियत्तलव्याकुले धृलीपटले त्रिद्विपदध्वनि त्रिदुर्णान्यवानिपटह्वानर्थाभिरिताशे-
 पदिगन्तरालं शस्त्राशास्त्र हस्ताहस्त परम्पराभिहतसैन्यं जन्यमजनि । तत मग-
 25 धराजः प्रक्षीणसकलसैन्यमण्डलं मालवराजं जीवग्राहमभिगृह्य कृपालुतया पुनर-
 पि स्वराज्ये प्रतिष्ठापयामास ।

ततः स रत्नाकरमेखलाभिलाषमनन्यशामनां आगदन्पद्मतया नारायणं सक-
 ललोकैककारणं निरन्तरमर्चयामास । अथ कदाचित्तदग्रमहिषी देवी “देवेन क-
 ल्पवल्लीफलमाप्नुहि” इति प्रभातसमये सुखप्रमवलोकितवती । सा तदा दयितम-

नोरथपुष्पभूतं गर्भमधत्त । राजापि संपन्न्यकृताखण्डलः सुहृन्मृपमण्डलं समाहूय
निजसंपन्ननोरथानुरूपं देव्याः सीमन्तोत्सवं व्यधत् ।

एकदा हितैः सुहृन्मन्त्रिपुरोहितैः सभायां सिंहासनासीनो गुणैरहीनो ललाटत-
टन्यस्ताञ्जलिना द्वारपालेन व्यज्ञापि— “देव, देवसंदर्शनलालसमानसः कोऽपि दे-
वेन विरच्यार्चनाहो यतिद्वारदेशमध्यास्ते” इति । तदनुज्ञातेन तेन स संयमी नृपस- 5
मीपमनायि । भूपतिरायान्तं तं विलोक्य सम्यग्ज्ञाततदीयगूढचारभावो निखिल-
मनुचरनिकरं विसृज्य मन्त्रिजनसमेतः प्रणतमेनं मन्दहासमभाषत— “ननु तापस,
देशं सापदेशं भ्रमन्भवांस्तत्र तत्र भवदभिज्ञातं कथयतु” इति । तेनाभाषि भूभ्रम-
णवलिना प्राञ्जलिना— “देव, शिरसि देवस्याज्ञामादायैनं निर्दोषं वेषं स्वीकृत्य
मालवेन्द्रनगरं प्रविश्य तत्र गूढतरं वर्तमानस्तस्य राज्ञः समस्तमुदन्तजातं विदित्वा 10
प्रत्यागमम् । मानी मानसारः स्वसैनिकायुष्मत्तान्तराये संपराये भवतः पराजयम-
नुभूय वैलक्ष्यलक्ष्यहृदयो वीतदयो महाकालनिवासिनं कालीविलासिनमनश्वरं
महेश्वरं समाराध्य तपःप्रभावसंतुष्टादस्मादेकवीरारातिघ्नो भयदां गदां लब्धात्मा-
नमप्रतिभटं मन्यमानो महाभिमानो भवन्तमभियोक्तुमुद्युक्ते । ततः परं देव एव
प्रमाणम्” इति । तदालोच्य निश्चिततत्कृत्यैरमास्यै राजा विज्ञापितोऽभूत्— 15
“देव, निरुपायेन देवसहायेन योद्धुमरातिरायाति । तस्मादस्माकं युद्धं सांप्रत-
मसांप्रतम् । सहसा दुर्गसंश्रयः कार्यः” इति । तैर्वहुधा विज्ञापितोऽप्यखर्वेण
गर्वेण विराजमानो राजा तद्वाक्यमकृत्यमित्यनादृत्य प्रतियोद्धुमना बभूव । शितिक-
ण्ठदत्तशक्तिसारो मानसारो मानसारो योद्धुमनसामग्रीभूय सामग्रीसमेतोऽक्लेशं म-
गधदेशं प्रविवेश । तदा तदाकर्ण्य मन्त्रिणो भूमहेन्द्रं मगधेन्द्रं कथंचिदनुनीय रि- 20
पुभिरसाध्ये विन्ध्याटवीमध्येऽवरोधान्मूलवलरक्षितान्निवेशयामासुः । राजहंसस्तु
प्रशस्तवीतदैर्न्यसैन्यसमेतस्तीव्रगत्या निर्गत्याधिकरूपं द्विपं हरोध । परस्परवद्धवै-
रयोरेतयोः शूरयोस्तदा तदालोकनकुतूहलागतगगनचराश्चर्यकारणे रणे वर्तमाने
जयाकाङ्क्षी मालवदेशरक्षी विविधायुधस्थैर्यचर्याञ्चितसमरतुलितामरेश्वरस्य मगधे-
श्वरस्य तस्योपरि पुरा पुरारातिदत्तां गदां प्राहिणोत् । निशितशरनिकरशकलीकृ- 25
तापि सा पशुपतिशासनस्यावन्ध्यतया सूतं निहत्य रथस्थं राजानं मूर्च्छितमकार्षी-
त् । ततो वीतप्रग्रहा अक्षतविग्रहा बाहा रथमादाय दैवगत्यान्तःपुरशरण्यं महारण्यं
प्राविशन् । मालवनाथो जयलक्ष्मीसनाथो मगधराज्यं प्राज्यं समाक्रम्य पुष्पपुर-
मध्यतिष्ठत् ।

- तत्र तैत्तिरितिहतिश्रान्ता अमासा देवगत्यानुन्क्रान्तजीविता निशान्तवात्-
 लब्धसंज्ञाः कथांचिदाश्वस्य, राजानं समन्तादन्वीक्ष्यानवर्त्याकितरन्तो, दैन्य-
 वन्तो देवीमवापुः । वसुमती तु तेभ्यो निर्गणलगेन्यदातिं राजोऽदृश्यत् चाकर्ण्यो-
 5 द्विधा शोकमागमन्ना समणानुगमने मतिं व्यधत् । “कल्याण, भृग्मणमरणम-
 निश्चितम् । किं च देवज्ञकार्थतो माथनोद्धतागतिः मार्गभौषोऽभिगमो भविता
 मुकुमारः कुमारस्तदुदरे वर्तते । तस्मादयं तव मरणमनुचितम्” इति भृग्विप-
 पितैरमात्यपुरोहितैरनुनीयमानया तथा क्षणं क्षणहीनया नृणांमस्थायि । अथाश्व-
 रात्रे निद्रानिलीदनेत्रे पांजने विजने शोकपागवारमपागमुत्तर्तुमशङ्कयती मेनानि-
 वेशदेशं निःशब्दलेजं अर्नर्गतकम्य यस्मिन्मथस्य संमक्ततया तदानयनपत्याय-
 10 नश्रान्ता गन्तुमक्षमाः क्षमार्पितरक्ष्याः पश्याकृत्याः पूर्वमार्तष्टंनस्य निकटवदनगेः
 शाखायां मूर्तिरेखायामिव कचिदुत्तरीयाश्वेन बन्धनं मूर्तिमाधनं विगन्य मनुक्तामा-
 भिरामा वाज्राधुरींविंसीकृतकलकण्ठा माश्रुकण्ठा व्यल्पन्- “त्यवप्योपामि-
 तपुष्पायक भूनायक, भवानेव भावित्यापि जन्मान् बल्लभो भवतु” इति । त-
 दाकर्ण्य नीहारकरकिरणानकरसंपर्कल्लभायवोधो मागधोऽगाधर्मध्रुविक्षरणप्र-
 15 चेष्टो देवीवाक्यमेव निश्चिन्वानमन्वानः प्रियवचनानि अर्नन्माप्राप्तयन् । मा
 समंभ्रममागत्यामन्दहृदयानन्दसंप्लुल्लवदनारविन्दा तमुपार्पिताभ्यामिवातिमिपि-
 ताभ्यां लोचनाभ्यां पिबन्ती विक्रम्वरेण स्वरेण पुरोहितामात्यजनमुञ्जराहृय ते-
 भ्यस्तमदर्शयत् । राजा निर्दलितदृष्टिभ्रतानिजचरणाम्बुजैः प्रशंसितदेवमाहा-
 त्म्यैरमात्यैरभाणि- “देव, रथ्यचयः मारथ्यपगमे रथं रभमादरण्यमनयत्” इति ।
 20 “तत्र निहतमैनिकग्रामे संग्रामे माल्लवर्पितनार्गाधितपुगरातिना प्रहितया गदया
 दयाहीनेन तादृितो मूर्च्छामागत्यात्र वने निशान्तपवनेन बोधितोऽभवत्” इति
 महीपतिरकथयत् । ततो विगचितमहेन मान्त्रनिवहेन विगचितदेवानुक्रुल्येन कालेन
 शिविरमानीयापनीताशेषशल्यां विक्रमितानिजाननारविन्दो राजा महमा विरो-
 पितव्रणोऽकारि । विरोधिदैवधिद्वृतपुरुषकारो दैन्यव्याप्ताकारो मगधाधिपति-
 25 रधिकाधिकाधिरमात्यसंमत्या मृदुभापितया तथा वसुमत्या मत्या कालतया च
 समबोधि- “देव, सकलस्य भूपालकुलस्य मध्ये तेजोवरिष्ठो गरिष्ठो भवानद्य वि-
 न्ध्यवनमध्ये निवसतीति जलबुद्बुदसमाना विराजमाना संपत्तडिल्लतेव सहस्रबोदेति
 नश्यति च । तन्निखिलं देवायत्तमेवावधार्य कार्यम् । किं च पुरा हरिश्चन्द्रराम-

१ प्रत्युत्क्रान्त. २ दुरीकृतकलकण्ठाकण्ठा. ३ भवानेकः. ४ चिरक्षरण ५ देवीवाक्यमिव.

६ समाप्य ? ; सत्याप्य ? (सपाप्य ?). ७ विकारवरेण. ८ निशीत ; निशीथ.

चन्द्रमुख्या असंख्या महीन्द्रा ऐश्वर्योपमितमहेन्द्रा दैवतन्त्रं दुःखयन्त्रं सम्यग-
नुभूय पश्चादनेककालं निजराज्यमकुर्वन् । तद्वदेव भवान्भविष्यति । कंचन का-
लं विरचितदैवसमाधिर्गताधिस्तिष्ठतु तावत्” इति ।

ततः सकलसैन्यसमन्वितो राजहंसस्तपोविभ्राजमानं वामदेवनामानं तपोधनं
निजाभिलाषावाप्तिसाधनं जगाम । तं प्रणम्य तेन कृतातिथ्यस्तस्मै कथितकथ्यस्त- 5
दाश्रमे दूरीकृतश्रमे कंचन कालमुषित्वा निजराज्याभिलाषी मितभाषी सोमकुला-
वतंसो राजहंसो मुनिमभाषत— “भगवन्, मानसारः प्रवलेन दैववलेन मां नि-
र्जित्वा मद्भोग्यं राज्यमनुभवति । तद्वदहमप्युग्रं तपो विरच्य तमरातिमुन्मूलयि-
ष्यामि लोकशरण्येन भवत्कारुण्येनेति नियमवन्तं भवन्तं प्राप्त्वम्” इति ।
ततस्त्रिकालज्ञस्तपोधनो राजानमवोचत्—“सखे, शरीरकार्श्यकारिणा तपसालम् । 10
वसुमतीगर्भस्थः सकलरिपुकुलमर्दनो राजनन्दनो नूनं संभविष्यति । कंचन कालं
तूष्णीमास्व” इति । गगनचारिण्यापि वाण्या “सख्यमेतत्” इति तदैवावोचि ।
राजापि मुनिवाक्यमङ्गीकृत्वातिष्ठत् ।

ततः संपूर्णगर्भदिवसा वसुमती सुमुहूर्ते सकललक्षणलक्षितं सुतमसूत ।
ब्रह्मवर्चसेन तुलितवेधसं पुरोधसं पुरस्कृत्य कृशविन्महीपतिः कुमारं सुकुमारं 15
जातसंस्कारेण वालालंकारेण च विराजमानं राजवाहननामानं व्यधत् । तस्मि-
न्नेव काले सुमतिमुमन्त्रसुमित्रसुश्रुतानां मन्त्रिणां प्रमतिमित्रगुप्तमन्त्रगुप्तविश्रु-
ताख्या महदभिरख्याः सूनवो नवोद्यदिन्दुरुचश्चिरायुषः समजायन्त । राजवा-
हनो मन्त्रिपुत्रैरात्मभिन्नैः सह वालकेलीरनुभवन्नवर्धत ।

अथ कदाचिदेकेन तापसेन रसेन राजलक्षणविराजितं कंचिन्नयनानन्दकरं 20
सुकुमारं कुमारं राज्ञे समर्प्यावोचि—“भूवल्लभ, कुशसमिदानयनाय वनं गतेन मया
काचिदशरण्या व्यक्तकार्पण्याश्रु मुञ्चन्ती वनिता विलोकिता । ‘निर्जने वने किंनि-
मित्तं रुद्यते त्वया’ इति पृष्ट्वा सा करसरोरुहैरश्रु प्रमृज्य सगद्गदं मामवोचत्— ‘मुने,
लावण्यजितपुष्पसायके मिथिलानायके कीर्तिव्यापृतसुधर्मणि निजसुहृदो मगध-
राजस्य सीमन्तिनीसीमन्तमहोत्सवाय सुत्रदारसमन्विते पुष्पपुरमुपेत्य कंचन काल- 25
मधिवसति समाराधितगिरीशो मालवाधीशो मगधराजं योद्धुमभ्यगात् । तत्र प्र-
ख्यातयोरेतयोरसंख्ये संख्ये वर्तमाने सुहृत्साहाय्यकं कुर्वाणो निजवले सति विदेहे
विदेहेश्वरः प्रहारवर्मा जयवता रिपुणाभिगृह्य कारुण्येन पुण्येन विसृष्टो हतावशेषेण
शून्येन सैन्येन सह स्वपुरगमनमकरोत् । ततो वनमार्गेण दुर्गेण गच्छन्नधिकवलेन

शवरवलेन रभसादभिहन्यमानो मूलवल्गाभिर्गाधतावगोधः स महानिगोधः पत्या-
यिष्ट । तदीयार्थक्योर्यमयोर्धात्रीभावेन पारुर्काल्पताः मर्दाहतापि तीव्रगति भृप-
तिमनुगन्तुमक्षमे अभूव । तत्र विवृतवदनः कोऽपि रूपी तोप इव व्याघ्रः शीघ्रं
मामाघ्रातुमागतवान् । भीताहमुदग्रशान्धिं स्पन्दन्ती पर्यपतम् । मदीयपाणिभ्रष्टो

- 5 वालकः कस्यापि कार्पलाशवत्य क्रोडमभ्यलीयत । तन्त्रवाकार्पिणोऽर्मापिणो व्या-
घ्रस्य प्राणान्त्राणो वाणागनयन्त्रमुक्तोऽपाह्वन । विल्याल्यको वालकोऽपि
शवरैरादाय कुत्रचिदुपनीयत । तुमारुपरमुद्रहन्ती मर्दाहता कुत्र गता न जाने ।
साहं मोहं गता केनापि कृपालुना वृक्षापालेन स्मृतीरुमावेद्य विरोपितत्रणा-
भवम् । ततः सूर्याभय भयः क्षमाभर्तुर्गन्तकमुपातिष्टामुग्गहायतया दुर्दहन-
10 भिजाततया च व्याकुर्वाभवापि' इत्याभदधाना 'एकार्किन्त्याप स्यामिनं गाम-
प्याप' इति मा तदेव निरगान् । अहमापि भवान्मत्रस्य विदेहनाथस्य विप-
न्निमित्तं विपादमनुभवन्मदन्वयाङ्गं कुमारान्त्रायन्तदेकं चाण्डकामान्दरं मु-
न्दरं प्रागाम् । तत्र संततपेयविधावजयामिदये कुमारं देवतोपहारं कारिष्यन्तः
किराताः 'महीरुशगावल्गाभ्यन्तमेनमसिलतया वा, संकततले यवननानिक्षिप्त-
15 चरणं लक्ष्मीकृत्य शितशरानकरेण वा, अनेकचरणैः पत्यायमानं कुमुदवाल्कैर्वा
दंशयित्वा संहानिष्यामः' इति भाषमाणा मया समभ्यभाष्यन्त । 'ननु किं ग-
तोत्तमाः, घोरप्रचारे क्रान्तारे स्पालितपथः स्वविग्भृन्गोऽहं मम पुत्रकं रुचिन्ला-
यायां निक्षिप्य मार्गान्वेषणाय किञ्चिदन्तरमगच्छम् । स कुत्र गतः, केन वा
गृहीतः, परीक्ष्यापि न वीक्ष्यते । तन्मुग्वालोकनेन विनानेकान्यहान्यतीतानि ।
20 किं करोमि, क्व यामि, भवाद्भनं किमदशि' इति । 'द्विजोत्तम, काश्चिदत्र
तिष्ठति । किमेव तत्र नन्दनः सत्यमेव । तदेनं गृहाण' इत्युक्त्वा देवानुकूल्येन
मह्यं तं व्यतरन् । तेभ्यो दत्ताशीरुहं वालकमक्षीकृत्य शिशिरोदकादिनोपचारेणा-
श्वास्य निःशङ्कं भवदङ्कं समानीतवानस्मि । एनमायुष्मन्तं पितृरूपां भवानभिर-
धतात्" इति । राजा सुहृदापन्निमित्तं शोकं तन्नन्दनविलोकनमुपेन किञ्चिदं-
25 धरीकृत्य तमुपहारवर्षनाम्नाहूय राजवाहनमिव पुषोप ।

जनपतिरेकास्मिन्पुण्यदिवसे तीर्थस्नानाय पक्वणनिकटमार्गेण गच्छन्नवलया
कयाचिदुपलालितमनुपमशरीरं कुमारं कंचिदवलोक्य कुतूहलाकुलस्तामपृच्छत्-
“भामिनि, रुचिरमूर्तिः सराजगुणमंपूर्तिरसावर्षको भवदन्वयसंभवो न भवति ।

१ उदग्रपाणिः. २ ददशयित्वा. ३ किराता. तमोघोरमचारे; किराताः सुघोरमचारे.
४ मकुचीकृत्य.

कस्य नयनानन्दनो, निमित्तेन केन भवदधीनो जातः, कथ्यतां याथातथ्येन खया” इति । प्रणतया तया शवर्या सलीलमलापि— “राजन्, आत्मपल्लीस-मीपे पदव्यां वर्तमानस्य शक्रसमानस्य मिथिलेश्वरस्य सर्वस्वमपहरति शवरसैन्ये मद्दयितेनापहस्य कुमार एष मह्यमर्पितो व्यवर्धत” । तदवधार्य कार्यज्ञो राजा मुनिकथितं द्वितीयं राजकुमारमेव निश्चित्य सामदानाभ्यां तामनुनीयापहारवर्मे- 5
खाख्याय देव्यै “वर्धय” इति समर्पितवान् ।

कदाचिद्दामदेवशिष्यः सोमदेवशर्मा नाम कंचिदेकं वालकं राज्ञः पुरो नि-क्षिप्याभाषत— “देव, रामतीर्थे स्नात्वा प्रत्यागच्छता मया काननावनौ वनितया कयापि धार्यमाणमेनमुज्ज्वलाकारं कुमारं विलोक्य सादरमभाणि— ‘स्यविरे, का त्वम् । एतस्मिन्नटवीमध्ये वालकमुद्ब्रहन्ती किमर्थमायासेन भ्रमसि’ इति । 10
वृद्धयाप्यभाषि— ‘मुनिवर, कालयवननाम्नि द्वीपे कालगुप्तो नाम धनाढ्यो वै-श्यवरः कश्चिदस्ति । तन्नन्दिनीं नयनानन्दकारिणीं सुवृत्तां नामैतस्माद्धी-पादागतो मगधनाथमन्त्रिसंभवो रत्नोद्भवो नाम रमणीयगुणालयो भ्रान्तभूव-लयो मनोहारी व्यवहार्युपयम्य सुवस्तुसंपदा श्वशुरेण संमानितोऽभूत् । काल-क्रमेण नताङ्गी गर्भिणी जाता । ततः सोदरविलोकनकुतूहलेन रत्नोद्भवः कथं- 15
चिच्छशुरमनुनीय चपललोचनयानया सह प्रवहणमारुह्य पुष्पपुरमभिप्रतस्थे । कल्लोलमालिकाभिहतः पोतः समुद्राम्भस्यमज्जत् । गर्भभरालसां तां ललनां धात्रीभावेन कल्पिताहं कराभ्यामुद्ब्रहन्ती फलकमेकमधिरुह्य दैवगत्या तीरभूमि-मगमम् । सुहृज्जनपरिवृतो रत्नोद्भवस्तत्र निमग्नो वा केनोपायेन तीरमगमद्वा न जानामि । क्लेशस्य परां काष्ठामधिगता सुवृत्तास्मिन्नटवीमध्येऽद्य सुतमसूत । 20
प्रसववेदनया विचेतना सा प्रच्छायशीतले तरुतले निवसति । विजने वने स्था-तुमशक्यतया जनपदगामिनं मार्गमन्वेष्टुमुद्युक्तया मया विवशायास्तस्याः समीपे वालकं निक्षिप्य गन्तुमनुचितमिति कुमारोऽप्यानायि’ इति । तस्मिन्नेव क्षणे वन्यो वारणः कश्चिददृश्यत । तं विलोक्य भीता सा वालकं निपात्य प्राद्रवत् । अहं समीपलतागुल्मके प्रविश्य परीक्षमाणोऽतिष्ठम् । निपतितं वालकं पल्लवक- 25
वलमिवाददति गजपतौ कण्ठीरवो भीमरवो महाग्रहेण न्यपतत् । भयाकुलेन द-न्तावलेन झटिति वियति समुत्पात्यमानो वालको न्यपतत् । चिरायुष्मत्तया स चोन्नततरुशाखासमासीनेन वानरेण केनचित्पक्वफलद्युद्ध्या परिगृह्य फलेतरतया विततस्कन्धमूले निक्षिप्तोऽभूत् । सोऽपि मर्कटः क्वचिदगात् । वालकेन सत्त्वसं-

पन्नतया सकलदेशमहेनाभावि । केर्माग्णा कार्गणं निहत्य कुत्राचदगाधि । ल-
ताशृङ्गाभिर्गताऽहर्मापि तेजःपुङ्गुं बालकं शनैरुवनीमहादवतार्य वनान्तरे वानिना-
मान्वप्याविलोस्येनमानीय गुरुर्ये निवेद्य तान्नेदेशेन भयान्नकटमानीतवानास्मि”
इति । सर्वेषां गृह्णामेकदेशानुत्प्लव्यैवाभावेन महदाशयं विश्राणां राजा “रत्रो-
५ द्रवः कथमभवत्” इति चिन्तयन्तन्नन्दनं पुणो द्रवनामस्यै विशय तद्दन्तं व्या-
ख्याय मुश्रुताय विपादसंतापावनुभवंमदनुजतनयं समर्पितवान् ।

अन्येद्यः कंचन बालकमुर्गस्य दधती वसुमती वल्लभमभिगता । तेन “कुत्रस्यो-
५ ड्यम्” इति पृष्ट्वा समभाषत- “ गजन, अनीतायां रात्रौ काचन दिव्यवानिता
मत्पुत्रः कुमारमेकं संस्थाप्य निद्रामृष्टतां मां विबोध्य विनीताव्रवीत्- “देवि,
10 तन्मान्विणो रमपालनन्दनस्य तामपालस्य वल्लभा यैक्षकान्ताहं नागवली
नाम, नान्दनी मणिभद्रस्य । यक्षेश्वरानुमत्या मदान्मजमेतं भवत्तज्जस्याम्भोनि-
धिवल्येवोष्टनशोणीमण्डलेभ्यस्त भाविनां विशुद्ध्यशान्तये राजवाहनस्य परिच-
र्याकरणायानातवत्यास्मि । तमेतं मनोजगंनिभमभिधर्यय” इति । विस्मयाविकसि-
तनयनया मया मन्विनये मन्त्रना स्वधी यधी माप्यदृश्यतामयामीत्” इति । काम-
15 पालस्य यक्षकन्यासंगमे विस्मयमानमानसो राजहंसो र्ग अनामित्रं मुमित्रं मन्विण-
माह्वय नदीयश्चानुपुत्रमर्थपालं विधाय तस्मै सर्वं वार्त्तादिकं व्याख्यायादान् ।

ततः पर्णाम्भान्दिवसे वामदेवान्तेवागी तदाश्रमवामी ममाराधितदेवकीर्तिं नि-
र्भान्मिन्माम्भान्ति वसुमनुकुमारं कुमारमेकमवगमन्त्य नरपतिमवादीत्- “ देव,
तीर्थयात्राप्रसङ्गेन कावेरीतीरमागतोऽहं विलोलालकं बालकं निजोन्मद्गतले नि-
20 धाय रुदती स्यावगमेकां विलोक्यावाचम- ‘स्यविरे, का तम्, अयमर्भकः कस्य
नयनानन्दकरः, कान्तारं किमर्थमागता, शोककारणं किम्’ इति । सा करयु-
गेन वाष्पजलमुन्मृज्य निजशोकशङ्कत्पाटनक्षममिव मामवलोक्य शोकहेतुमवोच-
त्- ‘ द्विजात्मज, गजहंसमन्विणः मितवर्मणः कनीयानात्मजः सत्त्वर्मा तीर्थया-
त्राभिलाषेण देशमेनमागच्छत् । स कर्मिश्चदग्रहारे काली नाम कस्यचिद्भूसुरस्य
25 नान्दनी विवाद्य तस्या अनपत्नतया गौरी नाम तद्गिनी काञ्चनकान्ति परि-
णीय तस्यामेकं तनयमलभत । काली मासृयमेकदा धाव्या मया सह बालमेन-
मेकेन मियेणानीय तटिन्यामेतस्वामिक्षिपत् । करेणकेन बालमुदृसापरेण प्लव-
माना नदीवेगागतस्य कस्यचित्तरोः शाखामवलम्ब्य तत्र शिशुं निधाय नदीवे-
गेनोद्यमाना केनचित्तरुद्वेन कालभोगिनाहमदांग । मदवलम्बीभूतो भूरुहोऽय-

मस्मिन्देशे तीरमगमत् । गरलस्योद्दीपनतया मयि मृतायामरण्ये कश्चन शरण्यो
 नान्नीति मया शोच्यते ' इति । ततो विपमत्रिपञ्चालावलीढावयवा सा धरणी-
 नले न्यपतत् । दयाविप्रेहदयोऽहं मन्त्रवलेन विपव्यवस्थामपनेतुमक्षमः समीप-
 कुक्षेष्वापिधिविशेषमन्विष्य प्रैसागतो व्युत्क्रान्तजीवितां तां व्यलोकयम् । तदनु
 तन्याः पात्रकमंस्कारं विरच्य शोकाकुलचेता बालमेनमगतिमादाय सत्यवर्मवृ- 5
 त्तान्श्रवणवेलायां तन्निवासाग्रहारनामधेयस्याश्रुततया तदन्वेषणमशक्यमित्या-
 लोच्य ' भवद्मत्सतनयस्य भवानेवाभिरक्षिता ' इति भवन्तमेनमनयम् " इति । त-
 त्निगम्य सत्यवर्माच्यतेः सम्यगर्नाश्रिततया खिन्नमानसो नरपतिः शुमतये म-
 न्विषेण सोमदत्तं नाम तदनुजननयमपितवान् । सोऽपि सोदरमागतमिव मन्य-
 मानो विशेषेण पुषोप । 10

एवं मिलितेन कुमारमण्डलेन बालकेलीरनुभवन्नधिरूढानेकबाहनो राजवाह-
 नोऽनुक्रमेण चालोपनयनादिमंस्कारजातमलभत । ततः सकललिपिज्ञानं निखि-
 लदेर्गीयभाषापारिण्ट्यं पटङ्गसहितवेदसमुदायकोविदत्वं काव्यनाटकाख्यानका-
 न्यायिकेतिहासचित्रकथामाहितपुराणगणनपुण्यं धर्मशब्दज्योतिस्तर्कमीमांसादि-
 गमनशास्त्रानिकरचतुर्यं कौटिल्यकामन्दकीयादिनीतिपटलकौशलं वीणाद्यशेष- 15
 वाद्यदाक्ष्यं संगीतगार्हत्यहारिन्यं मणिमन्त्रापधादिमायाप्रपञ्चञ्जुत्वं मातङ्गतुरङ्गा-
 दिवाहनारोहणपाटवं विविधाद्युधप्रयोगर्षणत्वं चौर्यदुरोदरादिकपटकलाप्रौढत्वं
 च तत्तदाचार्यभ्यः सम्यग्लब्ध्वा यौवनन विलसन्तं कृसेष्वनलसं तं कुमारनिकरं
 निरीक्ष्य महीवल्लभः सः "अहं शत्रुजनदुर्लभः" इति परमानन्दममन्दमविन्दत॥

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते कुमारोत्पत्तिर्नाम प्रथम उच्छ्वासः ।

द्वितीयोच्छ्वासः ।

अथैकदा वामदेवः सकलकलाकुशलेन कुमुमसायकसंशयितसौन्दर्येण कल्पि- 20
 तमोदर्येण माहमापर्हासितकुमारेण मुकुमारेण जयध्वजातपवारणकुलिशाङ्कितक-
 रेण कुमारनिकरेण परिवेषितं राजानमानतशिरसं समभिगम्य तेन तां कृतां
 परिचर्यामर्द्रीकृत्य निजचरणकमलयुगलमिलन्मधुकरायमाणकाकपक्षं विदलिष्य-
 माणात्रपक्षं कुमारचर्यं गाहमालिङ्ग्य मितससवाक्येन विहिताशीरभ्यभापत-

१ विषालवणञ्जाला. २ प्र.यागच्छमुत्क्रान्त. ३ चतुरत्वम्. ४ कलशाङ्कित. ५ गलन्. ६ अमित.

“भूवल्लभ, भवदीयमनोरथफलार्थमेव समृद्धत्यावृण्यं तामृण्यं नुर्तामत्रो भवन्पुत्रोऽनुभवाति । महचरममेतस्य नृनमेतस्य द्विर्नृजयाग्म्भममय ण्यः । तदस्य महल्लेशमेहस्य राजवाहनस्य द्विर्नृजयप्रयाणं क्रियताम् ” इति । कुमार मागभिगमा रोमापर्याग्या ग्याभस्मीकृतारयो ग्योपहर्तान्तममीग्या ग्याभिग्यानेन यानेनाभ्युदयाशनें गजानमहापुः । तन्ग्यानिव्याभितरेणां विधाय समुचितां वृद्धिमुपादिष्य शुभे मुहूर्ते सर्पाग्वारं कुमारं विजयाय विगमजं ।

राजवाहनो महल्लमृचकं शुभशकुनं विलोक्यन्देशं कानिर्दानक्रम्य विन्ध्याद्वीमध्यमविशन् । तत्र हेतिर्दानाकिणाङ्गं कार्यायमरुर्केशकायं यज्ञोपवीतिनानुमेयविप्रभावं व्यक्ताकिगतप्रभावं लोचनपरुपं कर्माप पुण्यं ददर्श । तेन विहितपूजनो राजवाहनोऽभाषत- “ ननु मानव, जनमहर्गाहते मुगहिते योगप्रचारे कान्तारे विन्ध्याद्वीमध्यं भवानेताही किर्मानि निवर्माति । भवदंसोपनीतं यज्ञोपवीतं भृगुग्भारं यानर्याति । हेतिर्दानाभिः किगतरीतिरनुर्भायते । कथय किमेतत् ” इति । “नेजामयोऽयं गानुपमात्रपर्याग्यो नृनं न भवति ” इति मत्ता मपुरुषमन्त्रयन्वमृगान्नामजनने विजाय तस्मै निजवृत्तान्तमरुथयत्- “ गजनन्दन, केचिदस्यामटव्यां वेदादिवाशभ्यामपहाय निजकुलाचारं दूर्गीकृत मत्तशौचादिधर्मव्रतं पारुह्य किर्त्तव्यमन्वायन्तः पुर्लिन्दपुर्गेगमान्दन्नमुपभुजाना वृत्वा ब्राह्मणवृत्रा निवर्मान्ति । तेषु कस्यचिन्पुत्रो निन्दापात्रचारित्र्यो मातङ्गो नामाहं सह किगतवलेन जनपदं प्रविश्य ग्रामेषु धनिनः स्त्रीवाल्मर्हातानानीत्यादव्यां वन्धने निधाय तेषां मकलधनमपहरन्नुदृय वीतदयो व्यचरम् । कदाचिदेकास्मिन्कान्तारे मदीयमहचरगणेन जिघांसमानं भृगुग्मेकमवलोक्य दयायत्ताचित्तोऽब्रवम्- ‘ ननु पापाः, न दन्तव्यो ब्राह्मणः ’ इति । ते रोषाम्पनयना मां बहुधा निरभन्मयन । तेषां भाषणपारुण्यमर्मादृष्णुग्मवर्मानुग्गुररलणाय चिरं प्रयुध्य तैर्गभहतो गतजीवितोऽभवम् । ततः प्रेतपुरीमुपेत्य तत्र देहधारिभिः पुरुषैः परिर्वोष्टं सभामध्ये रत्नगचितमिहागनामीनं शमनं विलोक्य तस्मै दण्डप्रणाममकरवम् । सोऽपि मामवेक्ष्य चित्रगुप्तं नाम निजामासमाह्वय तमवोचत्- ‘ सचिव, नैपोऽमुप्य मृत्युममयः । निन्दितचरितोऽप्ययं महीनुरनिमित्तं गतजीवितोऽभूत् । इतः प्रभृति विगालितकल्मपस्यास्य पुण्यकर्मकरणे रुचिरुदेष्यति । पापिष्टैरनुभूयमानमत्र यातनाविशेषं विलोक्य पुनरपि पूर्वशरीरमनेन गम्यताम् ’ इति । चित्रगुप्तोऽपि तत्रतत्र संतप्तेष्वायमस्तम्भेषु वध्यमा-

नान्, अत्युष्णीकृते विततशराव तैले निक्षिप्यमाणान्, लगुडैर्जर्जरीकृतावयवान्,
 निशितदङ्कैः परितक्ष्यमाणानपि दर्शयित्वा पुण्यबुद्धिमुपदिश्य माममुञ्चत् । त-
 देव पूर्वशरीरमहं प्राप्तो महाटवीमध्ये शीतलोपचारं रचयता महीसुरेण परीक्ष्य-
 माणः शिलायां शयितः क्षणमतिष्ठम् । तदनु विदितोदन्तो मदीयवंशबन्धुगणः
 सहसागस्य मन्दिरमानीय मामपक्रान्तव्रणमकरोत् । द्विजन्मा कृतज्ञो मह्यमक्षर- 5
 शिक्षां विधाय विविधागमतन्त्रमाख्याय कल्मषक्षयकारणं सदाचारमुपदिश्य
 ज्ञानेक्षणगम्यमानस्य शशिखण्डशेखरस्य पूजाविधानमभिधाय पूजां मत्कृताम-
 ङ्गीकृत्य निरगात् । तदारभ्याहं किरातकृतसंसर्गं बन्धुकुलवर्गमुत्सृज्य सकललो-
 कैकगुरुमिन्दुकलावतंसं चेतसि स्मरन्नस्मिन्कानने दूरीकृतकलङ्को वसामि । देव,
 भवते विज्ञापनीयं रहस्यं किञ्चिदस्ति । आगम्यताम् ” इति । स वयस्यगणाद- 10
 पनीय रहसि पुनरेनमभाषत— “ राजन्, अतीते निशान्ते गौरीपतिः स्वप्नसं-
 निहितो निद्रामुद्रितलोचनं विवोध्य प्रसन्नवदनकान्तिः प्रश्रयानतं मामवोचत्—
 ‘मातङ्ग, दण्डकारण्यान्तरालगामिन्यास्तटिन्यास्तीरभूमौ सिद्धसाध्याराध्यमानस्य
 स्फटिकलिङ्गस्य पश्चादद्रिपतिकन्यापदपङ्क्तिचिह्नितस्याश्मनः सविधे विधेरानन-
 मिव किमपि विलं विद्यते । तत्प्रविश्य तत्र निक्षिप्तं ताम्रशासनं शासनं विधा- 15
 तुरिव समादाय विधिं तदुपदिष्टं दिष्टविजयमिव विधाय पाताललोकाधीश्वरेण
 भवता भवितव्यम् । भवत्साहाय्यकरो राजकुमारोऽद्य श्वो वा समागमिष्यति’
 इति । तदादेशानुगुणमेव भवदागमनमभूत् । साधनाभिलाषिणो मम तोषिणो
 रचय साहाय्यम् ” इति । “तथा” इति राजवाहनः साकं मातङ्गेन नमितोत्तमाङ्गेन
 विहायार्धरात्रे निद्रापरतन्त्रं मितलगणं वनान्तरमवाप । तदनु तदनुचराः कल्ये 20
 साकल्येन राजकुमारमनवलोकयन्तो विषण्णहृदयास्तेषुतेषु वनेषु सम्यगन्विष्या-
 नवेक्षमाणा एतदन्वेषणमनीपया देशान्तरं चरिष्णवोऽतिसहिष्णवो निश्चितपुनः-
 संगमसंकेतस्थानाः परस्परं वियुज्य ययुः ।

लोकैकवीरेण कुमारेण रक्ष्यमाणः संतुष्टान्तरङ्गो मातङ्गोऽपि विलं शशिशेखर-
 कथिताभिज्ञानपरिज्ञातं निःशङ्कं प्रविश्य गृहीतताम्रशासनो रसातलं पथा तेनैवो- 25
 पेय तत्र कस्यचित्पत्तनस्य निकटे केलीकाननकासारस्य विततसारसस्य समीपे
 नानाविधेनेशशासनविधानोपपादितेन हविषा होमं विरच्य प्रत्यूहपरिहारिणि स-
 विस्मयं विलोकयति राजवाहने समिदाज्यसमुज्ज्वलिते ज्वलने पुण्यगेहं देहं मन्त्र-
 पूर्वकमाहुतीकृत्य तडित्समानकान्तिं दिव्यां तनुमलभत । तदनु मणिमयमण्डनम-

ण्डलमण्डिता सफललोफललना कुल्लल्लामभूता कन्यता तानन विनीतानेकगपी-
जनानुगम्यमाना कल्लोसगया धनेगगनारानिगुमेत्तमाय माणिमेकमुञ्जय्यात्तार-
गुपायनीकृत्य तेन “ का न्वम् ” इति पूषा मॉन्कण्डा कल्लकण्डस्वनेन मन्दं-
न्दमुदञ्जालिरभापत—“ भगुरात्तम, प्रथममुरेनमनान्दिनी कान्दिन्दी नाम । मष

- 5 पितास्य लोकास्य शान्तिना मगानुभातो निजपराक्रमाभारिण्युना विष्णुना दृगीकृ-
तामरे समरे यमनगरानाथरकारि । तान्द्रियोगशोहमागन्मनां मामपेक्ष्य कोऽपि
कारुणिकः सिद्धनापमोऽभापत—‘वाञ्छे, कार्थान्ज्येदेवारी मानशो नचो वद्वभ-
स्त्व भून्वा गल्लं रगानलं पान्नाथार्यानि’ इति । तदादेशं निशम्य यनशब्दोन्मु-
गी चान्ती वर्यागमनाभय तसालोहनताऽर्षी चिरमार्तष्टम् । मन्मनोरथफल्या-
10 यमानं भवदागमनमरगम्य मद्राज्याल्लम्भतामानानुमत्या मदनकृतमारग्येन
मनसा भवन्तमागन्त्रम् । लोकस्यान्य गज्यलक्ष्मीमदीकृत्य मां तन्मपत्तीं करोतु
भवान्” इति । मातङ्गोऽपि राजराजानानुमत्या तां तर्षणीं परिष्णीय दिव्याङ्गना-
लाभेन दृष्टतंगे रगानल्लगज्यमुरगीकृत्य पन्मानन्दमारगमाः ।

वञ्जयित्वा वयम्यगणं ममागतो राजराजनमन्दयत्योहनकौतुकलेन भुवं गामि

- 15 ण्युः कान्दिन्दीदत्तं क्षुन्पिपानादिक्लेशनाशनं माणिं गानान्यकरणमंतुष्टान्मातहाल्ल-
द्व्या कंचनाध्यानमनुचतमानं तं विगृह्य विलपथेन तेन निर्ययो । तत्र च मि-
श्रगणमनवलोक्य भुवं वभ्राय । भ्रमंश्च विशालोपदाल्ये कमप्याक्रीडमामास्य त-
त्र विश्रमिपुगन्डोन्दिक्लान्दं रमणीमन्तिमाभजनपरिगृह्यनुमाने नमागतमेकं
पुरुषमपटयत । सोऽपि पन्मानन्देन पल्लायितचेना विक्रानितवदनारविन्दो “ मम
20 स्वामी सोमकुल्यवतंगो विशुद्धयशोनिधी राजवाहन ण्यः । महाभाग्यतयाकाण्ड
एवास्य पादमूले गतवानस्मि । संप्रति महान्नयनोन्मवो जातः” इति समंभ्रममा-
न्दोल्किाया अवर्तार्य सरभमपदविन्यामविल्यामित्पोन्कर्षचरितस्त्रिचतुरपदान्युद्ध-
तस्य चरणकमलयुगलं गल्लदुल्लमन्माल्लिकावल्लयेन मौलिना पस्पर्श । प्रमोदाशुपूषो
राजा पुलकितार्द्रं तं गाहमाल्लङ्गय “अये सोम्य सोमदत्त” इति व्याजहार । तत
• 25 कस्यापि पुंनागभूरुहस्य च्छायाशीतले तले संविष्टेन मनुजनाथेन सप्रणयम-
भाणि—“सखे, कालमेतावन्तं देशे कास्मिन्, प्रकारेण केनास्थायि भवता, संप्र-
ति कुत्र गम्यते, तरुणी केयम्, एष परिजनः संपादितः कथम्, कथय” इति ।
सोऽपि मित्रसंदर्शनव्यतिकरापगतचिन्ताज्वरातिशयो मुकुलितकरकमल, सवि-
नयमात्मीयप्रचारप्रकारमवोचत—

इति श्रीदण्डिन, कृता दशकुमारचरिते द्विजोपकृतिर्नाम द्वितीय उच्छ्वासः ।

तृतीयोच्छ्वासः ।

“देव, भवच्चरणकमलसेवाभिलाषीभूतोऽहं भ्रमन्नेकस्यां वनावनौ पिपासा-
 कुलो लतापरिवृतं शीतलं नदसलिलं पिवन्नुज्ज्वलाकारं रत्नं तत्रैकमद्राक्षम् ।
 तदादाय गत्वा कंचनाध्वानमम्बरमणेरत्युष्णतया गन्तुमक्षमो वनेऽस्मिन्नेव
 किमपि देवतायतनं प्रविष्टो दीनाननं बहुतनयसमेतं स्थविरमहीसुरमेकमव-
 लोक्य कुशलमुदितदयोऽहमपृच्छम् । कार्पण्यविवर्णवदनो महदाशापूर्णमान- 5
 सोऽवोचदग्रजन्मा— ‘महाभाग, सुतानेतान्मातृहीनाननैकरूपायै रक्षन्निदानीम-
 स्मिन्कुदेशे भैक्ष्यं संपाद्य इददेतेभ्यो वसामि शिवालयेऽस्मिन् ’ इति ।
 ‘भूदेव, एतत्कटकधिपती राजा कस्य देशस्य, किं नामधेयः, किमत्रागमन-
 कारणमस्य’ इति पृष्टोऽभाषत महीसुरः— ‘सौम्य, मत्तकालो नाम लाटे-
 श्वरो देशस्यास्य पालयितुर्वीरकेतोस्तनयां वामलोचनां नाम तरुणीरत्नमस- 10
 मानलावण्यं श्रावंश्रावमवधृतदुहितृप्रार्थनस्य तस्य नगरीमरौत्सीत् । वीर-
 केतुरपि भीतो महदुपायनमिव तनयां मत्तकालायादात् । तरुणीलाभहृष्टचेता
 लाटपतिः ‘परिणया निजपुर एव’ इति निश्चित्य गच्छन्निजदेशं प्रति
 संप्रति मृगयादरेणात्र वने सैन्यवासमकारयत् । कन्यासारेण नियुक्तो मान-
 पालो नाम वीरकेतुमन्त्री मानधनश्चतुरङ्गवलसमन्वितोऽन्यत्ररचितशिविर- 15
 स्तं निजनाथावमानखिन्नमानसोऽन्तर्विभेद’ इति । ‘विप्रोऽसौ बहुतनयो वि-
 द्वान्निर्धनः स्वविरश्च दानयोग्यः’ इति तस्मै करुणापूर्णमना रत्नमदाम् । प-
 रमाह्लादविकसिताननोऽभिहितानेकाशीः कुत्रचिदग्रजन्मा जगाम । अध्वश्रम-
 खिन्नेन मया तत्र निरवेशि निद्रामुखम् । तदनु पश्चान्निगडितवाहुयुगलः स
 भूमुरः कशाघातचिद्विगतगात्रोऽनेकनैस्त्रिंशिकानुयातोऽभ्येस माम् ‘असौ दस्युः’ 20
 इत्यदर्शयत् । परित्यक्तभूमुरा राजभटा रत्नावाप्तिप्रकारं मदुक्तमनाकर्ण्य भयरहितं
 मां गाढं नियम्य रज्जुभिरानीय कारागारम् ‘एते तव सखायः’ इति निगडि-
 तान्कांश्चिन्निर्दिष्टवन्तो मामपि निगडितचरणयुगलमकार्षुः । किं कर्तव्यतामूढेन
 निराशक्लेशानुभवेनावोचि मया— ‘ननु पुरुषा वीर्यपुरुषाः, निमित्तेन केन नि-
 विशथ कारावासदुःखं दुस्तरम् । यूयं वयस्या इति निर्दिष्टमेतैः, किमिदम्’ इति । 25
 तथाविधं मामवेक्ष्य भूसुरान्मया श्रुतं लाटपतिवृत्तान्तं व्याख्याय चोरवीराः
 पुनरवोचन्— ‘महाभाग, वीरकेतुमन्त्रिणो मानपालस्य किंकरा वयम् । तदा-
 ज्ञया लाटेश्वरमारणाय रात्रौ मुरुङ्गाद्वारेण तदगारं प्रविश्य तत्र राजाभावेन

विपण्णा बहुधनमपान्य महाद्वीं प्राविशाम । अपरेग्रथ पदान्वांशणो राजानुचरा
 वृहदाऽभ्येन धृतधनचयानस्मान्पारितः पारिवृत्य दृढतरं वृद्धा निरुदमान्नीय
 समन्वस्तुशोधनवेत्यायोमेकस्यानर्थ्यवन्वाभाविनास्पृधाय माण्ड्यादानाया-
 स्मान्कालाश्रितलयन' इति । श्रुतग्रन्थवाच्योक्तस्थानोऽहम् 'उः तदेव मा-
 ण्ड्यायम्' इति निर्दिश्य भूदेवमर्नानामतां दन्वस्थामान्मनो जन्म नामधेयं
 युष्मदन्वेषणपर्यटनप्रकारं चाभाय समयोर्नतः संलार्पयन्मीमाक्षांम् । ततो-
 ऽर्धराते तेषां मम च श्रुत्यावन्धनं निर्भाय तैरनुगम्यमानो निर्द्वन्द्व द्राःस्थ-
 गणस्यायुधजातमादाय पुररक्षान्पुरतोऽर्धमृगागनान्पदपराकमलील्यार्धद्राव्य
 मानपालार्धशक्तिं प्राविशाम् । मानपालो निर्जातहरेभ्यो मम कृतार्धमानदृ-
 चान्तं तत्कालीनं विक्रमं च निशम्य मामार्चयन् । परेद्युर्मत्तकालेन प्रीयताः
 केचन पुण्या मानपालमुपेत्य 'मान्तिन, मदीयराजमान्दरे मुद्गया बहुय-
 नमपहन्य चोर्गीरा भवदीयं कटकं प्राविशन् । तानपेय । नो चेन्मदाननर्थः संभ-
 विष्यान्' इति कर्त्तरं वाच्यमब्रुवन् । तदाकर्ण्य गंगामाणननेत्रो मन्त्री
 'ल्यटपतिः कः, तेन मदीया का, पुनरस्य वराकस्य मेवया किं लभ्यम्'
 इति तान्निग्भन्मयन् । ते च मानपालेनाक्तं विप्रत्यापं मत्तकालाय तथैवाकथयन् ।
 कुपितोऽपि ल्यटपतिर्दोर्वायगवेणाल्पमैर्नरुमेतां योद्दुमभ्यगात् । प्रथमेव
 कृतगर्णानश्रयो मानी मानपालः संनद्धयोधो युद्धकामो भूत्वा निःशङ्कं नि-
 रगात् । अहमपि सवद्दुमानं मन्विदत्तानि बहुलतुरंगमापेतं चतुरमार्गिथं रथं च
 दृढतरं कवचं मदनुत्पं चापं च त्रिविधवाणपर्णं तृणीरद्वयं रणममृचिनान्या-
 युधानि गृहीत्वा युद्धसंनद्धो मदीयवर्द्धावधामेन रिप्रद्वरणोयुक्तं मन्विणमन्व-
 गाम् । परम्परमन्वरेण तुमुलसंगरकरमुभयमेन्यमतिरुम्य समुल्लसद्भुजादोपेन
 वाणवर्षं तदङ्गे विमुञ्चरतीन्प्राहृम् । ततोऽतिरयतुरंगमं मद्रथं तन्निकटं
 नीत्वा शीघ्रलङ्घनोपेततदीयसथोऽहमरातेः शिरःकर्तनमकार्षम् । तस्मिन्पतिते
 तद्वशिष्टर्मनिकेषु पत्यायितेषु नानाविधहयगजादिवस्तुजातमादाय परमानन्दसं-
 नतो मन्त्री ममानेकविधां संभावनामकार्षात् । मानपालप्रेषितात्तदनुचरादेनम-
 खिलमुदन्तजातमाकर्ण्य संतुष्टमना राजाभ्युदृतो मदीयपराक्रमे विस्मयमानः स-
 महोत्सवममासवान्धवानुमत्सा शुभदिने निजतनयां मलयमगात् । ततो यौवराज्या-
 भिषिक्तोऽहमनुदिनमाराधितमहीपालचित्तो वामलोचनयानया सह नानाविधं
 सौख्यमनुभवन्भवद्विरहवेदनाशल्यमुलभैककल्यहृदयः सिद्धादेशेन मुहज्जनाव-

लोकनफलं प्रदेशं महाकालनिवासिनः परमेश्वरस्याराधनायाद्य पत्नीसमेतः समागतोऽस्मि । भक्तवत्सलस्य गौरीपतेः कारुण्येन त्वत्पदारविन्दसंदर्शनानन्दसंदोहो मया लब्धः ” इति ।

तन्निशम्याभिनन्दितपराक्रमो राजवाहनस्तन्निरपराधदण्डे दैवमुपालभ्य तस्मै क्रमेणात्मचरितं कथयामास । तस्मिन्नवसरे पुरतः पुष्पोद्भवं विलोक्य ससंभ्रमं निजनिटिलतटस्पृष्टचरणाङ्गुलिमुदञ्जलिममुं गाढमालिङ्गधानन्दवाप्पसंकुलसंफुल्ललोचनः “ सौम्य सोमदत्त, अयं स पुष्पोद्भवः ” इति तस्मै तं दर्शयामास । तौ च चिरविरहदुःखं विसृज्यान्योन्यालिङ्गनसुखमन्वभूताम् । ततस्तस्यैव महीरुहस्य च्छायायामुपविश्य राजा सादरहासमभापत— “ वयस्य, भूसुरकार्यं करिष्णुरहं ‘मित्रगणो विदितार्थः सर्वथान्तरायं करिष्यति’ इति निद्रितान्भवतः परित्यज्य निरगाम् । तदनु प्रचुद्धो वयस्यवर्गः किमिति निश्चिन्तयन् मन्त्रेपणाय कुत्र गतवान् । भवानेकाकी कुत्र गतः ” इति । सोऽपि ललाटतटचुम्बदञ्जलिपुटः सविनयमलपत्—

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते सोमदत्तचरितं नाम तृतीय उच्छ्वासः ।

चतुर्थोच्छ्वासः ।

“ देव, ‘महीमुरोपकारायैव देवो गतवान्’ इति निश्चिन्तापि देवेन गन्तव्यं देशं निर्णेतुमशक्नुवानो मित्रगणः परस्परं वियुज्य दिक्षु देवमन्वेष्टमगच्छत् । अहमपि देवस्यान्त्रेपणाय महीमटन्कदाचिदम्बरमध्यगतस्याम्बरमणेः किरणमसहिष्णुरेकस्य गिरितटमहीरुहस्य प्रच्छायशीतले तले क्षणमुपाविशम् । मम पुरोभागे दिनमध्यसंकुचितसर्वावयवां कूर्माकृतिं मानुषच्छायां निरीक्ष्योन्मुखो गगनतलान्महारयेण पतन्तं पुरुषं कंचिदन्तराल एव दयोपनतहृदयोऽहमवलम्ब्य शनैरवनितले निक्षिप्य दूरापातवीतसंज्ञं तं शिशिरोपचारेण विवोध्य शोकातिरेकेणोद्गतवाष्पलोचनं तं भृगुपतनकारणमपृच्छम् । सोऽपि कररुहैरश्रुकणानपनयन्नभापत— ‘सौम्य, मगधाधिनाथामास्यस्य पद्मोद्भवस्यात्मसंभवो रत्नोद्भवो नामाहम् । व्राणज्यरूपेण कालयवनद्वीपमुपेत्य कामपि व्राणकन्यकां परिणीय तथा सह प्रयागच्छन्नैम्बुधौ तीरस्यानतिदूर एव प्रवहणस्य भयतया सर्वेषु निमग्रेषु कथं कथमपि दैवानुकूल्येन तीरभूमिमभिगम्य निजाङ्गनावियो-

- मदुःखार्णवे एवमानः कस्यापि मित्तनापमस्यादेशादरेण पोटशतायनानि कथं-
चिन्नीता दुःखस्य पारमनवेक्षमाणो निर्गमनमकार्षम् ' इति । तस्मिन्नेसायमे
किमापि नारीर्जाजतमश्वायि- ' न गच्छेत्सर्वाभयं यान्गद्वादिष्टे पतितनय
मित्तने विरहमसाक्षात्पुत्रं धानरं विशासि ' इति । तस्मिन्नेसायमे मनोर्वादिजनक
5 भायं तमसादिपम्- ' तान्, भवते विज्ञापनीयानि चर्तानि सान्नि । भवन् ।
पथादर्शयलमान्यातव्यम् । प्रथुन्ता नारीर्जाजतमनुपेक्षणीयं मया । अणमात्र
मत्र भवता स्थीयताम् ' इति । तदनु गोऽं नस्या निर्वाचन्तस्मममम् । तत्र
पुरतो भयंकरज्वाल्यद्वलत्तभुगवगाहनगार्भितां मुर्तालता श्लेषुदां रानिता
काञ्चिन्वलेस्य ससभ्रममनदाग्नीय रजन्या वृद्ध्या स रान्यनुरभ्यणंम-
10 भिगमस्य र्वायगमयोन्म- ' वृद्धे, भवन्तो तुस्ये । तान्तरे निर्मित्तं केन
दुःखस्यानुभूयते । कथयताम् ' इति । ना नगदृष्टमवादीत- ' पुत्र, काल्य
वनदीपे काल्यमनाज्ञो र्वाणजः कन्याचरेणा मुना नृत्ता नाम र्वाद्र्वेन
निजहान्तेनागच्छन्ती जलं यो मये प्रवर्णने निजभान्या मया सत् फलत्तमेरुम-
वलम्ब्य द्वैवयोगेन कलमुपेनागच्छन्तममया कन्याचिद्व्यामान्मजमगुत् ।
15 मम् तु मन्दभाग्यतया बाले वनमातलेन रुनीने मर्तनीया पारश्रमन्ती ' पोटश-
वर्षानन्तरं भवत्पुत्रगंगमो र्वाययति इति मित्तनापमस्यादेशादेर्तास्मन्पुण्याश्रमे
तावन्तं समयं नीत्या शोकमपारं मोदुमक्षमा समुज्ज्वल्यते वैश्वानरं शरीरमा-
दुनीकर्तुमुत्तुक्तार्मात् ' इति । तदाकर्ष्य निजजननीं ज्ञात्वा तामदं दण्डवन्प्र-
णम्य तस्यै मदुदन्तमिषलमान्याय श्वरीभाषणफुल्लवदनं विन्मयाविकमिताञं
20 जनकमदर्शयम् । पितरौ तौ साभिज्ञानमन्योन्यं ज्ञात्वा मुदितान्तरात्मानौ
विनीतं मामानन्दाश्रुवपेणार्भापिन्य गाढमार्श्रुष्य शिरस्युपाग्राय कस्यां-
चिन्महीरुहच्छायायामुपाविशताम् । ' कथं निवर्तानि महीवल्लभो राजहंसः'
इति जनकेन पृष्टोऽहं तस्य राज्यच्युति त्वदीयजननं मकलकुमारावाप्ति तव
दिग्विजयारम्भं भवतो मातृद्वानुयानमस्साकं युष्मदन्वेपणकारणं मकलमभ्यधाम् ।
25 ततस्तौ कस्याचिदाश्रमे मुनेरस्थापयम् । ततो देवस्यान्वेपणपरायणोऽहमसि-
लकार्यनिमित्तं वित्तं निश्चित्य भवदनुग्रहाल्लब्धस्य माधकत्वस्य साहाय्यकर-
णदक्षं शिष्यगणं निष्पाद्य विन्ध्यवनमध्ये पुरातनपत्तनस्थानान्युपेत्य विवि-
धनिधिमूचकानां महीरुहाणामधोनिक्षिप्तान्वसुपूर्णांकलशान्सिद्धाजनेन ज्ञात्वा
रक्षिषु परितः स्थितेषु खननसाधनैरुत्पाद्य दीनारानसंख्यान्राशीकृत्य तत्काल-

गतमनतिदूरेनिवेशितवणिकटकं कंचिदभ्येस तत्र बलिनो बलीवर्दान्गोणीश्च
 क्रीत्वान्यद्रव्यमिषेण वसु तद्गोणीसंचितं तैरुह्यमानं शनैः कटकमनयम् । तद-
 धिकारिणा चन्द्रपालेन केनचिद्वणिकपुत्रेण विरचितसौहृदोऽहममुनैव साक-
 मुज्जयिनीमुपाविशम् । मत्पितरावपि तां पुरीमभिगमय्य संकलगुणानिल- 5
 येन वन्धुपालनाम्ना चन्द्रपालजनकेन नीयमानो मालवनाथदर्शनं विधाय तद-
 लुमत्या गूढवसतिमकरवम् । ततः काननभूमिषु भवन्तमन्वेष्टुमुद्युक्तं मां परम-
 मित्रं वन्धुपालो निशम्यावदत्—‘सकलं धरणीतलमपारमन्वेष्टुमक्षमो भवान्म-
 नोग्लानिं विहाय तूष्णीं तिष्ठतु । भवन्नायकालोकनकारणं शुभशकुनं निरीक्ष्य
 कथयिष्यामि’ इति । तल्लपितामृताग्वासितहृदयोऽहमनुदिनं तदुपकण्ठवतीं 10
 कदाचिदिन्दुमुखीं नवर्यावनावलीढावयवां नयनचन्द्रिकां बालचन्द्रिकां नाम
 तरुणीरत्नं वणिञ्जन्दिरलक्ष्मीं मूर्तामिवावलोक्य तदीयलावण्यावधूतधीरभावो
 लतान्तवाणवाणलक्ष्यतामयासिपम् । चकितवालकुरङ्गलोचना सापि कुसुमसायक-
 सायकायमानेन कटाक्षवीक्षणेन मामसकृन्निरीक्ष्य मन्दमारुतान्दोलिता लतेवा-
 कम्पत । मनसाभिमुखैः समाकुञ्चितै रागलज्जान्तरालवर्तिभिः साङ्गवर्तिभिरी-
 क्षणविशेषैर्निजमनोवृत्तिमकथयत् । चतुरगूढचेष्टाभिरस्या मनोन्नुरागं सम्यग्ज्ञात्वा 15
 सुखसंगमोपायमचिन्तयम् । अन्यदा वन्धुपालः शकुनैर्भवद्गतिं प्रेक्षिष्यमाणः पुरो-
 पान्तविहारवनं मया सहोपेत्य कस्मिंश्चिन्महीरुहे शकुन्तवचनानि शृण्वन्नतिष्ठत् ।
 अहमुत्कालिकाविनोदपरायणो वैनान्तरे परिभ्रमन्सरोवरतीरे चिन्ताक्रान्तचित्तां
 दीनवदनां मन्मनोरथैकभूमिं बालचन्द्रिकां व्यलोकयम् । तस्याः ससंभ्रमप्रेम-
 लज्जाकौतुकमनोरमं लीलाविलोकनसुखमनुभवन्सुदत्या वदनारविन्दे विषण्ण- 20
 भावं मदनकदनखेदानुभूतं ज्ञात्वा तन्निमित्तं ज्ञास्यंल्लीलया तदुपकण्ठमुपेसात्रो-
 चिपम्— ‘सुमुखि, तव सुखारविन्दस्य दैन्यकारणं कथय’ इति । सा रह-
 स्यसंजातविश्रम्भतया विहाय लज्जाभये शनैरभापत—‘सौम्य, मानसारो
 मालवार्थीश्वरो बार्द्धकस्य प्रवलतया निजनन्दनं दर्पसारमुज्जयिन्यामभ्यषिञ्चत् ।
 स कुमारः सप्तसागरपर्यन्तं महीमण्डलं पालयिष्यन्निजपैतृष्वस्येयाबुद्दण्डकर्माणौ 25
 चण्डवर्मदारुवर्माणौ धरणीभरणे नियुज्य तपश्चरणाय राजराजगिरिमभ्यगात् ।
 राज्यं सर्वमसपन्नं शासति चण्डवर्मणि दारुवर्मा मातुलाग्रजन्मनोः शासनमति-
 क्रम्य पारदार्यपरद्रव्यापहरणादि दुष्कर्म कुर्वाणो मन्मथसमानस्य भवतो
 लावण्यायत्तचित्तां मामेकदा विलोक्य कन्यादूपणदोषं दूरीकृत्य बलात्का-

- रेण रन्नुमुपुजे । तान्निवन्तया 'न्यमगन्तुम्' इति । तस्या मनोगतं, मायि
 रागोद्रेकं, मन्मनोरथांगङ्गान्तगायं च निशम्य चाप्यपूर्णान्चनानां तामाश्यास्य दारु-
 र्वर्मणो मारणांपायं च विचार्य बद्धभामवोचम्—'तर्षण, भवदाभन्त्यापणं
 दुष्टदृश्यमेव निहन्तुं मदुरुपायः कांश्चन्या निवन्ते । 'यथः कांश्चदांश्चष्टाय
 5 वालचान्द्रका निवर्तन्ति । तदाकारसंपदाशाशुर्ज्ञानहृदयो यः संवन्धयोग्यः
 साक्षात्करो रतिमान्दरे ते यथं निर्जिन्य तर्ककर्मपीरमेतया मृगाश्या संव्यापा-
 मृतगुप्तमनुभूय कुशली निर्गामप्याति, तेन चक्रयाकमंशयाकारपयोधरा विवाह-
 नीयेति मिद्धेनेतेनावारि' इति पुरजनस्य पुरतो भवदायैः मन्वासायैर्जनैर्यदुक्त-
 थनीयम् । तदनु दारुवर्मा चात्पान्तीर्थीश्रितानि श्रावंश्रावं तर्षणां याद भिया
 10 स्थात्यात तर्हि वरम् । याद वा र्शजन्येन तया मङ्गमङ्गीकारप्याति, तदा म
 भवदायैरन्धं वाच्यः—'सोम्य, दर्पमारुवसुधांशुपापानस्य भवतोऽस्मान् श्य-
 माहमकरणमनुचितम् । पौरजनगांधिवं भवन्मान्दरमानानया तया तांयजाद्वेने
 सह क्रीटन्नायुष्मान्याद भावप्याम तदा पार्ष्णाय तर्षणां मनोरथ्यान्निर्विक्रम-
 दांत । सोऽप्येतद्गीकारप्याति । त्वं मर्गविपारिणा मया सह तस्य मांति ।
 15 गच्छ । अहमेकान्तानिकेतने मुष्टिजानुपादायातंमं रभमान्दहव पुनरपि वयस्वा-
 मिषेण भवतीमनु निःशङ्कं निर्गामप्याम । तदेनमुपायमद्गीकृत्य विगतगाध्वम-
 लजा भवजनकजननीगहोदराणां पुरत आचयोः प्रेमान्शयमारुवाय सर्वथा-
 स्मत्पारिणयकरणे ताननुनयेः । तेऽपि वंशसंपल्लावप्याद्व्याय युने मगं त्वां
 दारुवन्त्येव । दारुवर्मणो मारणांपायं तेभ्यः कथायत्वा तेषामुत्तरमारुव्येयं
 20 मलम्' इति । सापि किंचिदुत्कृष्टमरानजानना मामत्रवीत्—'सुभग, क्रूरकर्मणं
 दारुवर्मणं भवानेव हन्तुमर्हाति । तास्मन्ते सर्वथा युष्मन्मनोरथः फालप्याति ।
 एवं क्रियताम् । भवदुक्तं सर्वमहर्माप तथा कारये' इति मामसकृद्दृष्टत्व-
 दना त्रिलोक्यन्ती मन्दंमन्दमगारमगात् । अहर्माप वन्धुपालमुपेत शकुनज्ञात्त-
 स्सात् 'त्रिशाद्विसानन्तरमेव भवत्सद्गः संभविष्याति' इत्यशृण्वम् । तदनु मदनुग-
 25 म्यमानो वन्धुपालो निजावासं प्राविश्य मामपि निलयाय विससर्ज । मन्मायोपा-
 यवागुरापाशलयेन दारुवर्मणा रतिमान्दरे रन्तुं समाहृता वालचान्द्रका तं गमि-
 प्यन्ती दूतिकां मन्निक्तर्माभप्रापितवती । अहर्माप मणिनूपुरमेखलाकङ्कणकट-
 कताटङ्कहारक्षौमकज्जलं वनितायोग्यं मण्डनजातं निपुणतया तत्तत्स्थानेषु निधि-
 30 प्य सम्यगद्गीकृतमनोज्ञवेपो बल्लभया तया सह तदागारद्वारोपान्तमगच्छम् । द्वाः-

रिवारेण मदन्विता बालचन्द्रिका संकेतागारमनीयत । नगरव्याकुलां यक्षकथां
 परीक्षन्नागरिकजनोऽपि कुतूहलेन दारुवर्मणः प्रतीहारभूमिमगम् । विवेकशू-
 न्यमतिरसौ रागातिरेकेण रत्नखचितहेमपर्यङ्के हंसतूलगर्भशयनमानीय तरुणीं
 तस्यै मह्यं तमिस्रासम्यगनवलोकितपुंभावाय मनोरमस्त्रीवेषाय च चामीकरमणि-
 मयमण्डनानि सूक्ष्माणि चित्रवस्त्राणि कस्तूरिकामिलितं हरिचन्दनं कर्पूरसहितं 5
 ताम्बूलं सुरभीणि कुसुमानीत्यादिवस्तुजातं समर्प्य मुहूर्तद्वयमात्रं हासवचनैः
 संलपन्नतिष्ठत् । ततो रागान्धतया सुमुखीकुचग्रहणे मतिं व्यधत् । रोपारुणि-
 तोऽहमेनं पर्यङ्कतलान्निःशङ्को निपात्य मुष्टिजानुपादाघातैः प्राहरम् । नियुद्ध-
 रभसविकलमलंकारं पूर्ववन्मेलयित्वा भयकम्पितां नताङ्गीमुपलालयन्मन्दि-
 गङ्गणमुपेतः साध्वसकम्पित इवोच्चैरकूजमहम्—‘हा, बालचन्द्रिकाधिष्ठितेन घोरा- 10
 तस्त्रेण यक्षेण दारुवर्मा निहन्यते । सहसा समागच्छत । पश्यतेमम्’ इति । तदा-
 लर्तयं मिलिता जनाः समुद्यद्वाप्सा हाहानिनादेन दिशो वधिरयन्तो ‘बालचन्द्रि-
 साध्वधिष्ठितं यक्षं बलवन्तं शृण्वन्नपि दारुवर्मा मदान्धस्तामेवायाचत । तद-
 क्कस्वकीयेन कर्मणा निहतः । किं तस्य विलापेन’ इति मिथो लपन्तः
 प्राविशन् । कोलाहले तस्मिंश्चटुललोचनया सह नैपुण्येन सहसा निर्गतो 15
 निजावासमगाम् । ततो गतेषु कतिपयदिनेषु पौरजनसमक्षं सिद्धादेशप्रकारेण
 विवाह्य तामिन्दुमुखीं पूर्वसंकल्पितान्मुरतविशेषान्यथेष्टमन्वभूवम् । बन्धुपाल-
 शकुननिर्दिष्टे दिवसेऽस्मिन्निर्गत्य पुराद्बहिर्वर्तमानो नेत्रोत्सवकारि भवदवलो-
 कनमुखमप्यनुभवामि” इति ।

एवं मित्रवृत्तान्तं निशम्याम्लानमानसो राजवाहनः स्वस्य च सोमदत्तस्य च 20
 वृत्तान्तमस्मै निवेद्य सोमदत्तं “महाकालेश्वराराधनानन्तरं भवद्वल्लभां सपरिवारां
 निजकटकं प्रापय्यागच्छ” इति नियुज्य पुष्पोद्भवेन सेव्यमानो भूस्वर्गायमानम-
 वन्तिकापुरं विवेश । तत्र “अयं मम स्वामिकुमारः” इति बन्धुपालादये
 बन्धुजनाय कथयित्वा तेन राजवाहनाय बहुविधां सपर्यां कारयन्सकलकला-
 कुशलो महीमुरवर इति पुरि प्रकटयन्पुष्पोद्भवोऽमुष्य राज्ञो भोजनभोजनादिक- 25
 मनुदिनं स्वमन्दिरे कारयामास ॥

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते पुष्पोद्भवचरितं नाम चतुर्थं उच्छ्वासः ।

पञ्चमोऽङ्कः ।

- अथ मीनं कृतनयेनानायकेन मलयार्गागाम्भीर्यानिन्दनगरार्गिभृजंगमभुक्ताव-
 शिष्टेनेव मधुमतेरेण धेनूर्वागिन्दनर्गाम्भयभरणेव मन्दर्गानिना दक्षिणानिलेन
 वियोगिहृदयस्य मन्मथानलमज्ज्वलयन, मन्मथार्गहृदयमहन्द्याग्रादनक्त-
 कण्ठाना मधुकरकलकण्ठानां काकलीकलकलेन निन्दनक वाचालयन, मानि-
 १ नीमानगेन्वर्कालिकागुपनयन, मातन्दर्गिन्दवारगजाशोर्कालिकुर्वावलेकेषु कालि-
 कागुपपादयन, मदनमगेन्वराय र्गमहामर्गाणि मगुल्लामयन, वगन्तमपयः
 समाजगाम । तस्मिन्निन्दनगर्णीये कालेऽर्वान्तगुन्दरी नाम मानमारनिन्दनी
 भियवयस्वया चालचन्द्रिकया नर नगराणान्तरग्यांराने विहागेन्कण्ठया पार
 गुन्दरीमवायमर्मान्यता कस्यांनगतपोतकस्य चलायाशीतले मैकतनले गन्धक-
 १० मुमन्निन्द्राक्षतर्नीनाम्बर्गाःनानार्वायेन पार्गमलद्रव्यानिन्दनेण मनोभवमर्चन्ती
 रेमे । तत्र रतिप्रतिज्ञानिपर्वान्तगुन्दरीं दृष्टतामः काम इव वगन्तमपयः पुष्यो
 द्रवमर्मान्यतो राजवाहनमन्दपवनं प्राचक्ष्य तत्रतः मलयमारान्दोर्नितशार्या
 निरन्तरममुद्रिन्निन्दनमलयकमुमफलनगुल्लामनेषु र्गमालनमपु कोर्कालिकार्गालि-
 लमधुकराणामालापाञ्च्रावेञ्च्रावे किर्किर्किर्माइन्दीवरकल्लार्गैर्यगर्जीवर्गाजि-
 १५ कालिलोत्कल्लहंसगान्तकारण्डयचक्रवाकचक्रवालकल्लरचय्या कुर्वावमलशीतल्यम-
 लिल्लालतार्नि सर्गांम दर्शदर्शममन्दलीलया ललनामर्मापमवाप । चालच-
 न्द्रिकया “निःशर्मापत आगम्यताम” उत इममंजया ममाहृतो निजनेजो-
 निजितपुरुदृतो राजवाहनः कृशोदर्या अर्वान्तगुन्दर्या अर्निकं ममाजगाम ।
 या वगन्तमहायेन ममुन्मुकतया रतेः केलीशालर्भाञ्जकार्वाधन्मया कंचन नारी-
 २० विगेपं विरचयान्मनः क्रीडाकामारशार्गदार्गिन्दमौन्दयेण पादद्रवम्, उद्यानव-
 नदीधिकात्मत्तमर्गालिकागमनीत्या लीलालमर्गातिविल्यामं, नृणीरलावण्येन जङ्गे,
 लीलामन्दिरद्वारकदलीलालिन्येन मनोममृरुयुगं, जैत्रथचातुर्येण घनं जघनं,
 किञ्चिद्विकमल्लीलयावतंसकल्लहारकोरककोटगजुष्ट्या गद्गावर्तमनाभिं नाभि,
 सौधारोहणपरिपाठ्या वलित्रयं, मौर्वीमधुकरपर्किनीलिमलीलया रोमावलि,
 २५ पूर्णमुवर्णकलशगोभया कुचद्वन्द्वं, लतामण्डपमौकुमार्येण बाहू, जयशताभिरुयया
 कण्ठं, कैमनीयकर्णपूरसहकारपल्लवरागेण प्रतिविम्बीकृतविम्बं रदनच्छदं,
 वाणायमानपुष्पलावण्येन शुचि सितम्, अग्रदूतिकाकलकण्ठिकाकलालापमाधु-
 र्येण वचनजातं, सकलसैनिकनायकमलयमारुतसौरभ्येण निःश्वासपवनं, जय-

ध्वजमीनदर्पेण लोचनयुगलं, चापयष्टिश्रिया भ्रूलते, प्रथमसुहृदः सुधाकरस्याप-
नीतकलङ्कया कान्त्या वदनं, लीलामयूरवर्हभङ्ग्या केशपाशं च विधाय सग-
न्तमकरन्दकस्तुरिकासंमितेन मलयजरसेन प्रक्षाल्य कर्पूरपरागेण समृज्य निर्मि-
तेव रराज । सा मूर्तिमतीव लक्ष्मीर्मालवेशकन्यका स्वेनैवाराध्यमानं संकल्पित-
वरप्रदानायाविर्भूतं मूर्तिमन्तं मन्मथमिव तमालोवय मन्दमारुतान्दोलिता लतेव 5
मदनावेशवती चकम्पे । तदनु क्रीडाविश्रम्भान्निवृत्ता लज्जया कानिकान्यपि
भावान्तराणि व्यधत् । “ललनाजनं सृजता विधात्रा नूनमेपा घुणाक्षरन्यायेन
निर्मिता । नो चेदञ्जभूरध्वंविधनिर्माणनिपुणो यदि स्यात्तर्हि तत्समानलावण्या-
यन्यां तरुणीं किं न करोति” इति सविस्मयानुरागं विलोकयतस्तस्य समक्षं
स्यात् लज्जिता सती किञ्चित्सखीजनान्तरितगात्रा तन्नयनाभिमुखैः किञ्चिदाकु- 10
ञ्चितं रेचितभ्रूलैतरपाद्ग्रीभितैरात्मनः कुरङ्गसानायमानलावण्यं राजवाहनं वि-
लोकयन्त्यनिष्ठत् । सोऽपि तस्यास्तदोत्पादितभावरसानां सामश्या लब्धवलस्येव
विपमगरस्य शरव्यायमाणमानसो बभूव । सा मनसीत्थमचिन्तयत्—“अनन्य-
साधारणमौन्दर्येणानेन कस्यां पुरि भाग्यवतीनां तरुणीनां लोचनोत्सवः क्रियते ।
पुत्रवनेनामुना पुरंध्रीणां पुत्रवतीनां सीमन्तिनीनां का नाम सीमन्तमौक्तिकी- 15
क्रियते । कास्य देवी । किमत्रागमनकारणमस्य । मन्मथो ग्रामपहसितनि-
जलावण्यमेनं विलोकयन्तीमम्रययेवातिमात्रं मथ्नन्निजनाम सान्वयं करोति ।
किं करोमि । कथमयं ज्ञातव्यः” इति । ततो बालचन्द्रिका तयोरेन्तरङ्गवृत्तिं
भावविवेकैर्ज्ञान्वा कान्तासमाजसंनिधौ राजनन्दनोदन्तस्य सस्यगाख्यानमनु-
च्चिर्नामति लोकसाधारणैर्वाक्यैरभापत्—“भर्तृदारिके, अयं सकलकलाप्रवीणो 20
देवनामानिन्ध्यकरण आह्वनिपुणो भूमुरकुमारो मणिमन्त्रौपधिज्ञः परिचर्यार्हो
भवत्या पूज्यताम्” इति । तदाकर्ण्य निजमनोरथमनुवदन्त्या बालचन्द्रिकया
संतुष्टान्तरङ्गा तरङ्गावली मन्दानिलेनेव संकल्पजेनाकुलीकृता राजकन्या
जितमारं कुमारं समुचितासनामीनं विधाय सखीहस्तेन शस्तेन गन्धकुसुमाक्ष-
तघनमारताम्बुल्यादिनानाजातिवस्तुनिचयेन पूजां तस्मै कारयामास । राजवा- 25
हनोऽप्येवमचिन्तयत्—“नूनमेपा पूर्वजन्मनि मे जाया यज्ञवती । नो चेदेतस्या-
मेवंविधोऽनुरागो मन्मथमि न जायेत । शापावसानसमये तपोनिधिदत्तं जाति-
स्मरत्वमावयोः समानमेव । तथापि कालजनितविशेषसूचकवाक्यैरस्या ज्ञानमु-
त्पादयिष्यामि” । तस्मिन्नेव समये कोऽपि मनोरमो राजहंसः केलीविधित्सया

- तदुपकण्ठमगमत् । समुत्सुकया राजकन्यया मगलग्रहणे नियुक्तां बालचन्द्रिका-
कामवलोरय " समुचितो वाग्वावसरः " इति संभाषणनिष्पन्नो राजवादनः
मलीलमलयत- " मयि, पुरा शास्त्रो नाम कर्धन्वर्षीवद्धो मनोवद्धभया
सह विहारवाञ्छया कमलाकरमवापय तत्र तोतनदकदम्बमधीपे निद्राधीनया-
5 नमं राजहंसं अनैर्शुहीता विमगणेन तस्य चरणयुगले निगर्धयत्वा कान्तामृगं
मानुगमं विलोकयन्मन्दास्मिन्तारकर्गितकपोलमण्डलमनामभाषत- 'उन्दुमृगि,
मया वद्धो मगलः शान्तो मुनिवदाम्हे । मन्त्रज्ञानेन गम्यताम् ' इति ।
सोऽपि राजहंसः शास्त्रमगपत्- ' मर्षीपाल, यदास्मिन्नस्वजगप्टेऽनुष्ठानप-
रायणतया परमानन्देन निष्ठुन्नं नाष्ठुन्नं मामहारणं राज्यगर्वेणावमानितया
10 नयि तदेतन्पाप्मना र्मणीविग्रहंनतापमनुभर ' इति । विष्णवदनः शास्त्रो
जीवितेश्वरीविग्रहमर्षीवद्धो दृष्टवन्मणस्य मन्त्रिनयमभाषत- ' मयाभाग,
यदज्ञानेनाकरं तन्मम ' इति । न तापमः कर्मणाऽष्टनेनात्मवदत्- ' राजन्,
उह जन्मानि भवतः आपफलाभावो भवन् । मद्रचनन्यामोयतया भार्जिन जनने
शरीरान्तरं गताया श्रम्याः सर्गजज्ञादया र्मेन र्मणो भूत्वा भृहत्तदयं मत्रण-
15 युगलवन्धकार्गितया मामदयं युद्धालनिर्गलितचरणो र्मणीवियोगविपादमनुभय
पश्चादनेककालं वद्धभया सह राज्यसुगं लभस्व ' इति । तदनु ज्ञानिस्मरन्व-
र्षापि तयोरन्वगृह्णात् । तन्मान्मगलवन्धने न कर्णीयं न्वया " इति । सापि
भर्तृदारिका तद्रचनाकर्णनार्भज्ञानस्वपुरातनजननट्टान्ता " नूनमयं मन्त्राण-
वद्धमः " इति मर्षाम जानती गगपट्टाचितमानया समन्द्रहाममवोचत्- " मीम्य,
20 पुरा शास्त्रो यत्तवतीमंटेऽपरिपालनाय तथाविधं हंसवन्धनमकार्षीत् । तथा-
हि लोके परिणता अपि दार्शण्येनाकार्यं कुर्वन्ति " इति कन्याकुमारविवमन्यो-
न्यपुरातनजनननामधेये परिचिते परम्परज्ञानाय मर्षिभक्तमुक्ता मनोजरागपूर्ण-
मानसो बभूवतुः ।

- तस्मिन्नवसरे मालवेन्द्रमहिषी परिजनपरिवृता दुहितृकेलीविलोकनाय तं
25 देशमवाप । बालचन्द्रिका तु तां दूरतो विलोक्य मर्मभ्रमं रहस्वनिर्भेदभिया
हस्तसंज्ञया पुष्पोद्भवसेव्यमानं राजवाहनं वृक्षवाटिकान्तरितगात्रमकरोत् । सा
मानमारमहिषी सखीसमेताया दुहितुर्नानाविधां विहारलीलामनुभवन्ती क्षणं
स्थिता दुहित्रा समेता निजागारगमनायोद्युक्ता बभूव । मातरमनुगच्छन्त्यव-
न्तिमुन्दरी " राजहंसकुलतिलक, विहारवाञ्छया केलीवने मदन्तिकमागतं
30 भवन्तमकाण्ड एव विसृज्य मया समुचितमिति जनन्यनुगमनं क्रियते । तद-

नेन भवन्मनोरागोऽन्यथा माभूत्” इति मरालभिव कुमारमुद्दिश्य समुचि-
 तालापकलापं वदन्ती पुनःपुनः परिवृत्तदीननयना वदनं विलोकयन्ती निज-
 मन्दिरमगात् । तत्र हृदयवल्लभकथाप्रसङ्गे वालचन्द्रिकाकथिततदन्वयनामधेया
 मन्मथवाणपतनव्याकुलमानसा विरहवेदनया दिनेदिने बहुलपक्षशशिकलेव
 धामक्षामाहारादिसकलं व्यापारं परिहृत्य रहस्यमन्दिरे मलयजरसक्षा- 5
 लितपल्लवकुमुदकल्पिततल्पतलावर्तितनुलता वभूव । तत्र तथाविधावस्थामनु-
 भवन्तीं मन्मथानलसंतप्तां सुकुमारीं कुमारीं निरीक्ष्य खिन्नो वयस्यागणः
 काञ्चनकलशसंचितानि हरिचन्दनोशीरघनसारमिलितानि तदभिषेककल्पितानि
 सलिलानि विसतन्तुमयानि वासांसि च नलिनीदलमयानि तालवृन्तानि च
 संतापहरणानि वह्निं संपाद्य तस्याः शरीरमशिशिरयत् । तर्दापि शीतलोप- 10
 चरणं मालर्लामिव तप्ततले तदङ्गे दहनमेव समन्तादाविश्वकार । किंकर्तव्यता-
 मूढां विपण्णां वालचन्द्रिकामीपदुन्मीलितेन कटाक्षवीक्षितेन वाष्पकणाकुलेन
 विलोक्य विरहानलोष्णानिःश्वासगर्लापताधरया नताङ्ग्या शनैः सगद्गदं व्यला-
 पि— “प्रियसखि, कामः कुसुमायुधः पञ्चवाण इति नूनमसत्यमुच्यते ।
 इयमहमयोमयैरसंख्यैरिषुभिरनेन हन्ये । सखि, चन्द्रमसं वाडवानलादतिताप- 15
 करं मन्ये । यदास्मिन्नन्तःप्रविशति शुष्यति पारावारः, सति निर्गते तदैव
 वर्धते । दांपाकरस्य दुष्कर्म किं वर्ण्यते मया । यदनेन निजसोदर्या पद्मालयाया
 गेहभूतर्माप कमलं विहन्यते । विरहानलसंतप्तहृदयस्पर्शेन ननमुष्णीकृतः स्वल्पी-
 भर्वात मलयानिलः । नवपल्लवकल्पितं तल्पमिदमनङ्गाग्निशिखापटलमिव
 संतापं तनोस्तनोति । हरिचन्दनर्माप पुरा निजयष्टिसंश्लेषवदुरगरदनलिप्तोत्व- 20
 णगरलसंकार्लतामिव तापयति शरीरम् । तस्मादलमलमायासेन शीतलोपचारे ।
 लावण्यजितमारो राजकुमार एवागदंकारो मन्मथज्वरापहरणे । सोऽपि
 लब्धुमशक्यो मया । किं करोमि” इति । वालचन्द्रिका मनोजज्वरावस्थापर-
 मकाष्ठां गतां कोमलाङ्गीं तां राजवाहनलावण्याधीनमानसामनन्यशरणामवेक्ष्या-
 त्मन्यचिन्तयत्— “कुमारः सत्वरमानेतव्यो मया । नो चेदेनां स्मरणीयां गतिं 25
 नेष्यति मीनकेतनः । तत्रोद्याने कुमारयोरन्योन्यावलोकनवेलायामसमसायकः
 समं मुक्तसायकोऽभूत् । तस्मात्कुमारानयनं सुकरम्” । ततोऽवन्तिसुन्दरीरक्ष-
 णाय समयोचितकरणीयचतुरं सखीगणं नियुज्य राजकुमारमन्दिरमवाप । पु-
 ष्यवाणवाणतूणीरायमाणमानसोऽनङ्गतप्तावयवसंपर्कपरिम्लानपल्लवशयनमधिष्ठि

त्तेजोमण्डलं राजवाहनमांशीर्वादपूर्वकं ददर्श । राजा सादरं “को भवान्,
 कस्यां विद्यायां निपुणः” इति तं पप्रच्छ । स च “विद्येश्वरनामधेयोऽहमैन्द्रजा-
 लिकविद्याकोविदो विविधदेशेषु राजमनोरञ्जनाय भ्रमन्नुज्जयिनीमद्यागतो-
 ऽस्मि” इति शशंस । पुनरपि राजवाहनं सम्यगालोक्य “अस्यां लीलावनौ पा-
 ण्डुरतानिमित्तं किम्” इति साभिप्रायं विहस्यापृच्छत् । पुंषोद्भवश्च निजकार्य- 5
 करणं तर्कयन्नेनमादरेण वभाषे— “ननु सतां सख्यस्याभाषणपूर्वतयाचिरं रु-
 चिरभाषणो भवानस्माकं प्रियवयस्यो जातः । सुहृदामकथ्यं च किमस्ति ।
 केलीवनेऽस्मिन्वसन्तमहोत्सवायागताया मालवेन्द्रसुताया राजनन्दनस्यास्य
 चाकस्मिकदर्शनेऽन्योन्यानुरागातिरेकः समजायत । सततसंभोगसिद्धयुपाया-
 भावेनासावीदृशीमवस्थामनुभवति” इति । विद्येश्वरो लज्जाभिरामं राजकुमा- 10
 रमुखमभिवीक्ष्य विरचितमन्दहासो व्याजहार—“देव, भवदनुचरे मयि तिष्ठति
 तव कार्यमसाध्यं किमस्ति । ‘अहमिन्द्रजालविद्यया मालवेन्द्रं मोहयन्पौरजनस-
 मक्षमेव तत्तनयापरिणयं रचयित्वा कन्यान्तःपुरप्रवेशं कारयिष्यामि’ इति
 वृत्तान्त एष राजकन्यकायै सखीमुखेन पूर्वमेव कथयितव्यः” इति । संतुष्टमना
 महीपतिरनिमित्तं मित्रं प्रकटीकृतकृत्विमक्रियापाटवं विप्रलम्भकृत्रिमप्रेमसहजसौ- 15
 हार्दवेदिनं तं विद्येश्वरं सवहुमानं विससर्ज ।

अथ राजवाहनो विद्येश्वरस्य क्रियापाटवेन फलितमिव मनोरथं मन्यमानः
 पुंषोद्भवेन सह स्वमन्दिरमुपेत्य सादरं वालचन्द्रिकामुखेन निजवल्लभायै महीसुर-
 क्रियमाणं संगमोपायं वेदयित्वा कौतुकाकृष्टहृदयः “कथमिमां क्षपां क्षपयामि”
 इत्यतिष्ठत् । परेषुः प्रभाते विद्येश्वरो रसभावरीतिगतिचतुरस्तादृशेन महता नि- 20
 जपरिजनेन सह राजभवनद्वारान्तिकमुपेत्य दौवारिकनिवेदितनिजवृत्तान्तः स-
 हसोपगम्य सप्रणामम् “ऐन्द्रजालिकः समागतः” इति द्वाःस्थैर्विज्ञापितेन त-
 दर्शनकुतूहलाविष्टेन समुत्सुकावरोधसहितेन मालवेन्द्रेण समाहूयमानो विद्येश्वरः
 कक्षान्तरं प्रविश्य सविनयमाशिषं दत्त्वा तदनुज्ञातः परिजनताड्यमानेषु वाद्येषु,
 नदत्सु गायकीषु मदकलकोकिलामञ्जुलध्वनिषु, समधिकरागरञ्जितसामाजिकम- 25
 नोवृत्तिषु पिच्छिकाभ्रमणेषु स परिवारं परिवृतं भ्रामयन्मुकुलितनयनः क्षणम-
 तिष्ठत् । तदनु विषमं विषमुल्बणं वमन्तः फणालंकरणा रत्नराजिनीराजितराज-
 मन्दिराभोगा भौगिनो भयं जनयन्तो निश्चेरुः । शृग्राश्च बहवस्तुण्डैरहिपतीनादाय

१ पुंषोद्भवश्चैन्द्रजालिके; पुंषोद्भवश्चैन्द्रजालिकचातुर्यम्. २ एवम्. ३ रसभावगीतिरीतिगति.

४ परिवृढम्.

- दिवि समचरन् । ततोऽग्रजन्मा नर्गन्तस्य दिग्भवर्तुशर्षोऽन्वेषणस्य विदारणस्य
भिर्नीय मच्छाधर्यान्वितं राजानमभाषत— " राजन्, भवमानमपये भवता श्रुम
सचकं द्रुमुचिनम् । ततः कल्याणपरंपरासमये भवतामजातगयात्मरण्या
निर्गन्तुष्यणोपेतस्य राजनन्तस्य विज्ञातः तस्यः " इति । तदन्त्योक्तानुवृत्तेन
- 5 मर्तीपालेनानुज्ञातः स संतान्यवार्थार्थाङ्गसंभाषनसंप्रकाशयतः स कल्पमोहनक
मञ्जनं लोचनयोर्निःक्षयं परितो यथैतयत् । मरेण " तदन्तर्जात्यस्यैव
रुम " इति सादृशं पश्यन्तु गगपत्तान्तदयेन राजराजनेन प्रवेगं कृतमगम-
नामनेकभूषणभूषिताङ्गीमर्तान्तगुन्दरी वैराग्यमन्यवन्तर्नपुण्येनाश्रि माक्षीष्टव
संयोजयामास । इत्यावसाने मति " इन्द्रजात्यपत्त्याः, मरे गन्तु भान्तः "
- 10 इति इन्द्रजन्मनोऽन्यमाने मरे पायामानता यथायथमन्तर्भावे गताः । राज-
वान्तोऽपि प्रवेगं तान्यतेन गृहोपायचानुयेषेण्ड्रजात्यैकपुण्यवन्तकन्यान्तःपुरं
विवेश । मालवेन्द्रोऽपि तदन्तं मन्यमानस्तस्य चाटवाय प्रचरन्तं धनं दत्त्वा
वियेश्वरम् " इदानीं माय " इति विमल्य मयमन्तर्मान्दरं जगाम ।
ततोऽर्चान्तगुन्दरी प्रियमन्तर्गवर्षाश्चागच्छभूषिता गुन्दरं मन्दरं यया । एवं
- 15 देवमानुषवलेन मनोरथमाफल्यमुपेतो राजराजः मग्गमपुत्रनेष्ट्राभिः शनैः-
शनैर्दृग्निन्योचनाया लज्जामपनयन्तुग्गगमपुनयन्तरो विश्रम्भमुपजनयन्त-
लापे तदनुत्थापपीशुपपानत्योर्दार्शनं चित्तदार्णिं चतुर्दशभुवनवृत्तान्तं
श्रावयामास ॥

इति श्रीदण्डिन कृतौ दशकुमारचरितेऽवन्तिस्तुन्दरीपरिणयो नाम पञ्चम उच्यते ।

समाप्तं दशकुमारचरितपूर्वपीठिका ।

अथ

दशकुमारचरितम् ।

प्रथमोच्छ्वासः ।

श्रुत्वा तु भुवनवृत्तान्तमुत्तमाङ्गना विस्मयविकसिताक्षी सस्मितमिदमभाषत—
“दयित, त्वत्प्रसादादद्य मे चरितार्था श्रोत्रवृत्तिः । अद्य मे मनसि तमोपह-
स्त्वया दत्तो ज्ञानप्रदीपः । पक्वमिदानीं त्वत्पादपद्मपरिचर्याफलम् । अस्य च
त्वत्प्रसादस्य किमुपकृत्य प्रत्युपकृतवती भवेयम् । अभवदीयं हि नैव किञ्चिन्म-
त्संबद्धम् । अथवास्त्रेवास्यापि जनस्य क्वचित्प्रभुत्वम् । अशक्यं हि मदिच्छया 5
विना सरस्वतीमुखग्रहणोच्छेषणीकृतो दशनच्छद एष चुम्बयितुम् । अम्बुजासना-

अथ दशकुमारचरितटीका पदचन्द्रिकाभिधेया ।

श्रुत्वेति ॥ भुवनवृत्तान्तं चतुर्दशभुवनवृत्तान्तम् । पातालवृत्तान्तमित्यप्यर्थः ।
“विष्टपं भुवनं जगत्” इत्यमरः । “वार्ता प्रवृत्तिर्वृत्तान्तः” इत्यपि ॥ उत्तमाङ्गना
नायिका । “स्त्री योपिदवला—” इत्युपक्रम्य “विशेषास्त्वङ्गना भीरुः” इत्यमरः ॥
विस्मयेन विकसिते अक्षिणी लोचने यस्याः सेति । “विस्मयोऽद्भुतमाश्चर्यम्”
इत्यमरः । “लोचनं नयनं नेत्रमीक्षणं चक्षुरक्षिणी” इत्यमरः ॥ सस्मितमिति क्रिया-
विशेषणम् । सहासमित्यर्थः । “स्यादाच्छुरितकं हासः सोत्प्रासः स मनाविस्मयम्”
इत्यमरः ॥ इदं वक्ष्यमाणम् ॥ अभाषत । “भाष व्यक्तायां वाचि” । लङ्चात्मनेपदम् ॥
तदेवाह— दयितेति ॥ चरितार्था सफलेत्यर्थः ॥ तमोपहोऽज्ञानहन्ता । “अज्ञानान्धका-
रयोस्तमसी” इति महीपः ॥ पक्वं परिणतम् ॥ परिचर्योपासना । “परिचर्याप्युपासना”
इत्यमरः ॥ किमुपकृत्य किमुपकारं कृत्वेत्यर्थः ॥ प्रत्युपकृतवती कृतप्रत्युपकारित्यर्थः ॥
भवेयमिति । “भू सत्तायाम्” । विधिलिङ् । उत्तमपरस्मैपदैकवचनम् ॥ अभवदीयं न भ-
वदीयमेवेत्यर्थः ॥ मत्संबद्धं मदीयमेवेत्यर्थः । ममेव भवदीयत्वादिति भावः ॥ अथवेति पूर्वाप-
रितोपे ॥ अस्यापि जनस्य मल्लक्षणस्य जनस्य क्वचित्प्रभुत्वमस्त्येव ॥ तदेव विशदयति—
अशक्यमिति ॥ मदिच्छया विना । “एथग्विना—” इति तृतीया ॥ सरस्वत्या मुखग्रह-
णेनोच्छेषणीकृत उच्छिष्टीकृतः ॥ यदे(ए)ष भवदीय इत्यर्थः ॥ दशनच्छद ओष्ठः ।
“ओष्ठाधरौ तु रदनच्छदौ दशनवाससी” इत्यमरः ॥ “उच्छेषणं तु तत्तिष्ठेद्याव-
द्विप्रा विसर्जिताः” इति स्मृतेः ॥ चुम्बयितुम् । णिजन्तम् ॥ अम्बुजासना लक्ष्मीस्त-

स्ननतटोपभुक्तमुरःस्थलं चेदमात्स्निक्यितुम् " उनि प्रियोर्गम प्रावृष्टिव नभस्युगा
 स्त्रीर्णगुरुपयोभनमण्डला प्रौढकन्दलीदृष्ट्यांभर म्दगामर्त्तपनं चभुम्भ्रागत्नी
 वीचिर्वास्तीविटस्वयता तुमुमचन्द्रशशिण मभृत्तगुल्यात्त्येन केशकल्यापेन
 स्फुरन्मर्णाकरणात्तमस्तगले हःस्वमर्त्तुर्दापर तन्नम्याभर्माणम पीगमाचुचुम्भ ।
 नदास्मभम्भृत्तान्तया च नमस्तुत्या भयोऽप्यात्तनांनमात्तान्तोपचास्त्रीकने
 रतिप्रवन्धः । मुग्धगोऽनुमयोन्नु नयोः स्मरे विमगुर्णानेर्गात्तपादो जैस्तः
 कर्धज्जालपादोऽदृष्टान । मन्वपुत्तनां चोर्भा । प्रथ नस्य राजकुमारस्य त-
 मालमृदशांशात्तणस्त्तमनिगुर्णानांभर मानकदयोपमर्त्तं चरणयुगलपाभीन ।
 उपलभ्यैव च " विभिनन " इत्यांनर्पात्तामात्तया मुक्तकण्ठमानचन्द्र मच

स्याः स्ननतटोपभुक्तमिदमुरःस्थम् । नदीर्गमि यमे ॥ इत्यर्त्तौती शेषः ॥ प्रियोर्गमि
 प्रावृष्टिव नभमि । "स्त्रिया प्रावृष्ट " इत्यमरः । " मर्त्तौऽन्वयिते ममनम् " इत्यपि ॥
 पयोभनमण्डले स्ननमण्डलम् । पयो भनमण्डलम् । " स्त्रीभ्यनाडौ पयोर्गी " इति ॥
 प्रौढा या कन्दली द्रोणपर्णी । " द्रोणपर्णा स्मिन्मन्ता कन्दली भूतकन्दली " इति शब्दार्णवः ।
 नस्या दृष्ट्या मुग्धाः । " दृष्टो मुग्धोऽस्त्रिगाम " इत्यमरः ॥ रूपितं युक्तमित्यर्थः ।
 "ल्प रूप भूषायाम्" । तमेणि कः ॥ चर्त्ती मयूः । " मयूरो चर्त्तिणो चर्त्ती " इत्यमरः ।
 नस्य चर्त्तीणि पिन्डानि । " पिन्डार्त्ते नपुमके " इत्यपि ॥ विटस्वयता निर्भन्मयता ॥ तुमुमान्येर पन्द्रताम्नः शशिण
 विचित्रेण । " शकले मास्ते शारः " इति विश्वः ॥ केशकल्यापेनोपलभितेति ।
 तृतीयोपलक्षणे ॥ स्फुरन्मोऽरुणा ये किरणास्त एव तमगाणि द्विप्रक्तानि । " कि-
 ज्जलकः केमरोऽन्विद्याम् " इत्यमरः । नः कालमृद्वनम् । " करान्यो दन्वुरे तुप्ते " इति विश्वः ॥
 नदास्मभेण चुम्ननास्मभेणेत्यर्थः ॥ अनिमात्रम् । " अनि-
 वेलभृगात्त्यर्थानिमात्रोद्घाटनिर्भरम् " इत्यमरः ॥ शीफरो रम्यः । " शीफरः स्त्री-
 तरम्ययोः " इत्यमरः ॥ सुरतेति ॥ विमगुणेन मृणालननुना । " मृणालं विमम् " इत्यमरः ॥
 निगडित । " तदस्य सजातम्— " इतीतर ॥ जरटो वृक्षः ॥ जालपादो हस ॥ जरठग्रहणमशुभमूचकम् ॥
 " जालपादः श्वेतगस्त्रकान्धो मानसौरुसः " इति वैज-
 यन्ती ॥ अदृश्यतेति । ताभ्यामर्थादध्याहार्यम् ॥ अभेति ॥ कमलमूढः कमलत्वेन
 भ्रान्तो यः शशी तस्य किरणरज्जुद्राम समुदायस्तेन निगृहीतमिव ॥ मुक्तकण्ठमुच्चैःस्वरम् ।
 " स्वरः कण्ठः प्रकीर्तित) " इति रत्नकोशः ॥ आचक्रन्द । " कदि क्रदि छदि आडा-

कन्या । येन च तत्सकलमेव कन्यान्तःपुरमग्निपरीतमिव पिशाचोपहतमिव वेप-
मानमनिरूप्यमाणतदात्वायतिविभागमगण्यमानरहस्यरक्षासमयमवनितलविप्रवि-
ध्यमानगात्रमाक्रन्दविदीर्यमाणकण्ठमश्रुस्रोतोऽवगुण्ठितकपोलतलमाकुलीवभूव ।
तुमुले चास्मिन्समयेऽनियन्त्रितप्रवेशाः “किं किम्” इति सहसोपसृत्य विविशु-
रन्तर्वशिकपुरुषाः । ददृशुश्च तदवस्थं राजकुमारम् । तदनुभावनिरुद्धनिग्रहे 5
च्छास्तु सद्य एव ते तमर्थं चण्डवर्मणे निवेदयांचक्रुः । सोऽपि कोपा-
दागस्य निर्दहन्निव दहनगर्भया दृशा निशाम्योत्पन्नप्रसभिज्ञः “कथं स
एवैप मदनुजमरणनिमित्तभूतायाः पापाया बालचन्द्रिकायाः पत्युरस-
भिनिविष्टवित्तदर्पस्य वैदेशिकवणिकपुत्रस्य पुष्पोद्भवस्य मित्रं रूपमत्तः क-
लाभिमानी नैकविधविप्रलम्भोपायपाटवावर्जितमूढपौरजनमिथ्यारोपितवितथ- 10
देवतानुभावः कपटधर्मकञ्चुको निगूढपापशीलश्चपलो ब्राह्मणव्रुवः । कथमि-
वैनमनुरक्ता मादृशेष्वपि पुरुषसिंहेषु सावमाना पापेयमवन्तिसुन्दरी । पश्यतु
पतिमद्यैव शूलावतंसितमियमनार्यशीला कुलपांसनी” इति निर्भर्त्सयन्भीषण-
भ्रुकुटिदूषितललाटः काल इव काललोहदण्डकर्कशेन बाहुदण्डेनावलम्ब्य

ने रोदने च” इति । भवादे आ(रा)ड्पूर्वस्य लिटि परस्मैपदे रूपम् ॥ येन चेति ॥ “तदा-
त्वं तु तदानीं स्यादायतिः काल उत्तरः” इत्यमरः ॥ विभागः कृत्यम् । “कृत्यां-
शयोर्विभागः स्यात्” इत्यजयः ॥ रहस्यमेकान्तोद्भूतम् ॥ “आक्रन्दं रोदनं मतम्” ॥
अश्रूणां स्रोतः प्रवाहः । “स्रोतोऽम्बुसरणं स्वतः” इत्यमरः ॥ अवगुण्ठितं वेष्टितम् ॥
तुमुले संकुले ॥ अनियन्त्रितप्रवेशा अनिवारितप्रवेशाः ॥ अन्तर्वशिकाः । “अन्तःपुरे
त्वधिकृतः स्यादन्तर्वशिको जनः” इत्यमरः ॥ तदवस्थं निगडितपादमित्यर्थः ॥ ददृशुः ।
“दृशिर् प्रेक्षणे” । लिटि प्रथमे परस्मैपदवहुवचनम् ॥ तस्य राजकुमारस्यानुभावेन साम-
र्थ्येन । “अनुभावः प्रभावे च निश्चये भावसूचके” इति वैजयन्ती । निरुद्धा निग्रहेच्छा
येषां ते । अन्तर्वशिका इत्यर्थः ॥ निवेदयांचक्रुः ॥ सोऽपीति ॥ सोऽपि चण्डवर्मैत्यर्थः ॥
दहनगर्भयाग्निगर्भया ॥ निशाम्य । “शम लक्ष आलोचने” । अस्मात्स्वार्थप्यन्ताच्चाप्र-
त्यये समासे ल्यप् । दृष्ट्वैत्यर्थः ॥ नैकविधा अनेकविधा ये विप्रलम्भोपायास्तेषु
यत्पाटवं पटोर्भावस्तेनावर्जितो वशीकृतो मूढो यः पौरजनस्तेन मिथ्यारोपितो वितथो
निष्फलो देवतानुभावो यस्मिन्निति ॥ कपटमेव धर्मकञ्चुकं यस्येति ॥ निगूढं गुप्तम् ॥
ब्राह्मणव्रुव आत्मानं ब्राह्मणं ब्रूतेऽसौ तथा ॥ सावमाना हेलनापरा । “पापाणके
कुत्सितैः” इति साधुः ॥ शूलावतंसितं शूलारोपितम् ॥ कुलपांसनी कुलदूषणी ॥ भ्रुकु-
टिर्भ्रूः । “भ्रुकुटिर्भ्रुकुटिः स्त्रियाम्” इत्यमरः ॥ काल इव यम इव । “कालो दण्डधरः

रत्नाम्बुजे रेणाम्बुजस्थाङ्गलाञ्छने राजपुत्रं मन्ममसाचक्षुः । म नु ममा
 वधीरः सर्वपापानिर्भांगः सर्वशुभैरुत्तमानिर्भयां देवीमेव नामापदमथार्थं
 “स्यर नस्या रंगमार्गानि, रंगतथायाः । महत्त वाम्, भागदयम्” इति प्राण
 परिव्रागर्गागिणीं प्राणमभां ममाभ्याग्यां रदयनामनामीन ।

- 5 अथ विद्वान्नामार्गानां महादेवीमात्येन्द्रो ज्ञापानरमाताम्पक्षपातिनात्तन्म
 पन्त्यागोपन्यासेनारिणा विजवांनमानं रन्धनुः । न श्रेतनुम् नमप्रभुताद्वार
 यिनुमापदः । न किञ्च नपदशीलधरुत्तमो सर्वोपदम्पुदन्तजानं राजगर्जागि
 तपस्यते दर्पमागत्य सोद्वय सर्वमेव पुष्योद्वतद्वरुतं सर्वमागणप्रतिं मय
 एव वन्द्यते भिक्ष्या कृत्वा च राजराजनें राजकेर्गागिंतेशोर्गागिं दाम्पत्य
- 10 निवद्धं मूर्धनजालेविलीनचदामाणप्रभावाविभ्रमूर्धन्यपामादिगेदोः न नमकृत
 दृष्टिप्रार्थनस्याङ्गरजस्योच्छ्रणायाज्ञानाभियान्यन्ननन्योत्सागार्गिनात् । स्वोप
 चल्भरुदत्तकम्पधम्पाम् । नम्येभगेर्वाप भिक्षुर्मा भिक्षु उतामर्गात्तमः प्राकारं
 श्राद्धदेव.” इत्यमरः ॥ फाल्गुन्यामायमम् ॥ रेणाम्बुजा पदमथार्थि रेणाम्बुजा नि चक्रानि
 लाञ्छनानि चस्मिन्निति ॥ मन्मम सोमम् ॥ म र्गि रिति ॥ सर्वोपदमथा पद्वार्षिनात्
 निजुमिग्निटानम् ॥ मरिच्युत्तव मन्ममीर्वादिता सर्वादिना प्रीतानो मस्या इति ॥
 देवीमेवाट्टकनामि ॥ एतन्नामिर्वाति नादितामवो नम ॥ मस्या एतत्तथाया इति ।
 “अशीमर्थद्वयेशास-” इति र्मणि पद्ये ॥ अग्निश्यामनिना मीनाम् ॥ अयामीन ।
 “या प्रापणे” इत्यन्य रूपम् ॥

अथेति ॥ विद्वान्नामार्गानां ज्ञानवृत्तान्नामार्गानां पीडितानां ॥ नामपरित्यागस्य प्रेतपग्निनाग-
 स्योपन्यासेन वचनेनेत्यर्थः । “उपन्यासन्तु तातुणम्” इत्यमरः ॥ ताकारेण सौन्दर्येण
 पक्षपातिनाविनि महादेवीमात्येन्द्रयोर्पिधेपणम् ॥ न श्रेतनुमिति । “शङ्क शर्का” ।
 छिट्टि परस्मैपदे रूपम् ॥ तं राजपुत्रम् । अप्रभुताद्वारमन्थान् ॥ म हितेति ॥
 उदन्तजात वृत्तान्तजातम् । “वार्ता प्रवृत्तिवृत्तान्त उदन्तः स्यात्” इत्यमरः ॥
 राजराजगिरी कुबेरपर्वते ॥ तपस्यते तपस्या कुर्वन् ॥ वन्द्यते तारागृहे ॥ केसरिणः
 सिंहस्य ॥ किशोरकमिव बालकमिव ॥ दारुपक्षरे काटपक्षरे ॥ मूर्धनजाले केशसमूहे विलीनो
 यश्चूडामणिस्तस्य प्रभावेन विलिप्तो दूरीकृतः क्षुत्पिपासादिगेदो यस्येति तम् ॥ अवधू-
 तेति ॥ अवधूता दूरीकृता दृष्टितुः कन्यायाः प्रार्थना येनेति तस्याङ्गराजस्योद्धरणा-
 योन्मूलनायाङ्गान्देशानभियास्यन्गच्छन्ननन्यविश्वासादन्यविश्वासाभावान्निनायेत्यन्वयः ॥
 रुरोधेति । “रुधिर् आवरणे” ॥ सिंहवर्मति ॥ प्राकार सालम् । “प्राकारो वरणः

भेदयित्वा महताऽवलसमुदायेन निर्गस्य स्वप्रहितदूतत्राताहूतानां साहाय्यदानायातिसत्वरमापततां धरापतीनामचिरकालभाविन्यपि संनिधावदत्तापेक्षः साक्षादिवावलेपो वपुष्मानक्षमापरीतः प्रतिबलं प्रतिजग्राह । जगृहे च महति संपराये क्षीणसकलसैन्यमण्डलः प्रचण्डप्रहरणशतभिन्नमर्मा सिंहवर्मा करिणः करिणमवष्टुयातिमानुषप्राणवलेन चण्डवर्मणा । स च तद्दुहितर्यम्बालिकाया- 5 मवलारत्नसमाख्यातायामतिमात्राभिलाषः प्राणैरेनं न व्ययूयुजत् । अपि त्वनीनयदपनीताशेषशल्यमैकल्यसंधो बन्धनम् । अजीगणञ्च गणकसंघैः “अद्यैव क्षपावसाने विवाहनीया राजदुहिता” इति । कृतकौतुकमङ्गले च तस्मिन्नेकपिङ्गाचलात्प्रतिनिवृत्त्यैणजङ्घो नाम जङ्घाकरिकः प्रभवतो दर्पसारस्य प्रतिसंदेशमावेदयत्— “अयि मूढ, किमस्ति कन्यान्तःपुरदूषकेऽपि कश्चित्क- 10 पावसरः । स्थविरः स राजा जराविलुप्तमानावमानचित्तो दुश्चरितदुहितृपक्षपाती यदेव किञ्चित्प्रलपति त्वयापि किं तदनुमत्या स्थातव्यम् । अविलम्बि-

सालः” इत्यमरः ॥ न दत्तापेक्षा येनेति ॥ अवलेपो गर्वः ॥ संपराये युद्धे । “संपरायः समीकं सांपरायिकम्” इति हैमः ॥ क्षीणं सकलं सैन्यमण्डलं सेनासमूहो यस्येति तथा ॥ मानुषमतिक्रम्य वर्तत इत्यतिमानुषं प्राणबलं यस्येति ॥ जगृहे । “ग्रह उपादाने” ॥ स चेति चण्डवर्मा ॥ तद्दुहितरि सिंहवर्मकन्यायाम् ॥ अम्बालिकेति नाम्ना प्रासिद्धायाम् ॥ रत्नत्वेनोत्कृष्टत्वेन ॥ अतिमात्रमभिलाषो यस्येति तथा ॥ एनं सिंहवर्माणम् ॥ न व्ययूयुजादिति । “युजिर् योगे” । हेतुमण्णिजन्ताल्लुङिः रूपम् ॥ अपि त्विति ॥ अनौनयत् । “णीञ् प्रापणे” । णिजन्ताल्लुङिः प्रथमपुरुषे परस्मैपदैकवचनम् ॥ अकल्या संधा प्रतिज्ञा यस्येति स तथा ॥ बन्धनं कारागृहम् ॥ अजीगणत् । “गण संख्याने” ॥ गणकसंघैर्ज्यौतिषिकसमूहैः । “दैवज्ञगणकादेशिज्ञानि—” इति हैमः ॥ क्षपावसाने प्रातःकाले ॥ कृतकौतुकमङ्गले बद्धकङ्कणबन्धे ॥ तस्मिञ्चण्डवर्मणि ॥ एकपिङ्गस्य कुत्रेस्य । “यक्षैकपिङ्गैलविल—” इत्यमरः ॥ अचलात्पर्वतात् ॥ एणजङ्घो नाम जङ्घाकरिकः । शीघ्रगामीत्यर्थः । “जङ्घाकरिकजाङ्घिकौ” इत्यमरः । “जङ्घालोऽतिजवो जङ्घाकरिको जाङ्घिको जवी” इति हैमः ॥ दर्पसारस्य प्रतिसंदेशं प्रत्युत्तरम् । आवेदयत्कथयामासेत्यर्थः ॥ अयीति कोमलामन्त्रणे ॥ मूढेत्यात्मीयतया संबोधनम् ॥ कन्यान्तःपुरदूषके दूषणोद्भाविके ॥ स्थविरो वृद्धः । “प्रवयाः स्थविरो वृद्धः” इत्यमरः ॥ जरया विलुप्तौ मानावमानौ यस्यैवंविधं चित्तं यस्येति ॥ दुश्चरिता दुराचारा ॥

तमेव तस्य कामोन्मत्तस्य निवृत्तव्यवसाययोगेन श्रवणोन्मत्तस्यैव तस्य ।
 सा च दृष्टान्त्या महाभुजेन कीर्तिमात्रेण निर्गन्तव्यत्वात् चारुके निर्गन्तव्या”
 इति । तत्राहर्ष्यं “ मानसैव राजवचनज्ञाने स च दृष्टान्त्या कन्यान्तःपुद्गलः
 मन्त्रिभार्यान्तव्यः । चण्डपोतध मानहृषान्तरेषां चण्डानोपपन्नान्त्रैव समुपस्था
 5 पनीयः । कृत्वात्प्राहकृत्यधोन्वयायात्तमेव तपनार्थशीलं तस्य रस्मिनः कृत्वा गीदे-
 नके तर्थाभ्यस्त एव गन्ता धैर्यात्प्राप्त्यत्तान प्रयागीशो राजन्वत्तस्य मतो
 जवाहनस्यात्तरणं तस्मिन्प्राप्तिम् ” इति । पापं चण्डानोत्सांचकः । निन्द्ये नामाह-
 न्यन्त्यामन्त्रास्मिपत्येसोपोगने राजपुत्रो राजाहृषं र्वाभिः । उपतस्ये च
 क्षण्णगण्डधण्डपोतः । क्षणे च तस्मिन्मुमुने तर्थाभ्युपगते रजतशुद्धत्या ।
 10 सा चैवं चन्द्रलेपात्तर्थाः कार्त्तिकदामने भुक्ता मन्त्रार्थीत्यत्र प्राहर्षित्येति
 उप- “ देव, दीयतामनुग्रहाई चिन्तम् । भद्रमास्ति सोमर्गस्ममंभवा
 मुन्नमक्षरी नाम मुग्गुन्दरी । तस्या मे नर्थास्य नालिनद्वारामुवचकृतंमा
 “ प्रत्यापोऽनर्थाः वतः ” इत्यमरः ॥ तस्मिन्व्यासिने ॥ सा धेनि ॥ सा दृष्टान्त्या ॥ भुक्तेन
 कीर्तिमात्रेण मरुति ॥ निर्गन्तव्यत्वात् जगवन्ताना ॥ चारुके चण्डानामि । “ चारु-
 वन्वनान्वयः ” इति धेजयन्ती ॥ तर्थाभि ॥ स च दृष्टान्त्या कन्यान्तःपुद्गलः मन्त्रि-
 वापयितव्यः मन्त्रिनी स्थापनीय इत्यर्थः ॥ चण्डपोतनामा मानहृषतिः । “ मानहृष-
 रणमहामृगसामयोत्तय ” इति ऐत ॥ कर्म ॥ उपपिता याः कृतवताः सातानि देवपत्नी
 युक्तः ॥ तत्रैव द्वारे ॥ तपनार्थशीलं दृष्टान्त्याभां तस्य रस्मिनः कीर्तनके गौतम कृतंति ॥
 शत्रुमाहाय्यकाय धेरिसाहाय्यार्थम् ॥ प्रत्यासीदन् आगन्तव्यः ॥ राजन्वत्तस्य सति-
 यसमृहन्त्य ॥ कोशो भाण्डागाम् ॥ सातानि रक्षयश्चार्थानि ॥ अत्ररण चण्डानम् ॥
 पार्श्वचरान्वीरान् ॥ अंशानक्रे उदर्शेत्यर्थः ॥ निन्द्ये चेति । द्विर्लक्ष्मोऽयं धान् ॥
 अर्सा राजपुत्रः । राजवाहन इति ॥ उपोगने प्रातःकालमंनन्तिनि लौहित्ये । “ उप-
 प्रत्युपमी ” इत्यमरः ॥ राजाहृषणम् ॥ “ अहृषण चण्डानजिरे ” इत्यमरः ॥ “ अहृषण
 चाहृषणम् ” इति द्विरूपकोशः ॥ उपतस्ये । “ छा मन्त्रिनिमुक्ती ” । प्रापेत्यर्थः ।
 “ उपाद्देवपूजासंगतिकरणभिन्नकरणपयिपु ” इति वक्तव्यम् ॥ “ वा लिप्मायाम् ”
 इति चेत्यन्वतरणात्मनेपदम् ॥ क्षरितः स्वपन्गण्डः कटो यस्येति ॥ “ गण्डः कटः ”
 इत्यमरः ॥ मुमुने । “ मुच्छ्ल मोक्षणे ” । भावे कर्तरि षिट् ॥ सा चेति । सा च रजतशु-
 द्धत्या ॥ व्यजिज्ञपत् ॥ सोमरश्मिसंभवेत्येतन्नामकगन्धर्वोत्पन्ना ॥ मुरत्तमञ्जरीति नाम ॥
 तस्या मे नभस्याकाशे ॥ नलिने पक्षे । “ वा पुंसि पक्षं नलिनम् ” इत्यमरः ॥ मुग्गो

नुवद्धवक्त्रायास्तन्निवारणक्षोभविच्छिन्नविगलिता हारयष्टिर्यदृच्छया जातु
 हैमवते सरसि मन्दोदके मग्नोन्मग्नस्य महर्षेर्मार्कण्डेयस्य मस्तके मणिकिरणद्वि-
 गुणितपलितमपतत् । पातितश्च कोपितेन कोऽपि तेन ययि शापः—‘पापे,
 भजस्व लोहजातिमजातचैतन्या सती’ इति । स पुनः प्रसाद्यमानस्वल्पा-
 दपद्मद्वयस्य मासद्वयमात्रं संदानतामेत्य निस्तरणीयामिमामापदमपरिक्षीणशक्तित्वं 5
 चेन्द्रियाणामकल्पयत् । अनल्पेन च पाप्मना रजतशृङ्खलीभूतां मायैक्ष्वाकस्य
 राज्ञो वेगवतः पौत्रः, पुत्रो मानसवेगस्य, वीरशेखरो नाम विद्याधरः शंकरगिरौ
 समध्यगमत् । आत्मसात्कृता च तेनाहमासम् । अथासौ पितृप्रयुक्तवैरे प्रवर्तमाने
 विद्याधरचक्रवर्तिनि वत्सराजवंशवर्धने नरवाहनदत्ते विरसाशयस्तदपकारक्षमो-
 ऽयमिति तपस्यता दर्पसारेण सह समसृज्यत । प्रतिश्रुतं च तेन तस्मै स्वसुरवन्ति- 10
 सुन्दर्याः प्रदानम् । अन्यदा तु वियति व्यवदायमानचन्द्रिके मनोरथप्रियतमा-

मूढः । “ मुग्धः सुन्दरमूढयोः ” इत्यमरः । यः कलहंसस्तत्रानुबद्धं लभं वक्रं यस्याः ॥
 तन्निवारणं कलहंसनिवारणम् ॥ विच्छिन्ना त्रुष्टिता एव विगलिता ॥ हारयष्टिर्हार-
 लता । “ यष्टिर्हारलताशस्त्रभेदयोः ” इति विश्वः । कर्तृपदमिदम् ॥ जातु कदा-
 चित् ॥ मग्नोन्मग्नस्य स्नानं कुर्वतः ॥ मणिकिरणैर्द्विगुणितमसंख्यातीकृतं पलितं
 जराजातरीकल्यमिति क्रियाविशेषणम् ॥ अपतत् । “ पतू पतने ” ॥ कोपितेन कोपः
 संजातो यस्येति तथा । “ तदस्य संजातम्— ” इतीतच् ॥ कोऽपि शापः । “ शप
 आक्रोशे ” ॥ लोहजाति लोहत्वम् । “ जातिर्जातं च सामान्यम् ” इत्यमरः ॥ न
 जानं चैतन्यं चेतनधर्मो यस्याः सेति ॥ स मार्कण्डेयः ॥ मासद्वयमात्रं मासद्वयप्रमाणम् ।
 “ प्रमाणे द्वयसच्— ” इति मात्रच् ॥ संदानतां पादवन्धनताम् । “ संदानं पादवन्धनम् ”
 इत्यमरः ॥ निस्तरणीयां समापनीयामित्यर्थः ॥ इन्द्रियाणां मनःप्रभृतीनाम् ॥ अनल्पेनेति
 बहुना ॥ पाप्मना पापेनेत्यर्थः । “ अस्त्री पद्मं पुमान्पाप्मा पापम् ” इत्यमरः ॥ रजत-
 शृङ्खलीभूताम् । “ अभूत्— ” इति च्विः ॥ इक्ष्वाकोरयमैक्ष्वाकः ॥ वेगवतस्तन्नाम्नो
 राज्ञः ॥ शंकरगिरौ शंकरपर्वते ॥ मां समध्यगमत्प्रापेत्यर्थः ॥ तेन वीरशेखरेणाहमात्म-
 सादात्माधीना ॥ तदर्धने सातिः ॥ अथेति ॥ असी वीरशेखरो विद्याधरः ॥ पित्रा
 प्रयुक्तं यद्वैर तास्मिन् ॥ प्रवर्तमाने कुर्वाण इत्यर्थः ॥ नरवाहनदत्ते विरसाशयः परूपान्तः-
 करणः ॥ तस्य नरवाहनदत्तस्यापकारे निग्रहे क्षमः समर्थ इति ॥ दर्पसारेण समसृज्यत
 संगतोऽभूदित्यर्थः ॥ तेन दर्पसारेण ॥ तस्मै वीरशेखराय ॥ स्वसुर्भगिन्याः ॥ प्रदानं
 विवाहः ॥ अन्यदेति ॥ व्यवदायमानचन्द्रिके निर्मलज्योत्स्ने । “ दैप् शोधने ” ॥

चकितगतिरसौ विहरति " इति वाचः समभवन् । श्रुत्वा चैतत्तमेव मत्तहस्ति-
 नमुदग्नाधारणो राजपुत्रोऽधिष्ण्य रंहसोत्तमेन राजभवनमभ्यवर्तत । स्तम्भे-
 र्गमर्यावधृतपदातिदत्तवर्मा च प्रविश्य वेङ्गाभ्यन्तरमद्भ्राभ्रनिर्घोषगम्भी-
 रेण स्वरेणाभ्यधान्- " कः स महापुरुषो येनैतन्मानुपमात्रदुष्करं महत्कर्मा-
 नुष्ठितम् । आगच्छतु । मया मेमं मत्तहस्तिनमारोहतु । अभयं मदुपकण्ठ- 5
 वर्तितो देवदानवैर्गप विगृह्णानस्य " इति । निशम्यैवं स पुमानुपोढहर्षो निर्गस्य
 कृताङ्गिगक्रम्य संज्ञानकुचितं कुश्रगात्रमगस्तमध्यरुधत् । आरोहन्तमेवैनं
 निर्वर्ण्य त्पोत्प्लुष्टदृष्टिः " अये, प्रियमग्नोऽयमपहारवर्मेव " इति पश्चान्निपीदतो-
 ऽस्य चादुष्टयुगलमुभयगुजमूलप्रवाञ्जितमग्रेऽवलम्ब्य स्वमङ्गमालिङ्गयामास ।
 मयं च पृष्ठतो वलिताभ्यां भुजाभ्यां पर्यवेष्टयत् । तन्क्षणांपसंहताल्लिङ्गन- 10
 व्यतिरुद्धापहारवर्मा चापचक्रकणपकपेणप्राग्पट्टिशमुमलतोमरादिप्रहरणजा-

तन्मयम् ॥ आपाद्यन्मयम् ॥ अचकितगतिरत्रस्तगमनः ॥ श्रुत्वेति ॥ तमेव चण्डवर्मा-
 विष्टितमेव ॥ उदग्ना आधारेणो हस्तिपदा येनेति । " आधारेण हस्तिपदाः " इत्यमरः ॥ उत्तमेन रंहसा रमेन । " रसो वेगो जयो रंहः " इति वैजयन्ती । " रंह-
 न्तगम्भी नृ रयः रयः । जयः " इत्यमरः ॥ स्तम्भेऽग्नौ हस्ती तस्य रसो वेगस्तेनावधूता
 दुर्गन्ता ये पदानयस्तेऽस्ते वन्मि यस्मेति ॥ अद्भ्रं नदुष्टम् ॥ अद्भ्रनिर्घोषगम्भीरेण मेघर-
 मितगम्भीरेण । " अद्भ्रं मेघो वारिवाहः " इत्यमरः । " निर्वोषे रसितादि च " इत्यमरः ॥ विगृह्णानस्य विगेषं कुर्वतः ॥ उपोढहर्षो वर्धमानहर्षः ॥ संज्ञया संकेतेन
 संकुचितम् । कुश्रगात्रं पृषपत्रज्ञापदेशम् । " ह्यै पृषपश्चाञ्जनादिदेशौ गात्रावरे क्रमात् " इत्यमरः ॥ अगस्त त्वरिनिमित्त्यर्थः ॥ अध्यरुत्तदारुगेहेत्यर्थः ॥ निर्वर्ण्य दृष्ट्वा । " निर्वर्णनं
 नृ निर्व्यानं दरीनालोकनेक्षणम् " इत्यमरः ॥ अये इति । " अतर्कापतिते त्वये " इति
 केशवः ॥ प्रियमग्नोऽयमिति । " राजाहः मग्निभ्यष्टन् " इत्यदन्तता ॥ अपहारवर्मेति
 तन्नाम ॥ वलिताभ्यां वलिताभ्याम् । " वल चलने " । वक्रिताभ्यामित्यर्थः ॥ तत्क्षण इति
 तस्मिन्नेव समये ॥ उपमत्त आलिङ्गनव्यनिकर आश्लेषसंपर्को येनति तथा ॥ चापो धनुः ॥
 चक्रम् । " चक्रं भ्रमं कृण्वत्यम् " इति वैजयन्ती । " चक्र रथाङ्गे सेनायां छद्मन्यस्त्रान्तरेऽपि
 च " इति भागुरिश्च ॥ कणपो लोहस्तम्भः । " लोहस्तम्भरतु कणपः " इति वैजयन्ती ॥
 कर्पणः मरावः । " कुटिलाग्रस्तु कर्पणः " इति च ॥ प्रासः कुन्तः । " प्रासस्तु
 कुन्तः " इत्यमरः ॥ पट्टिशः शस्त्रविशेषः । भाषया " पट्टा " इति प्रसिद्धः ॥
 " पट्टिशः स्याद्विशालाग्रः " इति वैजयन्ती ॥ मुमलं कण्डनसाधनकाष्ठतुल्यमायसा-
 युधम् । मुसलमिति वा ॥ तोमरो लोहगुच्छः । आपथा " गुर्ज " इति । " तोमरो

तमेपयुधानान्वन्व्यारन्विमान्प्रानिवन्वरीगन्वदुप्रकारगयोर्भिः परिगक्षपतः धिर्ता
विचिरेष । क्षणेन चाद्रासीत्तर्ष मेन्यमन्गेन समन्वतोऽभिमतपार्श्वभावना
वल्निरुत्तयेन परिगक्षसम् ।

अनन्तरं च कश्चिन्नाणिकारगौरः कूर्मिन्दःसार्धं कृन्वन्तः कम्पलकोमन्वपाणि-
5 पादः कर्णचूर्मिन्दुभरत्सार्धं कृन्वन्तीत्यर्थः । कश्चिन्नाणिकारगौरः पट्टनिर-
सनः कृशाकृशोऽङ्गोरःश्वलः कृतहस्ततया शिष्टुत्तर्षमूर्तोर्णोर्भारत्तन्पादाद्गु-
निदुरावदृष्टकर्णमृत्नेन प्रजविना गजेन संनिष्ठस्य पूर्वोपदेशप्रत्ययात् “ भय-
मेव स देवो राजराजः ” इति प्राच्यैः प्रणम्यापकारार्थात् निविष्टदृष्टि-
राचष्ट — “ तर्षादृष्टेन मागेण संनिपातमेतदङ्गजमागारमगनायोर्पार्श्वतं
10 राजकम् । अन्विन्दे च रिन्वित्वन् स्त्रीवात्तर्षमूर्ते नन्ते । रिपन्वन्कृ-
त्सम् ” इति । इष्टुत्तर्षमूर्तोर्णोर्भारत्तन्पादाद्गु-
ज्ञाकरः । सोऽयमेव ममुना रूपेण निविष्टराजस्य चान्नार्मनो मन्वन्त्यः ।
च एवार्थं निगमस्य वन्वनादङ्गजमपरार्जितं च कोशवाहनमेकीकृत्याम्बुद्वेषणा-

वेगदण्डवान् ” इति निगमन्ती ॥ प्रहस्यता गच्छन्मन्वन् ॥ उपयुक्तान्द्रेग्यनः ॥
प्रानिवलवीरान्प्रनिर्वर्षादीगन्व ॥ चत्प्रकारमनेत्यन्तं रिन्वित्वोर्णोर्भारत्तन्पादाद्गु-
रिक्षिपत । लोकाभित्ति शेष ॥ रिन्विरेष पातिराजनिर्गर्षः ॥ अर्थेनेति ॥ समन्तात् सन्तः ।
“ समन्तवन्तु परितः सर्वतो विन्विरेषविति ” इत्यमरः ॥ कृन्वित्वयेन भेदात्समृतेन । “ स्वा-
न्निकायः पुशगर्शी ” इत्यमरः । “ निजायो निजायो न्युत्त ममुनी रिन्वित् ब्रजः ” इति ॥
अनन्तरमिति ॥ कश्चिन्नाणिकारगौरः कूर्मिन्दुभरत्सार्धं कृन्वन्तः कम्पलकोमन्वपाणि-
कुन्तलाः केशा यन्त्येति । कृन्वित्वये नीलमृच्छः । नीलमृच्छिगिति यावत् ॥ कटितटे
निविष्टो रजयुक्तो नगः । नगर इति या । दृष्टिका यन्त्येति ॥ पट्टे दृष्टुत्तर्षमूर्तोर्णोर्भारत्तन्पादाद्गु-
तथा ॥ कृशाकृशोऽङ्गोरःश्वलः कृतहस्ततया शिष्टुत्तर्षमूर्तोर्णोर्भारत्तन्पादाद्गु-
योज्यम् ॥ कृतहस्ततया शिष्टिनहस्ततया ॥ “ शिशिन कृतवर्थात् ” इति भागुरिः ॥
इषुवर्षेण त्राणवृष्ट्या ॥ अद्भुटाम्या निदुर राभा तथावदृष्ट कश्चित् कर्णमूल यन्त्येति
तेन ॥ प्रजविना संवेगेन ॥ संनिष्ठस्य संनिष्ठं कृत्वेत्यर्थः ॥ निविष्टदृष्टिर्दत्तदृष्टिः ॥
आचष्ट । “ चक्षिद् ” ॥ त्वदादृष्टेनेति ॥ “ अथ राजकम् । राजन्यकं च नृपनिक्षत्रियाणा
गणे क्रमात् ” इत्यमरः । राजक राजममूहम् ॥ मस्त्रीवात्तर्षमूर्ते तत् ॥ आज्ञाकरः
सेवकः ॥ सोऽयमेव हीति ॥ धनमित्रार्ययत्तन्नाम्ना ॥ अन्नरितो भिन्न इत्यर्थः ॥ स
एव धनमित्रोऽङ्गजानं(जं) सिंहवर्माण वन्वनादिर्गमस्य निष्क्रामस्य ॥ अपवर्जितमितस्ततो
गतमित्यर्थः ॥ कोशवाहनमेकीकृत्यैकत्र कृत्वेत्यर्थः ॥ अस्मद्वेषेणारमत्पक्षमेन ।

मुना सह राजन्यकेनैकान्ते सुखोपविष्टमिह देवमुपतिष्ठतु यदि न दोषः”
 इति । देवोऽपि “यथा ते रोचते” इति तमाभाष्य गत्वा च तन्निर्दिष्टेन
 मार्गेण नगराद्बहिरतिमहतो रोहिणद्रुमस्य कस्यचित्क्षौमावदातसैकते गङ्गातरङ्ग-
 पवनपातशीतले तले द्विरदादवततार । प्रथमसमवतीर्णेनापहारवर्मणा च स्वहस्त-
 सत्वरसमीकृते मातङ्ग इव भागीरथीपुलिनमण्डले सुखं निपसाद । तथा निषण्णं 5
 च तमुपहारवर्मार्थपालप्रमतिमित्रगुप्तमन्त्रगुप्तविश्रुतैर्मैथिलेन च प्रहारवर्मणा,
 काशीभर्त्रा च कामपालेन, चम्पेश्वरेण सिंहवर्मणा सहोपागत्य धनमित्रः प्रणिप-
 पात । देवोऽपि हर्षाविद्धमभ्युत्थितः “कथं समस्त एष मित्रगणः समागतः, को
 नामायमभ्युदयः” इति कृतयथोचितोपचारान्निर्भरतरं परिरेभे । काशीपति-
 मैथिलाङ्गराजांश्च मुहूर्त्तवेदितान्पितृवदपश्यत् । तैश्च हर्षकम्पितपलितं सैरभसो- 10
 पगूढः परमभिननन्द । ततः प्रवृत्तासु प्रीतिसंकथासु प्रियवयस्यगणानुयुक्तः
 स्वस्य च सोमदत्तपुष्पोद्भवयोश्चरितमनुवर्ष्य सुहृदामपि वृत्तान्तं क्रमेण श्रोतुं
 कृतप्रस्तावस्तांश्च तदुक्तावन्वयुङ्क्त । तेषु प्रथमं प्राह स किलापहारवर्मा—

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते राजवाहनचरितं नाम प्रथम उच्छ्वासः ।

“गृह्यः पक्षस्थ उच्यते” इति वैजयन्ती ॥ राजन्यकेन क्षत्रियसमूहेन ॥ सह साकम् ॥
 देवं त्वामिति यावत् ॥ उप समीपे तिष्ठतु ॥ देव इति ॥ देवो राजवाहनः ॥ त इति
 तुभ्यम् । “रुच्यर्थानाम्—” इति चतुर्थी ॥ तमपहारवर्माणम् ॥ तन्निर्दिष्टेनापहारवर्मकथि-
 तेन मार्गेण ॥ रोहिणद्रुमस्य वटवृक्षस्य । “वटवृक्षस्तु रोहिणः” इति वैजयन्ती ॥
 क्षौमवदवदातं शुद्धं यत्सैकतं सिकतामयं तस्मिन् ॥ प्रथमेति ॥ स्वहस्तेनात्मकरेण सत्वरं
 सवेगं समीकृते समतां प्रापिते ॥ निपसाद । “पट्ट गत्यवसाद—” इत्यस्य रूपम् ॥
 तथेति ॥ तं राजवाहनम् ॥ उपहारवर्मादिविश्रुतान्त्यैः पङ्क्तिर्दशकुमारसमूहैः ॥ मैथिलेन
 मिथिलाधिपेन ॥ प्रहारवर्मणा कामपालेन सिंहवर्मणा सह धनमित्रः ॥ धनमित्रसमूहान्त-
 र्वर्ती काशीपतिर्मैथिलोऽङ्गराजस्तैस्त्रिभिः प्रहारवर्मकामपालसिंहवर्मभिः ॥ निर्भरतरं दृढत-
 रम् ॥ तत इति ॥ सोमदत्तपुष्पोद्भवयोश्चरितमाचरणं पूर्वपीठिकायामनुवर्ष्य ॥ सुहृदां
 सर्वेषाम् ॥ कृतप्रस्तावः कृतोपक्रमः ॥ तदुक्तौ सुहृद्वृत्तान्तोक्तौ ॥ अन्वयुङ्क्त योजितवानित्य-
 र्थः ॥ तेषु सुहृत्सु मध्ये प्रथममपहारवर्मा प्राह स्मेत्यन्वयः ॥

इति श्रीदशकुमारटीकायां पदचन्द्रिकाभिधायां प्रथम उच्छ्वासः ।

द्वितीयोऽङ्कः ।

“देव, त्वमि नदावतीर्षे द्विजोपजागतामुरीवरं नःस्वेषणप्रगते च मित्र-
 गणेऽहमाप मयीमदजज्ञेपु गदानटे वाधश्यायाः 'काधर्मान नपःप्रभावोन्वन्न-
 दिव्यचक्षुर्मरीचिर्नाम मर्षिः' इति तर्नाधन्यंत्पनो जनममाजादुपदभ्यामृतो
 5 वुभुन्मृस्तद्वानि नमुंममममम् । न्यत्रामयं च ताम्पद्याश्रमे वर्याचदुनपोतकस्य
 न्यायायां कयाग्याद्विद्वर्षे नापमम् । भग्ना चार्नाश्वदुपनर्गिनः अणं विश्रा-
 न्तः 'हार्सा भगवान्मरीचिः, नस्याहम्प्रादिभ्यः प्रमद्वनोपिनस्य मृद्वो गनिम्,
 आधर्यज्ञाननिभवो मि न मर्षिर्मर्षां विश्रवः' इत्यर्शाःपम् । अथामानुष-
 मायतं च निःस्वव्याशंमन- 'आर्शाचार्यो मुनिर्गमिचाश्रमे । तपेहता काम
 मजरी नामाहपुरीचिंममशानीया वाग्नुचिन्धुवागतिनपयोःरा मानेन-
 10 दमभ्येव कीर्णाशिगण्डान्तीर्षभूमिभ्यर्शान्दृष्ट । ताम्पद्यो च अणं मानुप्रमुग-
 न्दाम्पसर्गः मानुक्रोशंमनुभ्याश्चिन्धुवागतिनपयोःरा मानेन-
 जनमाद्र्या गिगथास्यानिहारणं तां गार्शितामपृच्छत् । मा नृ मरीच्येव मरिषादेव

दिनाहापतागता—उंभी ॥ 'मरीचिः' इत्यर्शितम् । "मर्षिः तितं चिदम्"
 इत्यमर ॥ प्रमृते पविर्-र्शये ॥ दिव्यचक्षुःमोन्दिद्वदृष्टा ॥ मरुपनो मिषो तम् ।
 "मन्त्रापो जापण मिषः" उ उमर ॥ उउमभ्य इा वा ॥ तपुो मनेरिन्धये ॥ नभृमृते-
 कुभिच्छु ॥ त्वद्वानि त्वमममिन्धये ॥ नभृमृते मरुपयोमिद्विद्वर्षेऽम ॥ अममम् । "मन्-
 र्गता" इत्यस्य रूपम् ॥ न्यत्रामयम, इयम् ॥ उद्विद्वर्षेऽमिद्विद्वर्षे तर्ष इव तर्षे तान्निवेस्ये-
 ति स तम् । "उद्विद्वो ध्रान्नमानन" इति जियन्ती । तर्षे तान्निः ॥ भग्ना तारमेन ॥
 उपचरितः मत्कृत ॥ नस्याहमरीचि ॥ उभयिद्वमृद्वद्विद्वर्षे ॥ प्रमद्वनोपिनस्य
 केनापि कारणेन मतस्य । "प्रमद्व हाण हेतु" इति जियन्ती ॥ आश्रयेश्व-
 त्कारकारी ज्ञानविभवे ज्ञाननामर्थ्य यस्य नभ ॥ विश्रवो त्रियात् ॥ अगादिपमुक्ता-
 नित्यर्थः ॥ अयेति ॥ अर्षो नापमः ॥ न मर्षिम् ॥ अहपुरीचिममशानीया नन्नमरी-
 रोम्वरभृता ॥ "वाष्टि भागुरि—" इत्यहान्दोष ॥ "स्तन पन्वतामो वा कर्णपूरेऽपि
 शेखरे" ॥ वाग्नुचिन्धुवागतिनपयोःराग्नुचिन्धुभिन्नारतिर्ना पयोःपरी
 यस्या इति । तारका, मजाना इति व्युत्पत्ति ॥ सनिरेद मनेत्रोपेक्षासहितम् । "द्वेष-
 सर्वत्र निर्वेद." इति वैजयन्ती ॥ कीर्णाशिगण्डान्तीर्षभूमि, कीर्णी प्रसृते यः शिखण्डः
 केशपाशन्नेनास्तीर्णा कृतास्तरणा भूमिर्ययेति । अभ्यतन्द्रिष्ट । "वादि अभिवादनस्तुत्यो."
 इति ॥ तस्मिन्निति ॥ तस्या वागद्वनाया ॥ मानुक्रोशं सृष्टपम् । मर्वजनस्य यथा कृपा स्यात्त-
 थेत्यर्थः । "कृपा दयानुकम्पा स्यादनुक्रोशोऽपि" इत्यमरः ॥ आनिहारणं पीडानि-
 दानम् ॥ सेति ॥ ऐहिकस्येह भवे तया तस्य ॥ अभाजनमपात्रम् । "सर्वमावपन

१ पुर्यवतम् २ अजनिपातम् ३ गिगेऽप्यण.

सगौरवेव चाब्रवीत्— ‘ भगवन्, ऐहिकस्य सुखस्याभाजनं जनोऽयमामुष्मिकाय
 श्वोवसीयायार्ताभ्युपपत्तिवित्तयोर्भगवत्पादयोर्मूलं शरणमभिप्रपन्नः ’ इति ।
 तस्यास्तु जनन्युदञ्जलिः पलितशारशिखण्डबन्धस्पृष्टमुक्तभूमिरभापत— ‘ भगवन्,
 अस्या मे दोषमेषा वो दासी विज्ञापयति । दोषश्च मम स्वाधिकारानुष्ठापनम् ।
 एष हि गणिकामातुरधिकारो यदुहितुर्जन्मनः प्रभृत्येवाङ्गक्रिया, तेजोवलवर्ण- 5
 मेधासंवर्धनेन दोषाग्निधातुसाम्यकृता मितेनाहारेण शरीरपोषणम्, आपञ्चमाद्-
 र्पात्पितुरप्यनतिदर्शनं, जन्मदिने पुण्यदिने चोत्सवोत्तरो मङ्गलविधिः, अध्या-
 पनमनङ्गविद्यानां साङ्गानां, नृत्यगीतवाद्यनाट्यचित्रास्वाद्यगन्धपुष्पकलासु लिपि-
 ज्ञानवचनकौशलादिषु च सम्यग्विनयनं, शब्दहेतुसमयविद्यासु वार्तामात्रा-
 वबोधनम्, आजीवज्ञाने क्रीडाकौशले सजीवनिर्जीवासु च द्यूतकलास्वभ्यन्तरी- 10
 करणम्, अभ्यन्तरकलासु वैश्वासिकजनात्प्रयत्नेन प्रयोगग्रहणं, यात्रोत्स-

भाण्डं पात्रामत्रं च भाजनम् ’ इत्यमरः ॥ अमुत्र जातमामुष्मिकम् । पारलौकिकायेत्यर्थः ॥
 श्वोवसीयाय । “ श्वःश्रेयसं स्यात्कल्याणं श्वोवसीयं शिवं शुभम् ” इति हलायुधः ॥
 आर्ताभ्युपपत्तिवित्तयोरार्तानां पीडितानामभ्युपपत्तिरनुग्रहस्ताद्वित्तयोः ख्यातयोः । चरणवि-
 शेषणम् ॥ “ शरणं गृहरक्षित्रोः ” इत्यमरः ॥ तस्या इति ॥ तस्या वाराङ्गनायाः ॥ जननी
 माता ॥ उदञ्जलिरूर्ध्वीकृताञ्जलिः ॥ पलितेन जरसा शौक्ल्येन शारश्रित्रो यः शिखण्ड-
 बन्धस्तेनादौ स्पृष्टा पश्चान्मुक्ता भूमिर्यया । “ पूर्वकालैक— ” इति समासः ॥ भगवन्निति ॥
 मे दोषं मद्दृपणम् ॥ एपेति पुरोवर्तिनी ॥ वो युष्माकं दासी मत्कन्येत्यर्थः ॥ स्वाधि-
 कारानुष्ठापनं स्वोचितकर्माचरणप्रेरणम् ॥ अङ्गक्रियोद्धर्तनादिः । “ अङ्गक्रिया यदङ्गेषु
 हरिद्रातैलमर्दनम् ” इति वात्स्यायने ॥ तेजः प्रभावः । “ तेजः प्रभावः ” इति महीपः ॥
 वल शारीरम् । वर्णो रूपम् । मेधा धारणावती बुद्धिः । एतेषां सम्यग्वर्धनेन पोषणेन ॥
 दोषा वातपित्तश्लेष्माणः । अग्निर्जाठरः । धातवः सप्त । एतेषां साम्यकृतावैषम्यकृता ॥
 आहारेण भक्षणेन ॥ आपञ्चमात्पञ्चमवर्षादुत्तरमित्यर्थः । “ आङ् मर्यादाभिविध्योः ” इति ॥
 अनतिदर्शनमत्यन्तदर्शनाभावः ॥ जन्मदिन उत्पत्तिदिवसे ॥ पुण्यदिने संक्रमणादौ ॥ अन-
 ङ्गविद्यानां कामप्रतिपादकविद्यानाम् ॥ विनयनं शिक्षणम् ॥ शब्दो व्याकरणम् ॥ हेतु-
 स्तर्कः ॥ समयः सिद्धान्तः । “ समयाः शपथाचारकालसिद्धान्तवाचकाः ” इत्यमरः ॥ अवबो-
 धनं ज्ञानम् ॥ आजीवो जीविका ॥ [क्रीडाकौशले] नर्मभाषणनैपुणे । “ क्रीडा लीला च
 नर्म च ” इत्यमरः ॥ सजीवाः कुक्कुटादियोधनानि निर्जीवाश्च तुरंगाद्याः ॥ अभ्यन्तरीकरणं
 स्वायत्तीकरणम् ॥ अभ्यन्तरकलासु रतकलासु । “ साभ्यन्तरकला यत्तु स्पृश्याङ्गु ”

वादिशाः मप्रमां श्वायाः गृहीतार्थवर्थायाः प्रहाशनं, मम इत्यां मंगीतादि
 क्रियायां पूर्वमंशुर्गिर्गोतर्थाः भः सिद्धिप्रभने, सिद्धीय ननांन्यापिर्कैर्कै
 श. मप्रयापनं, नार्नांनतार्थाः भः कल्याणप्र-रथो-रोपणं, पीठमर्शं-र्शीर्दार्ता-
 भिनययादिभिश्च नागमि कपुण्यमपतायेपु स्यशीर्थाः न्यायसौन्दर्यभा-यिप्रस्तापना,
 5 गृपजनमनोरथप्रत्ययनायाः मभवार्थेन भन्तेनापत्थापनं, गतो गगान्वाय
 नद्रावदर्शनोन्मांः नाय ना र्थांनयार्थयो-दर्थो-कशी-नर्याग-प्रथयार्थाः शर्थाः श-
 ल्यशील्यमा-प्र्योपपन्नाय-गनन्वाय-प्रदानम्, आ-शङ्कयायागतन्याय-प्राप्त-
 मायाल्पेनापि-वदन्त्यपरि-वेनार्पणम्, अस्तत्येण-ता-मानार्थमनामने-वदन्त्यः
 शुक्लापत्तणम्, अलाभे-दर्थेन-कामनी-मे-र्थांन्यां-रत्तणं-च-मायनं,
 10 मक्तम्य-दर्हादे-तर्था-र्णो-वन्ना-नु-प्रापनं, निन्तर्ना-र्वा-न-र्ती-न-या-व-त-न-या-हे-व-
 शिष्टानां-गम्य-धनानां-नि-नि-पा-य-र-प-त्त-ण-म्, भ-व-त्ना-ल-य-न-म-ये-ण-च-वि-द्यु-त-ग-नं,
 प्रतिहा-मि-मो-न्या-त-ने-न-ल-य-स्य-गा-वि-ण-न्या-न-र्था-ना-मं-प-क्ष-ण-म्, अ-सा-म्य-सा-र-मं-

रन्तौ " एति ताम्प्रायत ॥ एतानि दृश्यादात्तनवत् ॥ प्रयोः परिचयः ॥ प्रमत्तितया
 अलक्षणायाः । " प्रमात्रितोऽत्र एतौ भवितव्यौ परिचयः । " इति वैजयन्ती ॥ परिचयः
 परिच्छेदः । " परिचयं तु नामात् । अत्रत्येति परिचयः । इत्येति । मेवतन्व इति यावत् ॥
 ब्राह्मणाभि-शिक्षकं । " ब्राह्मणानुपपत्तः " इति वैजयन्ती ॥ भिन्दिप्रभन-भिन्दिप्रभ-
 णम् ॥ शिल्पाचित्तकैः कदाप्रभित्तैर्निर्दिष्टैर्गमिन्दितादिभिः । " प्रतीये प्रभिययावति-
 त्तविज्ञानविश्रुता " इत्यमरः ॥ तातानिर्वा-व-श-प-ज्ञाः । " तातानिर्वा-ल-भ-य-जः " इत्यपि ॥
 उदोपण-न्यापनम् ॥ पीठमर्शं-वदन्ति-ये-प । " पीठमर्शं-वि-शे-ति-न-या-वे-व-पि-र-प-र्ता " इत्युक्ते-
 प-नि-वृ-ष्ट-ए-ना-य-क-प्रि-य-पी-ठ-म-र्-श-इ-ति । " पीठमर्शं-ए-ति-र-ष्ट-म्या-क-वो-क्ष-या-ना-य-क-प्रि-य-ये " इति विश्वः ॥
 विट-ए-व-पि-त्र-। निर्दु-ष- । " विट्ताह्वा-यो-र्नि-र-मि-य-ता-गे-वि-र-प-कः " इति ॥ जिह्वकी-श्रमणा ।
 " श्रमणा-भि-शु-री-मु-ष्ण- " इति ईमः ॥ नादरिता-निवृणा ॥ समवायेषु-समुदायेषु ।
 " मनुदाय-ममुदय-मनायमश्वयो-मण- " इत्यमरः ॥ प्रभृततेमेन-प्रचुरतरण ॥ शुल्को-मांल्यम् ॥
 उन्मादिव-उन्माद-प्रापिनन्तर्म ॥ शौ-चं-शुद्धता । " शौचमर्थेष्ववधनम् " इति वैजयन्ती ॥ टात्तिप्यं-परिचिन-परित्यागा-
 क्षमत्वम् ॥ गान्धर्वसमागमेन-गान्धर्वविवाहेन-यर्थ- ॥ कामनीकृते-न्यायचीकृते ॥ स्वामिन्यधिकारिणि ॥
 अधिकरणं-चोत्तरार्धे ॥ मक्तम्यानुरक्तम्येत्यर्थ- ॥ एकराशिणीव्रतं-पातिव्रत्यम् ॥
 द्विजिष्ठाना-गृहीताशिष्ठानाम् ॥ गम्यधनानाम् । गम्या-भुजङ्गा । " गम्यो-विटः-
 पाह्वविकी-भुजङ्गः " इति भागुरि. ॥ आमन-क्षेपणम् ॥ प्रतिह-स्त्यासन्नगृहवेश्यापति ।
 " प्रतिहस्ती-प्रातिवेश्य. " इति वैजयन्ती ॥ त्यागराक्तेः-सधु-

तक्षणैर्लोकोपक्रोशनैर्दुहितृनिरोधनैर्व्रीडोत्पादनैरन्याभियोगैरवमानैश्चापवाहनम् ,
 अर्थदैनर्थप्रतिघातिभिश्चानिन्दैरिभ्यैरनुवद्धार्थानर्थसंशयान्विचार्य भूयोभूयः
 संयोजनमिति । गणिकायाश्च गम्यं प्रति सज्जतैव न सङ्गः । सत्यामपि
 प्रीतौ न मातुर्मातृकाया वा शासनातिवृत्तिः । एवं स्थितेऽनया प्रजापतिविहितं
 स्वधर्ममुल्लङ्घ्य क्वचिदागन्तुके रूपमात्रधने विप्रयूनि स्वेनैव धनव्ययेन रममाणया 5
 मासमात्रमसवाहि । गम्यजनश्च भूयानर्थयोग्यः प्रत्याचक्षणयानया प्रकोपितः ।
 स्वकुटुम्बकं चावसादितम् । 'एषा कुमतिर्न कल्याणी' इति निवारयन्सां मयि
 वनवासाय कोपात्प्रस्थिता । सा चेदियमहार्यनिश्चया सर्व एष जनोऽत्रैवान-
 न्यगतिरनशनेन संस्थास्यते' इत्यरोदीत् । अथ सा वारयुवतिस्तेन तापसेन
 'भद्रे, ननु दुःखाकरोऽयं वनवासः । तस्य फलमपवर्गः स्वर्गो वा । प्रथमस्तु 10
 तयोः प्रकृष्टज्ञानसाध्यः प्रायो दुःसंपाद एव । द्वितीयस्तु सर्वस्यैव सुलभेः
 कुलधर्मानुष्ठायिनः । तदशक्यारम्भादुपरम्य मातुर्मते वर्तस्व' इति सानुक-
 म्पमभिहिता 'यदीह भगवत्पादमूलमशरणं, शरणमस्तु मम कृपणाया
 हिरण्यरेता देव एव' इत्युदमनायत । स तु मुनिरनुविमृश्य गणिकामात-
 रमवदत्- 'संप्रति गच्छ गृहान् । प्रतीक्षस्व कानिचिद्दिनानि यावदियं सुकुमारा 15
 सुखोपभोगसमुचिता सत्यरण्यवासव्यसनेनोद्वेजिता भूयोभूयश्चास्माभिर्विवोध्य-
 माना प्रकृतावेव स्थास्यति' इति । 'तथा' इति तस्याः प्रतियाते स्वजने सा

क्षणमुद्धीप्तीकरणम् ॥ असारस्य निर्धनस्य ॥ वाक्संतक्षणैर्वचनतिरस्कारैः ॥ लोकोपक्रो-
 शनैर्लोकेषु निन्दनैः ॥ अपवाहनं दूरीकरणम् ॥ अनर्थप्रतिघातिभिरुपद्रवनिवारकैः ॥
 इभ्यैर्धनिकैः । " इभ्य आढ्यो धनी स्वामी " इत्यमरः ॥ सज्जता संगतिविषयता ॥
 मातृकाया मातामह्याः । "मातुर्माता तु मातृका " इति वैजयन्ती ॥ अतिवृत्तिस्त्यागः ॥
 गम्यजनो विटजनः ॥ प्रत्याचक्षणया प्रत्याख्यानं कुर्वत्या ॥ अवसादितं नाशितम् ॥
 अहार्यनिश्चया दृढनिश्चया ॥ संस्थास्यते मरिष्यतीत्यर्थः । " संस्थानं मरणं मतम् " 1
 इति वैजयन्ती ॥ अथेति ॥ दुःखाकरो दुःखजनकः । " दुःखात्प्रातिलोम्ये " इति डाचप्र-
 त्ययः ॥ प्रथमोऽपवर्गः ॥ दुःसंपादो दुःसाध्यः ॥ कुलधर्मानुष्ठायिनः स्वकुलो-
 चितकर्मकारिणः ॥ अशक्यारम्भात्तपस इत्यर्थः ॥ अशरणमरक्षित् । " शरणं गृहर-
 क्षित्रो " ॥ " हिरण्यरेता दहनः " इत्यमरः ॥ उदमनायतोन्मना अभवत् ॥ स इति ॥ स
 मुनिः ॥ संप्रतीदानीम् ॥ गृहान् । " गृहाः पुंसि च भूम्येव " इत्यमरः ॥ प्रकृतौ स्व-

गणिका तमृषिमल्लुभक्तिर्धैतोद्गमनीयनामिनी नात्याहृतशरीरसंस्काराग वन-
रूपेताल्लाल्पदर्शनेवतार्चन कुमुमोजयावचयप्रयामैर्नैर्काविकल्पोपहाग्वर्थाभिः का-
मशासनार्थं च गन्धमाल्यधूपदापनृत्यगीतगाथादिभिः क्रियाभिरेकान्ते च
त्रिवर्गसंबन्धिनीभिः कथाभिरव्यात्मसाद्गैथानुसृष्टैरल्पीयैरेव कान्तेनान्वरञ्जयत ।

- 5 एकदा च रहसि रक्तं तमुपलक्ष्य 'मूढः सल्लु लोको गन्मह धर्मेणार्थं
कामावपि गणयति' इति किञ्चिदस्मयत । 'कथय वासु, केनाशिनार्थ-
कामानिशायी धर्मस्वर्गाभिप्रेतः' इति प्रेरिता मरीचिना लज्जामन्थरमार-
भताभिधातुम्—'इतः किल जनाद्गमनार्थवर्गवत्यात्रलज्जानम् । अर्थवतदपि
प्रकारान्तरं दामजनानुग्रहस्य । भवनु श्रयताम् । ननु धर्माहनेऽर्थकामयो-
10 रनुन्पत्तिरेव । तदनपेक्ष एव धर्मो निवृत्तिमुत्पन्नान्तेतुर्गन्मसमाधानमात्र-
साध्यश्च । सोऽर्थकामवद्बालसाधनेषु नात्यायतते । तत्त्वदर्शनोपवृत्तिश्च यथाक-
थञ्चिदप्यनुष्ठीयमानाभ्यां नार्थकामाभ्यां वाच्यते । चाधितोऽपि चाल्पा-
यामप्रतिसमाहितस्मर्षि द्रोणं निर्णय श्रेयसेऽनल्पाय कल्पते । तथाहि

भावे ॥ अट्टभक्तिर्दृढभक्ति ॥ धैर्योद्गमनीयनि ॥ धैर्यं यद्गमनीयं तद्गमने ना तद्वा-
मिनी । "तत्स्याद्गमनीयं यद्वातयोर्वस्वयोर्गुणम्" इत्यमर । तानोद्गमनीयमित्यत्र "शि-
शिष्टवाचकानाम्" इति वचनगद्विशेषपरतया व्याख्येयम् ॥ नात्याहतेति ॥ नात्याहृत
आदरित शरीरस्य मस्कार परिकर्मादिभिर्यथा मा ॥ वननरुणां पोता नाल्लुशास्त्रेणामाल्लाल्पा-
नि ॥ देवतार्चनं देवपूजा तदर्थं कुमुमानि पुष्पाणि तेषामुजयं मगूरस्नस्वावनयो व्रह्मण
तत्प्रयामैः श्रमैः ॥ नैका अनेका ये विकल्पा भेदा । "विल्लुप मधये भेदे" इति
वररुचि ॥ उपहारकर्मभिर्वल्लिकर्मभिः । "वलि पूजोपहारः स्यात्" इत्यमर । ॥ कामशा-
सनो महादेवस्नदर्थे तन्निमित्तम् ॥ त्रिवर्गा धर्मार्यकामाः ॥ अव्यात्मसाद्गमनानमभिकृत्य
ये वाडास्तत्त्वबुभुत्सुकथा ॥ अल्पार्थमेवाल्पेन ॥ अन्वरञ्जयदनुरक्षयामामेत्यर्थः ॥ एरु-
देति ॥ रहस्येकान्ते ॥ रक्तमनुरक्तम् ॥ किञ्चिदल्पम् ॥ अस्मयत ॥ कथयेति ॥ वासु
वाले । "अथ बाला स्याद्बालम्" इत्यमर । "अस्वार्थिनयोर्हृत्स्व" इति भवुर्द्धा ह्रस्वता ॥
अर्थकामावतिक्रम्य वर्तते इति तथा ॥ अभिप्रेतं समनः ॥ इतो जनान्मल्लक्षणान् ॥ तद-
नपेक्ष एवार्थकामनिरपेक्ष एव । स्वतन्त्र एवेत्यर्थः ॥ निवृत्तिमुत्त मोक्षमुत्त तद्दृश्यहेतुः ॥
आत्मसमाधानं बुद्धेरैकाग्रतामात्रम् । "आत्मा यत्नो धृतिर्बुद्धिः स्वभावो ब्रह्म वर्ष्म च" इत्य-
मरादय ॥ स धर्मः ॥ नात्यायतते नात्यन्तमवीनो भवतीत्यर्थः । "यतो प्रयत्ने" । उपमर्गा-
दन्योऽर्थः ॥ तत्त्वदर्शनेनोपवृत्तिर्हिता वार्धितो धर्मोऽर्थकामाभ्यां न वाच्यते । चाधितोऽपि ध-
र्मोऽल्पायासेनाल्पप्रयत्नेन प्रतिसमाहित समाधानं प्रापित ॥ श्रेयसे मोक्षाय ॥ तथा-

पितामहस्य तिलोत्तमाभिलापो, भवानीपतेर्मुनिपत्नीसहस्रसंदूपणं, पद्मनाभस्य
 पोडशसहस्रान्तःपुरविहारः, प्रजापतेः स्वदुहितर्यपि प्रणयप्रवृत्तिः, शचीपते-
 रहल्याजारता, शशाङ्कस्य गुरुतल्पगमनम्, अंशुमालिनो वडवालङ्घनम्,
 अनिलस्य केसरिकलत्रसमागमः, बृहस्पतेरुत्थयभार्याभिसरणं, पराशरस्य
 दाशकन्यादूपणं, पाराशर्यस्य भ्रातृदारसंगतिर्, अत्रेर्मृगीसमागम इति । 5
 अमराणां च तेषुतेषु कार्येष्वामुरविप्रलम्भनानि ज्ञानवलान्न धर्मपीडामावह-
 न्ति । धर्मपूते च मनसि नभसीव न जातु रजोऽनुपज्यते । तन्मन्ये नार्थकामौ
 धर्मस्य शततमीमपि कलां स्पृशतः इति । श्रुत्वैतद्वपिरुदीर्णरागवृत्तिरभ्यधात्-
 'अयि विलासिनि, साधु पश्यसि । न धर्मस्तत्त्वदर्शिनां विषयोपभोगेनोपरु-
 ध्यत इति । किंतु जन्मनः प्रभृत्यर्थकामवार्तानभिज्ञा वयम् । ज्ञेयौ चेमौ 10
 किंरूपौ किंपरिवारौ किंफलयौ च' इति । सा त्ववादीत्- 'अर्थस्तावदर्जनवर्ध-
 नरक्षणात्मकः, कृपिपाशुपाल्यवाणिज्यसंधिविग्रहादिपरिवारः, तीर्थप्रतिपा-
 दनफलश्च । कामस्तु विपर्यातिसक्तचेतसोः स्त्रीपुंसयोरनिरतिशयसुखस्पर्शवि-
 शेषः । परिवारस्त्वस्य यावदिह रस्यमुज्ज्वलं च । फलं पुनः परमाहादनं,
 परस्परविमर्दजन्म, स्मर्यमाणमधुरम्, उदीरिताभिमानमनुत्तमं, सुखमपरोक्षं 15

हीति ॥ तिलोत्तमाप्सरोविशेषः ॥ संदूपणं गमनम् ॥ प्रणयेन प्रीत्या प्रवृत्तिः प्रवर्तनम् ॥
 अहल्या गौतमपत्नी ॥ गुरुतल्पं बृहस्पतिभार्या । "तल्प शय्याट्टदारेषु" इत्यमरः ॥
 वडवाश्विनी ॥ अनिलस्य वायोः ॥ "कलत्रं श्रोणिभार्ययोः" इत्यमरः ॥ अंशुमाली
 मूर्यः ॥ केसरी वानरभेदः ॥ उत्थयो बृहस्पतेर्ज्येष्ठभ्राता ॥ अभिसरणं गमनम् ॥ परा-
 शरस्य व्यासपितुः ॥ दाशः कैवर्तः । "कैवर्ते दाशधीवरौ" इत्यमरः । तत्कन्या योजनगन्धा
 तदूपणं तद्रमनम् ॥ पाराशर्यस्य भ्राता विचित्रवीर्यः ॥ आमुराविप्रलम्भनान्यकृत्याचरणानि ।
 "अकृत्याचरणं यत्तदासुरं विप्रलम्भनम्" इत्यजयः ॥ ज्ञानवलान्तत्प्रावल्यात् ॥ धर्मपूते धर्म-
 पवित्रे ॥ यथा नभसि रजो नानुपक्तं भवति तथेत्यर्थः ॥ श्रुत्वेति ॥ उदीर्णा वृद्धि गता
 रागवृत्तिर्यस्येति । रागवृत्तिरिच्छावृत्तिः ॥ अयि विलासिनीति सानुरक्ति ॥ तत्त्वदर्शिनां त-
 त्वसाक्षात्कारिणाम् ॥ जन्मनः प्रभृत्याजन्मेत्यर्थः ॥ अनभिज्ञा अज्ञातारः ॥ नोपरुध्य-
 ते नोपर्शयते ॥ धर्मो विषयोपभोगेन स्याद्युपभोगेन ॥ ज्ञेयौ चेमावर्थकामौ ज्ञातव्या-
 विति ॥ रूपं स्वरूपम् ॥ परिवारः परिकरः ॥ सा त्ववादीदिति ॥ अर्जनं संपादनम् ॥ वर्धनं
 वृद्धिः कलादिभिः ॥ रक्षणं पालनम् ॥ कृपिः कर्षणकर्म ॥ पाशुपाल्यं पशुपालनम् ॥
 तीर्थेषु सत्पात्रेषु । "विश्राणनं वितरणं स्पर्शनं प्रतिपादनम्" इत्यमरः ॥ कामस्तु
 स्त्रीपुंसयोरिति । "अचतुर-" इत्यादिना निपातनाददन्तता ॥ निरतिशयः श्रेष्ठ इत्यर्थः ॥
 यावदिति साकल्ये ॥ परस्परविमर्दजन्मान्योन्यालिङ्गनचुम्बनादिजन्म ॥ अपरोक्षं प्रत्यक्षम् ॥

स्वयंवेद्यमेव । तस्यैव कृते विशिष्टस्थानवाचिनः कष्टानि तयांगि, महान्ति
दानानि, दारुणानि युद्धानि, भीमानि समुद्रदहनार्थानि च नराः समाचरन्ति'
इति । निशम्यैर्ताञ्जयेतिवत्यान्नु तन्पाट्यान्नु, स्वर्चाद्धमान्यान्नु, स्वनियमपना-
ह्य नस्यामसौ प्रायजन् । सा मुद्गं मृगान्मानं च तं प्रवर्णनेन नीता प्रमुद्रान्तो-
5 भया राजवीर्या स्वभवनमर्णनीत् । भगवत् घोषणा 'भः कामोन्मरः' इति ।
उत्तरेणुः स्नानानुत्तिमगारचिनमे, पाट्यान्नुभक्त्याभिजनवृत्तं निवृत्तवृत्ताभि-
लापं क्षणमात्रे गतेऽपि तया विना दूयमानं नगदिमूर्च्छिता राजवाग्नि-
त्सवसमाजं नीता कानिदृपरतोऽंशे युवतिजनजनपरिवृतस्य राजः 'मैनिर्था स्मिन-
मुग्नेन तेन 'भद्रे, भगवता सा निर्वाहः' इत्यादिष्टा सर्वाभ्रमं कृतमणाया मस्मितं
10 न्यपीडन् । तत्र कानिदृन्थाय वन्द्यभक्तिरुत्तमाहना 'देव, जिनानयात्म् । अहं
दास्यमप्रभृन्भ्युपेतं मया' इति प्रभुं प्राणंगीत् । विस्मयवर्षमन्वथ कोट्याहलो
लोकस्तोदजिहीत् । तत्रेन च राजा महार्हं गन्नात्यैर्गर्भजता च परिवर्तेणानुगृह्य
विमृष्टा वारमुत्त्याभिः पारमुत्त्यैश्च गणशः प्रशस्तमाना स्वभवनमगन्वैर तम्-
पिमभापत - 'भगवन, अयमशक्तिः, चिरमनुगृहीतोऽयं दासजनः, मयि उदा-

तस्यैव मुदास्यैर निमित्तम् । एत उक्तव्यम् तादर्थ्ये । "अर्थे कृतेऽत्ययं वापानाऽर्थे वर्तते
द्वयम्" इति ॥ विशिष्टस्थानवाचिन मनीर्थांगिन ॥ नरा मानवा ॥ निशम्य श्रुत्वा ॥ नि-
यतिर्देवम् ॥ तस्याः काममक्षर्या, पाटा पट्यान्नु ॥ मान्य मन्वरात् ॥ नु सर्वात् विवर्ते ॥ स्नानि-
यम मुनिसमयम् ॥ असौ मगिनिन्नम्या काममक्षर्या प्रायजन्तमन्तोऽभित्यर्थः ॥ मेति ॥
सा काममज्जरी ॥ मुदात्मान मूर्तिगुच्छिम् ॥ त मुनिम् ॥ प्रवर्णनेन कर्षीर्येन । "कर्षीर्यः
प्रवहणम्" इत्यमरः ॥ उदारग्राभयोः कृष्टयोभया ॥ राजवीर्या राजवाग्नि ॥ स्वभवन
स्वगृहम् ॥ अभूचेति ॥ घोषणा शिष्टिः । "शोभा" इति प्रथितः ॥ भ अगामिनि दि-
वसे ॥ उत्तरेणुगित्युत्तरदिवसे ॥ पूर्ण स्नान पश्चात्तुल्यप्रस्तथा तम् ॥ आरचिता भृता
मद्गु मनोज्ञा माला येनेति तम् । मनोज्ञं मन्वलय ॥ एत वर्णनम् ॥ निवृत्तो दूरापास्तः
स्ववृत्ते स्वाचरणेऽभिलाषो यस्य तम् ॥ दूयमान गिञ्जानम् ॥ लक्ष्मिता समुद्देन ॥ उ-
त्सवसमाजं क्रीडासभाम् ॥ स्मिनमुग्नेन तेन गतेत्यर्थः ॥ भगवता मुनिना मर ॥ निपीडित्युप-
विरोति ॥ तत्रेति ॥ तत्र सभायाम् ॥ अनया काममक्षर्या ॥ दास्य दासत्वम् ॥ अभ्युपेत-
मद्गीकृतम् ॥ प्रभु राजानम् ॥ प्राणंगीत्प्रणाममकरात् । प्रणनाभुदित्यर्थः । विस्मय आश्चर्यम् ॥
"विस्मयोऽद्भुतमाश्चर्यम्" इत्यमरः ॥ कोट्याहलः कलकलः । एवमेतामरः ॥ उदजिहीत् ।
"ओहाड् गती" इत्यस्य । उद्वृतोऽभुदित्यर्थः ॥ अहो मौल्यम् ॥ परिवर्तः, परिवर्तः । से-
वकजन इति यावत् ॥ अनुगृह्यानुग्रह कृत्वा ॥ प्रशस्त्यमाना स्तूयमाना ॥ अनुगृहीतोऽनु-

नीमनुष्ठेयः' इति । स तु रागादशनिहत इवोद्गाम्याब्रवीत् - 'प्रिये, किमेतत्, कुत इदमौदासीन्यम्, क्व गतस्तव मय्यसाधारणोऽनुरागः' इति । अथ सा सस्मितमवादीत् - 'भगवन्, ययाद्य राजकुले मत्तः पराजयोऽभ्युपेतस्तस्याश्च मम च कस्मिंश्चित्संघर्षे 'मरीचिमावर्जितवतीव श्लाघसे' इति तयास्म्यहमधिक्षिप्ता । दास्यपणवन्धेन चास्मिन्नर्थे प्रावर्तिषि । सिद्धार्था चास्मि त्वत्प्रसादात्' इति । स तया तथावधूतो दुर्मतिः कृतानुशयः शून्यवन्धवर्तिष्ठ । यस्तथैवं कृतस्तपस्वी तमेव मां महाभाग मन्यस्व । स्वशक्तिनिषिक्तं रागमुद्धृत्य तथैव बन्धक्या महद्वैराग्यमर्पितम् । अचिरादेव शक्य आत्मा त्वदर्थसाधनक्षमः कर्तुम् । अस्यामेव तावद्वसाङ्गपुर्या चम्पायाम्' इति ।

“अथ तन्मनश्च्युततमःस्पर्शभियेवास्तं रविरगात् । ऋषिमुक्तश्च रागः संध्या- 10
लेनास्फुरत् । तत्कथादत्तवैराग्याणीव कमलवनानि समकुचन् । अनुमतमुनि-
शासनस्त्वहममुनैव सहोपास्य संध्यामनुरूपाभिः कथाभिस्तमनुशय्य नीतरात्रिः

ग्रहविषयीकृतः ॥ अयं दासजनो मल्लक्षणः ॥ स्वार्थस्तपश्चरणादिः ॥ स त्विति ॥ स तु मुनिः ॥ अशनिः खड्गः । “दम्भोलिरशनिर्द्वयोः” इत्यमरः ॥ उदासीनस्य भाव औदासीन्यम् ॥ अथेति ॥ संघर्षो वैरम् ॥ आवर्जितवतीव वशीकृतवतीवेत्यर्थः ॥ पणवन्धः प्रतिज्ञा ॥ अस्मिन्नर्थे भवद्वशीकरणरूपेऽर्थे ॥ प्रावर्तिषि प्रवर्तिता ॥ सिद्धार्था कृतार्था ॥ अवधूतो दूरीकृतः ॥ कृतानुशयः कृतपश्चात्तापः । “भवेदनुशयो द्वेषे पश्चात्तापानुबन्धयोः” इति विश्वः ॥ शून्यवच्छून्यहृदय इव ॥ न्यवर्तिष्ठ परावृत्तोऽभूदित्यर्थः ॥ य इति ॥ तपस्व्यनुकम्प्यः । “तपस्वी चानुकम्पार्हः” इत्यमरः ॥ महाभागेत्यपहारवर्मसंबोधनम् ॥ तमेव मरीचिमेव ॥ मां मन्यस्व जानीहीत्यर्थः ॥ स्वशक्तिनिषिक्तं स्वसामर्थ्येन निषिक्तं निक्षिप्तम् ॥ रागमनुरागम् ॥ उद्धृत्य दूरीकृत्य ॥ बन्धक्या पुंश्रल्या । “पुंश्रली धर्षणी बन्धक्यसती कुलेट्वरी” इत्यमरः ॥ त्वदर्थसाधनक्षमस्त्वत्प्रयोजनसंपादनसमर्थः ॥

अथेति ॥ तस्य मुनेर्यन्मनस्तस्माच्च्युतं गलितं यत्तमोऽज्ञानं तत्स्पर्शभियेव । सूर्यतमसोवैरादिति भियेवेत्यर्थः ॥ ऋषिमुक्तः स रागः काममञ्जरीविषयकः ॥ संध्यात्वेनास्फुरदिति प्रकटीभवूत्त्यर्थः ॥ तत्कथा मुनिवार्तास्ताभिर्दत्तवैराग्याणीव कमलवनानि समकुचन्संकुचितानि बभूवुः । इवशब्दोऽत्रोत्प्रेक्षायाम् ॥ अनुमतमङ्गीकृतं मुनिशासनं येनेति सः ॥ अमुना सह मुनिना सह । सहयोगे तृतीया ॥ अनुरूपाभिरनुकूलाभिः ॥ तमनुशय्य तेन सह शयित्वेत्यर्थः । “तृतीयार्थे-” इत्यनोः कर्मप्रवचनीयत्वम् । “कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया” ॥

प्रत्युन्मिपत्युदयप्रमथभावकल्पे कल्पदुर्गाकसल्लयाश्रीगिर्यरणांनपि नं नम-
 स्कृत्य नगरायोदचलम् । अदर्शं च मार्गाभियोगवर्तिनः कल्प्यापि क्षपणकविद्या-
 रस्य वीहिविविक्ते रक्ताशोकगण्डे निपाणपगृह्णन्मार्गा र्मार्गा र्क्षीणमग्रगण्यमन-
 भिन्त्पाणां कृपणवर्णं कर्मापि क्षपणकम् । उर्गम चाम्य शिथिल्यन्मर्दान्तया
 5 न्मुग्धांनिपततोऽश्रुवन्दनलक्षयम् । अत्रार्थं चान्तिहोपारिष्टः— 'ए नपः, ए च
 रुदितम्, न चेद्रहस्यमिन्द्रायि श्रोतुं शोकरेणुम्' इति । सोऽत्रन—'सौम्य, श्रव-
 नाम् । अन्मस्यामेव चम्यायां निर्गर्पाश्रितनाम्नः श्रोष्ट्रिनो ज्येष्ठ्यनुर्गुर्पाश्रितो
 नाम । वैरुष्यानु मम विरूपक इति प्रार्थाद्विगमीत । अन्यथा न मुन्दरक इति
 यथार्थनामा कैत्यागुर्णः समुद्रो वसुना नानिपुष्टोऽभयत् । तस्य च मम च
 10 वपुर्वसुनी निर्मर्जाह्य वैर वैरोपजीविभिः परागृहीतदपायत् । न एव रुदा-
 चिदावयोस्त्वयसमाजे स्वयमुन्मार्गः नपन्तोन्वारमानमुत्कर्मा र्क्षेपवचनव्यतिकर-
 रमुपशमस्य 'न वपुर्वसु वा पुंस्त्वमुत्तम्, अपि तु प्रकृष्टगणिताम्राभ्यर्थवचनो

प्रत्युन्मिपत्युदयति मतीनि ननभ्यन्तम् ॥ उर्गमः पूर्णवर्णः । एतेभ्यामयः । तस्य
 प्रत्य मान । "न प्रत्यः सानुश्रियाम्" इत्यमरः । एव अपातने रुदितमने ।
 "द्ववदात्री वनानिर्वा" इत्यमरः ॥ तत्राप्युत्स्य विनययानि पदवति । "पुष्ट-
 वोऽस्त्री किमलयम्" इत्यमरः ॥ एतमिगिति विरुपागतागिति ॥ अन्मार्गानिपि
 मूर्धे ॥ न मुनिम ॥ नगराय नगर प्रतीत्यर्थे ॥ "उदशर मरुर्मरान्" इति । उ-
 दचल चान्ति इत्यर्थः ॥ अदर्शमिति उष्ट्रान् ॥ मार्गस्याभ्यास ममीरम् । "म-
 देशाम्याममविषमनिष्टष्टमनाऽतन्" इत्यमरः ॥ क्षपणकविद्यारस्य मीगतासामन्वा ॥
 वीहिविविक्ते विजने । "विचिन्तां पुनोवरी" इत्यमरः ॥ रक्ताशोकगण्डे रक्ता-
 शोककन्दे । "कदम्बे गण्डमश्रियाम्" इत्यमरः ॥ अष्टष्टमर्गाः नियमरहितम् ।
 "समाधिनिगमे ध्याने" इति विश्वः ॥ आशिर्भाण मा-मधीत्युक्तेषु ॥ अनभिन्त्-
 पाणा कुरुपाणाम् ॥ कृपणवर्णं दीनवर्णम् ॥ क्षपणकं नीलम् ॥ शिथिलिनो न
 लनिचयो यत्रेति तथा तन्मात्र ॥ अत्रार्थमित्येतोचमित्यर्थः ॥ चान्तिहोपारिष्टः समीप-
 स्थितः ॥ न चेद्रहस्यं न चेद्रोप्यम् ॥ तच्छ्रोतुं श्रवणविषयोत्तुम् ॥ सोऽश्नेति ॥
 श्रेष्ठिनो वणिग्वरस्य ॥ अन्य रुद्रान् ॥ वसुना नानिपुष्टोऽभिष्ट इति यावत् ॥
 तस्य मुन्दरकस्य मम च वपुर्वसुनी शरीरद्रव्ये ॥ वैरोपजीविभिरेणोपजीवन्ति तथो-
 क्तैः ॥ उदपाद्यतोत्पादितमित्यर्थः ॥ न इति ॥ आरयो । म चाह चावा तयोरावयो ॥
 स्वयं तैः पौरुषैर्नैः ॥ अन्योन्व्यावमानमुळे परस्वगवज्ञानिगानम् ॥ अभिसेपवचनव्यति-
 करं तिरस्कारवाक्यप्रसरम् ॥ उपशमस्य शा(श)मयित्वा ॥ प्रकृष्टगणितयोत्तमवैश्यया

१ अभाशवर्तिनः. २ कत्यागुर्णः.

हि यः स पुमान् । अतो युवतिललामभूता काममञ्जरी यं वा कामयते स हरतु
 सुभगपताकाम्' इति व्यवस्थापयन् । अभ्युपेत्यावां प्राहिणुव तस्यै दूतान् ।
 अहमेव किलामुप्याः स्मरोन्मादहेतुरासम् । आसीनयोश्चावयोर्मामिवोपगम्य सा
 नीलोत्पलमयमिवापाङ्गदामाङ्गे मम मुञ्चन्ती तं जनमपत्रपयाधोमुखं व्यधत् ।
 सुभगं मन्येन च मया स्वधनस्य स्वगृहस्य स्वगणस्य स्वदेहस्य स्वजीवितस्य च 5
 सैवैश्वरीकृता । कृतश्चाहमनया मलमल्लकशेषः । हृतसर्वस्वतया चापवाहितः
 प्रपद्य लोकोपहासलक्ष्यतामक्षमश्च सोढुं धिकृतानि पौरवृद्धानामिह जैनायतने
 मुनिनैकेनोपदिष्टमोक्षवर्त्मा मुकर एष वेपो वेशनिर्गतानामित्युदीर्णवैराग्य-
 स्तदपि कौपीनमजहाम् । अथ पुनः प्रकीर्णमलपङ्कः प्रवलकेशलुञ्चनव्यथः
 प्रकृष्टतमक्षुत्पिपासादिदुःखः स्थानासनशयनभोजनेष्वपि द्विष इव नवग्रहो 10
 वलवतीभिर्यन्त्रणाभिरुद्देजितः प्रत्यवामृशम् । 'अहमस्मि द्विजातिः । अस्वधर्मो
 ममैष पाखण्डिपथावतारः । श्रुतिस्मृतिविहितेनैव वर्त्मना मम पूर्वजाः प्रावर्तन्त ।
 मम तु मन्दभाग्यस्य निन्द्यवेषममन्ददुःखायतनं हरिहरहिरण्यगर्भादिदेवता-

प्रार्थ्यमानं यौवनं यस्येति स तथा ॥ युवतिललामभूता युवतिभूषणभूता ॥ सुभग इति पताकां
 चिह्नमिति यावत् ॥ व्यवस्थापयन्निति मर्यादां चक्रुरित्यर्थः ॥ अभ्युपेत्याङ्गीकृत्य ॥ प्राहिणु-
 वागमयाव ॥ अहमिति ॥ [अमुप्याः] काममञ्जर्याः ॥ आसम् । "अस् भुवि" इति ॥ आवयोरुभ-
 योर्मध्ये मां प्रत्युपगम्य ॥ अपाङ्गं नेत्रप्रान्तम् ॥ तं जनं मत्प्रतिद्वन्द्विनं सुन्दरकम् ॥
 अपत्रपयान्यतो लज्जया । " लज्जा सापत्रपान्यतः" इत्यमरः ॥ अधोमुखं नम्रवदनम् ॥
 व्यधत् कृतवती ॥ सुभगमिति ॥ आत्मानं सुभगं मनुते स तथा ॥ सैव काममञ्जरी ॥
 ईश्वरीकृता स्वामिनीकृता । च्यन्तमेतत् ॥ मलमल्लकं कौपीनम् । " आच्छादनं
 संपिधानं कौपीनं मलमल्लकम् " इति वैजयन्ती ॥ अपवाहितो बहिष्कृतः ॥ प्रपद्य
 प्राप्येत्यर्थः ॥ लोकानामुपहासास्तेषां लक्ष्यतां स्थानताम् ॥ धिकृतानि तिरस्कारवचनानि ॥
 पौरवृद्धानां नागरिकश्रेष्ठानाम् ॥ जैनायतने क्षपणकदेवतागारे ॥ वेशो वेश्यागृहम् ।
 "वेशो वेश्याजनसमाश्रयः" इत्यमरः । तस्मान्निर्गतानाम् ॥ उदीर्णवैराग्योऽधिकवैराग्यः ॥
 कौपीनमजहामत्याक्षम् ॥ अथेति ॥ प्रकीर्णः प्रसृतः ॥ लुञ्चनमुत्पाटनम् ॥ व्यथा दुःख-
 म् ॥ प्रकृष्टतमः । " अतिशायने तमविष्टनौ" इति तमप् ॥ क्षुत्क्षुधा ॥ पिपासा तृषा ॥
 द्विष इव हस्तीव ॥ नवग्रहो नूतनं ग्रहणमुपादानं यस्येति ॥ प्रत्यवामृशमवि(व्य)चारयम् ॥
 द्विजातिर्वैश्यः ॥ अस्वधर्मः स्वधर्मो न भवतीत्यर्थः । पाखण्डिपथावतारः पाखण्डानां पन्था
 इति पथः । " ऋक्पूर-" इत्यवन्तता । बौद्धमार्गावतरणम् ॥ प्रावर्तन्त प्रवृत्ता आसन् ॥
 अमन्ददुःखायतनं महदुःखस्थानम् ॥ अपवादो निन्दा ॥ श्रवणस्य नैरन्तर्यान्निरन्तरस्य

पत्रादश्रवणनेरन्तर्यामिन्व्यापि निग्यकल्पम् । भ्रफले विमलम्भप्रायपीडर्शापटमर्मे-
 चन्म धर्मवत्समानरणीपमामीन्' इति प्रयात्काल्यनन्दनयः पिण्डीगण्डं विविक्त-
 मेतदासाय पर्याप्तमश्रु मुर्धाम' इति । अन्त्या चेतश्चुत्तमपानोऽत्रयम् - 'भट्ट,
 क्षमम्ब । कंचिन्कालमैव नियम । निजेन पुञ्जेनासायैव वैद्या यथा न्यां
 5 योज्यायानि तथा यतिष्ये । सन्त्युपायान्नादशाः' इत्याशान्य तमन्तन्थतोऽष्टम् ।
 नगरमाविशन्नेव चोपलभ्य लोकवाजगजभामण्डपुर्णं पुर्याभित्थानां नद्य-
 रत्नं च प्रदृश्य प्रकृतिस्थानमूर्तिरत्नगन्तुर्णानुवर्तिते पाथ मानसकन्वम् ।
 अनुप्रविश्य च गुनगभामभ्रुर्नैः समर्गाम । नेपां च पश्चान्निर्गन्तव्यान्तु मयाश्रु
 श्रुताश्रयाश्रु कल्याणु लोकात्मैकभाषित्वादिषु चात्तन्दनपदश्रयाणि गृह-
 10 माणि तन्मृत्तानि सावन्तपान्यविशेषरचनानि जीर्णानिर्गेषाणि संग्मभित्ति-
 ष्टितानि सभित्तप्रत्ययव्यवधानान्यायवन्तप्रनापमायानर्हीष्टनार्थमाभनभमान्व
 लिपु मान्वनानि दुर्बलेषु भग्निनानि पेशरचनानैपुणमृशावर्णानि प्रत्योभनानि

प्रावन्त्या । अपिच्छेदादित्यर्थे ॥ ३९ ॥ नन्मानोर । "भ्रम्यान्त भवान्मे" इत्यमरः ॥
 निरयो नरक । "न्यात्तारकम् नरको निरयो दुर्गात् शिव्याम्" इत्यमरः ॥ अकलं
 निष्कलम् ॥ विमलम्भप्राय पश्चान्नायम् । "विमलम्भो विमलदे विरो वधना
 तथा" इति विश्व ॥ अर्धमर्मा र्धमार्थे ॥ प्र-यात्काले विचारिते ॥ पि-ण्डीगण्डम् ।
 पिण्ड्यशोकः । गण्डं ममूरः । "अगोत्र विपिन्या पिण्डी" इति वैजयन्ती ॥ पर्याप्तं यथेष्टम् ॥
 श्रुत्वा चेतदिति क्षणकृत्तानाम् ॥ अत्रयमायम् ॥ भट्टेति मन्वेयनम् ॥ गृहेण वेन ॥
 "हिरण्य द्रविण युज्जम्" इत्यमरः ॥ यतिष्ये । "शी प्रयत्ने" । प्रयत्नं तदित्ये इत्यर्थे ॥
 उपाया साधनानि ॥ तमिति क्षणकम् ॥ अत्र प-शान् ॥ भाषित्तज्ञेताप्रविशयेन ॥
 लोकवादाञ्जनवाक्याम्बुधा पित्तत्यागामरा ॥ मञ्जटा श्रीमन्ता । "श्रीमान्मित्ये आद्य-
 समृद्धश्च" इत्यमरः ॥ अर्भुद्धोक्तान् ॥ प्रकृतिस्थान्गतास्थान् ॥ तर्णीमुनप्रहिते तर्णीमुन
 स्तेयशास्त्रकर्ता । "कर्णीमुनः कण्टक स्तेयशास्त्रस्य तारकः" इति वैजयन्ती । वेन
 प्रहिते प्रवर्तिते ॥ अक्षयूर्ते पाशनिपुणं । "भूर्नी निपुणभर्ता" इति वैजयन्ती ॥
 समगसीति समतोऽभवम् ॥ नेपा चेति ॥ नेपासत्तर्णानाम् ॥ अत्रभूमिः शारीत्यापनगृ-
 हम् ॥ कूटकर्माणि कपटकर्माणि ॥ तन्मृत्तानि कूटकर्ममृत्तानि ॥ सावन्तपानि समर्गाणि
 वेगोत्पादितानि ॥ "सजिको द्यूतकारके" इत्यमरः ॥ अङ्गीकृतार्थे स्वीकृतार्थस्तत्साधने
 क्षमान्समर्थान् ॥ पक्षरचनानैपुण स्वपक्षीकरणे नैपुण्यम् । सर्वलोकानां न्यायतीकरणे कुशल-
 त्वम् ॥ उच्चावचान्यनेकप्रकाराणि । "उच्चावच नैकभेदम्" इत्यमरः ॥ प्रलोभनानि

१ अनुप्रपद्य. २ अक्षभूमि. ३ व्यवहारन्याय. ४ प्रयोजितार्थ; जितार्थ. ५ परपक्षरचनानैपुण्यम्.
 ६ उपमलोभनानि.

ग्लहप्रभेदवर्णनानि द्रव्यसंविभागौदार्यमन्तरान्तराश्लीलप्रायान्कलकलानिखे-
 तानि चान्यानि चानुभवन्न तृप्तिमध्यगच्छम् । अहसं च किञ्चित्प्रमाददत्तशा-
 रे क्वचित्कितवत् । प्रतिकितवस्तु निर्दहन्निव क्रोधताम्रया दृशा मामभिर्वीक्ष्य
 'शिक्षयसि रे द्यूतवर्त्म हासव्याजेन । आस्तामयमशिक्षितो वराकः । त्वयैव ताव-
 द्विचक्षणेन देविष्यामि' इति द्यूताध्यक्षानुमत्या व्यसपजत् । मया जितश्चासौ 5
 षोडशसहस्राणि दीनाराणाम् । तदर्धं सभिकाय सभ्येभ्यश्च दत्त्वार्धं स्वीकृत्यो-
 दतिष्ठम् । उदतिष्ठंश्च तत्रगतानां हर्षगर्भाः प्रशंसालापाः । प्रार्थयमानसभिका-
 नुरोधान्च तदगारेऽत्युदारमभ्यवहारविधिमकरवम् । यन्मूलश्च मे दुरोदरावतारः
 म मे विमर्दको नाम विश्वास्यतरं द्वितीयं हृदयमासीत् । तन्मुखेन च सारतः
 कर्मतः शीलतश्च सकलमेव नगरमवधार्य धूर्जटिकण्ठकल्मापकालतमे तमसि 10
 नीलनिवसनार्थोरुकपरिहितो वद्धतीक्ष्णकौक्षेयकः फणिमुखकाकलीसंदंशकपु-
 रूपशीर्षकयोगचूर्णयोगवर्तिकामानसूत्रकर्कटकरज्जुदीपभाजनभ्रमरकरण्डकप्रभृ-

मोहनानि । "मोहनं तु प्रलोभनम्" इत्यमरः ॥ ग्लहः पणः । "पणोऽक्षेपु ग्लहो मनः" इत्यमरः ॥
 अन्तरान्तरा मध्येमध्य इत्यर्थः ॥ अश्लीलप्रायानसभ्यवहलान् । "अश्लीलं ग्राम्यभाषणम्"
 इति वैजयन्ती ॥ कलकलान्कोलाहलान् । "कोलाहलः कलकलः" इत्यमरः ॥ नाध्य-
 गच्छ ना(न)प्रापम् ॥ प्रमाददत्तशारे प्रमादेनानवधानतया दत्तः शारः क्षेपकरणं येनेति
 तस्मिन्निति । "शारः शारिश्च खेलनी" इति महीपः ॥ प्रतिकितवः प्रतिकूलकितवः ॥
 द्यूतवर्त्म द्यूतमार्गम् ॥ हासव्याजेन हासमिषेण ॥ अशिक्षितोऽकुशलः ॥ देविष्यामि
 क्रीडिष्यामीत्यर्थः ॥ व्यत्यपजद्व्यतिपत्तोऽभूदिति ॥ दीनाराणां निष्काणाम् । सुवर्णानामिति
 यावत् । "दीनारेऽपि च निष्कोऽस्त्री" इत्यमरः ॥ तत्रगतानां सभिकसभ्यानां वेति ॥ प्रशं-
 सालापाः प्रशंसावचनानि ॥ अभ्यवहारविधिं भोजनविधिम् ॥ अकरवं कृतवान् ॥ दुरोदरं
 द्यूतम् । "दुरोदरं द्यूतकारे पण्ये द्यूतेऽपि पाशके" इति महीपः ॥ धूर्जटीति ॥ धूर्जटिर्म-
 हादेवः । "धूर्जटिर्नीललोहितः" इत्यमरः । तत्कण्ठे यत्कल्मापं कालिमा । "सितेतरः
 स्यात्कल्मापम्" इति शाश्वतः । तद्वत्कालतमेऽतिश्यामले ॥ नीलनिवसनं नीलवस्त्रं तस्य
 यदर्धोरुकमवगुण्ठनवस्त्रम् । "अर्धोरुकं वरस्त्रीणाम्" इत्यमरः ॥ परिहित आच्छादितः ॥
 कौक्षेयकः करवालः । "कौक्षेयको मण्डलाग्रः करवालः कृपाणवत्" इत्यमरः । येनेति
 तथा ॥ फणिमुखं सुरुङ्गासाधनम् ॥ काकली कर्तरी ॥ संदंशकः । भापया "सांडशी"
 इति ॥ पुरुषशीर्षकं पुरुषशीर्षकप्रतिकृतिकाष्ठमय शिरः ॥ योगवर्तिकोपायाञ्जनम् ॥
 मानसूत्रं प्रमाणरज्जुः ॥ कर्कटको यन्नसाधनम् । भापया "कर्कटक" इत्युच्यते । "कर्कटक
 स्त्वहौ । विल्वे कुचन्दने वृक्षे यन्नाङ्गे रक्तचन्दने" इति महीपः ॥ रज्जुरारोहणसाधनम् ॥

त्यनेकोपकरणयुक्तो गन्ता कर्म्याचतुन्धेपग्न्य गृहे मांयं लिङ्वा पेट-
 भासमक्ष्मांलिङ्गाल्बतान्तर्गृहप्रद्वान्तर्ग्यथो निजशूर्वापमानुर्मावद्य नीतीं मा
 रमहतीमादाय निरगाम् । नीत्यनीन्दान्तर्ग्यीरग्नोर्मानिर्वाहनायां राज-
 वीथ्यां प्रार्थाने जनदशसंपानांयत धणमाल्योत्तमलक्षयम् । अथार्थो नगरदेव
 , तेन नगरमोपरोपिता निःसंवा-यवेत्यायां निःसग्ना मांनिरुष्टा कार्वादांन्यपद-
 पणा युवातर्गावगर्मात् । ' कार्वा वासु. क् कार्वा ' इति मध्ययुक्ता त्रामगद-
 दमगादीन्—' आर्य. पुर्यग्यामर्यग्यः कुर्यःसनाषा वमति । अस्म्यहं तस्य
 कन्या । मां जानमासां धर्माभ्रनाम्नेऽवयार्थेन कर्म्यानांऽभ्यहृमागयान्यजा
 नाद्रार्या मे पिता । म पुनर्गाम्यन्न्युदारनया पित्रोर्गन्ते पित्रोर्निजः क्रीन्वे-
 10 वार्थवर्गापार्थयं दार्द्रान् मन्यथोदारक इति च प्रीतल्योर्त्ता र्गोपनापरश्रान्य
 नामानि वग्यत्येव तस्मिन्मां तस्मिन्भूनाम इत उग्रदन्वार्थपाननाम्ने कर्म्याचिदि
 तस्मै वथार्थनाम्ने वार्थयादाय इत्यानि मे पिता । तद्वद्वदपय तिले प्रभाते
 भावीति ज्ञान्वा प्रागेव प्रियतमदत्तमतेना वार्थवर्गापानना निर्गन्त चाल्याभ्यस्तेन

दोषभाजन । भ्रमरहरण्डक. दीर्घनिर्वापणदत्तभयण्डक ॥ त्रिभिर्दृष्टामिति ॥ पटभासो
 जान्यान्तरम् । "पटभास प्रेक्षणम् " इति र्थजयन्ती ॥ नीतीम् । नीतीं मुदाधिगन्तम् । "मू-
 लद्वयं पण्डितो नीती " इति र्थम् ॥ नीथेति ॥ नीत्याये नीत्या भेदाभावा निरु. मन्त-
 स्तेन पीवर पुष्ट यत्तमोऽन्वकारस्त्रिनिदिनायात् ॥ द्वाद्वाद रिचुत् । " शम्भा शम्भवा
 इत्यमरः ॥ सवानः स्फुरणम् । " सवानस्तु समृद्धम्. " इत्यमरः ॥ आर्योक्त प्रकाशम् ॥
 अलक्षय लजिनवानित्यर्थः ॥ अथेति ॥ अर्था विद्युत्प्रकाशः ॥ नगरस्य मोपरोपार्थे तेन
 रोपिता रुष्टा नगरदेवनेव ॥ नि मया । नि मरुदम् । " मरुद ना तु मया " इत्यमरः ॥
 उन्मिपदूषणा प्रन्कुरदूषणा ॥ त्रामगदद भयति इत्यम् ॥ अगादीन् । " गद व्यक्ताया वाचि " ॥
 अर्थवर्गो वैड्यवर्गः । " अर्थे स्तार्थिश्चयथो " इति निरुष्टम् ॥ अत्रत्यार्थवदेनभयम् ।
 धनमित्रनाम्ने । अव्ययान्यप ॥ उग्रदन्वार्थपानना धनिकदुमागय ॥ अन्नानान्प्रतिजा-
 तवान् ॥ स इति ॥ म पिता ॥ अस्मिन्धनमित्रे ॥ पित्रोर्गन्ते मानापित्रोरेवसाने ॥ मित्रः
 स्वकीयैर्वित्तैरर्थिवर्गाद्याचक्रमृदादारिद्र्य क्रीतेषु दरिद्रति मति ॥ प्रीनेन लोकेनानिरोपित
 दत्तमुदारक इत्यपर श्लाघ्य नाम यस्य तस्मिन् ॥ अवन इति नि.स्व इति हेतोः ॥ मार्थ-
 वाहाय । " वैदेशिकः सार्थवाहः " इति ॥ दित्मति दानुमिच्छति ॥ तद्वद्वद्वदर्थपतिदान-
 रूपम् ॥ प्रभाते प्रात काले ॥ प्रियतमो धनमित्रनामा तेन दत्त संकेतो यस्यै सेति ॥

१ पटभास. २ निभिरनित्रिउर्षादितागाम्. ३ क्रीत्वैत.

वर्त्मना मन्मथाभिसरा तदगारमभिसरामि । तन्मां मुञ्च । गृहाणैतद्ग्राण्डम् ' इ-
 त्युन्मुच्य मह्यमार्पितवती । दयमानश्चाहमब्रवम्—' एहि साध्वि, त्वां नयेयं त्वत्प्रि-
 यावसथम् ' इति त्रिचतुराणि पदान्युदचलम् । आपतच्च दीपिकालोकपरिलुप्य-
 मानतिमिरभारं यष्टिकृपाणपाणि नागरिकवलमनल्पम् । दृष्ट्वैव प्रवेपमानां कन्य-
 कामवदम्—' भद्रे, मा भैपीः । अस्त्ययमसिद्वितीयो मे वाहुः । अपि तु मृदुरयमु- 5
 पायस्त्वदपेक्षया चिन्तितः । शयेऽहं भावितविपवेगविक्रियः । त्वयाप्यमी वाच्याः
 ' निशि वयमिमां पुरीं प्रविष्टाः । दृष्टश्च ममैष नायको दर्वीकरेणामुष्मिन्सभा-
 गृहकोणे । यदि वः कश्चिन्मन्त्रवित्कृपालुः स एनमुज्जीवयन्मम प्राणानाहरेद-
 नाथायाः ' इति । सापि वालां गत्यन्तराभावाद्भयगद्गदस्वरा वाष्पदुर्दिनाक्षी व-
 द्धवेपथुः कथंकथमपि गत्वा मदुक्तमन्वतिष्ठत् । अशयिषि चाहं भावितविष- 10
 विक्रियः । तेषु कश्चिन्नरेन्द्राभिमानी मां निर्वर्ण्य मुद्रातन्त्रमन्त्रध्यानादिभिश्चोप-
 क्रम्याकृतार्थः ' गत एवायं कालदृष्टः । तथा हि स्तब्धश्यावमङ्गं, रुद्धा दृष्टिः,
 शान्त एवोष्मा । शुचालं वामु, श्वोऽग्निसात्करिष्यामः । कोऽतिवर्तते दैवम् ' इति
 सहेतरैः प्रायात् । उत्थितश्चाहमुदारकाय तां नीत्वान्ब्रवम्—' अहमस्मि को-

मन्मथो मदनोऽभिसरः सहायो यस्याः सा । "सहायोऽनुचरः समाः" इत्यमरः ॥ तद-
 गारं तद्गृहम् ॥ अभिसरामि गच्छामि ॥ एतद्ग्राण्डमेतद्गृपणम् । "ग्राण्डं भूषाश्वभूषयोः",
 इत्यमरः ॥ उन्मुच्योत्तार्य ॥ दयमानो दयतेऽसौ तथा । कृपावानित्यर्थः ॥ साध्वि पति-
 त्रते इति संबोधनम् ॥ आवसथं गृहम् ॥ उदचलं गतवान् ॥ आपतञ्चेति ॥ दीपिका
 "दिवटी" इति लोकप्रसिद्धा । "दीपिका हस्तदीपः स्यात्" इति वैजयन्ती ॥ अनल्पं-
 वहु ॥ त्वदपेक्षया त्वदनुरोधेनेत्यर्थः ॥ शये निद्रां करोमि ॥ अमी आगन्तुकाः ॥ नि
 शि रात्रौ ॥ वयमिति द्वयोरपि बहुवचनम् । "अस्मदो द्वयोश्च" इति ॥ दर्वीकरेण सर्पेण ॥
 "दर्वीकरो दीर्वष्टो दन्दशूको विलेशयः" इत्यमरः ॥ सभागृहं बहुतरजनावस्थानगृहं
 तस्य कोणे ॥ मन्त्रविन्मात्रिकः ॥ सापीति ॥ गत्यन्तराभावाद्गुपायान्तराभावात् ॥ वाष्प-
 दुर्दिनाक्षी वाष्पव्याप्तनेत्रा ॥ बद्धवेपथुः प्राप्तकम्पा ॥ अशयिषि शयितवान् ॥ भाविता
 प्रकाशिता विपविक्रिया विपविकारो येनेति ॥ नरेन्द्रो विषवैद्यः । "नरेन्द्रो वार्तिके
 राज्ञि विपवैद्ये च कथ्यते" इति ॥ निर्वर्ण्य दृष्ट्वेत्यर्थः ॥ उपक्रम्य चिकित्सित्वा ।
 "उपक्रमश्चिकित्सा स्यात्" इति वैजयन्ती ॥ तथा हीति ॥ स्तब्धं निश्चेष्टं श्यावं
 श्यामलम् । "श्यावः स्यात्कपिशो धूम्र—" इत्यमरः ॥ अग्निसादभयधीनम् ॥ कोऽतिव-
 र्तते दैवम् । न कोपीत्यर्थः ॥ इतरैरन्यैः ॥ प्रायादगच्छत् ॥ उदारकाय धनमित्रनाम्ने ॥

- ऽपि तस्करः । त्वद्वेतेन चेतसा महत्यभेतेन न्यायिणामासंगमन्नीमन्नसंपद
 भ्य कृपया न्यन्मयीपसर्नपम् । भूषणापदमसाः' इत्यंभुपद्वर्णादित्या
 न्नजाळं तदप्यपितवान् । उदात्कम् नडागत मयज्जं च मर्षं च
 समंभ्रमं च मामभाषत—'आर्ये, त्वयेवमन्यां निर्दिश प्रिया मे दत्ता । वासपु
 5 नर्ममापत्ता । तथा हि न जाने वक्तव्यम् । नन्तर्मनःशर्त्तुर्षानि न ते स्यदीत्यपद
 तवन्प्रतिभाति । नैवमन्येनार्थि जनशर्त्तुर्षानि प्रार्थानर्यता तस्मद्वाक्छिः । न
 हि स्वयन्वदीया लंभाः । नवाप माभूतोन्मीत्येतां नन्मायस्वत्प्रवांशदा
 नेभ्यो न रोचते । इष्टमिदानीमोदयस्य स्वरूपार्थानि न्दशयमननुमान्य न
 यृक्तो निश्चयः । तयामुना मृद्वेन कीनोऽयं शमजन इत्यभाग्मान्तर्गीयमा
 10 क्रीणासीति स ते प्रज्ञाभिधेयः । प्रियादानस्य प्रार्थानार्थमदं शरीर्षानि तद-
 लाभे निधनोन्मृगार्थिदमाप न्येव इत्तम् । अर्थेतादत प्राप्तम् । नप-
 प्रभृति भर्तव्योऽयं शमजनः' इति मम पाठयोग्यतन् । इत्याप्य चैनमुन्मो-
 पश्चिष्ट्याभार्थिपि—'भद्र, काय ते प्रार्थानः' इति । सोऽभ्यथन—'न
 शक्नोमि चैनामत्र पित्रोन्नभ्यनुज्ञयोपयस्य जीविनुम् । अतोऽभ्यामेत न्यायिन्यां
 15 देशमिमं जिहामामि । को वादं, यथा न्मासापयामि' इति । अथ मयो-
 क्तम्—'अस्येतन् । सदेशो देशान्तर्षानि नेयं गणना चिद्वस्य पुष्पान् ।
 किंतु चान्दियमनल्पसौकुमार्या, कष्टाः प्रत्यवायभूयिष्ठाश्च कान्तारपथाः । अर्थ-

तस्करश्चोर' । "वक्त्रश्रोत्रार्णयो " इति ॥ अन्वय मासंगम्ये ॥ अश्वत्थेन तिर्य-
 जालेन पादित नाशितं धान्नजात्यमन्तकारमस्यै मेने । तथा ॥ तदप्यपम् ॥ तथा इति ।
 अदुतमाश्रयकारि ॥ प्रतिनियता पिपयिशीपनिष्ठा ॥ अदान मरुत्तम् ॥ तदशय
 त्वदभिप्रायम् । "इन्दोऽभिप्राय आशय " इत्यमरः ॥ अननमान्यानुमतिमतागमिता ॥
 अय दासजनो मद्रुप इत्यर्थे ॥ अमार नि मारम् ॥ अनिर्गमयमा कर्तरेण ॥
 क्रीणासि गृहामि ॥ त इति नव ॥ प्रज्ञाविशेषा बुद्धिनिष्ठ ॥ तदलाभे प्रियाया
 अप्राप्तौ ॥ निधनोन्मुख निधन मरणम् ॥ उद् मन्डरीरम् ॥ अर्थेति ॥ प्राप्तस्य
 प्रशस्त प्राप्तम् । प्रशसायां रूपम् ॥ उपश्चिष्ट्यादिङ्गम् ॥ प्रतिपत्तिः कर्तव्यता ।
 "प्रतिपत्तिः कर्तव्ये प्रतिभाविज्ञानगौरवेषु" इत्यमरः ॥ न शक्नोमिनि ॥ अनभ्यनुज्ञ-
 याननुमत्या ॥ उपयस्य विवाह कृत्वा ॥ यामिन्या गर्त्रौ । "रजनी यामिनी तमी"
 इत्यमरः ॥ जिहासामि त्यक्तमिच्छामि ॥ अर्थेति ॥ विद्वग्भ्य चतुरस्य ॥ अनल्पसौ-
 कुमार्यात्यन्तमुकुमारैत्यर्थः ॥ प्रत्यवायो वाचकम् । "वाचक प्रत्यवायः स्यात्"
 इत्यजयः ॥ कान्तारपथा वनमार्गा । "ऋक्पु—" इत्यद्वन्तता । "कान्तार वने

न्यायश्च किञ्चिन्प्रज्ञामत्त्वयोरनर्थनेदृशेन देशत्यागेन संभाव्यते । तत्सहानया
 मुर्गागौ व चम्पकम् । एण । नयावनां स्वमेवावामम्' इति । अविचारानु-
 मतेन तेन नर एवनां तद्गुणमुपनीय तेषवापसर्पभृत्या तत्र मृद्राण्डावशेष-
 मन्तोऽन्याय । नतो निष्पन्न कान्चिन्मुपितकं निधाय ममुच्चलन्तो नागरिक-
 संपाते मार्गपार्श्वशायिनं कान्चिन्मत्तवारणभृपरिपूरुपमाकृष्याध्यारोहाव । अत्रै- 5
 यप्रोतपादगुण्येन च मयान्थायमान एव पौतिताधोरणपृथुलोरःस्थलपरिणतः
 पुरीतल्लनापरीतदन्तकाण्टः स रक्षकचन्द्रमसिणात् । अर्ध्वमयाव चामुर्नवा-
 र्थपतिभयनम् । अपत्याय च क्वचन जीर्णोद्याने शाखात्राटिकया चावातराय ।
 नरगृगतौ च न्नातो शयनमध्याशियाव ।

"ताग्देवोद्गादृदधेन्द्रयाचलेन्द्रपशरागशृङ्गकल्पं कल्पद्रुमहेमपल्लवापीडपाटलं 10
 पतङ्गमण्डलम् । उन्थाय च धातवरखा प्रंगतनानि मङ्गलान्यनुष्टायास्मत्कर्मतुमुलं
 पुरमनुविचरन्तावशुण्य चर्यधृष्टेषु कोलाहलम् । अर्थाधैर्यपतिः कुवेरदत्तमा-

दिते र्मगर्भेण भेदयो " इति मरीचः ॥ अग्निनयं शिथिलता ॥ प्रज्ञा बुद्धिः ॥ सन्वं
 नन्दम् ॥ आगमं गुरुम् ॥ अपसर्पभृत्या चरभृत्या । " अपसर्पशरः स्पशः " इत्यमरः ॥
 तत्र नरैः ॥ अन्तोऽन्याय । " नर स्वयं " । उत्तमपूरुपद्विवचनम् ॥ तत इति ॥ ततो
 नरगतम् ॥ कान्चिद्देशे ॥ मृषितक चोदिव वस्तुज्ञानम् ॥ नागरिकसंपाते नगरस्थलोकसंम-
 र्ते ॥ उग्रविषमसायोरणम् ॥ आकृष्यापोनिष्पात्य ॥ अत्रैयं कण्ठरज्जुः । " श्रीवा-
 तिसुपणे रज्जो अत्रैयमिन्त्यपि " इति वजयन्ती । आपया " किलावा " इति
 प्रथितम् ॥ प्रातं प्रवेदिनम् । पानितो य आभोरणो हस्तिपकस्तस्य प्रथुलं विशालं
 यदुरःस्थले तत्र परिणतो दन्तेन निर्यवप्रहारी । " निर्यदन्तप्रहारस्तु गजः परि-
 णतो मरः " इति हत्याशुषः ॥ पुरीतल्लनान्त्रवल्ली । " अन्त्रं पुरीतत् " इत्य-
 मरः ॥ परीतं दन्तकाण्ट यस्येति तथा ॥ अक्षिणोन् क्षपितवान् ॥ अमुनैव गजेनैव ॥
 अपत्याय नीत्या ॥ प्रात्यात्राटिकया शाखा गृहीत्वैत्यर्थः ॥ अवातरावोत्तीर्णाविति ॥
 अर्ध्वशिश्त्रियावाशिटिवन्ता ॥

तायदिति ॥ पत्तरागो रक्तमणिस्तस्य शृङ्ग शिखरं तत्कल्पं तत ईषङ्गुनम् ॥
 कल्पद्रुमस्य हेमपल्लवाः मुत्रणपल्लवारतेपामापीडः समूहः । "आपीडः शेखरे व्राते " इति
 वजयन्ती ॥ पाटलमनकवर्णम् । " श्वेत्ररक्तस्तु पाटलः " इत्यमरः ॥ पतङ्गमण्डलं सूर्यवि-
 श्वम् । " पतङ्गः पक्षिमृशयोः " इत्यमरः ॥ प्रंगतनानि प्रातःकालोचितानि ॥ " तुमुलरवो
 द्याकृत्यः " इति हेमः ॥ अथेति ॥ अर्थपतिवैरः ॥ अर्थद्वैव्यैः ॥ कुवेरदत्तं कन्यापितरम् ॥

१ गुपितम्. २ नागरिकपुरुषसंपातं. ३ उपरिपृच्छम्. ४ पतिताधोरण.

श्वास कुलपालिकाविशदं मासाधिकमाल्पयत् । उपचरे पुनरिन्विशक्षयं ध-
 नमित्रम्—‘ उपनिष्ठ मये, एकान्त एव चर्मरत्नभास्वर्तापमां पुग्महन्त्याह्वय
 जम् । आचक्ष्व च जानान्येव देवो नैककोटिगारस्य वर्गापदस्य मां धर्मापदं
 नामैकपुत्रम् । सोऽहं मूलहरत्त्वमेवाधिर्गोदस्म्यवज्ञानः । मध्यमेव संश्रितायां कु-
 5 लपालिकायां मत्परिग्रहोपात्तपुनः दुर्वन्दनेन दार्शन्येभेपतये दिग्निनायामृद्रेणा
 दृज्जित्तुममृनुपनगरभयं जग्द्वनमवगात् कण्ठन्यमन्धास्वकः । केनापि जटाधरेण
 निर्वापयमृक्तः—‘ किं ते मात्मन्य मूलम्’ इति । मर्गोक्तम्—‘ अज्ञानोदये दा
 रिग्रम्’ इति । स पुनरेवं कृपालुगन्धर्षीन—‘ तान्, मृदोऽसि । नान्यन्वा
 पिष्टतममान्मयागात् । आन्मानमान्मनाननार्थबोद्धर्गन्न मन्तः । मन्मृपाया
 10 धनार्जनस्य वद्वो, नैतोऽसि चिन्तकण्ठप्रतिगंधानपूर्वस्य प्राणलाभस्य । किम
 नेन । सोऽस्म्यहं मन्वाग्लः । माधितेयं लक्षग्राहिणी चर्मरत्नभास्वका । चि-
 रमहमस्याः प्रमादान्तामर्षेषु कामप्रदः प्रजानामयान्यम् । मन्गारिण्यां जग्मि
 भूमिस्वर्गमत्रोद्रेषे प्रवेश्यन्नागतः । तार्पमां प्रतिगृहाण । मदन्यत्र चयं वाण-
 ग्भ्यो वारुमुख्याभ्यो वा दुग्वे इति हि नदना प्रतीतिः । किन्तु मन्महाशब्द

मासाधिक मासोत्तरमित्यर्थे ॥ उपचरे । “गहोऽन्वितमपत्तरे” इत्यमर ॥ मयो धन-
 मित्र ॥ चर्मरत्नमुत्तमचर्म । ‘रत्न राजानिश्रेष्ठेऽपि’ इति शेषः ॥ अश्विना “भाना” इति
 भाषया प्रसिद्धा । “प्रमोदिकोन्येन भव्या” इति ॥ अह्वयजम् ॥ मत्परिग्रहोपात्तपुनः
 द्रव्यस्येत्यर्थे ॥ वनुमित्रस्य कपुत्रम् ॥ अधिर्गोऽन्वितममृद्रेण ॥ कृपालुगन्धर्षीनायामृद्रेणा
 “कन्या तु कुलपालिका” इत्यमर ॥ दिग्निनाया अनुगारव्यायाम् ॥ उद्रेणान्दोरात् ॥
 “उद्रेणो शोकमभ्रमो” इति वैजयन्ती ॥ अमृन्नाणान् ॥ उद्विषन् त्वमुम् ॥ उपनगरभ-
 वं नगरमपीपस्थम् ॥ जग्द्वन प्रचारगतिं वनम् ॥ केनाप्यदिग्निनाया ॥ माहमन्यो
 द्योगस्य ॥ अवज्ञा हेतुना तस्या मोदयो बन्धुगित्यर्थे । “ममानोदर्यमोदर्य—
 इत्यमर ॥ स इति ॥ स जटाधरः ॥ तान् अर्भित्यर्थे । “तान्मृ जनहोऽर्भके” इति
 कोश ॥ अनवमाद्याविनाश्य ॥ एकोऽप्युपायच्छिन्नो यः कण्ठस्तन्य यत्रनिर्गंधान पुन-म-
 वन्धस्तत्पूर्वस्य प्राणलाभस्य प्राणप्रतिर्नेति नान्नीत्यर्थः ॥ किमनेन प्राणलाभेन ॥
 लक्षग्राहिणी लक्षं ग्राहयतीति तथा ॥ कामरूपेषु देशेषु ॥ कामप्रदो मनोरथदाता ॥
 अवात्सं वसतिमकरवम् ॥ मत्परिण्या मत्सरकारिण्याम् ॥ जग्मि वार्द्धके ॥ भूमिस्वर्ग
 भूम्यां स्वर्ग इव स्वर्गस्तम् ॥ अत्रोद्देशेऽस्मिन्प्रदेशे ॥ इमा चर्मरत्नभस्त्रिणाम् ॥
 मदन्यत्र मां विहायान्यत्रेत्यर्थे ॥ इयं चर्मरत्नभस्त्रिका ॥ वाणग्भ्यो वैश्येभ्य ॥ वारुमु-
 ख्याभ्यो वाराङ्गनाभ्यः ॥ दुग्वे । “दुह प्रपूरणे” । पूरयतीत्यर्थः ॥ इत्येवम् ॥ तदना

न्यायापहतं तत्तस्मै प्रक्षर्णीयम् । न्यायाजितं तु देवत्राह्मणेभ्यस्साज्यम् । अ-
 धेयं देवतेषु शुचां देशे निवेद्यार्च्यमाना प्रातःप्रातः सुवर्णपूर्णैश्च दृश्यते । स
 एष कल्पः ' इति वद्धाञ्जलये मगमेनां दत्त्वा किमपि प्रावच्छिद्रं प्राविशत् । इयं
 च रन्नभृता चर्मभस्त्रिका देवायानिवेश नोपजीव्येखानीता । परंतु देवः प्रमा-
 णम्' इति । राजा च नियतमेव वक्ष्यति— 'भद्र, प्रीतोऽस्मि । गच्छ । यथेष्ट- 5
 मिमामुपशुद्धु' इति । भूयश्च वृद्धि—'यथा न कश्चिदेनां मुष्णाति तथानुगृह्यताम्'
 इति । तदप्यवश्यमसावभ्युपेक्ष्यति । ततः स्वगृहमेव यथोक्तमर्थसागं कृत्वा दिने
 दिने वरिवस्यमानां स्तयलब्धैरर्थैर्नक्तमापूर्य प्राहे लोकाय दर्शयिष्यसि । ततः
 कुबेरदत्तमृणाय मत्वार्यपतिमर्थलुब्धः कन्यकया स्वयमेव तामुपस्थास्यति ।
 अथ कुंभपतोऽर्थपतिर्व्यवहर्तुमर्थगर्वादभियोक्ष्यते । तं च भूयश्चित्रैरुपायैः कौपी- 10
 नावनेपं करिष्यावः । स्वकं चौर्यमनेनैवाभ्युपायेन मुप्रच्छन्नं भविष्यति' इति ।
 हृष्टश्च धनमित्रो यथाक्तमन्वतिष्ठत् । तदहरेव मन्त्रियोगाद्विमर्दकोऽर्थपतिसेवा-
 भियुक्तमस्योदारके वैरमभ्यवर्धयत् । अर्थलुब्धश्च कुबेरदत्तो निवृत्त्यर्थपतेर्धन-
 मित्रायैव तनयां गान्जुनयं प्रादिन्वत । प्रत्यवध्नाच्चार्थपतिः ।

चर्मभस्त्रिकागता ॥ प्रतीतिः न्यातिः ॥ अधेयमिति ॥ इयं चर्मभस्त्रिका ॥ अर्च्यमाना
 पृथ्यमाना ॥ प्रातःप्रातरिति वीप्सायाम् । प्रतिप्रातःकाले ॥ कल्पः प्रकारः ॥ वद्धाञ्जलये
 कृतप्रणामाय ॥ प्रावच्छिद्रं पर्वतच्छिद्रम् । " अद्रिगोत्रगिरिग्रावाचलशैलशिलोच्चयाः "
 इत्यमरः ॥ देवाय राज्ञे ॥ अनिवेशाकथयित्वा ॥ नोपजीव्योपजीवितुमशक्या ॥ प्रमाण
 निर्णयकर्ता । " प्रमाणं हेनुमर्यादाशास्त्रयत्ताप्रमानृपू " इत्यमरः ॥ वक्ष्यति वदिष्य-
 ति ॥ इमां जस्त्रिकाम् ॥ मुष्णाति चौरयति ॥ अमी राजा ॥ अभ्युपेक्ष्यत्यङ्गीकरिष्य-
 ति ॥ तत इति ॥ अर्थत्याग द्रव्यदानम् ॥ वरिवस्यमानां सेव्यमानाम् । " व-
 रिवस्या नृ शुश्रूषा " इत्यमरः ॥ स्तयलब्धैश्चौर्यप्राप्तः ॥ नक्तं रात्रौ ॥ कुबेरदत्तः
 कन्यापिता ॥ मृणाय मत्वा मृणप्रायं मत्वा ज्ञात्वा । " मन्यकर्मण्यनादरे वि-
 भाषाप्राणिषु " इति चतुर्थी ॥ उपस्थास्यत्याराधयिष्यति ॥ अथेति ॥ अर्थ
 गर्वाद्व्योन्मादान् ॥ अभियोक्ष्यते द्वेषं करिष्यति । " अभियोगः स्मृतो द्वेषः "
 इति ॥ तमर्थपतिम् ॥ चित्रैरनेकैः ॥ हृष्टो हर्षं प्राप्तः ॥ तदिति ॥ तदहरेव तस्मिन्नेव
 दिवसे ॥ विमर्दक एतन्नाम्ना कृयातः ॥ अर्थपतिसेवायामभियुक्तः संनद्धः ॥ तस्यार्थपतेः ॥
 उदारके धनमित्रं ॥ वैरं द्वेषम् ॥ अभ्यवर्धयदभिवर्धितवान् ॥ कुबेरदत्तः कन्यापिता ॥
 अर्थपतेः सकाशाद्विचृत्य परावृत्य ॥ धनमित्रायैव तनयां कन्याम् ॥ प्रादिन्वत दत्तवान् ॥
 प्रत्यवध्नात्प्रतिबन्धं चकारेत्यर्थः ॥

“एष्वेव शिवसेषु काममर्गाः स्यात् सर्वायमी राममन्त्री नाम पञ्चसंगोष्ठे
संगीतकमनुष्ठास्यतीति मान्द्रादरः समागमनागरजनः । स चादे मरु मर्या ध
नमित्तेण तत्र संन्यासार्थे । प्रवृत्तनृत्यायां च नस्यां ईद्रीये रङ्गपीठं ममाभून्मनः ।
तद्वाष्ट्रावभ्रमोन्पल्लवनमवापाश्रयश्च पञ्चशरे भावस्मानां मापद्यान्मर्माद्वनचल
इव मामनिमात्रमल्यथयत् । प्रथामा नगरदेवनेर नगरमोपर्यापिता लीलाकटाक्ष-
मालाशृङ्खलाभिनोलोन्पल्लपत्रेणशयामलाभमोपर-नान । नृत्योन्पयत्ता च मा मि
द्विद्विभशोभिनी.-किं निन्द्यामान, किंर्माभ्युपायान, किंमकस्मादेव ता, न जाने,-
अमरुन्मां सर्वाभिगयन्नुपल्लाक्षनेनापाङ्गप्रक्षिनेन मांश्रमार्गेचिनभ्रुल्लनर्माभरी-
क्ष्य, सापदेशं च किंचिदर्शात्कृतदशनचान्द्रां स्मिन्ना, लोकात्तञ्चनमानमानु
10 याता मानिष्ठत । सोऽहं स्वगुरुमेव दूनिताग्योन्कण्डया दूरीकृतागम्पृहः शि-
रःश्रुल्लस्पर्शनमर्पादशान्वाविके कल्पे मृन्कन्यारंशार्थाय । श्रान्तानिष्णानथ

एष्विति ॥ एनेनोत्त दिग्मेण ॥ पञ्चसंगोष्ठे जानते मरुमि । “नव-प्रागोष्ठे नृ
यत् जानपदे मरु” इति रीशसाम ॥ संगीतस्य गीतादि । “गीता गीतं च
नृत्यं च त्रिभिः समीतनृत्यने” इति समीतमर्पादि ॥ नामरुजनां नाममित्येत ॥ अ
हमपहास्वर्मा ॥ धनमित्तेण । तत्र मभायाम् ॥ रङ्गपीठे न-यस्यानम् ॥ मत्रमा-
च्छादनम् । “मत्रमाच्छादने यजे मदादने तनेऽति च” इति विश्व. । तस्मा-
दपगत आश्रयो यन्येनि ॥ उत्पल्लवनमत्रमात्राश्रय इति भावः ॥ पञ्चशर काम ॥ भा-
वरसानाम् । भावाभिभासादय-गन्ता शृङ्गागदय निपाय ॥ मापद्य ममजस्य भावस्तया ॥
समुदितचल इव मिद्विनचल इव ॥ अनिमात्र निर्भङ्ग । “अनिमात्रोऽपनिर्भरम्”
इत्यमर ॥ अनेति ॥ अर्मा राममर्गि ॥ नगरमोपो नगरमोर्भवेन गेपिनेत्त रुष्टा ॥
लीलाकटाक्षमाला एव शृङ्खलाभ्यामि ॥ नीलोन्पल्लपत्राणि नीलोन्पल्लपत्राणि ।
“पत्रं पलाश छदन इत्ये पणं छद पुमान्” इत्यमर । तद्वच्छादनम् ।
“कालश्यामलमेचका” इत्यमरः ॥ अत्राद्वचनोत्तर्यो ॥ निद्विद्विभशोभिनी
समृद्धिफलप्राप्तिशोभिनी ॥ अनुपल्लस्तिनेनाजनेन ॥ आरेचिनभ्रुल्लन तक्रोक्तनभ्रुल्लतमि-
ति क्रियाविशेषणम् ॥ सापदेशं सव्याजम् । “व्याजोऽपदेश” इत्यमर ॥
आविष्कृता दशनचन्द्रिका दन्वज्योत्स्ना यत्र यस्यामिति ॥ लोकात्ता लोचना-
नि नेत्राणि मानसानि चित्तानि नैरनुयातानुगता ॥ सोऽहमिति ॥ दूरीकृता त्यक्ता-
हारस्पृहा भक्षणेच्छा येनेति तथा ॥ शिरःश्रुल्लस्पर्शन शिरोवेदनाप्रानिम् ॥ अपदिश-
न्ख्यापयन् ॥ विविक्ते विजने ॥ अर्श(शयि)पि । “शोर् स्वप्ने” । लुडचात्मनेपद उत्तमपुरुष-
कवचनम् । शयितवान् ॥ अतिनिष्णानोऽतिनिपुणः । “निष्णानो निपुणोऽभिजः”

मदनतन्त्रे मामभ्युपेत्य धनमित्रो रहस्यकथयत्—‘सखे, सैव धन्या गणिका-
 दारिका, यामेवं भवन्मनोऽभिनिवेशते । तस्याश्च मया सुलक्षिता भाव-
 वृत्तिः । तामप्यचिरादयुग्मशरः शरशयने शाययिष्यति । स्थानाभिनिवे-
 शिनोश्च वामयत्नसाध्यः समागमः । किंतु सा किल वारकन्यका ग-
 णिकास्वधर्मप्रतीपगामिना भद्रोदारेणाशयेन समगिरत—‘गुणशुल्काहं, न 5
 धनशुल्का । न च पाणिग्रहणादृतेऽन्यभोग्यं यौवनम्’ इति । तच्च
 शुहुः प्रतिषिध्याकृतार्था तद्गणिनी काममञ्जरी माता च माधवसेना रा-
 जानमश्रुकण्ठद्यौ व्यजिज्ञपताम्—‘देव, युष्मद्दासी रागमञ्जरी रूपानु-
 रूपशीलशिल्पकौशला पूरयिष्यति मनोरथानित्यासीदस्माकमतिमहत्याशा ।
 साद्य मूलच्छिन्ना । यदियमतिक्रम्य स्वकुलधर्ममर्थनिरपेक्षा गुणेभ्य एव स्वं 10
 यौवनं विचिक्रीपते । कुलस्त्रीवृत्तमेवाच्युतमनुतिष्ठासति । सा चेदियं देवपा-
 दाज्ञयापि तावत्प्रकृतिमापद्येत तदा पेशलं भवेत्’ इति । राज्ञा च तदनुरो-
 धात्तथानुशिष्टा सत्यप्यनाश्रवैव सा यदासीत्, तदास्याः स्वसा माता च रुदित-
 निर्वन्धेन राज्ञे समगिरताम्—‘यदि कश्चिद्भुजङ्गोऽस्त्रदिच्छया विनैनां वालां
 विप्रलभ्य नाशयिष्यति स तस्करवद्ध्यः’ इति । तदेवं स्थिते धनादृते 15

इति वैजयन्ती ॥ मदनतन्त्रे मदनशास्त्रे । “तन्त्रं कुटुम्बकृत्ये स्यात्कारणे च परिच्छेदे ।
 शास्त्रे प्रधाने सिद्धान्ते” इति विश्वः ॥ दारिका कन्या ! “कुमारी दारिका कन्या”
 इति वैजयन्ती ॥ एवममुना प्रकारेण ॥ भवन्मनस्त्वदीयं चेतः । कर्तृ ॥ भाववृ-
 त्तिश्चित्तवृत्तिः ॥ अयुग्मशरो विषमबाणः ॥ शरशयने बाणशयने ॥ शाययिष्यति
 स्वापयिष्यति । णिजन्तम् ॥ स्थानाभिनिवेशिनोर्युक्ताभिनिवेशिनोः । “युक्ते द्वे सांप्रतं
 स्थाने” इत्यमरः ॥ अयत्नसाध्यः सुखसाध्यः ॥ किंत्वितिपदं विशेषसूचकम् ॥
 गणिकानां वेश्यानां यः स्वधर्मः शुल्कादिग्रहणरूपस्तेन प्रतीपगामिना विरुद्धवर्ति-
 ना । “वामं प्रसव्यं प्रतीपं प्रतिलोममपष्टु च” इति हैमः ॥ भद्रोदारेण कल्या-
 णोदारेण ॥ आशयेनाभिप्रायेण ॥ समगिरत । अवददित्यर्थः ॥ गुणशुल्का गुण-
 मूल्या ॥ ऋत इत्यव्ययं विनेत्यर्थम् ॥ अकृतार्थासिद्धार्था ॥ व्यजिज्ञपतां विज्ञापया-
 मासतुः ॥ [शिल्पं] शिल्पकर्म ॥ कुशलस्य भावः कौशलम् ॥ साशा ॥ मूलच्छिन्ना मूल-
 भ्रष्टा ॥ स्वकुलधर्मं धनग्रहणादि ॥ विचिक्रीपते विक्रेतुमिच्छति ॥ वृत्तमाचरणम् ॥
 अच्युतं बद्धमूलम् ॥ अनुतिष्ठासत्यनुष्ठातुमिच्छति ॥ प्रकृतिः स्वभावः ॥ पेशलं
 सुकुमारम् ॥ अनाश्रवा । “वचनेस्थित आश्रवः” इत्यमरः । तथा न भवतीत्यर्थः ॥
 यदीति ॥ भुजङ्गो विटः । “भुजङ्गः खिङ्गसर्पयोः” इति विश्वः ॥ विप्रलभ्य प्रतार्य ॥

न तन्मज्जनोऽनुमन्यते । न तु धनदायायात्स्युपमन्त्रनीतिं तिचिन्वो-
 ऽसाभ्यषायः' इति । अथ मयोक्तम् 'तिमत्र चिन्वम् । मूर्धन्नामानज्ये
 गृहं धनेमन्मज्जनं तोपयारः' इति ।

ननु कर्त्तव्यतामप्यथाः प्रदानद्वीं धर्मगर्भतां नाम शास्त्राभ्य-
 5 तीं चीरगपिप्टानादिनापयोग्यं नन्मगेन तथा वन्धत्या पण्ड्याम
 करनम- 'प्रतिजनस्नमदरातान्गर्भता मया नुभ्ये देये, यदि प्रातिदानं
 रागमज्जरी' इति । नोऽहं मंप्रतिपन्नायां न तस्यां तथा तमथं मंगारा मन्त्रो-
 न्मार्दनाया रागमप्याः करक्तिमत्यमग्ररीपम् । यस्यां न निर्दिश चर्मन्मन्-
 यराडस्नम्याः प्राग्भवे कार्यान्तरापदेशेनात्नेपु अन्तन्मैर नामरुग्भ्येपु
 10 मन्प्रार्थाभिवमर्दकोऽर्थपतिगृहो नाम भन्ता चर्मापि रमृदुज्य बदतर्जयन् ।
 उक्तं च धर्माभ्येषेण- 'भद्र, तन्मराथे वन्धत्या तेनापोमात्तेर्माय । न म्गर्मापि
 म्बल्पमाप तत्रापकारं दन्हाय' इति । स भयोऽपि तर्ज्याज्ञाशरीर- 'स
 एष धनगर्भो नाम, वन्धत्या भार्या भृन्तर्त्तीनां पुनर्त्तात्पत्तर्ग द्रव्येण चिन्वोभ्य
 म्पीचिकीर्षिस । अर्थापि च- 'तन्मरापकारं मन्त्रुतः' इति । ननु प्रतीतमर्भ-
 15 तत् 'मार्थप्राप्त्याथपनांमर्दको र्त्तधराः प्राणाः' इति । नोऽहं तन्त्रुते प्राणा-
 र्नाप पांरत्यजापि । अन्तन्मामाप न पांरत्तर्नाप । मर्मत्तन्मन्त्रागर्भर्त्तात्त-
 न्नेप चर्मन्नाहं तन्मन्त्राज्यरः' इति । तथा अत्राणथ पांरुग्भ्यः सामर्थं निपि-

तत्त्वजनस्नमात्रादि ॥ धनदाय चिन्वोभ्ये ॥ ना तन्मया मूर्धन्नाज्ये र्त्तात्तन् ॥
 तत्त्वजन तन्मात्रादिकम् ॥ गृह गुहम् ॥ र्त्तात्ति ॥

ततश्चेति ॥ प्रदानद्वीं मन्मद्वीम् ॥ शास्त्राभिनुरीं नीरमिदन्तवदिनीम् ।
 " शाक्यस्तु चैष्टेणान्यनम् " इति ॥ चीरगपिप्टानादिना तन्मन्त्राज्यदानादिना ॥
 उपमगृह्य पशीकृत्य ॥ तन्मगेन द्वीमगेन ॥ तथा वन्धत्या तुष्टया ।
 " वन्धकीं कुलेष्टवरी" इत्यमर ॥ अकरन कृतानाम्नि ॥ प्रतिदान प्रत्याज्ञायदानम् ॥
 सप्रतिपन्नाया मन्मगतीकृतायाम् ॥ तमर्थे चर्मभस्त्रिहादानरूपम् ॥ मद्गुणरुन्मा-
 दिनायाः ॥ करक्तिमत्य पाणिपल्लयम् ॥ अत्रतीप गृहीतान् ॥ मस्या चेति ॥
 कार्यान्तरापदेशेन कार्यान्तरव्याजेन ॥ आहूतेपाकारिणेषु ॥ मन्त्राणिधिर्गृहपुरुषो
 विमर्दको नाम ॥ अर्थपतिगृहो तत्पत्तम्यो भूत्या ॥ वनमिजमुदारकनामानम् ॥
 उल्लङ्घ्यातिक्रम्य ॥ परस्य हेतोः परार्थमित्यर्थः । "पष्टी देवप्रयोग" ॥ आक्रोशसि
 निन्दसि ॥ प्रतीत प्रसिद्धम् ॥ न परिहराम्यद्गीकरामीति भावः ॥ जागरो जागरणम् ।
 स एव प्रतीकारो म्येति । एकेनैव जागरेण चर्मन्नापहारादाहत्वज्वरे दूरीकरोमीति

ध्यापवाहितोऽभूत् । इयं च वार्ता कृत्रिमार्तिना धनमित्रेण चर्मरत्ननाशमा-
दावेवोपक्षिप्य पार्थिवाय निवेदिता । स चार्थपतिमाहूयोपवहरे पृष्टवान्—‘अङ्ग,
किमस्ति कश्चिद्विमर्दको नामात्रभवतः’ इति । तेन च सूढात्मना ‘अस्ति देव,
परं मित्रम् । कश्च तेनार्थः’ इति कथिते राज्ञोक्तम्—‘अपि शक्तोपि तमाहा-
तुम्’ इति । ‘वाढमस्मि शक्तः’ इति निर्गत्य सृष्टहे वेशवाटे द्यूतसभायामा- 5
पणे च निपुणमन्विष्यन्नोपलब्धवान् । कथं वोपलभ्येत स वराकः । स खलु
विमर्दको मद्ग्राहितत्वदभिज्ञानचिह्नो मन्त्रियोगात्त्वदन्वेषणायोज्जयिनीं तदहरेव
प्रातिष्ठत् । अर्थपतिस्तु तमदृष्ट्वा तत्कृतमपराधमात्मसंबद्धं मत्वा मोहा-
द्ग्याह्य प्रत्याख्याय पुनर्धनमित्रेण विभाविते कुपितेन राज्ञा निगृह्य निगड-
बन्धनमनीयत् ।

10

“तेष्वेव दिवसेषु विधिना कल्पोक्तेन चर्मरत्नं दोग्धुकामा काममञ्जरी पूर्वदु-
ग्धं क्षपणीभूतं विरूपकं रहस्युपसृज्य ततोऽपहतं सर्वमर्थजातं तस्मै प्रत्यर्प्य सप्र-
श्रयं च बहनुनीय प्रत्यागमत् । सोऽपि कथंचिन्निर्ग्रन्थिकग्रहान्मोचितात्मा मदनु-
शिष्टो हृष्टतमः स्वधर्ममेव प्रत्यपद्यत् । काममञ्जर्यपि कतिपयैरेवाहोभिरश्मन्तक-

भावः ॥ अपवाहितो निराकृतः ॥ कृत्रिमार्तिः पीडा यस्येति तेन ॥ चर्मरत्ननाशं चर्मरत्नचो-
रणरूपम् ॥ आदावेव प्रथममेव ॥ उपक्षिप्य प्रस्ताव्य । “प्रस्तावः स्यादुपक्षेपः” इति
वैजयन्ती ॥ स चेति राजा ॥ अर्थपति श्रेष्ठिकम् ॥ उपवहर एकान्ते ॥ अङ्गेत्यामन्त्रणेऽव्ययम् ॥
शक्तोपि शक्तोऽसीत्यर्थः । “शकू शक्तौ” ॥ वाढमित्यङ्गीकारे ॥ वेशवाटे वेश्यागृहमार्गे ।
“वेशो वेश्यागृहम्” इति ॥ आपणे निपद्यायाम् । “आपणस्तु निपद्यायां विपणिः
पण्यवधिक्रा” इत्यमरः ॥ नोपलब्धवान्न प्रापेत्यर्थः ॥ स वराकस्तुच्छोऽर्थपतिः ॥
मद्ग्राहितेति ॥ मयापहारवर्मणा ग्राहितमङ्गीकारितं त्वदभिज्ञानचिह्नं तव राजवाह-
नस्याभिज्ञानचिह्नं यस्येति स तथा ॥ मन्त्रियोगान्ममाज्ञावशात् ॥ तदहरेव तस्मिन्नेव
दिवसे ॥ प्रातिष्ठत् प्रस्थितवान् ॥ अर्थपतिस्तं विमर्दकम् ॥ तत्कृतं विमर्दककृ-
तम् ॥ आत्मसंबद्धमात्मीयमेव ॥ मत्वाज्ञात्वा ॥ प्रत्याख्याय विपरीतमुक्त्वा । “प्रत्या-
ख्यानं निरसने विपरीतविजल्पिते” इत्यजयः ॥ विभावित आविष्कृते । प्रकटीकृत
इत्यर्थः । “आविष्कारो विभावनम्” ॥ निगडबन्धनं पादबन्धनम् ॥

[तिप्पिति ॥] सप्रश्रयं सविनयम् । “सप्रत्ययम्” इति पाठे सशपथम् ॥ सोऽपि क्षपणकवे-
शधारी विरूपकनामा ॥ निर्ग्रन्थिकग्रहात्क्षपणकसिद्धान्तात् । “निर्ग्रन्थोऽर्हः क्षपणकः श्र-
मणो जिन इत्यपि” इति वैजयन्ती ॥ मदनुशिष्टो मया बोधितः ॥ कतिपयैरल्पैः ॥

शेषमजिनस्य शोभाया स्वयम्भुवस्य मन्त्रेण । अथ मन्त्रयुक्तो 'पर्याप्तः पार्ययं
 मियो व्यज्ञापयन् ' देव, येनं गाणता ताममद्री लोभो-रूपोऽभिमद्रीति
 लोकोपकोशपात्रमासीत्, साय मुञ्चत्येवमुपलान्याप निरुपेऽं यजति । तन्मन्त्रे म
 धर्मस्त्नलोभे हेतुम् । तत्र मन्त्रे तल्पमाष्टकः । त्रिणमन्त्रो चारमस्याभ्यथ दृष्टे
 5 नान्येभ्य उति हि नदना प्रतीतिः । अतोऽमु रासाम्नि मे शब्दा' उति । सा मय
 एव गता सा जनन्या ममाहयत् । न्यायितायेनेव मयोप रे तथितम् - 'नून
 माये, मर्मस्त्वामा र्मानमताशा मश नोयनमंस्त्नयाभा । नदनुयोगायाद्गजन स
 माहयमे । भयोभयथ निर्दोहता तया नियतर्मास्य तदागनिन्नेनात्मपदेष्ट्यः ।
 ततश्च मे भारी निवारः । मने च माय न जीर्णायवेत् ने भोगिनी । न्वं च
 10 निःस्त्रीभवा । चर्मस्त्ने च 'पर्याप्तमे' प्रनिर्भा र्थयति । त्रिणमपाम्ममन्त्रतो
 ऽनर्थानुर्वाभेनी । त्रि-रुमत प्रनिर्वायेयम्' उति । तया तन्जनन्या चाश्रुण
 विगुज्याक्तम् - ' अस्म्यैतन्महात्त्रिणमिज्जभायं स्तम्भम् । गदथ निवेन्धा
 द्वित्रिधनुनिदुर्गाप नियतमार्गाभरुपेष्टीत् चोभित्तन् न्याय । न्याय न्यायदेष्टे
 सर्वमस्मन्नुदृष्ट्यमनमीहेत् । अर्थपती च तदपयशो रुदम् । प्रहृष्टुर्मामदे च
 15 तस्य कीनाशस्याम्पाभः संगतम् । 'अमुनेर नदम्पभ्यं इर्नामन्यपार्ष्टय वरमा-
 त्मा गोपार्थितुम्' उति मोंमभ्युपनमस्य सा तदुपनमनाम् । गज्ञानुयुक्ते च 'नेप
 न्यायो वेशकुलस्य यज्ञानुपदेशः । न गर्भेन्यांपार्तिवरेत् पुन्वा देशमुपनिष्टान्'

अश्मन्तकं नृद्धिः । " तदपन्नमुत्तानमार्तिश्रयशी नृद्धिर्गता । " उ-यमरः ॥ अथेति ॥
 मन्त्रयुक्तो मद्रुपदिष्टः ॥ लोकोपकोशपात्र लोचनिन्नापात्रमित्यर्थे ॥ तस्य मन्त्रमस्त्नस्य ॥
 कल्पः प्रकाशः ॥ प्रतीति मयतिः ॥ उपदेशः दृष्टानो ॥ व्यथितायेनेवोपाश्रुण
 कृत्रिमव्यथात्य मृचिनम् ॥ नूनमिति ॥ अनिप्रताशादीप्रतिहेः ॥ तर्मस्त्नलोभे विप-
 यमत्तमीयम् ॥ तदनुयोगाय तद्विश्राय । " प्रतोऽनुयोगः पन्था च " इत्यमरः ॥
 निवेन्ध्याप्रहृष्टया ॥ तदागनिन्नेन चर्मस्त्नप्रतिहेतुत्वेन ॥ अपदेश्य कथनीयः ॥
 तत इति ॥ भारी भविता ॥ निस्त्रीभुता वरिष्टीभुता ॥ तच्चन्वान् ॥ ममन्त्रवः मर्तः ॥
 अनर्थानुवन्निन्यनर्थकारिणी ॥ अत्राग्निज्ञये ॥ प्रनिर्वायेयं प्रनिर्हर्षव्यम् ॥ चालिश-
 स्य भावो चालिश्य मृगित्वम् । " मृगैर्वैवेयवादिशाः " इत्यमरः ॥ निदुत्य गोपयित्वा ॥
 चोरितस्य पदार्थस्य ॥ त्वयि भाद्विपये ॥ आगनिरागमनहेतुत्वम् ॥ अपदेश्य कथ-
 नीयेत्यर्थः ॥ अवमीदेन्नयेत् ॥ तदपयशस्तधर्मस्त्नर्चायापयशः ॥ रुदं दयातम् ॥
 सगतं मैत्री ॥ अमुनेवार्थपतिनेव ॥ अनुयुक्ते पृष्टे मनीत्यर्थः ॥ वेशकुलस्य वेश्याजनस्य ॥

१ लाभहेतुस्तरयाः, २ वन्धिनी महत्यापतिता, ३ द्विरिचतुर्, ४ मामुपमगम्य.

इत्यसकृदतिप्रणुद्य कर्णनासाच्छेदोपक्षेपभीषिताभ्यां दग्धवन्धकीभ्यां स एव तपस्वी तस्करत्वेनार्थपतिरग्राह्यत । कुपितेन च राज्ञा तस्य प्राणेषूद्यतो दण्डः । प्राञ्जलिना धनमित्रेणैव प्रत्यषिध्यत— ‘आर्य, मौर्यदत्त एष वरो वणिजाम् । ईदृशेष्वपराधेष्वसुभिरवियोगः । यदि कुपितोऽसि हृतसर्वस्वो निर्वासनीयः पाप एषः’ इति । तन्मूला च धनमित्रस्य कीर्तिरप्रथत । अप्रीयत च 5 भर्ता । पटञ्चरच्छेदशेषोऽर्थपतिरर्थमत्तः सर्वपौरजनसमक्षं निरवास्यत ! तस्यैव द्रव्याणां तु केनचिदवयवेन सा वराकी काममञ्जरी चर्मरत्नमृगतृष्णिकापविद्ध-सर्वस्वा सानुकम्पं धनमित्राभिनोदितेन भूपेनान्वगृह्यत । धनमित्रश्चाहनि गुणिनि कुलपालिकामुपायंस्त । तदेवं सिद्धसंकल्पो रागमञ्जरीगृहं हेमरत्नपूर्ण-मकरवम् । 10

“अस्मिंश्च पुरे लुब्धसमृद्धवर्गस्तथा मुपितो यथा कपालपाणिः स्वैरेव धनैर्मद्विश्राणितैः समृद्धीकृतस्यार्थिवर्गस्य गृहेषु भिक्षार्थमभ्रमत् । न ह्यलमतिनिपुणोऽपि पुरुषो नियतिर्लिखतां लेखामतिक्रमितुम् । यतोऽहमेकदा रागमञ्जरीः प्रणयकोपप्रशमनाय सानुनयं पायितायाः पुनःपुनः प्रणयसमर्पितमुख-

दानुरपदेशो दातुर्न नामग्रहणम् । न्यायार्जितैः न्यायप्राप्तैः ॥ असकृद्द्वारंवारम् ॥ अतिप्रणुद्य त्यक्त्वा । “ प्ररुद्य ” इति पाठः ॥ कर्णनासस्य च्छेदस्तस्योपक्षेपः प्रस्तावस्तद्भीषिताभ्याम् ॥ कुपितेनेति ॥ प्रत्यषिध्यत प्रत्यवार्यत ॥ मौर्यो राजनीतिकर्ता ॥ असुभिः प्राणैः ॥ अवियोगो वियोगाभावः ॥ हृतसर्वस्वो हृतद्रव्यः ॥ निर्वासनीयो बहिः-कार्यः ॥ तन्मूला तत्प्राणरक्षणमूला ॥ अप्रथत ख्याता बभूवेत्यर्थः ॥ अप्रीयतेति ॥ अप्रीयत प्रीतोऽभूदित्यर्थः ॥ पटञ्चरच्छेदशेषो जीर्णवस्त्रखण्डावशेषः । “ पटञ्चरं जीर्णवस्त्रम् ” इत्यमरः ॥ तस्यैवेति ॥ तस्यार्थपते । ॥ अवयवेनांशेन ॥ मृगतृष्णिका मरीचिका तथाप-विद्धं दत्तं सर्वस्वं ययेति तथा ॥ अभिनोदितेन प्रेरितेन ॥ धनमित्रो गुणिन्यहनि गुणवद्धि-वस इत्यर्थः ॥ उपायस्त परिणीतवान् ॥ सिद्धसंकल्पोऽपहारवर्मा ॥ अकरवं कृतवानस्मि ॥

अस्मिन्निति ॥ लुब्धसमृद्धवर्गो लुब्धाश्च ते समृद्धाश्च तेषां वर्गः समूहः ॥ कपालं खर्परं पाणौ यस्येति तथा ॥ स्वैरेव धनैरात्मीयैरेव धनैः ॥ मद्विश्राणितैर्मदत्तैः ॥ अभ्रमद्भ्रमति स्मेत्यर्थः ॥ अतिनिपुणोऽप्यतिकुशलोऽपि ॥ नियतिरदृष्टम् । “ भाग्यस्त्री नियतिर्विधिः ” इत्यमरः ॥ यत इति ॥ एकदैकस्मिन्काले । “ एकादा-किनिच्च— ” इति साधुः ॥ प्रणयकोपः प्रीतिकलहस्तत्प्रशमनाय तन्नाशाय ॥ पायितायाः

मन्त्रियोगतस्तौ परित्रास्येते । मां च कदाचिदनर्थादितस्तारयिष्यति' इति क-
 मप्युपायमात्मनैव निर्णय शृगालिकामगादिपम्—'अपेहि जरतिके, या ताम-
 र्थल्लुब्धां दग्धगणिकां रागमञ्जरिकामजिनरत्नमत्तेन शत्रुणा मे मित्रच्छन्नना
 धनमित्रेण संगमितवती, सा हतासि । तस्य पापस्य चर्मरत्नमोपादुहितुश्च ते
 साराभरणापहारादहमय निःशल्यमुत्सृजेयं जीवितम्' इति । सा पुनरुद्धटि- 5
 तज्ञा परमधूर्ता साश्रुगद्गदमुदञ्जलिस्तान्पुरुषान्सप्रणाममासादितवती । साम-
 पूर्वं मम पुरस्तादयाचत—'भद्रकाः, प्रतीक्ष्यतां कंचित्कालं यावदस्माद-
 स्मदीयं सर्वं मुपितमर्थजातमवगच्छेयम्' इति । तथेति तैः प्रतिपन्ने पुनर्मत्स-
 मीपमासाद्य 'सौम्य, क्षमस्वास्य दासीजनस्यैकमपराधम् । अस्तु स कामं त्व-
 त्कलत्राभिमर्शां वैरास्पदं धनमित्रः । स्मरंस्तु चिरकृतां ते परिचर्यामनुग्रही- 10
 तुमर्हसि दासीं रागमञ्जरीम् । आकल्पसारो हि रूपाजीवाजनः । तद्गूहि क
 निहितमस्या भूषणम्' इति पादयोरपतत् । ततो दयमान इवाहमब्र-
 वम्—'भवतु, मृत्युहस्तवर्तिनः किं ममामुष्या वैरानुबन्धेन' इति । तद्गुवन्निव
 कर्ण एवैनामशिक्षयम्— 'एवमेवं प्रतिपत्तव्यम्' इति । सा तु प्रतिपन्नार्थेव
 'जीव चिरं, प्रसीदन्तु ते देवताः, देवोऽप्यङ्गराजः पौरुषप्रीतो मोचयतु 15

व्यम् ॥ यथा प्रतिपत्त्या ॥ नियोगतो नियमात् ॥ परित्रास्येते परिरक्षितौ भविष्यतः ॥ कदा-
 चित्पक्षान्तरेण ॥ अगादिपमवदम् ॥ जरतिका वृद्धा ॥ अपेहि गच्छेत्यर्थः ॥ या
 तामिति ॥ मित्रच्छन्नना कपटमित्रेण ॥ संगमितवती संवन्धं कारितवती ॥ तस्य
 पापस्य धनमित्रस्य ॥ साराभरणानामपहारात्स्तेयात् ॥ सा शृगालिका ॥ उद्धटितज्ञा
 सूचितज्ञा । "सूचनमुद्धटनं बोधिः" इत्यजयः ॥ उदञ्जलिर्बद्धाञ्जलिः ॥ अयाचत
 प्रार्थितवती ॥ भद्रकाः कल्याणरूपाः ॥ मुपितं चोरितम् ॥ अवगच्छेयं ज्ञास्ये ॥ तैः पुरु-
 पैः ॥ प्रतिपन्नेऽङ्गीकृते ॥ क्षमस्व सहस्वेत्यर्थः ॥ [सः] धनमित्रः ॥ त्वत्कलत्राभिमर्शां त्वत्स्त्री-
 गामी ॥ वैरास्पदं वैरस्थानम् ॥ स्मरन्निति ॥ चिरकृतां बहुकालकृताम् ॥ त इति तवे-
 त्यर्थः ॥ आकल्पसारो भूषणसारः । "आकल्पवेपौ नेपथ्यम्" इत्यमरः ॥ रूपाजीवा
 वेश्या । "वारस्त्री गणिका वेश्या रूपाजीवा" इत्यमरः ॥ क निहितं क स्थापितम् ॥
 दयतेऽसौ दयमानः । कृपयन्निव ॥ भवतु श्रूयताम् । संवादे वर्तमानमिदमव्ययम् । "भवत्व-
 न्तरसंवादे निर्दोषस्मरणेऽपि च" इत्यजयः ॥ मृत्युहस्तवर्तिनो यमकरगतस्य ॥ अमुष्या
 रागमञ्जर्याः ॥ वैरानुबन्धेन वैरसंबन्धेन ॥ एनां शृगालिकाम् ॥ अशिक्षयं शिक्षितवान् ॥
 प्रतिपत्तव्यं कर्तव्यम् ॥ सा शृगालिका ॥ प्रतिपन्नार्थेव प्राप्तार्थेव ॥ प्रसीदन्तु प्रसन्ना भव-

नाम्, एतेऽपि भद्रमुत्पन्नं च यन्नाम्' इति शशाङ्कपाठम् । आनीये चाह
मोर्गक्षकनायकस्य शासनाचारकम् ।

“अथोत्तरेणामन्व उमन्वः नृमगमानी मुन्वन्मन्वः पितृमन्वयादर्चिर्गा षष्ठि
नार्थेकास्नास्त्वममदन्वितपकः तान्वाहो नाम नार्गर्गः किर्चिर्च्य मन्व
1. थित्या मां समभ्यरत्-’ न चेद्दर्शयित्वा नानन्दे प्रान्मयन्वर्गम्, न चेद्वा नार्गर्ग
केभ्यर्थाग्निर्त्तानि प्रत्यर्थाग्निः, इत्यर्थाग्निं पारम्यद्वाराणां तारणानामन्वे च मुन्वु-
मुन्वम्’ इति । यत्ता नृ म्पयमानेनार्भाश्चम-’ मीम्य, यर्थाप क्त्वामानन्मने
मुन्विने भने न नर्थर्थापानपार्गर्गः अर्थाग्निं पितृमन्वम् नार्थापित्व्य चर्थाग्नि
प्रत्याशां पुन्येयम् । अर्थाग्निं तद्व्युत्पत्तिं यातनानामनुभवेयम् । उयं मे मारी-
10 यमी मंता’ इति । तेनेन उमेण र्थापाने मान्वात्तनर्जनमाये र्थापानमनुयोग
व्यतिहरेऽनुगुणान्नपानन्याभान्तार्थापयेत्तार्थापार्थापित्वणः प्रार्थानयोऽस्मा
सम् ।

स्त्रित्यर्थे । शौचपर्वी पुरुषार्थेऽपि ॥ एतेऽपि पुनोर्गर्गः ॥ उमन्वः इत्या र्थाग्निः ॥
स्त्रित्यर्थे । “उयं मन्वयाग्निर्थाग्निः” इति शशाङ्कः ॥ तैत्तिरीयान्त्रित्यर्थे । “अथोत्तरे-
द्वयेनाम्” इति कर्मणि पठे ॥ “नामगमनाम् ॥ तारणानामन्वे च मुन्वु-
नायकस्य क्रोष्टपाठस्य ॥ शासनाचारकम् ॥ चारु चान्वाच्यम् ॥

अथेति ॥ उत्तरेण पर्वेऽपि । “मन्व एत-” इति शशाङ्कः ॥ एतान्मे र्थापितम् ।
“गार्गो हन् उमन्व” इति तैत्तिरीयः ॥ नृमगमानी मुन्वन्मन्वाम्पान मन्वमानः । “मन्वो-
न्नतत्वं मोभयत् नद्वान्मुभय उमन्वो” इति शशाङ्कः ॥ मुन्वन्मन्व मन्वन्मन्वाभिमानो ॥
पितृमन्वयात्पितृनाशान् ॥ अनिर्गर्गिष्ठिर्गर्गिर्गार्गोऽप्यत्तत्प्रार्थापित्वणः ॥ अनिर्गर्गोऽन-
निर्गर्गः ॥ नार्गर्गः कारापति । “कारापित्नाग्निः” इति तैत्तिरीयः ॥ मन्व्य
वत्तोक्तवान् ॥ न चेदिति ॥ प्रतिप्रयत्तमि प्रत्यर्थाग्नि ॥ नार्गर्गकेभ्यो नमस्तमितो-
केभ्यः ॥ कारणाना यातनानाम् । “तारणा नृ यातना नीत्रोऽना” इत्यमरः ॥ अने
यातनावमाने ॥ म्पयमानेन भित्तमुनेन ॥ आजन्मनेन जन्ममयोरीष्टत्येत्यर्थः ॥ मे मम
रात्रोर्ध्वेऽपि ॥ मित्रमुत्पत्त्य मित्रचउत्पन्न । “मुने नृ तदने मुन्ये नात्रे छत्तनि वा पुमान्”
इति भागुरिः ॥ प्रत्याशा पुनःप्राप्तीच्छाम् । “प्रत्याशा पुनर्गामीच्छा” इति वैज
यन्ती ॥ अनुभवेयमनुभविव्यामि ॥ नानीयमी दृढवग ॥ मंता प्रतिजा । “मथा
स्थितौ प्रतिजायाम्” इति विश्वः ॥ अनुर्योगव्यतिहरे प्रश्नवर्तरे । “सपत्ने च व्यति-
करः प्रकारेऽपि” इत्यजयः ॥ अनुगुणान्नपानन्याभादनुकृत्याशनपानप्राप्ते ॥ विरोधि-
त्वण उपशान्तक्षन । “विरोपित उपशान्तश्चिकित्सितः” इति नौपाहितः ॥

“अथ कदाचिदच्युताम्बरपीतातपत्विषि क्षयिणि वासरे हृष्टवर्णा शृगालिकोज्ज्वलेन वेषेणोपसृत-दूरस्थानुचरा मामुपश्लिष्याब्रवीत्—‘आर्य, दिष्ट्या वर्धसे । फलिता तव सुनीतिः । यथा त्वयादिश्ये तथा धनमित्रमेसाब्रवम्—‘आर्य, तवैवमापन्नः सुहृदित्युवाच—‘अहमद्य वेशसंसर्गसुलभात्पानदोषाद्बद्धः । त्वया पुनरविशङ्कमद्यैव राजा विज्ञापनीयः—‘देव, देवप्रसादादेव पुरापि तदजि- 5 नरत्नमर्थपतिमुषितमासादितम् । अथ तु भर्ता रागमञ्जरीः कश्चिदक्षधूर्तः कलासु कवित्वेषु लोकवार्तासु चातिवैचक्षण्यान्मया समसृज्यत । तत्संबन्धाच्च वस्त्राभरणप्रेषणादिना तद्भार्या प्रतिदिनमन्ववर्ते । तदसावशङ्किष्ट निकृष्टाशयः कितवः । तेन च कुपितेन हृतं तच्चर्मरत्नमाभरणसमुद्रकश्च तस्याः । स तु भूयः स्तेयाय भ्रमन्नगृह्यत नागरिकपुरुषैः । आपन्नेन चासुनानुसृतं रुदस्यै रा- 10 गमञ्जरीपरिचारिकायै पूर्वप्रणयानुवर्तिना तद्गाण्डनिधानोद्देशः कथितः । ममापि चर्मरत्नमुपायोपक्रान्तो यदि प्रयच्छेदिह देवपादैः प्रसादः कार्यः’ इति । तथा निवेदितश्च नरपतिरसुभिर्मावियोज्योपच्छन्दनैरेव स्वं ते दापयितुं प्रयतिष्यते । तन्नः पथ्यम्’ इति । श्रुत्वैव च त्वदनुभावप्रत्ययादनतित्रस्नुना तेन तत्तथैव संपादितम् । अथाहं त्वदभिज्ञानप्रत्यायिताया रागमञ्जरीः सकाशाद्य- 15 थेप्सितानि वस्तूनि लभमाना राजदुहितुरम्बालिकाया धार्त्री माङ्गलिकां त्वदा-

अथेति ॥ अच्युतो विष्णुस्तस्याम्बरं वस्त्रं तद्वत्पीता पिशङ्गातपत्विडुद्दद्योतप्रभा यस्येति । “प्रकाशो द्योत आतपः” इत्यमरः ॥ क्षयिणि क्षीणे ॥ वासरे दिवसे ॥ उपश्लिष्य संनिकृष्य ॥ आदिश्य आदिष्टम् ॥ आपन्न आपत्तिं प्राप्तः । “आपन्न आपत्प्राप्तः स्यात्” इत्यमरः ॥ अथ त्विति ॥ अक्षधूर्तोऽक्षनिपुणः ॥ समसृज्यत संगतोऽभूदित्यर्थः ॥ असावक्षधूर्तः ॥ निकृष्टाशयः क्षुद्रान्तःकरणः ॥ कुपितेन क्रुद्धेन ॥ तस्या रागमञ्जर्याः ॥ समुद्रकः संपुटकः । तथैवामरः ॥ सोऽक्षनिपुणः ॥ स्तेयाय चौर्याय ॥ नागरिकपुरुषैः कारापतिपुरुषैरित्यर्थः ॥ आपन्नेनापत्प्राप्तेन ॥ रुदस्यै रोदनपरायै ॥ तस्या यद्गाण्डं भूषणम् । “भाण्डं भूषणमात्रेऽपि भाण्डं मूलवणिग्धने । नदीमात्रे तुरङ्गाणां भूषणे भाजनेऽपि च” इति विश्वः । तस्य निधानोद्देशः स्थापनप्रदेशः ॥ उपायैरुपक्रान्तो वशीकृतः । “उपक्रमो वशीकारे समारम्भे चिकित्सने” इति वैजयन्ती ॥ उपच्छन्दनैः सान्त्वनैः । “सान्त्वनोपच्छन्दने च सामावनुनये” इति केशवः ॥ स्वं चर्मरत्नम् ॥ त इति तुभ्यम् ॥ नोऽस्माकम् ॥ पथ्यमनुगुणम् ॥ त्वदनुभावप्रत्ययाच्चत्प्रभावज्ञानात् ॥ अनतित्रस्नुनातिशयितत्रासरहितेन । “त्रसिगृधि—” इति क्रुप्रत्ययः ॥ तेन धनमित्रेण ॥ अथेति ॥ त्वदभिज्ञानप्रत्या-

टिष्टेन पाणिषान्तराद्यम् । तामेर च मंजुमीश्वर रागमजयोधाम्यादिना
 याः मन्त्रं परमवीश्वरम् । धारण्य नवनवार्नि प्राभनान्युपदग्न्ती कया-
 धिर्नाथत्तहारिणीः कथयन्ती नत्वाः परं प्रसादपात्रमागम् । एकदा च
 रन्त्यगतायान्तन्याः शानन्धिवनमपि कर्णकृत्वलयं चर्ममिति प्रसादयती प्रसत्ते
 १ प्रन्याव्य पुनर्मान्यप्य भूमिनेनोपकन्यापुरं कारणेन केनापि भवनाह्नं
 प्रविष्टस्य कान्तकस्योपरि प्रेष्टचक्रुत्तपागवतजाननापदेशान्प्रहमन्ती प्राय-
 र्पम् । मोऽपि तेन धन्यं धन्यः किंचिदन्गुणः स्यात्मानो मन्त्रमप्रदायिताया
 राजदुहितृविद्यामप्रायमाहात्म्यान्माभ्यापमूर्त्यापरा यथा संतल्पयेत्तथा मयापि
 संज्ञयेत् किमपि चतुर्मानेष्टम् । आकृष्टयन्ताना च मनमिजेन चिद्धः सान्द्र-
 10 न्यफलैः परिणानिमृगः कथं ह्यमप्यपामरत् । मायं च राजकन्याइन्द्रीयकष्ट-
 ट्रिणां वामतान्चूटभृत्कृत्तुगलभूषणास्यरगभी च वेष्टींकां कयाचिद्दालिक्या
 श्रावयित्वा रागमज्यां र्जितं नत्वा कान्तकन्यागात्मनाम् । भगापे च रागमागरे

यित्वागन्तवन्त्येव तन्मन्त्रियाभितारा ॥ मंजुमीश्वरयोगेश्वर इव । “प्रत्युपाये मन्त्रमे
 च नि श्रेयसा मन्त्रमो भा ” इत्येवमिति ॥ “प्रसादित्वा राजकन्या ॥ प्रीष्टानावय-
 मित्वये ॥ प्राभनान्यरायनानि । “प्रा ॥ न प्रेष्टावम् । उपादत्तमप्यज्यपन ” इत्यमर ॥
 निच्छरारिणीर्मनोहरा ॥ तस्याः प्रसादित्वात् ॥ एतमेति ॥ रन्त्यगताया मुदयताया ॥
 शानन्धिवनमपि यथाभिवदमपि ॥ शान्धिमिति मन्त्रिभिति ॥ प्रसादयती मन्त्रयती ॥ प्रसत्ते-
 वानरादिनेन ॥ प्रन्याव्य पातनित्वा ॥ तेन कथं ह्यमप्येव ॥ उपकन्यापरं कन्यान्त पुर-
 नमपि ॥ कान्तकस्य दारापने ॥ प्रेष्टचक्रुत्त आरुवागन्तः । “मृत्तु मुषिरे इग्मे नाग-
 लोके रतेऽपि च ” इत्यमर ॥ पागवत र्जितेन । “पागवत कृष्टव र्जितः ” इत्य-
 मर । तस्य ज्ञाननारदेशादर्थोपादत्तमिपात् ॥ प्रातर्पितम् । “ एन हिमाग्नयोः ”
 इति धातो (?) ॥ मोऽपि कान्तक ॥ तेन कर्णकृत्वलयप्रदारेण ॥ मन्त्रमानः स्मयेने-
 ऽमी तथा ॥ आत्मनि योऽभिष्टाय न मूर्त्तं कारणं यजेति तथा ॥ सखन्-
 येच्चिन्तयेत् ॥ चतुर्मानेष्टितं कृतमिन्वये ॥ आकृष्टयन्तानात्तपितवनुषा ॥ विद्धो
 भिन्नः ॥ द्विष्व विषष्टितम् । “ द्विष्वष्टितौ विषाक्ते च ” इति वैजयन्ती ।
 फल शल्य यत्येति स तथा तेन ॥ नाय जेति ॥ राजकन्याया अङ्गुलीयकं मुद्रिका
 तथा मुद्रिता कृतमुद्राम् ॥ वामतान्चूट मत्तकार्त्तकृत्पृनादिभिः सुगन्शीकृतं तान्मूलम् ।
 “घनसारादिभिर्यत्तु वासितं वाममुच्यते” इति वैजयन्ती ॥ पटाशुकुत्तुगलं पटवत्सुगुल-
 म् ॥ भूषणावयवाः कतिपयभूषणानि तद्रर्जाम् ॥ वक्षेत्रिका क्षेत्रपुष्टिकाम् । “ज्ञापी” इति
 भाषया । “वक्षेत्री क्षेत्रपुष्टिका” इति वैजयन्ती ॥ अगाधे चेति ॥ अगाधेऽतलस्पर्शे ॥

मश्रो नावमिव मामुपलभ्य परमहृष्यत् । अवस्थान्तराणि च राजदुहितुः सुदारुणानि व्यावर्णयन्त्या मया स दुर्मतिः सुदूरमुदमाद्यत् । तत्प्रार्थिता चाहं त्वत्प्रियाप्रहितमिति ममैव मुखताम्बूलोच्छिष्टानुलेपनं निर्माल्यं मलिनांशुकं चान्येद्वुरुपाहरम् । तदीयानि च राजकन्यार्थमित्युपादाय छन्नमेवापोढानि । इत्थं च संधुक्षितमन्मथाग्निः स एवैकान्ते मयोपमन्त्रितोऽभूत्— ‘आर्य, लक्षणान्येव तवाविसंवादीनि । तथा हि मत्प्रातिवेश्यः कश्चित्कार्तान्तिकः ‘कान्तकस्य हस्ते राज्यमिदं पतिष्यति, तादृशानि तस्य लक्षणानि’ इत्यादिक्षत् । तदनु रूपमेव च त्वामियं राजकन्यका कामयते । तदेकापस्यश्च राजा तथा त्वां समागतमुपलभ्य कुपितोऽपि दुहितुर्मरणभयान्नोच्छेत्स्यति । प्रत्युत प्रापयित्येव यौवराज्यम् । इत्थं चायमर्थोऽर्थानुबन्धी । किमिति तात, नाराध्यते । यदि कुमारीपुरप्रवेशाभ्युपायं नावनुध्यसे ननु बन्धनागारभित्तेर्व्यामत्रयमन्तरालमारामप्राकारस्य केनचित्तु हस्तवतैकागारिकेण तावतीं सुरङ्गां कारयित्वा प्रविष्टस्योपवनं तवोपरिष्ठादस्मदायत्तैव रक्षा । रक्ततरो हि तस्याः परिजनो न रहस्यं भेत्स्यति’ इति । सोऽब्रवीत्— ‘साधु भद्रे, दर्शितम् ।

अहृष्यद्धर्षं प्राप ॥ सुदारुणान्यसह्यानि ॥ स दुर्मतिः कान्तकः ॥ सुदूरमत्यन्तम् ॥ उदमाद्यतोन्ममादेत्यर्थः ॥ तत्प्रार्थिता तेन कान्तकेन प्रार्थिता ॥ त्वत्प्रियाप्रहितमिति प्रेषितमिति ॥ उच्छिष्टानुलेपनं स्वभुक्तावाशिष्टाङ्गरागम् ॥ तदीयानि कान्तकसंबन्धीनि ॥ उपादाय गृहीत्वा ॥ छन्नमेव गुप्तम् ॥ अपोढानि त्यक्तानि । “अपोढमपविद्ध च विस्पष्ट त्यक्तामित्यपि” इति वैजयन्ती ॥ इत्थमिति ॥ संधुक्षितो वृद्धिप्रापितः ॥ स एव कान्तक एव ॥ उपमन्त्रित उपदिष्टः ॥ अविसंवादीनि विसंवादरहितानि ॥ “प्रतिवेशो चरति यः प्रातिवेश्यः स उच्यते” इति वैजयन्ती ॥ “कार्तान्तिको लक्षणज्ञः” इति वैजयन्ती ॥ आदिक्षदवोचत् ॥ तदनु रूपं तदनुकूलम् ॥ कामयते प्रार्थयते ॥ तदेकापत्यः सैवैकमपत्यं यस्येति स तथा ॥ समागतं संगतम् ॥ नोच्छेत्स्यति नोच्छेद करिष्यति ॥ अर्थानुबन्धी राजरूपार्थसंबन्धी ॥ तातेत्यात्मीयतासृचकं संबोधनम् ॥ व्यामत्रयम् । व्यामः परिमाणविशेषः । आपया “वांव” इति प्रसिद्धः । “व्यामो बाह्वोः सकरयोस्ततयोस्तिर्यगन्तरम्” इत्यमरः ॥ आराम उपवनम् ॥ प्राकारो वरणः । “प्राकारो वरणः सालः” इत्यमरः ॥ हस्तवता शिक्षितहस्तेन ॥ ऐकागारिकेण चौरिण । “चौरैकागारिकस्तेनदस्युतस्करमोषकाः” इत्यमरः ॥ तावतीं तत्प्रमाणाम् ॥ सुरङ्गा भूम्यन्तर्गतखनितमार्गविशेषः ॥ अस्मदायत्तास्मदधीना । “अधीनो निघ्न आयत्तः” इत्यमरः ॥ परिजनः सेवकलोकः ॥ रहस्यं गोप्यम् ॥ न

अस्ति कश्चित्स्करः खननकर्मणि सगरमुनानामिवान्यतमः । स चेद्ब्रह्मः
 क्षणेनैतत्कर्म साधयिष्यति' इति । 'कनमोऽर्गो, किमिति न लभ्यते' इति
 मयोक्ते येन तद्धनमित्रस्य चर्मरत्नं मुषितमिति न्यामेव निर्गच्छन् । 'यगे-
 वमेहि, त्वयास्मिन्कर्मणि साधिते चित्ररूपार्थंस्त्वामहं मोर्चायप्यापीति शपथपूर्व
 5 तेनाभिसंधाय सिद्धेऽर्थे भूयोऽपि निगडयित्वा 'योऽर्गो चोर्गः स मर्थापत्तान्तो,
 न तु धाष्टर्चभूमिः प्रकृष्टैरस्तदजिनरत्नं दर्शयिष्याति' इति गते विज्ञाप्य चित्र-
 मेनं हनिष्यसि । तथा च सत्यर्थः मिथ्यति, रहस्यं च न स्याति' इति मयोक्ते
 सोऽतिहृष्टः प्रतिपद्य मामेव त्वदुपप्रलोभने नियुज्य वाहरयन्तिनः । प्राप्तापिनः
 परं चिन्वताम्' इति । प्रीतेन च मयोक्तम्—'मदुक्तमल्पम्, तन्नय एवाय भूयान् ।
 10 आनयैनम्' इति । अथानीतेनामुना मन्मोचनाय शपथः कृतो, मया च रहस्या-
 निर्भेदाय । विनिगडीकृतश्च स्नानभोजनविलेपनान्यनुभूय नित्यान्यकाराङ्का-
 राभित्तिकोणादारभ्योरगास्येन नुरङ्गाकरवम् । अचिन्तयं चैवम्—' हन्नुमन-
 सैवामुना मन्मोचनाय शपथः कृतः । तदेनं हत्वापि नामसवादद्रोषेण स्पृश्ये'
 इति । निष्पत्तश्च मे निगडनाय प्रसार्यमाणपाणेभ्यस्य पाटेनोर्गमि निहत्य पति-
 15 तस्य तस्यैवासिधेन्वा शिरो न्यकृन्तम् । अकथयं च शृगालिकाम्—' भण भद्रे,
 कथंभूतः कन्यापुरसंनिवेशो महानयं प्रयामो मा वृथैव भूत् । अमुत्र किञ्चिच्चो-
 रयित्वा निवर्तिष्ये' इति । तदुपदर्शितविभागे चावगाय कन्यान्तःपुरं प्रञ्चलत्सु

भेत्स्यति न प्रकट करिष्यति ॥ अस्तीति ॥ अन्यतम एक ॥ किमिति न लभ्यते किमिति
 न प्राप्यते ॥ निरादिक्षन्निर्दिष्टवान् ॥ तेन चोरेण सह ॥ अशिमयाय प्रतिजायेत्यर्थ ॥ मि-
 ष्ठेऽर्थे कार्ये सपत्ने ॥ निगडयित्वा बद्धा ॥ उपक्रान्तश्चिकित्सित ॥ वाष्टर्चभूमिर्धृष्टनर् ॥
 चित्रमनेकप्रकारम् ॥ हनिष्यमि मारयिष्यसि ॥ न त्ववति न प्रकटीकरोति ॥ प्रतिपद्या-
 म्युपगम्य ॥ त्वदुपप्रलोभने त्वद्वशीकरणे ॥ प्राप्त कर्तव्यम् । " प्राप्तं युग्यं च कर्तव्यम् "
 इति वैजयन्ती ॥ त्वन्नय एव त्वन्नीतिरेव ॥ आनर्थ्यमिति । एनं कान्तकम् ॥ रहस्यानि-
 र्भेदाय गोप्यस्याप्रकटीकरणाय ॥ विनिगडीकृतो मुक्त इत्यर्थ ॥ नित्यान्यकाराङ्का-
 ण्डतमस ॥ उरगास्येन फणिमुखाकारखननसाधनेन ॥ अचिन्तयं चैवमेवं वक्ष्यमाण चि-
 न्तितवान् ॥ हन्नुमनसैव मन्मारणनिश्चिनचेतसा ॥ एनं कान्तकम् ॥ निष्पततो निर्ग-
 च्छत ॥ तस्यैव कान्तकस्यैव ॥ असिधेन्वा हुरिकया । " हुरिका चासिधेनुका "
 इत्यमर ॥ न्यकृन्तं कृत्तवानस्मि ॥ जण कथयेत्यर्थ. ॥ संनिवेश. संस्थानम् ।
 " सस्यानं संनिवेशे च स्वरूपे च निगद्यते ' इति वररुचि ॥ अयं प्रयासः नुरङ्गाकर-
 णञ्छेश. ॥ मा भूत् । "[न] माड्योगे" इत्यङ्गमः(?) ॥ अमुत्र कन्यापुरे ॥ तदुपदर्शित-

मणिप्रदीपेषु नैकक्रीडाखेदमुत्सस्य परिजनस्य मध्ये महितमहार्घरत्नप्रसुप्तसिंहा-
कारदन्तपादे हंसतूलगर्भशय्योपधानशालिनि कुसुमलवच्छुरितपर्यन्ते पर्यङ्कतले
दक्षिणपादपाण्यधोभागानुवलितेतरचरणाग्रपृष्ठम्, ईषद्वैत्तमधुरगुल्फसंधि, पर-
स्पराश्लिष्टजङ्घाकाण्डम्, आकुञ्चितकोमलोभयजानु, किञ्चिद्वेलितोरुदण्डयुगलम्,
अधिनितम्बस्रस्तमुक्तैकभुजलताग्रपेशलम्, अपाश्रयान्तनिमित्ताकुञ्चितेतरभुजल- 5
तोत्तानतलकरकिसलयम्, आभुग्रश्रोणिमण्डलम्, अतिश्लिष्टचीनांशुकान्तरीय-
म्, अनतिवलिततनुतरोदरम्, अतनुतरनिःश्वासारम्भकम्पमानकठोरकुचकुङ्क-
लम्, आतिरश्चानवन्धुरशिरोधरोद्देशदृश्यमाननिष्ठतपनीयसूत्रपर्यस्तपञ्चराग-
रुचकम्, अर्धलक्ष्याधरकर्णपाशनिभृतकुण्डलम्, उपरिपरावृत्तश्रवणपाशरत्न-
कर्णिकाकिरणमञ्जरीपिञ्जरितविषमवर्णविद्धाशिथिलशिखण्डबन्धम्, आत्मप्र- 10
भापटलदुर्लक्ष्यपाटलोत्तराधरविवरं, गण्डस्थलीसंक्रान्तहस्तपल्लवदर्शितकर्णाव-

विभागे शृगालिकाकथितप्रदेशे ॥ नैकक्रीडा बहुक्रीडा ॥ महितानि स्थूलानि महाघाणि बहु-
मूल्यानि रत्नानि तद्युक्ताः प्रसुप्तसिंहाकारा दन्तपादा यस्येति तस्मिन् ॥ हंसतूलः
पक्षिपक्ष्माणि गर्भे यस्या एवंविधा । शय्यास्तरणम् । उपधानमुपवर्हः । एवमेवा-
मरः । “उशी ” इति भाषाप्रसिद्धम् ॥ कुसुमलवैश्लुरितो मिश्रितः पर्यन्तो यस्येति ॥
पर्यङ्कः पल्यङ्कः । “ शयनं मक्षपर्यङ्कपल्यङ्काः खट्वया समाः ” इत्यमरः ॥ पार्णिः पाद-
मूलम् । “ पार्णिः पाश्चात्यभागेऽपि पादमूलोन्मदस्त्रियोः ” इति विश्वः ॥ अनु-
वलितः संवृतः । “संवृतः स्यात्संवलितो भिन्नोऽनुवलितोऽपि च” इति बोपालितः ॥ इतरच-
रणो वामचरणः ॥ गुल्फं घुटिका । “ तद्ग्रन्थी घुटिके गुल्फौ ” इत्यमरः ॥ जङ्घा
प्रसिद्धा ॥ काण्डं स्तम्भः । “ कुस्थिते रहासि स्तम्भे काण्डवर्गेऽप्युदाहृतम् ” इति
विश्वः ॥ आकुञ्चितं संकुचितम् ॥ वेलितं वक्रितम् । एवमेव वैजयन्ती ॥ अपाश्रयः
शिरोभागः । तथैव वैजयन्ती ॥ निमित्तं निक्षिप्तम् । “डुमिक् प्रक्षेपणे” ॥ आभुग्रमी-
पत्कुटिलम् ॥ चीनांशुकस्य चीनदेशीयवस्त्रस्य ॥ अन्तरीयमधोवस्त्रम् । “ अन्तरीयोपसं-
व्यानपरिधानान्यधोऽशुके ” इत्यमरः ॥ अनतिवलितं नातिप्रहम् ॥ तनुतरमतिकृ-
शम् ॥ अतनुतरो महान् ॥ आ ईषत्तिरश्चीनो वक्रः ॥ बन्धुरः सुन्दरः ॥ निष्ठतं
तापितम् ॥ तपनीयं सुवर्णम् । “ तपनीयं शातकुम्भं गाङ्गेयं भर्म कर्तुरम् ” इत्यमरः ॥
सूत्रं तन्तुः ॥ रुचकोऽङ्गलिकामणिः । एवमेव वैजयन्ती ॥ अधरोऽधः । “अध-
स्तादपि चाधरः ” इत्यमरः ॥ परावृत्तः समुत्तानः । एवमेव वैजयन्ती ॥ कर्णिका कर्ण-
भूषणम् । “ कर्णिका तालपत्रं स्यात्कुण्डलं कर्णवेष्टनम् ” इत्यमरः ॥ पिञ्जरितं पिङ्गटी-
कृतम् ॥ विषममयथार्थकम् ॥ व्याविद्धो वद्धः ॥ शिखण्डः केशकलापः ॥ पाटल. श्वेतरक्तः ॥
उत्तराधर उत्तरोष्ठः ॥ गण्डस्थली गण्डप्रदेशस्तत्र सक्रान्तो मिलितो हस्तपल्लवः कर-

१ महाहैरत्नप्रत्युप्तः महति महाहैरत्नप्रत्युप्त. २ अनुवेलित. ३ विवृत. ४ मधुरग्रन्थिके. ५ नि-
हितः निमित्त. ६ उत्तरीयम्. ७ नातिवलित. ८ अणुतर. ९ श्वासारम्भ. १० व्याविद्धशिथिल.

तंसहृत्तम्, उपरिक्तपोल्यादजंतर्त्तानिर्गच्छानर्त्तानानपत्रजातिजनितविशेषकर्त्त-
 यम्, आमीलितलोचनेन्द्रीरम्, अविभ्रान्तभ्रमणताकम्, उद्दिग्मानश्रमजन्तु-
 लर्त्ताभिर्त्ताशाथलचन्द्रनितलकम्, आननेन्द्रसंगुणान्तकल्पनं च विश्वप्रमृष्टा-
 मतिप्रवृत्तोत्तरन्तर्त्तानिमयप्रार्थिकपातया निर्गमितमनोर्त्तानिभ्रतं शरदम्भो-
 5 धरोन्मद्ग्यायिर्त्ताभिर्त्ता शौदाभिर्त्ता राजकन्यामपश्यम् । इद्वेन रक्षुद्वेनद्वराग
 शक्तिनधोरार्थितव्यनिम्पृष्टमर्थेन तावर्त्तायमाणान्यः किकर्त्तव्यतामृष्टः क्षण-
 मतिष्ठम् । अतर्त्तयं च- न चोऽर्त्तां चामलोचनामाप्रयां न गुर्याति मां जीवितुं
 वसन्तचन्द्रुः । अर्त्तावनपरागृष्टा चेत्यर्त्ताया ल्यक्तमार्त्तमन्त्रेण निन्दन्यान्मे
 मनोरथम् । ततोऽहमेरात्रीये । नार्त्तयमत्र प्रतिपातः । जंत नागदन्तल्य
 10 निर्वासकल्लवर्णितं फलकमागय वर्णममृष्टकाद्रेणवर्त्तितमृष्टं तां तथाश-
 यानां तस्याश्च मामावृष्टा पत्ति चरणल्यमार्त्तमया चैताम्-

पष्ठम् ॥ रूपोत्त एताश्चेत्यम् ॥ निमित्तं प्रतीतिर्त्ता । यतिञ्जितानाम्भोजेन । " उन्तो
 विनाममृष्टोच " इत्यमरः । न एव पत्रजाति पत्रक्रिया तथा अभिर्त्तायाति वि-
 पत्रक्रिया नितरातिक्रिया । " नमालपत्रनिदरतिरताधि विधेपठम् " इत्यमरः ॥
 अविभ्रान्ता निश्रया ॥ उद्दिग्मान जायमानम् ॥ श्रमजन्तु शर्मन्त्य पठता निन्दता ।
 "पृष्टो विन्दुरेमाभयोरथि" इति वैजयन्ती ॥ अलकृता शशादि । उन्तेनाति क्रिया-
 विशेषणानि ॥ विश्वप्रमृष्टा विश्वानकृतानिद्राश्च ॥ अतिवालोऽतिशेनो य उत्तरन्तद
 आस्तरणपट । निमयप्रार्थो निमय ईश्वर्ये । " मन्ये शङ्के भ्रुवप्राय जनिता गर्भवाचता " इत्यभिधानात् ॥ भिलमनं स्फुरणम् ॥ शरदम्भोऽवरः शरदमेव ॥ उन्मद्गो मन्थम् । " मय्योन्नति
 समुत्तमद्गी " इति वैजयन्ती ॥ शौदाभिर्त्ता विष्णु । " तदित्त्वांशमिनी विष्णु " इत्यमरः ॥
 इद्वेवेति ॥ रक्षुद्विगुणीभूतोऽनद्गगो मन्येति ॥ किकर्त्तव्यतामृष्टोऽत्रे कि कर्त्तव्यमिति जान-
 रहितः ॥ अतर्त्तयामिति ॥ मृष्टयति मर्त्तं । " वर्त्तमानमाभीष्ये वर्त्तमानाह्वा " इति लट् ॥
 वसन्तचन्द्रुर्मदन ॥ अमक्रेतितपरागृष्टाकृतमक्रेता मती परामृष्टा स्पष्टा ॥ आर्त्तस्वरेण पीडि-
 तस्वरेण ॥ निहन्त्यादूरीकरिष्यतीत्यर्थे ॥ आत्रीय एतो भविष्यामि । लिडचुत्तमपुष्टपै-
 कवचनम् । " आहो यमहनः " इत्यात्मनेपठम् ॥ तद्वियमत्र प्रतिपत्तिरिदमत्र कर्त्तव्य-
 मित्यर्थः ॥ नागदन्तोऽवलम्बनकाष्ठम् । " मुष्टी " इति भाषया प्रभिद्धम् । " नागदन्तो
 द्विपरदे गृहान्निर्गतदारुणि " इति विश्वः । तत्र लघ्न सन्धापितम् । निर्वासकल्लकेन
 चिक्रणद्रव्यकायेन वर्णितम् । वर्णो रक्तादिः स सजातो यस्मिन्निति तम् ॥ फलक काष्ठ-
 पट्टिकाम् । हिद्गुलरक्तपट्टिकामिति यावत् ॥ मणिसमुद्रकाद्रत्नसपुटकात् । " समुद्रकः
 संपुटक. " इत्यमरः ॥ वर्तिका तूलिकाम् । " तूलिका वर्णवर्तिका " इति वैजयन्ती ॥
 तथाशयानां पूर्वोक्तप्रकारेण निद्रा कुर्वाणाम् ॥ चरणलघ्नं पादलघ्नम् ॥ आलिखमायां च ।

‘सामयमावद्दाञ्जलि दासजनस्तमिममर्थमर्थयते ।

स्वपिहि मया सह सुरतव्यतिकरखिन्नेव मा मैवम्’ ॥

मिहकरण्डकात् वागताम्बुलवीटिकां कर्पूरस्फुटिकां पारिजातकं चोपयुज्या-
लक्तकपाटलेन तद्रमेन सुधाभिर्त्ता चक्रवाकमिथुनं निरष्टीवम् । अङ्गुलीयकवि-
निमय च कृत्या कर्यकथमपि निरगाम् । सुरद्वया च प्रत्येस बन्धनागारं तत्र 5
वदन्त्य नागरिकवरस्य सिंहयोपनाम्नस्तेष्वेव दिनेषु मित्रत्वेनोपचरितस्य ‘एवं मया
तन्मपस्वी वान्तकस्त्वया प्रतिभिय रदस्यं लब्धव्यो मोक्षः’ इत्युपदिश्य सह श्र-
गालिकाया निन्दकामिपम् । नृपतिपथे च समागत्य रक्षिकपुरुषैरगृह्ये । अचिन्तयं
च— ‘अन्तर्मास्य जयेनापनर्तुमनामृष्ट एवभिः । एषा पुनर्वराकी गृह्येत । तदिदमत्र
प्राप्तव्यम्’ इति तानेव चपलमाभेपत्य स्वपृष्ठमर्पितकूर्परः पराङ्मुखः स्थित्वा यद्य- 10
दार्तास्य तन्करो. भद्राः. वद्रीत माम् । युष्माकमयमधिकारो न पुनरस्या वर्षीयस्याः’
इत्यर्थाश्रयम् । सा तु तावन्वोच्चीतमदाभिप्राया तान्सप्रणाममभ्येत्य ‘भद्रमुखाः,
ममप पुत्रो वायुग्रन्ताशरं चिर्कात्सतः । पृथ्वीः प्रसन्नकल्पः प्रकृतिस्थ एव
जातः । जातास्थया मया बन्धनान्नाप्यकमन्य स्नापितोऽनुलेपितश्च परिधाप्य

अर्थाश्रयं साज्जवृत्तगन्ताकरोक्तम्— “ लक्ष्मैतत्सप्तगणा गोपेता भवति नेह विषमे
न ” इति ॥ स्वमगमिनि ॥ अयं दानजनो मद्रूपः सेवकजनः ॥ आवद्दाञ्जलि कृताञ्जलि-
सि क्रियाशेषकम् ॥ त्तामिममयम् [अर्थयते] प्रार्थयते । द्विकर्मकोऽयम् ॥ सुरतस्य
व्यतिकरः संवर्गमेतन् गिद्धेन मया सह स्वपिहि निद्रा कुरु ॥ एवं सुरतखेदं विना मा-
मेति । “ मानाना प्रतिपेव ” इति वचनाद्वादेरे वीप्सा ॥ हेमकरण्डकात्सुवर्णपेटकात् ॥
वागताम्बुलवीटिकां पारिजातकं चोपयुज्या लक्तकपाटलेन यावकरक्तेन ॥ तद्र-
मेन नाम्बुलवीटिकारमेन ॥ सुधाभिर्त्ता चूर्णकुञ्जे ॥ चक्रवाकमिथुनं निरष्टीवमम्बूकतवान् ॥
अङ्गुलीयकविनिमयो व्यत्ययः ॥ बन्धनागारं प्रत्येत्य ॥ नागरिकवरस्य नागरिकश्रेष्ठस्य ॥
उपचिन्तित्य मेरितस्य ॥ तपस्वी शोच्यः ॥ लब्धव्यः प्राप्तव्यः ॥ मोक्षो मोचनम् ॥ स-
मागन्त्यागत्य ॥ अचिन्तयं चेति चिन्तितवानस्मि ॥ अपसर्तुं पलाय्य गन्तुम् ॥ अलं समर्थः ॥
पूर्वा रक्षकः ॥ अनामृष्टोऽमृष्टः ॥ एषा वराकी दीना शृगालिका ॥ गृह्येत धृता भविष्यति ॥
वदिदमत्र प्राप्तव्यं तस्मादिदं वक्ष्यमाणं प्रशस्तं कर्तव्यम् ॥ तानेव रक्षकान्प्रतीत्यर्थः ॥
चपलं शीघ्रम् । “ मत्वरं चपलं तूर्णम् ” इत्यमरः ॥ स्वपृष्ठे [समर्पितौ] निहितौ कूर्परौ
येनेति मः ॥ युष्माकं भवताम् ॥ अयमधिकारस्तस्करबन्धनरूपः ॥ वर्षीयस्या वृद्धायाः ॥ सा
मिनि ॥ सा शृगालिका ॥ तावन्वोच्चीतमदाभिप्रायो मदाशयः ॥
अभ्येत्य संसृज्येत्य ॥ वायुग्रस्तो वातुलः ॥ प्रकृतिस्थः स्वभावस्थः ॥ जातास्थया जाताद-

१ करण्डात्. २ व्यतिकरम्. ३ ममापन्य.

निष्प्रवाणियुगलमभ्यराद्ये परमाज्ञर्माशीरेऽप तापचारः कृतोऽभूत् । अथ नि-
शीथे भूय एव वायुनिघ्नो 'निघ्नस्य कान्तकं त्रपतिर्दाहत्रा रमेयम्' इति रंद्गा
परंण राजपथमभ्यपनत् । निघ्नस्य चाहं पुत्रभोगनमस्यां वेत्यायामनुधावाधि ।
तत्प्रसीदन । वदन् मलयपयन' इति यावद्गर्मा कन्वति नारदहं 'स्वाररे,
केन देवो मानान्धा वन्दपूर्वः । तमेने ताहाः शौद्धियस्य मे निघ्नहीनारः,
शान्तं पापम्' इत्यभ्य रावम् । अनाहत्यागीभिः 'न्यसेनान्वा यानुन्मत्त
इत्युन्मत्तं मुक्तवती । कन्वापशर्मा वधार्ति' इति निन्दिता कर्त्तव्यता रुद्रस्येव
सामन्वभावत् । गन्ता च रागवारीगृहं चिर्गिरहमेर्गारहेत्यामिमां वदार्थं
समाशाम्य तं निशाशेषमनयम् । प्रत्युपे पुनरुदारकेण च समगन्ते ।

10 " अथ भगवन्तं मरीचिं वेशकृच्छादुत्थाय पुनः प्रतितप्तपःप्रभावमत्या-
पन्नादिव्यचक्षुपमुपगमस्य तेनास्म्येपेभनन्तर्शनपरगामिनः । मित्रवोपथ
कान्तकापचारं निर्भिद्य तत्पदे प्रगतेन राजा प्रतिष्ठापितः । तेनैव चारक-
सुरहापथेन कन्यापुरप्रवेशं श्रयोऽपि मे समपादयत् । समगंसि चाहं

रवा ॥ निष्प्रवाणियुगलमनाहननयुगदप । " अनाहत्याग्निं यन्त्रा च नाराचरं " इत्यमरः ॥ अभ्यराद्ये शौद्धयिना ॥ परमाज्ञ पापमत्त । एतेनाह ॥ आशीरे शय-
नामने । " आशीरे शयनामनम् " इति राजसुत ॥ तापचारः शौद्ध्यागिताम् ॥ अ-
येति ॥ निर्भायेऽर्गत्रे । " अनाहत्याग्निर्मा ह्ये " इत्यमरः ॥ वायुनिघ्नो तापायनः ।
" अधीनो निघ्न आयत्त " इत्यमरः ॥ रमेय(य) क्रीडा करेभीति ॥ रमा रमेन ॥ वदु-
न्धन कृत्वा ॥ मानश्चिवा तापुः । " मानश्चिवा मगगनि " इत्यमरः ॥ वदपूर्ति पूर्ति
वद्ध इति तथा ॥ शौद्धियस्य । " निघ्नच्छम्नु शौद्धयो गिरहागनिमित्यपि " इति वेजय-
न्ती । " मसाणा " इति प्रसिद्धः । तदन्वये काहानाममार्थमिति भावः ॥ अना-
धिति ॥ अर्मा शृगालिका ॥ कर्त्तव्यता निन्दिता । " निन्दिता क्रशने चैव वर्णने च क-
दर्थने " इति मञ्जनः ॥ गत्वा चेति ॥ चिर् नरुकारं यो गिरहमेदो पियोगदुःखं तेन
विद्वल्यम् ॥ बहुविध बहुप्रकारम् ॥ निशाशेष रात्रिशेषम् ॥ प्रत्युपे प्रातः काले ।
" प्रत्युपोऽहर्मुम् " इत्यमरः ॥ उदारकेण मित्रेण ॥

अयेति ॥ वेशकृच्छ्रादंश्याकटात् ॥ प्रतितप्त यत्तपस्तस्य प्रजावात्सामर्थ्यप्रत्यापन्न
प्राप्त दिव्यं चक्षुर्येनेति तथा तम् ॥ उपगमस्य मिलित्वा ॥ तेन मरीचिना ॥ एव
भूतममुना प्रकारण ॥ त्वद्दर्शनम् । त्वच्छब्देन राजवाहनस्योपस्थितिः ॥ अवग-
मितो बोधितः ॥ सिंहघोषः कारागृहमित्रम् ॥ कान्तकापचारं कारापत्यपकारम् ॥ निर्भिद्य
प्रकटीकृत्य ॥ तत्पदे कान्तकस्थाने ॥ तेनैव मत्कृतमार्गेण ॥ समगंसि मिलित इत्यर्थः ॥

शृगालिकामुखविसृतवार्तानुरक्तया राजदुहित्रा । तेष्वेव दिवसेषु चण्डवर्मा
 सिंहवर्मावधृतदुहितृप्रार्थनः कुपितोऽभियुज्य पुरमवारुणत् । अमर्षणश्चाङ्ग-
 राजो यावदरिः पारग्रामिकं विधिमाचिकीर्षति तावत्स्वयमेव प्राकारं
 निर्भय प्रत्यासन्नानपि सहायानप्रतीक्षमाणो निर्गत्याभ्यधिकबलेन विद्विषा
 महति संपराये भिन्नवर्मा सिंहवर्मा बलादगृह्यत । अम्बालिकां च बलवदभि- 5
 गृह्य चण्डवर्मणा हठात्परिणेतुमात्मभवनमनीयत । कौतुकं च स किल क्षपाव-
 साने विवाह इत्यवधत् । अहं च धनमित्रगृहे तद्विवाहायैव पिनद्धम-
 ङ्गलप्रतिसरस्तमेवमवोचम्— ‘सखे, समापतितमेवाङ्गराजाभिसरं राजमण्डलम् ।
 सुगूढमेव संभूय पौरवृद्धैस्तदुपावर्तय । उपावृत्तश्च कृत्तशिरसमेव शत्रुं द्रक्ष्यसि’
 इति । ‘तथा’ इति तेनाभ्युपगते गतायुषोऽमुष्य भवनमुत्सवाकुलमुपसमाधीय- 10
 मानपरिणयोपकरणमितस्ततः प्रवेशनिर्गमप्रवृत्तलोकसंवाधमलक्ष्यशस्त्रिकः स-
 ह प्रविश्य मङ्गलपाठकैरम्बालिकापाणिपल्लवमश्रौ साक्षिण्याथर्वणेन विधि-
 नार्प्यमाणमादित्समानस्यायामिनं बाहुदण्डमाकृष्य च्छुरिकयोरसि प्राहार्षम् ।

[शृगालिकामुखविसृतवार्तया] शृगालिकावदननिर्गतगोष्ठ्या ॥ अनुरक्तयासक्तये ॥ तेष्वे-
 वेति ॥ चण्डवर्मा राजवाहनबन्धनकर्ता ॥ सिंहवर्मणाङ्गदेशस्थचम्पानगरराज्ञा ॥ अभि-
 युज्याभिभूय । “अभियोगस्त्वभिभवः” इति ॥ अवारुणद्गुरोधेत्यर्थः ॥ अमर्षणः
 सक्रोपः ॥ अङ्गराजः सिंहवर्मा ॥ प्राकारमावरणभित्तिम् ॥ निर्भय भेदयित्वा ॥
 प्रत्यासन्नान्समीपवर्तिनः ॥ अभ्यधिकबलेन बहुतरबलेन ॥ विद्विषा चण्डवर्मणा ॥
 संपराये सङ्ग्रामे ॥ भिन्नवर्मा भिन्नतनुत्रः । “तनुत्रं वर्म दंशनम्” इत्यमरः ॥ सिंहवर्मागृ-
 ह्यत गृहीतः ॥ अम्बालिकां सिंहवर्मदुहितरम् ॥ कौतुकं मङ्गलसूत्रम् ॥ स किल चण्डवर्मा ॥
 अवधत्तान्वधेत्यर्थः ॥ अहमपहारवर्मा ॥ तद्विवाहायाम्बालिकाविवाहाय ॥ पिनद्धम-
 ङ्गलप्रतिसरो बद्धमङ्गलहस्तसूत्रः । “हस्तसूत्रं प्रतिसरः” इति वैजयन्ती ॥ तं धन-
 मित्रम् ॥ सखे मित्र ॥ समापतितं समागतम् ॥ अङ्गराजाभिसरमङ्गराजसहायीभूतम् ॥
 सुगूढं गुप्तम् ॥ तद्राजमण्डलमुपावर्तय ॥ उपावृत्तश्च पुनरागतः सन् ॥ शत्रुं
 चण्डवर्माणम् ॥ तेन धनमित्रेण ॥ तथेत्यभ्युपगतेऽङ्गीकृते ॥ गतायुषोऽल्पायुषः ॥
 अमुष्य चण्डवर्मणः ॥ उपसमाधीयमानपरिणयोपकरणं संपाद्यमानविवाहोपयुक्तवस्तु-
 जातम् ॥ इतस्ततः सर्वतः ॥ प्रवेशनिर्गमा गतागतानि तत्र प्रवृत्त उपक्रान्तो यो लोकस्तेन
 संवाधं संकटम् । “संकटं ना तु संवाधः” इत्यमरः ॥ अलक्ष्यादृश्या शास्त्रिका च्छुरिका
 यस्येति स तथा ॥ मङ्गलपाठकैर्ब्राह्मणैः सह समम् ॥ अश्रौ साक्षिणि सत्यशिसा-
 क्षिकमित्यर्थः ॥ आथर्वणेन पुरोधसा । “आथर्वणः पुरोधाः स्याच्छान्तिपुष्टिकरो द्विजः”
 इति कामन्दकः ॥ विधिना विध्युक्तप्रकारेण ॥ अर्प्यमाणं दीयमानम् ॥ आदित्स-

स्फुरन्तश्च तन्निपमानन्यानां च यमांश्च यममममम् । इति च तेषां च तद्गमनु-
 विचरन्नेपमानमभ्रगार्तां विशालान्ये च नार्थाभिनिशास्य नवास्ति नमुगमनु-
 युभृपुम्नामादाय गर्भगृहार्थाक्षम् । आम्बुवेद क्षणे नवास्ति नवास्तुराहस्वनि-
 तगम्भीरेण मरेणानुगृहीतः” इति ।

5 श्रुत्वा च स्मिन्वा च देवोर्सां च राजराजः “ कथमां च तार्क्ष्येन कर्णा-
 मुनमप्यतिहान्तः ” इत्यभिवाये पुनरेव गोपयन्तर्माणम् “ आनश्च, तवे-
 दानीमवसरः ” इत्यभाषत । गोर्सां च नार्थमेतं प्रणम्यान्भवाभिवायतुम्-
 इति श्रीदण्डिन उवाच । रघुचरितम् ।

तृतीयोऽङ्कात्सः ।

“ एषोर्सां च पर्यटनेहता गतो विदेहेषु । मिथिलामप्रविश्यैव
 वहिः क्वचिन्मटिकायां विश्रामितुमेत्य तवार्थं वृद्धनापस्या दत्तपायः
 10 क्षणमलिन्दभूमावर्चार्थार्थम् । तस्यास्तु मदर्शनादेव हिमप्यावद्गगनमश्रु
 प्रावर्तत । ‘ हिमेतदस्य, कथय कारणम्’ इति पृष्टा सत्क्षणमाचष्ट-
 ‘ जैवातृक, ननु श्रयते पतिरस्या मिथिलयाः प्रदान्यर्मा नामामीन ।

मानस्य व्रतीनुकामस्य ॥ आयासिनं, येनानम ॥ प्रादापि एवमस्य ॥ यमनिपये यम-
 देशम् । “ पिपयो देधे ” इति नियान् । “ भीष्टजननासो देशापियो नृपवर्तनम् ”
 इत्यमरः ॥ तद्दं चण्डार्थमेतत् ॥ तेषमानमभ्रगार्ता कम्पमानमुन्दरशरीरम् ॥
 अभिनिशास्य नमुग वृद्धा ॥ अनुभृपुनृभितृमिन्दुः ॥ गर्भगृह वामगृहम् । “ गर्भो-
 गार वामगृहम् ” इत्यमरः ॥ अभिमन्त्रिति ॥ क्षणे ममथ ॥ नवास्तुराहो नृन-
 मेवस्मन्य स्तनित गर्जितम् । “ स्तनित गर्जित मेवनिर्वापे रमितादि च ” इत्यमरः ॥
 [श्रुत्वेति ॥] कार्क्ष्येन कर्णान्य भावमेतत् ताठिण्येन ॥ कर्णानुत्, न्येयशास्त्रकर्ता ॥
 सोऽप्युपहारवर्मा ॥ अभिधानु वक्तुम् ॥

इति श्रीदशरुमारटीकायां पदचन्द्रिकाभिभाषायां द्वितीय उच्छ्वासः ।

इदानीमुपहारवर्मचरितमभिधानुमुपक्रमते— एषोऽस्मीनि ॥ पर्यटनितस्ततो गच्छ-
 न् ॥ एकदैकस्मिन्दिवमे ॥ माठिकात्पमठः । “ मठश्छात्रादिनिलयः ” इत्यमरः ॥
 दत्तपाद्यो दत्तपादोदकः । “ पाद्य पादाय वारिणि ” इत्यमरः ॥ अलिन्दभू-
 मौ । “ प्रवाणप्रवणालिन्दा वहिर्द्वारप्रकोष्ठके ” इत्यमरः ॥ अवास्थिपि ॥
 आवद्धधारमविच्छिन्नधारम् ॥ अम्न मातः ॥ सकरुणं करुणासहितम् ॥ जैवातृक आयु-

तस्य खलु मगधराजो राजहंसः परं भिन्नमासीत् । तयोश्च वल्लभे वल-
 शम्बलयोरिव वसुमतीप्रियंवदे सख्यमप्रतिममधत्ताम् । अथ प्रथमगर्भा-
 भिनन्दितां तां च प्रियसखीं दिदृक्षुः प्रियंवदा वसुमतीं सह भर्ता पुष्प-
 पुरमगमत् । तस्मिन्नेव च समये मालवेन मगधराजस्य महज्जन्यमजनि ।
 तत्र लेशतोऽपि दुर्लक्षां गतिमगमन्मगधराजः । मैथिलेन्द्रस्तु मालवेन्द्र- 5
 प्रयत्नप्राणितः स्वविषयं प्रतिनिवृत्तो ज्येष्ठस्य संहारवर्मणः सुतैर्विकट-
 वर्मप्रभृतिभिर्व्याप्तं राज्यमाकर्ष्य स्वस्तीयात्सुहृत्पतेर्दण्डावयवमादित्सुरटवी-
 पथमवगाह्य लुब्धकलुप्तसर्वस्वोऽभूत् । तत्सुतेन च कनीयसा हस्तवर्तिना
 सहैकाकिनी वनचरशरवर्षभयपलायिता वनमगाहिषि । तत्र च मे शार्दूलन-
 खावलीढनिपतितायाः पाणिभ्रष्टः स बालकः कस्यापि कपिलाशवस्य क्रोड- 10
 मभ्यलीयत । तच्छ्वाकर्षिणश्च व्याघ्रस्यासूनिपुरिष्वसनयन्त्रमुक्तः क्षणाद-
 लिङ्गत् । भिच्छदारकैः स बालोऽपाहारि । सा त्वहं मोहसुप्ता केनापि वृष्णि-
 पालेनोपनीय स्वं कुटीरमावेश्य कृपयोपक्रान्तव्रणा स्वस्तीभूय स्वभर्तुरन्ति-

प्सन् । “जैवातृकः स्यादायुष्मान्” इत्यमरः ॥ तयो राजहंसप्रहारवर्मणोः ॥ वल्लभे
 स्त्रियौ ॥ वलश्च शम्बलश्च द्वावप्यसुरौ तयोरिव ॥ एका वसुमती । अपरा प्रियवदा ।
 इत्युभे ॥ अप्रतिममसदृशम् ॥ अधत्तां दधतुः ॥ अथेति ॥ तां प्रियसखीं वसुमतीम् ॥
 प्रियंवदा प्रहारवर्मस्त्री ॥ भर्ता प्रहारवर्मणा सह ॥ पुष्पपुरं वसुमतीभर्तु राजहंसस्य नग-
 रम् ॥ अगमज्जगामेत्यर्थः ॥ तस्मिन्निति ॥ मालवेनान्येन राज्ञा ॥ मगधराजस्य राज-
 हंसस्य ॥ जन्यं युद्धम् । “युद्धमायोधनं जन्यम्” इत्यमरः ॥ लेशतः किं-
 चित् । सार्वविभक्तिकस्तसिः ॥ मगधराजो राजहंसः ॥ मैथिलेन्द्रस्तु प्रहारवर्मा ॥
 मालवेन्द्रप्रयत्नेन प्राणितो जीवितः ॥ स्वविषयमात्मदेशम् ॥ ज्येष्ठस्य भ्रातुः ॥ स्वस्ती-
 याङ्गिनीपुत्रात् । “स्वस्तीयो भाग्निनेयः स्यात्” इत्यमरः ॥ दण्डावयवं सैन्यैकदे-
 शम् । “दण्डोऽस्त्री शासने राज्ञां हिंसने दमसैन्ययोः” इति भागुरिः ॥ अटवीपथम-
 रण्यमार्गम् ॥ लुब्धका व्याधाः । “व्याधो मृगवधाजीवो मृगयुर्मृगलुब्धकः” इत्यमरः ॥
 तत्सुतेन प्रहारवर्मपुत्रेण ॥ वनचराणां भिच्छानां शरवर्षाद्भयं तेन पलायिता ॥ अगाहि-
 प्यालोडितवती ॥ शार्दूलो व्याघ्रः ॥ कपिलाशवस्य मृतगावः (?) ॥ क्रोडो वक्षःस्थलम् ।
 “क्रोडोरो हृदयस्थानम्” इति हैमः ॥ तच्छ्वं कपिलाशवम् ॥ इषुर्बाणः ॥ इष्वसनं धनुः ॥
 अलिङ्गदाच्छादयामासेत्यर्थः (?) ॥ वृष्णिपालेन गोपालेन । “वृष्णिर्यदुषु गोपेषु” इत्य-
 जयः । अविपालेनेति वा । “मेषवृष्णय एडके” इत्यमरः ॥ कुटीरमल्पगृहम् ।

कमुपतिष्ठामुग्मदायतया गारुड्यात्स्त्रीभर्ताम तानन्मर्षेन दक्षिणा सह युना
 केनापि नमेवोद्देशमागमन् । मा भुवं रगेद् । कर्तव्यान्ते च मा मार्यवाने
 स्वहस्तगतस्य राजपुत्रस्य किङ्कानभर्तृहस्तगतमनम्, आत्मनश्च केनापि वनचरेण
 व्रणविरागपणं, स्वस्थायाश्च पुनर्गोत्रोपगन्तुं निन्विताया निरुद्धजातिमंगमर्वक-
 5 ज्यान्प्रत्याग्यानपास्यं, नरक्षमेण चामुना विविक्ते विविपेन मार्यः कर्तव्योपमम्,
 अनेन युना सहज्या ह्येन नस्य दृगन्मना हननम्, आत्मनशोपयमर्नामन्यकथ-
 यत् । स तु पृष्ठो मथियेन्द्रस्यैव कौडीप मेतकः कारणवित्तम्बी तन्मार्गांनुगारी
 जातः । सह तेन भर्तृगान्नाहमुपगन्त्य पृष्टज्ञानेन शोचमस्य देव्याः प्रियंवदा
 याथादात्तम् । स च राजा विष्टोपाज्ज्येष्टेपूर्वाक्षरे विगृह्य पुनर्गर्माङ्गणतयार्तिमानं
 10 चिरं प्रयुध्य कद्रः । देवी च वन्यनं मर्षिता । उभ्या पुनर्गर्माङ्गणपि वार्द्धके
 हतजीवितमपास्यन्ती गानुं प्रव्रज्यां किन्त्याश्रीपम् । दक्षिणा तु मम हतजी-
 विताकृष्टा विकटवर्मपटवरीं कल्पगुन्दरीं किन्त्याश्रीधयत् । तां चेद्राजपुत्रां
 निरुपद्रवावेवावधिष्येताम्, इयता कालेन वनेमां वयोन्मामप्रध्वेताम् ।
 तयोश्च मर्तानि दाय्यादा नरेन्द्रस्य प्रमथकारिणो भवेयुः' इति प्रमन्युर्गभरगेद् ।
 15 श्रुत्वा च तापनीगिरमहर्षि प्ररुद्धवापसां निगुहमन्य राम- ' यणेवमन्व, समा-

“ दृष्टीशमीशुण्डाभ्यो च ” इति च ॥ उपकान्तजणा विरिचिन्मिभाना ॥ उपविष्टानुर्ग-
 न्नुभिच्छुः ॥ तंमार्गेश दृष्टान्प्रदेशम् ॥ मा मत्तन्वया ॥ मार्यवाने मत्प्रशे ॥ विग-
 तभर्तृजिष्ठप्रभो ॥ व्रणविरागपण कृत्तममीकरणम् ॥ तेन वनचरेण ॥ उपयन्तुं
 परिणेतुम् ॥ प्रत्याग्यानं दृग्करणे ॥ पान्थ्य काटिन्यम् ॥ नरक्षमेण पान्थ्यास-
 हेन ॥ विरिक्ते विजने ॥ विग. कर्तन विगुष्टेद्. ॥ अनेन युना सह स्थितेन तरुणेन ॥
 हनन मारणम् ॥ [उपयमन] विगत ॥ स तु परिणेतो ॥ मथियेन्द्रस्य प्ररारव-
 र्मणः ॥ कारणवित्तम्बी प्रयोजनवित्तभिन ॥ भर्तृगान्नाहमुपगन्त्य ॥ अन्निक ममी-
 पम् ॥ अस्य प्रहारवर्मण ॥ अदहाय दहन म्. (!) ॥ स राजा प्ररारवर्मा ॥ विष्ट
 दैवम् ॥ विगृह्य विरोध्य ॥ अनिमात्रमत्यन्नम् ॥ देवी प्रियंवदा ॥ हतजीवितं
 दुष्टजीवितम् ॥ अपारयन्त्यशक्रुवती । “ पार तीर कर्मसमार्ता ” इति धातोः ॥
 हातुं त्यक्तुम् ॥ प्रव्रज्या मन्यासम् ॥ विकटवर्मा प्रहारवर्मज्येष्ठभ्रातृपुत्र ॥ महा-
 देवी पटमहिषीम् ॥ निरुपद्रवायुपद्रवरहितौ ॥ अस्त्रस्येतां स्पष्टौ भविष्यतः ॥ तयोः
 पुत्रयोः ॥ सतीर्विद्यमानयोः ॥ दाय्यादा वान्धवा । “ दाय्यादीं सुतवान्धवौ ” इ-
 त्यमरः ॥ प्रसह्यकारिणो बलात्कारकारिणः ॥ प्रमन्युः प्रकृष्टशोका । “ मन्यु-
 शोका तु शुक स्त्रियाम् ” इत्यमरः ॥ निगुह गुप्तम् ॥ समाश्वसिह्याश्वसनं ल-

श्वनिदि । नन्वास्ति कश्चिन्मुनिस्त्वया तदवस्थया पुत्राभ्युपपादनार्थं याचित-
 म्नेन स लब्धो वर्धितश्च । वार्तेयमतिमहती । किमनया । सोऽहमस्मि । श-
 पयश्च मयागौ विकटवर्मा यथाकथंचिदुपश्लिष्य व्यापादयितुम् । अनुजाः
 पुनरतिवद्वः, तैरपि घटन्ते पौरजानपदाः । मां तु न कश्चिदिहस्य ईदृक्तया
 जनो जानाति । पितरावपि तावन्मां न संविदाते, किमुतेतरे । तमेनमर्थ- 5
 गुपायेन माधयिष्यामि' इत्यगादिपम् । सा तु वृद्धा सरुदितं परिष्वज्य
 गृह्युः शिरस्युपाग्राय प्रस्तुतस्तनी सगद्गदमगदत्- 'वत्स, चिरं जीव । भद्रं
 तव । प्रसन्नोऽद्य भगवान्विधिः । अद्यैव प्रहारवर्मण्यधि विदेहा जाताः,
 यतः प्रलम्बमानपीनवाहूर्भवानपारमेतच्छोकसागरमद्योत्तारयितुं स्थितः ।
 अहो महद्भागधेयं देव्याः प्रियंवदायाः' इति हर्षनिर्भरा स्नानभोजनादिना 10
 मामुपाचरत् । अग्निश्रियं चास्मिन्मट्टकदेशे निशि कटशय्याम् । अचिन्तयं
 च त्रिनोपाधिनायमर्थो न साध्यः । स्त्रियश्चोपधीनामुद्भवक्षेत्रम् । अतोऽन्तःपु-
 रवृत्तान्तमस्या अवगम्य तद्द्वारेण किंचिज्जालमाचरेयम्' इति ।

“चिन्तयत्येव मयि महार्णवोन्मग्नमार्तण्डतुरंगमश्वासरयावधूतेव व्यावर्तत त्रि-

भस्वत्यर्थः ॥ स बालः ॥ लब्धः प्राप्तः ॥ वर्धितो वृद्धिं प्रापितः ॥ सोऽहम-
 र्मोन्मान्मनिरूपणम् ॥ उपश्लिष्य संनिधानं प्राप्य ॥ व्यापादयितुं हन्तुम् । “व्या-
 पादनं हिमनं च क्षणन मारण तथा” इति भागुरिः ॥ घटन्ते मिलिष्यन्ति ॥ [इहत्यः] ।
 “अव्ययात्त्यप्” इति त्यप् ॥ ईदृक्तस्य भावस्तथा तथा ॥ पितरावपि मातापितरावपि ॥
 न नविद्वाने न जानतः ॥ तमेनमर्थं शत्रुमारणरूपम् ॥ उपायेन प्रकारान्तरेण ॥ प-
 रिष्वज्याल्लिङ्गञ्च ॥ उपाग्रायाप्राणं कृत्वा ॥ प्रस्तुतस्तनी क्षरद्गुग्धस्तनी ॥ भद्रं
 कल्याणम् ॥ प्रहारवर्मण्यधि प्रहारवर्माधीनाः । “अधिराश्वरे” । “यस्मादधिक यस्य
 चेश्वरवचन तत्र सप्तमी” ॥ यतो यस्मात् ॥ प्रलम्बमानौ दीर्घौ पीनौ पुष्टौ बाहू
 यस्येति स तथा ॥ एतच्छोकसागरं प्रहारवर्मशोकसमुद्रम् ॥ उपाचरदुपचारम-
 करोत् ॥ अग्निश्रियमाश्रितवान् ॥ कटशय्यां तृणास्तरणम् ॥ अचिन्तयं चिन्तितवान् ॥
 उपधिना कपटेन । “कपटोऽस्त्री व्याजदम्भोपधयश्छद्मकैतवे” इत्यमरः ॥ उद्भव-
 क्षेत्रमुत्पत्तिस्थानम् ॥ अस्या वृद्धायाः सकाशात् ॥ जालं कपटम् । “जालं समूह
 आनाय गवाक्षे कपटेऽपि च” इति वैजयन्ती ॥

चिन्तयत्येवेति ॥ महार्णवोन्मग्नः समुद्रमध्यान्निःसृतो यो मार्तण्डः सूर्यः । “विकर्तनार्क-
 मार्तण्ड-” इत्यमरः । तत्तुरंगमा अश्वाः । “घोटके वीतितुरगतुरंगाश्वतुरंगमाः” इत्यमरः ।
 तेषां श्वासरयस्तेनावधूतेव कम्पितेव ॥ त्रियामा रात्रिः ॥ “त्रियामा क्षणदा क्षपा” इत्यमरः ॥

यामा । समुद्रगर्भेनामजडीकृत इव मन्दप्रवापो दिनमकरः प्रादुर्गामीन् । उन्त्या
 यान्तर्मायिर्नादिनमृगानियमार्वाभ्रानां मे मानसमर्वाःपम् - 'अम्ब, जाल्मन्त्य
 विकटवर्मणः कान्तान्तःपुरवृत्तान्तमभिजानासि' इत्यनामिताजन एव मयि
 कान्तान्तान्ना मन्यदृश्यत । ना नातेःय सा मे भात्री हर्षाश्चूर्तिष्ठतकण्डमा-
 5 चष्ट- 'पुत्रि पुत्राङ्गिके, पश्य भर्तृदारकम् । उपममानरूपया मया चने पम्बि-
 न्यक्तः पुनरप्येवमामनः' इति । मा नृ हर्षानिभेर्नानपीडिता चिने प्रम्य वदु
 सिल्लाय शान्ता पुनः समारा राजान्तःपुरवृत्तान्ताभ्यानि न्यमृज्यत । उक्तं च
 नया- 'हमार, कामरूपेभार्या कान्तान्तःपुरेनाम्नः । तन्त्या कल्पमुन्दरी कल्याण-
 रूपे चाप्सरसोऽप्यनिकान्ता पानिर्माभिभय तने । तदेकपद्यभः, म नृ वद-
 10 वगोभोऽपि विकटवर्मा' इति । नामतोचम्- 'उपमर्पनां मन्मयुक्तंमन्मया
 ल्यैः । उपजनय चागमानमोर्पानन्दाःशना मभर्तानि द्वेयम् । अनुत्पभर्तु
 गर्वाभनीनां च चागरदत्तार्दानां वर्णनेन प्राणयानुशयम् । भर्तुःपानान्तरेषु च
 राज्ञो विकर्षितानि नृगुडान्यापि प्रय-नेनान्याप्य प्रकाशयन्ती मानसम्या वर्ष-
 य' इति । पुनरिदमन्तामतोचम्- 'उत्थमेव नयाप्यनन्यव्यापार्या नृपा-

नमुद्रगर्भेनाम नमुद्रमज्यामसि ॥ जरीयता शोरीयितः । " नृपार शीतलो नृप " इति वैजयन्ती ॥ मन्दप्रवाप रात्रवाप ॥ दिनमकर मृग ॥ अगमायित मन्ता-
 पितः ॥ दिनमुगनियमयिनि प्रात रात्रनियमकृत्यम् ॥ नादृशम् ॥ अपादिपमोचम् ॥
 जाल्मन्त्य मृदस्य । " जटो जाल्मन्त्रा भिर्वली स्वर्तो नात्येन्यतागिणि " इति वैजयन्ती ॥
 कश्चिदिनि प्रश्ने । " कश्चिन्प्रश्ने निवेदने " इति भागुरि । अनतामिताननेऽममा-
 पितवचने ॥ तामहनाम् ॥ भाग्युपमाना ॥ हर्षाश्चानन्दाश्च नेन कृष्टिनोऽनन्तः कण्डो गभा
 तयेति क्रियाविशेषणम् ॥ पुत्रि तन्त्ये ॥ भर्तु प्रहारमर्णो डारकमपत्यम् । " दारको
 भेदकऽपत्ये " इति विश्व ॥ अकृपया निर्देयया ॥ सा पुत्ररिताग्या विकटवर्मन्ति-
 पुरचागिणी तापमीकृत्या ॥ राजान्तःपुर विकटवर्मन्ति,पुर तस्य वृत्तान्तो वानो
 तदाग्याने तत्कथने ॥ न्यमृज्यत नियोजिता ॥ कल्याण चतु,षष्टिकल्याणु ॥ रूपे
 कान्ता ॥ अप्सरसोऽप्यनिकान्तोत्कृष्टेत्यर्थे ॥ अभिभूय पराभूय ॥ तदेकपद्यभः
 सैवैका वल्लभा यस्येति म तथा ॥ वद्वारोवोऽपि वद्वर्णातोऽपि ॥ ता पुष्करि-
 काम् ॥ एनां कल्पमुन्दरीम् । मत्प्रयुक्तंमत्प्रेपित्तं । उपजनयोत्पादय ॥ अममानोऽनुल्य
 इति ॥ आदिशब्देन शकुन्तलादमयन्त्यादयो प्राप्ता ॥ अनुशय पश्चात्तापम् ॥ अवरो-
 धनान्तरेष्वपरस्त्रीषु ॥ राज्ञो विकटवर्मणः ॥ विलासितानि विलासान् ॥ प्रकाशयन्ती
 प्रकटयन्ती ॥ अस्याः कल्पमुन्दर्याः ॥ अनन्यव्यापारा त्यक्तसर्वान्यकार्या ॥ असौ

ङ्गनासावुपस्थातव्या । प्रसहं च यद्यत्तत्र वृत्तं तदस्मि त्वयैव बोध्यः' ।
मदुक्ता पुनरियमुदर्कस्वादुनोऽस्फत्कर्मणः प्रसाधनाय च्छायेवानपायिनी कल्प-
सुन्दरीमनुवर्तताम्' इति । ते च तमर्थं तथैवान्वतिष्ठताम् ।

“केषुचिदिनेषु गतेष्वचष्ट मां मदम्बा—‘वत्स, माधवीव पिचुमन्दाश्लेषिणी
यथासौ शोच्यमात्मानं मन्येत तथोपपाद्य स्थापिता । किं भूयः कृत्स्नम्’ इति । 5
पुनरहमभिलिख्यात्मनः प्रतिकृतिम् ‘इयममुष्यै नेया । नीतां चैनां निर्वर्ण्य
सा नियतमेवं वक्ष्यति । नन्वस्ति कश्चिदीदृशाकारः पुमान्’ इति । प्रतिब्रूहे-
नाम्—‘यदि स्यात्ततः किम्’ इति । तस्य यदुत्तरं सा दास्यति तदहमस्मि प्रति-
बोधनीयः’ इति । सा ‘तथा’ इति राजकुलमुपसंक्रम्य प्रतिनिवृत्ता मामे-
कान्ते न्यवेदयत्—‘वत्स, दर्शितोऽसौ चित्रपटस्तस्यै मत्तकाशिन्यै- । चित्री- 10
यमाणा चासौ ‘भुवनमिदं सनाथीकृतं यद्देवेऽपि कुसुमधन्वनि नेदृशी वपुःश्रीः
संनिधत्ते । चित्रमेतच्चित्रतरम् । न च तमवैमि य ईदृशमिदमिहत्यो निर्मि-
मीते । केनेदमालिखितम्’ इत्यादृतवती व्याहृतवती-च । मया च स्मेरयो-
दीरितम्—‘देवि, सदृशमाज्ञापयसि । भगवान्मकरकेतुरप्येवं सुन्दर इति न
शक्यमेव संभावयितुम् । अथ च विस्तीर्णैयमर्णवनेभिः । क्वचिदीदृशमपि 15

नृपाङ्गना ॥ उपस्थातव्या सेवनीया ॥ तत्र वृत्तं तत्र जातम् ॥ अस्मीत्यहमर्थेऽव्ययम् ॥
त्वयैव वृद्धयैव ॥ मदुक्तेयं पुष्करिका ॥ उदर्क उत्तरं फलम् । स्वादु मधुरं यत्कर्म तस्य
प्रसाधनाय करणाय ॥ अनपायिनी नाशरहिता ॥ कल्पसुन्दरी राजपत्नी ॥ ते
च तापसी तत्कन्या च ॥

[केषुचिदिति ॥] माधवी वासन्ती । “वासन्ती माधवी लता” इत्यमरः ॥
पिचुमन्दो निम्बवृक्षः । “पिचुमन्दश्च निम्बे ” इत्यमरः ॥ शोच्यं शोचनी-
यम् ॥ उपपाद्य सयुक्तिकं संबोध्य ॥ आत्मन उपहारवर्मणः ॥ प्रतिकृतिं
स्वरूपम् ॥ इय प्रतिकृतिः ॥ अमुष्यै राजपत्न्यै ॥ एनां प्रतिकृतिं निर्वर्ण्य ॥ सा
राजपत्नी ॥ नियतं नियमेन ॥ एवममुना प्रकारेण ॥ वक्ष्यति वादिष्यति ॥ ई-
दृश आकारो यस्येति स तथा ॥ प्रतिब्रूहि प्रत्युत्तरं देहि ॥ सा वृद्धा ॥ सनाथीकृतं
नाथवत्कृतमित्यर्थः ॥ कुसुमधन्वनि मदने ॥ यद्यस्मात् ॥ ईदृश्येतत्सदृशा ॥ व-
पुःश्रीः शरीरशोभा ॥ न संनिधत्ते नास्तीत्यर्थः ॥ चित्रतरमतितरामाश्चर्यम् ॥ तं
पुरुषम् ॥ नावैमि न जानामि ॥ इहत्योऽत्रत्यः ॥ ईदृशं निर्मिमीते करोति ॥ मया
चेति ॥ स्मेरया सहासया ॥ उदीरितमुक्तम् ॥ सदृशं युक्तम् ॥ मकरकेतुर्मे-
दनः ॥ एवं संभावयितुं सुन्दरत्वेन निदर्शयितुम् ॥ अथ चेति तथापि ॥

- रूपं देवशक्त्या संभवेत् । अथ तु यतोऽस्यो रूपानुरूपशिल्पविद्याज्ञान-
 कौशल्यो युवा यदाकृत्वीनथ तर्थाङ्गानिश्चिनः स्यात् । स किं च्याम्यते' इति ।
 तयोक्तम्- 'अम्ब, किं त्रयीषि । शरीरं तदयं जीवितार्थात् सतीषदमन्य-
 मनर्ह च । ततो न किञ्चिद्भ्राम्यते । न चेदयं चिमलम्भमस्यामुय दर्शना-
 5 जुभवेन यथेष्टं चक्षुशर्गितार्थं भवेत्तथानुग्रहः कार्यः' इति । भूयोऽपि मया
 दृढतरीकर्तुमुपन्यस्तम्- 'आम्न कोऽपि राजगनुर्निगदं चरन् । भ्रमूय नग-
 न्तोन्मये सह सर्पीभिर्नगरोपनिर्वाण्णी र्गतांग विग्राहणी यदृच्छया
 दर्शनपथं गतामि । गतशार्गा कामशङ्कलक्ष्यतां मामन्तरातिष्ठ । मया न
 वामन्योन्यानु रूपैर्गन्यत्वेभेनात्तगदिभिर्गुणांनशर्यथ प्रेर्यमाणया तद्वर्चनेन
 10 कुसुमशेखरस्वगनुलेपनादिर्भाक्षरमूर्पांगतामि । मादृश्ये च गमनेन मय-
 मेवाभिलिख्य त्वन्ममाभिगाटत्वदर्शनाय प्रेषितम् । एष चेदर्थो निश्च-
 तमत्वामुप्यांनमानुपप्राणमन्वमज्ञाप्रकारस्य न किञ्चिद्भ्रमं नाम । तदर्थेव
 दर्शयेयम् । संकेतो देयः' इति । तथा तु किञ्चिद्व्य- व्याना पुनर्गभितम्-

विन्तीर्णा विशाला ॥ अर्गनेनि प्रशिषित्यर्थे ॥ अथ निशि । " अथ शिष्यभि-
 धेयेऽन्मिन्नान्नामथ तु चाद्ययम " इत्यक्षय ॥ रूपानुरूपं यथानुरूपम् ॥
 शिल्प चातुर्यम् ॥ शील स्वभावात् ॥ शिवाश्वरदेशाष्टादश वा ॥ ज्ञान शि-
 प्यादि ॥ युवा तरुणः ॥ तयोक्तं वृत्तयोक्तम् ॥ अनर्हमयोऽयम् ॥ न कि-
 चिद्भ्राम्यते प्राप्यते ॥ अनुप्य पुरुषस्य ॥ चरितार्थं कृतव्ययम् ॥ उपन्यस्तमुक्त-
 मित्यर्थः ॥ अस्तीति ॥ निगदं गुप्तम् ॥ नगरोपान नगरागम ॥ विग्राहणी वि-
 रोधिनी ॥ यदृच्छया स्वेच्छया ॥ दर्शनपथ दर्शनमार्गम् ॥ गतश्रेति ॥ अर्गा राज-
 पुरुषः ॥ लक्ष्यता वेद्यताम् ॥ मया चेति ॥ तामिति युयोः ॥ अन्योन्यानु रूपै-
 परस्परानुरक्तः ॥ प्रेर्यमाणयोजोजितया ॥ तद्वर्चनेनान्निर्दिने ॥ शरार आपीडः ॥
 त्वद्भाला ॥ अनुलेपनमुद्धर्तनम् ॥ उपाभितामि मेवितामीत्यर्थे ॥ मादृश्यं भटश-
 रूपम् ॥ अनेन पुरुषेण ॥ स्वयमेव स्वहस्तेनैवेत्यर्थे ॥ त्वत्तममाभिगाट त्वत्त्वचानदृष्टम् ॥
 एष चेदिति पूर्वोक्तोऽयमर्थः ॥ निश्चितो नियत ॥ अतिमानुषो मनुष्यमतिक्रान्तः ॥
 प्राणो बलम् । सत्त्व पराक्रमः । " सत्त्वोऽस्त्री जन्तुषु ऋषि व्ययमाये पराक्रमे"
 इति वैजयन्ती । प्रजा बुद्धि । प्रकृष आधिक्य यस्येति स तथा तस्य ॥
 न किञ्चिद्भ्रमं सर्वं सुकरमेवेति भावः ॥ नामेति निश्चयार्थे ॥ त पुरुषम् ॥
 अर्हवेति । स्वस्यैतत्कार्यवटनापटुत्वद्योतनार्थमेवकारः ॥ ध्यात्वा विचार्य ॥

‘अम्ब, तव नैतदिदानीं गोप्यतमम् । अतः कथयामि । मम तातस्य राज्ञा प्रहारवर्मणा सह महती प्रीतिरासीत् । मातुश्च मे मानवत्याः प्रियवयस्या देवी प्रियंवदासीत् । ताभ्यां पुनरजातापत्याभ्यामेव कृतः समयोऽभूत्— ‘आवयोः पुत्रवत्याः पुत्राय दुहितृमत्या दुहिता देया’ इति । तातस्तु मां जातां प्रनष्टापत्या प्रियंवदेति प्रार्थयमानाय विकटवर्मणे देवाद्दत्तवान् । अयं च निष्ठुरः 5 पितृद्रोही न्नात्युपपन्नसंस्थानः कामोपचारेष्वलब्धवैचक्षण्यः कलासु काव्यनाटकादिषु मन्दाभिनिवेशः शौर्योन्मादी दुर्विकत्थनोऽनृतवादी चास्थानवर्षी । नातिरोचते म एष भर्ता विशेषतश्चैषु वासरेषु । यदयमुद्याने मदन्तरङ्गभूतां-पुष्करिकामप्युपान्तवर्तिनीमनादृश मयि वद्धसापत्न्यमत्सरामनात्मज्ञामात्मनाटकीयां रमयन्तिकां नामापत्यनिर्विशेषं मत्संवर्धितायाश्चम्पकलतायाः 10 स्वयमवचिताभिः सुमनोभिरलमकार्षीत् । मद्रुपभुक्तमुक्ते चित्रकूटगर्भवेदिकागते

गोप्यतममतिशयेन गोप्यमिति तथा ॥ मम तातस्य मत्पितुः ॥ प्रहारवर्मणा राज्ञा ॥ महत्यतिश्रेष्ठा ॥ प्रियवयस्या प्रियसखी ॥ अजातापत्याभ्यामनुत्पन्नापत्याभ्याम् । समयः शपथः ॥ आवयोर्द्वयोः ॥ तातो मत्पिता ॥ प्रनष्टापत्या हृतापत्या ॥ अयं विकटवर्मा ॥ निष्ठुरः कठिनः ॥ उपपन्नसंस्थानः । “उपपन्नं समृद्धे च संपन्नेऽनुगुणेऽपि च” इति केशवः । “संस्थानं मरणे गात्रे संनिवेशे च वर्तते” इति भागुरिः ॥ कामोपचारेषु मदनतन्त्रेषु ॥ अलब्धमप्राप्तं वैचक्षण्यं विचक्षणस्य भावस्तथा कौशलं येनेति स तथा ॥ कलासु चतुःषष्टिषु ॥ काव्येषु श्र(श्रा)व्यरूपेषु ॥ नाटकादिषु दृश्यरूपेषु । आदिशब्देन रूपकाख्यायिकाचम्पूरूपेषु ॥ मन्दो निश्चलोऽभिनिवेश आग्रहो यस्येति ॥ शौर्योन्मादी शौर्योन्मत्तः ॥ दुर्विकत्थनो दुष्टश्रासौ विकत्थनश्चेति तथा । आत्मश्लाघावान् । “विकत्थनं स्तव श्लाघा” इति हलायुधः ॥ अनृतवाद्यसत्यवक्ता ॥ अस्थानवर्ष्यपात्रदाता ॥ नातिरोचते न रुचिपदं भवतीत्यर्थः ॥ म इति मह्यम् । “रुच्यर्थानाम्—” इति चतुर्थी ॥ विशेषत इति ॥ अय भर्ता विकटवर्मा ॥ उद्यान उपवने ॥ मदन्तरङ्गभूतामाप्तभूताम् ॥ उपान्तवर्तिनी समीपवर्तिनीम् ॥ अनादृत्य तिरस्कृत्य । “अनादरः परिभवः परीभावस्तिरक्रिया” इत्यमरः ॥ वद्धः सपत्नस्य भावः सापत्न्यं तस्य मत्सरोऽसह्यता ययेति तथा । “अथ मत्सरः । असह्यपरसंपत्तौ” इति विश्वः ॥ नाटकीयां नर्तकीम् । “नाटकीयो नृत्तकर” इत्यजयः ॥ अपत्यनिर्विशेषमपत्यतुल्यमिति क्रियाविशेषणम् ॥ मत्संवर्धिताया मत्पालितायाः ॥ चम्पकलताया अल्पचम्पकस्येत्यर्थः ॥ स्वयमात्मनैव ॥ अवचिताभिर्लूनाभिः ॥ सुमनोभिः पुष्पैः । “स्त्रियः सुमनसः पुष्पम्” इत्यमरः ॥ अलमकार्षीत्पूर्णमकरोत् । अलंकृतवानिति वा । “अलं भूषणपर्याप्तिशक्तिवारणवाचकम्” इत्यमरः ॥ मद्रुपभुक्तमुक्ते मयादौ भुक्ते पश्चान्मुक्ते ॥ चित्रकूटः क्रीडापर्वतः । तद्गर्भवेदिकागते ॥

रत्नतल्पे तथा मत् व्यतीर्षितम् । अयोग्यश्च पुमानरक्षानुं च प्रवृत्तः । नन्विहामन्यपे-
क्षयते । परलोकाभयं चैरिहतेन दृग्नेनान्नाग्निम् । अस्मिन् हि योषिताम-
नङ्गशरानपद्मी भूतचेतस्यामनिष्टजनमत्रास्यन्तणादुःखम् । अतोऽमुना पुरुषेण
मायैर्ज्ञानमाधर्माशुद्धे समागमय । तत्रार्थाश्रयणमात्रेणैव हि ममानिपात्रं
5 मनोऽनुरक्तम् । अस्मिन् चायमर्थशाशिः । अनेनांमुद्य पदे अतिष्टाप्य तपेवान-
न्तमुपचर्य जीवित्वायामि' इति । मयापि तदभ्युपेत्य प्रत्यागतम् । अतः परं भर्तु-
दारकः प्रमाणम्' इति ।

“ततस्तस्या एव सहाशास्त्रन्तःपुनरितोऽमन्त्रर्षिशक्तपुरुषस्थानानि प्रमद-
न्प्रदेशानपि विभागेनाचगम्य, अस्मिन्निष्ठपानसुभिनशांणित उच शोणी-
10 भवति भानुविम्बे, पश्चिमास्तुर्षिपय.पानानिर्वापितपनज्ञाज्ञानप्रमर्शभागे इव भस्मि-
न्तमसि नभाम विजृम्भिते, परदागपरमर्शोन्मृगस्य ममाचार्यर्त्तमय इतु-

रत्नतल्पे रत्नमञ्जरे ॥ तथा सम्यग्निर्वाया ॥ मत् माहम् ॥ व्यतीर्षित्वात् दृ-
तवान् ॥ अयोग्यो मूढो ॥ अज्ञानमनानिदम्' ॥ 'रेरिहेते' अनेनया नेन ॥
अन्तर्निष्ठ व्यतीर्षितम् ॥ अपिपय मेदुमयात्तयम् ॥ योषिताम न्यायम् ॥ "श्री
योषिद्वन्दा" इत्यमर ॥ अनङ्गशरा मदनशशास्त्रेणा निपद्मीभ्या नृश्याभ्याम् । म्या-
नना प्राप्तमिति ज्ञात । चेतश्चित्त यासामिति तथा वाच्यम् ॥ अनिष्टजनः अज्ञ-
लोकस्त्वमयामन्त्रमनागम' म एव यन्त्रगा निरिन्नाह्म गमिति ॥ अमुना पुरुषेण ना-
त्कथितेन ॥ अद्यान्मिन्निष्ठमे ॥ उपानमानदीमूढ उपानतामनिर्वाया ॥ मनागमय
मिन्त्रापथेन्मर्थम् ॥ तद्वान्ता नस्य पुरुषस्य वान्ता मोष्टी ॥ अतिमात्रमन्यन्तम् ॥ अ-
स्तीति ॥ अर्थशाशिरेव्यशाशि ॥ अमृत्य विद्वत्प्रमर्श ॥ तमो पुरुषमेव ॥ उप-
चर्यैराध्य ॥ मयापि दृढतापस्या ॥ भर्तुदारको राजपुत्र ॥

तत इति ॥ तस्या एव दृष्टाया एव ॥ अन्तःपुनरितोऽमन्त्र-पुन्रदेशम् ॥
अन्तर्भगिकपुरुषा' । "अन्तःपुरे त्पारिकृत' स्यादन्तर्भगितो जन" इत्यमर ॥ प्र-
मद्वनप्रदेशानपि क्रीडावनप्रदेशान् । "विजियं प्रमद्वान पुगेपकण्ठे शुद्धान्तं सह
रमते नृस्तु यस्मिन्" इति हत्यायुज ॥ विभागेन विवेकेन ॥ अस्मिन्निष्ठपान-
स्तस्य कूट शिखर तस्माद्य पानः पतन तेन क्षुभित नि मृत शोणित रक्त यस्येति तथा
तस्मिन् ॥ शोणीभवति सति रक्तीभवति सति ॥ भानुविम्बे मूर्धविम्बे ॥ पश्चि-
मास्तुषि, पश्चिमममुद्रस्तस्य पय उदकं तत्र पान' पतनं तेन निर्वापितो दूरीकृत' (!) प-
तद् एव मूर्ध एवाङ्गार' प्रदीतका[ष्टा]वयवस्तस्य धूमस्तस्य सजारो यस्मिन्निति तथा
तस्मिन् ॥ भरितं पूर्णोक्त तमो यस्मिन्निति तथा तस्मिन् ॥ नभस्याकारो ॥ विजृम्भिते
विकारा प्राप्ते ॥ परदागः परस्त्री । परामर्शो गमनम् । तत्रोन्मुक्तस्योत्कण्ठितस्य ॥ आचार्य-
कामिवाचार्यभावम् । "मन्त्रव्याख्याकृद्वाचार्य" इत्यमर' । इवशब्दोऽत्रोत्प्रेक्षायाम् ॥

मुत्थिते गुरुपरिग्रहश्चाधिनि ग्रहाग्रेसरे क्षपाकरे, कल्पसुन्दरीवदनपुण्ड-
रीकेणेव महर्शनातिरागप्रथमोपनतेन स्मयमानेन चन्द्रमण्डलेन संधुक्षमाण-
तेजसि भुवनविजिगीषोद्यते देवे कुसुमधन्वनि, यथोचितं शयनीयमभजे ।
व्यचीचरं च— 'सिद्धप्राय एवायमर्थः । किंतु परकलत्रलङ्घनाद्धर्मपीडा भवेत्,
साप्यर्थकामयोर्द्वयोरुपलम्भे शास्त्रकारैरनुमतैवेति । गुरुजनबन्धमोक्षोपायसंधिना 5
मया चैव व्यतिक्रमः कृतस्, तदपि पापं निर्हस्य कियसापि धर्मकलया मां सम-
ग्रयेदिति । अपि खेतदाकर्ण्य देवो राजवाहनः सुहृदो वा किं नु वक्ष्यन्ति' इति
चिन्तापराधीन एव निद्रया परामृश्ये । अदृश्यत च स्वप्ने हस्तिवक्तो भगवान् ।
आह स्म च—'सौम्य उपहारवर्मन्, मा स्म ते दुर्विकल्पो भूत् । यतस्त्वमसि मदंशः ।
शंकरजटाभारलालनोचिता सुरसरिदसौ वरवर्णिनी । सा च कदाचिन्मद्विलोड- 10
नासहिष्णुर्मांशपत्—'एहि मर्त्यत्वम्' इति । अदृश्यत मया च—'यथेह बहुभोग्या
तथा प्राप्यापि मानुष्यकमनेकसाधारणी भव' इति । अभ्यर्थितश्चानया 'एकपूर्वा

गुरुपरिग्रहो गुरुपत्न्यभिलाषस्तच्छ्वाधिनि श्लाघतेऽसौ तथा तस्मिन् ॥ ग्रहाग्रेसरे ग्रहमु-
ख्ये ॥ क्षपाकरे चन्द्रे । "नक्षत्रेशः क्षपाकरः" इत्यमरः ॥ कल्पसुन्दर्या रा-
जपत्न्याः ॥ वदनपुण्डरीकं मुखकमलम् ॥ महर्शनातिरागो महर्शनेच्छा तेन प्रथमोपनतेन
प्रागेव प्राप्तेन ॥ संधुक्षमाणतेजसि प्रवृद्धतेजसि ॥ भुवनविजिगीषा जगद्विजेतुमिच्छा
तत्रोद्यते ॥ कुसुमधन्वनि मदने ॥ यथोचितं यथायोग्यम् ॥ शयनीय शय्याम् ॥ अभजे-
ऽधिष्ठितवान् । क्रियाबलादहमिति पदमध्याहार्यम् ॥ व्यचीचरं चेति ॥ सिद्धप्राय ई-
पद्भ्यूनः [सिद्धः] ॥ कित्विति ॥ परकलत्रलङ्घनं परस्त्रीगमनम् ॥ धर्मपीडा धर्मनाशः ॥ सापि धर्म-
पीडा ॥ अर्थकामयोरुपलम्भे प्राप्ता ॥ शास्त्रकारैर्भन्वादिभिः ॥ अनुमतैवानिषिद्धैव ॥
गुरुजनस्य पितृलोकस्य ॥ मोक्षोपायो मोचनोद्योगस्तत्संधिना । संधिः साधकता ॥
व्यतिक्रमो धर्मनाशरूपः ॥ तदपि पापम् ॥ समग्रयेत्संपूर्णं करिष्यति ॥ अपि त्विति ॥
एतत्कर्म ॥ आकर्ण्य श्रुत्वा ॥ देवो राजवाहनः ॥ सुहृदोऽऽये ॥ किं नु वक्ष्यन्ति किं
नु निन्दां कुर्वन्तीति ॥ अदृश्यतेति ॥ हस्तिवक्तो गजाननः ॥ दुर्विकल्पो दुर्विचारः ॥
सुरसरिद्रङ्गा । सैवासौ कल्पसुन्दरी ॥ वरवर्णिनी । "उत्तमा वरवर्णिनी" इत्य-
मरः ॥ सा गङ्गा ॥ मद्विलोडनं मत्खेलनं तदसहिष्णुस्तदसहनशीला ॥ मर्त्यत्वं मनुष्य-
त्वम् ॥ यथा येन प्रकारेण ॥ इह बहुभोग्या गङ्गात्वेन ॥ तथा तेनैव प्रकारेण ॥
मानुष्यकं मनुष्यशरीरम् ॥ अनेकसाधारणी बहुभोग्या भवेति ॥ अभ्यर्थितः प्रार्थितः ॥

१ उपस्थिते. २ परिग्रहग्रहण. ३ अभिसंधिना. ४ धर्मः कलया ५ समाश्रयेत् ६ अदृश्यत स्वप्ने
भगवान्भर्गः ७ मञ्जटा. ८ ता च कदाचिद्रजाननो जलक्रीडा कुर्वन्नतिव्यगाहत । सा च सपत्नी-
तनयविहिता विलोडनामसहमाना तमशपत्. ९ सोऽप्यहेतुकशापप्रदानात्क्रुद्धस्तामशपत् १० त-
तस्तेन प्रतिशप्ता सा विलक्षेव मामुपसृत्य सगद्गदमगदत्—'स्वामिन्, अहमनवरतभवच्चरणवरिवस्या-

पुनस्तामेवोपचर्ये नावञ्जीवं रमेयम्' इति । तदयमर्थो अन्य एव भवता निरा-
शद्वयः' इति । प्रतिबुध्य च प्रतिबुद्धस्तदकार्षी प्रियारसंकेतव्यांनकारादिस्म-
रणेनाहमन्त्रम् ।

अन्येषु रत्नन्यथावृत्तान्तज्ञो मन्त्रोपपत्तमवर्तन । अथुयन् ज्योतिष्मन्तः
प्रभामयं मन्त्रः । प्रामरञ्च निमिग्मयः कर्ममः । कार्षीपितानामनथ दृष्ट-
तरपरिस्करः सङ्घर्षाणस्फुटनप्रकृतोपस्करः स्मरन्मानुःत्तान्याभिधानानि न
जर्मान्दरपरिभ्यामुत्सभममुपानिष्टम् । अथोपपत्तं मानुश्चद्वारे पुनरिक्कया
प्रथममन्त्रिर्भाषितां वेणुयष्टिपात्राय तथा शान्तिवया च परिष्ठां, स्थापितवया
च प्राकाराभिन्निमलद्वयम् । अधिरत्न पक्षेष्टकाचिनेन गोपुरेपरिष्ठायां

अनया गङ्गाया ॥ एत पूर्ण मस्या उति तथा ॥ तथा द्वितीयम् ॥ उपचर्ये ममे
व्य ॥ यावञ्जीव देवपर्यन्तम् ॥ रमेयं कौण्डिन्ये ॥ तदयमिति ॥ अयमर्थः । त-
ल्लगुन्दरोभोगमन्त्रः ॥ अथ एत मन्त्र एत ॥ निराशद्वयो नाशद्वय इत्यर्थः ॥
प्रतिबुध्य ज्ञात्वा ॥ तदस्मद्विनम् ॥ अन्त्रममममम् ॥

अन्येषु रत्ननि परितोमे ॥ अनन्यथावृत्तिर्भेदवृत्ति ॥ अनन्तो मदन ॥ उपचर्यमिप-
न्वर्षभितोनि तथा । णमन्त्र ॥ अथोपपत्तं मन्त्रम् ॥ अथान्य-दोप प्रापेत्त्वर्थे ॥ ज्योतिष्मन्तः
सूर्यस्य ॥ प्रभामयं दीप्तिरूप मन्त्रः । नाहृष्ये मयद ॥ प्रामरत्नमरनि रमेयर्थे ॥ निमि-
रमयोऽन्वकारमय ॥ कर्ममः पङ्क ॥ कार्षीपितानामन, कर्ममेनाक्त तार्क्षीपिष्टम् । "तेन
रक्तं रागान्" इत्यधिकारं "लातागोचन-" इति सूत्रे "भक्त्यत्कर्मभ्यामुपसन्धानम्"
इति टक् । नीलवस्त्रं ॥ दृष्टवर परिस्कर मन्त्रो मन्त्रेति मः । "कलानन्वः परिस्करः"
इति वैजयन्ती ॥ उपचर्योऽर्द्धाकृत, प्रकृतोपस्करो योग्यसामग्री भेदेति भ तथा ।
"साधनं स्यादुपस्करे" इति वैजयन्ती ॥ मानुश्चत्तानि धार्ष्टीदत्तानि ॥ परिष्ठा
प्राचीरमनिकृष्टखनिम् ॥ उदम्भममुत्कटजन्त्याम् ॥ उपानिष्ट ममीपमगन्ठम् ॥ अ-
थेति ॥ उपपत्तं तावत्स्योपेति तथा ॥ प्रथममनिधापिता प्रागेव स्थापिताम् ॥ आ-
दाय गृहीत्वा ॥ तथा वेणुयष्टिकया ॥ शान्तिवया प्रसारिन्ना ॥ स्थापितयोर्धी-
कृतया च ॥ प्राकारभित्तिमलद्वय लङ्घितवानित्यर्थः ॥ अधिरत्नारोहणं कृत्वा ॥
पक्षेष्टका भिन्नेष्टकास्ताभिश्चितेन कृतेन । "इष्टेष्टपोकामालानाम्-" इति द्रस्वता ॥

विधायिनी न जावार्हा' इत्याकर्ष्य कृपाकान्तमनसा मयोक्तम्-'मिमे, नास्य मापोऽन्यथा भ-
वित्तुमर्हति । पर त्वदनृग्रहार्थमहमात्मनोऽप दिधा विभज्य विकटवर्मनृपस्त्वेव विधित्वापतिप्रहा-
रवर्मात्मजोपहारवर्मात्मना च मर्त्यलोकेऽवतरिष्यामि । एव च कामरूपपाधिपने, कलिद्वर्गनाम्नः
कन्या कल्पसुन्दरी नाम भूत्वा ज्यायसा मदथेन विकटवर्मणा प्रथममत्पीयासमनेहस सगता तस्मि-
न्विकटवर्मणि मन्मूर्तावेव लयमुपगते पुनरुपहारवर्मात्मक कनीयोस मदशमुपलभ्य तेन साक विवि-
धसुखोपभोगमनुभविष्यति । तदयम्- १ रोहिणा.

हेण सोपानपथेन भ्रुवमवातरम् । अवतीर्णश्च बकुलवीथीमतिक्रम्य चम्पका-
 वालिवर्त्मना मनागिवोपसृत्योत्तराहि करुणं चक्रवाकमिथुनरवमशृणवम् ।
 पुनरुदीचा पाटलिपथेन स्पर्शलभ्यविशालसौधकुड्योदरेण शरक्षेपमिव गत्वा
 पुनः प्राचा पिण्डीभाण्डीरखण्डमण्डितोभयपार्श्वेन सैकतपथेन किञ्चिदुत्तरम-
 तिक्रम्य पुनरवाचीं चूतवीथीमगाहिषि । ततश्च गहनतरमुदरोपरचितरन्न- 5
 वेदिकं माधवीलतामण्डपमीषद्विवृतसमुद्रकोन्मिषितभासा दीपवर्सा न्यरूपयम् ।
 प्रविश्य चैकपार्श्वे फुल्लपुष्पनिरन्तरकुरण्टपोतपङ्क्तिभित्तिपरिगतं गर्भगृहम्, अग्नि-
 पतितारुणाशोकलतामयमभिनवकुसुमकोरकपुलकलाञ्छितं प्रसग्रप्रवालपट-

गोपुरोपरि द्वारेण (?) पुरद्वारोपरितलं तत्राधिरोहो यस्येति ॥ सोपानपथेन सोपानमा-
 र्गेणावातरम् ॥ बकुलवीथीं बकुलावलीम् । “वीथिर्गृहाग्रे पङ्क्तौ च” इति वैज-
 यन्ती ॥ चम्पकावालिवर्त्मना चम्पकश्रेणिमार्गेण ॥ मनागिवोपसृत्याल्पमिव गत्वा ॥
 उत्तराह्युत्तरस्यां दिशि दूरे तथा । “आहि च दूरे” इत्याहिप्रत्ययः । अव्ययम् ॥
 करुणं दीनम् ॥ चक्रवाकाः कोकाः । “कोकश्चक्रवाकः” इत्यमरः ॥ रवः
 शब्दः ॥ उदीचोत्तरेणेत्यर्थः ॥ पाटलिपथेन कृष्णवृन्तामार्गेण । “पाटलिः पाटलामोघा
 काचस्थाली फलेरुहा । कृष्णवृन्ता कुबेराक्षी” इत्यमरः ॥ स्पर्शन [लभ्यं] लक्ष्यम् ॥
 विशालं महत् ॥ सौधं राजसदनम् ॥ कुड्यं भित्तिः ॥ शरक्षेपमिव वाणक्षेपभू-
 मिपर्यन्तम् ॥ प्राचा पूर्वेण ॥ पिण्डी तगरः । “पिण्डी स्यात्तगरेऽलावूखर्जूरीभे-
 दयोरपि” इति विश्वः । अथवा “रक्ताशोके तु पिण्डी स्यात्” इति वैजयन्ती ॥ भा-
 ण्डीरो मल्लिका । “भाण्डीरो मल्लिकावन्धः” इत्यजयः ॥ खण्डं समूहः । तेन मण्डि-
 तावुभौ पार्श्वौ यस्येति तेन ॥ उत्तरमुत्तरप्रदेशम् ॥ अवाची प्रतीचीम् (?) ॥ ततश्चेति ॥
 गहनतरमतिगहनम् ॥ उदरे मध्य उपरचिता कृता रत्नवेदिका यस्मिन्निति ॥ माधवी
 वासन्ती ॥ ईषदल्पम् ॥ विवृत उद्घाटितः ॥ समुद्रकः संपुटकः ॥ उन्मिषित-
 भासा निःसृतदीप्त्या ॥ न्यरूपयमपश्यम् ॥ एकपार्श्वे एकस्मिन्भागे ॥ फुल्लपुष्प
 विकसितप्रसूनम् ॥ निरन्तरमन्तररहितम् ॥ कुरण्टपोता अल्पपीतकुरवकाः । “कुर-
 ण्टस्तु सुपीतकः” इत्यमरः । तेषां पङ्क्तिः सैव भित्तिस्तत्परिगतं तद्युक्तम् ॥ गर्भ-
 गृहं गर्भगारम् ॥ अग्निपतिताः पृथिव्यां लग्ना अरुणा आरक्ता अशोकलता
 अशोकशाखास्तन्मयम् ॥ अभिनवा नूतनाः कुसुमकोरकाः पुष्पमुकुलास्त एव पुलका-
 स्तैर्लाञ्छितं चिह्नितम् ॥ प्रत्यग्रं नूतनं प्रवालपटल पल्लवसमूहस्तेन पाटलं श्वेतर-

लपाटलं कपाटशतश्च प्राधिभम् । तत्र चाग्नीन्तोर्नीर्णं कुमुदशयनं, मुग्धो-
 पकरणसन्तुमर्भाथ कमन्दिनीपन्नाशमंपृष्टाः, दन्तमयमन्तालदन्तः, मुग्धमर्गलि-
 लभग्निथ भृद्धारकः । समुप्राणस्य मुग्धं विश्रान्तः परिमल्लमानशयवन्नपा-
 प्राणिपम् । अथोपं च मन्दमन्दं पदशब्दम् । अन्वितं संतनगुर्जाज्ञिर्गन्ध र-
 ७ क्ताशोक्तकन्यापार्थिव्यर्वात्ताह्वर्याष्टः स्थितोर्जास्य । सा च मुग्धः सुपीमकामा
 शनमप्येव तत्र मामदृष्ट्वा चत्वरण्यर्थाष्ट । व्यक्तजन मत्तनज्जमीर कण्ठराम-
 वल्लभदृष्टां गिरम्—' व्यक्तर्मास्य विप्रलब्धा । नास्युपायः प्राणिनम् । अयि
 तदय, किमिदमकार्यं कार्यार्थद्वयान्य नदमभवेन किमेवमुत्तम्यासि । भग
 वन्पञ्चाण, कन्तापरायः हृत्तो मया यदेवं कार्मि, न च भस्मीकरोपि'
 10 र्जात । अथात्माविर्भूय विद्वन्दीपभाजनो 'भाग्मानि ननु बहवगलं भवन्ता
 चित्तजन्मनो यदमुप्य जीवितभवा रतिगच्छन्ता कर्त्तव्यता, धनुर्वाष्टिर्भूलताभ्यां,
 क्तम् ॥ प्राणिभ्यांशयम् ॥ तत्र जेनि ॥ मन्तोर्णी मुग्धमरणं संमन्तम् ॥ तदुप
 शयनं पुष्पयक्तं पर्यङ्गम् ॥ मुग्धमर्गमुपकरणस्युनि मर्गं येषामिनि ॥ तस्मिन्नीपन्ना-
 शाना कमन्दिनीपन्नाशाम् ॥ मुग्धा श्रेया ॥ मुग्धमर्गलिच्छ मुग्धोदकं तेन भ
 ग्नि पृग्नि ॥ भृद्धारकं पात्रम् । "भृद्धार कनतालता" इत्यमर ॥ सम-
 पविश्य प्रविश्य (१) ॥ मुग्धं यद्विहाहृदम् ॥ परिमल्ल मन्ताम् ॥ अशिथयान्नमाशित्य-
 वन्नम् ॥ आवागिपम् । "वा मन्तोपाशेन" ॥ अश्राप श्रुतान् ॥ पदशब्द
 चरणशब्दम् ॥ क्ताशोक्तकन्यास्य पार्थिव्यर्वात्ताह्वर्याष्टिर्गन्धेनि ॥ सुपीम गिशिर-
 कामो यस्याः सा । "सुपीम गिशिरो जट" इत्यमर ॥ शनमप्येव ॥ तत्र महेत-
 गृह ॥ नल्लवद्वयर्धम् ॥ अव्यभिष्ट व्यथा प्रापत्यर्धः ॥ व्यमृजद्विममर्जेत्यर्धः ॥ वल्लु-
 मुन्दगे मद्रदो यस्या तथा नाम ॥ गिरं तानम् ॥ व्यक्तं प्रकृतम् ॥ विप्रलब्धा
 प्रवाग्नि ॥ प्राणिनृ जीवितम् ॥ अग्निनि मेदोक्तया तौमल्लानन्त्रणे ॥ इदं प्रकृतम् ॥
 अकार्यमदृश्यम् ॥ अव्यवस्य मिश्रित्य ॥ तदमभवेन कार्यमभवेन ॥ उत्तम्य
 स्युत्तम भवामि ॥ पञ्चाण मदन ॥ दहामि दाहमात्रं करोपि । परतु न भ-
 स्मीकरिष्यमीति । अस्मीकरणे दुःखानुभवव्यथा न स्यादिति भावः ॥ अथाहमि-
 नि ॥ आविर्भूय प्रकटीभूय ॥ विद्वन्दीपभाजन उद्गाटिनदीपपात्र ॥ भाग्मानिनि
 सकोषकामिनीसञ्चयनम् । "कोपना सैव भाग्मिनी" इत्यमर ॥ भवत्या त्वयेत्यर्थः ॥
 चित्तजन्मनो मदनस्य ॥ यद्यस्मान् ॥ अमुप्य चित्तजन्मनः ॥ जीवितभूता प्राण-
 भूता ॥ रतिस्वद्वार्या ॥ आकृत्याकारेण ॥ कर्त्तव्यताधिसोपिता(क्षिता) ॥ धनुर्वाष्टिर्भूलता-

भ्रमरमालामयी ज्या नीलालकद्युतिभिर्' अस्त्राण्यपाङ्गवीक्षितवृष्टिभिर्, महारजनध्वजपटांशुकं दन्तच्छदमयूखजालैः, प्रथमसुहृन्मलयमारुतः परिमलपटीयसा निःश्वासपवनेन, परभृत (?)मतिमञ्जुलैः प्रलापैः, पुष्पमयी पताका भुजयष्टिभ्यां, दिग्विजयारम्भपूर्णकुम्भमिथुनधुरोजकुम्भयुगलेन, क्रीडासरो नाभिमण्डलेन, संनाहरथः श्रोणिमण्डलेन, भवनरत्नतोरणस्तम्भयुग- 5 लमृरुयुगलेन. लीलाकर्णकिसलयं चरणतलप्रभाभिः । अतः स्थान एव त्वां दुनोति मीनकेतुः । मां पुनरनपराधमधिकमायासयतीत्येष एव तस्य दोषः । तत्प्रसीद मुन्दरि, जीवय मां जीवनौषधिभिरिवापाङ्गैरनङ्गभुजङ्गदष्टम्' इत्याश्लिष्टवान् । अरीरमं चानङ्गरागपेशलविशाललोचनाम् । अवसितार्था चारक्तवैलितेक्षणामीपत्स्वेदरेखोद्भेदजर्जरितकपोलमूलामनर्गलकैलकलप्रलापि-

भ्या भ्रुवल्लीभ्याम् ॥ भ्रमरमाला भ्रमरपङ्क्तिस्तन्मयी तत्प्रचुरा ॥ ज्या मौर्वी । "मौर्वी ज्या सिञ्जिनी गुणः" इत्यमरः ॥ नीला श्यामा येऽलकाः कुन्तलास्तेषां द्युतिभिः कान्तिभिः ॥ अस्त्राणि शस्त्राणि ॥ अपाङ्गवीक्षितं नेत्रप्रान्तदर्शनं तद्वृष्टिभिः ॥ महारजनं क्रुद्धमम् । "स्यात्कुसुम्भं वङ्गिरिखं महारजनमित्यपि" इति [अमरः] । तद्युक्तो यो ध्वजरटः पताकावस्त्रं तस्यांशुरेवांशुकम् ॥ दन्तच्छद ओष्ठः ॥ प्रथमसुहृन्मुख्यमित्रम् ॥ मलयमारुतो मलयवायुः । "समीरमारुतमरुत्" इत्यमरः ॥ परिमलपटीयमा साँगन्ध्यसमर्थेन ॥ परभृत कोकिलम् ॥ अतिमञ्जुलैरतिमनोज्ञैः । "मनोज्ञं मञ्जु मञ्जुलम्" इत्यमरः ॥ पताकालपचिह्नम् ॥ दिग्विजयारम्भे शकुनार्थं पूर्णकुम्भमिथुनं पूर्णवटद्वन्द्वम् ॥ उरोजकुम्भौ स्तनकलशौ । तयोर्युगलेन युग्मेन । "युग्म तु युगल युगम्" इत्यमरः ॥ मीनो (!) मत्स्यः ॥ क्रीडासरोः खेलासरोवरम् ॥ संनाहरथः सद्गामार्थ(यं) सज्जीकृतो रथः ॥ रत्नयुक्तौ तोरणस्तम्भौ तयोर्युगलम् ॥ कर्णकिसलयं कर्णपल्लवम् । "पल्लवोऽस्त्री किसलयम्" इत्यमरः ॥ अतो हेतोः ॥ स्थाने युक्तमित्यर्थः । "युक्ते द्वे सांप्रतं स्थाने" इत्यमरः ॥ दुनोति दुःखितां करोति ॥ मीनकेतुर्मदनः ॥ अनपराधमपराधरहितम् ॥ अधिकं बहु ॥ आयासयति क्लेशयति ॥ एष मदीयस्वरूपः ॥ तस्य मदनस्य ॥ जीवनौषधिभिरिवापाङ्गैरित्यत्रोपमेयोपमानभावश्चन्द्रमुखवज्ज्ञेयः ॥ अनङ्ग एव भुजङ्गः सर्पस्तेन दष्टम् । मामिति प्रागुदीरितपदेनान्वितम् ॥ आश्लिष्टवानालिलिङ्गैत्यर्थः ॥ अरीरममिति ॥ अनङ्गरागेण मदनरागेण पेशले रम्ये विशाले लोचने यस्यास्ताम् ॥ अवसितः समाप्तोऽर्थो रेतःपतनरूपं प्रयोजनं यस्याः ॥ वलित वक्रितमीक्षणमवलोकनं यस्याः । "ईक्षणं दर्शने दृष्टौ" इति विश्वः ॥ स्वेदरेखा घर्मराजिस्तस्या उद्भेदः प्रारम्भस्तेन जर्जरितं क्लिष्टं कपोलमूलं यस्यास्ताम् ॥ अनर्गलोऽप्रतिहतः कलकलः कोलाहलस्तं प्रलप-

नीमैरणदशनतरस्तापिण्यन्तिकरादनर्थपरिभ्रुभाहीमान्तामिव लक्षायत्ता मा-
 नसो जारीसो च भारणां शिथिलयत्नान्मानपि नया ममानार्थमापाद्यम् ।
 तन्भर्णांमुक्तसंगतो ग्नातमानिके रिसो मनुभक्त्या निर्गर्गित्तारिपानिगे-
 द्वाविश्रम्भो क्षणपतातेष्टानि । पुनरुदमुष्णमायनं च निःशाम्य किञ्चिन्नीन-
 ७ द्वाष्टः सर्वात्तमप्रार्थनाभ्यां मुजाभ्यामेनामननिपीडं परिगण्य नातिरिच-
 द्मन्नुस्वपम् । अत्रमुष्णो नृ ना 'यतिः प्रयागि नाथ, प्रयातमेव मे जातिनं
 गणय । नय मामाथ । न चेदसौ दानजनो निप्रयोजनः' इत्यर्थित्यसतंग-
 तामर्नपीन । प्रताप्यं च नाम- 'प्राय मन्ने, कः सचेतनः सियमभिताम
 यमाना नाभिनन्दति । यतिः मनुभ्रानिश्चयन्ताभिर्गो रगचनप्रिचारं मद्
 10 पादष्टम् । आदर्शय रानि नते मत्सादृश्यगर्भ चित्तपटम् । आनन्दे च 'कि
 मियमाकृतः पुण्डरीकान्दयस्य पारमात्मा न वा' इति । 'वात्मात्मा इति
 नूनमसौ वदन्ति । इति भूयो- 'यथेवम्, 'भक्ति तापि तापसी देशान्तर-

शीनि प्रयागिनी तास ॥ 'अथयश्चन आरकद्वी (५) तरुतरस्य तपस्यापिच दान न-
 ह्यनितने अस्यानाभिति व्यापयतादायीतिशयसोतन स्यज्यमे । अथन नदशनत
 रन् रन्नना तन्पार्थण रथ दृष्टातने सस्या इति वा ॥ श्रुताही नि म
 हावयाम ॥ लक्षयिता दृष्टा ॥ मानसो जारीसो च भारणा ॥ 'असौ भारणा यनु
 भीतिक नृ निर्गणम् । मानस नृ मनीना स्यादाश्रमेपु तिसर्पणम् । अभ्यास धा
 स्येद्रेतो यावत्स्यात्कनिनिर्द्वेति " इति पाठस्यायने तानजाने ॥ तथा नाधिकया ॥
 ममानार्थमापाद्य समपाद्यम् ॥ तदिति ॥ तिसुक्तां च तौ मयनी चेति । अनादिष्टमिवा-
 विनि भाव ॥ र्नातमानिके मुन्नानाममसोचिनम् ॥ 'तिन्तो व्यापारम् ॥ अतिवृद्धिश्र-
 म्भावनिगुतशिवायो ॥ तर्णां तन्निष्कादम् ॥ असादिष्टारोपी । "ष्टा गतिनिवृत्ता"
 इत्यस्य रूपम् ॥ आयन दीर्घम् ॥ एना नागितान ॥ पण्डित्यान्निङ्गु ॥ अश्रु
 मुमे चम्या इति ॥ प्रयातमेव गतमेव ॥ गणय जानीहीत्यर्थ ॥ अयो मह्य ॥
 निप्प्रयोजनोऽकिञ्चित्कर इति चायत ॥ अजाति प्रगतिहयमेहनम् । "पाणिनि-
 कुञ्ज" प्रमृनिन्तौ युवावज्जलिः पुमान्" इत्यमर, ॥ आनमता शिरोभूषणताम् ॥
 अर्नपीन । "णित् प्रापणे" इत्यस्य द्विकर्मकता ॥ अभितामयमानामाभकमियनेऽसौ
 तथा । स्वयमनुरक्तामित्यर्थ ॥ नाभिनन्दति न स्वीति ॥ यदीनि ॥ अजिमधिरभि-
 प्रायः ॥ आचर कुर्वित्यर्थः ॥ अपिचार विनाररहितम् ॥ आदर्शयेति ॥ रहस्ये-
 कान्ते ॥ [मत्सादृश्यगर्भ] मत्सदृशरूपयुक्तम् ॥ इयमाकृतिश्चित्रपटस्था ॥ पारमुत्कट-
 ताम् ॥ काप्यपरिमितशक्तिः ॥ तापसी तपास्विनी ॥ देशान्तरभ्रमणेनानेकदेशगम-

१ अकरुण. २ अतिरुट. ३ तदावयोर्वियोगकाले समुपायाते पुनरुदमुष्णम्.

भ्रमणलब्धप्रागल्भ्या मम च मातृभूता । तयेदमालेख्यरूपं पुरस्कृत्याहमुक्ता-
 'सोऽस्ति तादृशो मन्त्रो येन त्वमुपोषिता पर्वणि विविक्तायां भूमौ पुरोहि-
 तैर्हुतमुक्ते सप्तार्चिषि नक्तमेकाकिनी शतं चन्दनसमिधः, शतमगुरुसमिधः, क-
 पूर्मुष्टीः, षट्पत्राणि च प्रभूतानि हुत्वा भविष्यस्येवमाकृतिः । अथ चा-
 ल्हायप्यसि घण्टाम् । घण्टापुटकणिताहूतश्च भर्ता भवस्यै सर्वरहस्यमाख्याय 5
 निर्मीलिताक्षो यदि त्वामालिङ्गेत्, इयमाकृतिरमुमुपसंक्रामेत् । त्वं तु भविष्यसि
 यथा पुराकारैव । यदि भवस्यै भवत्प्रियाय चैवं रोचेत, न चास्मिन्विधौ वि-
 संवादः कार्यः' इति । वपुश्चेदिदं तवाभिमतं सह सुहृन्मन्त्रिभिरनुजैः पौर-
 जानपदैश्च संप्रधार्य तेषामप्यनुमते कर्मण्यभिमुखेन स्थेयम्' इति । स नि-
 यतमभ्युपैष्यति । पुनरस्यामेव प्रमदवनवाटीशृङ्गाटिकायामार्थर्वणिकेन विधिना 10
 संज्ञापितपशुनाभिहुत मुक्ते हिरण्यरेतसि तद्धूमशमनेन संप्रविष्टेन मयास्मिन्नेव
 लतामण्डपे स्थातव्यम् । त्वं पुनः प्रगाढायां प्रदोषवेलायामालपिष्यसि

नेन लब्धं प्रागल्भ्यं प्रगल्भता ययेति सा ॥ तथा तापस्या ॥ तादृशः प्रभाववानित्य-
 र्थः ॥ उपोषिताहारवर्जिता । " उपवासः स विज्ञेयः सर्वाहारविवर्जितः " इति स्मृतेः ॥
 पर्वण्यमावास्यादौ ॥ विविक्ताया पूतायाम् । विजनायां वा । " विविक्तं पूतविजनौ "
 इति ॥ पूर्वं हुतः पश्चान्मुक्तस्तस्मिन् ॥ सप्तार्चिष्यग्नौ । " सप्तार्चिर्दमुनाः शुक्रश्चित्र-
 जानुर्विभावसुः " इत्यमरः ॥ नक्तं रात्रौ ॥ एकाकिनी । " एकादाकिनिच्चासहाये "
 इत्याकिनिचप्रत्ययः । अद्वितीयेत्यर्थः ॥ समिध इति द्वितीयावहुवचनम् । " काष्ठं दार्वि-
 न्धन त्वेध इध्ममेधः समित्स्त्रियाम् " इत्यमरः ॥ कर्पूरमुष्टीर्बद्धकरपरिमितकर्पूरानित्यर्थः ।
 " मुष्टिर्बद्धकरे " इति विध्वः ॥ प्रभूतानि प्रचुराणि ॥ भविष्यसीति ॥ एवमाकृतिश्चित्र-
 फलकलिखिताकृतिः ॥ कणितं प्रतिशब्दः । " कणितं प्रतिशब्दः स्याद्वीणानादः " इति ॥
 सर्वरहस्यं समस्तगुप्तविषयम् ॥ उपसंक्रामेत्संक्रान्ता भविष्यतीत्यर्थः ॥ पुराकारा पूर्वाकृ-
 निः ॥ भवत्यै तुभ्यमित्यर्थः ॥ भवत्प्रियाय त्वद्गर्त्रे ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारोदितम् ॥ अस्मि-
 न्विधावस्मिन्प्रयोजने ॥ विसंवादः । " विसंवादोऽन्यथाभावः " इति वैजयन्ती ।
 अन्यथाभावो न कार्यः ॥ इदं वपुरन्यथाभूतम् ॥ अभिमतं संमतम् ॥ सुहृद्भिर्वा-
 न्ववैः ॥ मन्त्रिभिः प्रधानैः ॥ अनुजैः कनिष्ठभातृभिः ॥ संप्रधार्य निश्चित्य । " निर्णयः
 संप्रधारणम् " इति ॥ तेषां पूर्वोक्तानाम् ॥ अनुमते संमते ॥ कर्मणि कार्ये ॥ शृङ्गाटि-
 कायामल्पचतुष्पथे । " शृङ्गाटकचतुष्पथे " इत्यमरः ॥ आथर्वणिकेन पुरोहितेन ॥
 संज्ञापितो मारितो यः पशुस्तेन । " संज्ञापितं विशसितं समलब्धम् " इति वररुचिः ॥
 अभिहुत्य हुत्वा ॥ हिरण्यरेतस्यग्नौ । " हिरण्यरेता हुतभुग्दहनः " इत्यमरः ॥ त्वं पु-
 नरिति ॥ प्रगाढायामतिदृढायाम् । " गाढवाढदृढानि च " इत्यमरः ॥ प्रदोषवे-

कृष्णे कृतनर्माभिना रिक्तत्वर्माणम्- 'भूर्तोऽसि नमस्कृतञ्च । मदनुग्रहलब्धे
 नापि रूपेण लोहलोचनोन्मत्तयमानेन मन्मथनीर्गभ्रमांशुव्याम । नाह-
 मान्मतिनाशाय तेनालोन्थापनमान्मथेयम्' इति । श्रुतं नः नः स यद्वादेव्यानि
 नन्मत्तमं तांतिन्युपागत्य निर्देवियायां । ततः परममैत श्लाघायाम् । मन्पद-
 १ निवर्ताने चोपतने पृक्तं कृत्या प्रमात्रेय' इति । सा 'तथा' इति श्लाघ्योपदेव्यापि
 मदनुग्रहमात्रेणानुग्रहमन्मथनीर्गभ्रमांशुव्याम । अहमापि यथाप्रवेष्टं
 निगन्तुं नन्मत्तमममयापिपम् ।

“ अथ सा मन्मथनीर्गभ्रमांशुव्याम । अतिष्ठत्तन्मते स दुर्मतिः ।
 अभ्रमन्त पारिजानपदेऽप्यमदुतायमाना वार्ता- 'राजा रिक्त रिक्तत्वर्मा
 १० देवीमन्त्रचलेन देवयोग्यं नृपुत्राणांशुव्याम । नृनपेय रिक्तत्वर्मा नातिरु-
 न्याणः । तत्र तथा प्रमात्रेय । मांमन्त्रान्तःपुरांपरने म्माप्रमाहर्षय मं
 पायः रिक्त्यायमर्थः । तथाऽहं बृहस्पतिर्मानिमर्षादिभिर्मान्त्राभिरप्यभ्युत्तानुप-
 नः । यथेवं भारि नान्यद्वनःपरमांश्च रिक्तः इत्यम् । अचिन्त्यो रि मांणम-
 न्त्रांपरीनां मभारः' इति मन्त्रेषु लोहप्रसादेषु, प्राप्ते परादेवमे, प्रगाढायां

स्यात्ता मन्त्राणांमन्त्रे ॥ आरुपिभ्यमि परिश्रमि ॥ कृत नर्मभिन्न परिहामरभिनं
 मयेति सा । “ इतिरिपिगीहामा र्त्ताप लोन्वा च नर्म च ” इत्यमरः ॥ भूर्तो वज्रकः ।
 “ पापे र्त्तु वज्रकः ” इति [अमरः] ॥ अद्वयञ्च कृतमतागतिः ॥ मन्त्रग्रहलब्धेन म-
 त्रमात्रमानेन ॥ लोहलोचनाना लोहनेत्राणामन्त्रमात्रमात्रतीनि तथा तेन ॥ आत्म-
 विनाशाय नामरण्याय ॥ तेनालोन्थापन भुवयिशेषोत्पादनम् ॥ स रिक्तत्वर्मा ॥ तत्र
 इति ॥ ज्ञान्यामि ज्ञानादि ॥ प्रमात्रेय प्रोष्ठय ॥ अनृत्तमन्त्रमर्गाणामंपूर्णमुत्तरेण्डा ॥
 कथमथमपि मत्तया मवन्नेन ॥ आरामं ममतिस्थानम् ॥ अयापिमम (म) प्रापम् ॥

अंथेति ॥ मत्तहाशिन्युत्तमाह्वता । “ परारोरा मत्तहाशिन्युत्तमा परवर्णिनी ”
 इत्यमरः ॥ नमर्थे मरुपदिष्ट प्रयोजनम् ॥ अन्वतिष्ठत्करोदित्यर्थः ॥ स दुर्मतिर्विक-
 टवर्मा ॥ पारिजानपदेषु नागरिकलोकात्मनेषु ॥ अदुतायमानाश्चर्यायमाणा ॥ वार्ता
 प्रवृत्तिः ॥ देवी पदराज्ञी । “ देवी कृताभिषेकायाम् ” इत्यमरः ॥ मन्त्रचलेन म-
 न्त्रमामर्थ्येन ॥ देवयोग्य देवादिम् ॥ नातिरुन्याणो नातिशुभः ॥ स्वाप्नमहिषी ।
 “ कृताभिषेका महिषी ” इत्यमरः ॥ तथादीनि ॥ बृहस्पतिप्रतिमा गुरुसमाना बु-
 द्धिर्येषामिति तैः ॥ मन्त्रिभिः प्रधानैः ॥ अभ्युत्त वितवर्ष ॥ अनुमतोऽनुमोदितः ॥
 जावि भाविष्यत् ॥ अतःपरमेतदधिकम् ॥ प्रसृतेष्वितस्ततो गतेषु ॥ लोकप्रवादेषु जन-

प्रौढतमसि प्रदोपवेलायामन्तःपुरोद्यानादुदैरयदूर्जटिकण्ठधूम्रो धूमोद्गमः ।
 क्षीराज्यदधितिलगौरसर्पपवसामांसरुधिराहुतीनां च परिमलः पवनानुसारी
 दिशिदिशि प्रावात्सीत् । प्रशान्ते च सहसा धूमोद्गमे तस्मिन्नहमविशम् ।
 निशान्तोद्यानमागमच्च गजगामिनी । आलिङ्ग्य च मां सस्मितं समभ्यधत्— 5
 'धूर्त. सिद्धं ते समीहितम् । अवसितश्च पशुरसौ । अमुष्य प्रलोभनाय त्वदादि-
 ष्टया दिशा मयोक्तम्—'कितव, न साधयामि ते सौन्दर्यम् । एवं सुन्दरो हि त्वम-
 प्परसामपि स्पृहणीयो भविष्यसि, किमुत मानुषीणाम् । मधुकर इव निस-
 र्गचपलो यत्रक्वचिदासज्जति भवादृशो नृशंसः' इति । तेन तु मे पादयोर्निप-
 त्याभिहितम्— 'रम्भोरु, सहस्र मत्कृतानि दुश्चरितानि । मनसापि न चिन्तये- 10
 यमितः परमितरनारीम् । त्वरस्व प्रस्तुते कर्मणि' इति । तदहमीदृशेन वैवा-
 दिकेन नेपथ्येन त्वामभिसृतवती । प्रागपि रागाग्निसाक्षिकमनङ्गेन गुरुणा
 दत्तव तुभ्यमेपा जाया । पुनरपीमं जातवेदसं साक्षीकृत्य स्वहृदयेन दत्ता' इति

वार्तासु ॥ प्राप्ते पर्वदिवसेऽमावास्यायाम् ॥ प्रौढतमसि गाढतमसि ॥ अन्तःपुरस्योद्यानमुपव-
 नम् ॥ उदैरयदुदगमत् ॥ धूर्जटिर्महादेवस्तस्य कण्ठस्तद्वद्धूम्रः कृष्णलोहितः । “ धूम्र-
 धूमलौ कृष्णलोहिते ” इत्यमरः ॥ धूमोद्गमो धूमप्रारम्भः ॥ क्षीरं दुग्धम् । “ दुग्धं
 क्षीरं पयः समम् ” इत्यमरः ॥ आज्यं घृतम् । “ घृतमाज्यं हविः सर्पिः ”
 इत्यमरः ॥ दधि प्रसिद्धम् ॥ तिलाश्च गौरसर्पपाः सिद्धार्थाः । “ सिद्धार्थस्त्वेष
 धवलः ” इत्यमरः ॥ वसा वपा । “ हन्मेदस्तु वपा वसा ” इत्यमरः ॥ मांसं
 पललम् । “ पिशितं तरस मांसं पललं क्रव्यमामिषम् ” इत्यमरः ॥ रुधिरं
 रक्तम् ॥ परिमलो गन्धः ॥ पवनानुसारी यथावायुगामी ॥ दिशिदिशि प्रति-
 दिशम् ॥ प्रावात्सीदागच्छदित्यर्थः ॥ प्रशान्ते विनष्टे ॥ निशान्तोद्यानं गृहोपवनम् ।
 “ निशान्तपस्त्यसदनम् ” इत्यमरः ॥ समभ्यधत्तोवाचेत्यर्थः ॥ धूर्तेति संबोधनम् ॥
 समीहितमीप्सितम् ॥ अवसितोऽवसानं प्राप्तः ॥ अमुष्य प्रलोभनाय विकटवर्मप्र-
 लोभनार्थम् ॥ त्वदादिष्टया दिशा त्वदादिष्टेन मार्गेणेत्यर्थः ॥ कितवेति ॥ स्पृह-
 णीयोऽभिलषणीयः ॥ मानुषीणां मनुष्यस्त्रीणाम् ॥ मधुकर इव भ्रमरवत् ॥ चपल-
 श्चलः ॥ यत्रक्वचिद्यत्रकुत्रापि ॥ आसज्जत्यासक्तो भवति ॥ भवादृशस्त्वत्स-
 दृशः ॥ नृशंसः क्रूरः ॥ तेन विकटवर्मणा ॥ अभिहितमुक्तम् ॥ सहस्व । “ षह
 मर्षणे ” । आत्मनेपदम् ॥ मत्कृतानि मयाचरितानि ॥ मे मनसापि ॥ इतरनारीमन्यना-
 यिकाम् ॥ त्वरस्व त्वरां कुरु ॥ प्रस्तुत उपक्रान्ते ॥ वैवाहिकेन विवाहसंबन्धि-
 ना ॥ नेपथ्येन वेपेण ॥ रागाग्निरिच्छाग्निः ॥ अनङ्गेन मदनेन ॥ जातवेदसमग्निम् ।

प्रपदेन चरणपृष्ठे निष्पीडयोत्क्षिप्तपादपार्श्वेणरितरेतरव्यतिषक्तकोमलाङ्गुलिद-
 लेन भुजलताद्वयेन कन्धरां ममावेष्टय सलीलमाननमानमय्य स्वयमुन्नमितमु-
 खकमला विभ्रान्तविशालदृष्टिरसकृदभ्यचुम्बत् । अथैनाम् 'इहैव कुरण्टक-
 गुल्मगर्भे तिष्ठ, यावदहं निर्गत्य साधयेयं साध्यं सम्यक्' इति विसृज्य तामुप-
 5 सृज्य होमानलप्रदेशमशोकशाखावलम्बिनीं घण्टामचालयम् । अकूजच्च सा तं
 जनं कृतान्तदूतीवाहयन्ती । प्रावर्तिषि चाहमगुरुचन्दनप्रमुखानि होतुम् ।
 आयासीच्च राजा यथोक्तं देशम् । शङ्कापन्नमिव किञ्चित्सविस्मयं विचार्य
 तिष्ठन्तमब्रवम्— 'बृहि सखं भूयोऽपि मे भगवन्तं चित्रभानुमेव साक्षीकृत्य ।
 न चेदनेन रूपेण मत्सपत्नीरभिरमयिष्यसि ततस्त्वयीदं रूपं संक्रामयेयम्'
 10 इति । स तदैव 'देव्येवेयम्, नोपधिः' इति स्फुटोपजातसंप्रत्ययः प्रावर्तत शप-
 थाय । स्मित्वा पुनर्मयोक्तम्— 'किं वा शपथेन । कैव हि मानुषी मां परि-
 भविष्यति । यद्यप्सरोभिः संगच्छसे, संगच्छस्व कामम् । कथय कानि ते
 रहस्यानि । तत्कथनान्ते हि त्वत्स्वरूपभ्रंशः' इति । सोऽब्रवीत्— 'अस्ति वद्धो
 मत्पितुः कनीयान्भ्राता प्रहारवर्मा । तं विषान्नेन व्यापाद्याजीर्णदोषं ख्याप-
 15 येयमिति मन्त्रिभिः सहाध्यवसितम् । अनुजाय विशालवर्मणे दण्डचक्रं पुण्डूदे-
 शाभिक्रमणाय दित्सितम् । पौरवृद्धश्च पाञ्चालिकः परित्रातश्च सार्थवाहः खन-

“जातवेदास्तनूनपात्” इत्यमरः ॥ प्रपदं पादाग्रम् । “पादाग्रं प्रपदम्” इ-
 त्यमरः ॥ इतरेतरं परस्परम् ॥ व्यतिषक्त मिलितम् ॥ कन्धरां ग्रीवाम् ।
 “शिरोधिः कन्धरेत्यपि” इत्यमरः ॥ अथेति ॥ कुरण्टकाः पीतकुरवकाः ।
 “तत्र शोणे कुरवकस्तत्र पीते कुरण्टकः” इत्यमरः । तेषां गुल्मः स्तम्बः । “अप्रकाण्डे
 स्तम्बगुल्मौ” इत्यमरः ॥ साध्यं कार्यम् ॥ अशोकशाखावलम्बिनीमशोकस्कन्धव-
 द्दाम् ॥ अचालयं चालितवानस्मि ॥ सा घण्टा ॥ त जन विकटवर्मरूपम् ॥
 कृतान्तदूतीव यमदूतीव ॥ प्रावर्तिषि प्रवृत्तोऽभवम् ॥ आयासीदागतवान् ॥ शङ्काप-
 न्नमिव प्राप्तसस्यमिव ॥ तिष्ठन्तं विकटवर्माणम् ॥ चित्रभानुमग्निम् । “चित्रभानु-
 विभावसुः” इत्यमरः ॥ अभिरमयिष्यसि क्रीडयिष्यसि ॥ संक्रामयेयं योजयेयम् ॥
 देव्येवेयं राज्येवेयम् ॥ उपधिः कपटम् ॥ उपजातसंप्रत्ययः प्राप्तविश्वासः ॥ स्मित्वे-
 पद्वास्य कृत्वा ॥ मानुषी मनुष्यस्त्री ॥ परिभविष्यति पराभवं करिष्यति ॥ कामं
 यथेष्टम् ॥ रहस्यानि गोप्यानि ॥ विषान्नेन विषसष्टकान्नेन ॥ व्यापाद्य मारयित्वा ॥
 अजीर्णदोषं विपूचिकाम् ॥ अध्यवसितं निश्चितीकृतम् ॥ दण्डचक्रं सेनाचक्रम् ।
 “दण्डो यमे मानभेदे लगुडे दमसैन्ययोः” इति विश्वः ॥ पुण्डूदेशाभिक्रमणाय
 तद्देशग्रहणाय ॥ दित्सित दातुमजिलपितम् ॥ पाञ्चालिकस्तन्नामा ॥ परित्रातो

तिनाम्नो यवनाद्भ्रमेकं वसुंधरामूल्यं लघीयसार्धेण लभ्यमिति ममैकान्तेऽमन्त्र-
येताम् । गृहपतिश्च ममान्तरङ्गभूतो जनपदमहत्तरः शतहलिरलीकवादशी-
लमवलेपवन्तं दुष्टग्रामण्यमनन्तसीरं जनपदकोपेन घातयेयमिति दण्डधरानु-
द्धारकर्मणि मत्प्रयोगान्नियोक्तुमभ्युपागमत् । इत्थमिदमचिरप्रस्तुतं रहस्यम्' इत्या-
कर्ण्य तम् 'इयत्तवायुः । उपपद्यस्व स्वकर्मोचितां गतिम्' इति च्छुरिकया 5
द्विधाकृत्य कृत्तमात्रं तस्मिन्नेव प्रवृत्तस्फीतसर्पिषि हिरण्यरेतस्यजुहवम् । अ-
भूचासौ भस्मसात् । अथ स्त्रीस्वभावादीपद्विह्वलां हृदयवल्लभां समाश्वास्य
हस्तकिसलयेऽवलम्ब्य गत्वा तद्गृहमनुज्ञयास्याः सर्वाण्यन्तःपुराण्याहूय सद्य
एव सेवां दत्तवान् । सविस्मितविलासिनीसार्धमध्ये कंचिद्विह्वल्य कालं विसृ-
ष्टावरोधमण्डलस्तामेव संहतोरुमूरूपपीडं भुजोपपीडं चोपगूह्य तल्पेऽभिरमय- 10
न्नल्पामिव तां निशामत्यनैपम् । अलभे च तन्मुखात्तद्राजकुलस्य शीलम् । उषसि
स्नात्वा कृतमङ्गलो मन्त्रिभिः सह समगच्छे । तांश्चाब्रवम्— 'आर्याः, रूपेणैव
सह परिवृत्तो मम स्वभावः । य एष विषान्नेन हन्तुं चिन्तितः पिता मे स
मुक्त्वा स्वमेतद्राज्यं भूय एव ग्राहयितव्यः । पितृवदमुष्मिन्वयं शुश्रूषयैव वर्ता-
महे । न ह्यस्ति पितृवधात्परं पातकम्' इति । भ्रातरं च विशालवर्माण- 15

रक्षितः ॥ सार्धवाहस्तन्नामा ॥ वज्र हीरकम् ॥ वसुंधरामूल्यं पृथ्वीमूल्यम् ॥ अ-
मन्त्रयेताम् कथयेताम् ॥ गृहपतिर्ग्रामाध्यक्षः । "ग्रामाध्यक्षो गृहपतिः" इति कोशः ॥
अन्तरङ्गभूत आत्मभूतः ॥ जनपदमहत्तरो देशश्रेष्ठः । "नीवृज्जनपदो देशवि-
पयौ तृपवर्तनम्" इत्यमरः ॥ शतहलिः शतं हला यस्येति तथा ॥ अलीक-
वादशीलं मिथ्याभाषणस्वभावम् ॥ अवलेपवन्तं सगर्वम् ॥ दुष्टं ग्रामण्यं यस्येति
तम् ॥ अनन्तसीरमेतन्नामकम् ॥ जनपदकोपेन लोकक्रोधेन ॥ घातयेयं मार-
यिष्ये ॥ दण्डधरः सेनापतिः ॥ उद्धारकर्मणि निर्याणकर्मणि ॥ नियोक्तुं नियोज-
यितुम् ॥ अभ्युपागमत् ॥ अचिरप्रस्तुतं शीघ्रप्रक्रान्तम् ॥ आकर्ण्य श्रुत्वा ॥
इयत्तवायुरेतावत्तवायुष्यम् ॥ उपपद्यस्व प्राप्नुहि ॥ भस्मसाद्रक्षावशेषः । "विभाषा
सातिः कात्स्न्ये" इति सातिप्रत्ययः ॥ ईषद्विह्वलामल्पव्याकुलाम् ॥ हस्तकिसलये पाणि-
पल्लवे ॥ अवलम्ब्य धृत्वा ॥ सविस्मितः साश्चर्यः ॥ विलासिनीसार्धः स्त्रीस-
मूहः ॥ विहृत्य क्रीडित्वा ॥ विसृष्टावरोधमण्डलो विसर्जितान्तःपुरस्त्रीसमूहः ॥ तामेव
कल्पसुन्दरीमेव ॥ उर्वोरुपपीडा यत्रेति क्रियाविशेषणम् ॥ भुजोपपीडं च गाढालि-
ङ्गनपूर्वकमिति भावः ॥ तन्मुखात्कल्पसुन्दरीमुखात् ॥ शीलं स्वभावम् ॥ उषसि
प्रभाते ॥ तान्मन्त्रिणः ॥ आर्याः श्रेष्ठाः ॥ परिवृत्तः परावृत्तिं प्राप्तः ॥ ग्राहयितव्यो
यथा गृह्णाति तथा कार्यमित्यर्थः ॥ अमुष्मिन्प्रहारवर्मणि ॥ शुश्रूषया सेवया ॥

माहूयोक्तवान्— 'वत्स, न सुभिक्षाः सांप्रतं पुण्ड्राः । ते दुःखमोहोपहतास्स-
 क्तात्मानो राष्ट्रं नः समृद्धमभिद्रवेयुः । अतो मुष्टिवधः सस्यवधो वा यदो-
 त्पद्यते तदाभियास्यसि । नाद्य यात्रा युक्ता' इति । नगरवृद्धावप्यलापिष-
 म्— 'अल्पीयसा मूल्येन महार्हं वस्तु मास्तु मे लभ्यं धर्मरक्षायै, तदनुगुणेनैव
 5 मूल्येनादः क्रीयताम्' इति । शतहर्लि च राष्ट्रमुख्यमाहूयाख्यातवान्— 'यो-
 ऽसावनन्तसीरः प्रहारवर्मणः पक्ष इति निनाशयिषितः, सोऽपि पितरि मे
 प्रकृतिस्थे किमिति नाश्येत, तत्त्वयापि तस्मिन्सरम्भो न कार्यः' इति ।
 त इमे सर्वमाभिज्ञानिकमुपलभ्य 'स एवायम्' इति निश्चिन्वाना विस्मयमानाश्च
 मां महादेवीं च प्रशंसन्तो मन्त्रवलानि चोद्धोषयन्तो वन्धनात्पितरौ निष्क्राम-
 10 व्य स्वं राज्यं प्रत्यपादयन् । अहं च तथा मे धात्र्या सर्वमिदं ममाचेष्टितं
 रहसि पित्रोरवगमय्य प्रहर्षकाष्ठाधिरूढयोस्तयोः पादमूलमभजे । अभज्ये
 च यौवराज्यलक्ष्म्या तदनुज्ञातया । प्रसाधितात्मा देवपादविरहदुःखदुर्भ-
 गान्भोगान्निर्विशन्भूयोऽस्य पितृसखस्य सिंहवर्मणो लेख्याच्चण्डवर्मणश्चम्पाभि-
 योगमवगम्य 'शत्रुवधो मित्ररक्षा चोभयमपि करणीयमेव' इत्यलघुना लघुसमु-
 15 स्थानेन सैन्यचक्रेणाभ्यसरम् । अभवं च भूमिस्त्वत्पादलक्ष्मीसाक्षात्क्रिया-
 महोत्सवानन्दराशेः" इति ।

वत्सेति संबोधनम् ॥ सुभिक्षाः समृद्धान्नाः ॥ नोऽस्माकम् ॥ समृद्धं सत्यादिसपन्नम् ॥
 मुष्टिवधो वीजप्रक्षेपघातः ॥ सस्यवधः परिणतधान्यच्छेदः ॥ अभियास्यसि गमिष्यसि ॥
 नगरवृद्धौ पाञ्चालिकसार्थवाहौ ॥ अल्पीयसाल्पतरेण ॥ महार्हं बहुमूल्यम् ॥ तदनुगुणे-
 नैव वज्र (?) मनुकूलेनैव ॥ मूल्येन क्रीयतां क्रयेण गृह्यताम् ॥ पक्षः सहायः । "पक्षः
 पार्श्वगुरुत्सभ्यसहायवलभित्तिषु" इति वैजयन्ती ॥ निनाशयिषितो नाशितुमिष्टः ॥
 पितरि प्रहारवर्मणि ॥ प्रकृतिस्थे स्वराज्यस्थिते ॥ तस्मिन्ननन्तसीरनाशे ॥ सरम्भ
 आदरः । आभिज्ञानिकम् । स्वार्थे ढक् ॥ महादेवी राजपत्नीम् ॥ उद्धोषयन्तः प्रकट-
 यन्तः ॥ स्वं राज्यं प्रत्यपादयन्ददुरित्यर्थः । "प्रदानं प्रतिपादनम्" इति वैजयन्ती ॥
 तथा धात्र्या वृद्धतापसीरूपया ॥ प्रहर्षकाष्ठा सतोपमर्यादा ॥ प्रसाधितात्मोपयुक्त-
 बुद्धिः (?) ॥ देवस्त्वं राजवाहनः ॥ निर्विशन्नुपभुञ्जन् । "निर्वेशो भृतिभोगयोः"
 इत्यमरः ॥ चम्पाभियोग चम्पोपद्रावणम् ॥ अवगम्य ज्ञात्वा ॥ अलघुना बहु-
 तरेण ॥ लघुसमुत्थानेन शीघ्रगामिना । "लघु क्षिप्रमरं द्रुतम्" इत्यमरः ॥ अभ्यमरं
 गतवान् ॥ त्वत्पादलक्ष्मीस्त्वच्चरणशोभा तस्याः साक्षात्क्रिया प्रत्यक्षीकरणं स एव
 महोत्सवः ॥ भूमिः स्थानम् ॥ अभवं जातः ॥

श्रुत्वैतद्देवो राजवाहनः सस्मितमवादीत्— “पश्यत पारतल्पिकमुपधि-
युक्तमपि गुरुजनवन्धव्यसनमुक्तिहेतुतया दुष्टामित्रप्रमापणाभ्युपायतया राज्यो-
पलब्धिमूलतया च पुष्कलावर्धधर्मावप्यरीरधत् । किं हि बुद्धिमत्प्रयुक्तं
नाभ्युपैति शोभाम्” इति । अर्थपालमुखे निधाय स्निग्धदीर्घां दृष्टिम्
“आचष्टां भवानात्मीयचरितम्” इत्यादिदेश । सोऽपि वद्धाञ्जलिरभिदधे— 5
इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरित उपहारवर्मचरितं नाम तृतीय उच्छ्वासः ।

चतुर्थोच्छ्वासः ।

“देव, सोऽहमप्येभिरेव सुहृद्भिरेककर्मोर्मिमालिनेमिभूमिवलयं परिभ्र-
मन्नुपासरं कदाचित्काशीपुरीं वाराणसीम् । उपस्पृश्य मणिभङ्गनिर्मला-
म्भसि मणिकर्णिकायामविमुक्तेश्वरं भगवन्तमन्धकमथनमभिप्रणम्य प्रद-
क्षिणं परिभ्रमन्पुरुपमेकमायामवन्तमायसपरिघपीवराभ्यां भुजाभ्यामाबध्यमा-
नपरिकरमविरतरुदितोच्छूनताम्रदृष्टिमद्राक्षम् । अतर्कयं च—‘कर्कशोऽयं पुरुषः, 10
कार्पण्यमिव वर्षति क्षीणतारं चक्षुः, आरम्भश्च साहसानुवादी, नूनमसौ

[श्रुत्वेति ॥] पारतल्पिकं परस्त्रीगमनम् । कर्तुं ॥ उपधियुक्तं कपटयुक्तम् ॥ गुरु-
जनः पितृजनः ॥ व्यसनं दुःखम् ॥ प्रमापणं मारणम् ॥ राज्योपलब्धी राज्यप्राप्तिः ॥
पुष्कलौ बहुतरौ ॥ अरीरधदसाधयत् । “राध साध संसिद्धौ” ॥ बुद्धिमत्प्रयुक्तं
बुद्धिमता कृतम् ॥ अर्थपालो दशकुमारेष्वन्यतमः ॥ सोऽप्यर्थपालः ॥ अभिदधे
वक्तुमुपचक्रमे ॥

इति श्रीदशकुमारटीकायां पदचन्द्रिकाभिधायां तृतीय उच्छ्वासः ।

इदानीमर्थपालः स्वचरितमभिधातुमुपचक्रमे—देव सोऽहमिति ॥ एककर्मा तुल्यकार्यं ।
कर्म च भवदन्वेषणमिति ॥ उर्मिमालिनेमि समुद्रावधिकां भूमिम् । “नेमिस्तु चक्र-
धारायां सीमधर्मव्यवस्थयोः” इत्यजयः ॥ वलयं भूमण्डलम् ॥ उपासरं गतवान् ॥
उपस्पृश्य स्नात्वा ॥ मणिभङ्गो रत्नशकलं तद्वन्निरमलं शुद्धमम्भो जलं यस्यास्तथा नाम् ॥
अन्धकमथनमन्धकासुरसंहारकम् ॥ प्रदक्षिणं परिभ्रमन्परिक्रमं कुर्वन्नित्यर्थः ॥ आयामो
दैर्घ्यं तद्वन्तम् ॥ आयसं लोहं तस्य परिघोऽर्गलः । “अर्गलः स्यात्तु परिघः”
इति वैजयन्ती । तद्वत्पीवराभ्यां मांसलाभ्याम् ॥ आबध्यमानपरिकरम् । “कक्षाबन्धः
परिकरः” इति वैजयन्ती ॥ अविरतं निरन्तरम् ॥ उच्छूनोन्नता ॥ कर्कशः क-
ठिनः ॥ कृपणस्य भावः कार्पण्यम् ॥ क्षीणा म्लाना तारका कनीनिका यस्येति ॥

प्राणनिस्पृहः किमपि कृच्छ्रं प्रियजनव्यसनमूलं प्रतिपत्स्यते । तत्पृच्छेयमे-
 नम् । अस्ति चेन्ममापि कोऽपि साहाय्यदानावकाशस्तमेनमभ्युपसेसेपृच्छम्-
 'भद्र, संनाहोऽयं साहसमवगमयति । न चेद्गोप्यमिच्छामि श्रोतुं शोकहेतु-
 म्' इति । स मां सवहुमानं निर्वर्ण्य 'को दोषः, श्रूयताम्' इति क्वचि-
 5 त्करवीरतले मया सह निषण्णः कथामकार्षीत्- 'महाभाग, सोऽहमस्मि
 पूर्वेषु कामचरः पूर्णभद्रो नाम गृहपतिपुत्रः । प्रयत्नसंवर्धितोऽपि पित्रा
 दैवच्छन्दानुवर्ती चौर्यवृत्तिरासम् । अथास्यां काशीपुर्यामर्यवर्यस्य कस्यचि-
 दृहे चौरयित्वा रूपाभिग्राहितो बद्धः । वध्ये च मयि मत्तहस्ती मृत्युवि-
 10 नाम हिंसाविहारी राजगोपुरोपरितलाधिरूढस्य पश्यतः कामपाल-
 ण्डं समभ्यधावत् । अभिपत्य च मया निर्भयेन निर्भर्त्सितः परिणम-

आरम्भ उद्योगः ॥ साहसं महत्कर्म । तदनुवादी तद्बोधकः ॥ कृच्छ्रं कष्टम् ॥
 प्रतिपत्स्यते प्राप्स्यति ॥ तदिति ॥ पृच्छेयं पृच्छामीत्यर्थः ॥ एनं पुरुषम् ॥ म-
 मापि मत्कर्तृकम् ॥ सहायस्य कर्म भावो वा साहाय्यं तस्य दानावकाशः समयः ॥
 अभ्युपेत्य गत्वेत्यर्थः ॥ संनाहः परिकरः ॥ साहसमुद्योगम् । प्राणनिरपेक्ष कर्म
 साहसमुच्यते ॥ अवगमयति बोधयति ॥ गोप्यमप्रकाश्यम् ॥ शोकहेतुं शोककार-
 णम् ॥ स पुरुषः ॥ सवहुमानं बहुमानेन सहवर्तमानम् ॥ निर्वर्ण्य दृष्ट्वा ॥ करवी-
 रतले हयमारकवृक्षाधोभागे । "प्रतिहासशतप्रासचण्डातहयमारकाः । करवीरे"
 इत्यमरः ॥ अकार्षीदकरोदित्यर्थः ॥ पूर्वेषु पूर्वदेशेषु ॥ कामचरः स्वेच्छागमन-
 कर्ता ॥ गृहपतिर्ग्रामाध्यक्षः ॥ दैवच्छन्दो दैववशः । "अभिप्रायवशौ छन्दौ"
 इत्यमरः । तदनुवर्ती तदनुसारी ॥ अर्यवर्यस्य वैश्यश्रेष्ठस्य । "स्यादर्यः स्वामिवै-
 श्ययोः" इत्यमरः ॥ रूपाभिग्राहितश्चौर्यवस्तुनाणकेन ग्राहितो धारितः । "रूपं
 श्लोके यशो नाटकादौ सौन्दर्यशब्दयोः । ग्रन्थावृत्तौ तथाकारे स्वभावे नाणके मृगे"
 इति महीपः ॥ वध्ये वधाहे ॥ मत्तहस्ती मत्तगजः ॥ राजद्वारस्य गोपुर प्रतोली ।
 "गोपुरं हि प्रतोल्यां च नगरद्वारयोरपि" इति महीपः ॥ उपरितलमूर्ध्वप्रदेशस्तत्राधि-
 रुढस्य ॥ अमात्यस्य मन्त्रिणः ॥ जनकण्ठरवो लोकसान्निध्यशब्दः । "कण्ठो गले
 संनिधाने ध्वनौ मदनपादपे" इति विश्वः ॥ द्विगुणितो द्विगुणीकृतः ॥ मण्डलितं
 मण्डलाकारं कृतं हस्तकाण्डं शुण्डादण्ड इति क्रियाविशेषणम् ॥ निर्भर्त्सितस्ताजितः ॥
 परिणमंस्तिर्यग्दन्तप्रहारं कुर्वन् । "तिर्यग्दन्तप्रहारस्तु गजः परिणतो मतः" इति वैजयन्ती ॥

न्दारुखण्डमुपिरानुप्रविष्टोभयभुजदण्डघटितप्रतिमानो भीतवन्यवर्तिष्ठ । भू-
यथ नेत्रा जातसंरम्भेण निकामदारुणैर्वागङ्कुशपादपातैरभिमुखीकृतः । मया-
पि द्विगुणावद्धमन्युना निर्भर्त्स्याभिहतो निवृत्त्यापाद्रवत् । अथ मयोपेत्य
सरभनमाकुष्टो रुष्टश्च यन्ता 'हन्त, मृतौऽसि कुञ्जरापसद' इति
निशितेन वारणेन वारणं मुहुर्मुहुरभिघ्नन्निर्याणभागे कथमपि मदभिमुख- 5
मकरोत् । अथावोचम्— 'अपसरतु द्विपेकीट एषः । अन्यः कश्चिन्मात-
ङ्गपनिरानीयतां, येनाहं मुहूर्तं विहस्य गच्छामि गन्तव्यां गतिम्' इति ।
हृदयं स मां रुष्टमुद्गर्जन्तमुत्क्रान्तयन्तुनिष्ठुराज्ञः पलायिष्ठ । मन्त्रिणा पुन-
रहमाह्वयाम्यधायिपि— 'भद्र, मृत्युरेवैव मृत्युविजयो नाम हिंसाविहारी ।
सोऽयमपि तावत्त्वयैवभूतः कृतः । तद्विरम्य कर्मणोऽस्मान्मलीसमात्किमल- 10
मास प्रतिपद्यास्मानार्यवृत्त्या वर्तितुम्' इति । 'यथाज्ञापितोऽस्मि' इति
विज्ञापितोऽयं मया मित्रवन्मन्यवर्तिष्ठ । पृष्टश्च मयैकदा रहसि जातविश्र-

दारुखण्ड काष्ठखण्ड तस्य सुपिरं विलं तत्रानुप्रविष्टावभयभुजदण्डौ ताम्भ्यां
घटिनः संवर्षितो यः प्रतिमानः (!) । "दन्तयोरुभयोर्मध्य प्रतिमान प्रचक्षते" इति
वैजयन्ती । "प्रतिमानमघोऽस्य यत्" इत्यमरश्च । "वाहित्थाधः प्रतिमानम्" इति हैमो-
ऽपि ॥ नेत्राधोरणेन ॥ जातसंरम्भेण जातक्रोधेन ॥ निकामदारुणैरतिकठोरैः ॥
वागङ्कुशपादपातैः । वाक्संकेतः । अङ्कुशः सृणिः । पादश्ररणः । तत्पातैः ॥ अभिमुखीकृतः
ममुखीकृतः ॥ मयाप्राप्ति ॥ द्विगुणावद्धमन्युना द्विगुणितक्रोधेन । "मन्युर्दैन्ये क्रतौ क्रु-
वि" इत्यमरः ॥ निर्भर्त्स्य निर्भर्त्सनं कृत्वा ॥ अभिहतस्ताडितः ॥ निवृत्त्य परावृत्त्य ॥
अपाद्रवत्पलायनपरोऽभूदित्यर्थः ॥ अयेति ॥ उपेत्य गत्वा ॥ सरभसं सवेगम् ॥
आकुष्ट आक्रोशं प्रापितः । निन्दित इत्यर्थः ॥ यन्ता हस्तिपकः ॥ अपसदाधम ।
"निहीनोऽपराद्धो जालमः" इति वैजयन्ती ॥ निशितेन तीक्ष्णेन ॥ वारणेनाङ्कुशेन ।
"वारणस्तु गजे प्रोक्तो वारण तन्निवारणे" इत्यजयः ॥ वारणं गजम् ॥ अभिघ्नं-
स्ताडयन् ॥ निर्याणभागेऽपाङ्गदेशे । "अपाङ्गदेशो निर्याणम्" इत्यमरः ॥ मदभिमुखं
मत्संमुखम् ॥ अपसरतु गच्छत्वित्यर्थः ॥ द्विपकीटो हस्तिकीटः ॥ गन्तव्यां प्राप्त-
व्या गतिम् । मरणमित्यर्थः ॥ स गजः ॥ रुष्टं क्रुद्धम् ॥ उद्गर्जन्तं दीर्घस्वरं वद-
न्तम् ॥ उष्क्रान्तातिक्रान्ता यन्तुराधोरणस्य निष्ठुरा क्रूराज्ञा येनेति ॥ पलायिष्ठ पला-
यनपरोऽभूदित्यर्थः ॥ अभ्यधायिष्यभिहितः ॥ मृत्युविजय एतन्नामा गजः ॥ एवं-
भूतः पराभूतः ॥ विरम्य विरामं प्राप्य ॥ अस्मात्कर्मणश्चौर्यरूपात् ॥ मलीमसान्म-
नात् । "मलीमसं तु मलिनम्" इत्यमरः ॥ अलमासि शक्तोऽसि ॥ प्रतिपद्य प्राप्य
आर्यवृत्त्या श्रेष्ठवृत्त्या ॥ अयममात्यः ॥ मयेति ॥ रहस्येकान्ते ॥ विश्रम्भो विश्वासः

१ दण्डचण्डघटित. २ अनुपत्य. ३ मृतौऽसि क्व गच्छसि. ४ द्विरदवराकः. ५ उक्ता

६ मृत्युरिव.

म्हेणाभापत स्वचरितम्— 'आसीत्कुसुमपुरे राज्ञो रिपुंजयस्य मन्त्री धर्म-
पालो नाम विश्रुतधीः श्रुतर्षिः । अमुष्य पुत्रः सुमित्रो नाम पित्रैव समः
प्रज्ञागुणेषु । तस्यास्मि द्वैमातुरः कनीयान्भ्राताहम् । वेशेषु विलसन्तं
मामसौ विनयरुचिरवारयत् । अवार्यदुर्नयश्चाहमपसृत्य दिङ्मुखेषु भ्रमन्त्य
5 दृच्छयास्यां वाराणस्यां प्रमदवने मदनदमनाराधनाय निर्गस सहसखीभिः
कन्दुकेनानुक्रीडमानां काशीभर्तुश्चण्डसिंहस्य कन्यां कान्तिमतीं नाम चकमे ।
कथमपि समगच्छे च । अथ छन्नं च विहरता कुमारीपुरे सा मयासीदापन्न-
सत्त्वा । कंचित्सुतं च प्रसूतवती । मृतजात इति सोऽपविद्धो रहस्यनिर्भेदभया-
त्परिजनेन क्रीडाशैले । शवर्या च श्मशानाभ्याशं नीतः । तथैव निवर्त-
10 मानया निशीथे राजवीथ्यामारक्षिकपुरुषैरभिगृह्य तर्जितया दण्डपारुष्यभी-
तया निर्भिन्नप्रायं रहस्यम् । राजाज्ञया निशीथेऽहमक्रीडनगिरिदरीगृहे
विश्रब्धप्रसुप्तस्तयोपदर्शितो यथोपपन्नरज्जुवद्धः श्मशानमुपनीय मातङ्गोद्यतेन

आसीदिति ॥ रिपुजयस्यैतन्नामः ॥ श्रुतर्षिरधीतवेदः । “ऋषिस्तु वेदे भृग्वादौ
ज्ञानवृद्धे दिग्गवरे” इति वैजयन्ती । “ऋत्यकः” इति प्रकृतिभावः(?) ॥ अमुष्य धर्मपालस्य ॥
प्रज्ञागुणेषु धीगुणेषु । ते गुणाः षट्— “शुश्रूषा ग्रहणं चैव श्रवणं चावधारणम् ।
ऊहापोहोऽर्थविज्ञानं तत्त्वज्ञानं च धीगुणाः” इति कामन्दके ॥ द्वैमातुरो द्वयोर्मात्रो-
रपत्यं तथा । द्विमातृज इत्यर्थः ॥ कनीयान्कनिष्ठः ॥ वेशेषु वेश्यासु ॥ असौ सुमित्रनामा
ज्येष्ठभ्राता ॥ अवार्यदुर्नयोऽवार्थो दूरीकर्तुमशक्यो दुर्नयो दुर्नीतिर्यस्येति सः ॥ अपसृत्य
ततो निर्गत्येत्यर्थः ॥ दिङ्मुखेषु दिगन्तेषु ॥ प्रमदवनेऽन्तःपुरोचितवने । “स्यादेतदेव
प्रमदवनमन्तःपुरोचितम्” इत्यमरः ॥ मदनदमनाराधनाय मदनशत्रुर्महादेवस्तत्पूजार्थम् ॥
कन्दुकेन क्रीडोपकरणेन ॥ काशीभर्तुर्वाराणसीपतेः ॥ चकमेऽभिलषितवान् ॥ समगच्छे
संगतोऽभवम् ॥ अथेति ॥ छन्नं गुप्तम् ॥ सा कान्तिमती ॥ आपन्नसत्त्वा जातगर्भा ।
“आपन्नसत्त्वा स्याद्विष्यन्तर्वत्नी च गर्भिणी” इत्यमरः ॥ प्रसूतवती सुषुव इत्यर्थः ॥
स बालकः ॥ अपविद्धस्त्यक्तः ॥ रहस्य गोप्य तस्य निर्भेदः प्रकटीभावस्तस्माद्भयं
भीतिः ॥ क्रीडाशैले खेलापर्वते ॥ शवर्या भिल्ल्या ॥ अभ्याश समीपम् ॥ निवर्तमान-
या परावृत्य गृह प्रत्यागच्छन्त्या ॥ आरक्षिकपुरुषैः सरक्षणकारकपुरुषैः ॥ अभि-
गृह्य वृत्वा ॥ तर्जितया भीषितया ॥ दण्डपारुष्य मारणादि ॥ निर्भिन्नप्रायं प्रका-
शितप्रायम् ॥ निशीथेऽर्धरात्रे ॥ आक्रीडनगिरिदरीगृहे क्रीडापर्वतकन्दरायामित्यर्थः ॥
तया शवर्या ॥ उपदर्शितः प्रदर्शितः ॥ यथोपपन्नरज्जुवद्धो यथाप्राप्तदोरकवद्धः ॥

कृपाणेन प्राजिहीर्ष्ये । नियतिवलाङ्गूनबन्धस्तमसिमाच्छिद्यान्त्यजं तमन्यांश्च
कांश्चित्प्रहृसापासरम् । अशरणश्च भ्रमन्नटव्यामेकदाश्रुमुख्या कयापि दि-
व्याकारया सपरिचारया कन्ययोपास्थायिपि । सा मामञ्जलिकिसलयोत्त-
सितेन मुखविलोलकुन्तलेन मूर्ध्ना प्रणम्य मया सह वनवटद्रुमस्य कस्यापि महतः
प्रच्छायशीतले तले निपण्णा, 'कासि वासु, कुतोऽस्यागता, कस्य हेतोरस्य मे 5
प्रसीदासि' इति साभिलापमाभाषिता मया वाङ्मयं मधुवर्षमवर्षत्— 'आर्य,
नाथस्य यक्षाणां मणिभद्रस्यास्मि दुहिता तारावली नाम । साहं कदाचिद-
गस्यपत्नीं लोपासुद्रां नमस्कृत्यापावर्तमाना मलयगिरेः परेतावासे वाराणस्याः
कमपि दारकं रुदन्तमद्राक्षम् । आदाय चैनं तीव्रस्त्रेहान्मम पित्रोः संनि-
धिर्मनैपम् । अनैपीच्च मे पिता देवस्यालकेश्वरस्यास्थानीम् । अथाहमाहू- 10
याज्ञप्ता हरसखेन, 'वाले, वालेऽस्मिन्कीदृशस्ते भावः' इति । 'औरस
इवास्मिन्वत्से वत्सलता' इति मया विज्ञापितः 'सस्यमाह वराकी' इति
तन्मूलामतिमहतीं कथामकरोत् । तत्रैतावन्मयावगतं त्वं किल शौनकः

मातङ्गश्रण्डालः । "चण्डालश्चमातङ्गदिवाकीर्तिजनङ्गमाः" इत्यमरः ॥ कृपाणेन ख-
ङ्गेन ॥ प्राजिहीर्ष्ये प्रहृतः (?) ॥ नियतिवलाददृष्टप्रभावात् ॥ लूनबन्धश्चुटितबन्धनः ॥
तमसि मातङ्गकरकृपाणम् ॥ आच्छिद्यापहत्य ॥ तमन्त्यजं चण्डालम् ॥ अपासरमगच्छम् ॥
अशरणो गृहरक्षकहीनः ॥ दिव्यः स्वर्ग्य आकारो यस्यास्तया ॥ उपास्थायिषि समीपव-
र्त्यासम् ॥ अञ्जलिकिसलयोत्तसितेनाञ्जलिपल्लवशिखरितेन ॥ मुखे विलोलाः कुन्तलाः
केशा यस्येति तथा तेन ॥ मूर्ध्ना मस्तकेन ॥ प्रच्छायशीतले प्रकृष्टच्छायाशिशिरे ॥
कस्य हेतोः किमर्थमित्यर्थः ॥ साभिलापं सानुरागम् ॥ वाङ्मयं वाक्प्रचुरम् ॥ मधुवर्षं
मधुवृष्टिम् ॥ यक्षाणां नाथस्य । "विद्याधराप्सरोयक्षरक्षोगन्धर्वकिन्नराः" इ-
त्यमरवचनाद्देशैते देवयोनिजातयः ॥ मणिभद्रस्तन्नामा ॥ परेतावासे महाशमशान
इत्यर्थः ॥ दारकं बालकम् ॥ आदाय गृहीत्वा ॥ एनं बालकम् ॥ अलके-
श्वरस्य कुबेरस्य ॥ आस्थानीं स्थलम् । "आस्थानी क्लीबमास्थानम्" इत्य-
मरः ॥ हरसखेन कुबेरेण ॥ बाले कन्ये इति संबोधनं प्रथमम् ॥ बालेऽस्मि-
न्नित्यस्मिन्बालक इत्यर्थः ॥ भावश्चित्ताभिप्रायः ॥ कीदृशः कथमित्यर्थः ॥ और-
स उरसि भवस्तथा । पुत्र इति यावत् ॥ अस्मिन्वत्सेऽस्मिन्बाले ॥ वत्सलता
स्नेहलता ॥ वराकी कृपार्हा ॥ तन्मूलां बालकमूलाम् ॥ तत्रेति ॥ अवगतं ज्ञात-
म् ॥ त्वमर्थपालः ॥ चतुर्ष्वपि जन्मसु नाम्नैव भिन्नः । न तु स्वरूपेणेति ॥ शौन-

शूद्रकः कामपालश्चाभिन्नः । वन्धुमती विनयवती कान्तिमती चाभिन्ना ।
वेदिमत्स्यार्यदासी सोमदेवी चैकैव । हंसावली शूरसेना सुलोचना चानन्या ।
नन्दिनी रङ्गपताकेन्द्रसेना चापृथग्भूता । या किल शौनकावस्थायामग्निसा-
क्षिकमात्मसात्कृता गोपकन्या सैव किलार्यदासी पुनश्चाद्य तारावलीत्यभूव-
5 म् । बालश्च किल शूद्रकावस्थे स्वय्यार्यदास्यवस्थायां मय्युदभूत् । अवर्धयत च
विनयवत्या स्नेहवासनया । स तु तस्यां कान्तिमत्यवस्थायामग्रोदभूत् । एव-
मनेकमृत्युमुखपरिभ्रष्टं देवान्मयोपलब्धं तमेकपिङ्गादेशाद्दने-तपस्यतो राजहं-
सस्य देव्यै वमुमत्यै तत्सुतस्य भाविचक्रवर्तिनो राजवाहनस्य परिचर्यार्थं समर्प्य
गुरुभिरभ्यनुज्ञाता कृतान्तयोगात्कृतान्तमुखभ्रष्टस्य ते पादपद्मशुश्रूषार्थ-
10 मागतास्मि इति । श्रुत्वा तामनेकजन्मरमणीमसकृदाश्लिष्य हर्षाश्रुमुखो
मुहुर्मुहुः सान्त्वयित्वा तत्प्रभावदर्शिते महति मन्दिरेऽहर्निशं भूमिदुर्ल-
भान्भोगानन्वभूवम् । द्वित्राणि दिनान्यतिक्रम्य मत्तकाशिनीं तामवादिपम्-
‘प्रिये, प्रत्यपहृत्य मत्प्राणद्रोहिणश्चण्डसिंहस्य वैरनिर्यातनमुखमनुबुभूषामि’
इति । तथा सस्मितमभिहितम्— ‘एहि कान्त, कान्तिमतीदर्शनाय नयामि
15 त्वाम्’ इति । स्थितेऽर्धरात्रे राज्ञो वासगृहमनीये । ततस्तच्छिरोभागवर्तिनी-
मादायासियाष्टि प्रवोद्व्येनं प्रस्फुरन्तमत्रवम्— ‘अहमस्मि भवज्जामाता । भव-
दनुमत्या विना तव कन्याभिमर्षी । तमपराधमनुवृत्त्या प्रमार्ष्टुमागतः’ इति ।

कावस्थाया वन्धुमती वेदिमती हंसावली नन्दिन्यश्रतस्रः । शूद्रकावस्थाया विनयवत्या-
र्यदासी शूरसेना रङ्गपताका । कामपालावस्थाया कान्तिमती सोमदेवी सुलोचनेन्द्रसेना ॥
एतास्तिस्रोऽभिन्ना एकरूपा इत्यर्थः ॥ वेदवतीप्रभृतयस्तिस्रोऽप्यभिन्नाः । हंसा-
वलीप्रभृतयश्चतस्रोऽप्यभिन्ना । नन्दिनीमुखाश्चेति तिस्रोऽभिन्ना ॥ शौनकावस्था-
याम् ॥ आत्मसात्कृता परिणीतित्यर्थः ॥ बालः गिशुः ॥ विनयवत्येति कर्तारि तृतीया ॥
तस्या विनयवत्याम् ॥ कान्तिमत्यवस्थायाम् ॥ देवादृष्टात् ॥ एकपिङ्गादेशात्कु-
वेरादेशात् ॥ कृतान्तयोगाद्देवयोगात् । “कृतान्तो यमसिद्धान्तदैवाकुशलकर्मसु”
इति विश्वः ॥ कृतान्तमुखभ्रष्टस्य यममुखनिर्गतस्य ॥ तत्प्रभावदर्शिते तारावली-
सामर्थ्यप्रकटीकृते ॥ अहर्निशं दिवारात्रम् ॥ मत्तकाशिनीमुत्तमाम् ॥ अवादिपम-
वोचम् ॥ प्रत्यपहृत्य प्रत्यपकार कृत्वेत्यर्थः ॥ वैरनिर्यातनं वैरशुद्धिम् । “निर्या-
तनं वैरशुद्धौ” इत्यमरः ॥ अनुबुभूषामनुभवितुमिच्छामि ॥ तथा तारावल्या ॥
वासगृहं गर्भागारम् ॥ अनीये नीत इत्यर्थः ॥ तत इति ॥ असियाष्टि खड्ग-
यष्टिम् ॥ एनं चण्डसिंहम् ॥ प्रस्फुरन्तं कम्पन्तम् (?) ॥ जामाता दुहितुः पतिः ॥
भवदनुमत्या विना त्वत्तमनि विना । “पृथग्विना—” इति पक्षे तृतीया ॥ अनुवृ-

सोऽतिभीतो मामभिप्रणम्याह— ‘अहमेव मूढोऽपराद्धो, यस्तव दुहितृसंसर्गा-
 नुग्राहिणो ग्रहग्रस्त इवोत्क्रान्तसीमा समादिष्टवान्वधम् । तदास्तां कान्तिमती
 राज्यमिदं मम च जीवितमप्यद्यप्रभृति भवदधीनम्’ इत्यवादीत् । अथा-
 परेद्युः प्रकृतिमण्डलं संनिपास्य विधिवदात्मजायाः पाणिमग्राहयत् । अश्रावयच्च
 तनयवार्तां तारावली कान्तिमस्यै, सोमदेवीसुलोचनेन्द्रसेनाभ्यश्च पूर्वजातिवृत्ता- 5
 न्तम् । इत्थमहं मन्त्रिपदापदेशं यौवराज्यमनुभवन्विहरामि विलासिनीभिः’
 इति । स एवं मादृशेऽपि जन्तौ परिचर्यानुबन्धी बन्धुरेकः सर्वभूतानामलसकेन
 स्वर्गते श्वशुरे, ज्यायसि च श्याले चण्डघोपनाम्नि स्त्रीष्वतिप्रसङ्गात्प्रागेव
 क्षयक्षीणाद्युपि, पञ्चवर्षदेशीयं सिंहघोपनामानं कुमारमभ्यपेचयत् । अवर्धयच्च
 विधिर्ननं स साधुः । तस्याद्य यौवनोन्मादिनः पैशुन्यवादिनो दुर्मन्त्रिणः 10
 कतिचिदासन्नन्तरङ्गभूताः । तैः किलासावित्थमग्राह्यत— ‘प्रसहैव स्वसा
 त्वामुना भुजङ्गेन संगृहीता । पुनः प्रसुप्ते राजनि प्रहर्तुमुद्यतासिरासीत् ।
 तेनास्मै तत्क्षणप्रवृद्धेन भीसानुनीय दत्ता कन्या । तं च देवज्येष्ठं चण्डघोषं विषेण
 हत्वा वालोऽयमसमर्थ इति त्वमद्यापि प्रकृतिविश्रम्भणायोपेक्षितः । क्षि-

न्या सेवया ॥ प्रमाट्टं दूरीकर्तुम् ॥ स चण्डसिंहः ॥ अपराद्धः कृतापराधः ॥
 तवार्थपालस्य ॥ दुहितृसंसर्गानुग्राहिणः कन्यासंसर्गरूपाकर्तुः ॥ उत्क्रान्तसीमोज्झि-
 तमर्यादः ॥ कान्तिमती कन्या ॥ भवदधीनं त्वदधीनम् ॥ अथेति ॥ प्रकृति-
 मण्डलं प्रजासमूहम् ॥ संनिपात्यैकीकृत्येत्यर्थः ॥ विधिवद्विध्युक्तप्रकारेण ॥ आ-
 त्मजायाः कन्यायाः ॥ अग्राहयद्ग्राहयति स्मेत्यर्थः ॥ इत्थममुना प्रकारेण ॥
 मन्त्रिपदस्यापदेशो मिमम् ॥ विहरामि क्रीडां करोमि ॥ परिचर्यानुबन्धी सेवानु-
 बन्धी ॥ बन्धुः सखा ॥ अलसकेन क्षयेण । “क्षयस्त्वलसको मतः”
 इति वैजयन्ती ॥ स्वर्गते मृते ॥ ज्यायसि ज्येष्ठे ॥ श्याले पत्नीभ्रातरि । “श्या-
 लाः स्युर्भ्रातरः पत्न्याः” इत्यमरः ॥ “स्यालौ” इति वा पाठः ॥ स्त्रीषु योषित्सु ॥
 अतिप्रसङ्गादतियोगादत्यन्तासक्तेः । “अतियोगवियोगाद्वा - क्षयो भवति जन्मिनः”
 इति निदानम् ॥ अभ्यपेचयदभिपेकमकारयत् ॥ एनं सिंहघोपनामानम् ॥ स साधुः ॥
 अद्य साप्रतम् ॥ यौवनोन्मादिनस्तारुण्योन्मादवतः ॥ दुर्मन्त्रिणो दुष्टप्रधानस्य चण्डघो-
 पनाम्नः ॥ अन्तरङ्गभूता आप्ततराः । बभूवुरित्यर्थः ॥ तैरमात्यैः ॥ असौ सिंह-
 घोषः ॥ अग्राह्यतावोध्यतेत्यर्थः ॥ अमुनेति मामुद्दिश्योक्तिः ॥ भुजङ्गेन विटेन ॥
 संगृहीता स्वीकृता ॥ प्रसुप्ते निद्रां गते ॥ प्रहर्तुं मारितुम् (?) ॥ उद्यतासिरूर्ध्वी-
 कृतखड्गः ॥ तेन राज्ञा ॥ अस्मै भुजङ्गाय ॥ अनुनीय सान्त्वयित्वा ॥ अस-
 मर्थः कार्याक्षमः ॥ प्रकृतयः प्रजाः ॥ विश्रम्भणं विश्वासः ॥ उपेक्षितोऽना-

- णाति च पुरा स कृतघ्नो भवन्तम् । तमेवान्तकपुरमभिगमयितुं यतस्व' इति । स तथा दूषितोऽपि यक्षिणीभयान्नामुष्मिन्पापमाचरितुमशकत् । एषु किल दिवसेष्वयथापूर्वमाकृतौ कान्तिमत्याः समुपलक्ष्य राजमहिषी मुलक्षणा नाम सप्रणयमपृच्छत्— 'देवि, नाहमयथातथ्येन विप्रलम्भनीया ।
- 5 कथय तथ्यं केनेदमयथापूर्वमाननारविन्दे तवैषु वासरेषु' इति । सा त्वादीत्— 'भद्रे, स्मरसि किमद्यार्ष्ययथातथ्येन किञ्चिन्मयोक्तपूर्वम् । सखी मे तारावली सपत्नी च किमपि कलुषिताशया रहसि भर्ता मद्गोत्रापदिष्टा प्रणयमप्युपेक्ष्य प्रणम्यमानाप्यस्माभिरुपोढमत्सरा प्रावसत् । अवसीदति च नः पतिः । अतो मे दौर्मनस्यम्' इति । तत्प्रायेणैकान्ते मुलक्षणया कान्ताय कथितम् । अथासौ
- 10 निर्भयोऽद्य प्रियतमाविरहपाण्डुभिरवयवैर्धैर्यस्तम्भिताश्रुपर्याकुलेन चक्षुषोषश्वासशोपिताभिरिवानतिपेशलाभिर्वाग्भिर्वियोगं दर्शयन्तं, कथमपि राजकुले कार्याणि कारयन्तं, पूर्वसकेतितैः पुरुषैरभिग्राह्यावन्धयत् । तस्य किल स्थाने-स्थाने दोषानुद्वोष्य तथोद्धरणीये चक्षुषी यथा तन्मूलमेवास्य मरणं भवेत्' इति । अतोऽत्रैकान्ते यथेष्टमश्रु मुक्त्वा तस्य साधोः पुरः प्राणान्मोक्तुकामो

सक्त. (?) । क्षिणोति च क्षयिष्यति ॥ पुरेति । "यावत्पुरानिपातयोर्लट्" ॥ स कृत-घ्नोऽर्थपाल इति ॥ भवन्तं सिंहघोषम् ॥ अभिगमयितुं प्रापयितुम् ॥ यतस्व प्रयत्नं कुरु ॥ स सिंहघोषः ॥ दूषितो भेदितः ॥ यक्षिणीभयात् ॥ अमुष्मिन्कन्यादूषके ॥ पापं हननरूपम् ॥ अशकच्छक्तोऽभूदित्यर्थः ॥ आननारविन्दे मुखपद्मे ॥ वासरेषु दिवसेषु ॥ अयथापूर्वमयथाभावम् । नवीनमित्यर्थः ॥ आकृतौ शरीरे ॥ यथातथं वास्तवं तस्य भावः । अयथातथ्येनावास्तवेनेत्यर्थः ॥ विप्रलम्भनीया प्रतारणीयेत्यर्थः ॥ तथ्यं सत्यम् ॥ सा कान्तिमती ॥ भद्रे इति मुलक्षणासंबोधनम् ॥ कलुषिताशया मलिनितबुद्धिः ॥ मद्गोत्रापदिष्टा मन्नामाहूता । "नाम गोत्र कुलं गोत्र गोत्र पर्वतपक्षयोः" इति कोशः ॥ प्रणयं प्रीतिम् ॥ प्रणम्यमानापि नमस्कारपूर्वकं प्रार्थ्यमानापि ॥ उपोढमत्सरा प्ररूढद्वेषा ॥ दौर्मनस्यं दौर्गन्ध्यम् ॥ प्रायेण बाहुल्येन ॥ अथेति ॥ असौ राजा ॥ अवयवैः शरीरावयवैः ॥ अनतिपेशलाभिरनतिकोमलाभिः ॥ पूर्वसकेतितैः प्रागेव मन्त्रितैः ॥ अभिग्राह्य ग्राहयित्वा ॥ स्थानेस्थाने प्रतिस्थले ॥ उद्वोष्योद्भाव्य ॥ उद्धरणीये निष्कासनीये ॥ अत्रैकान्ते रहसि ॥ मोक्तुकामस्त्यक्तुकामः । "लुपेदवश्य मः

१ प्रभावान्; प्रभावभयान्. २ आययापूर्वम्. ३ आयथातथ्येन; अयाथातथ्येन ४ आययापूर्वम्. ५ आननारविन्दम्. ६ अयाथातथ्येन. ७ निर्भरोद्यत्.

वधामि परिकरम्' इति । मयापि तत्पितृव्यसनमाकर्ण्य पर्यश्रुणा सोऽभि-
हितः—'सौम्य, किं तव गोपायित्वा । यस्तस्य सुतो यक्षकन्यया देवस्य राजवाह-
नस्य पादशुश्रूषार्थं देव्या वसुमत्या हस्तन्यासः कृतः सोऽहमस्मि । शक्ष्या-
मि सहस्रमपि सुभटानामुदायुधानां हत्वा पितरं मोचयितुम् । अपि तु संकुले
यदि कश्चित्पातयेत्तदङ्गे शस्त्रिकां सर्व एव मे यत्नो भस्मनि हुतमिव भवेत्' 5
इति । अनवसितवचन एव मयि महानाशीविषः प्राकाररन्ध्रेणोदैरयच्छिरः ।
तमहं मन्त्रौषधवलेनाभिगृह्य पूर्णभद्रमब्रवम्— 'भद्र, सिद्धं नः समीहितम् ।
अनेन तातमलक्ष्यमाणः संकुले यदृच्छया पातितेन नाम दंशयित्वा तथा विषं
स्तम्भयेयं यथा मृत इत्युदास्येत । त्वया तु मुक्तसाध्वमेन माता मे बोधयित-
व्या— 'यो यक्ष्या वने देव्या वसुमत्या हस्तार्पितो युष्मत्सूनुः सोऽनुप्राप्तः 10
पितुरवस्थां मदुपलभ्य बुद्धिवलादित्थमाचरिष्यति । त्वया तु मुक्तत्रासया
राज्ञे प्रेषणीयम्— 'एष खलु क्षत्रधर्मो यद्वन्धुरवन्धुर्वा दुष्टः स निरपेक्षं
निर्ग्राह्य इति । स्त्रीधर्मश्चैष यददुष्टस्य दुष्टस्य वा भतुर्गतिर्गन्तव्येति ।
तदहममुनैव सह चिताग्निमारोक्ष्यामि । युवतिजनानुकूलः पश्चिमो विधिरनु-
ज्ञातव्यः' इति । स एवं निवेदितो नियतमनुज्ञास्यति । ततः स्वमेवागा- 15
रमानीय काण्डपटीपरिक्षिप्ते विविक्तोद्देशे दर्भसंस्तरणमधिशाय्य स्वयं कृता-

कृत्ये तुं काममनसोरपि" इति मकारलोपः ॥ पर्यश्रुणा कृतरोदनेन ॥ हस्तन्यासो
हस्त (नि) क्षेपः ॥ शक्ष्यामि शक्तो भविष्यामि ॥ उदायुधानामुद्यतशस्त्राणाम् ॥ संकुले
संवाधे ॥ तदङ्गे पितुरङ्गे ॥ भस्मनि रक्षायाम् ॥ हुतमिव क्षिप्तमिव । निर-
र्थकामिवेति भावः ॥ अनवसितवचनेऽसमाप्तवचने ॥ महानतिदीर्घः ॥ आशीविषः
सर्पः । " आशीविषो विषधरश्चक्री व्यालः सरीसृपः " इत्यमरः ॥ प्राकाररन्ध्रे-
ण वरणभित्तिच्छिद्रेण ॥ उदैरयद्धूर्ध्वमकरोदित्यर्थः ॥ तं सर्पम् ॥ अभिगृह्य गृही-
त्वा ॥ समीहितं वाञ्छितम् ॥ अनेन सर्पेण ॥ तातं पितरम् ॥ अलक्ष्यमा-
णोऽदृश्यमानः ॥ संकुले संमर्दे ॥ यदृच्छया दैवेन ॥ स्तम्भयेयं स्तम्भितं
करिष्ये ॥ त्वया पूर्णभद्रेण ॥ मुक्तसाध्वसेन त्यक्तभयेन ॥ यक्ष्या यक्षकन्यया ।
तारावत्येति यावत् ॥ युष्मत्सूनुर्भवत्पुत्रः ॥ मदुपलभ्य मत्तो ज्ञात्वा ॥ निर्ग्रा-
ह्यो निर्गृहीतव्यः ॥ आरोक्ष्याम्यारोहणं करिष्ये ॥ युवतिजनानुकूलः स्त्रीलोकानु-
गुणः । " अभिजनानुरूपः " इति पाठे वंशानुरूप इत्यर्थः । " संततिर्गोत्रजननकुलान्य-
भिजनान्वयौ " इत्यमरः ॥ पश्चिमश्चरमः ॥ काण्डपटीपरिक्षिप्ते तिरस्करिणीपरिदृ-
ते । " अपटी काण्डपट्टः स्यात्प्रतिसीरा जवन्यापि । तिरस्करिणी " इति हैमः ॥

नुमरणमण्डनया त्वया च तत्र संनिधेयम् । अहं च बाह्यकक्षागतस्त्वया प्रवेश-
 यिष्ये । ततः पितरमुज्जीव्य तदभिरुचितेनाभ्युपायेन चेष्टिष्यामहे' इति ।
 स 'तथा' इति हृष्टतरस्तूर्णमगमत् । अहं तु घोषणस्थाने चिञ्चावृक्षं घन-
 तरविपुलशाखमारुह्य गूढतनुरतिष्ठम् । आरूढश्च लोको यथायथमुच्चैःस्था
 5 नानि । उच्चावचप्रलापाः प्रस्तुताः । तावन्मे पितरं तस्करमिव पश्चाद्बद्ध-
 भुजमुद्गुरध्वनि महाजनानुयातमानीय मदभ्यास एव स्थापयित्वा मातङ्गस्त्रि-
 घोषयत्— 'एष मन्त्री कामपालो राज्यलोभाद्भर्तारं चण्डसिंहं, युवराजं चण्ड-
 घोषं च विपान्नेनोपांशु हत्वा पुनर्देवोऽपि सिंहघोषः पूर्णयौवन इत्यमुष्मिन्पाप-
 माचरिष्यन्विश्वासाद्ब्रह्मभूमौ पुनरमासं शिवनागमाहूय स्थूणमङ्गारवर्षं च राज-
 10 वधायोपजप्य तैः स्वामिभक्त्या विवृतगुह्यो राज्यकामुकस्यास्य ब्राह्मणस्या-
 न्वतमसप्रवेशो न्याय्य इति प्राड्विवाकवाक्यादक्ष्युद्धरणाय नीयते । पुनरन्योऽपि
 यदि स्यादन्यायवृत्तिस्तमप्येवमेव यथार्हेण दण्डेन योजयिष्यति देवः' इति ।
 श्रुत्वा तद्बद्धकलकले महाजने पितुरङ्गे प्रदीप्तशिरसमाशीविषं व्यक्षिपम् । अहं च
 भीतो नामावपुस्य तत्रैव जनादनुलीनः क्रुद्धव्यालदष्टस्य तातस्य विहितजी-
 15 वरक्षो विषं क्षणादस्तम्भयम् । अपतच्चैष भूमौ मृतकल्पः । प्रालपं च
 'सत्यमिदं राजावमानिनं दैवो दण्ड एव स्पृशतीति । यदयमक्षिभ्यां
 दर्भसस्तरणं दर्जास्तरणम् ॥ बाह्यकक्षा वाहि.प्रकोष्ठ. । "कक्षा प्रकोष्ठे हर्म्यादेः
 काष्ठ्या मध्येभवन्वने" [इत्यमरः] ॥ तदभिरुचितेन पित्रभिमतम् ॥ स पूर्णभद्रः ॥
 तूर्णं सत्वरम् । "सत्वर चपल तूर्णमविलम्बितमाशु च" इत्यमरः ॥ घोषण-
 स्थाने डिण्डिमस्थले ॥ चिञ्चावृक्ष तिनन्तिणीवृक्षम् । "तिन्तिणी चिञ्चाम्लिका" इत्य-
 मरः ॥ गूढतनुर्गुप्तशरीरः ॥ उच्चावचप्रलाप उच्चनीचवचनः ॥ उद्गुरध्वनीति क्रिया-
 विशेषणम् । महाजनविशेषण वा ॥ मदभ्यास एव मत्समीप एव ॥ मातङ्गश्चण्डालः ॥
 त्रिस्त्रिवारम् ॥ अवोषयद्वादयदित्यर्थः ॥ भर्तारं स्वामिनम् ॥ उपाशु रहसि ॥
 अमुष्मिन्सहघोषे ॥ शिवनाग तन्नामानम् ॥ स्थूणमङ्गारवर्षं चेति द्वावप्यमात्यौ ॥
 उपजप्य भेदं कृत्वा । "उपजाप कृतो भेदः" इत्यमरः (?) ॥ तैर्मन्त्रिभिः ॥
 विवृतगुह्यं प्रकटीकृतमन्त्रं ॥ प्राड्विवाको व्यवहारनिर्णायकः । "द्रष्टरि व्यव-
 हाराणां प्राड्विवाकाक्षदर्शकौ" इत्यमरः ॥ अक्ष्युद्धरणाय नेत्रोत्पाटनाय ॥ अ-
 न्यायवृत्तिरन्यायकर्ता ॥ यथार्हेण यथायोग्येन ॥ बद्धकलकले कृतकोलाहले ॥
 आशीविष सर्पम् ॥ भीतो नाम मिथ्यैव भय प्राप्त इति ॥ अवपुस्योड्डीय ॥
 जनादनुलीनो लोकाद्गुप्तः । "अन्तर्धौ येनादर्शनम्—" इत्यपादानम् ॥ अस्तम्भयं स्तम्भि-
 तवान् ॥ एष तातः ॥ प्रालपमवदमित्यर्थः ॥ दैवो दण्डः । देवानामयं दैवः ॥

विनावनिपेन चिकीर्षितः, प्राणैरेव वियोजितो विधिना' इति । मदुक्तं च केचिदन्वमन्यन्त, अपरे पुनर्निनिन्दुः । दर्वीकरस्तु तमपि चण्डालं दष्ट्वा रूढ-त्रासद्भुतलोकदत्तमार्गः प्राद्रवत् ।

“अथ मदम्बा पूर्णभद्रवोधितार्था तादृशेऽपि व्यसने नातिविह्वला कुल-परिजनानुयाता पद्म्यामेव धीरमागत्य मत्पितुरुत्तमाङ्गमुत्सङ्गेन धारयन्वासित्वा 5 राज्ञे समादिशत्—‘एष मे पतिस्तवापकर्ता न वेति दैवमेव जानाति । न मेऽनयास्ति चिन्तया फलम् । अस्य तु पाणिग्राहकस्य गतिमननुप्रपद्यमाना भवत्कुलं कलङ्कयेयम् । अतोऽनुमन्तुमर्हसि भर्ता सह चिताधिरोहणाय माम्’ इति । श्रुत्वा चैतत्प्रीतियुक्तः समादिक्षत्क्षितीश्वरः—‘क्रियतां कुलो-चितः संस्कारः । उँत्सवोत्तरं च पश्चिमं विधिसंस्कारमनुभवतु मे भगिनी- 10 पतिः’ इति । चण्डाले तु मत्प्रतिपिद्धसकलमन्त्रवादिप्रयासे संस्थिते ‘काम-पालोऽपि कालदष्ट एव’ इति स्वभवनोपनयनममुप्य स्वमाहात्म्यप्रकाशनाय महीपतिरन्वमंस्त । आनीतश्च पिता मे विविक्तायां भूमौ दर्भशय्यामधिशाय्य स्थितोऽभूत् । अथ मदम्बा मरणमण्डनमनुष्ठाय सकरुणं सखीरामन्त्र्य, मुहुरभिप्रणम्य भवनदेवता, यत्रनिवारितपरिजनाक्रन्दिता पितुर्मे शयनस्थान- 15 मेकाकिनी प्राविक्षत् । तत्र च पूर्वमेव पूर्णभद्रोपस्थापितेन च मया वैनतेयतां गतेन निर्विषीकृतं भर्तारमैक्षत । हृष्टतमा पत्युः पादयोः पर्यश्रुमुखी प्रणिपत्य मां च मुहुर्मुहुः प्रस्तुतस्तनी परिष्वज्य सहर्षवाप्यगद्गदमगदत्—‘पुत्र, योऽसि

अवनिपेन राज्ञा ॥ चिकीर्षितः कर्तुमिष्टः ॥ वियोजितो वियुक्तः ॥ निनिन्दु-निन्दां चक्रुः ॥ दर्वीकरः सर्पः ॥ दष्ट्वा दंशं कृत्वा ॥ रूढो जातस्त्रासो भयं तेन द्रुतः पलायितो यो लोकस्तेन दत्तो मार्गो यस्येति स तथा ॥

अथेति ॥ मदम्बा मन्माता ॥ व्यसने दुःखे ॥ नातिविह्वला नातिव्या-कुला ॥ धीरं निश्चलम् ॥ उत्तमाङ्गं शिरः ॥ उत्सङ्गेनाङ्गेन ॥ आसित्वा स्थित्वा ॥ समादिशदादिदेशेत्यर्थः ॥ एष इति ॥ अपकर्तापकारकः ॥ अननुप्रप-द्यमानाप्राप्तवती ॥ कलङ्कयेय कलङ्कितं करिष्यामि ॥ अनुमन्तुमनुमोदितुम् ॥ समादिक्षदाज्ञापयामासेत्यर्थः ॥ मन्त्रवादिनां गारुडिकानाम् ॥ संस्थिते मरणं प्राप्ते ॥ कालदष्टो मृत इति यावत् ॥ अमुप्य कामपालस्य ॥ स्वमाहात्म्य-प्रकाशनाय स्वधार्मिकत्वकीर्तिप्राकट्यार्थम् ॥ अन्वमंस्तानुमोदितवान् ॥ विविक्तायां विजनायाम् ॥ अथेति ॥ मरणमण्डनं मरणकालोचितभूषणम् ॥ तत्र विविक्तभूमौ ॥ वैन-तेयतां गरुडताम् ॥ गतेन प्राप्तेन ॥ प्रस्तुतस्तनी स्ववत्पयःस्तनी ॥ परिष्वज्या-

जातमात्रः पापया मया परित्यक्तः, स किमर्थमेवं मामतिनिर्वृणामनुगृह्णासि ।
 अथैष निरपराय एव ते जनयिता । युक्तमस्य प्रत्यानयनमन्तकाननात् । क्रूरा
 खलु तारावली या तामुपलभ्यापि तत्त्वतः कुबेरादसमर्प्य महामर्षितवती देव्यै
 वसुमते । सैव वा सदृशकारिणी । नहि तादृशाद्भाग्यराशेर्विना मादृशो
 5 जनोऽल्पपुण्यस्तवार्हति कलप्रलापामृतानि कर्णाभ्यां पातुम् । एहि, परिष्व-
 जस्य' इति भूयोभूयः शिरसि जिघ्रन्त्यङ्गमारोपयन्ती, तारावलीं गर्हयन्सा-
 लिङ्गयन्त्यश्रुभिरभिषिञ्चन्ती चोत्कम्पिताङ्गयष्टिरन्यादृशैव क्षणमजनिष्ट । जन-
 यितापि मे नरकादिव स्वर्गं, तादृशाद्व्यसनात्तथाभूतमभ्युदयमारूढः पूर्णभद्रेण
 विस्तरेण यथावृत्तान्तमावेदितो भगवतो मधवतोऽपि भाग्यवन्तमात्मानमजी-
 10 गणत् । मनागिव च मत्संबन्धमाख्याय हर्षविस्मितात्मनोः पित्रोरकथयम्-
 'आज्ञापयतं काद्य नः प्रतिपत्तिः' इति । पिता मे प्राब्रवीत्- 'वत्स,
 गृहमेवेदमस्वदीयमतिविशालप्राकारवलयमक्षय्यायुधस्थानम् । अलङ्घ्यतमा च
 गुप्तिः । उपकृताश्च मयातिवहवः सन्ति सामन्ताः । प्रकृतयश्च भूयसो न मे
 व्यसनमनुरुध्यन्ते । सुभटानां चानेकसहस्रमस्त्येव ससुहृत्पुत्रदारम् । अतोऽत्रैव
 15 कृतिपयान्यहानि स्थित्वा बाह्याभ्यन्तरङ्गान्कोपात्तुत्पादयिष्यामः । कुपितांश्च

लिङ्गच ॥ जातमात्र उत्पन्न एव ॥ निर्वृणां निष्कृषाम् ॥ जनयितोत्पादकः ॥
 प्रत्यानयनं परावृत्त्यानयनम् ॥ अन्तकाननाद्यममुखात् ॥ क्रूरा कठिना ॥ सैव
 तारावली ॥ सदृशकारिणी युक्तकारिणी ॥ कलो मञ्जुलो यः प्रलापः शिशु-
 शब्दः स एवामृतम् ॥ गर्हयन्ती निन्दितवती (?) ॥ उत्कम्पिताङ्गयष्टिर्जातोत्कम्पश-
 रीरा ॥ अन्यादृशैवान्यसमा । "त्यदादिषु दृशोऽनालोचने कञ्च" इति सूत्रे
 "सामान्ययोश्चेति वक्तव्यम्" इति दृशे' कञ् । "आ सर्वनाम्नः" इत्यात्वम् ॥
 जनयिता पिता ॥ तादृशाद्व्यसनात्त्रैतोत्पादनादिरूपाहुःखात् ॥ तथाभूतं पुनर्जीव-
 नपुत्रमिलनरूपम् ॥ मधवत इन्द्रादपि ॥ भाग्यवन्तमदृष्टवन्तम् ॥ अजीगणत् ।
 "गण संख्याने" । संख्यातवानित्यर्थः ॥ मनागल्पम् ॥ [मत्संबन्धं] त्वसंबन्धम् ॥
 प्रतिपत्तिः कर्तव्यता ॥ अतिविशालप्राकारवलयमतिविस्तीर्णवरणभित्तिमण्डलम् ॥ अक्ष-
 य्यायुधस्थानमपरिमितायुधगृहम् ॥ अलङ्घ्यतमातिशयेन लङ्घितुमशक्या ॥ गुप्ति-
 गोपनम् । "गुप्तिः कारागृहे प्रोक्ता भूगर्ते रक्षणे चमे" इति विश्वः ॥
 उपकृताः कृतोपकाराः ॥ सामन्ता अधीश्वराः । "सामन्तः त्यादधीश्वरः"
 इत्यमरः ॥ प्रकृतयः प्रजाः ॥ व्यसनं दुःखम् ॥ सुभटानां वीराणाम् ॥ सुहृदः
 संबन्धिनः । पुत्राः सुताः । दाराः स्त्रियः । तैः सह वर्तमानम् ॥ बाह्या-

संगृह्य प्रोत्साह्यास्य प्रकृतमित्रानुत्थाप्य सहजांश्च द्विपो, दुर्दान्तमेनमुच्छेत्स्यामः' इति । 'को दोषः, तथास्तु' इति तातस्य मतमन्वभंसि ।

“तथास्मान्मु प्रतिविधाय तिष्ठत्सु राजापि विज्ञापितोदन्तो जातानुतापः पारश्रामिकान्प्रयोगान्प्रायः प्रायुङ्क्त । ते चास्माभिः प्रसहमहन्यन्त । अस्मिन्नेवावकाशे पूर्णभद्रमुखाच्च राज्ञः शय्यास्थानमवगम्य तदैव स्वोदवसितभि- 5 त्तिकोणादारभ्योरगास्येन सुरङ्गामकार्षम् । गता च सा भूमिस्वर्गकल्पमनल्पकन्यकाजनं कमप्युद्देशम् । अव्यथिष्ट च दृष्ट्वैव स मां नारीजनः । तत्र काचिदिन्दुकलेव स्वलावण्येन रसातलान्धकारं निह्वाना, विग्रहिणीव देवी विश्वंभरा, हरगृहिणीवामुरविजयायावतीर्णा, पातालमागता गृहिणीव भगवतः कुसुमधन्वनो, राजलक्ष्मीरिवानेकदुर्नृपदर्शनपरिहाराय महीविवरं प्रविष्टा, निष्ट- 10 प्तकनकपुत्रिकेवावदातकान्तिः कन्यका, चन्दनलतेव मलयमारुतेन, महर्शेनेनोदकम्पत । तथाभूते च तस्मिन्नङ्गनासमाजे, कुसुमितेव काशयष्टिः, पाण्डुशिरसिजा स्थविरा काचिच्चरणयोर्मे निपत्य त्रासदीनमब्रूत— 'दीयतामभयदानमस्मा अनन्यशरणाय स्त्रीजनाय । किमसि देवकुमारो दनुजयुद्धतृष्णया

भ्यन्तरङ्गान्त्रहिरङ्गान्तरङ्गान् ॥ कुपितान्कोपं प्राप्तान् ॥ संगृह्याङ्गीकृत्य ॥ प्रोत्साह्य प्रोत्साहवतो विधाय ॥ दुर्दान्तं दुःखेन दमनीयम् ॥ अन्वमंस्यनुमोदितवान् ॥

[तथेति ॥] तथा प्रतिविधाय प्रतिविधानं कृत्वा ॥ राजा सिंहघोषः ॥ उदन्तो वार्ता ॥ अनुतापः पश्चात्तापः ॥ पारश्रामिकान्परश्रामे भवान् ॥ [प्रयोगान्] कटकप्रेषणादिरूपांस्तथा ॥ प्रायो बहुलान् । “प्रायो वयसि बाहुल्ये” इति वैजयन्ती ॥ प्रायुङ्क्त प्रयुक्तवान् ॥ ते परकटकस्थाः ॥ अवकाशेऽवसरे ॥ स्वोदवसितं स्वगृहम् । “गृहं गेहोदवसितम्” इत्यमरः ॥ उरगास्येन फणिमुखाकारायसखननसाधनेन ॥ सुरङ्गां खनिम् ॥ सा सुरङ्गा ॥ भूमिस्वर्गकल्पं भूमिस्वर्गतुल्यम् ॥ उद्देशं प्रदेशम् ॥ अव्यथिष्ट व्यथां प्रापेत्यर्थः ॥ इन्दुकलेव चन्द्रलेखेव ॥ रसातलान्धकारं पातालान्धकारम् ॥ निह्वाना दूरीकर्तुं शक्ता ॥ विग्रहिणी शरीरधारिणी ॥ विश्वंभरा पृथ्वी । “रसा विश्वंभरा स्थिरा” इत्यमरः ॥ हरगृहिणीव दुर्गेव ॥ कुसुमधन्वनं कामस्य ॥ दुर्नृपदर्शनपरिहाराय दुष्टराजावलोकनपरिहाराय ॥ निष्टप्ता संतापिता ॥ कनकपुत्रिका सुवर्णपुत्तलिका ॥ काशयष्टिः । “सरस” इति प्रसिद्धा ॥ पाण्डुशिरसिजा श्वेतकेशा ॥ स्थविरा वृद्धा ॥ त्रासदीनं भयदीनम् ॥ अनन्यशरणाय त्वदेकशरणायेत्यर्थः ॥ देवकुमारो देवपुत्रः ॥ दनुजा दैत्याः ।

रसातलं विविक्षुः । आज्ञापय कोऽसि । कस्य हेतोरगतोऽसि' इति । सा तु मया प्रसवादि- 'सुदत्यः, मास्म भवसो भैषुः । अहमस्मि द्विजा-
 तिर्दृषात्कामपालाद्देव्यां कान्तिमसामुत्पन्नोऽर्थपालो नाम । सत्यर्थे निजगृ-
 हान्पृषगृहं सुरद्वयोपसरन्निहान्तरे वो दृष्टवान् । कथयत काः स्य यूयम् ।
 5 कथमिह निवसथ' इति प्रात्रवम् । सोदञ्जलिरुदीरितवती- 'भर्तृदारक,
 भाग्यवसो वयं, यास्त्वामेभिरेव चक्षुर्भिरनघमद्राक्ष्म । श्रूयताम् । यस्तव माता-
 महश्चण्डासिंहः, तेनास्यां देव्यां लीलावसां चण्डघोषः कान्तिमतीत्यपत्यद्वयमु-
 दपादि । चण्डघोषस्तु युवराजोऽत्यासद्गादङ्गनासु राजयक्ष्मणा सुरक्षयमगाद-
 न्तर्वत्न्यां देव्यामाचारवत्याम् । अमुया चेयं मणिकणिका नाम कन्या
 10 प्रमृता । अथ प्रसववेदनया मुक्तजीविताचारवती पत्युरन्तिकमगमत् । अथ
 देवश्चण्डासिंहो मामाहूयोपह्वरे समाज्ञापयत्- 'ऋद्धिमति, कन्यकेयं कल्याण-
 लक्षणा । तामिमां मालवेन्द्रनन्दनाय दर्पसाराय विधिवद्वर्धयित्वा दित्सामि ।
 विभेमि च कान्तिमतीवृत्तान्तादारभ्य कन्यकानां प्रकाशावस्थापनात् । अत
 इयमरातिव्यसनाय कारिते महति भूमिशृहे कृत्रिमशैलगर्भोत्कीर्णानामण्डप-
 15 प्रेक्षागृहे प्रचुरपरिवर्हया भवसा संवर्धयताम् । अस्त्यत्र भोग्यवस्तु वर्षशते-
 "असुरा दैत्यदैतेयदनुजेन्द्रारिदानवाः" इत्यमरः ॥ विविक्षुः प्रवेष्टुमिच्छुः ॥
 कस्य हेतोः किमर्थमित्यर्थः ॥ सा स्थविरा ॥ सुदत्य इति सर्वाभिप्रायेण स-
 बोधनम् ॥ द्विजातिवृषाद्वाह्मणश्रेष्ठात् । "वृषणे मूषिके श्रेष्ठे सुकृते वृषजे
 वृषः" इति केशवः ॥ सत्यर्थे कार्यवस्तुनि सतीत्यर्थः । "अर्थोऽभिधेये रैव-
 स्तुप्रयोजननिवृत्तिषु" इति [अमर] ॥ सुरङ्गया भूम्यन्तर्मार्गेणोपसरन् ॥ प्रात्रवमुक्तवान् ॥
 सा वृद्धा ॥ उदञ्जलिरुर्ध्वीकृताञ्जलिः ॥ उदीरितवत्युक्तवती ॥ भर्तृदारक राजपुत्र ॥
 अनघं निष्पापम् ॥ अद्राक्ष्म दृष्टवत्यः ॥ अपत्यद्वयं बालकद्वयम् ॥ उदपाद्यु-
 त्पादितवान् ॥ "चिण् ते पदः" इति कर्तरि चिण् ॥ राजयक्ष्मा क्षयरोगः ॥
 सुरक्षयं देवगृहम् । "क्षयो रोगान्तरे वेश्मकल्पान्तापचयेषु च" इति विश्वः ॥
 अन्तर्वत्न्यां गर्भिण्याम् ॥ अमुयानया ॥ अथेति ॥ प्रसववेदनया प्रसवदुःखेन ॥
 पत्युरन्तिकं भर्तृसनिहितम् ॥ अथेति ॥ उपह्वरे रहसि ॥ विधिवद्विध्युक्त-
 मार्गेण ॥ दित्सामि दातुमिच्छामि ॥ वृत्तान्तो वार्ता ॥ अरातिव्यसनाय वै-
 रिकृतदुःखायेत्यर्थः ॥ कृत्रिमशैलः कृत्रिमपर्वतः ॥ गर्भो मध्यं तत्रोत्कीर्णः ।
 "समावुत्कीर्णविन्यस्तौ" इति कोशः ॥ प्रेक्षागृहं नृत्येक्षणगृहम् । "प्रेक्षा
 नृत्येक्षणं प्रजा" इति कोशः ॥ प्रचुरपरिवर्हया प्रचुरपरिवारया । "परिवर्हं
 तु राजार्हवस्तुन्यापि परिच्छदे" इति विश्वः ॥ संवर्धयताम् ॥ अस्तीति ॥ भोग्यं

नाप्यक्षय्यम्' इति । स तथोक्त्वा निजवासगृहस्य द्वयङ्गुलभित्तावर्धपादं किष्कु-
विष्कम्भमुद्धृत्य तेनैव द्वारेण स्थानमिदमस्मानवीविशत् । इह च नो वसन्तीनां
द्वादशसमाः समत्ययुः । इयं च वत्सा तरुणीभूता । न चाद्यापि स्मरति
राजा । काममियं पितामहेन दर्पसाराय संकल्पिता । त्वदम्बया कान्तिमत्या
चेयं गर्भस्थैव घृतजिता स्वमात्रा तवैव जायात्वेन समकल्प्यत । तदत्र प्राप्त- 5
रूपं चिन्त्यतां कुमारेणैव' इति । तां पुनरवोचम्— 'अद्यैव राजगृहे
किमपि कार्यं साधयित्वा प्रतिनिवृत्तो युष्मासु यथार्हं प्रतिपत्स्ये' इति ।
तेनैव दीपदाशितविलपथेन गत्वा स्थितेऽर्धरात्रे तदर्धपादं प्रत्युद्धृत्य वासगृहं
प्रविष्टो विश्रब्धनुप्तं सिंहघोषं जीवग्राहमग्रहीपम् । आकृष्य च तमहिमिवा-
हिशत्रुः स्फुरन्तममुनैव भित्तिरन्ध्रपथेन स्तैणसंनिधिमनैपम् । आनीय च 10
स्वभवनमायसनिगडसंदिंतचरणयुगलमवनमितमलिनवदनमश्रुवहलरक्तचक्षुषमे-
कान्ते जनयित्रोर्ममादर्शयम् । अकथयं च विलकथाम् । अथ पितरौ
प्रहृष्टतरौ तं निकृष्टाशयं निशाम्य बन्धने नियम्य तस्या दारि-
काया यथार्हेण कर्मणा मां पाणिमग्राहयेताम् । अनाथकं च तद्राज्यमस्मदा-
यत्तमेव जातम् । प्रकृतिकोपभयात्तु मन्मात्रा मुमुक्षितोऽपि न मुक्त एव 15

वस्तु । भोगार्हमित्यर्थः ॥ अक्षय्यमशक्यक्षयम् । “क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे” इति नि-
पातनात् । “क्षि क्षये” ॥ द्वयङ्गुलभित्तावङ्गुलद्वयपरिमाणभित्तौ ॥ अर्धपाद प्रस्त-
रपिधानम् ॥ किष्कुविष्कम्भं हस्तपरिणाहम् । वितस्तिपरिणाहं वा । “किष्कुर्ह-
स्ते वितस्ती च” इत्यमरः । “परिणाहस्तु विष्कम्भः” इति वैजयन्ती ॥ अस्मा-
न्मत्प्रभृतिकन्याजनान् ॥ अवीविशत्प्रवेशं कारयति स्मेत्यर्थः ॥ समत्ययुरतिक्रा-
न्ताः ॥ जायात्वेन स्त्रीत्वेन ॥ प्राप्तरूपं कर्तव्यरूपम् (?) ॥ प्रतिनिवृत्तः परावृ-
त्यागतः ॥ युष्मासु भवतीषु ॥ यथार्हं यथायोग्यम् ॥ प्रतिपत्स्ये वर्तिष्ये ॥
विलपथेन छिद्रमार्गेण ॥ जीवग्राहं जीवं (?) गृहीत्वेति तथा । णमुल् ॥ अ-
हिमिव सर्पमिव । अहिशत्रुर्गुरुडः । अथवाहिमिव वृत्रासुरमिव । अहिशत्रुरि-
न्द्रः ॥ स्त्रीणं स्त्रीणां समूहस्तथा । “स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्त्तौ भवनात्”
इति समूहार्थे नञ् ॥ आयसं लोहम् ॥ निगडं शृङ्खला ॥ संदिंतं बद्धम् ।
“बद्धं निगडितं दितम्” इति वैजयन्ती ॥ चरणयुगलं पादद्वन्द्वम् ॥ जनयि-
त्रोर्मातापित्रोः ॥ अदर्शयं दर्शितवान् ॥ अकथयं कथितवान् ॥ तं सिंहघोषम् ॥
निकृष्टाशयं नीचचित्तम् ॥ पाणि पाणिग्रहम् (?) ॥ अग्राहयेतं ग्राहितवन्तौ ॥ अ-
स्मदायत्तमस्मदधीनम् ॥ प्रकृतिकोपभयात्प्रजाक्रोधभयात् ॥ मुमुक्षितोऽपि मोक्षु-

सिंहघोषः । तथास्थिताश्च वयमङ्गराजः सिंहवर्मा देवपादानां भक्तिमान्कृत-
कर्मा चेत्यमित्राभियुक्तमेनमभ्यसराम । अभूवं च भवत्पादपङ्कजरजो-
नुग्राह्यः । स चेदानीं भवच्चरणप्रणामप्रायश्चित्तमनुतिष्ठतु सर्वदुश्चरितक्षाल-
नमनार्यः सिंहघोषः” इत्यर्थपालः प्राञ्जलिः प्रणनाम । देवोऽपि राजवा-
5 हनो “बहु पराक्रान्तं, बहूपयुक्ता च बुद्धिर्, मुक्तबन्धस्ते श्वशुरः पश्यतु माम्”
इत्यभिधाय भूयः प्रमतिमेव पश्यन्प्रीतिस्मेरः “प्रस्तूयतां तावदात्मीयं चरि-
तम्” इत्याज्ञापयत् ।

इति श्रीदिण्डिनः कृतौ दशकुमारचरितेऽर्थपालचरितं नाम चतुर्थं उच्छ्वासः ।

पञ्चमोच्छ्वासः ।

सोऽपि प्रणम्य विज्ञापयामास— “देव, देवस्यान्वेपणाय दिक्षु भ्रमन्नभ्रं-
कपस्यापि विन्ध्यपार्श्वरूढस्य वनस्पतेरधः, परिणतपतङ्गबालपल्लवावतंसिते पश्चि-
10 मदिगङ्गनामुखे पल्वलाम्भस्युपस्पृश्योपास्य संध्यां, तमःसमीकृतेषु निम्नोन्नतेषु,
गन्तुमक्षमः, क्षमातले किसलयैरुपरच्यय शय्यां शिशयिषमाणः, शिरसि कुर्व-
न्नञ्जलिं ‘यास्मिन्वनस्पतौ वसति देवता सैव मे शरणमस्तु शरारुचक्रचार-
भीपणायां शर्वगलश्यामशार्वरान्धकारपूराध्मातगभीरगह्वरायामस्यां महाटव्या-

मिष्टोऽपि ॥ भक्तिमान्भक्तियुक्त ॥ कृतकर्मा कृतकार्यं ॥ एन सिंहवर्माणम् ॥
अनार्योऽश्रेष्ठः सिंहघोषः ॥ प्रस्तूयतामुपक्रम्यताम् ॥

इति श्रीदशकुमारटोकायां पदचन्द्रिकाभिधायां चतुर्थं उच्छ्वासः ।

इदानीं प्रमतिः स्वचरितं प्रवक्तुमुपक्रमते—सोऽपि प्रमतिः ॥ अन्वेपणं गवेषणम् ॥
अभ्रंकपस्याभ्रंलिहस्य । उच्चस्येति यावत् । व्योम वा । “अभ्रं मेघो वारिवाहः”
इत्यमरः । “बोदिवौ द्वे स्त्रियामभ्रम्” इत्यपि । “सर्वकूल—” इति खच् ।
मुमागमश्च ॥ वनस्पतेरपुष्पवृक्षस्य । “तैरपुष्पाद्वनस्पतिः” इत्यमरः ॥ परिणतः पूर्णः ॥
पतङ्गः सूर्यः । “पतङ्गः पक्षिसूर्ययो ” इत्यमरः(?) । स एव बालपल्लवः सोऽवतसो यस्येति
स तस्मिन् ॥ पल्वलमल्पसरः । “वेशन्तः पल्वलं चाल्पसरः” इत्यमरः ॥ उपस्पृ-
श्याचम्येत्यर्थः ॥ तमःसमीकृतेष्वन्धकारपूर्णाकृतेष्वित्यर्थः ॥ किसलयैः पल्लवैः ।
“पल्लवोऽस्त्री किसलयम्” इत्यमरः ॥ उपरच्यय कृत्वेत्यर्थः ॥ शिशयिषमाणः
शयितुकामः ॥ शरारुर्वातुकः । एवमेवामरः । हिसकः प्राणीति यावत् ॥ शर्व-
गलो महादेवकण्ठः ॥ शर्वर्या इदं शार्वरम् ॥ आध्मातं पूरितम् ॥ महाटव्या

मेर्ककस्य मे प्रसुप्तस्य'-इत्युपधाय वामभुजमशायिपि । ततः क्षणादेवावनिदु-
 ल्भेन स्पर्शेनासुखायिपत किमपि गात्राणि, आह्लादयिपतेन्द्रियाणि, अभ्यमना-
 यिष्ट चान्तरात्मा, विशेषतश्च हृषितास्तनूरुहाः, पर्यस्फुरन्मे दक्षिणभुजः ।
 'कर्थं त्विदम्' इति मन्दमन्दमुन्मिपन्नुपर्यञ्चन्द्रातपच्छेदकल्पं शुद्धांशुक-
 वितानमैक्षिपि । वामतो चैलितदृष्टिः समया सौधभित्तिं चित्रास्तरणशा- 5
 यिनमतिविश्रब्धप्रसुप्तमङ्गनाजनमलक्षयम् । दक्षिणतो दत्तचक्षुरागलितस्त-
 नांशुकाम्, अमृतफेनपटलपाण्डुरशयनशायिनीम्, आदिवराहदंष्ट्रांशुजालल-
 ग्नाम्, अंसस्तदुर्ध्वसागरदुकूलोत्तरीयां, भयसाध्वसमूर्च्छितामिव धरणीम्,
 अरुणाधरकिरणवालकिसलयलास्यहेतुभिराननारविन्दपरिमलोद्वाहिभिर्निः-
 श्वासमातरिष्वभिरीश्वरेक्षणदहनदग्धं स्फुलिङ्गशेषमनङ्गमिव संधुक्षयन्तीम्, 10
 अन्तःसुप्तपट्टदमस्वुजमिव जातनिद्रमामीलितलोचनेन्दीवरमाननं दधानाम्,
 ऐरावतमदावलेपलूनापविद्धामिव नन्दनवनकल्पवृक्षरत्नवल्लरीं कामपि तरुणी-
 मालोकयम् । अतर्कयं च- 'कृ गता सा महाटवी, कुत इदमूर्ध्वाण्ड-

महारण्ये ॥ एककस्यैकाकिनः । "एकाकी त्वेक एककः" इत्यमरः ॥ उपधा-
 योपधानीकृत्वेत्यर्थः ॥ अशायिपि निद्रामकरवम् ॥ असुखायिपत सुखानि जातानी-
 त्यर्थः ॥ गात्राणि शरीराणि ॥ आह्लादयिपताह्लादं प्रापुरित्यर्थः ॥ हृषिता उद्वि-
 ताः । हृषेरुद्वेधनेऽर्थे "हृषेलोमसु" इतीडागमः ॥ तनूरुहा लोमानि ॥ पर्य-
 स्फुरत्स्फुरितवानित्यर्थः ॥ अच्छो निर्मलः ॥ चन्द्रातपश्चन्द्रालोकः ॥ छेदकल्पं भङ्ग-
 न्यूनम् ॥ वितानमुल्लोचः ॥ ऐक्षिपि दृष्टवान् ॥ चलितदृष्टिश्चक्रीकृतदृष्टिः ॥
 समया सौधभित्तिं सौधभित्तेः समीपे । "समयेत्यन्तिकमध्ययोः" इति सामीप्येऽव्ययम् ।
 पट्टार्थे द्वितीया ॥ विश्रब्धो विश्वस्तः ॥ दक्षिणत इति ॥ पाण्डुरं श्वेतम् ।
 "शुद्धशुभ्रशुचिश्चेतविशदश्येतपाण्डुराः" इत्यमरः ॥ अंसः स्कन्धः ॥ स्तं
 गलितम् ॥ दुग्धसागरवदुकूलं पट्टकूलम् । "दुकूलं स्वम्बरे पट्टकूले भूर्जदलेऽपि
 च" इति महीषः । तस्योत्तरीयां यस्यास्ताम् ॥ भयमनुरागः । "भयं भीत्य-
 नुरागयोः" इति कोशः । तेन साध्वसमूर्च्छितामिव ॥ अरुणस्ताम्रो योऽधरस्तस्य
 किरणास्त एव वालकिसलयानि तेषां लास्यं नृत्यं तद्धेतुभिः कारणभूतैः ॥ परिमलमुद्ग्रह-
 न्ति ते परिमलोद्वाहा(हिन)स्तैः ॥ मातरिष्वभिर्वायुभिः ॥ ईश्वरेक्षणं महादेवतृतीयनेत्रम् ॥
 संधुक्षयन्ती वर्धयन्ती ॥ सुप्ताः पट्टदा भ्रमरा यस्मिंस्तत् ॥ ऐरावतः सुरगजः ॥
 मदावलेपो मदगर्वः ॥ लूनां छिन्नाम् ॥ अपविद्धां त्यक्ताम् ॥ कल्पवृक्षरत्नमया ।
 वल्लरी मञ्जरी । "वल्लरी मञ्जरी स्त्रियौ" इत्यमरः ॥ ऊर्ध्वाण्डमूर्ध्वकपालम् ।

संपुटोल्लेखि शक्तिध्वजशिखरशूलोत्सेधं सौधमागतं, क्व च तदरण्यस्थली-
समास्तीर्णं पल्लवशयनं, कुतस्त्यं चेदमिन्दुगमस्तिसंभारभासुरं हंसनूलदुकूल-
शयनम् । एष च को नु शीतरश्मिकिरणरज्जुदोलापरिभ्रष्टमूर्च्छित इवा-
प्सरोगणः स्वैरमुप्तः सुन्दरीजनः, का चैयं देवीवारविन्दहस्ता शारदशशाङ्क-
5 मण्डलामलदुकूलोत्तरच्छदमधिशेते शयनतलम् । न तावदेषा देवयोषा,
यतो मन्दमन्दमिन्दुकिरणैः संवाह्यमाना कमलिनीव संकुचति । भग्नवृन्त-
च्युतरसविन्दुशवलितं पाकपाण्डु चूतफलमिवोद्भिन्नस्वेदरेखं गण्डस्थलमाल-
क्ष्यते, अभिनवयौवनविदाहदुर्लभोष्णि कुचतटे वैवर्ण्यमुपैति वर्णकम् । वाससी
च परिभोगानुरूपं धूसरिमाणमादर्शयतः, तदेषा मानुष्येव । दिष्ट्या चानु-
10 ङ्छिष्टयौवना, यतः सौकुमार्यमागताः सन्तोऽपि संहता इवावयवाः, प्रस्ति-
ग्धतमापि पाण्डुतानुविद्धेव देहच्छविर्, सन्तपीडानभिज्ञतया नातिविशदरागो
मुखे, विद्रुमद्युतिरधरमणिः, अनत्यापूर्णमारक्तमूलं चम्पककुङ्गलदलमिव
कठोरं कपोलतलम्, अनङ्गवाणपातमुक्ताशङ्कं च विश्रब्धमधुरं सुष्यते, न चै-
तद्वक्षःस्थलं निर्दयविमर्दविस्तारितमुखस्तनयुगलम्, अस्ति चानतिक्रान्ताशि-

आकाशमित्यर्थः । “ अप एव ससर्जादौ तासु वीर्यमथासृजत् । तदण्डमभवद्धैमं
सहस्रांशुसमप्रभम् ॥ तस्मिञ्ज्ञे स्वयं ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः । नखौर्हिरण्यगर्भं स
तदण्डं त्रिभिदे समम् ॥ ताभ्यां स शकलाभ्या च दिवं भूमि च निर्भमे ” इति
मनुः ॥ शक्तिध्वजः सेनानी । “ सेनानीः क्रौञ्चशत्रुश्च कुमारः शक्तिकृन्तनः ”
इत्यजयः ॥ कुतस्त्यं कुत आगतम् ॥ इन्दुगमस्तयश्चन्द्रकिरणाः । “ किरणो-
त्स्रमयूखांशुगभस्तिघृणिरञ्मयः ” इत्यमरः ॥ दोला हिन्दोलिका ॥ शरदि भवं
शारदम् ॥ शशाङ्कमण्डलं चन्द्रविम्बम् ॥ देवयोषा देवस्त्री ॥ संवाह्यमानाचर्य-
माणा । “ संवाहनं मर्दन स्यात् ” इति कोशः ॥ कमलिनीवेन्दुकिरणैः संकुच-
ति ॥ भग्नवृन्तं नष्टप्रसववन्धनम् । “ वृन्तं प्रसववन्धनम् ” इत्यमरः ॥ शव-
लितं नानावर्णम् ॥ अभिनवं यद्यौवनं तस्य विशिष्टो यो दाहस्तेन दुर्लभोऽसह्य
ऊष्मा चस्मिन् ॥ विवर्णस्य जावो वैवर्ण्यम् ॥ वर्णकमङ्गरागः । “ वर्णकोऽस्त्री
विलेपनम् ” इति वैजयन्ती ॥ वाससी वस्त्रे ॥ धूसरिमाणं मलिनत्वम् ॥ संहता
इव मिलिता इव ॥ पाण्डुतायामनुविद्धेव स्यूतेव ॥ विद्रुमं प्रवालं तद्व्युतिस्तत्का-
न्तिः ॥ अनत्यापूर्णमीषत्पूर्णम् ॥ चम्पकस्य कुङ्गलदलं मुकुलपत्रम् ॥ विश्रब्ध
विश्वासः ॥ [मधुरं] सुन्दरम् ॥ अनतिक्रान्तादूरीकृता शिष्टमर्यादा येनैवाविषं चेतो

एमर्यादचेतसो ममास्यामासक्तिः । आसक्तयनुरूपं पुनराश्लिष्टा यदि, स्पष्टमा-
 र्तरवेणैव सह निद्रां मोक्षयति । अथाहं न शक्ष्यामि चानुपश्लिष्य शयितुम् ।
 अतो यद्गावि, तद्भवतु ! भाग्यमत्र परीक्षिष्ये ' इति स्पृष्टास्पृष्टमेव किमप्या-
 विद्धरागसाध्वसं लक्ष्मणः स्थितोऽस्मि । सापि किमप्युत्कम्पिना रोमो-
 द्रेदवता वामपार्श्वेन सुखायमानेन मन्दमन्दजृम्भिकारम्भमन्थराङ्गी, त्वङ्गदग्र- 5
 पक्ष्मणोश्चक्षुषोरलसतान्ततारकेणानतिपक्वनिद्राकषायितापाङ्गपरभागेन युग-
 लेनेपदुन्मिपन्ती, त्रासविस्मयहर्षरागशङ्काविलासविभ्रमव्यवहितानि व्रीडा-
 न्तराणि कानि कान्यपि कामेनाद्भुतानुभावेनावस्थान्तराणि कार्यमाणा, प-
 रिजनप्रबोधनोद्यतां गिरं कामावेगपरवशं हृदयमङ्गानि च साध्वसायाससंबन्ध-
 मानस्वेदपुलकानि कथंकथमपि निगृह्य, सस्पृहेण मधुरकूणितत्रिभागेण मन्द- 10
 मन्दप्रचारितेन चक्षुषा मदङ्गानि निर्वर्ण्य, दूरोत्सर्पितपूर्वकायापि तस्मिन्नेव
 शयने सचकितमशयिष्ट । अजनिष्ट मे रागाविष्टचेतसोऽपि किमपि निद्रा ।
 पुनरननुक्लस्पर्शदुःखायत्तगात्रः प्राबुध्ये । प्रबुद्धस्य च सैव मे महाटवी,
 तदेव तरुतलं, स एव पत्रास्तरौ, ममाभूत् । विभावरी च व्यभासीत् ।
 अभूच्च मे मनसि किमयं स्वप्नः, किं विप्रलम्भो वा, किमियमासुरी दैवी 15

यस्येति तस्य ॥ अस्यां दुष्टनायिकायाम् ॥ आसक्तिरभिलाषः ॥ अथेति ॥
 न शक्ष्यामि न समर्थोऽस्मि ॥ अनुपश्लिष्यानालिङ्ग्य ॥ शयितुं निद्रां कर्तुम् ॥
 भाग्यमदृष्टम् ॥ परीक्षिष्ये परीक्षयामि (?) । पश्यामीत्यर्थः ॥ स्पृष्टास्पृष्टमल्पस्पर्शमित्य-
 र्थः ॥ राग आसक्तिः ॥ साध्वसं भयम् ॥ उत्कम्पिनात्युत्कम्पनशीलेन ॥ जृम्भि-
 का गात्रभङ्गः । “ जृम्भिका गात्रभङ्गः स्यात् ” इत्यजयः ॥ मन्थराङ्गी सुन्दराङ्गी ।
 “ मन्थरौ नम्रसुन्दरौ ” इति वैजयन्ती ॥ त्वङ्गच्चलत् । “ त्वगि कम्पने ” इति धातुः ।
 त्वङ्गदग्रपक्ष्म ययोरिति त्वङ्गदग्रपक्ष्मणोः ॥ अनतिपक्वं किञ्चिदपक्वम् । किञ्चिद-
 परिपूर्णम् ॥ निद्रया कषायः (यितः) ॥ परभागो गुणोत्कर्षः (?) ॥ कानि कानीति
 वक्तुमशक्यानि ॥ गिरं वाचम् ॥ कामावेगपरवशं मदनवेगपराधीनम् ॥ साध्वसं
 भयम् । आयासः खेदः । अथवा साध्वसमेवायासः ॥ संबन्धमानाः स्वेदपुलका
 येषु तानि ॥ कूणितः संकुचितः ॥ त्रिभागो नेत्रप्रान्त इत्यर्थः ॥ निर्वर्ण्य दृष्टे-
 त्यर्थः ॥ उत्सर्पितमूर्ध्वोक्तं पूर्वकायं यस्याः ॥ शयन आस्तरणे ॥ दुःखायत्तं
 तदुःखायमानं गात्रं यस्येति सः ॥ विभावरी रात्रिः । “ विभावरीतमास्विन्यौ रननी
 यामिनी तमी ” इत्यमरः ॥ व्यभासीद्विभाताभूदित्यर्थः ॥ असुरस्येयमासुरी ॥ देवस्येयं

वा कापि माया । यद्भावि तद्भवतु । नाहमिदं तत्त्वतो नावबुध्य मोक्ष्यामि
भूमिशय्याम् । यावदायुरत्रत्यायै देवतायै प्रतिशयितो भवामि' इति निश्चित-
मतिरतिष्ठम् ।

“ अथाविर्भूय कापि रविकराभितप्तकुवलयदामतान्ताङ्गयष्टिः, छिष्टनिव-
5 सनोत्तरीया, निरलक्तकरूक्षपाटलेन निःश्वासोष्मजर्जरितत्विषा दन्तच्छदेन
वमन्तीव कपिलधूमधूम्रं विरहानलम्, अनवरतसलिलधाराविसर्जनाद्बुधिराव-
शेषमिव लोहिततरं द्वितयमक्ष्णोरुद्रहन्ती, कुलचारित्रवन्धनपाशविभ्रमेणै-
कवेणीभूतेन केशपौत्रेण नीलांशुकचरिचूडिकापरिवृता पतिव्रतापताकेव संच-
रन्ती, क्षामक्षामापि देवतानुभावादनतिक्षीणवर्णावकाशा सीमन्तिनी, प्र-
10 णिपतन्तं मां प्रहर्षोत्कम्पितेन भुजलताद्वयेनोत्थाप्य पुत्रवत्परिष्वज्य शिर-
स्युपाग्राय वात्सल्यमिव स्तनयुगलेन स्तन्यच्छलात्प्रक्षरन्ती, शिशिरेणाश्रुणा
निरुद्धकण्ठी स्नेहगद्गदं व्याहार्षात्— ‘वत्स, यदि वः कथितवती मगध-
राजमहिषी वसुमती मम हस्ते बालमर्थपालं निधाय कथां च कांचिदात्मभ-
र्तृपुत्रसखीजनानुवद्धां राजराजप्रवर्तितां कृत्वान्तर्धानमगादात्मजा मणि-
15 भद्रस्येति, साहमस्मि वो जननी । पितुर्वो धर्मपालसूनोः सुमन्त्रानुजस्य कामपा-
लस्य पादमूलान्निष्कारणकोपकलुषिताशया प्रोष्यानुशयविधुरा स्वप्ने केनापि

दैवी ॥ तत्त्वतः सत्यत्वेन ॥ यावदायुर्यावदायुष्यम् । प्रतिशयितः कृतशय्यः ॥
अथेति ॥ आविर्भूय प्रकटीभूय ॥ रविकरैः सूर्यकिरणैः ॥ अभितप्तं य-
त्कुवलयदाम तद्वत्तान्ता ङ्गान्ताङ्गयष्टिः शरीरयष्टिः (यस्याः) ॥ छिष्टं जीर्णं निवसनो-
त्तरीयं यस्याः सा ॥ दन्तच्छदेनोष्ठेन ॥ कपिलः पिङ्गलः । “कडारः क-
पिलः पिङ्गपिशङ्गौ कद्रुपिङ्गलौ” इत्यमरः ॥ धूम्रं किचिदारक्तश्यामम् । “धूम्रधू-
मलौ कृष्णलोहिते” इत्यमरः ॥ लोहिततरमत्यारक्तम् ॥ अनवरतं निरन्तरम् । सलिल
धारा जलपरंपरा ॥ एकवेणीभूतेनाद्वितीयेन ॥ चूडिका (कूर्पासः) ॥ पताका वैजयन्ती ॥
क्षामक्षामाप्यतिक्षीणापि ॥ देवतानुभावाद्देवतासामर्थ्यात् । अनतिक्षीणवर्णा नातिक्षी-
णो वर्णो यस्याः सेति ॥ प्रणिपतन्तं नमस्कारं कुर्वन्तम् ॥ परिष्वज्यालिङ्ग्य ॥
वत्सलस्य भावो वात्सल्यम् ॥ स्तने भवं स्तन्य तथा । तस्य छलात् ॥ प्रक्ष-
रन्ती स्ववन्ती ॥ व्याहार्षाद्वोचदित्यर्थः ॥ मगधराजस्य महिषी । “कृताभि-
षेका महिषी” इत्यमरः ॥ आत्मजा कन्या ॥ वो युष्माकम् ॥ जननी माता ॥
निष्कारणकोपो निरर्थकक्रोधः ॥ कलुषिताशया मलिनचित्ता ॥ प्रोष्य प्रवासं क-

रसोत्प्रेणोपेत्य शप्तास्मि—‘चण्डिकायां त्वयि वर्षमात्रं वसामि प्रवासदुः-
 ग्वाय’ इति श्रुवन्वाहमाविष्टा प्राबुध्ये । गतं च तद्वर्षं वर्षसहस्रदीर्घम् ।
 अतीतायां तु यामिन्यां देवदेवस्य त्र्यम्बकस्य श्रावस्त्यामुत्सवसमाजमनुभूय
 वन्द्युज्ज्वलं च स्थानस्थानेभ्यः संनिपातितमभिसमीक्ष्य मुक्तशापा पत्युः पार्श्व-
 मभिनरामीति प्रस्थितायामेव मयि, त्वमत्राभ्युपेत्य ‘प्रतिपन्नोऽस्मि शरणमि- 5
 ज्ञ्यां देवताम्’ इति प्रभृत्तोऽसि । एवं शापदुःखाविष्टया तु मया तदा न
 तत्त्वतः परिच्छिन्नो भवान्, अपि तु शरणागतमविरलप्रमादायामस्यां महा-
 टव्यामयुक्तं परित्यज्य गन्तुमिति मया त्वमपि स्वपन्नेवासि नीतः । प्रत्या-
 नन्ने च तस्मिन्देवगृहे पुनरचिन्तयस्— ‘कथमिह तरुणेनानेन सह समाजं
 गमिष्यामि’ इति । अथ राज्ञः श्रावस्तीश्वरस्य यथार्थनाम्नो धर्मवर्धनस्य 10
 कन्यां नयमालिकां यर्मकालमुभगे कन्यापुरविमानहर्म्यतले विशालकोमल-
 ललं गव्यातलमधिज्ञायानां यदृच्छयोपलभ्य ‘दिष्टेयं सुप्ता, परिजनश्च
 गदहनिद्रः । शेतामयमत्र मुहूर्तमात्रं ब्राह्मणकुमारो यावत्कृतकृत्या निव-
 नेय’ इति त्वां तत्र शाययित्वा तमुद्देशमगमम् । दृष्ट्वा चोत्सवश्रियं, नि-
 विद्रव्य च स्वजनदर्शनमुखमभिवाद्य च त्रिभुवनेश्वरमात्मालीकप्रत्याकलनो- 15
 पान्द्रमाध्यमं च नमस्कृत्य भक्तिप्रणतहृदयां भगवतीमम्बिकां, तथा गिरि-
 दुहित्रा देव्या सस्मितम् ‘अयि भद्रे, मा भैपीः । भवेदानीं भर्तृपार्श्व-
 गार्गमनी । गतस्ते शापः’ इत्यनुगृहीता सद्य एव प्रत्यापन्नमहिमा प्रति-
 निवृत्त्य दृष्ट्वैव त्वां यथावदभ्यजानाम्—‘कथं मत्सुत एवायं वत्सस्यार्थपालस्य
 प्राणभूतः नखा प्रमतिरिति पापया मयास्मिन्नज्ञानादौदासीन्यमाचरितम् । 20

त्वा ॥ उपेत्य प्राप्य ॥ शप्तास्मि दत्तशापास्मोत्यर्थः ॥ आविष्टावेशं प्राप्ता ॥
 दीर्घमभिमहन् ॥ यामिन्या रात्रौ ॥ श्रावस्त्यामेतन्नाम्ना (?) नगर्याम् ॥ संनिपाति-
 तमागतम् ॥ अभिसमीक्ष्य दृष्ट्वेत्यर्थः ॥ अभिसरामि गच्छामि ॥ तत्त्वतः सत्यतः ॥
 अविरलप्रमादायां बहुतरप्रमादायाम् ॥ प्रत्यासन्ने समीपवर्तिनि ॥ अचिन्तयं चि-
 न्तिनवानस्मि ॥ समाजं सवर्षिणां समूहम् ॥ अथेति ॥ श्रावस्तीश्वरस्य धर्मव-
 र्धनस्य तन्नाम्नः ॥ यदृच्छया देवयोगेन ॥ उपलभ्य प्राप्य ॥ दिष्ट्यादृष्टेन ॥
 परिजनः मेवकजनः ॥ मुहूर्तमात्रं घटिकाद्वयमात्रम् ॥ शाययित्वा निद्रां कारयि-
 त्वा ॥ उद्देशं प्रदेशम् ॥ आत्मनः स्वस्यालीकमात्मापराधम् । “अलीकमपराधः स्या-
 दसत्याप्रिययोरपि” इति सज्जनः ॥ प्रत्याकलनं साक्षात्करणम् ॥ उपारूढं जातं सा-
 ध्यमं यथेति क्रियाविशेषणम् ॥ गिरिदुहित्रा पर्वतपुत्र्या ॥ प्रत्यापन्नमहिमा प्राप्त-

अपि चायमस्यामासक्तभावः कन्या चैनं कामयते युवानम् । उभौ चेमौ लक्ष-
सुप्तौ त्रपया साध्वसेन वान्योन्यमात्मानं न विवृण्वाते । गन्तव्यं च मया । कामा-
घ्रातयाप्यनया कन्यया रहस्यरक्षणाय न समाभाषितः सखीजनः परिजनो वा ।
नयामि तावत्कुमारम् । पुनरपीममर्थं लब्धलक्षो यथोपपन्नैरुपायैः साधयिष्यति'
5 इति मत्प्रभावप्रस्थापितं भवन्तमेतदेव पत्रशयनं प्रत्यनैषम् । एवमिदं वृत्तम् ।
एषा चाहं पितुस्ते पादमूलं प्रत्युपसर्पेयम्' इति प्राञ्जलिं मां भूयोभूयः
परिष्वज्य शिरस्युपाघ्राय कपोलयोश्चुम्बित्वा स्नेहविह्वला गतासीत् । अहं च
पञ्चवाणवश्यः श्रावस्तीमभ्यवर्तिषि ।

“मार्गे च महति निगमे नैगमानां ताम्रचूडयुद्धकोलाहलो महाना-
10 सीत् । अहं च तत्र संनिहितः किञ्चिदस्मेषि । संनिधिनिषण्णस्तु
मे वृद्धविटः कोऽपि ब्राह्मणः शनकैः स्मितहेतुमपृच्छत् । अब्रवं च-
'कथमिव नारिकेलजातेः प्राच्यवाटकुक्कुटस्य प्रतीच्यवाटः पुरुषैरसमीक्ष्य
वलाकाजातिस्ताम्रचूडो वलप्रमाणाधिकस्यैवं प्रतिविसृष्टः' इति । सो-
ऽपि तज्ज्ञः 'किमज्ञैरेभिव्युत्पादितैः । तूष्णीमास्व' इत्युपहस्तिकायास्ता-
15 म्बूलं कर्पूरसहितमुद्धृत्य मह्यं दत्त्वा चित्राः कथाः कथयन्क्षणमतिष्ठत् ।
प्रायुध्यत चातिसंरब्धमनुप्रहारप्रवृत्तस्वपक्षमुक्तकण्ठीरवरवं विहङ्गमद्वयम् । जि-
तश्चासौ प्रतीच्यवाटकुक्कुटः । सोऽपि विटः स्ववाटकुक्कुटविजयहृष्टो, मयि

महिमा ॥ प्राणभूतः प्राणतुल्यः ॥ उदासीनस्य भाव औदासीन्यम् ॥ अपि चा-
यमिति ॥ त्रपया लज्जया ॥ साध्वसेन भयेन ॥ विवृण्वाते ॥ कामाघ्रातया
मदनस्पष्टयेत्यर्थः ॥ [रहस्यरक्षणाय] गुह्यरक्षणाय ॥ लब्धलक्षो लब्धा-
वसरः ॥ एवमिति ॥ भूयोभूयो वारंवारम् ॥ पञ्चवाणो मदनः ॥

[मार्ग इति ॥] निगमो वणिग्ग्रामः । “निगमः सुरे । वेदे वणिकपथे मार्गे” इति
महीपः ॥ नैगमानां वणिजाम् ॥ ताम्रचूडः कुक्कुटः । “लुकवाकुस्ताम्रचूडः कुक्कुट-
श्ररणायुधः” इत्यमरः ॥ अस्मेषि हास्यमकरवम् ॥ संनिधिनिषण्णः समीपस्थि-
तः ॥ नारिकेलजातिरेकः कुक्कुटः । द्वितीयः कुक्कुटो वलाकाजातीयः । “दीर्घ-
श्रीवः सितवपुर्महाप्राणः स्ववन्मनाः (?) । वलाकाजातिरित्युक्तस्तदन्यो नारिकेलजः”
इति वैजयन्ती ॥ उपहस्तिका ताम्बूलस्थापनाय चर्मपेशी । “पूगाद्यावपनी चर्म (ना वस्त्र)-
प्रस्त्रिका चोपहस्तिका” इति वैजयन्ती । “उपदस्तिका” इति वा पाठः । स एवार्थः । माप-
या “चंची” इति प्रसिद्धा ॥ कण्ठीरवरवः सिंहनादः ॥ वाटः श्रेणी । “वाटः पुमान्पथि
श्रेणौ” इति वररुचिः ॥ [स्ववाटकुक्कुटविजयेन] स्वमार्गकुक्कुटविजयेन (?) हृष्टो हर्ष प्राप्तः ॥

वयोविरुद्धं सख्यमुपेत्य तदहरेव स्वगृहे स्नानभोजनादि कारयित्वात्तरेद्युः
 श्रावस्तीं प्रति यान्तं मामनुगम्य 'स्मर्तव्योऽस्मि सत्यर्थे' इति मित्रवद्विसृज्य
 प्रत्ययासीत् । अहं च गत्वा श्रावस्तीमध्वश्रान्तो बाह्योद्याने लतामण्डले
 शयितोऽस्मि । हंसरवप्रबोधितश्चोत्थाय कामपि कणितनूपुरमुखराभ्यां चरणा-
 भ्यां मदन्तिकमुपसरन्तीं युवतीमद्राक्षम् । सा त्वागत्य स्वहस्तवर्तिनि चित्रपटे 5
 लिखितं मत्सदृशं कमपि पुंरूपं मां च पर्यायेण निर्वर्णयन्ती, सविस्मयं सवि-
 तर्कं सहर्षं च क्षणमवातिष्ठत् । मयापि तत्र चित्रपटे मत्सादृश्यं पश्यता
 तद्दृष्टिचेष्टितमनाकस्मिकं मन्यमानेन 'ननु सर्वसाधारणोऽयं रमणीयः पुण्या-
 रामभूमिभागः । किमिति चिरस्थितिक्लेशोऽनुभूयते । ननूपवेष्टव्यम्' इत्य-
 भिहिता सा सस्मितम् 'अनुगृहीतास्मि' इति न्यषीदत् । संकथा च 10
 देशवार्तानुविद्धा काचनावयोरभूत् । कथासंश्रिता च सा 'देशातिथिरसि ।
 दृश्यन्ते च तेऽध्वश्रान्तानीव गात्राणि । यदि न दोषो मद्रृहेऽद्य विश्रमि-
 तुमनुग्रहः क्रियताम्' इत्यशंसत् । अहं च 'अयि मुग्धे, नैष दोषो, गुण
 एव' इति तदनुमार्गगामी तद्गृहगतो राजार्हेण स्नानभोजनादिनोपचरितः,
 मुखं निपण्णो रहसि पर्यपृच्छथे— 'महाभाग, दिगन्तराणि भ्रमता कच्चिदस्ति 15
 किंचिद्द्रुतं भवतोपलब्धम्' इति । ममाभवन्मनसि 'महदिदमाशास्पदम् ।
 एषा खलु निखिलपरिजनसंवाधसंलक्षितायाः सखी राजदारिकायाः । चित्रपटे
 चास्मिन्नपि तदुपरिविरचितसितवितानं हर्म्यतलम्, तद्गतं च प्रकामवि-
 स्तीर्णं शरदभ्रपटलपाण्डुरं शयनं, तदधिशायिनी च निद्रालीढलोचना ममैवेयं

वयोविरुद्धं "समवयसोमैत्री" इति वचनात्तद्विरुद्धम् ॥ तदहस्तादिवसे ॥
 अध्वश्रान्तो मार्गश्रान्तः ॥ बाह्योद्याने बाह्योपवने ॥ लतामण्डले वल्लीमण्डले ॥
 नूपुरं पादभूषणम् ॥ मुखरं वाचालम् ॥ मदन्तिकं मत्समीपम् ॥ उपसरन्तीं
 यान्तीम् ॥ पुंरूपं पुरुषरूपम् ॥ सविस्मयं साश्चर्यम् ॥ सवितर्कं तर्कसहितम् ॥
 तद्दृष्टिचेष्टितं तस्याः पूर्वदृष्टायाः [दृष्टि]चेष्टितम् ॥ स्थितिक्लेशः स्वैर्यकष्टम् ॥ उपवेष्टव्यं
 स्थातव्यम् ॥ अभिहितोक्ता ॥ न्यषीदत् ॥ संकथा दैवतगोष्ठी ॥ देशवार्ता लौ-
 किकगोष्ठी ॥ काचन वचनातीता ॥ सा चाहं चावां तयोः ॥ अध्वश्रान्तानीव
 मार्गश्रान्तानीव ॥ मद्रृहे मम सद्ने ॥ विश्रमितुं विश्रान्तिं प्राप्नुम् ॥ अनुग्रहः
 कृपा ॥ राजार्हेण राजयोग्येन ॥ उपचरित उपचारं प्रापितः ॥ रहस्येकान्ते ॥
 कच्चिदिति प्रश्ने ॥ उपलब्धं प्राप्तम् ॥ आशास्पदमाशास्थानम् ॥ संवाधः संघः ॥
 राजदारिकाया राजकन्यकायाः ॥ सितवितानं सितोल्लोचः ॥ शरदभ्रं शरत्कालमेघ-
 स्तस्य पटलं तद्वत्पाण्डुरम् ॥ निद्रालीढलोचना निद्राधिष्ठितनयना ॥ आलीढे व्याप्ते ॥

प्रतिकृतिः । अतो नूनमनङ्गेन सापि राजकन्या तावतीं भूमिमारोपिता ।
 यस्यामसह्यमदनज्वरव्यथितोन्मादिता सती सखीनिर्वन्धपृष्टविक्रियानिमित्तचा-
 तुर्येणैतद्रूपनिर्माणेनैव समर्थमुत्तरं दत्तवती । रूपसंवादाच्च संशयादनया
 पृष्टो भिन्द्यामस्याः संशयं यथानुभवकथनेन' इति जातनिश्चयोऽब्रवम्-
 5 'भद्रे, देहि चित्रपटम्' इति । सा त्वर्पितवती मद्धस्ते । पुनस्तमादाय
 तामपि व्याजसुप्तामुल्लसन्मदनरागविह्वलां वल्लभामेकत्रैवाभिलिख्य 'काचि-
 देवंभूता युवतिरीदृशस्य पुंसः पार्श्वशायिन्यरण्यानीप्रसुप्तेन मयोपलब्धा ।
 किलैष स्वप्नः' इत्यालपं च । हृष्टया तु तया विस्तरतः पृष्टः सर्वमेव वृत्ता-
 न्तमकथयम् । असौ च सख्या मन्निमित्तान्यवस्थान्तराण्यवर्णयत् । तदा-
 10 कर्ण्य च 'यदि तव सख्या मदनुग्रहोन्मुखं मानसं, गमय कानिचिदहानि ।
 कमपि कन्यापुरे निराशङ्कनिवासकरणमुपायमारचय्यागमिष्यामि' इति
 कथंचिदेनामभ्युपगमय्य गत्वा तदेव खर्वटं वृद्धविटेन समगंसि । ससंभ्रमं
 सोऽपि विश्रमय्य तथैव स्नानभोजनादि कारयित्वा-रहस्यपृच्छत्-'आर्य,
 कस्य हेतोरचिरेणैव प्रत्यागतोऽसि । प्रत्यवादिषमेनम्-'स्थान एवाहमार्येणा-
 15 स्मि पृष्टः । श्रूयताम् । अस्ति हि श्रावस्ती नाम नगरी । तस्याः पतिरपर
 इव धर्मपुत्रो धर्मवर्धनो नाम राजा । तस्य दुहिता, प्रत्यादेश इव श्रियः,
 प्राणा इव कुसुमधन्वनः, सौकुमार्यविडम्बितनवमालिका, नवमालिका नाम
 कन्यका । सा मया समापत्तिदृष्टा कामनाराचपङ्क्तिमिव कटाक्षमालां मम
 मर्मणि व्यकिरत् । तच्छल्योद्धरणक्षमश्च धन्वन्तरिसदृशस्त्वदृते नेतरोऽस्ति

प्रतिकृतिः प्रतिस्वरूपम् ॥ तावतीं भूमि मदनपरवशतारूपां मर्यादाम् ॥ निर्वन्धं पृष्ट-
 विक्रिया वलात्कारेण (?) पृष्टविकारा ॥ अनिमित्तं कारणरहितं यच्चातुर्यं तस्मात् ॥
 तं चित्रपटम् ॥ व्याजेन मिषेण ॥ एकत्रैकस्मिन्प्रदेशे ॥ युवतिः स्त्री ।
 "यूनस्तिः" इति साधुः ॥ अरण्यानी । "महारण्यमरण्यानी" इत्यमरः ॥
 उपलब्धा प्राप्ता ॥ मन्निमित्तानि मदर्थानि ॥ मदनुग्रहोन्मुख मयि योऽनुग्रहस्त-
 त्रोन्मुखमुत्कण्ठितम् ॥ खर्वटो ग्रामः ॥ रहस्येकान्ते ॥ आर्येति ॥ अचिरेणैव त-
 त्कालमेव ॥ एन वृद्धविटम् ॥ स्थाने युक्तमित्यर्थः ॥ अस्तीति ॥ प्रत्यादेशो
 निरसनम् । "प्रत्याख्यानं निरसनं प्रत्यादेशो निराकृतिः" इत्यमरः ॥ प्राणा
 असवः । नित्यं बहुवचनान्तोऽयं शब्दः ॥ सुकुमारस्य भावः सौकुमार्यम् ॥
 विडम्बिता कदर्थिता नवमालिका ययेति तथा ॥ समापत्तिर्यदृच्छासगतिः ॥ नाराचा
 वाणा । "प्रक्ष्वेडनास्तु नाराचाः" इत्यमरः ॥ कटाक्षमाला कटाक्षश्रेणीम् ॥
 मर्मणि जीवस्थाने । "जीवस्थानं भवेन्मर्म" इति हलायुधः ॥ तच्छल्योद्धरणं तच्छ-

वैद्य इति प्रत्यागतोऽस्मि । तत्प्रसीद कंचिदुपायमाचरितुम् । अयमहं परि-
वर्तितस्त्रीवेषस्ते कन्या नाम भवेयम् । अनुगतश्च मया त्वमुपगम्य धर्मासन-
गतं धर्मवर्धनं वक्ष्यसि—‘ममेयमेकैव दुहिता । जातमात्रायां त्वस्यां जनन्यस्याः
संस्थिता । माता च पिता च भूत्वाहमेव व्यवर्धयम् । एतदर्थमेव विद्यामयं
शुल्कमर्जितुं गतोऽभूदवन्तिनगरीमुज्जयिनीमस्मद्वैवाह्यकुलजः कोऽपि विप्र- 5
दारकः । तस्मै चेषमनुमता दातुमितरस्मै न योग्या । तरुणीभूता चेषं ।
स च विलम्बितः । तेन तमानीय पाणिमस्या ग्राहयित्वा तस्मिन्न्यस्तभारः सं-
न्यसिष्ये । दुरभिरक्षतया तु दुहितृणां मुक्तशैशवानां, विशेषतश्चामातृका-
णाम्, इह देवं मातृपितृस्थानीयं प्रजानामापन्नशरणमागतोऽस्मि । यदि
दृष्टं ब्राह्मणमधीतिनमगतिमतिथिं च मामनुग्राह्यपक्षे गणयत्यादिराजचरितधु- 10
र्यो देवः, सैषा भवद्भुजतरुच्छायामखण्डितचारित्रा तावदध्यास्तां यावदस्याः
पाणिग्राहकमानयेयम्’ इति । स एवमुक्तो नियतमभिमनायमानः स्वदुहितृ-
संनिधौ मां वासयिष्यति । गतस्तु भवानागामिनि मासि फाल्गुने फाल्गुनी-
पूत्तरासु राजान्तःपुरजनस्य तीर्थयात्रोत्सवो भविष्यति । तीर्थस्थानात्प्रा-
च्यां दिशि गोरुतान्तरमतिक्रम्य, वानीरवलयमध्यवर्तिनि कार्तिकेयगृहे कर- 15
तलगतेन शूलकाम्बरयुगलेन स्थास्यसि । स खल्वहमनभिशाङ्क एवैतावन्तं
कालं सहाभिविहृत्य राजकन्यया भूयस्तस्मिन्नुत्सवे गङ्गाम्भासि विहरन्वि-
हारव्याकुले कन्यकासमाजे मग्नोपसृतस्त्वदभ्यास एवोन्मह्म्यामि । पुनस्त्व-

व्यदूरीकरणं तत्राक्षमोऽसमर्थः ॥ धन्वन्तरिदेववैद्यः ॥ धर्मवर्धनं श्रावस्तीनगरी-
नायकं राजानम् ॥ संस्थिता मरणं प्राप्ता ॥ व्यवर्धयं वर्धितवान् ॥ शुल्कं
जामात्रा देय वस्तु । “शुल्कमस्त्री जामात्रा यच्च दीयते” [इति] ॥ विवाहाय यो-
ग्यं वैवाह्यं यत्कुल वंशस्तत्र जातः ॥ विप्रदारको ब्राह्मणपुत्रः ॥ इतरस्मै ब्रा-
ह्मणपुत्रादन्यस्मै । दातुं न योग्येति योजना ॥ संन्यासमाश्रये ॥
दुरभिरक्षतया दुःखेन रक्षणयोग्यतया ॥ मुक्तशैशवानां प्राप्तारुण्यानामित्यर्थः ॥
अमातृकाणां मातृहीनानाम् ॥ आपन्नशरणमापन्नानामापत्प्राप्तानां शरणं रक्षकम् । “श-
रणं गृहरक्षित्रोः” इत्यमरः ॥ अगतिं निराश्रयम् ॥ अनुग्राह्यपक्षे कृपास्थानी-
ये ॥ राजचरितधुर्यम् । “धुरो यडुकौ” इति यत् ॥ अखण्डितचारित्रादूपितक-
न्यावस्था ॥ पाणिग्राहकं पाणिग्रहणकर्तारम् ॥ फाल्गुनीपूत्तरासूत्तराफाल्गुनीष्वित्यर्थः ॥
अनभिशाङ्को निःशङ्कः ॥ अभिविहृत्य क्रीडा कृत्वा ॥ मग्नोपसृतो मग्नः सन्नपसृतः ॥
त्वदभ्यासे त्वत्समीपे ॥ उन्मह्म्यामि प्रादुर्भविष्ये ॥ त्वदुपहृते त्वदत्ते ॥

- दुपहृते वाससी परिधायापनीतदारिकावेपो जामाता नाम भूत्वा त्वामेवानुगच्छेयम् । नृपात्मजा तु मामितस्ततोऽन्विष्यानासादयन्ती 'तया विना न भोक्ष्ये' इति रुदन्त्येवावरोधने स्थास्यति । तन्मूले च महति कोलाहले, क्रन्दत्सु परिजनेषु, रुदत्सु सखीजनेषु, शोचत्सु पौरजनेषु, किंकर्तव्यतामूढे
- 5 सामात्ये पार्थिवे, त्वमास्थानीमेत्य मां स्थापयित्वा वक्ष्यसि- 'देव, स एष मे जामाता तवार्हति श्रीभुजाराधनम् । अधीती चतुर्ष्वाम्नायेषु, गृहीती षट्क्षेत्रेषु, आन्वीक्षिकीविचक्षणश्, चतुःपष्टिकलागमप्रयोगचतुरो, विशेषेण गजरथतुरङ्गतन्त्रवित्, इष्वसनास्त्रकर्मणि गदायुद्धे च निरुपमः, पुराणेतिहासकुशलः, कर्ता काव्यनाटकाख्यायिकानां, वेत्ता सोपनिषदोऽर्थशास्त्रस्य, निर्मत्सरो गुणेषु, विश्रम्भी सुहृत्सु, शक्यः, संविभागशीलः, श्रुतधरो, गतस्मयश्च ।
- 10 नास्य दोषमणीयांसमप्युपलभे । न च गुणेष्वविद्यमानम् । तन्मादृशस्य ब्राह्मणमात्रस्य न लभ्य एष संवन्धी । दुहितरमस्मै समर्प्य वार्धकोचितमन्त्यमाश्रमं संक्रमेयं, यदि देवः साधु मन्यते' इति । स इदमाकर्ण्य वैवर्ण्याक्रान्तवक्त्रः परमुपेतो वैलक्ष्यमारप्स्यतेऽनुनेतुमनित्यतादिसंकीर्तनेनात्र भवन्तं मन्त्रिभिः सह ।
- 15 त्वं तु तेषामदत्तश्रोत्रो मुक्तकण्ठं रुदित्वा चिरस्य वाष्पकुण्ठकण्ठः काष्ठान्याहृत्याग्निं संधुक्ष्य राजमन्दिरद्वारे चिताधिरोहणायोपक्रमिष्यसे । स तावदेव त्वत्पादयोर्निपत्य सामात्यो नरपतिरैनूनैरर्थैस्त्वामुपच्छन्द्य दुहितरं मह्यं दत्त्वा मद्योग्यतासमाराधितः समस्तमेव राज्यभारं मयि समर्पयिष्यति । सोऽयमभ्युपायोऽनुष्ठेयो, यदि तुभ्यं रोचते' इति । सोऽपि पटुर्विद्वानामग्रणीरस-
- 20 कृदभ्यस्तकपटप्रपञ्चः पाञ्चालशर्मा यथोक्तमभ्यधिकं च निपुणमुपक्रान्त-

अवरोधनं राजान्तःपुरम् ॥ आस्थानीमास्थानम् ॥ अधीती । "योऽधीतकृत्स्नवेदः स्यात्सोऽधीतीत्युच्यते बुधैः" [इति] । "अधीती चतुर्ष्वाम्नायेषु" इति क्तस्येत् । "विषयस्य कर्मण्युपसंख्यानम्" इति सप्तमी ॥ आन्वीक्षिकी तर्कविद्या ॥ विचक्षणः कुशलः ॥ आख्यायिका प्रबन्धविशेषः कादम्बरीहर्षचरित्रादिः । "प्रसृतानाकुलश्रव्यशब्दार्थपदवृत्तिना । गद्येन युक्तोदात्तार्था सोच्छ्वासाख्यायिका मता" इति भीमः ॥ सोपनिषदोऽर्थशास्त्रस्य ॥ शक्यः कर्मज्ञानमीमांसयोः । "शक्यः प्रियवदः प्रोक्तः" इति हलायुधः ॥ विश्रम्भी विश्वासवान् ॥ गतस्मयो गर्वरहितः ॥ अणीयासम् [अल्पिष्ठम्] ॥ वार्धकोचितं वृद्धत्वोचितम् ॥ अन्त्यमाश्रमं सन्यासम् ॥ विवर्णस्य भावो वैवर्ण्यम् ॥ काष्ठानि संधुक्ष्य प्रज्वाल्येत्यर्थः ॥ राजमन्दिरद्वारे राजगृहद्वारे ॥ सामात्यः सप्रधानः ॥ अनूनैर्महामूलैरित्यर्थः ॥ अभ्यस्तः प्राप्तः ॥ कपटप्रपञ्चश्छलरचना ॥ उपक्रान्तवान्सपादि-

वान् । आसीच्च मम समीहितानामहीनकालसिद्धिः । अन्वभवं च मधुकर
इव नवमालिकामार्द्रसुमनसम् । अस्य राज्ञः सिंहवर्मणः साहाय्यदानं सुह-
त्संकेतभूमिगमनमित्युभयमपेक्ष्य सर्ववलसंदोहेन चम्पामिमाद्युपगतो दैवा-
द्देवदर्शनसुखमनुभवामि” इति ।

श्रुत्वैतत्प्रमतिचरितं स्मितमुकुलितमुखनलिनो “विलासप्रायशूर्जितं, मृदुप्रायं 5
चेष्टितम्, इष्ट एष मार्गः प्रज्ञावताम् । अथेदानीमत्रभवान्प्रविशतु” इति मि-
त्रगुप्तमैक्षत क्षितीशपुत्रः ।

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते प्रमतिचरितं नाम पञ्चम उच्छ्वासः ।

षष्ठोच्छ्वासः ।

सोऽप्याचक्षे— “देव, सोऽहमपि सुहृत्साधारणभ्रमणकारणः सुहृषु दाम-
लिप्ताह्वयस्य नगरस्य बाह्योद्याने महान्तमुत्सवसमाजमालोकयम् । तत्र कचि-
दतिमुक्तकलतामण्डपे कमपि वीणावादेनात्मानं विनोदयन्तमुत्कण्ठितं युवा- 10
नमद्राक्षम् । अप्राक्षं च— ‘भद्र, को नामायमुत्सवः, किमर्थं वा समारब्धः,
केन वा निमित्तेनोत्सवमनादृशैकान्ते भवानुत्कण्ठित इव परिवादिनीद्वितीयस्ति-
ष्ठति’ इति । सोऽभ्यधत्त— ‘सौम्य, सुहृत्पतिस्तुङ्गधन्वा नामानपत्यः प्रार्थि-

तवान् ॥ अहीनकालसिद्धिरित्युच्चकालसिद्धिः ॥ मधुकर इव भ्रमर इव ॥ नवमालिकां
मालतीमित्यर्थः ॥ मार्द्रसुमनसं सरसपुष्पम् ॥

[श्रुत्वेति ॥] मुकुलितं हास्यसंकुचितम् ॥ मुखनलिनं मुखकमलम् ॥ प्रज्ञावतां बु-
द्धिमताम् ॥ इदानीं प्रमतिचरितश्रवणानन्तरम् ॥ मित्रगुप्त स्वचरितरूपनायैक्षतापश्य-
दित्यर्थः ॥

इति श्रीदशकुमारटीकायां पदचन्द्रिकाभिधायं पञ्चम उच्छ्वासः ।

सोऽपि मित्रगुप्तोऽपि ॥ सुहृषु देशविशेषेषु ॥ दामलिप्ताह्वयस्य दामलिप्तनाम्ना
ख्यातस्य ॥ अतिमुक्तकः पुण्ड्रकः ॥ “उत्कण्ठितश्चिन्तयान्” इति वै-
जयन्ती ॥ अद्राक्ष दृष्टवान् ॥ अप्राक्षं चावदं चेत्यर्थः ॥ भद्रेति
कल्याणवत्संबोधनम् ॥ समारब्धोऽनुष्ठितः ॥ अनादृत्योपेक्ष्येत्यर्थः ॥ परिवादिनी
वीणाभेदः । “सा तु तन्त्रीभिः सप्तभिः परिवादिनी” इत्यमरः ॥ अभ्यध-
त्त प्रत्युत्तरं दत्तवान् ॥ सौम्येत्याप्ततया वचनसंबोधनम् (?) ॥ तुङ्गधन्वेति नाम्ना

तत्रानमुष्मिन्नायतने विस्मृतविन्ध्यवासरागं वसन्त्या विन्ध्यवासिन्याः पाद-
मूलादपसद्वयम् । अनया च किलास्त्रै प्रतिशायिताय स्वप्ने समादिष्टम्-
'समुत्पत्स्यते तवैकः पुत्रो, जनिष्यते चैका दुहिता । स तु तस्याः पाणिग्रा-
हकमनुजीविष्यति । सा तु सप्तमार्द्रार्पादारभ्यापरिणयनात्प्रतिमासं कृत्ति-
5 कासु कन्दुकनृत्येन गुणवद्गर्तलाभाय मां समाराधयतु । यं चाभिलषेत्सामुष्मै
देया । स चोत्सवः कन्दुकोत्सवनामास्तु' इति । ततोऽल्पीयसा कालेन राज्ञः
प्रियमहिषी मेदिनी नामैकं पुत्रमसूत । समुत्पन्ना चैका दुहिता । साच नाम
कन्या कन्दुकावती सोमापीडां देवीं कन्दुकविहारेणाराधयिष्यति । तस्यास्तु
सखी चन्द्रसेना नाम धात्रेयिका मम प्रियासीत् । सा चैषु दिवसेषु राजपुत्रे-
10 ण भीमधन्वना बलवदनुरुद्धा । तदहमुत्कण्ठितो मन्मथशरशल्यदुःखोद्विगचेताः
कलेन वीणारवेनात्मानं किञ्चिदाश्वासयन्विविक्तमध्यासे' इति ।

“ अस्मिन्नेव च क्षणे किमपि नूपुरकणितमुपातिष्ठत् । आगता च काचि-
दङ्गना । दृष्ट्वैव स एनामुत्फुल्लदृष्टिरुत्थायोपगूढकण्ठश्च तथा, तत्रैवोपाविशत् ।
अशंसच्च-‘सैषा मे प्राणसमा, यद्विरहो दहन इव दहति माम् । इदं च मे जी-
15 वितमपहरता राजपुत्रेण मृत्युनेव निरुप्मतां नीतः । न च शक्यामि राजसू-
त्रुरित्समुष्मिन्पापमाचरितुम् । अतोऽनयात्मानं सुदृष्टं कारयित्वा शक्यामि
निष्प्रतिक्रियान्प्राणान् ’ इति । सा तु पर्यश्रुमुखी समभ्यधात्-‘ मा स्ख नाथ,

ख्यातः ॥ आयतनं देवस्थानम् ॥ विन्ध्यवासिन्याः परमेश्वर्याः ॥ अस्मै तुङ्गध-
न्वने ॥ प्रतिशायिताय निद्रिताय ॥ समादिष्टमाज्ञप्तम् ॥ समुत्पत्स्यते भविष्यति ॥
तस्या भगिन्याः ॥ पाणिग्राहकं भर्तारम् ॥ अपरिणयनाद्विवाहाभावात् ॥
प्रतिमासं मासं प्रतीति तथा ॥ कृत्तिकासु तन्नामनक्षत्रेषु ॥ कन्दुकनृत्येन कन्दु-
कवन्नृत्यं तेन ॥ समाराधयत्वाराधनं करोत्वित्यर्थं ॥ स कन्दुकनामेति ख्यातः ॥
अल्पीयसालपतरेण ॥ मेदिनी नाम राजपत्नी ॥ सोमापीडां देवी चन्द्रशेखराम् ।
“ आपीडः शेखरः समौ ” इति वैजयन्ती ॥ सा च चन्द्रसेना ॥ राजपुत्रेण
भीमधन्वेतिनाम्ना ॥ मन्मथः [मदनः] ॥ शरशल्यं वाणशल्यम् ॥ कलेन गम्भी-
रेण । “ कलो मन्द्रस्तु गम्भीरे ” इत्यमरः ॥ विविक्तं विजनम् ॥ अध्यासेऽधि-
ष्ठितोऽस्मि ॥

[अस्मिन्निति ॥] नूपुरकणितं नूपुरशब्दितम् ॥ स वीणावादको युवा ॥ उप-
गूढकण्ठो व्याप्तकण्ठः ॥ यद्विरहो यस्या विरहः ॥ निरुप्मतां निस्तेजस्त्वम् ॥ राज-
सूत्रुरिति राजपुत्र इति ॥ निष्प्रतिक्रियान्निष्प्रतीकारान् ॥ सा त्विति ॥ पर्यश्रुमुखी

मत्कृतेऽध्यवस्यः साहसम् । यस्त्वमुत्तमात्सार्थवाहादर्थदासादुत्पद्य कोशदास इति
 गुरुभिरभिहितनामधेयः पुनर्मदत्यासङ्गाद्वेशदास इति द्विषद्भिः प्रख्यापितो-
 ऽसि, तस्मिंस्त्वय्युपरते यद्यहं जीवेयं नृशंसो वेशं इति समर्थयेयं लोकवादम् ।
 अतोऽद्यैव नय मामीप्सितं देशम्' इति । स तु मामभ्यधत्त- ' भद्र, भवदृष्टेषु
 राष्ट्रेषु कतमत्समृद्धं संपन्नसस्यं सत्पुरुषभूयिष्ठं च ' इति । तमहमीषद्विहस्यात्र- 5
 वम्- ' भद्र, विस्तीर्णयमर्णवाम्बरा । न पर्यन्तोऽस्ति स्थानस्थानेषु रम्याणां
 जनपदानाम् । अपि तु न चेदिह युवयोः सुखनिवासकारणं कमप्युपायमुत्पा-
 दयितुं शक्नुयां, ततोऽहमेव भवेयमध्वदर्शी ' । तावतोदैरत रणितानि मणिनू-
 पुराणाम् । अथासौ जातसंभ्रमा 'प्राप्तैवेयं भर्तृदारिका कन्दुकावती कन्दुकक्री-
 डितेन देवीं विन्ध्यवासिनीमाराधयितुम् । अनिषिद्धदर्शना चेयमस्मिन्कन्दुको- 10
 त्सवे । सफलमस्तु युष्मच्चक्षुः । आगच्छतं द्रष्टुम् । अहमस्याः सकाशवर्तिनी भवेयम्'
 इत्ययासीत् । तामन्वयाव चावाप् । महति रत्नरङ्गपीठे स्थितां प्रथमं ताम्रोष्ठी-
 मपन्नयम् । अतिष्ठच्च सा सद्य एव मम हृदये । न मयान्येन वान्तराले दृष्टा ।
 चित्रियाविष्टचित्तश्चाचिन्तयम्- ' किमियं लक्ष्मीः । नहि नहि । तस्याः किल
 हस्ते विन्यस्तं कमलम्, अस्यास्तु हस्त एव कमलम् । अभुक्तपूर्वा चासौ पुरा- 15
 तनेन पुंसा पूर्वराजैश्च, अस्याः पुनरनवद्यमयातयामं च यौवनम्' इति चिन्त-
 यत्येव मयि, सानघसर्वगात्री व्यसस्तहस्तपल्लवाग्रस्पृष्टभूमिरालोलनीलकुटिला-
 लका सविभ्रमं भगवतीमभिवन्द्य कन्दुकमन्दरागरूपिताक्षमनङ्गमिवास्वत ।

परिगतान्यश्रूणि यस्मिन्निति ॥ द्विषद्भिः कैश्चिदित्यर्थः ॥ उपरते मृते ॥ नृशंसो घा-
 तुकः ॥ वेशो वेषः ॥ ईप्सितमिष्टम् ॥ भवदृष्टेषु त्वया दृष्टेषु ॥ संपन्नसस्यं प्र-
 चुरधान्यम् ॥ ईषदल्पम् ॥ अर्णवाम्बरा समुद्रवसना ॥ पर्यन्तः समाप्तिः ॥ स्थानस्थानेषु
 स्थलस्थलेषु ॥ जनपदानां देशानाम् । " नीवृज्जनपदो देश-" इत्यमरः ॥ अध्वदर्शी
 मार्गोपदेष्टा । तावता तत्कालेनेत्यर्थः ॥ उदैरतोत्पन्नानीत्यर्थः ॥ रणितानि शब्दितानि ॥
 अथेति ॥ असौ नायिका ॥ भर्तृदारिका राजकन्यका ॥ अनिषिद्धदर्शनाप्रतिहतदर्शना ॥ स-
 काशं समीपम् ॥ आवामिति द्विवचनम् ॥ ताम्रोष्ठीमारक्ताधराम् ॥ अतिष्ठदवर्तेतेत्यर्थः ॥
 चित्रियाविष्टचित्तः । " चित्रिया विस्मयोद्भुतम् " इति कोशः ॥ अभुक्तपूर्वा पूर्वं न
 भुक्ता ॥ अयातयाममजीर्णमित्यर्थः । अपरिभुक्तमिति यावत् । " यातयाम गतरसम् "
 इत्यमरः (?) । " जीर्णं च परिभुक्तं च यातयाममिदं द्वयम् " इति कोशः ॥ अनघं नि-
 दीपम् ॥ व्यत्यस्तौ परावर्तितौ ॥ नीलाः श्यामाः ॥ कुटिला वक्राः ॥ अलकाश्रूर्ण-

लीलाशिथिलं च भूमौ मुक्तवती । मन्दोत्थितं च किञ्चित्कुञ्चिताङ्गुष्ठेन प्रसृत-
कोमलाङ्गुलिना पाणिपल्लवेन समाहत्य हस्तपृष्ठेन चोन्नय, चटुलदृष्टिलाञ्छितं
स्तवकमिव भ्रमरमालानुविद्धमवपतन्तमाकाश एवाग्रहीत् । अमुञ्चच्च । मध्य-
विलम्बितलये द्रुतलये मृदुमृदु च प्रहरन्ती तत्क्षणं चूर्णपदमदर्शयत् । प्रशा-
5 न्तं च तं निर्दयप्रहारैरुदपातयत् । विपर्ययेण च प्राशमयत् । पक्षमृज्वागतं च
वामदक्षिणाभ्यां कराभ्यां पर्यायेणाभिघ्नती शकुन्तमिवोदस्थापयत् । दूरो-
त्थितं च प्रपतन्तमाहस्य गीतमार्गमारचयत् । प्रतिदिशं च गमयित्वा प्रत्यागम-
यत् । एवमनेककरणमधुरं विहरन्ती रङ्गगतस्य रक्तचेतसो जनस्य प्रतिक्षणमु-
च्चावचाः प्रशंसावाचः प्रतिगृह्णाती, प्रतिक्षणारूढविभ्रमं कोशदासमंसेऽवल-
10 ऋय कण्टकितगण्डमुत्फुल्लेक्षणं च मय्यभिमुखीभूय तिष्ठति तत्प्रथमावतीर्ण-
कंदर्पकारितकटाक्षदृष्टिसदनुमार्गविलसितलीलाञ्चितभ्रूलता, श्वासानिलवेगा-
न्दोलितैर्दन्तच्छदरश्मिजालैर्लीलापल्लवैरिव मुखकमलपरिमलग्रहणलोलानलि-
नस्ताडयन्ती, मण्डलभ्रमणेषु कन्दुकस्यातिशीघ्रप्रचारतया विशन्तीव महर्श-
नलज्जया पुष्पमयं पञ्जरं, पञ्चविन्दुप्रसृतेषु पञ्चापि पञ्चवाणवाणान्युगपदि-
15 वाभिपततस्त्रासेनावघट्टयन्ती, गोमूत्रिकाप्रचारेषु घनदर्शितरागविभ्रमा वि-

कुन्तलाः ॥ अमन्द वर्धमानम् ॥ लीला विलासः ॥ शिथिलं श्लथम् ॥ मन्द निश्चलम् ॥
कुञ्चितो वक्रितः ॥ चटुलश्चञ्चलः ॥ स्तवको गुच्छः ॥ भ्रमरमाला भ्रमरपाङ्क्तिः ॥ आकाश एव
मध्य एव ॥ मध्यविलम्बितं मध्ये विलम्बितम् ॥ द्रुतं लयः पतनं यत्रेति तस्मिन्सतीति
सतिसप्तमी ॥ मृदु कोमलम् ॥ अमृदु च कठिनम् ॥ चूर्णपदम् । “गत्यागत्यो-
रानुलोभ्यं न्यूनाधिक्यक्षेपणं तच्चूर्णपदम्” इति कन्दुकतन्त्रे ॥ प्रशान्तं शिथिलम् ॥ त
कन्दुकमित्यर्थः ॥ उदपातयदुत्थितमकरोत् ॥ शकुन्तः पक्षी ॥ गीतमार्गम् ।
“दशपदचङ्कमण गीतमार्गं विदुः” इति कन्दुकतन्त्रे ॥ अनेककरणमधुरमनेकव्या-
पाररम्यम् ॥ उच्चावचाः स्थूलसूक्ष्माः ॥ प्रशंसावाचः स्तुतिवचनानि ॥ प्रतिक्षणा-
रूढविभ्रमः प्रतिक्षणमारूढ उत्पन्नो विभ्रमो विलासो यस्येति तथा ॥ कण्टकितं रोमा-
ञ्चितम् ॥ तिष्ठति सतीति सतिसप्तमी ॥ तत्प्रथम तदेव प्रथममवतीर्ण आगतो
यः कंदर्पः कामस्तेन कारिता कटाक्षदृष्टिर्यस्याः सेति तथा ॥ तदनुमार्गे कन्दुकानुमार्गे
विलसितस्य खेलनस्य ॥ अनिलवेगो वायुवेगः ॥ पञ्चविन्दुप्रसृतेषु । “पञ्चावर्तप्रहारस्तु
पञ्चविन्दुरुदाहृतः” इति ॥ पञ्चवाणो मदनः ॥ गोमूत्रिकाप्रचारेषु । “गोमूत्रिकेति विद्व-
द्विश्वारः शातहृदो मतः” इति च ॥ घनदर्शितमतिमात्रदर्शितम् । मेघदर्शितं वा ॥

१ विलम्बितद्रुतमध्यलये. २ च मृदुमृदु. ३ आचरत्. ४ प्रत्यागमत्. ५ उच्चावचम्. ६ तत्क्षणा
रूढविभ्रमम्.

गुल्लतामिव विडम्बयन्ती, भूषणमणिरणितदत्तलयसंवादिपादचारम्, अपदेश-
 स्मितप्रभानिपिक्तविम्बाधरम्, अंससंसितप्रतिसमाहितशिखण्डभारं, समाघट्टित-
 कणितरन्नमेखलागुणम्, अञ्चितोत्थितपृथुनितम्बविलम्बितविचलदंशुको-
 ज्ज्वलम्. आकुञ्चितप्रसृतवेल्लितभुजलताभिहतललितकन्दुकम्, आर्वाजितवाहु-
 पाशम्. उपरिपरिवर्तितत्रिकविलग्नलोलकुन्तलम्, अवगलितकर्णपूरकनकपत्र- 5
 प्रतिसमाधानशीघ्रतानतिक्रमितप्रकृतक्रीडनम्, असकृदुत्क्षिप्यमाणहस्तपादवा-
 गाभ्यन्तरभ्रान्तकन्दुकम्, अवनमनोन्नमननैरन्तर्यनष्टष्टमध्ययष्टिकम्, अवप-
 तनोत्पतननिर्व्यवस्यमुक्ताहारम्, अङ्कुरितधर्मसलिलदूषितकपोलपत्रभङ्गशोष-
 णार्थकृन्श्रवणपल्लवानिलम्. आगलितस्तनतटांशुकनियमनव्यापृतैकपाणिप-
 ल्लवं च निपद्योन्धाय निमील्योन्मील्य स्थित्वा गत्वा चैवातिचित्रं पर्यक्रीडत 10
 राजकन्या ! अभिहत्य भूतलाकाशयोरपि क्रीडान्तराणि दर्शनीयान्येकेनैव
 वानेकेनैव कन्दुकेनादर्शयत् । चन्द्रसेनादिभिश्च प्रियसखीभिः सह विहस्य
 विहृतान्ते चाभिवन्द्य देवी मनसा मे सानुरागेणैव परिजनेनानुगम्यमाना, कुव-
 ल्यशर्गामय कुमुदशरस्य मध्यपाङ्गं समर्पयन्ती, सापदेशमसकृदावर्त्यमान-
 वदनचन्द्रमण्डलतया स्वहृदयमिव मत्समीपे प्रेरितं प्रतिनिवृत्तं न वेत्सालोक- 15
 यन्ती. मह सखीभिः कुमारीपुरमगमत् ।

“ अहं चानङ्गविह्वलः स्ववेगं गत्वा कोशदासेन यत्नवदत्युदारं स्नानभोज-
 नादिकमनुभावितोऽस्मि । सायं चोपसृत्य चन्द्रसेना रहसि मां प्रणिपत्य पत्यु-
 रंममंभेन प्रणयपेशलमाघट्टयन्त्युपाविशत् । आचष्ट च हृष्टः कोशदासः—‘भूयास-
 येवं यावदायुरायनाधि, तत्प्रसादस्य पात्रम्’ इति । मया तु सस्मितमभिहितम्— 20
 ‘सखे, क्रिमेतदाशास्यम् । अस्ति किञ्चिदञ्जनम् । अनया तदक्तनेत्रया राजसू-
 नुरुपस्थिता वानरीमिवेनां द्रक्ष्यति, विरक्तशैनां पुनस्सक्ष्यति’ इति । तथा तु

विभ्रमः स्फुरणम् ॥ विडम्बयन्त्यनुकुर्वती ॥ रणितं शब्दितम् ॥ त्रिकम् । “ त्रिकं
 त्रिकाटिकायां च षष्टवंशाधरेऽपि च ” इति वैजयन्ती ॥ अङ्कुरितमीपत्प्रादुर्भूतम् ॥
 धर्मसलिलं धर्मादिकम् ॥ अधिकृतोऽधिकारी कृतः ॥ श्रवणपल्लवः कर्णावतंसपल्लवः ॥
 स्तनतटांशुकनियमनं कुचतटोपरिगतवस्त्रसमीकरणं तत्र व्याप्तो व्यासक्तः ॥ अतिचि-
 त्रमनेकप्रकारम् ॥ विहृतान्ते खेलनप्राप्ते (?) ॥ अपाङ्ग नेत्रप्रान्तम् ॥ सापदेशं सव्याजम् ।
 “ अपदेशः स्मृतो लक्ष्ये निमित्तव्याजयोरपि ” इति विश्वः ॥

अहमिति ॥ अनङ्गविह्वलो मदनव्याकुलः ॥ अनुभावितोऽस्म्यनुभवविषयीकृत इत्यर्थः ॥
 अंसं स्कन्धम् ॥ अंसेन स्कन्धेन ॥ प्रणयपेशलं प्रीतिसुन्दरम् ॥ भूयासं भविष्य इत्यर्थः ॥

स्मरयास्मि कथितः- 'सोऽयमार्येणाज्ञाकरो जनोऽत्यर्थमनुगृहीतः, यदस्मि-
 न्नेव जन्मनि मानुषं वपुरपनीय वानरीकरिष्यते । तदास्तामिदम् । अन्य-
 थापि सिद्धं नः समीहितम् । अद्य खलु कन्दुकोत्सवे भवन्तर्मपहसितमनोभ-
 वाकारमभिलषन्ती रोषादिव शम्बरद्विपातिमात्रमायास्यते राजपुत्री । सोऽयम-
 5 र्थो विदितभावया मया स्वमात्रे, तथा च तन्मात्रे, महिष्या च मनुजेन्द्राय, नि-
 वेदयिष्यते । विदितार्थस्तु पार्थिवस्त्वया दुहितुः पाणिं ग्राहयिष्यति । ततश्च
 त्वदनुजीविना राजपुत्रेण भवितव्यम् । एष हि देवतासमादिष्टो विधिः । तदा-
 यत्ते च राज्ये नालमेव त्वामतिक्रम्य मामवरोद्धुं भीमधन्वा । तत्सहतामयं त्रिच-
 तुराणि दिनानि' इति मामामन्व्य प्रियं चोपगृह्य प्रसयासीत् । मम च कोश-
 10 दासस्य च तदुक्तानुसारेण बहु विकल्पयतोः कथंचिदक्षीयत क्षपा । क्षपान्ते
 च कृतयथोचितनियमस्तमेव प्रियादर्शनसुभगमुद्यानोद्देशमुपागतोऽस्मि । तत्रैव
 चोपसृत्य राजपुत्रो निरभिमानमनुकूलाभिः कथाभिर्मामनुवर्तमानो मुहूर्तमास्त ।
 नीत्वा चोपकार्यामात्मसमेन स्नानभोजनशयनादिव्यतिकरेणोपाचरत् । तल्प-
 गतं च स्वप्नेनानुभूयमानप्रियादर्शनालिङ्गनसुखमायसेन निगडेनातिवल्वद्वहु-
 15 पुरुषैः पीवरभुजदण्डोपरुद्धमवन्धयन्माम् । प्रतिबुद्धं च सहसा समभ्यधात्-
 'अयि दुर्मते, श्रुतमालपितं हतायाश्चन्द्रसेनाया जालरन्ध्रनिःसृतं तच्चेष्टाववो-
 धप्रयुक्तयानया कुञ्जया । त्वं किलाभिलषितो वराक्या कन्दुकावसा, तव
 किलानुजीविना मया स्थेयं, त्वद्वचः किलानतिक्रमता मया चन्द्रसेना कोश-
 दासाय दास्यते' इत्युक्त्वा पार्श्वचरं पुरुषमेकमालोक्याकथयत्- 'प्रक्षिपैनं
 20 सागरे' इति । स तु लब्धराज्य इवातिहृष्टो 'देव, यदाज्ञापयसि' इति
 यथादिष्टमकरोत् । अहं तु निरालम्बनो भुजाभ्यामितस्ततः स्पन्दमानः कि-

तदक्तनेत्रयाञ्जनाक्तनेत्रया ॥ तथा चन्द्रसेनया ॥ आज्ञाकरः सेवकजनः ॥ अत्यर्थमत्यन्त-
 म् ॥ अन्यथापि मनुष्यस्य वानरीकरणं [विनापि] ॥ अद्येति ॥ अपहसित उपहासं
 प्रापितो मनोभवाकारो मदनशरीरं येनेति ॥ शम्बरद्विषा कामेन ॥ अतिमात्रं निर्भरम् ।
 "अतिमात्रोद्गाढनिर्भरम्" इत्यमरः ॥ आयास्यत आयासं प्राप्यते ॥ त्वदनुजीविना त्वा-
 मनुजीवतीति तथा ॥ विधिरदृष्टम् ॥ अवरोद्धुमवरोधनं कर्तुम् ॥ कथचिन्महता प्रयासे-
 न ॥ क्षपा रात्रिः ॥ अनुकूलाभिः स्वैष्टाभिः ॥ उपकार्योर्ध्वगृहम् ॥ आयसेन लोहमयेन ॥
 पीवरौ मासलौ भुजदण्डौ बाहुदण्डौ ताम्यामुपरुद्धं यथा तथा ॥ जालरन्ध्रं गवाक्ष-
 च्छिद्रम् ॥ किल । असप्ताव्यर्थे किलशब्दः । "वार्तासंभाव्ययोः किल" इति ॥ स्पन्द-

मपि काष्ठं दैवदत्तमुरसोपश्लिष्य तावदप्लोपि, यावदपासरद्वासरः शर्वरी च
 सर्वा । प्रत्युपस्यदृश्यत किमपि बहित्रम् । अमुत्रासन्यवनाः । ते मामुद्धृत्य
 रामेपुनाम्ने नाविकनायकाय कथितवन्तः—‘ कोऽप्ययमायसनिगलवद्ध एव जले
 लब्धः पुरुषः । सोऽयमपि सिञ्चेत्सहस्रं द्राक्षाणां क्षणेनैकेन ’ इति । अस्मिन्नेव
 क्षणे नैकनांकापरिवृतः कोऽपि महुरभ्यधावत् । अविभयुर्यवनाः । तावदतिजवा 5
 नांकाः श्वान इव वराहमस्रत्पोतं पर्यरुत्सत । प्रावर्तत संप्रहारः । पराजायि-
 पत यवनाः । तानहमगतीनवसीदतः समाश्वास्यालपिपम्—‘ अपनयत मे
 निगलवन्धनम् । अयमहमवसादयामि वः सपत्नान् ’ इति । अमी तथाकुर्वन् ।
 नर्वाश्च तान्प्रतिभटान्भल्लवर्षिणा भीमटंकृतेन शाङ्गेण लवलवीकृताङ्गानकार्षम् ।
 अवहृन्त्य हतविध्वस्तयोधमस्रत्पोतसंसक्तपोतमधुत्र नाविकनायकमनभिसरम- 10
 पिपत्य जीवग्राहमग्रहीपम् । असौ चासीत्स एव भीमधन्वा । तं चाहमवबुध्य
 जानत्रीटमत्रवम्—‘ तात, किं दृष्टानि कृतान्तविलसितानि ’ इति । ते तु सांया-

मान कम्पमानः ॥ काष्ठं दारु । “ काष्ठं दार्विन्धनं त्वेधः ” इत्यमरः ॥ दैवदत्तम-
 दृष्टदत्तम् ॥ उपश्लिष्यालिङ्गच ॥ अपासरदतिक्रान्तः ॥ वासरो दिवसः । “ दिवसवा-
 सर्गः ” इत्यमरः ॥ शर्वरी रात्रिः । “ अथ शर्वरी । निशा निशीथिनी रात्रिः ” इ-
 त्यमरः ॥ बहित्रं वहनम् ॥ अमुत्रासंस्ते च यवना इत्यर्थः ॥ अपि सिञ्चेत् ।
 अपिशब्दः संज्ञावनायाम् । “ गर्हासमुच्चयप्रश्नशङ्कासंभावनास्वपि ” इति [अमरः] ॥
 द्राक्षा । “ मृद्धीका गोस्तनी द्राक्षा ” इत्यमरः ॥ महुरः पोतविशेषः ॥ अतिजवा अति-
 वेगवत्यः ॥ पर्यरुत्सत परितो रुरुधुरित्यर्थः ॥ अविभयुः । “ जिभो भये ” इत्यस्य
 धातो रूपात् । जयं प्रापुरित्यर्थः ॥ पराजायिपत पराजयं प्राप्ता इत्यर्थः ॥ आलपि-
 पमवद्धम् ॥ अपनयत दूरीकुरुतेत्यर्थः ॥ अवसादयामि नाशयिष्यामीत्यर्थः ॥ सप-
 त्नान्वैरिणः । “ रिपी वैरिसपत्नारिद्विपद्वैपणदुर्हृदः ” इत्यमरः ॥ भल्लवर्षिणा बाण-
 वर्षिणेत्यर्थः ॥ टंकृतेन टंकारेण । नपुंसके भावे क्तः ॥ शाङ्गेण चापेन । “ शा-
 ङ्गं चापे हरेश्चापे ” इति वैजयन्ती ॥ लवलवीकृताङ्गल्लेशलेशीकृताङ्गान् ॥ अ-
 कार्षं कृतवान् ॥ जीवग्राहं जीवं(वन्तं) गृहीत्वेति । णमुल् ॥ असाविति ॥ जातव्रीडं जात-
 लज्जम् ॥ अनभिसरमसहायम् । “ अनुष्ठवः सहायश्चानुचरोऽभिसरः समाः ” इत्य-
 मरः ॥ तातेति ॥ कृतान्तो यमः । “ कृतान्तो यमुनाभ्राता शमनो यमराज्यमः ”
 इत्यमरः ॥ सांयात्रिकाः पोतवणिजः । “ सांयात्रिकः पोतवणिक् ” इत्यमरः ॥

त्रिका मदीयेनैव शृङ्खलेन तमतिगाढं वद्धा हर्षकिलकिलारवमकुर्वन्मां चापूज-
 यन् । दुर्वारा तु सा नौरननुकूलवातनुन्ना दूरमभित्य कमपि द्वीपं निविडमा-
 श्लिष्टवती । तत्र च स्वादु पानीयमेधांसि कन्दमूलफलानि संजिघृक्षवो गाढप-
 तितशिलावलयमवातराम । तत्र चासीन्महाशैलः । सोऽहम् 'अहो रमणीयोऽयं पर्व-
 5 तनितम्बभागः, कान्ततरेयं गन्धपाषाणवत्युपत्यका, शिशिरमिदमिन्दीवरारवि-
 न्दमकरन्दविन्दुचन्द्रकोत्तरं गोत्रवारि, रस्योऽयमनेकवर्णकुसुममैक्षरीभरस्तस्व-
 नाभोगः' इत्यतृप्ततरया दृशा बहुबहु पश्यन्नलक्षिताध्यारूढक्षोणीधरशिखरः शो-
 णीभूतमुत्प्रभाभिः पद्मरागसोपानशिलाभिः किमपि नालीकपरागधूसरं सरः
 समध्यगाम् । स्नातश्च कांश्चिदमृतस्वादून्विसभङ्गानास्वाद्य, अंसलग्नकहारस्ती-
 10 र्वर्तिना केनापि भीमरूपेण ब्रह्मराक्षसेनाभिपत्य, 'कोऽसि, कुतस्योऽसि'
 इति निर्भर्त्सयताभ्यधीये । निर्भयेन च मया सोऽभ्यधीयत—'सौम्य, सोऽहमस्मि
 द्विजन्मा । शत्रुहस्तादर्णवम्, अर्णवाद्यवननावं, यवननावश्चित्रग्रावाणमेनं पर्व-
 तप्रवरं गतो, यदृच्छयास्मिन्सरसि विश्रान्तः । भद्रं तव' इति । सोऽवृत-
 'न चेद्द्वीषि प्रश्नान्, अश्नामि त्वाम्' इति । मयोक्तम्— 'पृच्छ तावत् । भवतु'
 15 इति । अथावयोरेकयार्ययासीत्संलापः—

‘किं क्रूरं स्त्रीहृदयं किं गृहिणः प्रियहिताय दारशुणाः ।

कः कामः संकल्पः, किं दुष्करसाधनं प्रज्ञा' ॥

किलकिलारवमित्यनुकरणम् ॥ अननुकूलवातः प्रतिकूलवायुः ॥ स्वादु मधुरम् ॥ एधांसि काष्ठानि । “काष्ठं दार्विन्धनं त्वेध इध्ममेधः समित्स्त्रियाम्” इत्यमरः ॥ संजिघृक्षवो ग्रहीतुकामाः ॥ शिलावलयं शिलामण्डलम् ॥ नितम्बः कटकः । “कटकोऽस्त्री नितम्बोऽद्रेः” इत्यमरः ॥ कान्ततरा सुन्दरतरा ॥ गन्धपाषाणवती मनःशिलादिधातुपाषाणमयीत्यर्थः । अथवा । “शैलेयं गन्धपाषाणः शिलापुष्पं च कथ्यते” [इति] ॥ उपत्यका पर्वतासन्नभूमिः । “उपत्यकाद्रेरासन्ना भूमिः” इत्यमरः ॥ अनेकवर्णानि नानावर्णानि ॥ तरुवनाभोगस्तुरुवनपूर्णता ॥ अतृप्ततरया दर्शनेच्छावत्येत्यर्थः ॥ क्षोणीधरः पर्वतः ॥ “शिखरः शृङ्ग इति नपुंस्यपि” इति कोशः ॥ शोणीभूतमारक्तीभूतम् ॥ “नालीकं पद्मत्राणयो” इति वैजयन्ती ॥ कुत आगतः कुतस्त्यः । निर्भयेन निःशङ्केन ॥ शत्रुहस्ताद्वैरिहस्तात् ॥ अर्णवं समुद्रम् । “सरस्वानसागरोऽर्णवः” इत्यमरः । अर्णवाद्यवननावम् । यवननावः पञ्चम्यन्तमिदम् । गत इति प्रत्येकमन्वेति ॥ पर्वतप्रवरं पर्वतश्रेष्ठम् ॥ अश्नामि भक्षयिष्ये ॥ अथेति ॥ आवयोर्ब्रह्मराक्षसस्य मम चेति ॥ संलापो मिथोभाषणम् ॥ किं क्रूरमिति ॥ प्रियहिताय प्रियं च हितं च तस्मै ॥ कामः

तत्र धूमिनीगोमिनीनिम्बवतीनितम्बवसः प्रमाणम्' इत्युपदिष्टो मया सोऽवृ-
 त- 'कथय, कीदृश्यस्ताः' इति । अत्रोदाहरम्- 'अस्ति त्रिगर्तो नाम जन-
 पदः । तत्रासन्गृहिणस्त्रयः स्फीतसारधनाः सोदर्या धनकधान्यकधन्यकारुयाः ।
 तेषु जीवत्सु न ववर्ष वर्षाणि द्वादश दशशताक्षः, क्षीणसारं सस्यम्, ओषेध्यो
 वन्ध्याः, न फलवन्तो वनस्पतयः, स्त्रीवा मेघाः, क्षीणस्रोतसः स्रवन्त्यः, 5
 पङ्कशेषाणि पल्वलानि, निर्निस्पन्दान्युत्समण्डलानि, विरलीभूतं कन्दमूल-
 फलम्, अवहीनाः कथाः, गलिताः कल्याणोत्सवक्रियाः, बहुलीभूतानि
 तस्करकुलानि, अन्योन्यमभक्षयन्प्रजाः, पर्यलुठन्नितस्ततो बलाकापाण्डुराणि
 नरशिरःकपालानि, पर्यहिण्डन्त शुष्काः काकमण्डल्यः, शून्यीभूतानि नग-
 रग्रामखर्वटपुटभेदनादीनि । त एते गृहपतयः सर्वधान्यनिचयमुपयुज्याज्जाविकं 10
 गवलगणं गवां यूथं दासीदासजनमपसानि ज्येष्ठमध्यमभार्ये च क्रमेण भक्षयित्वा
 'कनिष्ठभार्या धूमिनी श्वो भक्षणीया' इति समकल्पयन् । अथ कनिष्ठो धन्यकः
 प्रियां स्वामत्तुमक्षमस्तया सह तस्यामेव निश्यपासरत् । मार्गच्छान्तां चोद्वहन्वनं
 जगाहे । स्वमांसासृगपनीतक्षुत्पिपासां तां नयन्नन्तरे कमपि निकृत्तपाणि-
 पादकर्णनासिकमवनिपृष्टे विचेष्टमानं पुरुषमद्राक्षीत् । तमप्यार्द्राशयः 15
 स्कन्धेनोद्वहन्कन्दमूलमृगवहुले गहनोद्देशे यन्नरचितपर्णशालश्चिरमवसत् । अ-
 मुं च रोपितव्रणमिद्भुदीतैलादिभिरामिषेण शाकेनात्मनिर्विशेषं पुपोष । पुष्टं च

संकल्पः ॥ संकल्पो निश्चयः । इष्टसाधनमित्यर्थः ॥ गृहिणो गृहस्थाः ॥ वर्षाणि द्वादशेति ।
 "कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे" इति द्वितीया ॥ दशशताक्ष इन्द्रः ॥ न ववर्ष वृष्टिं न
 चकारेत्यर्थः ॥ स्रवन्त्यो नद्यः । "स्रवन्ती निम्नगापगा" इत्यमरः ॥ पङ्कशेषाणि क-
 र्दमशेषाणि ॥ पल्वलान्यल्पसरांसि ॥ उत्समण्डलानि प्रस्रवणमण्डलानि । "उत्सः प्र-
 स्रवणं वारिप्रवाहो निर्झरो झरः" इत्यमरः ॥ "बलाका विसकण्ठिका" इत्य-
 मरः ॥ पर्यहिण्डन्तेतस्ततो गच्छन्त्यः (?) । "हिण्डि भ्रमणे" ॥ अजाश्च अवयश्च तत्समू-
 होऽजाविकम् ॥ गवला महिषाः । "गवलो महिषेऽस्त्री तु तस्य शृङ्गेऽपि वर्तते" इति
 वैजयन्ती ॥ यूथं समूहः ॥ श्व आगामिदिवसे ॥ कनिष्ठः कनीयान् ॥ अत्तुं म-
 क्षयितुम् ॥ अक्षमोऽसमर्थः ॥ निशि रात्रौ ॥ अपासरदगच्छत् । "सृ गतौ"
 इत्यस्य रूपम् । मांसं च प्रसिद्धम् ॥ असृग्रक्तम् ॥ क्षुत्क्षुधा ॥ पिपासा तृट् ॥
 अवनिपृष्टे महीतले ॥ गहनोद्देशे वनप्रदेशे । "गहनं कानन वनम्" इत्यमरः ॥ इद्भुदी ।
 प्रापया "हिं गणवेट" इति प्रसिद्धः । "इद्भुदी तापसतरुः" इत्यमरः ॥ आमिषं

- तमुद्रिक्तधातुमेकदा मृगान्वेषणाय च प्रयाते धन्यके सा धूमिनी रिरंसयोपाति-
 ष्टत् । भर्त्सितापितेन वलात्कारमरीरमत् । निवृत्तं च पतिमुदकाभ्यर्थिनम् 'उदृत्स
 कूपात्पिव, रुजति मे शिरः शिरोरोगः' इत्युदञ्चनं सरज्जुं पुरश्चिक्षेप । उदञ्च-
 यन्तं च तं कूपादपः, क्षणात्पृष्ठतो गत्वा प्रणुनोद । तं च विकलं स्कन्धेनोदुह्य
 5 देशादेशान्तरं परिभ्रमन्ती पतिव्रताप्रतीतिं लेभे, बहुविधाश्च पूजाः । पुनरव-
 न्तिराजानुग्रहादतिमहत्या भूया न्यवसत् । अथ पानीयार्थिसार्थजनसमापत्ति-
 दृष्टोद्धृतमवन्तिषु भ्रमन्तमाहारार्थिनं भर्तारमुपलभ्य सा धूमिनी 'येन मे पति-
 विंकलीकृतः स दुरात्मायम्' इति तस्य साधोश्चित्रवधमज्ञेन राज्ञा समादेशयांच-
 कार । धन्यकस्तु दत्तपश्चाद्बन्धो वध्यभूमिं नीयमानः सशेषत्वादायुषो 'यो मया
 10 विकलीकृतोऽभिमतो भिक्षुः, स चेन्मे पापमाचक्षीत, युक्तो मे दण्डः' इत्यदीनम-
 धिकृतं जगाद । 'को दोषः' इत्युपनीय दर्शितेऽमुष्मिन्स विकलः पर्यश्रुः पाद-
 पतितस्तस्य साधोस्तत्सुकृतमसत्याश्च तस्यास्तथाभूतं दुश्चरितमार्यबुद्धिराचक्षे ।
 कुपितेन राज्ञा विरूपितमुखी सा दुष्कृतकारिणी कृता श्वभ्यः पाचिका ।
 कृतश्च धन्यकः प्रसादभूमिः । तद्भवीमि- 'स्त्रीहृदयं क्रूरम्' इति ।
 15 "पुनरनुयुक्तो गोमिनीवृत्तान्तमाख्यातवान्- 'अस्ति द्रविडेपु काञ्ची
 नाम नगरी । तस्यामनेककोटिसारः श्रेष्ठिपुत्रः शक्तिकुमारो नामासीत् । सोऽष्टा-
 दशवर्षदेशीयश्चिन्तामापेदे- 'नास्त्वदाराणामननुगुणदाराणां वा सुखं नाम ।
 तत्कथं नु गुणवद्विन्देयं कलत्रम्' इति । अथ परप्रत्ययाहृतेषु दारेषु यादृच्छि-
 कीं संपत्तिमनभिसमीक्ष्य कार्तान्तिको नाम भूत्वा वस्त्रान्तपिनद्धशालिप्रस्थो
 20 भुवं वभ्राम । 'लक्षणज्ञोऽयम्' इत्यमुष्मै कन्याः कन्यावन्तः प्रदर्शयां वभूवुः । यां

मांसम् ॥ आत्मनिर्विशेषमात्मतुल्यम् ॥ रिरंसया रन्तुमिच्छया ॥ अरीरमत्क्रीडां
 चक्रे ॥ निवृत्त परावृत्त्यागतम् ॥ उदकाभ्यर्थिनं जलाकाङ्क्षिणम् ॥ कूपादन्धोः ।
 "पुंस्येवान्धुः प्रहिः कूप उदपानं तु पुंसि वा" इत्यमरः ॥ रुजति । "रुज
 व्यथने" । व्यथां प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ उदञ्चनं जलनिष्कासनपात्रम् । "उत्सेचनं
 सेकपात्रं तथोदञ्चनमित्यापि" इति वैजयन्ती । ज्ञापया "डोल" इति ॥ सरज्जुं
 सदोरकम् ॥ पुरोऽग्रे ॥ चिक्षेप त्यक्तवतीत्यर्थः ॥ विकलं विह्वलम् ॥ प्रतीतिः
 ख्यातिः ॥ भूत्यैश्वर्येण ॥ अथेति ॥ पानीयं जलं तदर्थां तत्प्रार्थकः ॥ वध्यभूमिं
 मारणभुवम् ॥ श्वभ्यः पाचिका पुटपाककर्त्री ॥ प्रसादभूमिः प्रसादास्पदम् ॥

[पुनरिति ॥] अष्टादशवर्षदेशीयः किञ्चिद्भ्रूनाष्टादशवर्षः । "ईषदसमाप्तौ
 कल्पवृक्षदेशीयरः" ॥ "कार्तान्तिको लक्षणज्ञः" इति वैजयन्ती ॥ कन्यावन्तः

कांचिल्लक्षणवतीं सवर्णां कन्यां दृष्ट्वा स किल स्म ब्रवीति—‘भद्रे, शक्तो-
 षि किमनेन शालिप्रस्थेन गुणवदन्नमस्मानभ्यवहारयितुम्’ इति । स ह-
 सितावधूतो गृहाद्गृहं प्रविश्याभ्रमत् । एकदा तु शिविषु कावेरीदक्षिण-
 तीरेषु पट्टने सह पितृभ्यामवसितमर्हार्धिमवशीर्णभवनसारां धात्र्या प्रदर्श्य-
 मानां कांचन विरलभूपणां कुमारीं ददर्श । अस्यां संसक्तचक्षुश्चातर्क- 5
 यत्—‘अस्याः खलु कन्यकायाः सर्व एवावयवा नातिस्थूला नातिकृशा ना-
 तिह्रसा नातिदीर्घा न विकटा मृजावन्तश्च । रक्ततलाङ्गुली यवमत्स्यकमलकल-
 शाद्यनेकपुण्यलेखालाञ्छितौ करौ, सैमगुल्फसंधी मांसलावशिरालौ चाङ्गी,
 जङ्घे चानुपूर्ववृत्ते, पीवरोरुग्रस्ते इव दुरुपलक्ष्ये जानुनी, सकृद्विभक्तश्चतुरस्रः
 ककुन्दरविभागशोभी रथाङ्गाकारसंस्थितश्च नितम्बभागः, तनुतरमीषन्निम्नं ग- 10
 म्भीरं नाभिमण्डलं, वलित्रयेण चालंकृतमुदरम्, उरोभागव्यापिनावुन्मश-
 चूचुकौ विशालारम्भशोभिणौ पयोधरौ, धनधान्यपुत्रभूयस्त्वचिङ्गलेखालाञ्छि-
 ततले स्निग्धोदरकोमलनखमणी ऋज्वनुपूर्ववृत्तताम्राङ्गुली संनतांसदेशे सौकु-
 मार्यवस्यौ निमग्नपर्वसंधी च वाहुलते, तन्वी कम्बुवृत्तवन्धुरा च कन्धरा, वृत्त-
 मध्यविभक्तरागाधरम् अंसक्षिप्तचारुचिबुकम् आपूर्णकठिनगण्डमण्डलम् 15
 संगंतानुवक्रनीलस्निग्धभ्रूलतम् अनतिप्रौढतिलकुसुमसदृशनासिकम् अखर-
 सितधवलरक्तत्रिभागभासुरर्मधुराधीरसंचारमन्थरायतेक्षणम् इन्दुशकलसुन्द-
 ललाटम् इन्द्रनीलशिलाकाररम्यालकपङ्क्तिं द्विगुणकुण्डलितम्लाननालीकनाल-
 ललितलम्बश्रवणपाशयुगलमाननकमलम्, अनतिभङ्गुरो बहुलः पर्यन्तेऽप्यक-
 पिलरुचिरायामवानेकैकनिसर्गसमस्निग्धनीलो गन्धग्राही च मूर्धजकलापः । 20

कन्यापितरः ॥ शिविषु कावेरीदक्षिणतीरेषु । “शिविर्मरुद्रथा(दृधा)यास्तु दक्षिणं
 तीरमिप्यते” इति वैजयन्ती ॥ मृजा शुद्धिः । तद्वन्तः ॥ यवोऽङ्गुष्ठविरहम् (?) । आ-
 दिशब्देनान्यानि शुभविरहाणि ॥ गुल्फं घुटिका । “तद्गन्थी घुटिके गुल्फौ” इत्य-
 मरः ॥ अशिरालौ शिरारहितौ ॥ अङ्गी चरणौ ॥ सकृद्विभक्तः समं विभक्तः ।
 “एकवारे समे सकृत्” इत्यजयः ॥ ककुन्दरं नितम्बस्थितकूपकद्वयम् । “कूपकौ
 तु नितम्बस्थौ द्वयहीने ककुन्दरे” इत्यमरः ॥ रथाङ्गं चक्रम् ॥ संस्थितिर्मर्यादा ॥
 तनुतरमतिसूक्ष्मम् ॥ चूचुकं कुचाग्रम् । “चूचुकं तु कुचाग्रं स्यात्” इत्यमरः ॥
 पयोधरौ स्तनौ ॥ पुत्रभूयस्त्वं पुत्रवाहुल्यम् ॥ अंसः स्कन्धः ॥ कम्बुः शङ्खः ।
 “शङ्खः स्यात्कम्बुरस्त्रियौ” इत्यमरः ॥ कन्धरा ग्रीवा ॥ चिबुकं हनुः ॥ इ-
 न्दुशकलमर्धचन्द्रः ॥ नालीकं कमलम् ॥ “नालीकः शरशल्याङ्गेष्वब्जखण्डे नपुंसकम्”
 इति मेदिनी ॥ श्रवणपाशः कर्णपाशः ॥ कपिलरुचिः पिङ्गलरुचिः । “कडारः
 कपिलः पिङ्गः” इत्यमरः ॥ आयामो दैर्घ्यम् ॥ मूर्धजकलापः केशकलापः ॥

१ मग्नगुल्फसंधी. २ उन्मुखाननचूचुकौ. ३ स्निग्धोदग्र. ४ असक्षिप्त. ५ असगता. ६ मधुरधीर.

सेयमाकृतिर्न व्यभिचरति शीलम् । आसज्जति च मे हृदयमस्यामेव । तत्परीक्ष्यैना-
मुद्रहेयम् । अविमृश्यकारिणां हि नियतमनेकाः पतन्त्यनुशयपरंपराः' इति स्नि-
ग्धदृष्टिराचष्ट- 'भद्रे, कच्चिदस्ति कौशलं शालिप्रस्थेनानेन संपन्नमाहारमस्मा-
नभ्यवहारयितुम्' इति । ततस्तया वृद्धदासी साकृतमालोकिता । तस्य हस्ता-
5 त्प्रस्थमात्रं धान्यमादाय कच्चिदलिन्दोद्देशे सुसिक्तसंमृष्टे दत्तपादशौचमुपावे-
शयत् । सा कन्या तान्गन्धशालीन्संक्षुब्ध मात्रया विशोष्यातपे मुहुर्मुहुः परि-
वर्त्स स्थिरसमायां भूमौ नालीपृष्ठेन मृदुमृदु घट्टयन्ती तुपैरखण्डैस्तण्डुलान्पृथ-
क्चकार । जगाद च धात्रीम्- 'मातर, एभिस्तुपैरर्थिनो भूषणमृजाक्रिया-
क्षमैः स्वर्णकाराः । तेभ्य इमान्दत्त्वा लब्धाभिः काकिणीभिः स्थिरतराण्यनसा-
10 द्राणि नातिशुष्काणि काष्ठानि मितंपचां स्थालीमुभे शरावे चाहर' इति ।
तथाकृते तया तांस्तण्डुलाननतिनिम्नोत्तानविस्तीर्णकुक्षौ ककुभोलूखले लोहपत्र-
वेष्टितमुखेन समशरीरेण विभाव्यमानमध्यतानवेन व्यायतेन गुरुणा खादिरेण
मुसलेन चतुरलैलितक्षेपणोत्क्षेपणायासितभुजमसकृदङ्गुलीभिरुद्धृत्योद्धृत्याव-
हस शूर्पशोधितकणकिंशारुकांस्तण्डुलानसकृदद्भिः प्रक्षाल्य कथितपञ्चगुणे
15 जले दत्तचुल्लीपूजा प्राक्षिपत् । प्रश्लथावयवेषु प्रस्फुरत्सु तण्डुलेषु मुकुलाव-
स्थामतिवर्तमानेषु संक्षिप्यानलमुपहितमुखपिधानया स्थाल्यान्नमण्डमगालयत् ।
दर्व्या चावघट्ट्य मात्रया परिवर्त्य समपकेषु सिक्थेषु तां स्थालीमधोमुखीमवा-
तिष्ठिपत् । इन्धनान्यन्तःसाराण्यस्मसा समभ्युक्ष्य प्रशमिताग्नीनि कृष्णाङ्गारी-

आसज्जति सक्तं भवतीत्यर्थ ॥ उद्रहेयमुद्रहामीत्यर्थ ॥ अनुशयः पश्चात्तापः । "भवेदनुशयो
द्वेषे पश्चात्तापानुबन्धयोः " इति विश्वः ॥ प्रस्थं मानविशेषः । "मापटङ्काक्षविल्वानि कु-
डवः प्रस्थमाढकम् । राशिर्गोणी खारिकेति यथोत्तरचतुर्गुणम् " इति शार्ङ्गधरो-
क्तेः । शेरचतुष्कपरिमाणमिति यावत् ॥ अभ्यवहारयितुं भोजयितुम् ॥ साकृत साभि-
प्रायम् । "आकृतं स्यादभिप्रायः" इति हलायुधः ॥ अलिन्दं देहली ॥ सा कन्या ॥
मात्रयाल्पपरिमाणेन । " मात्रा परिच्छदे वर्णमानेऽल्पे " इति रत्नमाला ॥ आतप
उष्णे ॥ मृदुमृदु शनैःशनैरित्यर्थः ॥ मृजा शुद्धिः ॥ काकिणीभिः कपर्दिकाभिः ॥
मितंपचा । " मितनखे च " इति खश् ॥ शरावे मृत्पात्रे । " शरावो वर्धमानक. " इत्य-
मरः ॥ विस्तीर्णकुक्षौ बृहदुदरे ॥ ककुभो वृक्षः । " ककुभो भूरुहे वीणाप्रसेवे " इति
महीप । काष्ठोलूखलमिति भावः ॥ विभाव्यमानं संभाव्यमानम् ॥ मध्यता-
नवं मध्येकशत्वम् । तनोर्भावस्तानवम् ॥ व्यायतेन दीर्घेण ॥ गुरुणा स्थूलेन ॥ क्षेपणम-
घःपातनम् ॥ उत्क्षेपणमूर्ध्वीकरणम् ॥ असकृद्धारवारम् ॥ मुकुलावस्थां कलिका-
वस्थाम् ॥ अन्नमण्ड भक्तपानीयम् ॥ अवघट्ट्यावगाह्येत्यर्थः ॥ अन्तःसाराण्युपर्ये-

कृत्वा तदर्थिभ्यः प्राहिणोत् । ' एभिर्लब्धाः काकिणीर्दत्त्वा शाकं घृतं दधि
 तैलमामलकं चिञ्चाफलं च यथालाभमानय ' इति । तथानुष्ठिते च तथा द्वित्रा-
 नुपदंशानुपपाद्य तदन्नमण्डमार्द्रवालुकोपहितनवशरावगतमिति मृदुना तालवृ-
 न्तानिलेन शीतलीकृत्य सलवणसंभारं दत्ताङ्गारधूपवासं च संपाद्य, तदप्याम-
 लकं श्लक्ष्णापिष्टमुत्पलगन्धि कृत्वा धात्रीमुखेन स्नानाय तमचोदयत् । तथा च 5
 स्नानशुद्धया दत्ततैलामलकः क्रमेण सस्नौ । स्नातः सिक्तमृष्टे कुट्टिमे फल-
 कमारुह्य पाण्डुहरितस्य त्रिभागशेषलूनस्याङ्गणकदलीपलाशस्योपरि शरावद्वयद-
 त्तमार्द्रमभिमृशन्नतिष्ठत् । सा तु तां पेयामेवाग्रे समुपाहरत् । पीत्वा चापनीता-
 ध्वक्लमः प्रहृष्टः प्रह्लिन्नसकलगात्रः स्थितोऽभूत् । ततस्तस्य शाल्योद-
 नस्य दर्वीद्वयं दत्त्वा सर्पिर्मात्रां सूपमुपदंशं चोपजहार । इमं च दध्ना च त्रिजा- 10
 तकावचूर्णितेन सुरभिशीतलाभ्यां च कालशेयकाञ्जिकाभ्यां शेषमन्नमभोजयत् ।
 सशेष एवान्धस्यसावतृप्यत् । अयाचत च पानीयम् । अथ नवभृङ्गारसंभृतम-
 गुरुधूपधूपितमभिनवपाटलाकुसुमवासितमुत्फुल्लोत्पलग्रथितसौरभं वारि ना-
 लीधारात्मना पातयांबभूव । सोऽपि मुखोपहितशरावेण हिमशिशिरकणक-
 रालितारुणायमानाक्षिपक्ष्मा धारारवाभिनन्दितश्रवणः स्पर्शसुखोद्भिन्न- 15
 रोमाञ्चकर्कशकपोलः परिमलप्रवालोत्पीडफुल्लघ्राणरन्ध्रो माधुर्यप्रकर्षावैजित-
 रसनेन्द्रियस्तदच्छं पानीयमाकण्ठं पपौ । शिरःकम्पसंज्ञावारिता च पुनर-
 परकरकेणाचमनमदत्त कन्या । वृद्धया तु तदुच्छिष्टमपोह्य हरितगोमयोपलिप्ते

व दग्धानि ॥ एगिरङ्गारैः ॥ द्वित्रान्कतिपयान् ॥ उपदंशाब्शाकादीन् ॥ उपपाद्य
 संपाद्य ॥ तदन्नमण्डं पूर्वोक्तान्नमण्डम् ॥ अचोदयत्प्रेरयामासेत्यर्थः ॥ सस्नौ स्नानं च-
 कारेत्यर्थः ॥ सिक्तमृष्ट आदौ सिक्तः पश्चान्मृष्टः ॥ कुट्टिमे वद्धभूमिकम् ॥ अङ्ग-
 णे या कदली रम्भा तस्याः पलाशं पत्रं तस्योपरि ॥ सा त्विति ॥ पेया ससि-
 क्था । "मण्डोऽसिक्थाः, ससिक्था पेया, परिसिक्था यवागूश्च, घनसिक्था विलेपी, परिस्सुत-
 स्त्वोदनो भक्तः " इति वाग्भटोक्तेः ॥ ओदनस्य दर्वीद्वयं दत्त्वा दर्वीद्वयमात्रमोदनं दत्त्वे-
 त्यर्थः । " दर्विः कम्बिः खजाका च " इत्यमरः ॥ सर्पिर्मात्रामल्पघृतमिति यावत् ।
 मात्रा । "अक्षरावयवे स्वल्पे मात्रा" इति मेदिनी(?) ॥ सूप वरान्नम् ॥ उपदंशं च शाकादि ॥
 त्रिजातकं त्वक्तैलं त्रिकटुं वा ॥ अवचूर्णितेन विलोडितेन । " चूर्णं विलोडने पेये " इति
 भागुरिः ॥ कालशेयं तक्रम् । " दण्डाहतं कालशेयमरिष्टमपि गोरसः " इत्यमरः ॥
 काञ्जिकम् । " आरनालकसौवरिकुल्माषाभिषुतानि च । अवन्तिसोमधान्याम्लकुञ्जलानि
 च काञ्जिके " इत्यमरः ॥ अन्धस्योदने । " भिस्सा स्त्री भक्तमन्धोन्नमोदनोऽस्त्री स दी-
 दिविः " इत्यमरः ॥ पानीयं जलम् ॥ अथेति ॥ " भृङ्गारः कनकालुका " इत्य-
 मरः ॥ धारात्मनाविरलधारयेत्यर्थः ॥ हरितगोमयम् । " गोश्च पुरीषे " इति मयट् ॥

कुट्टिमैः स्वमेवोत्तरीयकर्पटं व्यवधाय क्षणमशेत । परितुष्टश्च विधिवद्दुपयम्य
कन्यां निन्ये । नीत्वैतदनपेक्षः कामपि गणिकामवरोधमकरोत् । तामप्यसौ
प्रियसखीमिवोपाचरत् । पतिं च दैवतमिव मुक्ततन्द्रा पर्यचरत् । गृहकार्याणि
चाहीनमन्वतिष्ठत् । परिजनं च दाक्षिण्यनिधिरात्माधीनमकरोत् । तद्गुणवशी-
5 कृतश्च भर्ता सर्वमेव कुटुम्बं तदायत्तमेव कृत्वा तदेकाधीनजीवितशरीरस्त्रि-
वर्गं निर्विवेश । तद्ब्रवीमि— ' गृहिणः प्रियहिताय दारगुणाः ' इति ।

“ततस्तेनानुयुक्तो निम्बवतीवृत्तमाख्यातवान्—‘अस्ति सौराष्ट्रेषु बलभी नाम
नगरी । तस्यां गृहगुप्तनाम्नो गुह्यकेन्द्रतुल्यविभवस्य नाविकपतेर्दुहिता रत्नवती
नाम । तां किल मधुमत्याः समुपागम्य बलभद्रो नाम सार्थवाहपुत्रः पर्यणै-
10 पीत् । तथापि नववध्वा रहसि रभसविघ्नितसुरतसुखो झटिति द्वेषमल्पेतरं
ववन्ध । न तां पुनर्द्रष्टुमिष्टवान् । तद्गृहागमनमपि सुहृद्वाक्यशतातिवर्ती ल-
ज्जया परिजहार । तां च दुर्भगां तदाप्रभृत्येव 'नेयं रत्नवती, निम्बवती
चेयम्' इति स्वजनः परिजनश्च परिवभूव । गते च कस्मिंश्चित्कालान्तरे
सा त्वनुत्प्यमाना 'का मे गतिः' इति विमृशन्ती कामपि वृद्धप्रेत्राजिकां
15 मातृस्थानीयां देवशेषकुसुमैरुपस्थितामपश्यत् । तस्याः पुरो रहसि सकरुणं
रुरोद । तथाप्यश्रुमुख्या बहुप्रकारमनुनीय रुदितकारणं पृष्ट्वा त्रपमाणापि
कार्यगौरवात्कथंचिदब्रवीत्— 'अम्ब, किं ब्रवीमि । दौर्भाग्यं नाम जीवनम-
रणमेवाङ्गनानां, विशेषतश्च कुलवधूनाम् । तस्याहमस्म्युदाहरणभूता ।
मातृप्रमुखोऽपि ज्ञातिवर्गो मामवज्ञयैव पश्यति । तेन सुदृष्टां मां कुरु । न
20 चेत्यजेयमद्यैव निष्प्रयोजनान्प्राणान् । आविरामाञ्च मे रहस्यं नाश्राव्यम्'
इति पादयोः पपात । सैनामुत्थाप्योद्वाष्पोवाच—'वत्से, माध्यवस्यः साहसम् ।

कर्पटं जीर्णवस्त्रम् ॥ अशेत निद्रांचकार ॥ असौ कन्या ॥ तां गणिकाम् ॥ मुक्त-
तन्द्रा त्यक्कालस्या ॥ अहीनमत्यर्थम् ॥ दाक्षिण्यनिधिर्दाक्षिण्यस्य भावस्तथा ॥ तदायत्तं
तदधीनम् ॥ त्रिवर्गं धर्मार्थकामायत्तम् (?) ॥

[तत इति॥] अस्तीति ॥ नाविका नौभिर्जीवन्तीति तथा ॥ मधुमत्या नगर्याः ॥ पर्यणंसी-
(णैषी)त्परिणयनमकरोत् ॥ अल्पेतरं ब्रह्मित्यर्थः ॥ सुहृद्वाक्यं मित्रवाक्यम् ॥ दुर्भगा दुरदृष्टा-
म् ॥ सा निम्बवती ॥ अनुत्प्यमानानुतापं प्राप्तवती ॥ देवशेषकुसुमैर्निर्माल्यपुष्पैः ॥ तथापि
वृद्धपरिव्राजिकया वृद्धसंन्यासिन्या ॥ रुदितकारणं रोदननिदानम् ॥ त्रपमाणा लज्जावती ॥
मरणमेवाङ्गनानां स्त्रीणाम् ॥ त्यजेय त्यजामीत्यर्थः ॥ निष्प्रयोजनानि किंचित्करान् ॥ रहस्यं
गोप्यम् ॥ सा वृद्धसंन्यासिनी ॥ एनां निम्बवतीम् ॥ उद्वाष्पोद्भवाष्पा ॥ साहसमुद्यो-

इयमस्मि त्वन्निदेशवर्तिनी । यावति मयोपयोगस्तावति भवाम्यनन्याधीना ।
यद्येवासि निर्विण्णा तपश्चर त्वं मदधिष्ठिता पारलौकिकाय कल्याणाय ।
नन्वयमुदर्कः प्राक्तनस्य दुष्कृतस्य, यदनेनाकारेणेदृशेन शीलेन जात्या
चैवंभूतया समनुगता सखकस्मादेव भर्तृद्वेष्यतां गतासि । यदि कश्चिदस्त्युपा-
यः पतिद्रोहप्रतिक्रियायै दर्शयामुं, मतिर्हि ते पटीयसी' इति । अथासौ 5
कथंचित्क्षणमधोमुखी ध्यात्वा दीर्घोष्णश्वासपूर्वमवोचत्—' भगवति, पतिरेक-
दैवतं वनितानां, विशेषतः कुलजानाम् । अतस्तच्छ्रूषणाभ्युपायहेतुभूतं
किंचिदाचरणीयम् । अस्यस्मत्प्रातिवेश्यो वणिगभिजनेन विभवेन राजान्तर-
ङ्गभावेन च सर्वपौरानतीत्य वर्तते । तस्य कन्या कनकवती नाम मत्समानरू-
पावयवा ममातिस्त्रिगधा सखी । तया सह तद्विमानहर्म्यतले ततोऽपि द्विगुण- 10
मण्डिता विहरिष्यामि । त्वया तु तन्मातृप्रार्थनं सकरुणमभिधाय मत्पति-
रेतद्दृहं कथंचनानेयः । समीपगतेषु च युष्मासु क्रीडामत्ता नाम कन्दुकं
भ्रंशयेयम् । अथ तमादाय तस्य हस्ते दत्त्वा वक्ष्यसि— 'पुत्र, तवेयं भार्या-
सखी निधिपतिदत्तस्य सर्वश्रेष्ठिमुख्यस्य कन्या कनकवती नाम । त्वामिय-
मनवस्थो निष्करुणश्चेति रत्नवतीनिमित्तमत्यर्थं निन्दति । तदेष कन्दुको 15
विपक्षधनं प्रत्यर्पणीयम्' इति । स तथोक्तो नियतमुन्मुखीभूय तामेव प्रिय-
सखीं मन्यमानो मां वद्धाञ्जलि याचमानायै मह्यं भूयस्त्वत्प्रार्थितः साभिला-
षमर्पयिष्यति । तेन रन्ध्रेणोपश्लिष्य रागमुज्ज्वलीकृत्य यथासौ कृतसंकेतो
देशान्तरमादाय मां गमिष्यति तथोपपादनीयम्' इति । हर्षाभ्युपेतया चानया
तथैव संपादितम् । अथैतां कनकवतीति वृद्धतापसीविप्रलब्धो बलभद्रः सर- 15
त्नसाराभरणामादाय निशि नीरन्ध्रे तमसि प्रावसत् । सा तु तापसी वार्ता-
मापादयत्—' मन्देन मया निर्निमित्तमुपेक्षिता रत्नवती, श्वशुरौ च परिभूतौ,

गः ॥ निदेश आज्ञा ॥ यावतितावतीति प्रयोजन इत्यर्थः ॥ परलोके अवं पार-
लौकिकम् ॥ "उदर्कः फलमुत्तरम्" [इत्यमरः] ॥ आकारः शरीराकृतिः ॥ शीलं स्वभावः ॥
जात्या विशिष्टकुलया ॥ यदीति ॥ पटीयस्यतिशयेन पटुः ॥ असौ निम्बवती ॥
अस्तीति ॥ प्रातिवेश्यः प्रतिवेशवर्ती ॥ वणिग्वाणिज्यकर्ता ॥ अभिजनेन कुलीनत-
या ॥ विभवेन सामर्थ्येन ॥ अतीत्यातिक्रम्य ॥ त्वयेति वृद्धसंन्यासिनीं प्रति ॥
तन्मातृप्रार्थनं कनकवतीमातृप्रार्थनमिति । अभिधायोक्त्वा ॥ मत्पतिर्मङ्गर्ता ॥ तं क-
न्दुकम् ॥ याचमानायै प्रार्थयमानायै ॥ साभिलाषमभिलाषसहितम् ॥ रन्ध्रेण मिषेण ॥
उपश्लिष्यालिङ्ग्य ॥ रागमिच्छाम् ॥ उज्ज्वलीकृत्य प्रकटीकृत्येत्यर्थः ॥ अथेति ॥ नीर-

सुहृदश्चातिवर्तिताः। तदत्रैव संसृष्टो जीवितुं जिह्रेमीति बलभद्रः पूर्वेषुर्मानकथयत् ।
 नूनमसौ तेन नीता व्यक्तिश्चाचिराद्भविष्यति' इति । तच्छ्रुत्वा तद्भान्धवास्तद-
 न्वेषणं प्रति शिथिलयत्नास्तस्थुः । रत्नवती तु मार्गे काञ्चित्पण्यदासीं संगृ-
 ह्य तयोह्यमानपाथेयाद्युपस्करा खेटकपुरमगमत् । अमुत्र च व्यवहारकुशलो
 5 बलभद्रः स्वल्पेनैव मूलेन महद्धनमुपार्जयत् । पौराग्रगण्यश्चासीत् । परिजनश्च
 भूयानर्थवशात्समाजगाम । ततस्तां प्रथमदासीं 'न कर्म करोषि, दृष्टं मुष्णासि,
 अप्रियं ब्रवीषि' इति परुषमुक्त्वा बह्वताडयत् । चेटी तु प्रसादकालोपाख्या-
 तरहस्यस्य वृत्तान्तैकदेशमात्तरोपा निर्विभेद । तच्छ्रुत्वा लुब्धेन तु दण्डवाहिना
 पौरवृद्धसंनिधौ 'निधिपतिदत्तस्य कन्यां कनकवतीं मोषेणापहृत्यास्मत्पुरे
 10 निवसत्येष दुर्मतिर्वलभद्रः । तस्य सर्वस्वहरणं न भवद्भिः प्रतिबन्धनीयम्'
 इति नितरार्थभर्त्स्यत । भीतं च बलभद्रमभिजगाद रत्नवती— 'न भेतव्यम् ।
 ब्रूहि—'नेयं निधिपतिदत्तकन्या कनकवती । बलभ्यामेव गृहगुप्तदुहिता रत्न-
 वती नामेयं दत्ता पितृभ्यां मया च न्यायोढा । न चेत्प्रतीथ प्रणिधिं प्रहिणु-
 तास्या वन्धुपाश्वर्यम्' इति । बलभद्रस्तु तथोक्त्वा श्रेणीप्रातिभाष्येन ताव-
 15 द्वातिष्ठद्यावत्तत्पुरलेख्यलब्धवृत्तान्तो गृहगुप्तः खेटकपुरमागत्य सह
 जामात्रा दुहितरमतिप्रीतः प्रत्यनैषीत् । तथा दृष्ट्वा रत्नवतीं कनकवतीति
 भावयतस्तस्यैव बलभद्रस्यातिवल्लभा जाता । तद्ब्रवीमि— 'कामो नाम संक-
 ल्पः' इति ।

“ तदनन्तरमसौ नितस्ववतीवृत्तान्तमप्राक्षीत् । सोऽहमब्रवम्— 'अस्ति
 20 शूरसेनेषु मथुरा नाम नगरी । तत्र कश्चित्कुलपुत्रः कलासु गणिकासु चा-
 तिरक्तो, मित्रार्थं स्वभुजमात्रनिर्व्यूढानेककलहः, कलहकण्टक इति कर्कशैर-
 भिरुयापिताख्यः प्रेत्यवात्सीत् । स चैकदा कस्यचिदागन्तोश्चित्रकरस्य हस्ते
 चित्रपटं ददर्श । तत्र काचिदालेख्यगता युवतिरालोकमात्रेणैव कलहक-
 ण्टकस्य कामातुरं चेतश्चकार । स च तमब्रवीत्— 'भद्र, विरुद्धमिवैतत्प्रति-

न्ध्रे तमसि गाढान्धकारे ॥ अतिवर्तिता अतिक्रान्ताः ॥ “चेटी चिरण्टी दासी च”
 इति वैजयन्ती ॥ पाथेय मार्गे भक्षणसामग्री ॥ खेटकपुरमल्पनगरम् ॥ उपाख्यात-
 रहस्यस्य कथितैकान्तवृत्तस्य ॥ दण्डवाहिना दण्डाधिकारिणा ॥ न्यायोढा न्यायमा-
 र्गणोढा । परिणीतेत्यर्थः ॥ प्रणिधिः सेवकः ॥

[तदिति॥] अस्तीति ॥ शूरसेनेषु देशेषु ॥ “कुलपुत्रः कुलीने च गूढे च” इति वैजय-
 न्ती॥ कलासु चतुःषष्टिकलासु॥ गणिकासु वेश्यासु ॥ स्वभुजा स्वबाहुः । “भुजा बाहा” इति
 स्त्रीलिङ्गावपि शब्दौ ॥ निर्व्यूढो दृढीकृतः ॥ स च कलहकण्टकः ॥ तं चित्रकरम् ॥ मद्ब्रूति ॥

भाति । यतः कुलजादुर्लभं वपुर्, आभिजात्यशंसिनी च नम्रता, पाण्डुरा च मुखच्छविर्, अनतिपरिभुक्तमुभगा च तनुः, प्रौढतानुविद्धा च दृष्टिः । न चैषा प्रोपितभर्तृका, प्रवासचिह्नस्य वेण्यादेरदर्शनात् । लक्ष्म चैतदक्षिणपार्श्ववर्ति । तदियं वृद्धस्य कस्यचिद्वणिजो नातिपुंस्त्वस्य यथार्हसंभोगालाभपीडिता गृहिणी त्वयातिकौशलवथादृष्टमालिखिता भवितुमर्हति ' इति । स 5 तमभिप्रशस्वाशंसत्— 'सत्यमिदम् । अवन्तिपुर्यामुज्जयिन्यामनन्तकीर्तिनाम्नः सार्धवाहस्य भार्या यथार्थनाया नितस्ववती नामैषा सौन्दर्यविस्मितेन मयैवमालिखिता ' इति । स तदैवोन्मनायमानस्तद्दर्शनाय परिवत्राजोज्जयिनीम् । भार्गवो नाम भूत्वा भिक्षानिभेन तद्दृष्टं प्रविश्य तां ददर्श । दृष्ट्वा चात्यारूढमन्मथो निर्गत्य पौरमुख्येभ्यः श्मशानरक्षामयाचत । अलभत च । 10 तत्र लब्धैश्च शवावगुण्ठनपटादिभिः कामप्यर्हन्तिकां नाम श्रमणिकामुपासांचक्रे । तन्मुखेन च नितस्ववतीमुपांशु मन्त्रयामांस । सा चैनां निर्भर्त्सयन्ती प्रत्याचचक्षे । श्रमणिकामुखाच्च दुष्करशीलभ्रंशां कुलस्त्रियमुपलभ्य रहसि दूतिकामशिक्षयत्— 'भूयोऽप्युपतिष्ठ सार्धवाहभार्याम् । ब्रूहि चोपहरे— 'संसारदोषदर्शनात्समाधिमास्याय मुमुक्षमाणो मादृशो जनः कुलवधूनां शीलपातने 15 घटत इति क घटते । एतदपि त्वामप्युदारया समृद्ध्या रूपेणातिमानुषेण प्रथमेन वयसोपपन्नां किमितरनारीमुलभं चापलं स्पृष्टं न वेति परीक्षा कृता ।

अभिजातस्य भाव आभिजात्यम् । “ अभिजातः कुलीनः स्यात् ” इत्यमरः (?) ॥ पाण्डुरा शुभ्रा । “ शुक्लशुभ्रशुचिश्चेतविशदश्येतपाण्डुराः ” इत्यमरः ॥ अनतिपरिभुक्तालव्यातिभोगा ॥ प्रौढतानुविद्धा प्रौढतासद्म ॥ वेणी कचबन्धः । “ वेणी कचस्य बन्धे स्यान्नदीनां सगमेऽपि च ” इति विश्वः ॥ संभोगस्यालाभोऽप्राप्तिस्तेन पीडिता ॥ सौन्दर्यं सुन्दरस्य भावस्तथा ॥ उन्मनायमान उन्मनायतेऽसौ तथा ॥ परिवत्राजागच्छदित्यर्थः ॥ भार्गवो ज्यौतिषिकः । “ भार्गवौ शुक्रदैवज्ञौ ” इति वैजयन्ती ॥ निभं मिपम् । “ निभो व्याजसदृक्षयोः ” इति विश्वः ॥ दृष्ट्वा चेति ॥ अत्यारूढमन्मथोऽतिप्रवृद्धमदनः ॥ पौरमुख्येभ्यः पौरश्रेष्ठेभ्यः ॥ तत्र श्मशाने ॥ लब्धैः प्राप्तैः ॥ अवगुण्ठनपटः शववेष्टितवस्त्रम् ॥ अर्हन्तिकां वौद्धपरिवत्राजिकाम् ॥ तन्मुखेन श्रमणिकामुखेन ॥ उपांशु रहसि ॥ मन्त्रयामास भेदयामासत्यर्थः ॥ भ्रंशो नाशः ॥ घटत ईहते । “ घट चेष्टायाम् ” ॥ क घटते क संगच्छते । “ घट योजने ” ॥ अतिमानुषेण मानुषमातिक्रम्य वर्तत इति

- तुष्टास्मि तथैवमदुष्टभावतया । त्वामिदानीमुत्पन्नापत्यां द्रष्टुमिच्छामि । भर्ता
 तु भवत्याः केनचिद्गृहेणाधिष्ठितः पाण्डुरोगदुर्वलो भोगे चासमर्थः स्थितो-
 ऽभूत् । न च शक्यं तस्य विघ्नमप्रतिकृत्यापत्यमस्माल्लब्धुम् । अतः प्रसीद ।
 5 चरणमर्पयित्वा तदभिमन्त्रितेन प्रणयकुपिता नाम भूत्वा भर्तारमुरसि प्रह-
 तुर्मर्हसि । उपर्यसावुत्तमधातुपुष्टिर्मूर्जितापत्योत्पादनक्षमामासादयिष्यति ।
 अनुवर्तिष्यते देवीमिवात्रभवतीम् । नात्र शङ्का कार्या' इति । सा तथोक्ता
 व्यक्तमभ्युपेयति । नक्तं मां वृक्षवाटिकां प्रवेश्य तामपि प्रवेशयिष्यसि ।
 तावतैव त्वयाहमनुगृहीतो भवेयम्' इति । सा तथैवोपग्राहितवती । सो-
 10 ऽतिप्रीतस्तस्यामेव क्षपायां वृक्षवाटिकायां गतो नितम्बवतीं निर्ग्रन्थिकाप्रयत्ने-
 नोपनीतां पादे परामृशन्निव हेमनूपुरमेकमाक्षिप्य छुरिकयोरूमूले किञ्चि-
 दालिख्य द्रुततरमपासरत् । सा तु सान्द्रत्रासा स्वमेव दुर्णयं गर्हमाणा जि-
 घांसन्तीव श्रमणिकां तद्गणं भवनदीर्घिकायां प्रक्षाल्य दत्त्वा पटवन्धनं साम-
 यापदेशादपरं चापनीय नूपुरं शयनपरा त्रिचतुराणि दिनान्येकान्ते निन्ये ।
 15 स धूर्तो 'विक्रेष्ये' इति तेन नूपुरेण तमनन्तकीर्तिमुपाससाद । स दृष्ट्वा 'मम गृ-
 हिण्या एवैष नूपुरः, कथमयमुपलब्धस्त्वया' इति तमब्रुवाणं निर्वन्धेन पप्रच्छ ।
 स तु 'वणिग्ग्रामस्याग्रे वक्ष्यामि' इति स्थितोऽभूत् । पुनरसौ गृहिण्यै 'स्व-
 नूपुरयुगलं प्रेषय' इति संदिदेश । सा च सलज्जं ससाध्वसं चाद्य रात्रौ
 विश्रामप्रविष्टाया वृक्षवाटिकायां प्रभ्रष्टो ममैकः प्रशिथिलवन्धो नूपुरः ।
 20 सोऽद्याप्यन्विष्टो न दृष्टः । स पुनरयं द्वितीय इत्यपरं प्राहिणोत् । अनया
 च वार्तयामुं पुरस्कृत्य स वणिग्वणिगजनसमाजमाजगाम । स चानुयुक्तो धूर्तः
 सविनयमावेदयत्— 'विदितमेव खलु वो, यथाहं युष्मदाज्ञया पितृवनमभिरक्ष्य
 तदुपजीवी प्रतिवसामि । लुब्धाश्च कदाचिन्मद्दर्शनभीरवो निशि दहेयुरपि
 शवानीति निशास्वपि श्मशानमधिशये । अपरेद्युर्दग्धादग्धं मृतकं चितायाः

तथा ॥ अदुष्टभावः सुभावः ॥ उत्पन्नापत्यां जातापत्याम् ॥ भोगे विषयसङ्गे ॥
 अप्रतिकृत्याप्रतीकारं कृत्वेत्यर्थः ॥ ऊर्जितापत्यं समीचीनापत्यम् ॥ नक्त रात्रौ ॥
 उपग्राहितवत्यङ्गीकृतवती ॥ निर्ग्रन्थिका भिक्षुकी ॥ सान्द्रत्रासा निविडमया ॥
 पटवन्धनं वस्त्रवन्धनम् ॥ गृहिणी योषित् ॥ नूपुरः पादभूषणम् । " मञ्जीरो नूपु-
 रोऽस्त्रियाम् " इत्यमरः ॥ प्रशिथिलवन्धः श्लथवन्धः ॥ पितृवनं श्मशानम् ॥ त-
 दुपजीवी श्मशानजीवी ॥ मद्दर्शनभीरवो मद्दर्शनभयशीलाः ॥ दग्धं ज्वलितम् ॥ मृतकं

प्रसभमाकर्षन्तीं श्यामाकारां नारीमपश्यम् । अर्थलोभात्तु निगृह्य साध्वसं
 सा गृहीता शस्त्रिकयोरुमूले यदृच्छया किञ्चिदुल्लिखितम् । एष च नूपुरश्चर-
 णादाक्षिप्तः । तावत्येव द्रुतगतिः सा पलायिष्ठ । सोऽयमस्यागमः । परं भवन्तः
 प्रमाणम्' इति । विमर्शेन च तस्याः शाकिनीत्वमैकमत्येन पौराणामभिमता-
 सीत् । भर्त्रा च परित्यक्ता तस्मिन्नेव श्मशाने बहु विलप्य पाशेनोद्ध्वय मर्तु- 5
 कामा तेन धूर्तेन नक्तमगृह्यत । अनुनीता च— 'सुन्दरि, त्वदाकारोन्मादि-
 तेन मया त्वदावर्जने बहूनुपायान्भिभ्रुकीमुखेनोपन्यस्य तेष्वसिद्धेषु पुनरयमु-
 पायो यावज्जीवमसाधारणीकृत्य रन्तुमाचरितः । तत्प्रसीदानन्यशरणायास्मै
 दासजनाय' इति मुहुर्मुहुश्चरणयोर्निपत्य, प्रयुज्य सान्त्वशतानि, तामगत्य-
 न्तरामात्मवश्यामकरोत् । तदिदमुक्तम्— 'दुष्करसाधनं प्रज्ञा' इति । 10

“इदमाकर्ष्य ब्रह्मराक्षसो मामपूपुजत् । अस्मिन्नेव क्षणे नातिप्रौढपुंनाग-
 मुकुलस्थूलानि मुक्ताफलानि सह सलिलविन्दुभिरम्बरतलादपतन् । अहं तु 'किं
 न्विदम्' इत्युच्चक्षुरालोकयन्कमपि राक्षसं काञ्चिदङ्गनां विचेष्टमानगात्रीमाकर्ष-
 न्तमपश्यम् । 'कथमपहरत्यकामामपि स्त्रियमनाचारो नैर्ऋतः' इति गगनगम-
 नमन्दशक्तिरशस्त्रथातप्ये । स तु मत्संवन्धी ब्रह्मराक्षसः 'तिष्ठ तिष्ठ पाप, का- 15
 पहरसि' इति भर्त्सयन्नुत्थाय राक्षसेन समसृज्यत । तां तु रोषार्दनपेक्षापविद्धा-
 ममरवृक्षमञ्जरीमिवान्तरिक्षादापतन्तीमुन्मुखप्रसारितोभयकरः कराभ्यामग्र-
 हीपम् । उपगृह्य च वेपमानां संमीलिताक्षीं मदङ्गस्पर्शमुखेनोद्भिन्नरोमाञ्चां
 तादृशीमेव तामनवतारयन्नतिष्ठम् । तावत्तावुभावपि शैलशृङ्गभङ्गैः पादपैश्च
 रभसोन्मूलितैर्मुष्टिपादप्रहारैश्च परस्परमक्षपयेताम् । पुनरहमतिमृदुनि पुलिनव- 20
 ति कुमुमलवलाञ्छिते सरस्तीरेऽवरोप्य सस्पृहं निर्वर्णयंस्तां मत्प्राणैकवल्लभां
 राजकन्यां कन्दुकावतीमलक्षयम् । सा हि मया समाश्वास्यमाना तिर्यङ्गामभि-

शवम् ॥ चितायाश्चितामध्यादित्यर्थः ॥ प्रसभं बलात् ॥ पलायिष्ठ पलायनपराभूत् ॥
 शाकिनीत्वं पिशाचदैवतत्वम् ॥ ऐकमत्येन विसंवादाभावेन ॥ पौराणां नागरिका-
 णाम् ॥ त्वदावर्जने त्वत्संमुखीकरणे ॥ अगत्यन्तरा न विद्यते गत्यन्तरं यस्यास्ता-
 म् ॥ आत्मवश्यामात्माधीनाम् ॥

इदमिति ॥ पुंनागो वकुलः ॥ उच्चक्षुरूर्ध्वीकृतनेत्रः ॥ अतप्ये तापमापम् ॥
 अमरवृक्षः कल्पद्रुमः ॥ अन्तरिक्षादाकाशात् ॥ वेपमानां कम्पमानाम् ॥ उद्भिन्नरोमाञ्चो-
 द्रतसात्विकभावा ॥ तावुभौ राक्षसब्रह्मराक्षसौ ॥ कुमुमलवलाञ्छिते पुष्पलेशाचिह्निते ॥

निरूप्य जातप्रत्यभिज्ञा सकरुणमरोदीत् । अवादीच्च- ' नाथ, त्वद्दर्शनादु-
पोढरागा तस्मिन्कन्दुकोत्सवे पुनः सख्या चन्द्रसेनया त्वत्कथाभिरेव समा-
श्वासितास्मि । 'त्वं किल समुद्रमध्ये मज्जितः पापेन मद्भात्रा भीमधन्वना' इति
श्रुत्वा सखीजनं परिजनं च वञ्चयित्वा जीवितं जिहासुरेकाकिनी क्रीडावनमु-
5 पागमम् । तत्र च मामचकमत कामरूप एष राक्षसाधमः । सोऽयं मया भीतया-
वधूतप्रार्थनः स्फुरन्तीं मां निगृह्याभ्यधावत् । अत्रैवमवसितोऽभूत् । अहं च दै-
वात्तवैव जीवितेशस्य हस्ते पतिता । भद्रं तव' इति । श्रुत्वा च तथा सहावरुह्य,
नावमध्यारोहम् । मुक्ता च नौः प्रतिवातपेरिता तामेव दामलिप्रां प्रत्युपाति-
ष्टत् । अवरूढाश्च वयमश्रमेण । 'तनयस्य च तनयायाश्च नाशादनन्यापत्यस्तु-
10 ङ्गधन्वा सुहृत्पतिर्निष्कलः स्वयं सकलत्र एव निष्कलङ्कगङ्गारोधस्यनज्ञानेनोप-
रन्तुं प्रतिष्ठते । सह तेन मर्तुमिच्छत्यनन्यनाथोऽनुरक्तः पौरवृद्धलोकः' इत्यश्रु-
मुखीनां प्रजानामाक्रन्दमशृणुम् । अथाहमस्मै राज्ञे यथावृत्तमाख्याय तदपत्य-
द्वयं प्रत्यर्पितवान् । प्रीतेन तेन जामाता कृतोऽस्मि दामलिपेश्वरेण । तत्पु-
त्रो मदनुजीवी जात । मदाज्ञप्तेन चामुना प्राणवदुज्झिता चन्द्रसेना कोशदा-
15 समभजत् । ततश्च सिंहवर्मसाहाय्यार्थमत्रागत्य भर्तुस्तव दर्शनोत्सवसुखमनु-
भवामि" इति ।

श्रुत्वा "चित्रेयं दैवगतिः । अवसरेषु पुष्कलः पुरुषकारः" इत्यभिधाय भूयः
स्मिताभिषिक्तदन्तच्छदो मन्त्रगुप्ते हर्षोत्फुल्लं चक्षुः पातयामास देवो राजवा-
हनः । स किल करकमलेन किञ्चित्संष्टताननो ललितवल्लभारभसदत्तदन्तक्षत-
20 व्यसनविह्वलाधरमणिर्निरोष्ठचवर्णमात्मचरितमाचक्षे —
इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते मित्रगुप्तचरितं नाम षष्ठ उच्छ्वासः ।

प्रत्यभिज्ञा पूर्वदृष्टत्वम् ॥ अचकमत प्राप्तवान् (?) ॥ जीवितेशः । " जीवितेशः प्रिये
यमे " इति कोशः ॥ भद्रं कल्याणम् ॥ निष्कलो वृद्धः । " निष्कलः स्थविरः समौ " इति
वैजयन्ती ॥

[श्रुत्वेति ॥] पुष्कलो महान् ॥ पुरुषकारः पुरुषार्थः ॥ स्मितेन हासेन ॥ अभिषिक्तः
सिञ्चितः (?) ॥ दन्तच्छद ओष्ठः ॥ निरोष्ठच[वर्ण]मोष्ठोच्चरितवर्णरहितम् ॥
इति श्रीदशकुमारटीकायां पदचन्द्रिकाभिधायाम् षष्ठ उच्छ्वासः ।

सप्तमोच्छ्वासः ।

“ राजाधिराजनन्दन, नगरन्ध्रगतस्य ते गतिं ज्ञास्यन्नहं च गतः कदाचि-
 न्कालिज्ञान् । कलिङ्गनगरस्य नात्यासन्नसंस्थितजनदाहस्थानसंसक्तस्य कस्य-
 चिन्नकान्तारधरणिजस्यास्तीर्णसरसकिसलयसंस्तरे तेल निपद्य निद्राली-
 ष्टद्विष्टिशयिषि । गच्छति च कालरात्रिशिखण्डजालकान्धकारे, चलितरक्षसि
 क्षरितनीहारे निजनिलयनिलीननिःशेषजने नितान्तशीते निशीथे घनतर- 5
 सालगापान्तरालनिर्हादिनि नेत्रनिंसिर्नां निद्रां निगृह्णन्, कर्णदेशं गतं
 ‘वर्धयस्तेनानेन दग्धसिद्धेन रिरंसाकाले निदेशं दित्सता जन एष रागेणान-
 नर्गलेनादिन इत्थं खलीकृतः । क्रियेतासाणकनरेन्द्रस्य केनचिदनन्तशक्तिना
 गिह्यन्नरायः’ इति किंकरस्य किंकर्षाश्चातिकातरं रटितम् । तदाकर्ण्य ‘क
 प्य गिह्यः, का च सिद्धिः, किं चानेन किंकरेण करिष्यते’ इति दिदक्षा- 10
 पान्तद्वयः किंकरगतया दिशा किंचिदन्तरं गतस्तरलतरनरास्थिशकल-
 र्चाचिन्तलकाराकान्तकार्यं, दहनदग्धकाष्ठनिष्ठाङ्गाररजःकृताङ्गरागं, तडिल्ल-
 ताकारजटाधरं, हिरण्यरेतस्परण्यचक्रान्धकारराक्षसे क्षणगृहीतनानेन्धनग्रास-
 चधर्माचिप दक्षिणेतरेण करेण तिलसिद्धार्थकादीन्निरन्तरचटचटायिताना-
 किरन्तं, कांचिद्राक्षम् । तस्याग्रे स कृताञ्जलिः किंकरः ‘किं करणीयं, दीय- 15
 नां निदेशः’ इत्यानिष्टत् । आदिष्टश्चायं तेनातिनिष्ठाशयेन— ‘गच्छ, कलिङ्ग-

इदानीं मन्त्रगत. स्वचरितं वक्तुमुपक्रमते ॥ अत्यासन्नमतिस्मीपम् ॥ “ कान्तारं व-
 र्धयस्तेनानेन रात्रिचरत्वद्योतनम् ॥ क्षरितनीहारे निःसृतहिमे ॥ निलयं गृहम् ॥ नि-
 लीनाः स्थिताः ॥ साला वृक्षाः । “ वृक्षो महीरुहः सालः ” इति ॥ नेत्रनिंसि-
 र्नां नेत्रस्पर्शनीम् । “ णिसि चुम्बने ” ॥ रिरंसा रन्तुमिच्छा ॥ अनर्गलेनाप्रति-
 नन्देन ॥ खलीकृतः प्रतिहतः ॥ आणकः कुत्सितः । “ पापाणके कुत्सितैः ”
 इति ॥ तरलतराण्यत्युज्ज्वलानि । “ तरलो हाररत्ने च चञ्चले चोज्ज्वलेऽपि च ” इति
 कैशवः ॥ नरास्थि मनुष्यास्थि ॥ शकलं खण्डम् ॥ अलंकार आभरणम् ॥ निष्ठाङ्गार-
 रजा अस्मेत्यर्थः । “ निष्ठा निष्पत्तिनाशान्ताः ” इति ॥ तडिल्लता विद्युल्लता ॥ हि-
 रण्यरेतसि वधौ । “ हिरण्यरेता हुतभुक् ” इत्यमरः ॥ नानाविधानीन्धनानि का-
 ष्टानि ॥ अर्चिज्वाला ॥ दक्षिणेतरेण वामेनेत्यर्थः ॥ आकिरन्तं क्षिपन्तम् ॥ अद्रा-
 सं दृष्टवानित्यर्थः ॥ तस्येति होमकर्तुः ॥ निदेश आज्ञा ॥ तेन होमकर्त्रा ॥ नि-

राजस्य कर्दनस्य कन्यां कनकलेखां कन्यागृहादिहानय ' इति । स च तथा-
 कार्पीत् । ततश्चैनां त्रासेनालघीयसास्रजर्जेण च कण्ठेन रणरणिकागृहीतेन
 च हृदयेन ' हा तात, हा जननि ' इति क्रन्दन्तीं कीर्णग्लानशेखरस्रजि शी-
 र्णनहने शिरसिजानां संचये निगृह्यासिना शिलासितेन शिरश्चिकर्तिषयाचेष्टत ।
 5 झटिति चाच्छिद्य तस्य हस्तात्तां शस्त्रिकां तथा निकृत्य तस्य तच्छिरः सजटा-
 जालं, निकटस्थस्य कस्यचिज्जीर्णसालस्य स्कन्धरन्ध्रे न्यदधाम् । तन्निध्याय
 हृष्टतरः स राक्षसः क्षीणाधिरकथयत्- ' आर्य, कदर्यस्यास्य कदर्थनान्न
 कदाचिन्निद्रायाति नेत्रे । तर्जयति त्रासयति च, अकृत्ये चाज्ञां ददाति । तदत्र
 कल्याणराशिना साधीयः कृतम् । यदेष नरकाकः कारणानां नारकीणां
 10 रसज्ञानाय नीतः शीतेतरदीधितिदेहजस्य नगरम्, तदत्र दयानिधेरनन्तते-
 जसस्तेऽयं जनः कांचिदाज्ञां चिकीर्षति । 'आदिश, अलं कालहरणेन' इत्यनं-
 सीत् । आदिशं च तम्- 'सखे, सैषा सज्जनाचरिता सरणिः, यदणीयसि
 कारणेऽनणीयानादरः संदृश्यते । न चेदिदं नेच्छसि सेयं संनताङ्गयष्टिरक्लेशा-
 कृष्टो नीच आशयो मनो यस्येति तेन ॥ कर्दन इति कलिङ्गराजनाम ॥ अस्त्रजर्ज-
 रेणाश्रुच्छिन्नेन । "अस्त्रः कोणे शिरसिजे चास्त्रमश्रुणि शोणिते" इति विश्वः ॥ र-
 णरणिकौत्सुक्यम् । "औत्सुक्य रणरणिका" इति महीप. ॥ शीर्णनहने श्लथव-
 न्धने ॥ संचयः समूहः ॥ असिना खड्गेन ॥ शिलासितेन शिलावदसितः श्यामः ॥
 शिरश्चिकर्तिषया शिरःकर्तनेच्छया ॥ झटिति शीघ्रम् ॥ तथा शस्त्रिकया ॥ आ-
 च्छिद्यापकृष्य । "आच्छेदनं स्यादाक्षेपः" इति वररुचिः ॥ तच्छिरो होमकर्तुर्म-
 स्तकमित्यर्थः ॥ निकटस्थस्य समीपवर्तिनः ॥ जीर्णसालस्य जीर्णवृक्षस्य ॥ न्यदधां
 निवेशितवान् ॥ निध्यायालोक्य ॥ स इति किकर इत्यर्थः ॥ क्षीणाधिर्गतमानस-
 व्यथः ॥ कदर्यस्य कृपणस्य । "कदर्ये कृपणक्षुद्रकिपचानमितंपचाः" इत्यमरः ॥
 कदर्थनात्क्लेशनात् । "क्लेशनं तु कदर्थनम्" इति ॥ अकृत्येऽपकारे ॥ कल्या-
 णराशिना कुशलपुञ्जेन ॥ साधीयोऽतिशयेन साध्विति तथा ॥ नरकाको मनुष्यनि-
 न्द्यः ॥ कारणानां यातनानाम् । "कारणा तीव्रयातना" इत्यमरः (?) ॥ नारकीणां
 नरकसंबन्धिनीनाम् ॥ शीतेतरदीधितिः सूर्यस्तद्वेहजस्य । यमस्येत्यर्थः ॥ दयानि-
 धेर्दयासिन्धोः ॥ अयं जनो मद्रूपः ॥ कालहरणेन कालातिपातेन । शीघ्रमित्य-
 र्थः ॥ अनंसीत् । "णम प्रहृत्वे" ॥ आदिशामिति ॥ सरणिः पद्धतिः । "स-
 रणिः पद्धतिः पद्या वर्तन्येकपदीति च" इत्यमरः ॥ अणीयस्यल्पे ॥ संनता नम्रा ॥

र्हा सत्यनेनाकृत्यकारिणात्यर्थं क्लेशिता, तन्नयैनां निजनिलयम् । नान्यदितः
 किञ्चिदस्ति चित्ताराधनं नः' इति । अथ तदाकर्ण्य कर्णशेखरनिलीननील-
 नीरजायितां धीरतरलतारकां, दृशं तिर्यकिञ्चिदञ्चितां संचारयन्ती, सलिलचरकेत-
 नशरासनानतां चिल्लिकालतां ललाटरङ्गस्थलीनर्तकीं लीलालसं लालयन्ती,
 कण्टकितरक्तगण्डलेखा, रागलज्जान्तरालचारिणी, चरणाग्रेण तिरश्चीननखा- 5
 चिञ्चन्द्रिकेण धरणीतलं साचीकृताननसरसिजं लिखन्ती, दन्तच्छदकिसल-
 यलङ्घिना हर्षाससलिलधाराशीकरकणजालच्छेदितस्य स्तनतटचन्दनस्यार्द्रतां
 निरस्यतास्यान्तरालनिःसृतेन तनीयसानिलेन हृदयलक्ष्यदलनदक्षिणरतिसँ-
 हचरशरस्यादायितेन तरङ्गितदशनचन्द्रिकाणि कानिचिदेतान्यक्षराणि कलक-
 ष्ठीकलान्यसृजत्— 'आर्य, केन कारणेनैनं दासजनं कालहस्तादाच्छिद्यान्तरं 10
 रागानिलचालितरणरणिकातरङ्गिण्यनङ्गसागरे किरसि । यथा ते चरणसर-
 सिजरजःकणिका तथाहं चिन्तनीया । यद्यस्ति दया तेऽत्र जने, अनन्यसाधा-
 रणः करणीयः स एष चरणाराधनक्रियायाम् । यदि च कन्यागाराध्यासने

अकृत्यकारिणासमीचीनकारकेण ॥ नय प्रापय ॥ निजनिलयं स्वगृहम् ॥ कर्ण-
 शेखरे कर्णाञ्चप्रदेशे ॥ निलीनं लग्नम् ॥ नीलनीरजं नीलोत्पलम् ॥ धीरा निश्चला ॥ त-
 रला चञ्चला ॥ तिर्यग्वक्रम् ॥ सलिलचरो जलचरो मत्स्यः केतनमस्येति । मदनस्ये-
 त्यर्थः ॥ शरासनं धनुस्तद्वदानतां वक्राम् ॥ चिल्लिकालतां भ्रूलतावल्ली भ्रूमध्यमध्व-
 जः (?) ॥ ललाटेव रङ्गस्थली तत्र नर्तकी ॥ लीलालसं लीलसौम्यम् । "अलसं
 मन्दसौम्ययोः" इत्यजयः ॥ कण्टकिता । "तदस्य संजातम्—" इतीतच् ॥ गण्डलेखा
 गण्डपाली ॥ राग इच्छा । लज्जा व्रीडा । तयोरन्तरालं मध्यस्तत्र चारिणी वर्तमाना ॥ ति-
 रश्चीनो वक्रो नखस्तस्याचिरेव चन्द्रिका यस्येति स तथा तेन ॥ साचीकृतं वक्रीकृतम् ॥ आ-
 ननसरसिजं वक्रकमलम् ॥ दन्तच्छदकिसलयमोष्ठपल्लवम् ॥ लङ्घयतीति लङ्घी तेन ॥ छेदितं
 विकलीकृतम् ॥ आस्यान्तरालं मुखमध्यः ॥ तनीयसा मन्देन ॥ अनिलेन वायु-
 ना ॥ हृदयमेव लक्ष्यं वेध्यम् ॥ दलनं भेदनम् ॥ दक्षिणः सरलः ॥ "दक्षिणे सरलोदारौ"
 इत्यमरः ॥ रतिसहचरो मदनस्तस्य शरो बाणः ॥ स्यादायितेन । "स्यदो जवे" इति नि-
 पातः । तद्वदाचरति स तथा तेन ॥ तरङ्गिता तरङ्गं प्राप्ता ॥ एतानि वक्ष्यमाणानि ॥ कलक-
 ष्ठी कोकिला ॥ कलानि गम्भीराणि ॥ आर्येति ॥ एनं दासजनम् । मद्रूपमि-
 त्यर्थः ॥ कालहस्ताद्यमहस्तात् ॥ रागानिल इच्छावायुः ॥ रणरणिका व्याकुलता
 सैव तरङ्गा यस्मिन्निति ॥ अनङ्गसागरे मदनसमुद्रे ॥ चरणसरसिजं पदपद्मम् ॥ अत्र

१ धीरेतरतारकाम्. २ लासयन्ती. ३ अतनीयसा. ४ सहचरशरस्यदायितेन ; सहचरसायकस्य दयितेन.

रहस्यक्षरणादनर्थ आशङ्क्येत, नैतदस्ति । रक्ततरा हि नस्तत्र सख्यश्चेद्व्यञ्च ।
यथा न कश्चिदेतज्ज्ञास्यति तथा यतिष्यन्ते' इति । स चाहं देहजेनाकर्णा-
कृष्टसायकासनेन चेतस्यतिनिर्दयं ताडितस्तत्कटाक्षकालायसनिगडगाढसंयतः
किंकरानननिहितदृष्टिरगादिपम्- 'यथेयं रथचरणजघना कथयति तथा चे-
5 न्नाचरेयं, नयेत नक्रकेतनः क्षणेनैकेनाकीर्तनीयां दशाम् । जनं चैनं सह नया-
नया कन्यया कन्यागृहं हरिणनयनया' इति । नीतश्चाहं निशाचरेण शारद-
जलधरजालकान्ति कन्यिकानिकेतनम् । तत्र च काञ्चित्कालकलां चन्द्राननानि-
देशाच्चन्द्रशालैकदेशे तद्दर्शनचलितधृतिरतिष्ठम् । सा च स्वच्छन्दं शयानाः
करतलालससंघट्टनापनीतनिद्राः काश्चिदधिगतार्थाः सखीरकार्पीत् । अथागस्य
10 ताश्चरणनिहितशिरसः क्षरदस्रकरालितेक्षणा निजशेखरकेसराग्रसंलग्नघट्टरणग-
णरणितसंशयितकलगिरः शनैरकथयन्- 'आर्य, यदत्यादित्यतेजसस्त एषा
नयनलक्ष्यतां गता, ततः कृतान्तेन न गृहीता । दत्ता चेयं चित्तजेन गरीयसा
साक्षीकृत्य रागानलम् । तदनेनाश्चर्यरत्नेन नलिनाक्षस्य ते रत्नशैलशिलातल-
स्थिरं रागतरलेनालंक्रियतां हृदयम् । अस्याश्चरितार्थं स्तनतटं गाढालिङ्गनैः
15 सदृशतरस्य सहचरस्य च' इति । ततः सखीजनेनातिदक्षिणेन दृढतरीकृतस्नेह-
निगलस्तया संनताङ्गया संगसारंसि ।

जने मत्स्वरूपे ॥ नान्यसाधारणोऽनन्यसाधारणः । अत्युच्चैरित्यर्थः ॥ रहस्यं गोप्यम् ॥
क्षरणमन्यत्र प्रकटीभावः ॥ स चाहमिति मन्त्रगुप्त इत्यर्थः ॥ देहजेन मदनेन ॥ साय-
कासनं धनुः ॥ कालायसं लोहम् ॥ निगडं शृङ्खलादि ॥ रथचरणं चक्रम् ॥ नक्र-
केतनः कामः ॥ अकीर्तनीयामवचनीयाम् ॥ दशामवस्थाम् ॥ एन जनं मद्रूपम् ॥
अनया कन्यया ॥ हरिणनयनया मृगलोचनया ॥ नीतश्चेति ॥ शारदजलधरः शर-
न्मेषः ॥ निकेतनं गृहम् ॥ कालकला कालस्य समयस्य कलां लेशम् ॥ चन्द्रशालो-
र्ध्वगृहम् । "चन्द्रशाला शिरोगृहम्" इत्यमरः ॥ स्वच्छन्दं निरवग्रहम् ॥ श-
याना निद्रा कुर्वाणाः ॥ करतलेनालस यत्संघट्टनं तेनापनीता दूरीकृता निद्रा
यासामिति ॥ अथेति ॥ क्षरन्निःसरदस्त्रेणाश्रुणा करालितानि विकृतानीक्षणानि
यासा ताः ॥ घट्टरणा भ्रमराः ॥ रणित शब्दितम् ॥ अत्यादित्यतेजसोऽतिक्रान्त-
मादित्यस्य तेजो येनेति ॥ नयनलक्ष्यतां नेत्रग्राह्यताम् ॥ ततस्तस्मात्कारणात् ॥
कृतान्तेन यमेन ॥ चित्तजेन कामेन ॥ रागानल इच्छाग्निः ॥ आश्चर्यरत्नेनाश्च-
र्यश्रेष्ठेन ॥ नलिनाक्षस्य कमलनेत्रस्य ॥ चरितार्थं कृतार्थम् ॥ दक्षिणेन सरलेन ॥
अरंसि क्रीडां कृतवान् ॥

“अथ कदाचिदायासितजायारहितचेतसि, लालसालिलङ्घनग्लानघनकेसरे, राजदरण्यस्थलीललाटलीलायिततिलके, ललितानङ्गराजाङ्गीकृतनिर्निद्रकर्णिकारकाञ्चनच्छत्रे, दक्षिणदहनसारथिरयाहृतसहकारचञ्चरीककलिके, कालाण्डजकण्ठरागरक्तरक्ताधरारतिरणाग्रसंनाहशालिनि, शालीनकन्यकान्तःकरणसंक्रान्तरागलङ्घितलज्जे, दर्दुरगिरितटचन्दनाश्लेषशीतलानिलाचार्यदत्तनानालता- 5
नृत्यलीले काले, कलिङ्गराजः सहाङ्गनाजनेन सह च तनयया सकलेन च नगरजनेन दश त्रीणि च दिनानि दिनकरकिरणजालालङ्घनीये, रणद-
लिसंघलङ्घितनतलताग्रकिसलयालीढसैकततटे, तरलतरङ्गशीकरासारसङ्गशीत-
ले सागरतीरकानने क्रीडारसजातासक्तिरासीत् । अथ संततगीतसंगीतसं-
गताङ्गनासहस्रशृङ्गारहेलानिरर्गलानङ्गसंघर्षहर्षितश्च रागतृष्णैकतन्त्रस्तत्र रन्ध्र 10
आन्ध्रनाथेन जयसिंहेन सलिलतरणसाधनानीतेनानेकसंख्येनानीकेन द्रागा-
गद्यागृह्यत सकलत्रः । सा चानीयत त्रासतरलाक्षी दयिता नः सह

अथेति ॥ कलिङ्गराजः कर्दननामा सागरतीरकानने क्रीडारसजातासक्तिरासीदित्यन्वयः ॥ किविधे कानने । आयासितानि जायारहितानाम् । विरहिणामित्यर्थः ॥ लालसा लुब्धा ॥ अलयो भ्रमराः ॥ लङ्घनं घट्टनम् ॥ घनकेसरे निविडपुंनागे । “पुंनागे पुरुपस्तुङ्गः केसरो देववल्लभः” इत्यमरः । अथवा घनकेसरे निविडवकुले । “अथ केसरे । वकुलः” इति च ॥ लीलायिततिलके शोभायितक्षुरके । “तिलकः क्षुरकः श्रीमान्” इत्यमरः ॥ ललितोऽनङ्गराजो मदनराजः ॥ निर्निद्रा विकसिताः ॥ कर्णिकाराः परिव्याधाः । “अथ द्रुमोत्पलः । कर्णिकारः परिव्याधः” इत्यमरः ॥ दक्षिणो दहनसारथिर्मलयानिलः ॥ रयो वेगः ॥ सहकारा आम्रच्छाः ॥ चञ्चरीका भ्रमराः ॥ कलिका कोरकः ॥ कालाण्डजः कोकिलः । “वनप्रियः परभृतः पिकः कालाण्डजः स्मृतः” इति वैजयन्ती ॥ रक्तरक्ताधराः स्निग्धाः स्त्रियः ॥ शालीनमधृष्टम् । “शालीनकौपीने अधृष्टाकार्ययोः” इति निपातः ॥ दर्दुरं ग्रामजालम् । “दर्दुरा चण्डिकायां च ग्रामजाले तु दर्दुरम्” इति विश्वः । अथवा दर्दुरवद्वाद्यभाण्डवद्यद्विरितटम् । “दर्दुरस्तोयदे भेके वाद्यभाण्डाद्विभेदयोः” इति मेदिनी ॥ अलङ्घनीये दुर्लङ्घ्ये ॥ अनिलो वायुः ॥ रणन्तः शब्दं कुर्वन्तः ॥ अलयो भ्रमराः ॥ लताग्रकिसलयानि वल्लचग्रपल्लवानि ॥ सैकतं सिकतामयम् ॥ सागरतीरकानने समुद्रतटवने ॥ अथेति ॥ शृङ्गारहेला क्रियानादरः ॥ निरर्गलोऽप्रतिहतः ॥ अनङ्गो मदनः ॥ तत्र रन्ध्रे तत्रावकारो ॥ आन्ध्रनाथेन आन्ध्रराजेन ॥ सलिलतरण जलतरण तस्य यत्साधनं नौकादि ॥ अनीकं सैन्य-

सखीजनेन कनकलेखा । तदाहं दाहेनानङ्गदहनजनितेनान्तरिताहारचिन्तश्चि-
न्तयन्दयितां गलितगात्रकान्तिरिखतर्कयम्—‘गता सा कलिङ्गराजतनया
जनित्रा जनयिष्या च सहारिहस्तम् । निरस्तधैर्यस्तां स राजा नियतं संजि-
घृभेत् । तदसहा च सा सती गररसादिना सद्यः संतिष्ठेत् । तस्यां च तादृशीं
5 दशां गतायां जनस्यास्यानन्यजेन हन्येत शरीरधारणा । सा का स्या-
द्भतिः’ इति ।

“अत्रान्तर आन्ध्रनगरादागच्छन्नग्रजः कश्चिदैक्ष्यत । तेन चेयं कथा
कथिता— ‘यथा किल जयसिंहेनानेकनिकारदत्तसंघर्षणजिघांसितः स कर्दनः
कनकलेखादर्शनैधितेन रागेणारक्ष्यत । सा च दारिका यक्षेण केनचिदधिष्ठिता
10 न तिष्ठत्यग्रे नरान्तरस्य । आयस्यति च नरेन्द्रसार्थसंग्रहणेन तन्निराकरिष्य-
न्नेन्द्रो न चास्ति सिद्धिः’ इति । तेन चाहं दर्शिताशः शंकरनृसरङ्गदेशजातस्य
जरत्सालस्य स्कन्धरन्ध्रान्तर्जटाजालं निष्कृष्य तेन जटिलतां गतः कन्थाची-
रसंचयान्तरितसकलगात्रः कांश्चिच्छिष्यानग्रहीषम् । तांश्च नानाश्चर्यक्रियातिसं-
हिताज्जनादाकृष्टान्नचेलादिसागान्निखहृष्टानकार्षम् । अयासिषं च दिनैः कैश्चि-
15 दान्ध्रनगरम् । तस्य नात्यासन्ने सलिलराशिसदृशस्य कलहंसगणदलितन-
लिनदलसंहतिगलितकिञ्जल्कशकलशारस्य सारसश्रेणिशेखरस्य सरसस्तीर-
कानने कृतनिकेतनः स्थितः । शिष्यजनकथितचित्रचेष्टाकृष्टसकलनागरजनां-
भिसंधानदक्षः सन्दिशिदिशीत्यकीर्त्ये जनेन—‘य एष जरदरण्यस्थलीसरस्तीरे
स्थण्डिलशायी यतिस्तस्य किल सकलानि सरहस्यानि सपडङ्गानि च छन्दांसि

म् ॥ द्राक्शीघ्रम् ॥ अनङ्ग एव दहनः ॥ अन्तरिता दूर गता ॥ आहारो भक्षणम् ॥
तदसहा तदसहते सा तथा ॥ गर विषम् ॥

अत्रान्तर इति ॥ अग्रजो ब्राह्मणः ॥ निकारो यातना । अपकारः [वा] । “अप-
राधोऽपकारश्च निकारोऽपि समाः” इति वैजयन्ती ॥ संघर्षणमभिभवच्छा ॥ ए-
धितो वर्धितः ॥ दारिका कन्यका ॥ नरेन्द्रा मन्त्रवादिनः ॥ नरान्तरस्य राज्ञ इत्य-
र्थः ॥ आयस्यति यतते । “यसु प्रयत्ने” इति धातोः ॥ नरेन्द्रसार्थो मान्त्रिक-
समाजः ॥ जरत्सालस्य जीर्णवृक्षस्य ॥ तस्यान्ध्रनगरस्य ॥ नात्यासन्ने किञ्चिद्दूरे ॥
सलिलराशिः समुद्रः ॥ दलितानि भञ्जितानि ॥ सहतिर्वृन्दम् । “स्त्रियां तु सं-
हतिर्वृन्दम्” इत्यमरः ॥ किञ्जल्क. केसरः ॥ शारं चित्रम् ॥ कृतनिकेतनः कृ-
तगृहः ॥ अभिसंधानं प्रतारणम् ॥ दिशिदिशि प्रतिदिशम् ॥ अकीर्त्ये ख्यापित
इत्यर्थः ॥ जरदरण्य जीर्णारण्यम् ॥ सपडङ्गानि शिक्षादीनि ॥ छन्दांसि वेदाः ॥

रसनाग्रे संनिहितानि । अन्यानि च शास्त्राणि येन यानि न ज्ञायन्ते स तेषां
 तत्सकाशादर्थनिर्णयं करिष्यति । असत्येन नास्यास्यं संसृज्यते । सशरीरश्चैष
 दयाराशिः । एतत्संग्रहेणाद्य चिरं चरितार्था दीक्षा । तच्चरणरजःकणैः कैश्चन
 शिरसि कीर्णैरनेकस्यानेक आतङ्कश्चिरं चिकित्सकैरसंहार्यः संहृतः । तदङ्घ्रि-
 लनसलिलसेकैर्निष्कलङ्कशिरसां नश्यन्ति क्षणेनैकेनाखिलनरेन्द्रयन्त्रलङ्घिनश्च- 5
 ण्डताराग्रहाः । न तस्य शक्यं शक्तेरियत्ताज्ञानम् । न चास्याहंकारकणिका
 इति । सा चेयं कथानेकजनास्यसंचारिणी तस्य कनकलेखाधिष्ठानधनदाज्ञाकर-
 निराक्रियातिसक्तचेतसः क्षत्रियस्याकर्षणायाशक्त । स चाहरहरागत्यादरे-
 णातिगरीयसार्चयन्नर्थैश्च शिष्यान्संगृह्णन्नधिगतक्षणः कदाचित्काङ्क्षितार्थसाध-
 नाय शनैरयाचिष्ट । ध्यानधीरः स्थानदर्शितज्ञानसंनिधिश्चैनं निरीक्ष्य नि- 10
 चाय्याकथयम्— 'तात, स्थान एष हि यत्नः । तस्य हि कन्यारत्नस्य सकल-
 कल्याणलक्षणकराशेरधिगतिः क्षीरसागररसनालंकृतायाः गङ्गादिनदीसहस्र-
 द्वारयष्टिराजिताया धराङ्गनाया एवासादनाय साधनम् । न च स यक्षस्तद-
 धिष्ठायी केनचिन्नरेन्द्रेण तस्या लीलाञ्चितनीलनीरजदर्शनाया दर्शनं सहते,
 तदत्र सद्यतां त्रीण्यहानि, यैरहं यतिष्येऽर्थस्यास्य साधनाय' इति । तथादिष्टे 15
 च हृष्टे क्षितीशे गते निशि निशि निर्निशाकरार्चिषि नीरन्ध्रान्धकारकण-
 निकरनिगीर्णदशदिशि निद्रानिगडितनिखिलजनदृशि निर्गतस जलतल्लिली-

रसनाग्रं जिह्वाग्रम् ॥ आस्यं मुखम् ॥ सशरीरः शरीरवान् ॥ दयाराशिः कृपासमुद्रः ॥
 संग्रहेण स्वीकारेण ॥ आतङ्को भयम् ॥ चिकित्सकैर्मन्त्रवादिभिः ॥ अखिलनरेन्द्रा मन्त्रवा-
 दिनः ॥ यन्त्राणि मन्त्रविन्यासरेखाक्रमः । "यत्न" इति वा पाठः ॥ इयत्ता परिमाणम् ॥
 अहंकारकणिकाहंकारलेशः ॥ सा चेति ॥ सा च कथा ॥ तस्य जयसिंहस्येत्यर्थः ॥ धनदः
 कुवेरस्तस्याज्ञाकरो यक्षः ॥ निराक्रिया दूरीकरणम् ॥ स चेति ॥ स जयसिंहः ॥ अह-
 रहः प्रतिदिनम् ॥ क्षण उत्सवः ॥ निचाय्य दृष्ट्वेत्यर्थः ॥ अधिगतः प्राप्तः ॥
 रसना मेखला । "स्त्रीकव्यां मेखला काश्ची सप्तकी रसना स्त्रियाम्" इत्यमरः ॥
 नीरजं कमलं तद्वद्दर्शनं नेत्रम् । "दर्शनं नयनस्वप्नुद्धिधर्मोपलब्धिषु" इति मेदि-
 नी ॥ निर्निशाकरार्चिषि निर्गतं निशाकरस्य चन्द्रस्यार्चिस्तेजो यस्यामिति । नि-
 शीत्यस्य विशेषणम् ॥ नीरन्ध्रान्धकारो गाढान्धकारः ॥ निगीर्णदशदिशि । "नि-
 गीर्णं खादितं ग्रस्तं क्षतमन्तःकृतं च तत्" इति कोशः ॥ निगडितं बद्धम् ॥

नगाहनीयं नीरन्ध्रं कृच्छ्राच्छिद्रीकृतान्तरालं तदेकतः सरस्तटं तीर्थासंनिकृष्टं
केनचित्खननसाधनेनाकार्षम् । घनशिलेष्टिकाच्छन्नच्छिद्राननं तत्तीरदेशं जनै-
रशङ्कनीयं निश्चित्य, दिनादिस्ताननिर्णिक्तगात्रश्च, नक्षत्रसंतानहारयध्यग्रथि-
तरत्नं, क्षणदान्धकारगन्धहस्तिदारणैककेसरिणं, कनकशैलशृङ्गरङ्गलास्यलीला-
5 नटं, गगनसागरघनतरङ्गराजिलङ्घनैकनक्रं, कार्याकार्यसाक्षिणं, सहस्राक्षिपं
सहस्राक्षदिगङ्गनाङ्गरागायितकिरणजालं, रक्तनीरजाञ्जलिनाराध्य निजनि-
केतनं न्यशिथ्रियम् ।

“ याते च दिनत्रये, अस्तगिरिशिखरगैरिकतटसाधारणच्छायतेजसि, अ-
चलराजकन्यकाकदर्धनयान्तरिक्षाख्येन शंकरशरीरेण संसृष्टायाः संध्याङ्गनाया
10 रक्तचन्दनचर्चितैकस्तनकलशदर्शनीये दिनाधिनाथे, जनाधिनाथः स आगत्य
जनस्यास्य धरणिन्यस्तचरणनखकिरणच्छादितकिरीटः कृताञ्जलिरतिष्ठत् ।
आदिष्टश्च—‘दिष्ट्या दृष्टेष्टसिद्धिः । इह जगति हि न निरीहदेहिनं श्रियः संश्र-
यन्ते । श्रेयांसि च सकलान्यनलसानां हस्ते निखसांनिध्यानि । यतस्ते साधी-

सरस्तटमेकतः सरस्तटस्यान्तिके । “एकतः कचिदन्तिके” इति वैजयन्ती । “ए-
कतः सर्वतो योगे शेषार्थे कर्म वेप्यते” इति द्वितीया ॥ घना निविडाः ॥
शिलाः पाषाणाः ॥ इष्टिकाच्छन्नमाच्छादितम् ॥ दिनादिः प्रातःकालः ॥ निर्णिक्तं
शोधितम् । “निर्णिक्तं शोधितं मृष्टम्” इति [अमरः] ॥ सतानं विस्तारः ॥ क्षणदा रात्रिः ॥
गन्धहस्त्युन्मत्तद्विपः ॥ दारणं विदारणम् ॥ कनकशैलः सुवर्णाचलः ॥ शृङ्गं
शिखरम् ॥ लास्यलीला विलासक्रियाः ॥ गगनसागरो गगनसमुद्रः ॥ घना
एव तरङ्गाः ॥ राजिः परंपरा ॥ लङ्घनमतिक्रम्य गमनम् ॥ सहस्राक्ष इन्द्र-
स्तद्दिगङ्गना प्राचीत्यर्थः ॥ रागायितं रागवदाचरितः(तम्) ॥ रक्तनीरजं रक्तोत्पलम् ॥
निजनिकेतनं स्वगृहम् ॥ अशिथ्रियमाश्रितवान् ॥

[यात इति॥] “अस्तगिरिशिखरगैरिकतटसाधारणच्छायतेजसि” इत्यग्रिम“दिनाधिना-
थे” इतिपदस्य विशेषणम् ॥ अचलराजकन्यका पार्वती ॥ कदर्धनया कुत्सितप्रार्थनया ॥
अन्तरिक्षाख्येनाष्टमूर्तिमध्य आकाशाभिधेयेनेत्यर्थः ॥ संसृष्टाया मिलितायाः ॥ संध्यै-
वाङ्गना ॥ चर्चितः प्रलिप्तः । “चर्चा चर्चिक्यमालेपे” इति वैजयन्ती ॥ दि-
ष्ट्यादृष्टेन ॥ इष्टसिद्धिर्दृष्टेत्यन्वयः ॥ निरीहं निर्गतेहा स्पृहा यस्येति तम् । नि-
स्पृहमित्यर्थः । सस्पृहमेव श्रिय आश्रयन्त इति भावः ॥ श्रेयांसि सुकृतानि ।
“स्याद्धर्ममास्त्रियां पुण्यश्रेयसी सुकृतं वृषः” इत्यमरः ॥ अनलसानामुद्योगिनाम् ॥

यसा मचरितेनानाकलितकलङ्केनार्चितेनासादररचितेनाकृष्टचेतसा जनेनानेन
 सरस्तथा संस्कृतं, यथेह तेऽद्य सिद्धिः स्यात् । तदेतस्यां निशि गलदर्धायां
 गाहनीयम् । गाहनानन्तरं च सलिलतले सततगतीनन्तःसंचारिणः संनि-
 गृह्य यथाशक्ति शय्या कार्या । ततश्च तटस्खलितजलस्थगितजलजखण्डचलि-
 तदण्डकण्टकाग्रदलितदेहराजहंसत्रासजर्जररसितसंदत्तकर्णस्य जनस्य क्षणादा- 5
 कर्णनीयं जनिष्यते जलसंग्रातस्य किञ्चिदारट्टितम् । शान्ते च तत्र सलिलरट्टिते
 हिल्लगात्रः किञ्चिदारक्तदृष्टिरेनाकारेण निर्याससि निचाय्य तं निखिलज-
 ननेत्रानन्दकारिणं न स यत्नः शक्ष्यत्यग्रतः स्थितये । स्थिरतरनिहितस्त्रेहशृ-
 द्दलानिगाडितं च कन्यकाहृदयं क्षणेनकेनासहनीयदर्शनान्तरायं स्यात् । अस्या-
 थ धगद्गनाया नात्यादतनिराकृतारिचक्रं चक्रं करतलगतं चिन्तनार्थं न तत्र 10
 संग्रयः । तच्चेदिच्छस्यनेकगात्रज्ञानधीरधिपणैरधिकृतैरितरैश्च हितैषिगणैराक-
 ल्यय जालिकगतं चानाय्य, अन्तरङ्गनरशतैर्यथेष्टदृष्टान्तरालं सरः क्रियेत, रक्षा
 च तीराञ्चिगदृष्टान्तराले सैनिकजनेन सादरं रचनीया । कस्तत्र तज्जानाति
 यच्छिद्रेणारयश्चिकीर्षन्ति' इति । तत्त्वस्य हृदयहारि जातं, तदधिकृतैश्च तत्र
 कृत्ये रन्ध्रदर्शनासहैरिच्छां च राज्ञः कन्यकातिरागजनितां नितान्तनिश्चलां 15
 निश्चिन्तार्थं एष न निषिद्धः । तथास्थितश्च तदासादनदृढतराशयश्च स आख्या-
 यत- 'राजन, अत्र ते जनान्ते चिरं स्थितं, न चैकत्र चिरस्थानं नः शस्तम् ।
 कृतकृत्यश्चेह न द्रष्टामि । यस्य ते राष्ट्रे ग्रासाद्यासादितं तस्य ते किञ्चिदनाचर्य
 कार्यं गनिरार्येगर्हा' इति । तत्रैतच्चिरस्थानस्य कारणम् । तच्चाद्य सिद्धम् ।

माधीयमा [अनिशयेन] साध्विति साधीयस्तेन ॥ अनाकलित दूरीकृतम् ॥ कलङ्को
 दृषणम् ॥ तत्सरः ॥ गाहनीयमालोडनीयम् ॥ सनिगृह्य निग्रहं कृत्वेत्यर्थः ॥ स्खलितं
 लत्रम् (?) ॥ स्थगितं मन्दीभूतम् ॥ जलजखण्डं कमलसमूहः ॥ दलितं धर्षितम् ॥
 जर्जरमनिश्चयम् ॥ रसितं शब्दितम् । "रस शब्दने" ॥ आरट्टितं पीडाशब्दि-
 तम् ॥ हिल्लगात्र आर्द्रशरीरः ॥ निचाय्य निश्चित्य ॥ अग्रतः स्थितये पुरोवर्ति-
 नुमित्यर्थः ॥ धिपणा बुद्धिः । "बुद्धिर्मनीषा धिपणा" इत्यमरः ॥ जालिका जा-
 लवर्तिनः ॥ दण्डः प्रकाण्डः । "दण्डोऽस्त्री लघुडे पुमान् । व्यूहभेदे प्रकाण्डे च"
 इति मेदिनी । षोडशहस्त इति यावत् । "काण्डान्तात्क्षेत्रे" इति सूत्रे का-
 ण्डशब्दस्य षोडशहस्तप्रमाणमिति व्याख्यातं वृत्तिकृताम् ॥ दृष्टान्तरालं ज्ञातम-
 ध्यम् ॥ हृदयहारि चित्तहारि ॥ तदासादनं तच्छब्देन सरस्तस्यासादनमधिष्ठा-
 नम् ॥ दृढ आशयः । रागो रञ्जनं रागातिशयः ॥ एकत्रैकस्मिन्स्थाने ॥ [शस्तं]

- गच्छ गृहान् । यथार्हजलेन हृद्यगन्धेन स्नातः सितस्रगङ्गरागः शक्तिसदृशेन
दानेनाराधितधरणितलतैतिलगणास्तिलस्त्रेहसिक्तयध्वग्रथितवर्तिकाग्निशिखास-
हस्रग्रस्तनैशान्धकाररागिरागत्यार्थसिद्धये यतेथाः' इति । स किल कृतज्ञतां
दर्शयन्—'असिद्धिरेषा सिद्धिर्, यदसंनिधिरिहार्याणासु । कष्टा चेयं निःसंगता,
5 या निरागसं दासजनं साजयति । न च निषेधनीया गरीयसां गिरः' इति
स्नानाय गृहानयासीत् । अहं च निर्गत्य निर्जने निशीथे सरस्तीररन्ध्रनिलीनः
सत्रीपच्छिद्रदत्तकर्णः स्थितः । स्थिते चार्धरात्रे कृतयथादिष्टक्रियः स्थानस्था-
नरचितरक्षः स राजा जालिकजनानानीय निराकृतान्तःशल्यं शङ्काहीनः
सरःसलिलं सलीलगतिरगाहत । गतं च कीर्णकेशं संहतकर्णनासं सरसस्तलं
10 हास्तिनं नक्रलीलया नीरातिनिलीनया तं तथाशयानं कन्धरायां कन्धया न्यग्र-
हीपम् । खरतरकालदण्डघट्टनातिचण्डैश्च करचरणघातैर्निर्दयदत्तनिग्रहः क्षणे-
नैकेनाजहात्स चेष्टाम् । ततश्चाकृष्य तच्छरीरं छिद्रे निधाय नीरान्निरयासिपम् ।
: संगतानां च सैनिकानां तदत्यचित्रीयताकारान्तरग्रहणम् । गजस्कन्धगतः
सितच्छत्रादिसकलराजचिह्नराजितश्चण्डतरदण्डिदण्डताडनत्रस्तजनदत्तान्तराल-
15 या राजवीथ्या यातस्तां निशां रसनयननिरस्तनिद्रारतिरनैपम् । नीते च जना-

प्रशस्तम् ॥ गृहान् । “गृहाः पुंसि च भ्रून्त्येव” इत्यमरः ॥ स्रङ्गाला ॥ अङ्गरागश्च-
र्चा ॥ धरणितल पृथ्वीतलं तत्र तैतिलगणा देवगणा ॥ तिलस्त्रेहं तिलतैलम् ॥
वर्तिका वस्त्रकृतनालिका । भाषया “पलीता” इति ख्यातः । अस्याम-
ग्निशिखा अग्निज्वाला ॥ ग्रस्तो गिलितः ॥ नैशान्धकारराशी रात्रिातिमिरसमूहः ॥
अर्थसिद्धयेऽर्थप्राप्त्यर्थम् ॥ यतेथाः । “यती प्रयत्ने” । अस्माच्छिडि मध्यमपुरु-
षैकवचनम् ॥ असनिधिरसनिधानम् ॥ आर्याणां श्रेष्ठानाम् ॥ निरागस निरपराधम् ॥
गरीयसा गुरूणाम् ॥ निराकृतं दूरीकृतम् ॥ सरःसलिलं सरोजलम् ॥ अगाहतालोड-
यामासेत्यर्थः ॥ कीर्णकेशं प्रसृतकेशम् ॥ संहतकर्णनासम् । कर्णौ च नासा च कर्णनास-
म् । प्राण्यङ्गत्वादेकवद्भावः । पश्चात्सहत्पदेन समासः । नासा नासिका ॥ हास्तिन हस्ति-
प्रमाणम् । “पुरुषहस्तिभ्यामणू च” ॥ अतिनिलीनतया यातीति निलीनया (?) ॥ कन्धया
प्रावरणेन । “कन्धा प्रावरणान्तरे” इति विश्वः ॥ खरतरस्तीक्ष्णः ॥ कालदण्डो
यमदण्डः ॥ चण्डैः कठिनैः ॥ निग्रहो निकारः ॥ अजहात्तत्याजेत्यर्थः । “ओहाक्
त्यागे” ॥ सैनिकानां सेनाचराणाम् ॥ आकारान्तरग्रहणमन्याकारप्राप्तिः ॥ गजस्क-
न्धगतो हस्तिमस्तकगतः ॥ चण्डतरा अतिप्रचण्डः ॥ दण्डिनो दण्डधराः ॥ अन्त-
रालमभ्यन्तरम् ॥ राजवीथ्या राजमार्गेणेत्यर्थः ॥ निशां रात्रिम् ॥ रसः क्रीडारसः ॥

१ धरणितैतिल. २ चेलाञ्चलखण्डकाग्निशिखासहस्रास्त. ३ हस्तिनक्र. ४ कन्धरायां न्यग्रहीपम्.

अलक्ष्यतां व्याखारसदिग्धदिग्गजशिरःसदृक्षे शक्रदिगङ्गनारत्नादर्शेऽर्कचक्रे
 कृतसारणीयः किरणजालकरालरत्नराजिराजितराजार्हासनाध्यासी यथासदृ-
 शाचारदर्शनः गङ्गायन्त्रिताङ्गान्संनिधिनिपादिनः सहायानगादिषुम्—‘दृश्यतां
 वाक्तिगर्षीयत्तस्य यैतेरजेयस्येन्द्रियाणां संस्कारेण नीरजसा नीरजसांनिध्यशा- 5
 ल्निनि गार्षीलिनि सरसि सरसिजदलसंनिकाशच्छायस्याधिकतरदर्शनीयस्या-
 कारान्तरग्न्य सिद्धिरासीत् । अद्य सकलनास्तिकानां जायेत लज्जानतं शिरः ।
 तद्विद्वानो चन्द्रशेखरनरकशासनसरसिजासनादीनां त्रिदशेशानां स्थानान्याद-
 र्गचिनन्वृत्तगीताराधनानि क्रियन्ताम् । द्वियन्तां च गृहादितः क्लेशनिरसन-
 गहान्यार्थिसार्थिनानि’ इति । आश्चर्यरसातिरेकहृष्टहृष्टयस्ते ‘जय जगदी- 10
 श जयेन नातिशयं दश दिशः स्थगयन्निजेन यशसादिराजयशांसि’ इत्य-
 सकृदागास्थारचयन्यथादिष्टाः क्रियाः । स चाहं दयितायाः सर्षी हृदयस्था-
 नीयां गङ्गाधमेनां कन्यकां कदाचित्कार्यान्तरागतां रहस्याचक्षिपि— ‘कच्चि-
 दयं जनः कदाचिदासीदृष्टः’ इति । अथ सा हर्षकाष्ठां गतेन हृदयेनेषदालक्ष्य द-
 शनदीधितिलतां लीलालसं लासयन्ती, ललिताञ्चितकरशाखान्तरितदन्त- 15
 च्छर्वाकिलया, हर्षजलक्लेदजर्जरनिरञ्जनेक्षण, रचिताञ्जलिः ‘नितरां जाने
 यदि न स्यादेन्द्रजालिकस्य जालं किंचिदेतादृशम् । कथं चैतत् । कथय’ इति स्ने-
 हनिर्यन्त्रणं शनैरगादीत् । अहं चास्यै कात्स्नर्येनाख्याय, तदाननसंक्रान्तेन

निरस्ता त्यक्ता ॥ निद्रारतिनिद्रामुखम् ॥ जनाक्षीणि लोकनेत्राणि तस्य लक्ष्यतां
 ब्राह्मकत्वम् ॥ दिग्ध लिप्तम् ॥ शक्रदिगङ्गना प्राची दिक् ॥ राजार्हं राजयोग्यम् ॥
 सनिर्वा निषीदन्ति ते सनिधिनिपादिनः ॥ आर्षी ऋषेरियं तथा ॥ यतेर्मुनेः ॥ अजे-
 यस्य जेतुमशक्यस्य ॥ अद्येति ॥ नास्तिकानां मिथ्येतिवादिनाम् ॥ अर्थिसार्थैर्याच-
 कसमाज्ञैः ॥ क्लेशानां निरसनं दूरीकरणं तत्सहानि समर्थानि ॥ आश्चर्यरसातिरेक
 आश्चर्यरसाविक्रयम् ॥ त आदिष्टाः ॥ जयेन सातिशयमतिशयेन सहवर्तमानं यथा
 तथा ॥ आदिराजस्य यशांसि ॥ असकृद्धारंवारम् ॥ आशास्य प्रशस्य ॥ आरचयं-
 श्रकृस्तिर्यः ॥ क्रियाः कार्याणि ॥ हृदयस्थानीयां प्राणभूताम् ॥ अर्थेति ॥ हर्ष-
 काष्ठा हर्षमर्यादाम् ॥ ईषदल्पम् ॥ दशनदीधितयो दन्तमयूखाः ॥ कर एव शाखा ॥
 हर्षजलमानन्दाश्रु ॥ क्लेद आर्द्रभावः ॥ जर्जरं विशीर्णम् । “ इन्द्रध्वजे विशीर्णे च जर्जरं
 परिचक्षते ” इति शाश्वतः ॥ निरञ्जनं कज्जलरहितम् ॥ ईक्षणं नेत्रम् ॥ स्नेहनिर्यन्त्रणं
 स्नेहवद्धम् ॥ कात्स्नर्येन कृत्स्नस्य भावस्तथा । समप्रेणेत्यर्थः ॥ तदाननसंक्रान्तेन तन्नु-

संदेशेन संजनय्य सहचर्या निरतिशयं हृदयाह्लादम् । ततश्चैतया दयितया निरर्गलीकृतातिसत्कृतकलिङ्गनाथन्यायदत्तया संगसान्ध्रकलिङ्गराज्यशासी तस्यास्यारिणा लिलङ्घयिषितस्याङ्गराजस्य साहाय्यकायालधीयसा साधनेनागत्यात्र ते सखिजनसंगतस्य यादृच्छिकदर्शनानन्दराशिलङ्घितचेता जातः” इति ।

- 5 तस्य तत्कौशलं स्मितज्योत्स्नाभिषिक्तदन्तच्छदः सह सुहृद्भिरभिनन्द्य “चित्रमिदं महामुनेर्दत्तम् । अत्रैव खलु फलितमतिकष्टं तपः । तिष्ठतु तावन्नर्म । हर्षप्रकर्षस्पृशोः प्रज्ञासत्त्वयोर्दृष्टमिह स्वरूपम्” इत्यभिधाय, पुनर् “अवतरतु भवान्” इति बहुश्रुते विश्रुते विकचराजीवसदृशं दृशं चिक्षेप देवो राजवाहनः ।

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते मन्त्रगुप्तचरितं नाम सप्तम उच्छ्वासः ।

अष्टमोच्छ्वासः ।

- 10 अथ सोऽप्याचक्षे—“देव, मयापि परिभ्रमता विन्ध्याटव्यां कोऽपि कुमारः क्षुधा तृषा च क्लिश्यन्नक्लेशार्हः क्वचित्कूपाभ्यासेऽष्टवर्षदेशीयो दृष्टः । स च त्रासगद्गदमगदत्—‘महाभाग, क्लिष्टस्य मे क्रियतामार्थं, साहाय्यकम् । अस्य मे प्राणापहारिणीं पिपासां प्रतिकर्तुमुदकमुदञ्चनिह कूपे कोऽपि

खोदनेन ॥ सदृशेन वाचिकेन ॥ संजनय्योत्पाद्य ॥ आन्ध्रश्चासौ कलिङ्गराजश्चेति । तस्य राज्यं तच्छास्तीति शासी ॥ यादृच्छिकं प्रसङ्गजातम् ॥ आनन्दराशिः सुखसमूहः ॥

[तस्येति ॥] स्मितज्योत्स्ना हास्यदीप्तिः ॥ दन्तच्छद ओष्ठः ॥ सुहृद्भिः सखिभिः ॥ नर्म परिहासः । “द्रवकेलिपरीहासाः क्रीडा लीला च नर्म च” इत्यमरः ॥ हर्ष. संतोषः ॥ प्रकर्ष आधिक्यम् ॥ प्रज्ञा बुद्धिः । “बुद्धिर्मनीषा विषणा धी प्रज्ञा शेषुषी मतिः” इत्यमरः ॥ सत्त्वं बलम् ॥ बहुश्रुते बह्वनेकं श्रुतं शास्त्रादिश्रवणस्येति ॥ विश्रुत एतन्नाम्नि ॥ राजीवं कमलम् ॥ सदृशं समानम् ॥

इति श्रीदशकुमारटीकायां पदचन्द्रिकाभिधायी-सप्तम उच्छ्वासः ।

इदानीं विश्रुतनामा कुमारः स्वचरितं वक्तुमुपक्रमते ॥ अधानन्तर्यार्थं ॥ स विश्रुतनामा ॥ अक्लेशार्हं क्लेशार्हो नेत्यर्थः ॥ कूपो जलाशयः ॥ अभ्यासे समीपे ॥ देशीयः । “कल्पवृक्षदेशीयः” इति शब्दान्तर्यार्थं ॥ साहाय्यकं सहायस्य भावस्तथा ॥ पिपासा पातुमिच्छा ॥ प्रतिकर्तुं दूरीकर्तुम् ॥ उदञ्चनिष्कासयन् ॥

निष्कलो समैकशरणभूतः पतितः । तमलमस्त्रि नाहमुद्धर्तुम्' इति । अथा-
हमभ्येत्य व्रतत्या कयापि वृद्धमुत्तार्य, तं च बालं वंशनालीमुखोद्धृताभिरद्भिः
फलैश्च पञ्चषैः शरक्षेपोच्छ्रितस्य लंकुचवृक्षस्य शिखरात्पापाणपातितैः प्र-
त्यानीतप्राणवृत्तिमापाद्य, तरुतलनिषण्णस्तं जरन्तमब्रवम्— ' तात, क एष
बालः, को वा भवान्, कथं चेषमापदापन्ना ' इति । सोऽश्रुगद्गदमगदत्— 5
' श्रूयतां महाभाग । विदर्भो नाम जनपदः । तस्मिन्भोजवंशभूषणम्, अंशावतार
इव धर्मस्य, अतिसत्त्वः, सत्यवादी, वदान्यो, विनीतो, विनेता प्रजानां,
रञ्जितभृत्यः, कीर्तिमान्, उदग्रो, बुद्धिर्मूर्तिभ्यामुत्थानशीलः, शास्त्रप्रमा-
णकः, शक्यभव्यकल्पारम्भी, संभावयिता बुधान्, प्रभावयिता सेवका-
न्, उद्भावयिता बन्धून्, न्यग्भावयिता शत्रून्, असंबद्धप्रलापेष्वदत्तकर्णः, 10

कोऽप्यविदितकुलनामा ॥ निष्कलः स्थविरः । वृद्ध इति यावत् । " निष्कलः स्थ-
विरः समौ " इति वैजयन्ती ॥ अथेति ॥ व्रतत्या वल्ल्या । " वल्ली तु व्रतति-
र्लता " इत्यमरः । रज्जुस्थानीकृतयेति भावः ॥ वंशनाली वेणुः ॥ पञ्चषैः पञ्च
पद्मा । " संख्ययाव्यय— " इत्यादिना बहुव्रीहिः । " बहुव्रीहौ संख्येये डजबहुगणात् "
इति समासान्तो डच् ॥ शरक्षेपो बाणगमनम् । ततोऽप्युच्छ्रितस्योच्चस्येत्यर्थः ॥ ल-
कुचवृक्षस्य । " लकुचो लिकुचो डहुः " इत्यमरः । भाषया " बडहर " इति प्र-
सिद्धः ॥ जरन्तं वृद्धम् ॥ श्रूयतामिति ॥ जनपदो देशः । " नीवृज्जनपदो
देशविपयौ तूपवर्तनम् " इत्यमरः ॥ अंशेनैकदेशेन ॥ अत्यत्यन्तं सत्त्वं यस्येति ।
सत्त्वं बलम् । सत्त्वगुणो वा ॥ वदान्यो बहुप्रदः । " स्युर्वदान्यस्थूललक्ष्यदान-
शौण्डा बहुप्रदे " इत्यमरः ॥ विनीतो नम्रः ॥ विनेता शिक्षाकर्ता ॥ रञ्जि-
ता अनुरागं प्रापिता भृत्याः सेवका येनेति ॥ उदग्र उन्नतः ॥ मूर्तिः कायः ॥
बुद्धिर्मूर्तिः ॥ उत्थानशीलः पौरुषस्वभावः । " उत्थानं पौरुषे तन्त्रे संनिविष्टो-
द्गमेऽपि च " इति विश्वः (?) ॥ शास्त्रमेव प्रमाणं यस्येति स तथा ॥ शक्यभव्य-
कल्पारम्भी । " शक्यं तु सुकरं कर्म भव्यं तु जनलालितम् । कल्पं युक्तं न भ-
ङ्गेन सदैवैष समाचरेत् " इति दिवाकरः । शक्यं स्वसाध्यम् । भव्यं कुशलम् ।
" भावुकं भविकं भव्यं कुशलं क्षेमम् " इत्यमरः । कल्पो विधिः । " कल्पो
न्याय्ये विधौ शास्त्रे संवर्ते ब्रह्मवासरे । कल्पद्रुमे विकल्पे च " इति महीपः ॥
संभावयिता संभावना मानधनादिनेति । एवं सर्वत्र ॥ असंबद्धाः परस्परामिलिताः ॥
प्रलापा निरर्थकवचनानि । " प्रलापोऽनर्थकं वचः " इत्यमरः ॥ अदत्तक-

कदाचिदप्यवितृष्णो गुणेषु, अतिनदीष्णः कलासु, नेदिष्ठो धर्मार्थसंहितासु, स्वल्पेऽपि सुकृते सुतरां प्रत्युपकर्ता, प्रत्यवेक्षिता कौशवाहनयोर्, यत्नेन परीक्षिता सर्वाध्यक्षाणाम्, उत्साहयिता कृतकर्मणामनुरूपैर्दानमानैः, सद्यः प्रतिकर्ता दैवमानुषीणामापदां, षाड्गुण्योपयोगनिपुणो, मनुमार्गेण प्रणेता
 5 चातुर्वर्ण्यस्य, पुण्यश्लोकः, पुण्यवर्मा नामासीत् । स पुण्यैः कर्मभिः प्राप्य पुरुषायुषं, पुनरपुण्येन प्रजानामगण्यतामरेषु । तदनन्तरमनन्तवर्मा नाम तदायतिरवनिमध्यतिष्ठत् । स सर्वगुणैः समृद्धोऽपि दैवाद्दण्डनीत्यां नासादृतोऽभूत् । तमेकदा रहसि वसुरक्षितो नाम मन्त्रिवृद्धः, पितुरस्य बहुमतः, प्रगल्भवागभाषत— ‘ तात, सर्वैवात्मसंपदभिजनात्प्रभृत्यन्यूनैवात्र भवति लक्ष्यते । बुद्धिश्च
 10 निसर्गपट्वी, कलासु नृत्यगीतादिषु चित्रेषु च काव्यविस्तरेषु प्राप्तविस्तारा तवेतरेभ्यः प्रतिविशिष्यते । तथाप्यसावप्रतिपद्यात्मसंस्कारमर्थशास्त्रेषु, अनशिसंशोधितेव हेमजातिर्नातिभाति बुद्धिः । बुद्धिहीनो हि भूभृदत्युच्छ्रितोऽपि परैरध्यारुह्यमाणमात्मानं न चेतयते । न च शक्तः साध्यं साधनं वा विभज्य

र्णोऽश्रोतेत्यर्थः ॥ अवितृष्णो न विगता तृष्णा यस्येति स तथा ॥ नदीष्णो निपुणः । “नदीष्णाभिज्ञनिष्ठचूतप्रवीणानिपुणा अपि” इत्यमरः (?) । नदीपूर्वात्ष्णातिरातोऽनुपसर्गे कप्रत्ययः । “निनदीभ्यां स्नातेः कौशले” इति मूर्धन्यः ॥ नेदिष्ठो निकटवर्ती । “अन्तिकवाढयोर्नेदसाधौ” इति साधुः ॥ प्रत्यवेक्षा गवेषणम् ॥ कौशो भाण्डागारम् ॥ वाहनान्यश्वादीनि ॥ प्रतिकर्ता प्रतीकारकर्ता ॥ षाड्गुण्यं षड्गुणाः । चातुर्वर्ण्यादिपाठात्स्वार्थे ष्यञ्प्रत्ययः । “संधिर्ना विग्रहो यानमासनं द्वैधमाश्रयः । षड्गुणाः शक्तयस्तिस्त्रः प्रभावोत्साहमन्त्रजाः” इत्यमरः ॥ चतुर्वर्णा एव चातुर्वर्ण्यम् ॥ पुण्यश्लोकः पवित्रकीर्तिः । “श्लोको यशसि पद्ये च” इत्यमरः (?) ॥ पुण्यवर्मेति नाम राजा ॥ स इति ॥ प्राप्य जीवित्वेत्यर्थः । प्राप्य लब्ध्वा वा ॥ पुरुषायुषं पूर्णमायुः ॥ अपुण्येन पापेनेत्यर्थः ॥ अगण्यत । “गण सरल्याने” ॥ अमरेषु देवेषु ॥ तदनन्तरं पुण्यवर्मोत्तरमित्यर्थः ॥ अनन्तवर्मेति ॥ तदायतिस्तस्मात्पुण्यवर्मण आयतिः प्रभावो यस्येति स तथा । “स्यात्प्रभावेऽपि चायतिः” इत्यमरः ॥ दैवाददृष्टात् ॥ दण्डनीत्यां राजनीत्याम् ॥ रहस्येकान्ते ॥ प्रगल्भा प्रौढा वाग्यस्येति स तथा ॥ तातेति संबोधनम् ॥ अभिजनात् । “कुलान्यभिजनान्वयौ” इत्यमरः ॥ अतिशयेन पटुः पट्वी ॥ विस्तारो विस्तृतत्वम् ॥ इतरेभ्योऽन्येभ्यः ॥ प्रतिविशिष्यते विशिष्टा भवतीत्यर्थः ॥ तथापीति ॥ हेमजातिः सुवर्णजातिः ॥ बुद्धिशून्यो बुद्धिहीनः ॥ अत्युच्छ्रितोऽपि महानपि ॥ परैः शत्रुभिः ॥ अध्यारुह्यमाणमासाद्यमानम् ॥ न

वर्तितुम् । अयथावृत्तश्च कर्मसु प्रतिहन्यमानः स्वैः परैश्च परिभूयते । न चाव-
 ज्ञातस्याज्ञा प्रभवति प्रजानां योगक्षेममाराधनाय । अतिक्रान्तशासनाश्च प्रजा
 यत्किञ्चनवादिन्यो यथाकथंचिद्वर्तित्यः सर्वाः स्थितीः संकिरेयुः । निर्म-
 र्यादश्च लोको लोकादितोऽमुतश्च स्वामिनमात्मानं च भ्रंशयते । आगमदीप-
 दृष्टेन खल्वध्वना मुखेन वर्तते लोकयात्रा । दिव्यं हि चक्षुर्भूतभवद्भविष्य- 5
 न्तु व्यवहितविप्रकृष्टादिषु च विषयेषु शास्त्रं नामाप्रतिहतवृत्ति । तेन हीनः
 नतोरप्यायतविशालयोर्लोचनयोरन्ध एव जन्तुरर्थदर्शनेष्वसामर्थ्यात् । अतो
 विहाय वाह्यविद्यास्वभिपद्ममागमय दण्डनीतिं कुलविद्याम् । तदर्थानुष्ठानेन
 चावर्जितशक्तिसिद्धिरस्खलितशासनः शाधि चिरमुदधिमेखलासुर्वाम्' इति ।
 एतद्राकर्ण्य ' स्थान एव गुरुभिरनुशिष्टम् । तथा क्रियते' इत्यन्तःपुरमविशत् । 10
 तां च वार्ता पार्थिवेन प्रमदामंनिधौ प्रसङ्गेनोदीरितामुपनिशम्य समीपोपविष्ट-
 त्रिचानुष्टितिकुशलः प्रसादवित्तो गीतनृत्यवाद्यादिष्ववाह्यो वाह्यनारीपरा-
 यणः पटुरयन्त्रितमुखो बहुभङ्गिविशारदः परममन्वेषणपरः परिहास-
 यिना परिवादरुचिः पशुन्यपण्डितः सचिवमण्डलादप्युत्कोचहारी सक-
 लदुर्नयोपाध्यायः कामतन्त्रकर्णधारः कुमारसेवको विहारभद्रो नाम स्मित- 15

चेतयन्ते विना संज्ञानेन स्मारयत इत्यर्थः ॥ साध्यं कार्यम् ॥ साधनं कारणम् ॥ कर्मसु
 कार्येषु ॥ च्चैरात्मीयैः ॥ परिभूयते पराभवं प्राप्यते ॥ अवज्ञातस्यावगणितस्य ॥
 योगोऽलभ्यलाभः ॥ क्षेमं सिद्धिसरक्षणम् । " अप्राप्तप्रापणं योगः क्षेमं प्राप्तस्य रक्ष-
 णम् । द्वयं च साधयेद्गुणः प्रजानां विधिवत्प्रदः (?) " इति ॥ इतो लोकादिहलोकात् ॥
 अमृतं परलोकात् ॥ भ्रंशयन्ते(ते) पातयन्ति(ति) ॥ आगम एव दीपस्तेन दृष्टेन ॥ अध्वना
 मार्गेण ॥ लोकयात्रा लोकस्थितिः ॥ अप्रतिहतवृत्ति न प्रतिहता कुण्ठिता वृत्तिर्य-
 स्येति ॥ तेन शास्त्रचक्षुषेत्यर्थः ॥ हीनो रहितः ॥ सतोर्विद्यमानयोः ॥ विशालयो-
 र्महतोः ॥ वाह्यविद्यास्वितरविद्यासु ॥ अभिपद्मं सङ्गम् । " अभिषङ्गस्त्वभिभवे सङ्ग
 आक्रोशनेऽपि च " इति वैजयन्ती ॥ आगमय प्रापयेत्यर्थः ॥ तदर्थानुष्ठानेन कुल-
 विद्यानुष्ठानेनेत्यर्थः ॥ आवर्जिता प्राप्ता ॥ अस्खलितशासनोऽहताज्ञः ॥ शाधि शि-
 क्षय । " शामु अनुशिष्टौ " ॥ एतदिति ॥ स्थाने युक्तमित्यर्थः ॥ अनुष्ठित (?) मङ्गीकृ-
 तम् ॥ चित्तानुवृत्तिर्मनोगतं तत्र कुशलः ॥ प्रसादवित्तो राजप्रसादप्रसिद्धः ॥ गीतं गानम् ॥
 नृत्य नर्तनम् ॥ वाद्यं चतुर्विधम् ॥ अवाह्योऽभिन्नः । तन्मय इति भावः ॥ अयन्त्रितमुखो-
 ऽनियतमुखः । बहुभाषीत्यर्थः ॥ " भङ्गी स्याद्भ्रमापितम् " इति वैजयन्ती ॥ परममं
 परमोप्यम् ॥ परिवादो निन्दा ॥ उत्कोचो गुप्तद्रव्यादिग्रहणम् ॥ दुर्नयानामुपा-
 ध्यायोऽध्यापकः ॥ कामतन्त्रे कामशास्त्रे ॥ कर्णधारो नाविकः ॥ कुमारसेवकः

- पूर्वं व्यज्ञपयत्- 'देव, दैवानुग्रहेण यदि कश्चिद्भाजनं भवति विभूतेषु,
तमकस्मादुच्चावचैरुपप्रलोभनैः कदर्थयन्तः स्वार्थं साधयन्ति धूर्ताः । तथाहि ।
केचित्प्रेस किल लभ्यैरभ्युदयातिशयैराशामुत्पाद्य, मुण्डयित्वा शिरो, वद्धा
दर्भरज्जुभिर्, अजिनेनाच्छाद्य, नवनीतेनोपलिप्य, अनशनं च शाययित्वा, सर्वस्वं
5 स्वीकारिष्यन्ति । तेभ्योऽपि घोरतराः पाषण्डिनः-पुत्रदारशरीरजीवितान्यपि
मोचयन्ति । यदि कश्चित्पटुजातीयो नास्यै मृगतृष्णिकायै हस्तगतं संकु-
मिच्छेत्, तमन्ये परिवार्याहुः- ' एकायपि काकिणीं कार्षापणलक्षमा-
पादयेम, शस्त्रादृते सर्वशत्रून्घातयेम, एकशरीरिणमपि मर्त्यं चक्रवर्तिनं
विदधीमहि, यद्यस्मद्दुहिष्टेन मार्गेणाचर्यते ' इति । स पुनरिमा-
10 न्प्रसाह- ' कोऽसौ मार्गः ' इति । पुनरिमे ब्रुवते- ' ननु चतस्रो राज-
विद्यास्त्रयी वार्तान्वीक्षिकी दण्डनीतिरिति । तासु तिस्रस्त्रयीवार्तान्वी-
क्षिक्यो महत्यो मन्दफलाश्च, तास्तावदासताम् । अधीष्व तावद्दण्डनीतिम् ।
इयमिदानीमाचार्यविष्णुगुप्तेन मौर्योर्थे षड्भिः श्लोकसहस्रैः संक्षिप्ता । सैवेयमधीस्र
सम्यगनुष्ठीयमाना यथोक्तकर्मक्षमा ' इति । स ' तथा ' इत्यधीते । शृणोति
15 च । तत्रैव जरां गच्छति । तच्च किल शास्त्रं शास्त्रान्तरानुबन्धि । सर्वमेव
वाङ्मयमविदित्वा न तत्त्वतोऽधिगंस्यते । भवतु कालेन बहुनाल्पेन वा तद-
र्थाधिगतिः । अधिगतशास्त्रेण चादावेव पुत्रदारमपि न विश्वास्यम् । आत्म-
कुक्षेरपि कृते तण्डुलैरियद्भिरियानोदनः संपद्यते । इयत् ओदनस्य पाकायैताव-
दिन्धनं पर्याप्तमिति मानोन्मानपूर्वकं देयम् । उत्थितेन च राज्ञा क्षालिता-
20 क्षालिते मुखे, मुष्टिमर्धमुष्टिं वैभ्यन्तरीकृत्य कृत्स्नमायव्ययजातमहः प्रथ-
मेऽष्टमे भागे श्रोतव्यम् । शृण्वत एवास्य द्विगुणमपहरन्ति तेऽध्यक्षधूर्ताश्चत्वारिंशत्
चाणक्योपदिष्टानाहरणोपायान्सहस्रधात्मबुद्धैव ते विकल्पयितारः ।
द्वितीयेऽन्योन्यं विवदमानानां प्रजानामाक्रोशाद्बह्वमानकर्णः कष्टं जीवति ।

कुमारावस्थायाः प्रभृति सेवकः ॥ कदर्थयन्तो निन्दयन्तः ॥ तथाहीति ॥ "प्रेत्या-
मुत्र भवान्तरे" [इत्यमरः] ॥ किलेत्यलीके ॥ अजिनेन चर्मणा ॥ अनशनं निराहा-
रम् ॥ पाषण्डिनोऽसवद्धवादिनः । सर्वतो भ्रष्टा इत्यर्थः ॥ पटुजातीयः । "प्रकारवचने
जातीयर्" ॥ कार्षापणम् । "कार्षापणः कार्षिके स्यात्पणपोडशकेऽपि च" इति
विश्वः ॥ एकशरीरिणमेकाकिनमित्यर्थः ॥ मर्त्यं चक्रवर्तिन मनुष्यसमूहवर्तिनम् ॥ आच-
र्यत आचरतीत्यर्थः ॥ अधीष्वाङ्गीकुर्वित्यर्थः ॥ मौर्यो राजा ॥ वाङ्मयं वाग्जालम् ।
समूहार्थे मयट् ॥ "तुलावच्छेद उन्मानो मानः प्रस्थादिभिः कृतः" इति वैजयन्ती ॥
मुष्ट्यर्धमुष्टी परिमाणविशेषः ॥ आक्रोशात् । "यः सनिन्द उपालम्भस्तत्र स्यात्प-

तत्रापि प्राङ्निवाकादयः स्वेच्छया जयपराजयौ विदधानाः, पापेनाकीर्त्या
 च भर्तारमात्मनश्चार्थैर्योजयन्ति । तृतीये स्नातुं भोक्तुं च लभते । भुक्तस्य यावद-
 न्धःपरिणामस्तावदस्य विषभयं न शाम्यत्येव । चतुर्थे हिरण्यप्रतिग्रहाय हस्तं
 प्रसारयन्नेवोत्तिष्ठति । पञ्चमे मन्त्रचिन्तया महान्तमायासमनुभवति । त-
 त्रापि मन्त्रिणो मध्यस्था इवान्योन्यं मिथः संभूय, दोषगुणौ, दूतचा- 5
 रवाक्यानि, शक्याशक्यतां, देशकालकार्यावस्थाश्च, स्वेच्छया विपरिवर्त-
 यन्तः स्वपरमित्रमण्डलान्युपजीवन्ति । बाह्याभ्यन्तरांश्च कोपान्गूढमुत्पाद्य प्र-
 काशं प्रशमयन्त इव स्वामिनमवशमवगृह्णन्ति । षष्ठे स्वैरविहारो मन्त्रो
 वा सेव्यः । सोऽस्यैतावान्स्वैरविहारकालो यस्य तिस्रस्त्रिपादोत्तरा नाडिकाः ।
 सप्तमे चतुरङ्गबलप्रखवेक्षणप्रयासः । अष्टमेऽस्य सेनापतिसखस्य विक्रमचि- 10
 न्ताक्लेशः । पुनरुपास्यैव संध्यां, प्रथमे रात्रिभागे गूढपुरुषा द्रष्टव्याः ।
 तन्मुखेन चातिनृशंसाः शस्त्राग्निरसप्रणिधयोऽनुष्ठेयाः । द्वितीये भोजनानन्तरं
 श्रोत्रिय इव स्वाध्यायमारभते । तृतीये तूर्यघोषेण संविष्टश्चतुर्थपञ्चमौ
 शयीत किल । कथमिवास्याजस्रचिन्तायासविह्वलमनसो वराकस्य निद्रा-
 मुखमुपनमेत । पुनः षष्ठे शास्त्रचिन्ताकार्यचिन्तारम्भः । सप्तमे तु मन्त्रग्रहो 15
 दूताभिप्रेषणानि च । दूताश्च नामोभयत्र प्रियाख्यानलब्धानर्थान्वीतशुल्क-
 वाधवर्त्मनि वाणिज्यया वर्धयन्तः, कार्यमविद्यमानमपि लेशेनोत्पाद्यानवरतं
 भ्रमन्ति । अष्टमे पुरोहितादयोऽभ्येत्यैनमाहुः- ‘अद्य दृष्टो दुःस्वप्नः ।
 दुःस्था ग्रहाः । शकुनानि चाशुभानि । शान्तयः क्रियन्ताम् । सर्वमस्तु
 सौवर्णमेव होमसाधनम् । एवं सति कर्म गुणवद्भवति । ब्रह्मकल्पा इमे ब्राह्मणाः। 20

रिभाषणम् । तत्र त्वाक्षारणा यः स्यादाक्रोशो मैथुन प्रति ” इत्यमरः ॥ प्राङ्निवाकाः
 सभ्याः ॥ अन्धःपरिणाम ओदनपरिपाकः ॥ महान्तमायासं क्लेशम् ॥ संभूय मिलित्वा ॥
 दूताः सेवकाः ॥ चारा गूढदूताः ॥ स्वपरमित्राणां मण्डलम् । द्वन्द्वान्ते श्रूयमाणं
 पदं प्रत्येकं संबध्यते । स्वमण्डलं परमण्डलं मित्रमण्डलं वेति व्याख्या ॥ प्रशमयन्तः
 शान्तिं प्रापयन्तः ॥ नृशंसा घातुकाः ॥ शस्त्रप्रणिधिः शस्त्रमारकः ॥ अग्निप्रणि-
 धिरग्निदायकः ॥ रसप्रणिधिर्विषदायकः । “ शृङ्गारादौ विषे वीर्ये गुणे रागे द्रवे रसः ”
 इति मेदिनी (?) ॥ सविष्ट आगूढशयनः (?) । “ सवेशः शयने स्थाने सत्समारोहणेऽपि च ”
 इत्यमरः ॥ अजस्रं निरन्तरम् । “ नित्यानवरताजस्रम् ” इत्यमरः ॥ विह्वलमनसो
 व्याकुलचित्तस्य ॥ शास्त्रचिन्ता कार्यचिन्ता चेति ॥ वीता शुल्कवाधा यत्रेति क्रियाविशे-
 षणम् ॥ वाणिज्यया वाणिग्रहाद्या (?) ॥ अनवरतं निरन्तरम् ॥ अभ्येत्यैकीभूत्वा (य) ॥

कृतमेभिः स्वस्त्यनं कल्याणतरं भवति । ते चामी कष्टदारिद्र्या बह्वपत्या यज्वानो वीर्यवन्तश्चाद्याप्यप्राप्तप्रतिग्रहाः । दत्तं चैभ्यः स्वर्ग्यमायुष्यमरिष्ट- नाशनं च भवति' इति बहु बहु दापयित्वा तन्मुखेन स्वयमुपांशु भक्षयन्ति । तदेवमर्हन्निशमविहितसुखलेशमायासबहुलमविरलकदर्थनं च नयतो न-
 5 यज्ञस्यास्तां चक्रवर्तिता स्वमण्डलमात्रमपि दुरारक्ष्यं भवेत् । शास्त्रज्ञसमाज्ञातो हि यद्वदाति, यन्मानयति, यत्प्रियं ब्रवीति, तत्सर्वमतिसंधातुमित्यविश्वासः । अविश्वास्यता हि जन्मभूमिरलक्ष्म्याः । यावता च नयेन विना न लोकयात्रा स लोक एव सिद्धः । नात्र शास्त्रेणार्थः । स्तनंधयोऽपि हि तैस्तैरुपायैः स्तनपानं जनन्या लिप्सते । तदपास्यातियन्त्रणामनुभूयन्तां यथेष्टमिन्द्रियसुखानि । ये-
 10 ऽप्युपदिशन्ति 'एवमिन्द्रियाणि जेतव्यानि, एवमरिषद्वर्गस्त्वाज्यः, सामादि-रुपायवर्गः स्वेषु परेषु चाजस्रं प्रयोज्यः, संधिविग्रहचिन्तयैव नेयः कालः, स्वल्पोऽपि सुखस्यावकाशो न देयः' इति, तैरप्येभिर्मन्त्रिवकैर्युष्मत्तथौर्या-जितं धनं दासीगृहेष्वेव भुज्यते । के चैते वराकाः । येऽपि मन्त्रकर्कशास्त-न्त्रकर्तारः शुक्राङ्गिरसविशालाक्षवाहुदन्तिपुत्रपराशरप्रभृतयस्तैः किमरिष-
 15 द्दर्गो जितः, कृतं वा तैः शास्त्रानुष्ठानम् । तैरपि हि प्रारब्धेषु कार्येषु दृष्टे सि-द्ध्यसिद्धी । पठन्तश्चापठद्भिरतिसंधीयमाना बहवः । नन्विदमुपपन्नं देवस्य, यदुत सर्वलोकस्य वन्द्या जातिर्, अयातयामं वयो, दर्शनीयं वपुर, अपरि-घाणा विभूतिः । तत्सर्वं सर्वाविश्वासहेतुना सुखोपभोगप्रतिबन्धिना बहुमा-र्गविकल्पनात्सर्वकार्येष्वमुक्तसंशयेन तन्त्रावापेन मा कृथा वृथा । सन्ति हि ते
 20 दन्तिनां दश सहस्राणि, ह्यानां लक्षत्रयम्, अनन्तं च पादातम् । अपि च

गुणवत्सार्थकम् ॥ ब्रह्मकल्पा ब्रह्मन्यूनाः ॥ स्वस्त्ययन क्षेमप्रापणम् ॥ उपांश्वेका-न्ते ॥ चक्रवर्तिता राष्ट्रव्यापकता ॥ जन्मभूमिरुत्पत्तिस्थानम् ॥ अरिषद्वर्गः कामक्रोधलो-भमदमोहमात्सर्याणि ॥ सामादिरुपायाः (यवर्गः) । “सामदाने भेददण्डावित्युपायच-तुष्टयम्” इत्यमरः ॥ मन्त्रिवकैर्मन्त्रिकुत्सितैः । “कुत्सितानि कुत्सनैः” इति समासः । “अधोदृष्टिर्नेकृतिः (?) स्वार्थसाधनतत्परः । शठो मिथ्याविनीतश्च वकृत्तिष्ठरो द्विजः” ॥ इति मनुः ॥ मन्त्रकर्कशा मन्त्रकठिनाः ॥ तन्त्रकर्तारः कर्मकर्तारः ॥ प्रारब्धे-प्वारम्भितेषु ॥ अयातयाममजीर्णम् । नवमित्यर्थः ॥ अपरिमाणेयत्तारहिता ॥ विभू-तिरैश्वर्यम् ॥ तन्त्रावापेन । “तन्त्रं स्वराष्ट्रचिन्ता स्यादावापस्त्वरिचिन्तनम्” [इति] ॥ सन्तीति क्रियापदम् ॥ हीति निश्चये ॥ त इति तवेत्यर्थः ॥ पादातं पात्तिसहतिः ॥

पूर्णान्येव हेमरत्नैः कोशगृहाणि । सर्वश्रेष्ठं जीवलोकः समग्रमपि युगसहस्रं
 भुञ्जानो न ते कोष्ठागाराणि रेचयिष्यति । किमिदमपर्याप्तं यदन्यार्जिता-
 यायासः क्रियते । जीवितं हि नाम जन्मवतां चतुःपञ्चाप्यहानि । तत्रापि
 भोगयोग्यमल्पाल्पं वयःखण्डम् । अपण्डिताः पुनरर्जयन्त एव ध्वंसन्ते । नार्जि-
 तस्य वस्तुनो लवमप्यास्वादयितुमीहन्ते । किं बहुना राज्यभारं भारक्षमेष्व- 5
 न्तरङ्गेषु भक्तिमत्सु समर्प्य, अप्सरःप्रतिरूपाभिरन्तःपुरिकाभी रममाणो गी-
 तसंगीतपानगोष्ठीश्च यथर्तुं वध्नन्यथार्हं कुरु शरीरलाभम्' इति पञ्चाङ्गी-
 स्फुटभूमिरञ्जलिचुम्बितचूडश्चिरमशेत । प्राहसीच्च प्रीतिफुल्ललोचनोऽन्तःपुर-
 प्रमदाजनः । जननाथश्च सस्मितम् 'उत्तिष्ठ, ननु हितोपदेशाद्गुरवो भवन्तः ।
 किमिति गुरुत्वविपरीतमनुष्ठितम्' इति तमुत्थाप्य क्रीडानिर्भरमतिष्ठत् । 10
 अथेषु दिनेषु भूयोभूयः प्रस्तुतेऽर्थे प्रेर्यमाणो मन्त्रिवृद्धेन, वचसाभ्युपेत्य
 मनसैवाचित्तद् इत्यवज्ञातवान् । अथैवं मन्त्रिणो मनस्यभूत्—'अहो मे मोहा-
 द्ब्रालिच्यम् । अरुचितेऽर्थे चोदयन्नर्थोवाक्षिगतोऽहमस्य हास्यो जातः । स्प-
 ष्टमस्य चेष्टानामायथापूर्व्यम् । तथाहि । न मां स्निग्धं पश्यति, न स्नि-
 तपूर्वं भापते, न रक्षस्यानि विवृणोति, न हस्ते स्पृशति, न व्यसनेष्वनु- 15
 कम्पते, नात्सवेष्वनुगृह्णाति, न विलोभनवस्तु प्रेषयति, न मत्सुकृतानि प्रग-
 णयति, न मे गृह्ववार्तां पृच्छति, न मत्पक्षान्प्रत्यवेक्षते, न मामासन्नकार्येष्वभ्य-
 न्तरीकरोति, न मामन्तःपुरं प्रवेशयति । अपि च मामनेहैषु कर्मसु नियुङ्क्ते,
 मदासनमन्यैरवष्टभ्यमानमनुजानाति, मद्द्वैरिषु विश्रम्भं दर्शयति, मदुक्तस्योत्तरं
 न ददाति, मत्समानदोषान्विगर्हति, मर्मणि मामुपहसति, स्वमतमपि मया 20
 वर्ण्यमानं प्रतिक्षिपति, महार्हाणि वस्तूनि मत्प्रहितानि नाभिनन्दति, नयज्ञानां

कोशगृहाणि भाण्डागाराणि ॥ कोष्ठागाराणि । "पुंसि कोष्ठोऽन्तर्जठरं कुसूलोऽन्त-
 र्गृहं तथा" इति कोशः ॥ अन्यार्जितं परकीयम् ॥ वयःखण्डमायुष्यलेशम् ॥ अप-
 ण्डिता नीचजनाः ॥ अन्तःपुरिकाभिः स्त्रीभिः ॥ यथार्हम् । वीप्सायां यथाशब्दः ॥
 पञ्चाङ्गी पञ्चानामङ्गानां समाहारस्तथा । "द्विगोः" इति ङीप् । "जानू बाहुद्वयं मूर्धा
 पश्चाद्गम्" इत्युत्पलिनी ॥ अञ्जलिना चुम्बितः स्पष्टश्रूडो मौलिर्येनेति तथा ॥
 अथेति ॥ भूयोभूयो वारंवारम् ॥ प्रस्तुतेऽर्थे प्रकृतकार्ये ॥ मन्त्रिणः प्रधानस्य ॥
 अक्षिगतो द्वेष्यः । "द्वेष्योऽक्षिगत उच्यते" इति हलायुधः ॥ विलोभनवस्तु
 दानवस्तु ॥ मत्पक्षान्मदीयपक्षवर्तिनः ॥ अवष्टभ्यमान आक्रमिते ॥ (?) विश्रम्भं विश्वा-
 सम् ॥ प्रतिक्षिपति प्रतिक्षेपं करोति ॥ महार्हाण्यमौल्यानि ॥ नयज्ञानां नीतिविदाम् ॥

स्खलितानि मत्समक्षं सूखैरुद्धोपयति । तस्यमाह चाणक्यः— 'चित्तज्ञानानुव-
 र्तिनोऽनर्था अपि प्रियाः स्युः । दक्षिणा अपि तद्गादवहिष्कृता द्वेष्या भवेयुः'
 इति । तथापि का गतिः । अविनीतोऽपि न परित्साज्यः पितृपैतामहैरैस्सादृशै-
 रयमधिपतिः । अपरित्यजन्तोऽपि कमुपकारमश्रूयमाणवाचः कुर्मः । सर्वथा
 5 नयज्ञस्य वसन्तभानोरञ्जकेन्द्रस्य हस्ते राज्यमिदं पतितम् । अपि नामा-
 पदो भाविन्यः प्रकृतिस्थमेनमापादयेयुः । अनर्थेषु सुलभव्यलीकेषु क्वचिदु-
 त्पन्नोऽपि द्वेषः, सद्वृत्तमस्मै न रोचयेत् । भवतु भविता तावदनर्थः । स्तम्भि-
 तपिशुनजिह्वो यथाकथंचिदभ्रष्टपदस्तिष्ठेयम्' इति । एवंगते मन्त्रिणि,
 राजनि च कामवृत्ते, चन्द्रपालितो नामाञ्जकेन्द्रामासस्येन्द्रपालितस्य सूनुः,
 10 असद्वृत्तः पितृनिर्वासितो नाम भूत्वा, बहुभिश्चारणगणैर्वर्द्धाभिरनल्पकौशलाधिः
 शिल्पकारिणीभिरनेकच्छन्नकिंकरैश्च गूढपुरुषैः परिवृतोऽभ्येत्य विविधाधिः
 क्रीडाभिर्विहारभद्रमात्मसादकरोत् । अमुना चैव संक्रमेण राजन्यास्पदमलभत ।
 लब्धरन्त्रश्च स यद्यद्व्यसनमारभते तत्तथैस्ववर्णयत्— 'देव, यथा मृगया ह्यौप-
 कारिकी न तथान्यत् । अत्र हि व्यायामोत्कर्षादापत्सूपकर्ता दीर्घाध्वलङ्घन-
 15 क्षमो जङ्घाजवः, कफापचयादारोग्यैकमूलमाशयाग्निदीप्तिर, मेदोपकर्षादङ्गानां
 स्थैर्यकार्कश्यातिलाघवादीनि, शीतोष्णवातवर्षक्षुत्पिपासासहत्वं, सत्त्वानामवस्था-
 न्तरेषु चित्तचेष्टितज्ञानं, हरिणगवलगवयादिवधेन सस्यलोपप्रतिक्रिया, वृकव्या-

चाणक्यो नीतिशास्त्रकर्ता ॥ चित्तज्ञानमनुवर्तन्ते ते तथा ॥ दक्षिणाः सरला अपि ॥
 तस्य चित्तस्य भावस्तद्वहिष्कृताः ॥ द्वेष्या वैरिणः ॥ तथापीति ॥ अविनीतोऽप्य-
 त्युद्धतोऽपि ॥ अपरित्यजन्त आश्रयन्तः ॥ कमुपकारं प्रयोजनादिकम् । कर्मचयमि-
 त्यध्याहारः ॥ किविधाः । अश्रूयमाणवाचः ॥ "व्यलीकमपराधः स्यात्" इत्यमरः (?) ॥
 स्तम्भिता स्तम्भं प्रापिता ॥ "पिशुनः सूचकः खलः" इति कोशः ॥ अभ्रष्टपदो-
 ऽगताधिकारः ॥ चारणगणैर्गायकसमूहैः । "चारणो गायकः समौ" इति वैजयन्ती ॥
 शिल्पकारिणीभिश्चित्रकारिणीभिः ॥ व्यसनम् । "स्त्रियोऽक्षा मृगया पानं वाक्पा-
 रुण्यमदूषणम् (?) । दण्डपारुष्यमित्येतन्महाव्यसनसप्तकम्" इति वैजयन्ती ॥ मृगया पा-
 पार्द्धिः ॥ औपकारिण्युपकारायाही सा तथा ॥ व्यायामो हिण्डनम् ॥ कफः श्लेष्मा ॥
 मेदोपकर्षात् । मेदो धातुः । "मेदोवृद्धचभावादङ्गानि लघूनि भवन्ति" इति वैद्यकम् ॥
 वर्षो वृष्टिः ॥ क्षुत्क्षुधा ॥ पिपासा तृषा ॥ सत्त्वानां प्राणिनाम् ॥ चित्तस्य मनसः ॥
 चेष्टितस्य तत्क्रियायाश्च ॥ गवलोऽरण्यमहिषः । "रजस्वलो वाहरिपुर्लुलायः"
 इत्यारभ्य "रक्ताक्षः कासरो हंसकालीतनयकालिकौ" इत्यग्रतः "अरण्यजो-
 ऽस्मिन्गवलः" इत्यभिधानचिन्तामणिवचनात् ॥ गवयो गोसदृशः पशुः । "गवयः
 स्याद्गनगवो गोसदृशोऽश्वारणः" इत्यभिधानचिन्तामणिः ॥ वृक ईहामृगः ।

घ्रादिघातेन स्थलपथशल्यशोधनं, शैलाटवीप्रदेशानां विविधकर्मक्षमाणामालो-
चनम्. आटविकवर्गविश्रम्भणम्, उत्साहशक्तिसंधुक्षणेन प्रखनीकवित्रासनमिति
बहुतमा गुणाः । द्यूतेऽपि द्रव्यराशेस्तृणवत्यागादनुपमानमाशयौदार्यं, जयप-
राजयानवस्थानाद्धर्षविपादयोरविधेयत्वं, पौरुषैकनिमित्तस्यामर्षस्य- वृद्धिर्,
अक्षहस्तभूम्यादिगोचराणामत्यन्तदुरुपलक्ष्याणां कूटकर्मणामुपलक्षणादनन्त- 5
बुद्धिनेपुण्यम्. एकविषयोपसंहाराच्चित्तस्यातिचित्रमैकाग्र्यम्, अध्यवसायस-
हचरेषु साहसमेवतिरतिर्. अतिकर्कशपुरुषप्रतिसंसर्गादिनन्यधर्षणीयता,^१ मा-
नावधारणम्, अकृपणं च शरीरवापनमिति । उत्तमाङ्गनोपभोगेऽप्यर्थधर्मयोः
सफलीकरणं. पुष्कलः पुरुषाभिमानो, भावज्ञानकौशलम्, अलोभक्लिष्टमाचेष्टि-
तम्, अखिलानु कलामु वैचक्षण्यम्, अलब्धोपलब्धिलब्धानुरक्षणरक्षितोपभो- 10
गभुक्तानुसंधानरुष्टानुनयादिष्वजस्रमभ्युपायरचनया बुद्धिवाचोः पाटवम्,
उत्कृष्टशरीरसंस्कारात्सुभगवेषतया लोकसंभावनीयता, परं सुहृत्प्रियत्वं, ग-
रीयसी परिजनव्यपेक्षा. स्मितपूर्वाभिभाषित्वम्, उद्विक्तसत्त्वता, दाक्षिण्या-
नुवर्तनम्, अपत्योत्पादनेनोभयलोकश्रेयस्करत्वमिति । पानेऽपि नानावि-
धरागभङ्गपटीयसामासवानामासेवनात्स्पृहणीयव्यवस्थापनम्, अहंकार- 15
प्रकपदिशेषदुःखतिरस्करणम्, अङ्गजरागदीपनादङ्गनोपभोगशक्तिसंधुक्षणम्,
अपराधर्षमार्जनान्मनःशल्योन्मार्जनम्, अश्राव्यशंसिभिरनर्गलप्रलापैर्विश्वा-
सोपवृंहणम्. मत्सराननुबन्धादानन्दैकतानता, शब्दादीनामिन्द्रियार्थानां

“ क्लोक ईहामृगो रुक. ” इत्यमरः । भाषया “ विग. ” इति प्रसिद्धः ॥ शै-
लाटवी पर्वतवनम् ॥ अटव्या चरन्ति ते आटविकाः ॥ विश्रम्भण विश्वासोत्पाद-
नम् ॥ द्यूतेऽपीति ॥ आशयौदार्यं चित्तौदार्यम् ॥ कूटकर्मणां कपटकर्मणाम् ॥ एकविषयो-
पसंहारात्तदेकवृत्तित्वात् ॥ चित्तस्य मनसः ॥ एकाग्र्यमेकाग्रस्य भावस्तथा ॥
अध्यवसाय उद्योगः ॥ साहसमद्भुतकर्म ॥ अतिरतिः प्रीतिः ॥ धर्षणीयताभिभवनी-
यत्वम् ॥ उत्तमाङ्गनोपभोग इति ॥ पुष्कलः श्रेयान् । “ श्रेयान्श्रेष्ठः पुष्कलः
स्यात् ” इत्यमरः ॥ भावश्चित्ताभिप्रायः ॥ ज्ञानं ग्रन्थादिविषयम् ॥ विचक्षणस्य
भावो वैचक्षण्यम् ॥ अलब्धोपलब्धिरप्राप्तप्राप्तिः ॥ लब्धानुरक्षणं प्राप्तस्य पालनम् ॥
भुक्तानुसंधानं भुक्तस्मृतिः ॥ रुष्टस्यानुनयः क्रुद्धस्य समाधानम् ॥ बुद्धिवाचोर्मतिवच-
नयो. ॥ पाटवं पटुत्वम् ॥ उत्कृष्टो यः शरीरसंस्कारः ॥ पानेऽपीति ॥ आस-
वाना मद्यानाम् ॥ अङ्गजो मदनः ॥ राग इच्छा ॥ दीपनं वृद्धिः ॥ अङ्गनाः
स्त्रियः ॥ संधुक्षणमुद्बोधितनम् ॥ अनर्गला यथेष्टा ये प्रलापो अनर्थकवचनानि
तेः ॥ मत्सरस्यानुबन्धादा(द)धारणात् ॥ एकतानता तत्परतेत्यर्थः । “ एकतानोऽनन्य-

- सातत्येनानुभवः, संविभागशीलतया सुहृद्वर्गसंवर्गणम्, अनुपमानमङ्गलावण्य-
 म्, अनुचराणि विलसितानि, भयार्तिहरणाच्च साङ्गामिकत्वमिति । वाक्पारु-
 ष्यं दण्डो दारुणो दूषणानि चार्थानामेव यथावकाशमौपकारिकाणि । नहि सु-
 निरिव नरपतिरुपशमरतिरभिभवितुमरिकुलमलम्, अवलम्बितुं च लोकतन्त्रम्'
 5 इति । असावपि गुरूपदेशमिवात्यादरेण तस्य मतमन्ववर्तत । तच्छीलानुसारि-
 ष्यश्च प्रकृतयो विशृङ्खलमसेवन्त व्यसनानि । सर्वश्च समानदोषतया न कस्य-
 चिच्छिद्रान्वेषणायायतिष्ठ । समानभर्तृप्रकृतयस्तन्त्राध्यक्षाः स्वानि कर्मफला-
 न्यभक्षयन् । ततः क्रमादायद्वाराणि व्यशीर्यन्त । व्ययमुखानि विटवैधे-
 यतया विभोरहरहर्व्यवर्धन्त । सामन्तपौरजानपदमुख्याश्च समानशीलतयो-
 10 पारूढविश्रम्भेण राज्ञा सैजायाः पानगोष्ठीष्वभ्यन्तरीकृताः स्वं स्वमाचारम-
 त्यचारिषुः । तदङ्गनासु चानेकापदेशपूर्वमपाचरन्नेन्द्रः । तदन्तःपुरेषु
 चामी भिन्नवृत्तेषु मन्दत्रासा बहुसुरैरवर्तन्त । सर्वश्च कुलाङ्गनाजनः सुल-
 भभङ्गिभाषणरतो भग्नचारित्र्यन्त्रणस्तृणायामि न गणयित्वा भर्तृन्धातृगणम-
 न्त्रणान्यशृणोत् । तन्मूलाश्च कलहाः सामर्षाणामुदभवन् । अहन्यन्त दुर्व-
 15 ला वलिभिः । अपहृतानि धनवतां धनानि तस्करादिभिः । अपहृतपरिभूतयः
 प्रहताश्च पातकपथाः । हतवान्धवा हतवित्ता वधवन्धातुराश्च मुक्तकण्ठमा-
 क्रोशन्नश्रुकण्ठ्यः प्रजाः । दण्डश्चायथाप्रणीतो भयक्रोधावजनयत् । कृशकु-
 दुम्बेषु लोभः पदमधत्त । विमानिताश्च तेजस्विनो मानेनादहन्त । तेषु तेषु
 चाकृत्येषु प्रासरन्परोपजापाः । तदा च मृगयुवेषमृगबाहुल्यवर्णनेनाद्रिद्रोणी-

वृत्तिः” इत्यमरः ॥ सततस्य भावः सातत्यम् ॥ संवर्गण संयोजनम् ॥ अनु-
 पमानमसदृशम् ॥ सङ्गामे साधु साङ्गामिकम् ॥ परुषस्य भावः [पारुष्यम्] ॥ औपकारिका-
 ण्युपकारक्षमाणि ॥ उपशमः शान्तिः ॥ लोकतन्त्रम् । “तन्त्रं कुटुम्बकृत्ये स्यात्कारणे
 च परिच्छेदे । शास्त्रे प्रधानेसिद्धान्ते तन्तुवाये गदोत्तमे ॥ तत्त्वादिसाधनोपाये श्रुतिशाखा-
 न्तरेऽपि च ” इति विश्वः ॥ प्रकृतयः प्रजाः ॥ विशृङ्खलं बन्धशून्यम् ॥ छि-
 द्रान्वेषणाय दोषगवेषणायेत्यर्थः ॥ तन्त्राध्यक्षाः सेनापतयः ॥ आयद्वाराण्यागम-
 नोपायाः ॥ व्ययमुखानि व्ययप्रभृतीनि । विटस्य पिङ्गस्य ॥ वैधेयतया वालिशतया । “ मू-
 र्खवैधेयवालिशाः ” इत्यमरः । “ विधेयतया ” इति पाठे विनयग्राहितया । “ वि-
 धेयो विनयग्राही ” इत्यमरः ॥ अहरहः प्रतिदिवसम् ॥ सजायाः सस्त्रीकाः ॥ पा-
 नगोष्ठी मद्यशाला ॥ अत्यचारिपुरतिक्रमयामासुः ॥ मन्दत्रासा निर्भया इत्यर्थः ॥
 धातृणां गणा जारसमूहाः । “ धाता जारे विधातरि ” इत्यजयः ॥ अश्रुकण्ठ्यो गद्वद-
 युक्ता इत्यर्थः ॥ परोपजापा भेदाः ॥ “ अद्रिद्रोणी स्यादापद्धतिः ” इति वैजयन्ती ॥

रनपसारमार्गाः शुष्कतृणवंशगुल्माः प्रवेश्य द्वारतोऽग्निविसर्गैर्, व्याघ्रादि-
 वधे प्रोत्साह्य तन्मुखपातनैर्, इष्टकूपतृष्णोत्पादनेनातिदूरहारितानां प्राणहा-
 रिभिः क्षुत्पिपासाभिवर्धनैस्, तृणगुल्मगूढच्छन्नतटप्रदरपातहेतुभिर्विषममा-
 र्गप्रधावनैर्, विषमुखीभिः क्षुरिकाभिश्चरणकण्टकोद्धरणैर्, विष्वग्ग्विसरवि-
 च्छिन्नानुयातृतयैकाकीकृतानां यथेष्टघातनैर्, मृगदेहापराद्धैर्नामिषुमोक्षणैः, 5
 सपणबन्धमधिरूहाद्रिशृङ्गाणि दुरधिरोहाण्यनन्यलक्ष्यैः प्रभ्रंशनैर्, आटविक-
 च्छन्नना विपिनेषु विरलसैनिकानां प्रतिरोधनैर्, अक्षद्यूतपक्षियुद्धयात्रोत्सवा-
 दिसंकुलेषु बलवदनुप्रवेशनैर्, इतरेषां हिंसोत्पादनैर्, गूढोत्पादितव्यलीके-
 भ्योऽप्रियाणि प्रकाशं लब्ध्वा साक्षिषु तद्विख्याप्याकीर्तिगुप्तिहेतुभिः पराक्रमैः,
 परकलत्रेषु सुहृत्त्वेनाभियोज्य जारान्भर्तृभुभयं वा प्रहस्य तत्साहसोपन्या- 10
 सैर्, योग्यनारीहारितानां संकेतेषु प्रागुपनितीय पश्चादभिद्वुत्याकीर्तनीयैः प्रमा-
 पणैर्, उपप्रलोभ्य विलप्रवेशेषु निधानखननेषु मन्त्रसाधनेषु च विघ्नव्याज-
 साध्यैर्व्यापादनैर्, मत्तगजाधिरोहणाय प्रेर्य प्रत्यपायनिवर्तनैर्, व्यालहस्तिनं
 कोपयित्वा लक्ष्मीकृतमुख्यमण्डलेष्वक्रमणैर्, दायार्थं विवदमानानुपांशु
 हत्वा प्रतिपक्षेष्वयशःपातनैः, सामन्तपुरजनपदेष्वयथावृत्तानप्रकाशमभिप्रह- 15
 त्य तद्वैरिनामघोषणैर्, योग्याङ्गनाभिरहर्निशमभिरमद्य राजयक्ष्मोत्पादनैर्,
 वस्त्राभरणमाल्याङ्गरागादिषु रसविधानकौशलैश्, चिकित्सामुखेनामयोपवर्हणै-
 रन्यैश्चाभ्युपायैरश्मकेन्द्रप्रयुक्तास्तीक्ष्णरसदादयः प्रक्षिपितगवीरमनन्तवर्मकटकं
 जर्जरमकुर्वन् । अथ वसन्तभानुर्भानुवर्माणं नाम वानवास्यं प्रोत्साह्यानन्तवर्मणा

अनपसारमार्गा अनिर्याणमार्गाः ॥ वंशगुल्मा वेणुगहनानि ॥ अग्निविसर्गैरग्निदानैः ॥
 प्रोत्साह्यानन्देत्यर्थः ॥ तट उन्नतप्रदेशे ॥ प्रदरो निम्नगो भागः ॥ विषममार्गः क-
 ठिनमार्गः ॥ क्षुरिकाः शस्त्रिकाः ॥ विसरः समुदायः । “समूहे निवहव्यूहसंदोह-
 विसरव्रजाः” इत्यमरः ॥ अनुयातानुगामी ॥ मृगदेहापराद्धैरपराद्धो लक्ष्यच्युतः ॥ इ-
 पुमोक्षणैर्वाणपातनैः ॥ सपणबन्धं सनियमम् ॥ अटवीमटन्ति त आटविकाः ॥ व्य-
 लीकं दुःखम् ॥ जारानुपपतीन् ॥ योग्या नारी । “योगो विस्त्रब्धधाती स्यात्”
 [इति] ॥ प्राक्प्रथमम् ॥ उपनितीय लीनतां प्राप्येत्यर्थः ॥ प्रमापणैर्हिंसनैः ॥ निव-
 र्तनैर्हिंसोत्पादनैः ॥ व्यालहस्तिनं दुष्टदन्तिनम् । “व्यालो दुष्टगजः प्रोक्तः” इति
 हलायुधः ॥ अक्रमणैरक्रमणैः । “पणो वराटमाने स्यान्मूल्ये कार्षापणे ग्लहे”
 इति विश्वः ॥ उपाशु रहसि ॥ घोषणैर्दण्डिमैः ॥ अहर्निश [रात्रिदिवम्] ॥
 राजयक्ष्मा रोगविशेषः ॥ रसविधानम् । “रसाधानं विषाधानं तीक्ष्णा मर्मणि घातकाः”
 इति वैजयन्ती ॥ आमयोः रोगः ॥ उपवर्हणं वर्धनम् ॥ अथेति ॥ वानवास्यम् । “वान-

- व्यग्राहयत् । तत्परामृष्टराष्ट्रपर्यन्तश्चानन्तवर्मा तमभियोक्तुं बलसमुत्थानमकरोत् । सर्वसामन्तेभ्यश्चाश्मकेन्द्रः प्रागुपेत्यास्य प्रियतरोऽभूत् । अपरेऽपि सामन्ताः समगंसत । गत्वा चाभ्यर्णे नर्मदारोधसि न्यविशन् । तस्मिंश्चावसरे महासामन्तस्य कुन्तलपतेरवन्तिदेवस्यात्मनाटकीयां क्षमातलोर्वशीं नाम चन्द्रपालितादिभिरतिप्रशस्तनृत्यकौशलाभाहूयानन्तवर्मा नृत्यमद्राक्षीत् । अतिरक्तश्च भुक्तवानिमां मधुमत्ताम् । अश्मकेन्द्रस्तु कुन्तलपतिमेकान्ते समभ्यधत्— ‘प्रमत्त एष राजा कलत्राणि नः परामृशति । कियत्प्रवृत्ता सोढव्या । मम शतमस्ति हस्तिनां, पञ्चशतानि च ते । तदावां संभूय मुरलेशं वीरसेनमृचीकेशमेकवीरं कोङ्कणपतिं कुमारगुप्तं सासिक्यनाथं च नागपालमुपजपाव । ते चावश्यमस्याविनयमसहमाना अस्मन्मतेनैवीपावतेरन् । अयं च वानवास्यः प्रियं मे मित्रम् । अमुनैनं दुर्विनीतमग्रतो व्यतिपक्तं पृष्टतः प्राहरेम । कोशवाहनं च विभज्य गृह्णीमः’ इति । हृष्टेन चामुनाभ्युपेते, विंशतिं वरांशुकानां, पञ्चविंशतिं काञ्चनकुङ्कुमकैम्बलानां, प्राभृतीकृत्याप्तमुखेन तैः सामन्तैः संमन्थ्य तानपि स्वमतावस्थापयत् । उत्तरेद्युस्तेषां सामन्तानां वानवास्यस्य चानन्तवर्मा नयद्वेपादामिषत्वमगमत् । वसन्तभानुश्च तत्कोशवाहनमवशीर्णमात्माधिष्ठितमेव कृत्वा ‘यथाप्रयासं यथाबलं च विभज्य गृह्णीत । युष्मदनुज्ञया येनकेनचिदंशेनाहं तुष्यामि’ इति शाठ्यात्सर्वाणुवर्ती, तेनैवामिषेण निमिचीकृतेनोत्पादितकलहः सर्वसामन्तानध्वंसयत् । तदीयं च सर्वस्वं स्वयमेवाग्रसत् । वानवास्यं केनचिदंशेनानुगृह्य प्रत्यावृत्त्य सर्वमनन्तवर्मराज्यमात्मसादकरोत् । अस्मिंश्चान्तरे मन्त्रिवृद्धो वसुरक्षितः कैश्चिन्मौलैः संभूय बालमेनं भास्करवर्माणम्, अस्यैव ज्यायसीं भगिनीं त्रयोदशवर्षा मञ्जुवादिनीम्, अनयोश्च मातरं महादेवीं वसुंधरामादायापसर्पन्नापदोऽस्या भावितया दाहज्वरेण देहमजहात् ! अस्मादृशैर्मित्रैस्तु नीत्वा माहिष्मतीं भर्तृद्वैमातुराय भ्रात्रे मित्रवर्मणे सापत्या देवीं दर्शिताभूत् । तां चार्यामनार्योऽसावन्यथाभ्यमन्यत । निर्भीत्सतश्च तया ‘सुतमियमखण्डचारित्रा राज्याहं चिकीर्षति’ इति नैर्घृण्या-

वास्यो वनप्रजु” इति ॥ प्रोत्साह्यानन्देत्यर्थः ॥ अभियोक्तुं पराभवितुम् ॥ समगंसत । “गम्ल् गतौ” । समुपसर्गः । लुङ् । “समो गम्यच्छिभ्याम्” इत्यात्मनेपदम् । मिलिता इत्यर्थः ॥ अभ्यर्णे समीपे ॥ आत्मनाटकीयां स्वीयनृत्याङ्गनाम् ॥ संभूय मिलित्वा ॥ प्राभृतीकृत्योपायनीकृत्य ॥ अस्मिन्निति ॥ अपसर्पन्गत्वा ॥ द्वैमातुरायाजिन्नमात्रे (?) ॥

त्तमेनं बालमजिघांसीत् । इदं तु ज्ञात्वा देव्याहमाज्ञप्तः— ‘तात नालीजह्व,
जीवतानेनार्भकेण यत्र क्वचिदवधाय जीव । जीवेर्यं चेदहमप्येनमनुसरिष्या-
मि । ज्ञापय मां क्षेमप्रवृत्तः स्ववार्ताम्’ इति । अहं तु संकुले राजकुले कथंचि-
देनं निर्गमय्य विन्ध्याटवीं व्यगाहिषि । पादचारिणं चैनमाश्वासयितुं
घोपे क्वचिदहानि कानिचिद्विश्रमय्य, तत्रापि राजपुरुषसंपातभीतो दूरा- 5
ध्वमपासरम् । तत्रास्य दारुणपिपासापीडितस्य वारि दातुकामः कूपेऽस्मि-
न्नपभ्रश्य पतितस्त्वयैवमनुगृहीतः । त्वमेवास्यातः शरणमेधि विशर-
णस्य राजसूनोः’ इत्यञ्जलिमवध्नात् । ‘किमीया जात्यास्य माता’ इत्यनुयुक्ते
मयामुनोक्तम्— ‘पाटलिपुत्रस्य वणिजो वैश्रवणस्य दुहितरि सागरदत्तायां
कोसलेन्द्रात्कुमुदधन्वनोऽस्य माता जाता’ इति । ‘यद्येवमेतन्मातुर्मत्पितुश्चैको 10
मातामहः’ इति सस्तेहं तमहं सस्वजे । वृद्धेनोक्तम्— ‘सिन्धुदत्तपुत्राणां
कतमस्ते पिता’ इति । ‘सुश्रुतः’ इत्युक्ते सोऽत्यहृष्यत् । अहं तु ‘तं नयाव-
लिप्तमश्मकनयेनैवोन्मूल्य बालमेनं पित्र्ये पदे प्रतिष्ठापयेयम्’ इति प्रति-
ज्ञाय ‘कथमस्येनां क्षुधं क्षपयेयम्’ इत्यचिन्तयम् । तावदापतितौ च
कस्यापि व्याधस्य त्रीनिपूनतीत्य द्वौ मृगौ स च व्याधः । तस्य हस्तादवशि- 15
ष्टमिषुद्वयं कोदण्डं चाक्षिप्यावधिपम् । एकश्च सपत्राकृतोऽन्यश्च निष्पत्राकृ-
तोऽपतत् । तं चैकं मृगं दत्त्वा मृगयवे, अन्यस्यापलोमत्वचः क्लोमापोह्य, निष्कु-
लाकृत्य, विकृत्योर्वस्थिग्रीवादीनि शूलाकृत्य दावाङ्गारेषु, तप्तेनामिषेण,
तयोरामनश्च क्षुधमत्यतार्पम् । एतस्मिन्कर्मणि मत्सौष्ठवेनातिहृष्टं किरातम-
स्मि पृष्टवान्— ‘अपि जानासि माहिष्मतीवृत्तान्तम्’ इति । असावाचष्ट— ‘तत्र 20
व्याघ्रत्वचो वृतीश्च विक्रीयाद्यैवागतः । किं न जानामि । प्रचण्डवर्मा नाम

पादचारिणं चरणगामिनम् ॥ घोप आभीरालपत्रामे । “घोप आभीरपल्ली स्यात्” इत्यमरः ॥
दूराध्वं दूरमार्गम् ॥ पिपासा तृषा ॥ विशरणस्य शरणरहितस्य ॥ अश्मकनयेन
पापाणोन्मूलनेन ॥ पित्र्ये पदे पितुः स्थाने ॥ सपत्राकृतः पत्रेण सह विद्धः ।
“वाहने तु च्छदे पत्रम्” इति भागुरिः । “सपत्रनिष्पत्रादतिव्यथने” इति डाच् ॥
[अन्यो] द्वितीयो निष्पत्राकृतः ॥ मृगयवे लुब्धकाय ॥ अपलोम रोमशून्यम् ॥
त्वचश्चर्मणः ॥ क्लोम । “तिलकं क्लोममस्तिष्कम्” इत्यमरः ॥ निष्कुलाकृत्य ॥ विकृत्य
विच्छेद्य ॥ अर्द्धीश्ररणान् (?) । “अङ्गानि” इति वा पाठः ॥ शूलाकृत्य शूले कृत्वा ॥ [शूलेन]
पाचयित्वेत्यर्थः । “शूलात्पाके” इति डाच् ॥ दावाङ्गारेषु वनवह्निषु ॥ तप्तेन भर्जितेन ॥
आमिषेण मांसेन ॥ क्षुधं क्षुधाम् ॥ अतार्पमतिक्रान्तवान् ॥ व्याघ्रत्वचो व्याघ्रचर्माणि ॥

१ पादचारदुःस्थितम्. २ अश्मकम्. ३ क्षयेयम्. ४ ग्रीवादि. ५ अत्यतार्पम्; अतक्षिपम्.
६ अयि.

चण्डवर्मानुजो मित्रवर्मदुहितरं मञ्जुवादिनो विलिप्पुरभ्येतीति तेनोत्स-
 वोत्तरा पुरी' इति । अथ कर्णे जीर्णमन्नवम्- 'धूर्तो मित्रवर्मा दुहितरि
 सम्यक्प्रतिपत्या मातरं विश्वास्य तन्मुखेन प्रत्याकृष्य वालकं जिघांसति ।
 तत्प्रतिगत्य कुशलमस्य मद्गार्तां च देव्यै रहो निवेद्य, पुनः कुमारः शार्दूलभ-
 5 क्षित इति प्रकाशमाक्रोशनं कार्यम् । स दुर्मतिरन्तःप्रीतो वहिर्दुःखं दर्श-
 यन्देवीमनुनेष्यति । पुनस्तया त्वन्मुखेन स वाच्यः- 'यदपेक्षया त्वन्मत-
 मत्यक्कमिषं सोऽपि वालः पापेन मे परलोकमगात् । अद्य तु त्वदादेशकारि-
 ष्येवाहम् ' इति । स तथोक्तः प्रीतिं प्रतिपद्याभिपत्स्यति । पुनरनेन वत्सना-
 भनाम्ना महाविषेण संनीयं तोये तत्र मालां मज्जयित्वा तया स वक्षसि
 10 मुखे च हन्तव्यः । 'स एवायमसिप्रहारः पापीयसस्तव भवतु यद्यस्मि पति-
 त्रता' । पुनरनेनागदेन संगमितेऽम्भसि तां मालां मज्जयित्वा स्वदुहित्रे
 देया । मृते तु तस्मिंस्तस्यां च निर्विकारायां ससां, सतीत्येवैनां प्रकृतयोऽनु-
 वर्तिष्यन्ते । पुनः प्रचण्डवर्मणे संदेश्यम्- 'अनायकमिदं राज्यम् । अनेनैव सह
 वालिकेयं स्वीकर्तव्या' इति । तावदावां कापालिकवेषच्छन्नौ देव्यैव दीयमा-
 15 नभिक्षौ पुरो वहिरुपमशानं वत्स्यावः । पुनरार्यप्रायान्पौरवृद्धानाप्तांश्च मन्त्रि-
 वृद्धानेकान्ते ब्रवीतु देवी- 'स्वप्नेऽद्य मे देव्या विन्ध्यवासिन्या कृतः प्रसा-
 दः । अद्य चतुर्थेऽहनि प्रचण्डवर्मा मरिष्यति । पञ्चमेऽहनि रेवातटवर्तिनि
 मद्भवने परीक्ष्य वैजन्यं, जनेषु निर्गतेषु कपाटमुद्घाट्य तत्सुतेन सह कोऽपि
 द्विजकुमारो निर्यास्यति । स राज्यमिदमनुपाल्य वालं ते प्रतिष्ठापयिष्यति ।
 20 स खलु वालो मया व्याग्रीरूपया तिरस्कृत्य स्थापितः । सा चैयं वत्सा
 मञ्जुवादिनी तस्य द्विजातिदारकस्य दारत्वेनैव कल्पिता' इति । तदेतदतिरहस्यं

दृतीश्रेति । "दृतिजिघतनीयज्ञभस्त्री चापि स्त्रियः समा." इति ॥ आक्रोशनमाक्षारणा ॥
 वत्सनाभः । "दारदो वत्सनाभः स्यात्" इत्यमरः ॥ संनीय समिश्रय ॥ तोय उ-
 दके ॥ तया मालया ॥ अगदेनौषधेन । "संजीवनं स्यादगदम्" इति वैजयन्ती ॥
 तस्यां स्वदुहितरि ॥ निर्विकारायां विकारशून्यायाम् ॥ प्रकृतयः प्रजाः ॥ सदेश्यं
 कथनीयमित्यर्थः ॥ कापालिको व्रतधारी । "कापाली स्यान्महाव्रती" इति कोशः ॥
 पुरो वहिर्नगराद्वहिरित्यर्थः ॥ आर्यप्रायाञ्छ्रेष्ठीनित्यर्थः ॥ स्वप्ने स्वप्नावस्थायाम् ॥ म
 इति मह्यम् ॥ मरिष्यतीति "मृड् प्राणत्यागे" इत्यस्य रूपम् ॥ वैजन्यं विजनस्य
 भावस्तथा ॥ तिरस्कृत्य भीषयित्वा ॥ द्विजातिदारकस्य ब्राह्मणपुत्रस्य ॥ दारत्वेन स्त्रीत्वेन ॥

युष्मास्वेव गुप्तं तिष्ठतु यावदेतदुपपत्स्यते' इति । स सांप्रतमतिप्रीतः प्रयातो-
 र्धश्चायं यथाचिन्तितमनुष्ठितोऽभूत् । प्रतिदिशं च लोकवादः प्रासर्पत्- 'अहो
 माहात्म्यं पतिव्रतानाम् । असिप्रहार एव हि स मालाप्रहारस्तस्मिंश्जातः । न
 शक्यमुपधियुक्तमेतत्कर्मेति वक्तुं, यतस्तदेव दत्तं दाम दुहित्रे स्तनमण्डनमेव
 तस्य जातं, न मृत्युः । योऽस्याः पतिव्रतायाः शासनमतिवर्तते स भस्मैव 5
 भवेत्' इति ।

“अथ महाव्रतिवेषेण मां च पुत्रं च भिक्षायै प्रविष्टौ दृष्ट्वा प्रस्नुतस्तनीं प्रत्यु-
 त्थाय हर्षाकुलमत्रवीत्- 'भगवन्, अयमञ्जलिः । अनाथोऽयं जनोऽनुगृह्यताम् ।
 अस्ति ममकः स्वप्नः, स किं सखो न वा' इति । मयोक्तम् - 'फलमस्याद्यैव
 द्रक्ष्यसि' इति । 'यद्येवं बहु भागधेयमस्या वो दास्याः । स खल्वस्याः 10
 सानाध्यशंसी स्वप्नः' इति महर्शनरागवद्धसाध्वसां मञ्जुवादिनीं प्रणमय्य,
 भूयोऽपि सा हर्षगर्भमव्रूत्- 'तच्चेन्मिथ्या सोऽयं युष्मदीयो वालकपाली श्वो
 मया निरोद्धव्यः' इति । मयापि सस्मितं मञ्जुवादिनीरागलीनदृष्टिलीढधैर्येण
 'एवमस्तु' इति लब्धभैक्ष्यो, नालीजङ्घमाकार्यं निर्गम्य ततश्च तं चानुयान्तं
 शनरपृच्छम्- 'कासावल्पायुः प्रथितः प्रचण्डवर्मा' इति । सोऽब्रूत्- 'रा- 15
 ज्यमिदं ममेतपास्तशङ्को राजास्थानमण्डप एव तिष्ठत्युपास्यमानः कुशीलवैः'
 इति । 'यद्येवमुद्याने तिष्ठ' इति तं जरन्तमादित्र्य, तत्प्राकारैकपाश्वे क्वचि-
 च्छून्यमठिकायां मात्राः समवतार्य, तद्रक्षणनियुक्तराजपुत्रः, कृतकुशीलववेष-

युष्मास्वेव भवत्स्वेवेत्यर्थः ॥ सांप्रतं युक्तमित्यर्थः ॥ प्रासर्पत्प्रसृतोऽभूत् ॥ असि-
 प्रहार एव खड्गप्रहार एव ॥ उपधिः कपटम् ॥ दाम माला ॥ दुहित्रे क-
 न्यायै ॥ स्तनमण्डन कुचभूषणम् ॥ शासनमाज्ञाम् ॥ अतिवर्ततेऽतिक्रामति ॥

[अथेति॥] प्रस्नुतस्तनी पयःप्रसरत्स्तनी ॥ द्रक्ष्यसि पश्यसीत्यर्थः ॥ सानाध्यशंसी स-
 नाथस्य जावः सानाध्यं तच्छंसतेऽसौ तथा ॥ महर्शनरागेण बद्धं साध्वसं यथेति सा ताम् ॥
 मञ्जुवादिनीम् । “मञ्जु मञ्जुलम्” इत्यमरः । वदति सा वादिनी ताम् ॥ प्रणमय्य
 नमस्कारं कारयित्वेत्यर्थः ॥ अब्रूत् । “ब्रूव् व्यक्तायां वाचि” इत्यस्य रूपम् ॥
 सस्मितं सहासमाभिहितम् ॥ रागलीना या दृष्टिस्तया लीढमास्वादितं यद्वैर्येतेन ॥ ल-
 व्धभैक्ष्यो लब्धा प्राप्ता भिक्षा येनेति । “भिक्षादिभ्योऽण्” ॥ नालीजङ्घमेतन्नामानम् ॥
 आकार्ये ॥ अनुयान्तं पश्चादनुवर्तमानम् ॥ आस्थानंमण्डपे सभामण्डपे ॥ कुशीलवैर्गायकैः ।
 “गायकास्तु कुशीलवाः” इति वैजयन्ती ॥ उद्यान उपवने ॥ जरन्त जीर्णम् ॥ “प्राकारो
 वरणः सालः” इत्यमरः ॥ अल्पो [मठो] मठिका ॥ मात्राः परिच्छदादीन् । “मात्रा परि-
 च्छदेऽल्पेऽंशे प्रवृत्तौ कर्णभूषणे । अक्षरावयवे माने” इति वैजयन्ती ॥ तद्रक्षणे मात्रारक्षणे ॥

- लीलः प्रचण्डवर्माणमेखान्वरञ्जयम् । अनुरञ्जितातपे तु समये, जनसमाजज्ञानो-
पयोगीनि संहस्रं नृत्यगीतनानारुदितादिहस्तचङ्क्रमणमूर्ध्वपादालातपादापीड-
वृश्चिकमकरलङ्घनादीनि मत्स्योद्धर्तनादीनि च करणानि, पुनरादायादायासन्न-
वार्तिनां क्षुरिकासु, ताभिरुपाहितवर्ष्मा चित्रदुष्कराणि करणानि श्येनपातो-
5 त्क्रोशपातादीनि दर्शयन्, विंशतिचापान्तरालावस्थितस्य प्रचण्डवर्मणश्छुरि-
कयैकया प्रत्युरसं प्रहस्य, 'जीव्याद्वर्षसहस्रं वसन्तभानुः' इत्यभिगर्जन्, मद्गात्रमु-
त्कर्तुमुद्यतासैः कस्यापि चारभटस्य पीवरांसवाहुशिखरमाक्रम्य, तावतैव तं विचे-
तीकुर्वन्, आकुलं च लोकमुच्चक्षूकुर्वन्, द्विपुरुषोच्छ्रितं प्राकारमलङ्घयम् । अवहुस्य
चोपवने 'मदनुपातिनामेष पन्था दृश्यते' इति ब्रुवाण एव नालीजङ्घसमी-
10 कृतसैकतास्पृष्टपादन्यासया तमालवीथ्या चानुप्राकारं प्राचा प्रतिप्रधावितः,
पुनरवाचोच्चितेष्टकचितत्वादलक्ष्यपातेन प्रहस्य, लङ्घितप्राकारवप्रखातवलयम्,
तस्यां शून्यमठिकायां तूर्णमेव प्रविश्य, प्रतिमुक्तपूर्ववेषः सह कुमारेण मत्कर्म
तुमुलराजद्वारदुःखलब्धवर्त्मा श्मशानोद्देशमभ्यगाम् । प्रागेव तस्मिन्दुर्गा-
गृहे प्रतिमाधिष्ठान एव मया कृतं भग्नपार्श्वस्थैर्यस्थूलप्रस्तरस्थगितवाह्य-
15 द्वारं विलम् ।

जनसमाजस्य लोकसमूहस्य ज्ञानोपयोगीनि ॥ नृत्य नर्तनम् ॥ गीतं गानम् ॥ नानारुदितादि
रोदनशब्दानुकरणानि ॥ हस्तयोश्चङ्क्रमणमितस्ततः प्रसारणम् । भ्रमण वा ॥ उ-
र्ध्वपादमलातपादम् । "कराभ्यामवनी स्पष्टा मूर्धानं भ्रामयेन्मुहुः । उत्तानीकृत्य
चरणार्ध्वपादं तदुच्यते" इति नृत्याध्याये भरतः । "उद्धृत्यैक तु चरणमन्यं कृतवैव
कुञ्चितम् । नृत्यत्यनुमतं तिर्यक्तदालातकमेव च" इत्यपि ॥ वृश्चिकलङ्घनं मकरलङ्घ-
नं चेति द्वन्द्वान्ते श्रूयमाणं पदं प्रत्येकं संवध्यते ॥ मत्स्योद्धर्तनानि मीनवद्विलसिता-
नि ॥ आदायादाय । विश्वासघोतनार्थं द्विरुक्तिः ॥ क्षुरिकाः शस्त्राणि ॥ ताभिः क्षु-
रिकाभिः ॥ उपाहितवर्ष्मा संयुक्तदेहः । "वर्ष्म विग्रहः" इत्यमरः ॥ श्येनपातः ।
"परिक्रम्यान्तारिक्षेण सप्राप्योच्चैरदृश्यताम् । आकस्मिकाभिपातेन श्येनपात इतीरितः"
[इति] ॥ उत्क्रोशपातश्च कुररपातः । "उत्क्रोशकुररौ समौ" इत्यमरः ॥ चापे
प्रसारितबाहुद्वयप्रमाणं चाप इत्युच्यते । भाषया "वांव" इति प्रसिद्धिः ।
"विंशतिचाप" इति पाठो मुख्यः । मद्गात्रं मच्छरीरम् ॥ उत्कर्तुं-त्रोटितुम् ॥
उद्यतासैरूर्ध्वीकृतखड्गस्य ॥ चारभटस्य चारश्रासौ भटश्चेति व्युत्पत्तिः । "भटश्रा-
भटो मतः" इति हलायुधः ॥ पीवरांसं मासलस्कन्धम् । तं चारभटम् ॥ द्विपुरुषोच्छ्रित
पुरुषद्वयप्रमाणोच्चम् ॥ अवहुत्योडीयं ॥ सैकतं सिकतामयम् ॥ अस्पृष्टपादन्या-
सया न स्पृष्टः पादन्यासश्चरणपातो यस्यामिति ॥ तमालवीथ्या तमालपङ्कचा ॥ अवा-
चोच्चितेष्टका उच्चनीचवध्येष्टकाः ॥ तुमुलो व्याकुलरवः । "तुमुलो व्याकुलरवः"
इति महीपः ॥ प्रस्तर पाषाण । "पाषाणप्रस्तरग्रावोपलाश्मानः शिला दृषत्" इत्यमरः ॥

“अथ गलति मध्यरात्रे वर्षधरोपनीतमहार्हरत्नभूषणपट्टनिवसनौ तद्विलमावां
 प्रविश्य तूष्णीमतिष्ठाव । देवी तु पूर्वद्युरेव यथार्हमग्निस्कारं मालवाय दत्त्वा
 प्रचण्डवर्मणे चण्डवर्मणे च तामवस्थामश्मकेन्द्रोपधिकृतामेव संदिश्य, उत्तरेद्युः
 प्रत्युषस्येव पूर्वसंकेतितपौरामात्यसामन्तवृद्धैः सहाभ्येत्य भगवतीमर्चयित्वा,
 सर्वजनप्रसन्नं परीक्षितकुक्षिवैजन्यं तद्भवन्नं विधाय दत्तदृष्टिः सह जनेन स्थित्वा, 5
 पटीयांसं पटहशब्दमकारयत् । अणुतररन्ध्रप्रविष्टेन तेन नादेनाहं दत्तसंज्ञः
 शिरसैवोत्क्षिप्य सप्रतिमं लोहपादपीठमंसलपुरुषप्रयत्नदुश्चलमुभयकरविधृतमेक-
 पाठ्वमेकतो निवेश्य निरगमम् । निरगम्यं च कुमारम् । अथ यथापूर्वमर्चयित्वा
 दुर्गासुद्धाट्टिकपाटः प्रसङ्गीभूय प्रस्यहृष्टदृष्टि स्पष्टरोमाञ्चमुद्यताञ्जलि रूढ-
 विस्मयं च प्रणिपतन्तीः प्रकृतीरभ्यधाम्— ‘इत्थं देवी विन्ध्यवासिनी 10
 मन्मुखेन युष्मानाज्ञापयति— ‘मया सकृपया शार्दूलरूपेण तिरस्कृत्याद्य वो
 दत्तयेनमद्यप्रभृति यत्पुत्रतया मन्दमातृपक्ष इति परिगृह्णन्तु भवन्तः ।
 अपि च दुर्घटकूटकोटिघटनापाटवप्रकटशाठ्यनिष्ठुराश्मकघटघटनात्मानं मां
 मन्यध्वमस्य रक्षितारम् । रक्षानिर्वेशश्चास्य स्वसेयं सुभ्रूरभ्यनुज्ञाता महामार्याया ’
 इति । श्रुत्वात् ‘अहो भाग्यवान्भोजवंशो, यस्य त्वमार्यादत्तो नाथः’ इत्य- 15
 प्रीयन्त प्रकृतयः । सा तु वाचामगोचरां हर्षावस्थामस्पृशन्मे श्वश्रूः । तदहरेव
 च यथावदग्राहयन्मञ्जुवादिनीपाणिपल्लवम् । प्रपन्नायां च यामिन्यां सम्यगेव बिलं
 प्रसपूरयम् । अलव्यरन्ध्रश्च लोको नष्टमुष्टिचिन्तादिकथनैरभ्युपायान्तरप्रयुक्तै-
 दिव्यांशतामेव मम समर्थयमानो, मदाज्ञां नासवर्तत । राजपुत्रस्यार्यापुत्र
 इति प्रभावहेतुः प्रसिद्धिरासीत् । तं च गुणवत्सहनि भद्राकृतमुपनाय्य पुरो- 20

अथेति ॥ गलति गच्छतीत्यर्थः ॥ वर्षधरः । “ षण्ढो वर्षधरः ” इत्यमरः ॥
 महार्हाण्यमौल्यानि ॥ पट्टनिवसनानि पट्टवस्त्राणि ॥ पूर्वद्युः पूर्वदिवसे ॥ प्रत्युषसि
 प्रातःकाले ॥ वैजन्यं विजनस्य भावस्तथा ॥ पटीयांसं श्रेष्ठम् ॥ पटहशब्दं दुन्दु-
 भिव्धानिम् ॥ अंसलपुरुषो मांसलपुरुषः । “ बलवान्मांसलोऽसलः ” इत्यमरः ।
 “ वत्सांसाभ्यां कामबले ” इति लच् ॥ प्रत्ययः साक्षात्कारः ॥ हृष्टा हर्षं प्राप्ता
 दृष्टिर्यत्रेति ॥ प्रकृतीः प्रजाः ॥ आपन्न आपत्प्राप्तः (?) ॥ तिरस्कृत्यान्तर्धीय ॥
 दुर्घटा घटनाशक्या ॥ कूटं कपटम् ॥ कोटिरग्रम् । संख्या वा ॥ घटना योजना ॥
 पाटवं कुशलता ॥ स्वसा भगिनी ॥ अप्रीयन्त प्रीतिमापुः ॥ अगोचरामविषयाम् ॥ दिव्यांशतां
 दिवि भवा दिव्यास्तेपामंशस्तस्य भावस्तत्ता ताम् ॥ आर्यापुत्र इति भवानीपुत्र इति ॥
 गुणवति निर्दोष इत्यर्थः ॥ अहनि दिवसे ॥ भद्राकृतं कल्याणाकृतम् (?) ॥ उपनाय्योपनयनं

‘हितेन पाठयन्तीति राजकार्याण्यन्वतिष्ठम् । अचिन्तयं च—‘राज्यं नाम शक्ति-
त्रयायत्तम्, शक्तयश्च मन्त्रप्रभावोत्साहाः परस्परानुगृहीताः कृत्स्नेषु क्रमन्ते ।
मन्त्रेण हि विनिश्चयोऽर्थानां, प्रभावेण प्रारम्भः, उत्साहेन निर्वहणम् । अतः
पञ्चाङ्गमन्त्रमूलो, द्विरूपप्रभावस्कन्धश्च, चतुर्गुणोत्साहविटपो, द्विसप्ततिप्रकृति-
पत्रः, षड्गुणकिसलयः, शक्तिसिद्धिपुष्पफलश्च, नयवनस्पतिर्नेतुरूपकरोत् ।
स चायमनेकाधिकरणत्वादसहायेन दुरूपजीव्यः । यस्त्वयमार्यकेतुर्नाम मित्रवर्म-
मन्त्री स कोसलाभिजनत्वात्कुमारमातृपक्षो मन्त्रिगुणैश्च युक्तस्, तन्मतिमव-
मत्यैव ध्वस्तो मित्रवर्मा, स चेल्बधः पेशलम्’ इत्यथ नालीजङ्घं रहस्य-
शिक्षयम्—‘तात, आर्यमार्यकेतुमेकान्ते ब्रूहि—‘को न्वेष मायापुरुषो य इमां
10 राज्यलक्ष्मीमनुभवति, स चायमस्मद्बालो भुजङ्गेनामुना परिगृहीतः । कि-
मुद्गीर्येत ग्रस्येत वा’ इति । स यद्वदिष्यति तदस्मि बोध्यः’ इति । सोऽन्य-
दैवं मामावेदयत्—‘मुहुरुपास्य प्राभृतैः, प्रवर्त्य चित्राः कथाः, संवाह्य पाणि-
पादम्, अतिविस्त्रम्भदत्तक्षणं तमप्राक्षं तदुपदिष्टेन नयेन । सोऽप्येवमकथयत्—
‘भद्र, मैवं वादीः । अभिजनस्य शुद्धिदर्शनम्, असाधारणं बुद्धिनैपुणम्,

कारयित्वेत्यर्थः ॥ राज्यमिति ॥ शक्तित्रयायत्तं शक्तित्रयाधीनम् ॥ परस्परानुगृहीता
अन्योन्यकृतसहायाः ॥ कृत्येषु कार्येषु ॥ पञ्चाङ्गमन्त्रमूलः । “सहायाः साधनो-
पाया विभागो देशकालयोः । विपत्तेश्च प्रतीकारः सिद्धिः पञ्चाङ्गमुच्यते” इति काम-
न्दकः ॥ द्विरूपप्रभावोऽर्थानां पुरुषाणां च समृद्धिः । “स प्रभावः प्रतापश्च यत्तेजः” [इत्य-
मरः] ॥ स्कन्धः शाखा ॥ चतुर्गुणो य उत्साहः स एव विटपाः शाखाः ॥ द्विसप्ततिप्रकृतयः
प्रजाः पत्राणि यस्येति सः ॥ षड्गुणाः किसलयानि [यस्येति सः] ॥ शक्तिसिद्धिपुष्पफलश्च ।
शक्तित्रयं पुष्पं सिद्धित्रयं च फलमिति । “षड्गुणाः शक्तयस्त्रिस्तः सिद्धयश्चोदया-
स्त्रयः” इति ॥ नय एव वनस्पतिर्नीतितरुः ॥ अनेकाधिकरणत्वाद्नेकप्रकार-
त्वात् ॥ असहायेन सहायहीनेन ॥ दुरूपजीव्यो दुःखेनोपजीवितुम(तुं) शक्यः ॥ यस्त्वयं
नीतिवृक्षः (?) ॥ कोसलाभिजनत्वात्कोसलवंशत्वात् । “सततिर्गौत्रजननकुलान्यभिजना-
न्वयौ” इत्यमरः ॥ मन्त्रिगुणैः प्रधानगुणैः ॥ अवमत्यावगणय्य ॥ स मन्त्री ॥
चेद्यदीत्यर्थः ॥ लब्धः प्राप्तः ॥ न्विति वितर्के ॥ पेशल मुन्दरम् ॥ तातेति ॥ भुज-
ङ्गेन सर्पेण ॥ उद्गीर्येत त्यजेतेत्यर्थः ॥ ग्रस्येत वेति भक्षयिष्यति वा ॥ उपास्य सेवित्वा ॥
प्राभृतैरुपायनैः ॥ प्रत्यग्रचित्ता नवीनाचित्ता. (?) ॥ सवाह्य । “संवाहनं पुरस्कारः” [इति] ॥
विस्त्रम्भो विश्वासः ॥ भद्रं कल्याणैति संबोधनम् ॥ अभिजनस्य कुलस्य ॥ असाधारणं

अतिमानुषं प्राणवलम्, अपरिमाणमौदार्यम्, असाश्चर्यमस्तकौशलम्, अनल्पं शिल्पज्ञानम्. अनुग्रहार्द्रं चेतस्, तेजश्चाप्यविपह्वमभ्यमित्रीणम्, इत्यस्मिन्नेवं संनिपातिनो गुणाः. येऽन्यत्रैकैकशोऽपि दुर्लभाः । द्विपतामेप चिरविल्वद्रुमः, प्रदानां तु चन्दनतमम्. तमुद्भूय नीतिज्ञमन्यमश्मकमिमं च राजपुत्रं पित्र्ये पदे प्रतिष्ठितमेव विद्धि । नात्र संशयः कार्यः' इति । तच्चापि श्रुत्वा भूयो- 5 भूयोपधाभिर्विगोध्य तं मे मतिसहायमकरवम् । तत्सखश्च सखशौचयुक्तान-मान्यान्विविधव्यञ्जनांश्च गूढपुरुषानुदपादयम् । तेभ्यश्चोपलभ्य लुब्धसमृद्धम-न्युन्मिक्तमविधेयप्रायं च प्रकृतिमण्डलमलुब्धतामभिरुष्यापयन्, धार्मिकत्वमुद्गा-वयन, नास्तिकान्कदर्धयन्, कण्टकान्विशोधयन्, अमित्रोपधीरपन्नन्, चातुर्वर्ण्यं च स्वधर्मकर्मगुं स्थापयन्, अभिसमाहरेयमर्थानर्थमूला हि दण्ड- 10 विधिष्टकमारम्भा न चान्यदस्ति पापिष्टं तत्र दौर्वल्यात्' इत्याकलय्य योगानन्वतिष्ठम् ।

इति श्रीदण्डिन कृतौ दशकुमारचरिते विश्रुतचरितं नामाष्टम उच्छ्वासः ।

मद्वित्यर्थः ॥ अतिमानुषं मानुषमतिक्रम्य वर्तत इति ॥ अपरिमाण परिमाणरहितम् ॥ औदार्यमुद्गारस्य भावस्तथा ॥ अस्त्रकौशलमस्त्रकुशलता ॥ शिल्पज्ञानं रचनाज्ञानम् ॥ अधिपत्य मोदुमशन्यम् ॥ संनिपातिन एकत्रावस्थिताः ॥ चिरविल्वद्रुमो विपद्रुमः ॥ प्रदानाननुगवताम् ॥ पित्र्य पितुरिदम् ॥ संशयः सदेहः ॥ भूयोभूयो वारवारम् ॥ उपधाभिः(?) ॥ तन्मन्वः स एव मन्वति तत्सखः । " राजाह.सखिभ्यष्टच् " इति टच् ॥ सत्यं सत्यप्रतिज्ञानम् ॥ शौचं शुद्धिः ॥ गूढपुरुषान्गुप्तसेवकान् ॥ कण्टकान्निरपून् ॥ अलुब्धतां लुब्धत्वाभावम् ॥ अभिरुष्यापयन्प्रकटीकुर्वन् ॥ आ(ना)स्तिकाना(न्ना)स्तिकययुक्तान् ॥ चातुर्वर्ण्यं चतुर्णां वर्णानां ब्राह्मणादीनां समाहारश्चातुर्वर्ण्यम् ॥ अर्थमूला अर्थाधीनाः ॥ दौर्वल्याद्दुर्बलस्य जावन्तया ॥ आकलय्य मनसि कृत्वेत्यर्थः ॥ योगान्विविधोपायान् । " योगो युक्तो च संगत्या कर्मणालभ्यलाभयोः । देहदाढ्ये प्रयोगे च विष्कम्भादौ तथात्मनि ॥ उपायं ज्ञेपजे विद्धि(?) दृष्टिसंनहने धने । विस्त्रव्धघातिनि ध्याने युक्तिन्याये च योजने " इति महीपः ॥

इति श्रीसकलशास्त्रार्थसार्थकीकृतशेमुपीविलासरससान्द्रप्रवर्तितासंख्ययशःसमुद्रविद्वत्परिपञ्चन्द्रयतीन्द्रसर्वविद्यानिधानश्रीमत्कवीन्द्राचार्यसरस्वतीकृतायां दशकुमारव्याख्यायां पदचन्द्रिकाभिधायां विश्रुतचरितं नामाष्टम उच्छ्वासः ।

दशकुमारचरित

उत्तरपीठिका ।

“व्यचिन्तयं च- ‘सर्वोऽप्यतिशूरः सेवकवर्गो मयि तथानुरक्तो यथाज्ञया जीवितमपि तृणाय मन्यते । राज्यद्वितीयसैन्यसामग्र्या च नाहमश्मकेशाद्वसन्त- भानोर्न्यूनो नीत्याविष्टश्च । अतो वसन्तभानुं पराजित्य विदर्भाधिपतेरनन्तवर्ष- 5 णस्तनयं भास्करवर्माणं पित्र्ये पदे स्थापयितुमलमस्मि । ‘अयं च राजसूनुर्भ- वान्या पुत्रत्वेन परिकल्पितः । अहं चास्य साहाय्ये नियुक्तः’ इति सर्वत्र किंवदन्ती संजातास्ति । अद्यापि चैतन्मत्कपटकृत्यं न केनापि विदितम् । अत्रस्थाश्चास्त्रिन्भास्करवर्मणि राजतनये ‘अयमस्त्रत्स्वामिनोऽनन्तवर्मणः पुत्रो भवान्याः प्रसादादेतद्राज्यमवाप्स्यति’ इति वद्वाशा वर्तन्ते । अश्मकेशसैन्यं च राजसूनोर्भवानीसाहाय्यं विदित्वा ‘दैव्याः शक्तेः पुरो न बलवती मानवी 10 शक्तिः’ इत्यस्माभिर्विग्रहे चलचित्तमिषोपलक्ष्यते । अत्रसाश्च मौलाः प्रकृतयः प्रथममेव राजसुताभ्युदयाभिलाषिण्य इदानीं च पुनर्मया दानमानाद्यावर्जनेन विश्वासिता विशेषेण राजपुत्रमेवाभिकाङ्क्षन्ति । अश्मकेन्द्रान्तरङ्गाश्च भृश्या मदीयैर्विश्वास्यतमैः पुरुषैः प्रभूतां प्रीतिमुत्पाद्य मदाज्ञया रहसीत्युपजप्ताः- ‘युयमस्मन्मित्राणि, अतोऽस्माकं शुभोदकं वचो वाच्यमेव । अत्र भवान्या 15 राजसूनोः साहाय्यकाय विश्रुतं विश्रुतं नियुज्य तद्भस्तेनाश्मकेन्द्रस्य वस- न्तभानोस्तत्पक्षे स्थित्वा ये चानेन सह योत्स्यन्ति तेषामप्यन्तकातिथिभवनम् । यावदश्मकेन्द्रेण स जन्यवृत्तिर्न जातस्तावदेनमनन्तवर्मतनयं भास्करवर्माण- मनुसरिष्यथ । स वीतभयो भूयसी प्रवृत्तिमासाद्य सपरिजनः सुखेन निव- त्स्यति न चेद्भवानीत्रिशूलवज्यो भविष्यति । भवान्या च ममेसा- 20 ज्ञप्तमस्ति यदेकवारं सर्वेषां कथय । अतोऽस्माकं युष्माभिः सह मैत्रीमवबुध्यास्मन्मुखेन सर्वेभ्यो वार्ताम्’ (?) । इत्याकर्ण्य तेऽश्मकेन्द्रान्तरङ्ग- भृश्या राजसूनोर्भवानीवरं विदित्वा पूर्वमेव भिन्नमनस आसन् । विगेषतश्च मदीयमिति वचनं श्रुत्वा ते सर्वेऽपि मद्देशे समभवन् । एतं सर्व- मपि वृत्तान्तमवबुध्याश्मकेशेन व्यचिन्ति- ‘यद्राजसूनोर्मौलाः प्रजास्ताः 25 सर्वा अप्येनमेव प्रभुमभिलषन्ति । मदीयश्च वाद्य आभ्यन्तरो भृशवर्गो

भिन्नमना इव लक्ष्यते । एवं यद्यहं क्षमामवलम्ब्य गृह एव स्थास्यामि तत उ-
 त्पन्नोपजापं स्वराज्यमपि परित्रातुं न शक्यामि । अतो यावता भिन्नचित्तेन मद-
 वबोधकं प्रकटयता मद्भलेन सह मिथोवचनं न संजातं तावतैव तेन साकं विग्रहं
 रचयामि 'इत्येवं विहिते सोऽवश्यं मदग्रे क्षणमवस्थास्यति' इति निश्चित्यान्यायेन
 परराज्यक्रमणपातकप्रेरितः ससैन्यो मृत्युमुखमिवास्मत्सैन्यमभ्ययात् । तमभ्या- 5
 यान्तं विदित्वा राजपुत्रः पुरोऽभवत् । अतोऽश्मकेन्द्रमेव तुरगाधिरूढो यान्तम-
 भ्यसरस् । तावत्सर्वा एव तत्सेना 'यद्यमेतावतोऽपरिमितस्यास्मत्सैन्यस्यो-
 पर्येक एवाभ्यागच्छति तत्र भवानीवर एवासाधारणं कारणं नान्यत्' इति
 निश्चित्यालेख्यलिखिता इवावस्थिताः । ततो मयाभिगम्य संगराय समाहूतो वस-
 न्तभानुः समेत्य मामसिप्रहारेण दृढमभ्यहन् । अहं च शिक्षाविशेषविफलिततदसि- 10
 प्रहारः प्रतिप्रहारेण तं प्रहसावकृत्तमश्मकेन्द्रशिरोऽवनौ विनिपात्य तत्सैनिका-
 नवदम्—'अतःपरमपि ये युयुत्सवो भवन्ति ते समेत्य मया युध्यन्ताम् । न चे-
 द्राजतनयचरणप्रणामं विधाय तदीयाः सन्तः स्वस्ववृत्त्युपभोगपूर्वकं निजा-
 न्निजानधिकारान्निःशङ्कं परिपालयन्तः सुखेनावतिष्ठन्तु' इति । मद्बचनश्रवणा-
 नन्तरं सर्वेऽप्यश्मकेन्द्रसेवकाः स्वस्ववाहनात्सहसावतीर्य राजसूनुमानस्य 15
 तद्वशवर्तिनः समभवन् । ततोऽहं तदश्मकेन्द्रराज्यं राजसूनुसाद्विधाय तद्रक्ष-
 णार्थं मौलान्स्वानधिकारिणो नियुज्यात्मीभूतेनाश्मकेन्द्रसैन्येन च साकं
 विदर्भानभ्येत्य राजधान्यां तं राजतनयं भास्करवर्माणमभिषिच्य पित्र्ये पदे
 न्यवेशयम् ।

“ एकदा च मात्रा वसुमत्या सहावस्थितं तं राजानं व्यजिज्ञपम्— 'मयै- 20
 कस्य कार्यस्यारम्भश्चिकीर्षितोऽस्ति । स यावन्न सिध्यति तावन्मया न कुत्राप्ये-
 कत्रावस्थातुं शक्यम् । अत इयं मद्भार्या त्वद्भगिनी मञ्जुवादिनी कियन्त्य-
 हानि युष्मदन्तिकमेव तिष्ठतु ।' अहं च यावदिष्टजनोपलम्भं कियन्तमप्य-
 नेहसं शुभं विश्रम्य तमासाद्य पुनरत्र समेष्यामि' इत्याकर्ण्य मात्रानुमतेन
 राज्ञाहमगादि— 'यदेतदस्माकमेतद्राज्योपलम्भलक्षणस्यैतावतोऽभ्युदयस्यासा- 25
 धारणो हेतुर्भवानेव । भवन्तं विना क्षणमप्यस्माभिरियं राज्यधूर्नं निर्वाह्या ।
 अतः किमेवं वक्ति भवान्' इत्याकर्ण्य मया प्रत्यवादि— 'युष्माभिरयं
 चिन्तालवोऽपि न चित्ते चिन्तनीयः । युष्मद्गृहे यः सचिवरत्नमार्यकेतुरस्ति
 स ईदृग्विधानामनेकेषां राज्यानां धुरमुद्रोढुं शक्तः । ततस्तं तत्र नियुज्याहं
 गमिष्यामि' । इत्यादिवचनसंदोहैः प्रलोभितोऽपि सजननीको नृपोऽनेकैरा- 30

ग्रहैर्मां कियन्तमपि कालं प्रयाणोपक्रमन्व्यवर्तयत् । उत्कलाधिपतेः प्रचण्ड-
वर्मणो राज्यं मह्यं प्रादात् । अहं च तद्राज्यमात्मसात्कृत्वा राजानमामन्व्य
यावत्त्वदन्वेपणाय प्रयाणोपक्रमं करोमि तावदेवाङ्गनाथेन सिंहवर्मणा स्वसाहा-
य्यायाकारितोऽत्र समागतः पूर्वपुण्यपरिपाकात्स्वामिना समगंसि ” ।

- 5 ततस्ते तत्र संगता अपहारवर्मोपहारवर्मार्थपालप्रमतिमित्रगुप्तमन्त्रगुप्तविश्रुताः
कुमाराः पाटलिपुरे यौवराज्यमुपभुञ्जानं समाकारणे पूर्वकृतसंकेतं वामलोच-
नया भार्यया सह कुमारं सोमदत्तं सेवकैरानाद्य सराजवाहनाः संभूयाव-
स्थिता मिथः सप्रमोदसंवलिताः कथा यावद्विदधति तावत्पुष्पपुराद्राज्ञो
राजहंसस्याज्ञापत्रमादाय समागता राजपुरुषाः प्रणम्य राजवाहनं व्यजिज्ञपन्-
10 ' स्वामिन्, एतज्जनकस्य राजहंसस्याज्ञापत्रं गृह्यताम् ' इत्याकर्ण्य समुत्थाय
भूयोभूयः सादरं प्रणम्य सदसि तदाज्ञापत्रमग्रहीत् । शिरसि चाधाय तत
उत्तार्योत्कील्य राजा राजवाहनः सर्वेषां शृण्वतामेवावाचयत्- ' स्वस्ति श्रीः
पुष्पपुरराजधान्याः श्रीराजहंसभूपतिश्चम्पानगरीमधिवसतो राजवाहनप्र-
मुखान्कुमारानाशास्याज्ञापत्रं प्रेषयति । यथा यूयमितो मामामन्व्य प्रणम्य
15 प्रस्थिताः पथि कस्मिंश्चिद्द्वनोद्देश उपशिवालयं स्कन्धावारमवस्थाप्य स्थिताः ।
तत्र राजवाहनं शिवपूजार्थं निशि शिवालये स्थितं प्रातरनुपलभ्यावशिष्टाः
सर्वेऽपि कुमाराः 'सहैव राजवाहनेन राजहंसं प्रणंस्यामो न चेत्प्राणांस्त्यक्ष्यामः'
इति प्रतिज्ञाय सैन्यं परावर्त्य राजवाहनमन्वेष्टुं पृथक्प्रस्थिताः । एतं भवद्दृ-
न्तान्तं ततः प्रत्यावृत्तानां सैनिकानां मुखादाकर्ण्यसह्यदुःखोदन्वति मग्मनसा-
20 बुभावहं युष्मज्जननी च ' वामदेवाश्रमं गत्वैतद्दृत्तान्तं तद्विदितं विधाय
प्राणपरित्यागं कुर्वः ' इति निश्चित्य तदाश्रममुपगतौ तं मुनिं प्रणम्य या-
वत्स्थितौ तावदेव तेन त्रिकालवेदिना मुनिना विदितमेवास्मन्मनीषितम् । निश्च-
यमवबुध्य प्रावोचि- ' राजन्, प्रथममेवैतत्सर्वं युष्मन्मनीषितं विज्ञानवला-
दज्ञायि । ' यदेते त्वत्कुमारा राजवाहननिमित्ते कियन्तमनेहसमापद-
25 मासाद्य भाग्योदयादसाधारणेन विक्रमेण विहितदिग्विजयाः प्रभूतानि राज्या-
न्युपलभ्य षोडशाब्दान्ते विजयिनं राजवाहनं पुरस्कृत्य प्रत्येत्य तव वसुम-
त्याश्च पादानभिवाद्य भवदाज्ञाविधायिनो भविष्यन्ति । अतस्तन्निमित्तं कि-
मपि साहसं न विधेयम् ' इति । तदाकर्ण्य तत्प्रत्ययाद्धैर्यमवलम्ब्याद्यप्रभृत्यहं
देवी च प्राणमधारयाव । इदानीमासन्नवर्तिन्यवधौ वामदेवाश्रमे गत्वा विज्ञप्तिः
30 कृता- ' स्वामिन्, त्वद्दुक्तावधिः पूर्णप्रायो भवति । तत्प्रवृत्तिस्त्वयाद्यापि

विज्ञायते' इति । श्रुत्वा मुनिरवदत्- ' राजन्, राजवाहनप्रमुखाः सर्वेऽपि
 कुमारा अनेकान्दुर्जयाञ्जशत्रून्विजित्य दिग्विजयं विधाय भूवल्यं वशीकृत्य
 चम्पायामेकत्र स्थिताः । तवाज्ञापत्रमादाय तदानयनाय प्रेष्यन्तां शीघ्रमेव
 सेवकाः ' इति मुनिवचनमाकर्ण्य भवदाकारणयाज्ञापत्रं प्रेषितमस्ति । अतः-
 परं चेत्क्षणमपि यूयं विलम्बं विधास्यथ ततो मां वसुमतीं च मातरं कथावशे- 5
 षावेव श्रोष्यथेति ज्ञात्वा पानीयमपि पथि भूत्वा पेयम् ' इति । एवं पितुराज्ञा-
 पत्रं मूर्ध्नि विधृत्य गच्छेमेति निश्चयं चक्रुः । अथ वशीकृतराज्यरक्षापर्या-
 स्नानि सैन्यानि समर्थतरान्पुरुषानाप्तान्स्थाने स्थाने नियुज्य कियता सैन्येन
 मार्गरक्षां विधाय पूर्ववैरिणं मालवेशं मानसारं पराजित्य तदपि राज्यं वशी-
 कृत्य पुष्पपुरे राज्ञो राजहंसस्य देव्या वसुमत्याश्च पादान्नमस्यामः । एवं 10
 निश्चित्य स्वस्वभार्यासंयुताः परिमितेन सैन्येन मालवेशं प्रति प्रस्थि-
 ताः । प्राप्य चोज्जयिनीं तदैव सहायभूतैस्तैः कुमारैः परिवृतेन राजवाह-
 नेनातिवलवानपि मालवेशो मानसारः क्षणेन पराजिग्ये निहतश्च । त-
 तस्तद्बृहितरमवन्तिसुन्दरीं समादाय चण्डवर्मणा तन्मन्त्रिणा पूर्वं कारागृ-
 हे रक्षितं पुष्पोद्भवं कुमारं सकुटुम्बं तत उन्मोचितं सह नीत्वा मालवेन्द्रराज्यं 15
 वशीकृत्य तद्रक्षणाय कांश्चित्सैन्यसहितान्मन्त्रिणो नियुज्यावशिष्टपरिमि-
 तसैन्यसहितास्ते कुमाराः पुष्पपुरं समेत्य राजवाहनं पुरस्कृत्य तस्य राजहंसस्य
 मातुर्वसुमत्याश्च चरणानभिवन्दितवन्तः । तौ च पुत्रसमागमं प्राप्य परमानन्दम-
 धिगतौ । ततो राज्ञो वसुमत्याश्च देव्याः समक्षं वामदेवो राजवाहनप्रमुखानां
 दशानामपि कुमाराणामभिलाषं विज्ञाय तानाज्ञापयत्- ' भवन्तः सर्वेऽप्ये- 20
 कवारं गत्वा स्वानि स्वानि राज्यानि न्यायेन परिपालयन्तु । पुनर्यदेच्छा
 भवति तदा पित्रोश्चरणाभिवन्दनायागन्तव्यम् ' इति । ततस्ते सर्वेऽपि कु-
 मारास्तन्मुनिवचनं शिरस्याधाय तं प्रणम्य पितरौ च, गत्वा दिग्विजयं
 विधाय प्रत्यागमनान्ते स्वस्ववृत्तं पृथक्पृथङ्ङुनिसमक्षै न्यवेदयन् । पितरौ
 च कुमाराणां निजपराक्रमावबोधकान्यतिदुर्घटानि चरितान्याकर्ण्य परमान- 25
 न्दमाप्नुताम् । ततो राजा मुनिं सविनयं व्यजिज्ञपत्- ' भगवन्, तव
 प्रसादादस्माभिर्मनुजमनोरथाधिकमवाञ्जनसगोचरं सुखमधिगतम् । अतः-
 परं मम स्वामिचरणसंनिधौ वानप्रस्थाश्रममधिगत्यात्मसाधनमेव विधा-
 तुमुचितम् । अतः पुष्पपुरराज्ये मानसारराज्ये च राजवाहनमभिषिच्याव-
 शिष्टानि राज्यानि नवभ्यः कुमारेभ्यो यथोदितं संप्रदाय ते कुमारा 30

- राजवाहनाज्ञाविधायिनस्तदेकमत्या वर्तमानाश्चतुर्दधिमेखलां वसुंधरां समु-
 दृत्य कण्ठकानुपभुञ्जन्ति तथा विधेयं स्वामिना' इति । तेषां तत्पितुर्वानप्रस्थाश्र-
 मग्रहणोपक्रमनिषेधे भूयांसमाग्रहं विलोक्य मुनिस्तानवदत्— 'भोः कुमारकाः,
 अयं युष्मज्जनक एतद्वयःसमुचिते पथि वर्तमानः कायहेशं विनैव मदा-
 5 श्रमस्थो वानप्रस्थाश्रमाश्रयणं सर्वथा भवद्भिर्न निवारणीयः । अत्र स्थित-
 स्त्वयं भगवद्भक्तिमुपलप्स्यते । भवन्तश्च पितृसंनिधौ न सुखमवाप्स्यन्ति'
 इति । महर्षेराज्ञामधिगम्य ते पितुर्वानप्रस्थाश्रमाधिगमप्रतिषेधाग्रहमत्यजन् ।
 राजवाहनं पुष्पपुरेऽवस्थाप्य तदनुज्ञया सर्वेऽपि परिजनाः स्वानि स्वानि
 राज्यानि प्रतिपाल्य स्वेच्छया पित्रोः समीपे गतागतमकुर्वन् । एवमवस्थि-
 10 तास्ते राजवाहनप्रमुखाः सर्वेऽपि कुमारा राजवाहनाज्ञया सर्वमपि वसुधा-
 वलयं न्यायेन परिपालयन्तः परस्परमैकमत्येन वर्तमानाः पुरंदरप्रभृति-
 भिरप्यतिदुर्लभानि राज्यमुखान्यन्वभूवन् ॥

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरित उत्तरपीठिका ।

इति श्रीमहामहोपाध्यायकविक्रलसार्धभौमानिलविद्याकुमुदिनी-
 शर्वरीश्वरसरस्वतीनि शसितकविदण्डिपण्डित-
 विरचित दशकुमारचरित सपूर्णम् ।

१ परिशिष्टम् ।

अथ द्रुगकुमारचरितटीका भूषणाख्या ।

अपर्ण्या हेमवत्या युक्तः स्थाणुः प्रसीदतु ।

सर्वतापप्रशमनः सर्वाभीष्टफलप्रदः ॥ १ ॥

वृषभानुजया युक्तो देवो हलधरानुजः ।

भूनये भवतो भूयाद्योग्ययोगसुखान्वितः ॥ २ ॥

महेशपादाम्बुजसक्तचेता नरेशसंपूजितपादपद्म ।

ग्रहेशतेजा विरजा महौजास्त्रिलोकचन्द्रोऽजनि स द्विजाग्र्यः ॥ ३ ॥

सिद्धिर्वचोवृद्धिरलं सुतादीनशिश्नियद्यस्य गृहं समृद्धिः ।

गुण्ढिर्मनो वृद्धिरुदारकर्म धर्मप्रसक्तस्य च शर्मरारोः ॥ ४ ॥

जानः मुनस्तस्य स कृष्णरामो मनोजवस्तस्य सुता अभूवन् ।

तेष्वग्रजः पूज्यपदारविन्दप्रसादवित्तः शिवरामनामा ॥ ५ ॥

गोविन्दरामोऽथ मुकुन्दरामो जातः क्रमात्केशवरामसंज्ञः ।

करोमि टीका निजवन्धुवर्गमुदे मनोजां शिवरामसंज्ञः ॥ ६ ॥

श्रुत्विति ॥ भुवनस्य जगनो वृत्तान्त रुक्मिण्यादिभिः कृष्णस्येन्द्रस्य गुरोः पिता-
महस्य शक्रन्तलादृष्यन्तादीना च गान्धर्वविवाहकरणविषयां प्रवृत्तिम् । “ वार्ता
प्रवृत्तिवृत्तान्त. ” इत्यमरः । अनन गान्धर्वविवाहेन परिणीतां (तानां) पुण्यवच्चज्ञाना-
द्राजवाहनेन मह गान्धर्वविवाहो मम पुण्यवच्चं सपादयेदिति मतिरुत्पन्ना । तेन च
तस्मिन्गजवाहनेऽतिरागः । अतएव “ त्रिभुवनसर्गयात्रासंहारसंस्थिताभिः प्रत्यानीयमान-
रागपूराय ” इति वक्ष्यति ॥ उत्तमाङ्गनावन्तिसुन्दरी नायिका मालवेन्द्रतनया ॥ त्वत्प्रसा-
दादेनदृत्तान्तकथनरूपात् ॥ चरितार्था । श्रोतव्यश्रवणादिति भावः ॥ तमोपहो-
ऽभिमतवरत्नायेऽपि कन्यानामात्मदाने न प्रभुत्वमित्येवरूपाज्ञानापहः ॥ ज्ञानप्रदीपः ।
ग(गा)न्धर्वादिभिः परिणीताना पुण्यश्लोकता । पुण्यकृतां न जातु पातकं पीडयती-
त्येवंरूप यज्ज्ञानं तदेव प्रदीप इत्यर्थः ॥ एषस्ते(ते) रदनच्छद ओष्ठश्रुम्ब-
यित्प्रशक्यमन्येनान्यया वा प्रेरणं कृत्वा मया चुम्बयितुम् ॥ अम्बुजासना लक्ष्मीः ॥
एतेन विशेषणद्वयेन विष्णुरूपवर्णनाद्वावि सार्वभौमत्वं सूचितम् । “ वागीशा यस्य
वदने लक्ष्मीर्यस्य च वक्षसि । यस्याते(स्ते) हृदये संवित्त नृसिंहमहं भजे ” इति श्लोकेन
तादृशविशेषणाक्रान्तं नृसिंहरूपिणं भज इत्यर्थकेन तादृशविशेषणाक्रान्तस्य नृसिंह-

त्वसूचनादन्यस्त्रीभोगराहित्यं सूचितम् ॥ कन्दली कदली ॥ कुसुमचन्द्रकः कुसुमगु-
च्छः (१) । “समौ चन्द्रकमेचकौ” इत्यमरः ॥ शारो नानावर्णः । “शत्रुले मारुते शारः”
इति वैजयन्ती ॥ अधीरमवशम् । “धैर्यं तु वशघाष्टर्चयोः” इत्यजयः ॥ शीफरो
रम्यः । “शीफरः स्फीतरम्ययोः” इत्यजयः ॥ जरठजालपादो वृद्धहंसः ।
“जालपादः श्वेतगरुच्चक्राङ्गो मानसप्रियः” इति वैजयन्ती ॥ कमलमूढः कमलेन
भ्रान्तः । कमलसदृश इति यावत् ॥ उपलभ्यानुभूय । “उपलम्भस्त्वनुभवः” इत्य-
मरः ॥ मुक्तकण्ठं मुक्तस्वरम् । उच्चैरित्यर्थः । “कण्ठो गले संनिधाने ध्वनौ मदनपा-
दपे” इति विश्वप्रकाशः ॥ येन येन प्रकारेण ॥ तदात्वायतिविभागं तत्कालोत्तरकाल-
योः कृत्यम् । “तत्कालस्तु तदात्व स्यादुत्तरः काल आयतिः । कृत्यांशयोर्वि-
भागः स्यात्” इत्यजयः ॥ समयो व्यवस्था । “समयाः शपथाचारकालसिद्धान्त-
संविदः” इत्यमरः ॥ प्रविध्यमानं ताज्यमानम् ॥ तुमुले संकुले । रणसंकुले शक्तोऽपि
रणान्यसंकुले भाक्तः । “तुमुलं रणसंकुले” इत्यमरः ॥ अयन्त्रितोऽनिवारितः ॥
अंतर्वंशिकपुरुषाः । “अन्तःपुरे त्वधिकृतः स्यादन्तर्वंशिको जनः” इत्यमरः ॥
राजपुत्रं राजवाहनम् ॥ अनुभावः प्रभावः । “अनुभावः प्रभावे च निश्चये भावसू-
चके” इति वैजयन्ती ॥ निग्रहो बन्धनम् ॥ चण्डवर्मणे दर्पसारामात्याय ॥ कोपात् ।
हेतौ पश्वमी ॥ निशाम्यालोक्य । “शम आलोचने” ॥ प्रत्यभिज्ञा विस्मृतज्ञानम् ॥
मदनुजः सिंहवर्मा । अङ्गेश्वरादन्य एवायम् । एवमत्र कथा— अवन्तिसुन्दर्याः सखी
बालचन्द्रिका । तां काप्युत्सवसमाजे ददर्श सिंहवर्मा । भ्रातुरधिकारात्कामातिदर्पा-
त्सिंहवर्मा तां नेतुमैच्छत् । ततो रात्रौ तत्संकेतस्थानस्थं तं जघान पुष्पोद्भवः ॥
आवाजितं स्वायत्तीकृतम् । वशीकृतमिति यावत् ॥ पापशीलः पापस्वभावः । “शीलं
स्वभावे सदृत्ते” इत्यमरः ॥ ब्राह्मणब्रुवो ब्राह्मणाधमः । “ब्रुवो हीनः पदात्परे ।
जातिमात्रोपजीवी तु कथ्यते ब्राह्मणब्रुवः” इति वैजयन्ती ॥ “मादृशेषु पुरुषमिहेषु
सावमाना” इत्यनेन तस्यां स्वाभिलाषध्वनिः । मातुलकन्यापरिणयनानुरोधेनाभिलापः ।
वेदविरुद्धत्वाच्चार्यैस्त्यक्तम् । एतदनार्याचरणमाशु पश्चात्हेतुः ॥ शूलस्यावतंसवदाचरि-
तम् । शूलारूढमित्यर्थः ॥ कुलपासनी कुलदूषिका । “पांसनः कुलदूषकः” इति
वैजयन्ती ॥ भ्रुकुटिभ्रुवः कुटिः कौटिल्यम् ॥ अतिभूमिरधिष्ठानम् ॥ सहिष्णुता सहनशी-
लता ॥ हसकथायाः स्मरः । “अधीगर्थदयेशां कर्मणि” इति कर्मणि षष्ठी ॥ पूर्वज-
न्मनि सरसि क्रीडतानेन कोऽपि राजहसो द्विमुहूर्तं मृणालेन बद्धस्तेनासौ शप्तः—“द्विमासं
तवापि पादबन्धनं भविष्यति । ततः सम्राट्त्वमेप्यति” इति कथा ॥ वासु बाले । “बाला
स्याद्वासुः” इत्यमरः । यस्त्वस्य नाट्य एव प्रयोग उचितो नाट्यवर्गपाठात्तत्र । तत्रा-

न्ययोगव्यवच्छेदकत्वात् । नाद्य एतेषामेव प्रयोगो नान्येषामिति । अतएव काव्ये-
ऽपि नाद्यवर्गस्थान्देव्यादिशब्दान्प्रायुङ्क्त कालिदासः—“ ब्राह्मे मुहूर्ते किल तस्य देवी
कुमारकल्प सुपुत्रे कुमारम् ” इति ॥

[अथेति ॥ पृ ३० प ५] विदितवार्तां ज्ञातवृत्तान्तौ ॥ “ वार्तां प्रवृत्तिवृत्तान्त
उदन्तः स्यात् ” इत्यमरः ॥ आर्तां दुःखितौ ॥ मालवेन्द्रो मानसारः ॥ आकारपक्ष-
पातिनौ सौन्दर्यात्तत्पक्षस्थितौ ॥ जिघांस्यमानं हन्तुमिष्यमाणम् ॥ चण्डशील उग्रस्व-
भावः । “ चण्डः क्रूरातिकोपयोः ” इति ॥ उदन्तो वृत्तान्तः ॥ राजराजगिरिः
कैलानः ॥ संदिश्य संदेश कृत्वा । “ संदेशः प्रहितं वचः ” इति वैजयन्ती ॥ किशोरो
वालः ॥ चूडामणिर्नमुचिकन्यया दत्तः । द्वितीयोच्छ्वासारम्भे स्पष्टं भविष्यति ॥ उद्ध-
रणायोन्मूलनाय ॥ निनाय । सहैवेति शेषः । सहैव निनायेति संबन्धः ॥ दूतव्रातो
दूतममूहः । “ व्रानवारसंघातसंचयाः ” इत्यमरः ॥ अदत्तापेक्षोऽकृतापेक्षः ॥ सा-
क्षान् । “ साक्षात्प्रन्यक्षतुल्ययोः ” इत्यमरः ॥ अवलेपो गर्वः ॥ प्रतिवल शत्रुवलम् ॥
नपरायः सद्भामः ॥ चण्डवर्मणेति । जगृह इति पूर्वेषान्वितम् ॥ न व्यययुजन्न पृथक्च-
कार । युजेर्णिजन्ताञ्चि लुङ् ॥ अपि तूत्तरकृत्योक्तौ ॥ अकल्यसंधोऽचिन्त्यप्र-
निज्ज । सन्धमंथ इति यावत् ॥ अजीगणद्वणनं कारयति स्म । गणेर्णिचि लुङ् ।
एकपिङ्गः कुबेरः । “ यक्षैकपिङ्गैलविल— ” इत्यमरः ॥ जङ्घाकरिकः । “ जङ्घाकरिकजाङ्घि-
कां ” इत्यमरः । “ हलकारा ” इति प्रसिद्धम् ॥ प्रभवतः प्रभो राज्ञः । “ प्रत्यये लक्षणे
हेतौ क्रियायाम्नु गतुर्वचः ” ॥ अयि । “ अधिक्षेपैकगुह्ययोः ” इति केशवः ॥
कीर्तिनारेणेति । निरपराधिनोऽनुजस्य बन्धनेच्छास्य विनाशहेतुः । तत्फल वन-
वामः । राज्यच्युतिरेवेति भावः ॥ चारके । “ चारकं बन्धनालयः ” इति ॥ उचित-
कल्पनोपपन्नो योग्यालंकारयुक्तः । “ कल्पना सज्जना समे ” इत्यमरः ॥ क्रीडनं
क्रीडानाधनम् । क्वचित् “ क्रीडनकम् ” इति पाठः ॥ शत्रुसाहाय्यायेति । शत्रुसाहाय्यं
मिहवर्मनाहाय्यं कर्तुमित्यर्थः । क्रियार्थोपपदे चतुर्थी ॥ प्रत्यासीदत आसन्नमागतस्य ॥
राजन्यकस्य राजसमूहस्य । “ राजन्यकं च नृपतिक्षत्रियाणां गणे क्रमात् ” इत्यमरः ।
“ गोत्राक्षोष्टोरभ्र— ” इति वृत्समूहे ॥ सकोशवाहनस्य द्रव्यवस्त्रादिगजाश्वादियुक्तस्य ॥
अवग्रहणं प्रतिबन्धम् । “ प्रतिबन्धोऽवग्रहः स्याद्वर्षिकाशुभयोरपि ” इति ॥ अवेषांचक्रे
मावधानांश्चक्रे ॥ “ अवेषा प्रतिजागरः ” इत्यमरः ॥ उपोरागे प्रभातरागे । “ रागो-
ऽनुरागे व्याक्षादौ मात्सर्यालोकयोरपि ” इति वैजयन्ती ॥ रक्षिणी रक्षाधिकारिपुरुषैः ॥
व्यजिज्ञपन्निवेदितवती ॥ नलिनलुब्धेति । मन्मुखे नलिनत्वभ्रान्त्या कलहंसेनावरुद्ध-
वक्त्राया ममेत्यर्थः ॥ मन्दोदकेऽल्पाभसि । “ मूढाल्पापटुनिर्भाग्या मन्दाः ”

इत्यमरः ॥ मणिकिरणेत्यादि क्रियाविशेषणम् ॥ “पलितं जरसा शौक्ल्यम्” इत्यमरः ॥ सदानतां बन्धनताम् ॥ अपरिक्षीणशक्तित्व स्वस्वविषयग्राहकत्वम् ॥ रज-
तशृङ्खलीभूतां मां समध्यगमत्प्राप्तवानित्यन्वयः ॥ असौ वीरशेखरनामक ।
तदपकारे नरवाहनदत्तापकारे ॥ समसृज्यत संगतः ॥ प्रतिश्रुतं प्रतिज्ञातमित्यर्थः ।
स्वस्वसारमवन्तिसुन्दरीं तुभ्यं दास्य इत्येव प्रतिज्ञातमिति भावः ॥ तेन दर्पसारेण ॥
व्यवदायमानचन्द्रिके निर्मलीभवज्ज्योत्स्ने । “दैप् शोधने” ॥ उपासरत् । वीरशेखर-
नामको गतवानित्यर्थः ॥ तिरस्कारिण्यान्तर्धानकारिण्या ॥ अपाश्रयः शिरोभागः ।
“अपाश्रयः शिरोभागः” इति वैजयन्ती ॥ त्रिभुवनसर्गेत्यादि । त्रिभुवनस्य
तद्वासिजनस्य सर्गेण मोहेन यात्रा गतिः । इन्द्रादेः पराङ्गनागमनं, यादवाना मद्यपान,
युधिष्ठिरनलादीनां द्यूतविधिस्तेन संहारः, इन्द्रचन्द्रवालिरावणादे रोगवधादिः । “सर्ग-
स्तु निश्चयाध्यायमोहोत्साहात्मसृष्टिषु” । “यात्रा तु यापनोपाये गतौ देवार्चनोत्सवे”
इति विश्वप्रकाशः । यद्वा सर्ग उत्पत्तिः, यात्रा स्थितिः, सहारो लयः, तत्र सस्थिताभि-
स्तद्व्योधिकामिः । अत्र पूर्वमतं युक्तमिति “श्रुत्वा तु भुवनवृत्तान्तम्” इत्यादि निरूपितम् ॥
न्यरूपयदृष्टवान् । “विलोकनं निरीक्षणं निभालनं निरूपणम्” इत्यजयः ॥ प्रतिबद्धो
निवारितः ॥ निग्रहस्यान्तर्गतोऽध्यवसाय उत्साहो यस्य । “उत्साहोऽध्यवसायः
स्यात्” इत्यमरः ॥ पाण्डुवर्णलोहो(ह) रजतम् । “सर्वं स्यात्तैजसं लोहम्” इत्यमरः ॥

[तस्मिन्निति ॥ ८ ३४ प १०] नखरः । “वाँक” इति भाषया । “नखरस्त्वसिपुत्रिका”
इति वैजयन्ती ॥ उदस्तः क्षिप्तः ॥ आधोरणो हस्तिपकः । “आधोरणा हस्तिपकाः” इत्यम-
रः ॥ स्तम्बेरमो हस्ती । “इभः स्तम्बेरमः पद्मी” इत्यमरः ॥ “रयो वेगो जवो रहः”
इति वैजयन्ती ॥ पत्तिः पदातिः । “पदातिपत्तिपदग—” इत्यमरः ॥ अदभ्रं बहु ।
“अदभ्रं बहुल बहु” इत्यमरः ॥ विगृह्णानस्य विरोधं कुर्वतः ॥ गात्रं शरीरम् ।
“गात्रं वपुः संहननम्” इत्यमरः । गजप्रकरणेऽमरोक्तस्य “द्वौ पूर्वपश्चाज्जङ्घादि-
देशौ गात्रावरे क्रमात्” इति पूर्वजङ्घावाचकगात्रस्य न ग्रहणम् । उत्तरग्रन्थविरो-
धात् ॥ आक्रम्य पादविक्षेपं कृत्वा । “क्रमु पादविक्षेपे” ॥ असक्तमिति क्रियाविशे-
षणम् । हस्तिनमसृष्ट्वेत्यर्थः ॥ निर्वर्ण्य दृष्ट्वा । “निर्वर्णनं तु निघ्नानं दर्शनालोक-
नेक्षणम्” इत्यमरः ॥ अये । अचिन्तिते वर्तमानेऽव्ययम् । “अतर्कापतिते त्वये”
इति वैजयन्ती ॥ कणपः । “लोहस्तम्भस्तु कणपः” । “लोहोवन्दा” भाषया ॥
कर्णपः । “कुटिलाग्रस्तु कर्णपः” ॥ प्रासः कुन्तः । “कुन्तप्रासौ मिथः समौ” ॥
पट्टिशः । “पट्टिशः स्याद्विशालाग्रः” ॥ “तोमरो वेगदण्डवान्” इति वैजयन्ती ॥
उपयुञ्जान उपदधानः ॥ विचिक्षेप प्रेरितवान् ॥ अन्येनाङ्गराजसाहाय्यार्थमागतेन ।

समन्ततः सर्वतः । “ समन्ततस्तु परितः सर्वतो विष्वगित्यपि ” ॥ बलनिकायेन सेनासमूहेन । “ निकायो निवहो व्यूहः समूहो विसरो व्रजः ” इति वैजयन्ती ॥

[अनन्तरमिति ॥ ४ ३६ प ४] अन्तरेऽवसरे ॥ कश्चिद्धनमित्राख्यः ॥ कर्णिकारो द्रुमोत्पलः । “अथ द्रुमोत्पलः । कर्णिकारः परिव्याधः” इत्यमरः । “कठचम्पा” इति भाष्यात् ॥ कुरुविन्दः । “कुरुविन्दो मेघनामा” इत्यमरः । “दृपद्यरप्ये सस्ये च कुरुविन्दः ” इत्यनेकार्थध्वनिमञ्जरी ॥ कमलकोमलपाणिपाद इत्यादि । “अश्वेतरक्तमृदुलौ कमलोद्गरामौ श्लिष्टाद्गुली रुचिरताम्रतलौ सुपाष्णी । उष्णौ शिराविरहितौ च निगूढगुल्फौ कूर्मोन्नतौ च चरणौ मनुजेश्वरस्य ” इति । विस्तरस्तु वराहसंहितायां द्रष्टव्यः ॥ कृतहस्ततया सुरीक्षितत्वेन । “कृतहस्तः सुप्रयोगविशिखः कृतपुद्गवत् ” इत्यमरः ॥ प्रत्ययाज्ज्ञानान् । “ प्रत्ययोऽधीनत्रपथज्ञानविश्वासहेतुषु ” इति ॥ संनिपातितमानीतम् ॥ अरिवलं चण्डवर्मभैरवम् ॥ अपर्वाजित युद्धसमये शत्रुणा गृहीतम् ॥ कोशवाहनं धनं हस्त्यश्वादि चैकीकृत्य देवमुपतिष्ठत्वित्यन्वयः । “कोशोऽस्त्री कुङ्गले शास्त्रे अर्थे नाकेऽत्र मन्दिरे ” इति प्रागुरिः ॥ अस्मद्गृहेण । “ गृह्यः पक्षस्थ उच्यते ” इति हलायुधः ॥ इह गङ्गातीरे ॥ उपतिष्ठतु समीपमागच्छतु ॥ रोहिणो वटः । “ न्यग्रोधो रोहिणो वटः ” इति वैजयन्ती ॥ उपहारवर्मेत्यादि । राजहंसस्य त्रयोऽमात्या धर्मपालसितवर्मपद्मोद्भवाः । धर्मपालस्य सुमन्त्रसुमित्रकामपालाः सुताः । सितवर्मणः सुमतिसत्यवर्माणां सुताः । पद्मोद्भवस्य सुश्रुतरत्नोद्भवौ सुतौ । तेषु पितृणां मरणोत्तरं सुमन्त्रसुमित्रसुश्रुतसुमतयः पितृणामधिकारे स्थिताः । कामपालः काप्यगमत् । रत्नोद्भवः नमुद्गतरणमकरोत् । सत्यवर्मा देवयात्रामकरोत् । सुमतिसुमन्त्रसुमित्रसुश्रुतानां प्रमत्तिमित्रगुप्तमन्त्रगुप्तविश्रुताख्याः पुत्राः । इत्येतेषा संबन्धः ॥ हर्षाविद्धमिति क्रियाविशेषणम् ॥ उत्पीडिततरं गाढं यथा स्यात्तथा ॥ हर्षकम्पितपलितम् । क्रियाविशेषणम् ॥ अनुयुक्तं पृष्टः । “ प्रश्नोऽनुयोगः पृच्छा च ” इत्यमरः ॥ सोमदत्तपुष्पोद्भवयोरिति । एतेनात्र कुमारत्रयकथासंग्रहः । अतएवाष्टावेवोच्छ्वासाः ।

इति श्रीदशकुमारटीकायां भूपणाभिधायां प्रथम उच्छ्वासः ॥

राजवाहनः कदाचित्पितरमामन्त्र्य सुहृद्भिः सह विन्ध्येऽटञ्छिवालयमद्राक्षीत् । तत्रत्यादेव विवराग्निर्गत्य शिवार्चनं कुर्वन्ती(तीं) नमुचिकन्यां प्रेक्ष्य कामपीडयातिक्रशं द्विजं तत्रापश्यत् । विश्रामामिपात्ससुहृत्तत्र स्थितः । कचित्प्रयाते मित्रगणे द्विजेन स्ववृत्तान्नोऽस्मै निवेदितः । अथ रात्री ससुहृद्गणः सद्विजश्च तत्रैव सुष्वाप । अथार्धरात्रे निर्गतां तामीशमर्चयित्वा यान्तीं तद्द्वारि द्विजोपकाराय देवालयविलं गतमात्मानं मित्रबोधाय

विलिख्यानुययौ । तत्र स्वर्णपुरे कन्याशतवृता तां पर्यङ्कस्थां “का त्वम्” इत्याद्यन्वयुङ्क् राज-
वाहनः । “देव, विष्णुना नमुचौ सालोक्य नीते मां समाश्वस्येदमभिहितम्— ‘योऽत्र ज्वल-
नकुण्डे प्रवेक्ष्यति स ते भर्ता’ इत्यनुजगाद सा । ततो द्विजेन ज्वलनकुण्डे प्रविश्य सोढा ।
तद्वत्तं च राजवाहनः क्षुत्पिपासाहर मणिमादाय बहिर्ययौ । मित्रगणस्तु प्रातस्तं
तत्रानुपलक्ष्य ‘तदन्वेषणाय दिक्षु प्रतस्थे । राजवाहनोऽपि मित्राप्यनुपलभ्य स्वेच्छय
मही विचचारेति प्रसङ्गः ॥ असुरविवरं पातालम् । “अधोलोकस्तु पाताल दैत्यरन्ध्रं
रसातलम्” इत्यजयः ॥ संलपतोऽन्योन्य भाषतः(माणान्) । “संलापो भाषण
मिथः” इत्यमरः ॥ उपलभ्य ज्ञात्वा ॥ बुभुत्सुर्बोद्धुमिच्छुः ॥ न्यशामयमपश्यम् । “शमो-
ऽदर्शने” इति मित्वनिषेधः ॥ चूत आम्र । “आम्रश्रूतो रसालोऽसौ” इत्यमरः ॥
उद्विग्नो भ्रान्तमानसस्तस्य वर्णः कान्तिस्तद्वत्कान्तिर्यस्य सः ॥ उपलिप्तुरुपलब्धुमिच्छुः ॥
प्रसङ्गप्रोषितस्य कारणेन गतस्य । “प्रसङ्गः कारणं हेतुः” इति वैजयन्ती ॥ अवतंसस्था-
नीया शेखरसदृशी । “रत्नं पुंस्यवतंसो वा कर्णपुरेऽपि शेखरे” । क्वचित् “वतंसस्थानीया”
इति पाठः । तत्र “वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः” इत्यकारलोपः ॥ वारयुवतिः ।
“वारस्त्री गणिका वेश्या” इत्यमरः ॥ तारकितम् । “तदस्य संजातं तारकादि-
भ्यः—” इतीतिच् ॥ सनिर्वेदं सर्वत उपेक्षासहितम् । “द्वेषः सर्वत्र निर्वेदः” इति ॥ शिख-
ण्डः केशपाशः । “केशपाशः शिखण्डः स्यात्” इति वैजयन्ती ॥ मातृप्रमुखो माधवसेनादिः ॥
सानुक्रोशं सकृपम् । सर्वजनस्य यथा कृपा स्यात्तथेत्यर्थः । “कृपा दयानुकम्पा स्याद-
नुक्रोशोऽपि” इत्यमरः ॥ कृपालुः । “स्याद्दयालुः कारुणिकः कृपालुः सूरतः समाः”
इत्यमरः ॥ सत्रीडेत्युत्तमत्वार्थम् । स्वभावोक्तिः ॥ मुनेः स्वनिर्वेदप्रत्ययार्थं सविषादत्वम् ॥
महर्षेरावर्जनस्य स्वसुकरत्वज्ञानात्सगौरवत्वम् ॥ अयं जनो मद्रूपो वेश्याजनः ॥ श्वोवसी-
याय । “श्वःश्रेयसं स्यात्कल्याणं श्वोवसीय शिव शुभम्” इति वैजयन्ती । “श्वसोऽवसीयः-
श्रेयसः” ॥ अभ्युपपत्तिरनुभवः ॥ पादयोर्मूलं पादसमीपदेशम् । मूलशब्दः समीपदेश-
वाची । एतावताप्यार्तिकारण स्पष्टम् । अनुपन्यासादार्तिकारणं तज्जनन्याह— “अस्या
मे दोषम्” इति ॥ “वित्तविज्ञातविश्रुताः” इत्यमरः ॥ अनुष्ठापनं विधापनम् । जन्मनः ।
“कार्तिक्याः प्रभृति” इति भाष्यप्रयोगात्पञ्चमी ॥ अङ्गक्रिया । “अङ्गक्रिया यदङ्गेषु हरिद्रातै-
लमर्दनम्” इति वात्स्यायने ॥ दोषा वातपित्तश्लेष्माणः ॥ मेधा बुद्धिः । “धीर्धारणावती मेधा”
इत्यमरः ॥ अग्निर्जाठरः । धातवो रसादयः । तेषा साम्यं करोति तादृक्तेन । “रसा-
सृङ्गसमेदोऽस्थिमज्जाशुक्राणि धातवः । सप्तैव दश वैकेषा रोमत्वक्स्नायुभिः सह” इति
हेमचन्द्रः ॥ आ पञ्चमात् । “पञ्चम्यपाङ्कुरिभिः” इति पञ्चमी ॥ पितुरप्यनतिदर्शनम् ।
दृष्टिदोषस्य बाल्ये भयसत्त्वात् ॥ अनङ्गविद्यानां वात्स्यायनसूत्रादीनाम् ॥ वचनकौ-

शलं वक्रोक्तिश्लेषादि ॥ शब्दो व्याकरणम् । हेतुस्तर्कः । समयः सिद्धान्तो ज्यौतिषः ।
 “समयाः शपथाचारकालसिद्धान्तसंविदः” इत्यमरः ॥ आजीवो जीवनोपायः ।
 “आजीवो जीविका वार्ता” इत्यमरः ॥ क्रीडाकौशले नर्मभाषणनैपुणे ।
 “क्रीडा लीला च नर्म च” इत्यमरः ॥ सजीवनिर्जीवासु । सजीवाः
 कुशुटाद्रियोधन निर्जीवाश्च तुरङ्गादिः ॥ अभ्यन्तरकला रतसमये क्रियमाणं
 किमपि विज्ञानम् । “साम्यन्तरकला यत्तु स्पृश्याङ्गस्पर्शनं रतौ” इति वात्स्या-
 यनः ॥ प्रसाधिताया अलंकृतायाः । “प्रसाधितोऽलंकृतश्च” इत्यमरः ॥ परिवर्हः
 परिकरः । “परिच्छदे नृपार्हेऽर्थे परिवर्हः” इत्यमरः ॥ संगृहीतैर्विधेयीकृतैः ॥
 ग्राह्यवाग्भिरुपलालकैः । “ग्राह्यवागुपलालकः” इति वैजयन्ती ॥ शिल्पवित्तकैः शिल्प-
 प्रसिद्धैः । मार्दानिकर्मरजिक्राद्यैरित्यर्थः । “प्रतीते प्रथितख्यातवित्तविज्ञातविश्रुताः”
 इत्यमरः ॥ कार्तान्तिकः सामुद्रिकजः । “कार्तान्तिको लक्षणज्ञः” इति वैजयन्ती ॥
 पाठमर्दं कृपितस्त्रीप्रसादकः ॥ विटः खिन्नः । “खिन्नः पाछविको विटः” इत्यमरः ॥ विदूषकः ।
 “भ्रष्टादिवेषवैकृत्यहास्यकारी विदूषकः” इति रसरत्नहारः ॥ भिक्षुकी श्रमणा ॥ ना-
 गरिका निपुणा । ॥ अवस्थापनं समीपे स्थापनम् ॥ औचमुज्ज्वलत्वम् ॥ परिचितपरित्या-
 गाक्षमत्वं दाक्षिण्यम् ॥ अल्पेनाल्पशुल्केन । अधिकगुणाद्गुणग्रहणमेव महालाभ इति
 भावः ॥ गान्धर्वसमागमो गान्धर्वविवाहः । “गान्धर्वः समयान्मिथः” ॥ तदीयद्रव्यापकारि-
 त्वायेति (!) । अस्वतन्त्राद्ग्रहणे तु तत्पित्रादयः शुल्कं परावृत्य गृह्णीयुरिति तेभ्य एव ग्रह-
 णमिति भावः ॥ अलाभेऽर्थस्य धूर्तात्स्वशुल्कालाभे ॥ कामस्वीकृतं केवलं मैत्र्यादङ्गीकृतम् ।
 न तु मयेनाङ्गीकृतम् ॥ स्वामिनि प्रभौ ग्रामाध्यक्षे ॥ अधिकरणे नागरिकसंसदि ॥ साध-
 नमुच्चावचा आ(चवागा)दिभिः स्वोपयुक्तविधानम् ॥ एकचारिणीव्रतं पातिव्रत्यम् ॥ आहूत-
 शिष्टानामाहूतेभ्य आकर्षितेभ्यः शिष्टानामवशिष्टानामुर्वरितानां गम्यस्य विटजनस्य धनाना-
 मित्यन्वयः ॥ गम्यो विटः । “गम्यो विटः पाछविको भुजङ्गः” इति भागुरिः ॥ आसन-
 मुपवेशनम् ॥ प्रतिहस्त्यासन्नगृहवेश्यापतिः । “प्रतिहस्ती प्रातिवेश्यः” इति वैजयन्ती ॥
 संतलर्णस्तनूकरणैः । “तक्षू तनूकरणे” ॥ उपक्रोशनैः कुत्सनैः । “उपक्रोशो जुगुप्सा
 च कुत्मा निन्दा च गर्हणे” इत्यमरः ॥ अर्थदैस्त्यागीभिः ॥ अनर्थप्रतिघातिभी राजव-
 दाज्ञानाशक्तिप्रधानैः ॥ इभ्यैराढ्यैः । अस्माभिर्लभ्येति विचार्येत्यर्थः । “इभ्य आढयो धनी
 स्वामी” इत्यमरः ॥ संयोजनामितीत्यन्तेन मातुरधिकारं निरूप्य गणिकाधिकारमाह—गणि-
 कायाश्चेति । अधिकार इत्यनुपज्यते ॥ मातृकाया मातृमातुः । “मातृमाता तु मातृका”
 इति वैजयन्ती ॥ कृष्टुम्बकम् । अनुकम्पायां कन् ॥ अहार्यनिश्चया दृढनिश्चया ॥
 मंस्यास्यते मरिष्यति ॥ दुःखाकरो दुःखदः । “दुःखात्प्रातिलोभ्ये” इति डाब् ॥ संप्र-

द्यूतकारकाः ” इत्यमरः ॥ व्यवहारन्यायवलेति ॥ व्यवहारो लोकानां व्यवहारः ।
 न्यायो युक्तिः । तयोर्वलमुपन्यासः । प्रतापः प्रागल्भ्यं तैः प्रयोजितार्थसाधने क्षमस्तस्मा-
 दिति प्रत्ययस्य विशेषणम् । क्वचित् “ प्रत्ययव्यवहारात् ” इति पाठः । प्रत्ययजनको
 व्यवहार इत्यर्थः ॥ पक्षरचनानैपुणं सर्वजनानां स्वपक्षीकरणत्वे नैपुणम् ॥ उच्चावचा-
 न्यनेकप्रकाराणि । “ उच्चावच नैकभेदम् ” इत्यमरः ॥ उपप्रलोभनं मोहनम् ॥
 ग्लहप्रभेदवर्णनानि पणस्यान्यथाभाववर्णनानि । “ अक्षेषु ग्लहः ” इति लत्वम् ।
 “ पणोऽक्षेषु ग्लहः ” इत्यमरः ॥ अन्तरान्तरा मध्येमध्य इत्यर्थः ॥ कितवो द्यूतकारः ।
 “ कितवोऽक्षधूर्तो द्यूतकृतसमाः ” इत्यमरः ॥ वराकः शोच्यः । “ वराकः साधु-
 शोच्ययोः ” इति वैजयन्ती ॥ सङ्गो निष्काणाम् (?) ॥ अभ्यवहारविधिं भोजनविधिम् ॥
 दुरोदरावतारो द्यूतकारावतारः । “ दुरोदरो द्यूतकारे पणे द्यूते दुरोदरम् ” इत्यमरः ॥
 सारतो बलात् । “ सारो बले स्थिराशे च ” इत्यमरः ॥ कल्माषः । “ चित्र किर्मीरक-
 ल्माष— ” इत्यमरः ॥ नीलवसनार्धोरुकपरिहितशब्दादितः । “ अर्धोरुकं वरस्त्रीणां स्याच्च-
 ष्ण्डातकमशुकम् ” इत्यमरः ॥ कौक्षेयकोऽसिः । “ कौक्षेयको मण्डलाग्रः ” इत्यमरः ।
 “ कुलकुक्षिग्रीवाभ्यः— ” इति ढकच् ॥ फणिमुखं खननसाधनम् । “ सवरी ” इति
 भाषायाम् ॥ काकली । “ निद्राति जागर्ति वेति बोधनार्थं कलमधुरध्वनिवाद्यविशेषः ”
 इति गुरुचरणाः । “ काकली तु कले सूक्ष्मे ध्वनौ तु मधुरास्फुटे ” इत्यमरः । वाद्ये
 भाक्तः ॥ संदंशकम् । “ सांडसी ” इति भाषायाम् ॥ पुरुपशीर्षकं पुरुपशीर्षप्रति-
 कृतिकाष्ठमयं शिरः । “ इवे प्रतिकृतौ ” इति कन् ॥ चूर्णं निध्यञ्जनौषधिमूलादिचूर्णम् ॥
 योगवार्तिका । यस्याः प्रज्वालनात्सर्वत्र सर्पा एव लोचनगोचरा भवन्ति । यत्प्रभया
 मोहमुपयान्ति जनाः ॥ वाणमानसूत्रं विस्तारायाममानार्थं सूत्रम् ॥ रज्जुरालम्ब्यावरोहणा-
 र्थम् ॥ भ्रमरकरण्डकं दीपनिर्वापकशलभभाजनम् ॥ पटभाक्षः प्रेक्षणसाधनम् । “ पटभाक्षः
 प्रेक्षणकम् ” इति वैजयन्ती ॥ नीवी मूलधनम् ॥ शतहृदा विद्युत् । “ शम्पा
 शतहृदा ” इत्यमरः ॥ संपातः स्फुरणम् । “ सपातस्तु समुद्रमः ” इति वैजयन्ती ॥
 आलोकः प्रकाशः । “ स्मृतं प्रकाश आलोको द्योतकश्च समाश्रये ” इति हलायुधः ॥
 निःसंवाधं निःसंमर्दम् । “ संकटं ना तु संवाधः ” इत्यमरः ॥ त्रासगद्गद स्वरजङ्गः
 सात्त्विकजावः ॥ अर्थवर्यो वैश्यश्रेष्ठः । “ अर्थः स्वामिवैश्ययोः ” इति निपातः ॥ अत्र-
 त्यायैतद्देशोद्भवाय । “ वैदेशिकः सार्थवाहो नैगमो वाणिजो वाणिक् ” इत्यमरः ॥
 दित्सति दातुमिच्छति सति ॥ प्रियतमदत्तसकेता तद्गारमाजिसराभि । “ कान्तार्थिनी तु
 या याति संकेतं साभिसारिका ” इत्यमरः । नेयमाभिसारिकेति वयम् । तादृश-
 रतिसुखेच्छयाजिसरणाजावात् । “ रतार्थिनी तु संकेतं याति या साभिसारिका ”

इति रसरत्नहारः ॥ अभिसरः सहायः । “ अनुल्लवः सहायश्चानुचरोऽभिसरः समाः ”
 इत्यमरः ॥ भाण्डं भूषणम् । “ भाण्डं भूषणमात्रेऽपि ” इति विश्वप्रकाशः ॥ दीपिका
 हस्तदीपः । “मशाल” इति भाषायाम् । दीपशब्दात्संज्ञायां कन् ॥ “दीपिका हस्तदीपः
 त्यात् ” इति वैजयन्ती । नागरिकवलं नगररक्षाकर्तृर्भाषया “ कोतवाल ” इत्याख्य-
 न्य वलं सैन्यम् ॥ प्रवेपमानां वेपथुः[धुमतीम्] ॥ तदपेक्षया सात्विकभावः ॥ भयानको
 रमः ॥ चाप्येण तुर्दिने अन्धीभूते अक्षिणी यस्याः ॥ वयं द्वौ ॥ “ अस्मदो द्वयोश्च ”
 इति बहुवचनम् ॥ दर्वीकरः सर्पः । “ दर्वीकरो दीर्घपृष्ठो दन्दशूको विलेशयः ” ॥
 नरेन्द्राभिमानो विषवैद्याभिमानो । “ नरेन्द्रो वार्तिके राज्ञि विषवैद्येऽपि कथ्यते ”
 इति विश्वप्रकाशः ॥ निर्वर्ण्य निरीक्ष्य । “ निर्वर्णनं तु निध्यानं दर्शनालोकनेक्षणम् ”
 इत्यमरः ॥ उपक्रम्य चिकित्सयित्वा । “ उपक्रमश्चिकित्सा स्यात् ” इति वैजयन्ती ॥
 श्याववर्णः कपिशवर्णः । “ श्यावास्यता विपकृतः ” इति माधवाचार्यः । “ श्यावः
 न्यात्वापिशो धुन्नभूमलौ कृष्णलोहिते ” इत्यमरः ॥ अग्निसात्कारिण्यामः । “ तदधी-
 नरत्ने ” इति सानिः ॥ उदारकायेति । “ गत्यर्थकर्मणि—” इति चतुर्थीत्यन्तम् ॥
 वृत्तः कर्म (?) ॥ अन्तरा मध्ये ॥ इतिशब्दः प्रकारे । “ इतिहेतुप्रकरणप्रकारादिषु ”
 इति कोशः ॥ सल्लज्जं त्वरहस्यजानात् ॥ सहर्षं प्रियाप्राप्तेः ॥ ससंभ्रममद्भुतकर्मदर्श-
 नान् । व्यभिचारिशवल्ता(?) ॥ प्रिया दत्ता वागपहृता । अत्र परिवृत्तिरलंकारः । “परिवृ-
 त्तिर्विनिमयो न्यूनाभ्यधिकयोर्मियः ” इति लक्षणात् ॥ तथाहीत्यादिना काव्यलिङ्गम-
 पि ॥ न जान इति ॥ यदिदमद्भुतं त्वत्कर्म वक्तुं न जाने न शक्नोमि । स्वप्रतिभाया
 अज्ञावात् । एव च वाणी हृतैवेति स्पष्टम् ॥ न ते स्वशीलमिति । इदं द्रव्यस्य
 प्रियायाश्च समर्पणं ते चोर्त्वेन व्यवहृतस्य स्वशीलं स्वभावो न भवतीत्यतोऽद्भुतव-
 त्प्रतिभानि ॥ प्रतिनियतेति । तत्तद्व्यक्तिविश्रान्तेत्यर्थः ॥ तत्प्राय इति ॥ तद्द्रव्यादि-
 नमर्पणं पूर्वावदानेभ्यः पूर्वजातकर्मभ्यो न रोचते । “ रुच्यर्थानाम्—” इति चतुर्थी ।
 कर्मणा न शोभत इत्यत्र तात्पर्यम् ॥ एतद्गुणभ्य परदारपरस्वनिवृत्तिरूपम् ॥ अव-
 दानेभ्यः । “ अवदानं कर्म वृत्तम् ” इत्यमरः ॥ आशयमभिप्रायः(यम्) । “ छन्दोऽभिप्राय
 आशयः ” इति । अननुमान्यानुमतिमकारयित्वा ॥ निधनं मरणम् । प्रतिपत्तिः कर्तव्यम् ।
 “ प्रतिपत्तिः कर्तव्ये प्रतिभाविज्ञातगौरवेष्वपि च ” इति ॥ बालेयमित्यादि विष-
 मालंकारः । “ विषमं वर्ण्यते यत्र घटनाननुरूपयोः ” इति लक्षणात् ॥ प्रत्यवायो
 बाधकम् । “ बाधकं प्रत्यवायः स्यात् ” इत्यजयः ॥ इवैवार्थे ॥ प्रज्ञासत्वयोर्वृद्धि-
 पराक्रमयोः । “ धीः प्रज्ञा शेमुषी मतिः ” इत्यमरः । “ सत्वोऽस्त्री जन्तुषु स्त्रीवे
 व्यवसाये पराक्रमे ” इति विश्वः ॥ अपसर्पमूतया चारभूतया । “ अपसर्पश्चरः स्पशः । चारश्च

गूढपुरुषः ” इत्यमरः ॥ निष्पत्य निर्गत्य । “ पलू गतौ ” ॥ मुषितं चोरितधनम् । नागरिकपुरुषसंपाते नगररक्षकपुरुषसंपाते ॥ उपरिपुरुषं पुरुषोन्मानादधिकम् ॥ आकृ-
प्य गजपृष्ठस्थां रज्जुम् । मत्तगजे सर्वकालं रज्ज्वा नियन्त्रितत्वात् ॥ अत्रैवेयं कण्ठ-
रज्जुः । “ प्रोतादिभूषणे रज्जौ अत्रैव अत्रैवेयमित्यपि ” इति वैजयन्ती । “ कूलकुक्षि—”
इति ढकञ् ॥ परिणतो दन्तेन तिर्यक्प्रहारी । “ तिर्यग्दन्तप्रहारस्तु गजः परिणतो मतः ”
इति हलायुधः ॥ पतिताधोरणेति ॥ पतितः समीपभूमौ सुप्तः । तदीयोरःस्थलस्य परि-
णतः । उरःस्थलकर्मकातिर्यग्दन्तप्रहारवानित्यर्थः ॥ पुरीतदन्त्रम् । “ अन्त्रं पुरीतत् ”
इत्यमरः ॥ भवनं वस्त्रकटादिनिर्मितम् । न तु पाषाणनिर्मितम् । तस्या(स्य) तदानीमेवान्य-
देशादागन्तुकतया तस्यासभवाद्भ्याय्यत्वाच्च ॥ शाखाग्राहिकया शाखाग्रहणेन । धात्व-
र्थनिर्देशे ष्वल् ॥

[तावदिति ॥ पृ ९३ प १०] आपीडः समूहः । “ आपीडः शेखरे ब्राते ” इत्य-
मरः ॥ प्रगेतनानि प्रातः करणीयानि । “ प्राण्हे प्रगेऽव्ययेभ्यः ” इति घुः ॥ उपद्वरे
रहः ॥ चर्मभस्त्रिका । “ भस्त्रा चर्मप्रसेविका ” ॥ मूलहरत्वं मूलद्रव्यनाशकत्वम् ।
काष्ठवाहिकत्वं वा ॥ उद्वेगात् । “ उद्वेगौ शोकसंभ्रमौ ” इति वैजयन्ती ॥ तात पुत्र ।
“ तातस्तु जनकेऽर्भके ” इति ॥ अनवसाद्याविनाश्य ॥ मदन्त्यत्र चेति । यदि मया
गृह्यते चेद्वाह्यणत्वे सत्यापि मह्यं ददातीय भस्त्रिका मदन्त्येभ्यस्तु वणिग्भ्यो वारमुख्या-
भ्य एव वा नान्येभ्यः ॥ एष कल्प एष प्रकारः ॥ देवः प्रमाणं देवो निर्णायकम्(कः) ।
“ प्रमाणं हेतुमर्यादाशास्त्रेयत्ताप्रमातृषु ” इति ॥ वरिवस्यमाना शुश्रूपमाणा । “ वरि-
वस्या तु शुश्रूपा परिचर्याप्युपासनम् ” इत्यमरः ॥ तृणाय तृणवत् । “ मन्यकर्म-
ण्यनादरे—” इति चतुर्थी । अभूदित्यध्याहारः ॥ अभियुक्तः सनद्धः ॥ व्यवहर्तुं विवाहं
निरोद्धुमिति भावः ॥ विमर्दक इति । द्यूतप्रकरणे यः सञ्जिकः ॥

[एष्विति ॥ पृ ९६ प १] पञ्चवीरगोष्ठे । “ तत्पञ्चवीरगोष्ठ तु यत्तु जानपदं
सदः ” । सगीतम् । “ नृत्तगीतं च वाद्यं च सगीतं त्वत्र भाषितम् ” इति भागुरिः ॥
सत्रमाच्छादनम् । “ सत्रमाच्छादने यज्ञे सदादाने वनेऽपि च ” इति वैजयन्ती ॥ भावरसा-
नाम् । “ वाह्यार्थालम्बनो यस्तु विकारो मानसो भवेत् । स भावः कथ्यते सङ्गिस्तस्यो-
त्कर्षो रसः स्मृतः ” इति हलायुधः ॥ नृत्योत्थितेत्यादि । अनुपलक्षितेन परकीयात्वाद्दुस्त-
चेष्टा ॥ आरेचितभ्रूलतम् । कन्यकात्वादिति भावः । “ स्वानूढा स्वानुरक्ता स्त्री पर-
कीया निगद्यते । परोढा कन्यका जेदा द्विविधाः ” इति रसरत्नहारः । यत्तु रसमञ्जर्या-
म्—“ अप्रकटपरपुरुषानुशया परकीया । सा च द्विविधा । परोढा कन्यका च ” इति
कन्यकायाः परपुरुषासज्जवात् । यत्तु व्यङ्ग्यार्थकौमुद्याम्—“ भाविपुरुषापेक्षया परत्वमव-

मेवम् ” इत्यर्थेणोने तदपि न । भाषिविवाहापेक्षया परोढात्वेन द्वितीयभेदस्यैवासंभवा-
त् ॥ नापेक्षं मव्याजम् । “ व्याजोऽपदेशो लक्ष्यं च ” इत्यमरः ॥ लोकलोचनेति ।
लोचनलोचनमानमैतनुयता । लोकानां लोचनमानसान्यनुगच्छन्ति तस्याः पृष्ठत इति
मरः ॥ भिषिक्त अस्त्रीणेरहिते ॥ अतिनिष्णातोऽतिनिपुणः । “ प्रवीणो निपुणाभि-
ः इति निष्णातभिषिक्ता ” इत्यमरः । “ निनदीभ्यां स्नातेः कौशले ” इति पत्वम् ॥
यत्नं शक्यम् ॥ नाशिया । “ कुमारी दारिका कन्या ” इति वैजयन्ती ॥ याम् ।
“ अभिनिर्वाहः ” इति कर्मणम् ॥ ममगिरतोक्तवती ॥ पेशल कुशलम् ॥ अनाश्रवै-
पान्द्रोक्तवती ॥ “ अनेन स्थित आश्रवः ” इत्यमरः ॥ भुजङ्गो विलासी । “ भुजङ्गो-
ऽतिविश्रान्तिः ” इति विश्वः ॥

उपपत्तिः ॥ प्र ५८ प ४] शान्तयजित्कुकी वीद्धभिक्षुकी । भिक्षामटति सा । एतादृशी
इती शक्यता ॥ उपपत्त्यै वनीकृत्य ॥ वन्धक्यसती कुलटेवरी ”
इत्यमरः ॥ अर्थात्तिसोनेत्ये नक्तिर्गणिकानीत्त्वद्योतनाय(?) ॥ प्रणिविश्वारः । “ प्रणि-
विश्वारः स्वयाः ” इत्यमरः ॥ उच्छ्रय मर्यादा परित्यज्य ॥ परस्य हेतोः परार्थ-
विषयः । “ पट्टो रितुप्रयोगे ” इति पट्टी ॥ उपदरे रहसि ॥ उपक्षिप्य प्रस्तावं
कृतम् । “ प्रस्ताव रथादपतेषु ” इति वैजयन्ती ॥ अङ्ग । आमन्त्रणेऽव्ययम् ।
“ अन्व प्यादृ प्यादृ हे री शोः ” इत्यमरः ॥ अप्यव्ययं संभावनायाम् ॥ प्रत्याख्याय
विश्वारः कर्मात्मिका । अन्वप्यव्ययमिति शेषः । “ प्रत्याख्यानं निरसने विपरीते तु जल्पि-
ने ” इत्यमरः ॥

उपपत्तिः ॥ प्र ५९ प १] निर्वेन्धिकाग्रहाच्छमणिकाभिद्धान्तात् । “ निर्वेन्धोऽर्हः क्षपण-
कः अमयो भिन उच्यते ” इति कौशाः ॥ अश्मन्तकशेषं ज्वालिशेषम् । “ अश्मन्तमुद्धानम-
स्त्रियर्था ज्वालिन्धिका ” इत्यमरः ॥ निर्वेद्धया सकटं प्राप्तयेति फलितोऽर्थः । “ द्वि-
स्त्रियर्था ” इति गुणन्तः पाठः । द्विस्त्रिश्रतुर्वारमित्यर्थः ॥ निहृत्य गोपयित्वा । “ निङ्गवः
रथादपतेषु ” इति वैजयन्ती ॥ अपदेक्ष्य कथयित्वा ॥ मामुपगमय्य स्वीकार्येत्यर्थः ॥
उपपत्तयः प्रस्तावः ॥ “ पट्टवरं जीर्णवस्त्रम् ” ॥

[अर्थात्तिसोनेत्ये ॥ प्र ६१ प १] यतो यस्माद्धेतोरित्यर्थः । “ यत्तद्यतस्ततो हेतौ ”
इत्यमरः ॥ पायितायाः पानविषयं कारितायाः ॥ गण्डूपं मुखे पीत्वोज्जितम् । “ पी-
त्वोज्जितं नृ गण्डूपम् ” इति ह्यायुधः ॥ अहनि गुणिनि मुहूर्तादिगुणयुक्ते । अहन्युपायं-
न्त कुलपात्रिकाया भिवाहं कृतवानित्यर्थः ॥ शीलं स्वभावः । “ शील स्वभावे सद्-
ज्ञ ” इत्यमरः ॥ उपचितकर्मस्वभ्यस्तकर्ममु । “ न्याय्येऽभ्यस्तेऽप्युपचितम् ” इति
वैजयन्ती ॥ प्रवर्तनमनुष्ठानम् ॥ व्यथितप्रियतममिति । अनेन मधुपान कृतमतोऽयमुन्मत्त

इत्येतदर्थं तथा शपथादिकं कृतमिति भावः ॥ अजिपतत इति । संमुखं पततः । विगृह्या-
पि नातिक्रुपित इत्यन्वयः ॥ निस्त्रिशः खड्गः । “ करवालनिस्त्रिशरूपपाणखड्गाः ” इति
हेमचन्द्रः ॥ व्यचीचरं विचारं कृतवान् ॥ मत्परिग्रहत्व मत्पत्नीत्वम् । “ प-
त्नीपरिजनादानमूलशापाः परिग्रहाः ” इत्यमरः ॥ मदेनसा मत्पोपन ॥ सं-
प्रोर्णुतावाभिभूतौ । “ ऊर्णुञ् आच्छादने ” ॥ इहास्मिन्नवसरे ॥ अनु-
बन्धः । अनुबन्धः [वा] अनुवृत्तिः ॥ स्मरंस्त्विति । परिचर्या स्मरन्ननुग्रहीतुमित्य-
न्वयः ॥ आकल्पो वेषः । “ आकल्पवेषौ नेपथ्यम् ” इत्यमरः ॥ रूपाजीवाजनो
वेद्याजनः । “ वारस्त्री गणिका वेश्या रूपाजीवा ” इत्यमरः ॥ तव दयन्ता त्वा रक्षन्तु ।
“ दय दानगतिर्हिंसादानरक्षणेषु ” । “ अधीगर्थदयेशां कर्मणि ” इति कर्मणि षष्ठी ॥
“ आरक्षकास्तु वन्दिनः(?) ” इति वैजयन्ती ॥

[अथेति ॥ पृ ६४ प ३] दृप्ततरो गर्वितः । “ गर्वितो दृप्त उद्धतः ” इति
वैजयन्ती ॥ सुभगमानी सुभगमात्मानं मन्यमानः । “ सर्वोन्नतत्वं सौभाग्यं तद्दानसुभग
उच्यते ” इति दिवाकरः । अचिराधिष्ठितोऽभिनवावलम्बितः ॥ तारुण्य यौवनम् ॥ का-
रापतिर्नागरिकः ॥ कारणानां यातनानाम् । “ कारणा तु यातना तीव्रवेदना ” इत्यम-
रः ॥ मित्रमुखस्य मित्रव्याजस्य । “ मुखं तु वदने मुख्ये ताम्रे छद्मानि वा पुनः ” इति
भागुरिः ॥ प्रत्याशा पुनःप्राप्तीच्छा । “ प्रत्याशा पुनराप्तीच्छा ” इति वैजयन्ती ॥ साधी-
यसी दृढतरा ॥ संधा प्रतिज्ञा । “ संधा प्रतिज्ञा मर्यादा ” इत्यमरः ॥ अनुयोगव्यतिकरे प्रश्न-
प्रकारे । “ संपर्के च व्यतिकरः प्रकारव्रातयोरपि ” इत्यजयः ॥ विरोपित उपशान्तः ।
“ विरोपित उपशान्तश्चिकित्सितः ” [इति वो]पालितश्चापि ॥

[अथेति ॥ पृ ६५ प १] दिष्टचेत्यव्ययमानन्दे । “ दिष्ट्या समुपजोषं चेत्या-
नन्दे ” इत्यमरः ॥ उपाश्लिष्य संनिकृष्य ॥ अन्ववर्ते स्वसंवन्धिवर्गवत्सादरमाचरामीति
फलितोऽर्थः ॥ समुद्रकः सपुटकः । एवमेवामरः ॥ उपक्रान्तो वशीकृतः । “ उप-
क्रमो वशीकारे समारम्भे चिकित्सेने ” इति वैजयन्ती ॥ उपच्छन्दनमुपसान्वनम् ।
“ सान्त्वनोपच्छन्दने च सामावनुनये ” इति केशवः ॥ अनुभावप्रत्ययात्प्रभावज्ञानात् ॥
प्रत्यायिताया विश्वस्तायाः ॥ संक्रमीकृत्योपायीकृत्य । “ प्रत्युपाये संक्रमे च निः-
श्रेण्यां संक्रमः स्मृतः ” इत्युत्पलिनी ॥ प्राभृतान्युपायनानि । “ प्राभृतं तु प्रदेशनम् ”
इत्यमरः ॥ प्रमत्तानवहिता । “ प्रमादोऽनवधानता ” इत्यमरः ॥ प्रच्याव्य पातयित्वा ॥
तेन कुवलयेन ॥ प्रसक्तकुहर आरव्वसुरतः । “ कुहर सुपिरे दम्भे नागलोके रते-
ऽपि च ” इत्यजयः ॥ संकल्पयेच्चिन्तयेत् ॥ दिग्धं विपालितम् । “ विपाक्ते दिग्धलिप्त-
कौ ” इत्यमरः ॥ वासताम्बूलमेलालवङ्गकूर्पूरादिसुगन्धीकृतम् । “ घनसारादिर्जिर्द्युत्तु

वासितं वासमुच्यते ” इति वैजयन्ती ॥ भूषणावयवं कानिचिद्वूषणानि ॥ पेटिकाम् ।
 “ पेटकः पेटकः पेटा ” इत्यमरः ॥ रागमञ्जर्या इत्युक्त्वा ॥ नीत्वा स्वगृहे स्थापयित्वा ॥
 एकाकिनी(?) कान्तकस्येति शेषपूरणम् । अतएवाग्रे “ अन्येद्युः ” इति संगच्छते ॥ अपो-
 दान्यपविद्धानि । “ अपोढमपविद्धं च विवृष्टं त्यक्तमित्यपि ” इति वैजयन्ती ॥ प्रातिवेश्यः ।
 “ प्रातिवेशे चरति यः प्रातिवेश्यः स उच्यते ” इति वैजयन्ती ॥ आदिक्षद्वोचत् ॥
 व्यामो बाह्वोरन्तरालम् । “ व्यामो बाह्वोः सकरयोस्ततयोस्तिर्यगन्तरम् ” इत्यम-
 रः ॥ ऐकागारिकश्चौरः । “ चौरैकागारिकस्तेनदस्युतस्करमोषकाः ” इत्यमरः ॥ निरदि-
 क्षन्निर्दिष्टवान् ॥ यद्येवमेहीति । तस्यैव प्रलोभनायेति शेषः ॥ तत्प्रकारमाह—त्वयेत्या-
 दिना ॥ उपक्रान्तश्चिकित्सितः ॥ प्रतिपद्याभ्युपगम्य । मदुक्तमिति शेषः ॥ प्राप्तरूपं
 कर्तव्यम् । “ प्राप्तरूपं च कर्तव्यम् ” इति वैजयन्ती ॥ त्वन्नय एवात्र भूयान् ।
 नयो नीतिर्भूयसीत्यर्थः ॥ उरगास्येन फणिमुखेन ॥ निष्पततो निर्गच्छतः ॥ असि-
 धेन्वा छुरिकया । “ छुरिका चासिधेनुका ” इत्यमरः ॥ संस्थानं संनिवेशः ।
 “ संस्थानं संनिवेशं(शः) च स्वरूपं च निगद्यते ” इति वररुचिः ॥ विभागः प्रदेशः ॥
 छुरितम् शोभितं ॥ पर्यङ्कः शयनम् । “ शयनं मध्वपर्यङ्कपल्यङ्काः स्वद्वया समाः ”
 इत्यमरः ॥ पार्थिणः । “ ग्रन्थिके घुटिके गुल्फौ पुमान्पार्थिणस्तयोरधः ” इत्यमरः ॥ अनुवेड्ढि-
 तं संवृत्तम् । “ संवृत्तः स्यात्संवलितः जिन्नोऽनुवलितोऽपि च ” इति बोपालितः ॥ ग्र-
 न्थिके घुटिके । “ ग्रन्थिके घुटिके गुल्फौ ” ॥ वेड्ढितं वक्रितम् । “ वेड्ढितं वक्रमित्यपि ”
 इत्यमरः ॥ अधिनितम्बम् । विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः ॥ निमित्तं निक्षिप्तम् । “ डुमिञ्
 प्रक्षेपणे ” ॥ आभुञ्जमीषत्कुटिलम् । “ आभुञ्जं कुटिलं भुञ्जम् ” इत्यमरः ॥
 चीनांशुकं वस्त्रम् ॥ अन्तरीयमअर्धोऽशुकम् । “ अन्तरीयोपसंव्यानपरिधानान्यर्धोऽशुके ”
 इत्यमरः ॥ नातिवलितमीषद्वलितम् ॥ श्वासारम्भः श्वासवृत्तिः ॥ रुचकः । “ रु-
 चको मङ्गलद्रव्ये ग्रीवाभरणदन्तयोः ” इति विश्वप्रकाशः ॥ अधरकर्णपाशः ।
 शक्यालग्नः कर्णः । अधस्ताडूतः कर्णपाशः । “ अधस्तादपि चाधरः ” ॥ इदानीं द्वितीयकर्ण-
 विषयकमाह—उपरीति ॥ परावृत्तः समुत्तानः ॥ कर्णिका कर्णभूषणम् । एवमेवा-
 मरः ॥ विषममयथार्थकम् ॥ व्याविद्धं बद्धम् ॥ सम्यक्तया न बद्धः । तादृशः ।
 शिखण्डबन्धः ॥ संक्रान्तो बिम्बितः । “ संक्रान्तो बिम्बितः समौ ” इति वैजयन्ती ॥
 निषक्तं प्रतिबिम्बितम् ॥ पत्रक्रिया पत्रजातिः ॥ विस्रब्धं विश्वस्तम् । “ समौ वि-
 श्रम्भविश्वासौ ” इत्यमरः ॥ विलसनं स्फुरणम् ॥ उत्सङ्गो मध्यः । “ मध्योर्ध्व-
 देशावुत्सङ्गौ ” इति वैजयन्ती ॥ मृष्यति सहते । “ वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा ”
 इति लट् ॥ वसन्तबन्धुः कामः ॥ असंकेतितपरामृष्टासूचितैरस्पृष्टा ॥ आतिवेलं गाढम् ।

“ अतिवाला ” इति पाठे पदमाधिकं ताच्छयां रसानुत्पत्तेः(?) ॥ आघ्राये लिङ्च्युत्तम-
 पुरुषैकवचनम् । “ आडो यमहनः ” इत्यात्मनेपदम् । “ हन्तिहिंसायां वा घ्नीभावो वा-
 च्यः ” इति घ्नीभावः ॥ नागदन्ता दन्तकाः । “ नागदन्तास्तु दन्तकाः ” इति
 हैमः ॥ चूलिका वर्णपट्टिका ॥ वर्तिका लेखनसाधनम् ॥ करण्डः पेटकः ॥ वास-
 ताम्बूलवीटिकाम् । “ नागवल्लीपलाशानां पलाशतः(?) । वेष्टनं वीटिका प्रोक्ता चन्द्र-
 मन्दारवर्णयुक् ” इति वात्स्यायनः ॥ कर्पूरस्फुटिकां कर्पूरकणिकाम् ॥ अलक्तक-
 पाटलमलक्त पाटलं यस्मात् । अत्यन्तरक्तमित्यर्थः । “ श्वेतरक्तस्तु पाटलः ” इत्यमरः ॥
 सुधाभित्तौ सुधासस्कृतभित्तौ । “ सुधा लेपोऽमृतं स्नुही ” इत्यमरः ॥ व्यतिकरो विनि-
 मयः ॥ तपस्वी शोच्यः ॥ प्रतिभिद्य प्रकाश्य ॥ समापत्य संगम्य ॥ अनामृष्टो-
 ऽस्पृष्टः ॥ कूर्परः कफोणिः । “ स्यात्कफोणिस्तु कूर्परः ” इत्यमरः ॥ वर्षीयस्या
 वृद्धायाः ॥ उन्नीतमुन्नमितम् ॥ अनाहतं नवीनवस्त्रम् । “ अनाहतं निष्प्रवाणि तन्त्र-
 कं च नवाम्बरे ” इत्यमरः ॥ परमान्नं पायसम् । “ परमान्नं तु पायसम् ” इत्यमरः ॥
 औशीरं शयनासनम् । एवमेवामरः ॥ कामचारो यथेष्टसचारः ॥ निघ्नः परवशः ।
 “ अधीनो निघ्न आयत्तः ” इत्यमरः ॥ निहत्येत्यादिसत्यभाषणेन न मे पापम् । अनयै-
 वास्य बन्धुना या(वा)स्मान्क्षोभयितुमुच्यत इत्यहमपि वायुनिघ्नैवैतन्मते भविष्यामीति न मां
 नैवघ्नियुरिति भावः ॥ “ नालच्छदस्तु शौङ्गेयो विहङ्गारातिरित्यपि ” इति वैजयन्ती ॥
 शान्तं पापमित्यनाकाङ्क्षे ॥ कदर्थिता निन्दिता । “ निन्दितः क्लेशाने चैव वर्णने च
 कदर्थिते ” इत्यजयः ॥ विक्लवो विह्वलः । “ विक्लवो विह्वलः स्यात् ” इत्यमरः ॥

[अथेति ॥ पृ ७२ प १०] उपसंगम्येत्यस्यावगमित्यवगमेऽन्वयः । अतः
 समानकर्तृकत्वम् ॥ अभियुज्य । “ अभियोगस्त्वाभिभवः ” ॥ अवारुणद्बुद्धवान् ॥
 प्राकार निर्भिद्य निर्गम्याप्रतीक्ष्यमाण इत्यन्वयः ॥ पारग्रामिकम् । “ ग्रामात्पर्यनुपूर्वात् ”
 इति ठञ् । “ अव्ययीभावात् ” इत्येव ॥ शालः प्राकारः । “ प्राकारो वरण शालः ”
 इत्यमरः ॥ प्रतिसरो हस्तसूत्रम् । “ हस्तसूत्र प्रतिसरः ” ॥ समापतितं समागतम् ॥
 अनभिसरमसहायीभूतम् । “ अनुष्ठवः सहायश्चानुचरोऽभिसर समाः ” इत्यमरः ॥
 उपावर्तयोप समीप आवर्तयानय ॥ संभूय संगत्य ॥ आथर्वणः पुरोहितः ।
 “ आथर्वणः पुरोधाः स्याच्छान्तिपुष्टिकरो द्विजः ” इति कामन्दके ॥ अपर्यमाणं
 दीयमानम् ॥ यमविषय यमदेशम् । “ विषयो देशे ” इति निपातः ॥ आभि-
 निशाम्य दृष्ट्वा ॥

इति श्रीदशकुमारटीकायां भूषणाभिधायं द्वितीयं उच्छ्वासः । -

अलिन्दभूमिर्बहिर्द्वारग्रवार्तिचतुष्कम् । “ ओटा ” इति भाषया प्रसिद्धम् । “ प्रघा-
णप्रघणालिन्दा बहिर्द्वारप्रकोष्ठके ” इत्यमरः ॥ अवास्थिषीति । “ समवप्रवि—” इत्या-
त्मनेपदम् ॥ किमप्यवश भृशं वा ॥ जैवातृक आयुष्मन् । “ जैवातृकः स्यादायुष्मान् ”
इत्यमरः ॥ बलशम्बरयोरिवेति । तयोरित्यस्योपमानमिदम् । बलः शम्बरश्चेति द्वाव-
प्यसुरौ ॥ पुष्पपुरमेतन्नामकं राजहंसनगरम् ॥ मालवेन मालवदेशराज्ञा(जेन) सह ॥ जन्यं
युद्धम् । “ युद्धमायोधन जन्यम् ” इत्यमरः ॥ लेशतः केनचित् । कथंचिदिति यावत् ।
कथचिदपि ज्ञातुं कठिनमित्यन्वयः । “ आप्यादिभ्य उपसंख्यानम् ” इति तसिः ॥
दुर्लक्षितां ज्ञातुमशक्याम् । लेशेन चिह्नेनापि लक्षितुमवगन्तुमशक्याम् ॥ प्रयत्नप्राणि-
तः प्रयत्नेन रक्षितः ॥ गृहीत्वा यथायं जीवित्थापवाहित इति यावत् ॥ स्वस्त्रीयो भागिने-
यः । “ स्वस्त्रीयो भागिनेयः स्यात् ” इत्यमरः । स्वसुश्छण् ॥ दण्डावयवं सैन्यै-
कदेशम् । “ दण्डोऽस्त्री शासने राज्ञो हिंसने दमसैन्ययोः ” इति भागुरिः ॥ आदित्सुरा-
दातुमिच्छुः ॥ अभ्यर्लीयत तदन्तःप्रविष्ट इति यावत् ॥ लुब्धको व्याधः । “ व्याधो
मृगवधाजीवो मृगयुर्मृगलुब्धकः ” इत्यमरः ॥ कपिलाशवस्य मृतगोशरीरस्य ॥ क्रोड-
रन्ध्र भुजान्तररन्ध्रम् ॥ व्याघ्रस्यासून्व्याघ्रस्यासून्(स्य प्राणान्) ॥ इष्वसनं धनुः ।
“ धनुश्चापौ धन्वशरासन्नकोदण्डकार्मुकम् । इष्वासोऽपि ” इत्यमरः ॥ अलिक्षद्धृतवान् ॥
वृष्णिपालो गोपालः । “ वृष्णिर्यदुषु गोपेषु ” इत्यजयः ॥ स्वभर्तुरिति । मिथिलापते-
रित्यर्थः ॥ सार्थघाते सघभ्रंशे ॥ कारणविलम्बी कारणेन प्रयोजनेन विलम्बी ॥ अपारयन्त्य-
शक्नुवती । “ पार सामर्थ्ये ” (?) ॥ हातुं त्यक्तुम् ॥ हतजीवितमधमं वृथाजीवितं हातुं
त्यक्तुमशक्नुवतीत्यन्वयः ॥ आकृष्टारिणा बलात्कारेण स्ववशीकृता ॥ विकटवर्ममहादेवी
विकटवर्मणो मैथिलेन्द्रज्येष्ठभ्रातुः पुत्रस्य पत्नीम् ॥ अस्पृश्यताम् । “ स्पृश संस्पर्शने ”
लृङ् । “ अनुदात्त—” इत्यम् ॥ दायादा बान्धवाः । “ दायादौ सुतबान्धवौ ”
इत्यमरः ॥ प्रवृद्धमन्युर्बहुलीभूतशोका । “ मन्युशोकौ तु शुक्लित्त्रयाम् ” इत्यमरः ॥ निगूढं
गुप्तम् ॥ अभ्युपपादनं संवर्धनम् । “ संवर्धनं छेदनं वाभ्युपपत्तिश्च पोषणम् ” इत्यज-
यः ॥ व्यापादयितुं हन्तुम् । “ व्यापादनं हिंसनं च क्षणनं मारणं तथा ” इति
भागुरिः ॥ अनुजा विकटवर्मणः कनिष्ठा भ्रातरः ॥ तैरपि घटन्ते मनुजैः साकं पौर-
जना घटन्ते मिलन्ति । एवं तस्मिन्हतेऽपि तस्यानुजा राज्यं करिष्यन्ति । तथा च
मत्कृतं व्यापादनं व्यर्थमेव भवेदिति भावः ॥ पितरावपि यावत् । “ यावत्तावच्च साक-
ल्ये ” इत्यमरः ॥ संविदाते जानीतः ॥ प्रहारवर्मण्यधि प्रहारवर्माधीनाः । “ अधिरी-
श्वरे ” इति कर्मप्रवचनीयसज्ञा । “ यस्माद्दधिकं यस्य चेश्वरवचन तत्र सप्तमी ” इति
सप्तमी ॥ भागधेयं भाग्यम् । “ दैवं दिष्ट भागधेयम् ” इत्यमरः ॥ कटशय्यां तृण-

शय्याम् । “ कटः समयवन्धेऽपि तृणेऽपि मृतकेऽपि च ” इति विश्वः ॥ उपधिना कपटेन । “ कपटोऽस्त्री व्याजदम्भोपधयश्छद्मकैतवे ” इति ॥ जाल कपटम् । “ जाल समूह आनाये गवाक्षे कपटेऽपि च ” इति वैजयन्ती ॥

[चिन्तयतीति ॥ पृ ७७ प १४] जडोक्त इव शीतलीकृत इव । “ शिशिरो जडः । तुषारः शीतलः शीतः ” इत्यमरः ॥ अवसायितं समापितम् ॥ जाल्मस्य क्षुल्लकस्य । “ निहीनोऽपसदो जाल्मः क्षुल्लकश्चेतरश्च सः ” इत्यमरः ॥ कञ्चित्प्रश्ने । “ कामप्रवेदने कञ्चित् ” इत्यमरः ॥ भर्तृदारकं राजपुत्रम् । “ राजा भट्टारको देवस्तत्सुता भर्तृदारिका ” इत्यमरः । पुंसि भर्तृदारकः । यदत्र वक्तव्यं तदुक्तं प्राक् ॥ अवरोधनम् । “ भ्रुजामन्तःपुर स्यादवरोधनम् ” इत्यमरः ॥ तात्स्थ्याच्छाब्धम् (?) ॥ मानं कोपम् । “ मानः कोपो मन्युर्द्वेषा प्रणयेर्ष्योस्तु(?)भेदतः । द्वयोः प्रणयमानः स्यात्कोपो यः कारण विना ॥ यत्पुरः प्रियया सङ्गे दृष्टेर्ष्यानुमितेषु ते । ईर्ष्या मानो भवेत्स्त्रीणाम् ” इत्यादि रसरत्नहारः ॥ अम्बा मातरम् । “ अम्बा माता ” इत्यमरः ॥ उदर्कस्वाहुन उत्तरफलस्वाहुनः । “ उदर्कः फलमुत्तरम् ” इत्यमरः ॥

[केषुचिदिति ॥ पृ ७९ प ४] चित्रियमाणा विस्मयमाना । “ नमोवरिव-
श्चित्रडः क्यच् ” इति क्यजन्तादात्मनेपदम् ॥ अथ तु तिष्ठत्वित्यर्थः । “ ति-
ष्ठत्वित्यभिधेयेऽस्मिन्नास्तामथ तु चाव्ययम् ” इत्यजयः ॥ विप्रलम्भः प्रतारणम् ॥
अवरुद्धो गूढः ॥ समाधिश्चित्तवृत्तिनिरोधः ॥ गाढत्वदर्शनाय दृढत्वज्ञानाय । “ गा-
ढाढदृढानि च ” इत्यमरः ॥ प्राणो बलम् ॥ सत्त्वं पराक्रमः । “ सत्वोऽस्त्री जन्तुषु
स्त्रीषु व्यवसाये पराक्रमे ” इति वैजयन्ती ॥ उपपन्नसंस्थानोऽनुगुणावयवः । “ उपपन्नं
समृद्धे च सपन्नेऽनुगुणेऽपि च ” इति केशवः । “ सस्थानं मरणे गात्रे सनिवेशे च
वर्तते ” इति भागुरिः ॥ दुर्विकत्थनः । “ विकत्थनः स्तवः श्लाघा ” इति हलायुधः ॥
नाटकीयां नृत्तकराम् । “ नाटकीयो नृत्तकरः ” इत्यजयः ॥ रमयन्तिकामेतन्नाम्नीम् ॥

[तत इति ॥ पृ ८२ प ८] प्रमदवन क्रीडावनम् । “ विज्ञेय प्रमदवन पुरोपकण्ठे
शुद्धान्तैः सह रमते नृपस्तु यस्मिन् ” इति हलायुधः ॥ आचार्यकमाचार्यभावम् ॥ गुरु-
परिग्रहो बृहस्पतिपत्नी । “ पत्नीपरिजनादानमूलशापा परिग्रहा ” इत्यमरः ॥ धर्म-
पीडा धर्मत्राधा ॥ अभिसंधिरुद्योगः । “ अभिसंधिः समुद्योगः ” इति भागुरिः ॥ दुर्वि-
कल्पो दुर्विचारः ॥

[अन्येद्युरिति ॥ पृ ८४ प ४] कार्दमिकनिवसनः । कर्दमेनाक्तं कार्दमिकम् । “ श-
कलकर्दमाभ्यामपसंख्यानम् ” इति ठक् ॥ परिकरः । “ कक्षाबन्धः परिकरः ” इति
वैजयन्ती ॥ उपस्करः साधनम् । “ साधन स्यादुपस्करे ” इति वैजयन्ती ॥ अभि-

ज्ञानानि चिह्नानि ॥ उपखातं परिखासमीपे । सामीप्येऽव्ययीभावः ॥ शायितयेत्यादि । तथा च कामन्दकः—“ष्टथुसीममहाखातमुच्चप्राकारणे पुरः । समासेत्पुरं(?) शैलसरिन्मरुवनाश्रयम्” इति ॥ पक्केष्टकचितेन । “इष्टकेषीकामालानाम्” इति ह्रस्वः ॥ सोपानपथेनारोहणेन । “आरोहण स्यात्सोपानम्” इत्यमरः ॥ उत्तराहिदूरञ्जते उदक्प्रदेशम्(?) । “आहि च दूरे” इत्याहिप्रत्ययः ॥ पिण्डीखण्डं रक्ताशोकखण्डम् । “रक्ताशोकस्तु पिण्डी स्यात्” इति वैजयन्ती ॥ भाण्डीरः । “भाण्डीरो मल्लिकाचयः” इत्यजयः ॥ अवाची दक्षिणाम् ॥ कुरण्टः पीतकुरण्टः । “पीतपुष्पा सहचरी । तत्र शोणे कुरवकस्तत्र पीते कुरण्टकः” इत्यमरः ॥ दन्तमयस्तालवृन्तः । “व्यजनं तालवृन्तकम्” इत्यमरः ॥ भृङ्गारः । भापया “झारी” इति प्रसिद्धः । “भृङ्गारः कनकालुका” इत्यमरः ॥ परिमल जनमनोहरं गन्धम् । “विमर्दोत्थे परिमलो गन्धे जनमनोहरे” इत्यमरः ॥ असुषीमकामा तीव्रमन्मथा । “सुषीमः शिशिरो जडः” इत्यमरः ॥ विप्रलब्धा वञ्चिता । “विप्रलब्धस्तु वञ्चितः” इत्यमरः । “विप्रलब्धा प्रिय तत्रादृष्ट्वा संतापसंकुला” इति रसरत्नहारः ॥ महारजनं कुसुम्भम् । “स्यात्कुसुम्भं वह्निशिखं महारजनमित्यपि” इत्यमरः ॥ मञ्जुलैर्मनौहरैः । “मनोज्ञं मञ्जु मञ्जुलम्” इत्यमरः ॥ संनाह्यरथो युद्धरथः(?) ॥ अवसितार्था कृतकृत्याम् । जातरेतः पातामित्यर्थः ॥ चिकुरितं वलितम् ॥ मानसीं शारीरीं च धारणाम् । “मुष्कशिराया मूलं दृढमङ्गुल्या निपीड्य रतिकाले । चिन्तान्तरनिहितमनाः कुम्भितपवनश्रयुतिं जयति” इति ॥ अभिकामयमानां नाभिनन्दति । ध्वनित चैतदभिज्ञानशाकुन्तले—“लभेत वा प्रार्थयिता न वा श्रियं श्रिया दुरापः कथमोप्सितो भवेत्” इति ॥ अवत्यै । “रुच्यर्थीनाम्—” इति चतुर्थी ॥ विसंवादोऽन्यथाभावः । “विसंवादोऽन्यथाभावः” इति वैजयन्ती ॥ संप्रधार्य ॥ शृङ्गाटिकायां चतुष्पथे । “शृङ्गाटकचतुष्पथे” इत्यमरः ॥ संज्ञापितं विशासितम् ॥ नर्मस्मितं परिहासस्मितम् । “द्रवकेलिपरीहासाः क्रीडा लीला च नर्म च” इत्यमरः ॥ धूर्तो वञ्चकः । “पापो धूर्तस्तु वञ्चकः” इत्यमरः ॥

[अथेति ॥ ६ ९० प ८] उदैरयदुदगमत् ॥ निशान्तोद्यान गृहोद्यानम् । “निशान्तपस्त्यसदनम्” इत्यमरः ॥ पादाग्रं प्रपदम् । एवमेवामरः । पादोत्क्षेपणादेव पाण्डुर्युत्क्षेपेऽपि गोवलीवर्दन्यायात्पृथगुक्तिः । “ग्रन्थिके घुटिके गुल्फौ पुमान्पाष्णिगरधो द्वयोः” इत्यमरः ॥ प्रमदवनशृङ्गाटिकायाम् । अत्र कामन्दकः—“नहि देवीगृहं गच्छेद्दात्मीयात्संनिवेशनात् । अत्यन्तवृद्धोऽपीह विश्वासं स्त्रीषु न ब्रजेत् ॥ देवीगृहगतं भ्राता भद्रसेनमारयत् । मातुः शय्यान्तरे लीनः कारूषं चौरसः सुतः ॥ लाजान्विषेण संयोज्य मधुनेति विलोभितम् । देवी तु काशिराजेन्द्रं निजघान रहोगतम् ॥ विषाक्तेन च सौवीरं

मेखलामणिना नृपम् । नूपुरेण च वैरन्त्य जारूपं दर्पणेन च ॥ वेण्यां शस्त्रं समाधाय
तथैव च विदूरथम् । अहिष्टत्तं परिहरेच्छत्रौ चापि प्रयोजयेत् ” इति ॥ व्यापाद्य
हत्वा ॥ पुण्ड्रा देशविशेषाः ॥ गृहपतिर्ग्रामाध्यक्षः ॥ दण्डधरः सेनापतिः ॥ उद्धारकर्म-
णि निर्याणकर्मणि ॥ अस्मसाद्ग्रस्मावशेषः । “ विभाषा साति कात्स्न्ये ” इति सातिः ॥
ऊरूपपीडम् । “ सप्तम्यां चोपपीडरुध- ” इति णमुल् ॥ पितृवत्पितरीव ॥ “ तत्र तस्येव ”
इति वतिः ॥ “ न सांप्रतं सुभिक्षाः पुण्ड्राः ” इति पाठः । यानकालमाह याज्ञवल्क्यः—
“ यदा सस्यगुणोपेत परराष्ट्रं तदा व्रजेत् ” इति । “ गुणैर्लब्धे धनतृणादिभिः ” इति
विज्ञानेश्वरो व्याख्यातवान् ॥ नाशयितुं विचारितः ॥ आभिज्ञानिकमभिज्ञानम् । स्वार्थे ठक् ॥
प्रत्यपादयत् । “ प्रदानं प्रतिपादनम् ” इति वैजयन्ती । ददुरित्यर्थः ॥ प्रसाधितात्मो-
पयुक्तवृद्धिः । “ आत्मा यत्नो धृतिर्वृद्धि ” इत्यमरः ॥ दुर्भगान्विरसान् ॥

[श्रुत्वेति ॥ ४ ९५ प १] पारतल्पिकं परदारगामिनम् । “ तल्पं शय्याष्टदारेषु ”
इत्यमरः ॥ अरीरधदसाधयत् । “ राध साध संसिद्धौ ” ॥

इति श्रीदशकुमारटीकायां भूषणाभिधायं तृतीय उच्छ्वासः ॥

एककर्मा समानकर्मा । कर्म च राजवाहनान्वेषणम् ॥ ऊर्मिमालिनेमि समुद्रावधिकाम् ।
“ नेमिस्तु चक्रधारायां सीमायां च ” इति ॥ आयसपरिघोऽयोनिर्मितोऽर्गलः । “ परिघः
परिघातेऽस्त्रे ” इत्यमरः ॥ परिकर कक्षाबन्धम् ॥ उच्छूनं प्रवृद्धम् ॥ कार्पण्यं क्षीण-
त्वम् ॥ साहसानुवादी साहसस्य सदृशः । “ सदृक्सदृशसंवादीसजातीयानुवादिनः ”
इति दण्डी ॥ कृच्छ्रं दुःखम् । “ स्यात्कष्टं कृच्छ्रमाभीलम् ” इत्यमरः ॥ किमपि साहा-
य्यावकाशस्तदेनं षच्छेयमित्यन्वयः ॥ निर्वर्ण्य दृष्ट्वा । “ निर्वर्णन तु निध्यान-दर्श-
नालोकनेक्षणम् ” इत्यमरः ॥ पूर्वपुकामचर । “ इपुकाम ” इति देशस्य संज्ञा ॥
दैवच्छन्दो दैववश । “ अभिप्रायवशौ छन्दौ ” इत्यमरः ॥ रूपाभिग्राहितो लो-
प्त्रेण सह सगृहीतः । “ चोरिका स्तैन्यचौर्ये च स्तेयं लोप्त्र तु तद्धनम् ” इत्यमरः ॥
मण्डलितकरो मण्डलाकृतिशुण्डादण्डः ॥ परिणमस्तिर्यग्दन्तप्रहारं कर्तुं नमनं
परिणमनम् ॥ दारुखण्डमुषिरे प्रविष्टभुजदण्डिमचण्डवटित तादृशदारुखण्डाग्नेण ता-
डितं प्रतिमान दन्तान्तरालं यस्य सः । “ प्रतिमानं प्रतिच्छायागजदन्तान्तरालयोः ”
इति विश्वः । “ अधः कुम्भस्य वाहित्यं प्रतिमानमधोऽस्य यत् ” इत्यमरः ॥ आकृष्टो
निन्दितः ॥ कुञ्जरापसदो गजाधमः । “ निहीनोऽपसदो जाल्मः ” इत्यमरः ॥ “ अप-
सदे कुत्सेने ” इति समासः ॥ वारणेनाद्गुशेन ॥ निर्याणभागेऽपाङ्गदेशे । “ अपाङ्गदेशो
निर्याणम् ” इत्यमरः ॥ मया पूर्णभद्रेन ॥ स्वचरितम् । अत्र स्वः कामपालः ॥ वि-

श्रुता लोके प्रसिद्धा धीरस्य विश्रुतधीः ॥ श्रुतऋषिरधीतवेदः । “ऋत्यकः” इति प्रकृतिभावः ॥ प्रज्ञागुणेषु बुद्धिगुणेषु । ते चोक्ताः कामन्दके— “शुश्रूषाग्रहणं चैव श्रवणं चावधारणम् । ऊहापोहोऽर्थविज्ञानं तत्त्वज्ञानं च धीगुणाः” इति ॥ द्वैमातुरो द्वयोर्मात्रोरपत्यम् । “मातुरुत्संख्या—” इत्युदादेशः ॥ मदनदमनः शिवः ॥ आपन्नसत्त्वा गुर्विणी । “आपन्नसत्त्वा स्याद्गुर्विणी” इत्यमरः ॥ आक्रीडागिरिरुद्यानपर्वतः । “पुमानाक्रीड उद्यानम्” इत्यमरः । शबर्या म्लेच्छभेदस्त्रिया । “भेदाः किरातशबरपुलिन्दाः” इत्यमरः ॥ आच्छिद्यापहृत्य ॥ उत्तंसितेन शेखरितेन ॥ आस्थानी सभाम् । “आस्थानी क्लीवमास्थानं स्त्रीनपुंसकयोः सदः” इत्यमरः ॥ अनेकमृत्युमुखपरिभ्रष्टं कान्तिमतीसखीभिः क्रीडागिरौ त्यक्तं शबर्या च श्मशाने ॥ एकपिङ्गुः कुबेरः । “यक्षैकपिङ्गुलविलश्रीदपुण्यजनेश्वराः” इत्यमरः ॥ कृतान्तयोगादैवयोगात् ॥ कृतान्तमुखपरिभ्रष्ट यममुखभ्रष्टम् । “कृतान्तो यमसिद्धान्तदैवाकुशलकर्मसु” इत्यमरः ॥ मातङ्गपतिना हन्यमानस्तमेव हत्वा पलायित[स्त]म् ॥ द्वित्राणि दिनानि । “संख्ययाव्यय—” इति बहुव्रीहिः । “बहुव्रीहौ संख्येये—” इति डच् ॥ वैरनिर्यातनं प्रतीकारः । “वैरशुद्धिः प्रतीकारो वैरनिर्यातनम्” इत्यमरः ॥ वासगृहं गर्भागारम् । “गर्भागारं वासगृहम्” इत्यमरः । विहरामि विलासिनीभिः सहेत्यन्ता कामपालोक्तिः । स एवमित्यादि पूर्णभद्रोक्तिः ॥ अलसकेन क्षयेण । “क्षयस्त्वलसको मतः” इति वैजयन्ती ॥ ज्यायसि पूर्वजे । “वर्षीयान्दशमी ज्यायान्पूर्वजः” इत्यमरः ॥ पञ्चवर्षदेशीयम् । ईषदसमाप्तपञ्चदशवर्षम्(?) । “ईषदसमाप्तौ कल्पवृक्षदेशीयः” ॥ अग्राह्यताबोध्यत ॥ क्षिणोति पुरा क्षपि(पथि)ष्यति । “यावत्पुरा—” इति भविष्यति लट् ॥ दूषितो भेदितः । “दुप वैकृत्ये” । णिचि कृत्कृते “दोषोऽणौ” इत्युपधाया ऊत्वम् ॥ यक्षिणी तारावली ॥ अयथापूर्वमयथाभावम् ॥ राजमहिषी सिंहघोषस्त्री ॥ आयथातथ्येन । ब्रह्मणादित्वाद्भावे ष्यञ् । “यथातथयथापुरयोः पर्यायेण” इति वृद्धिः ॥ कल्पिताशया कल्पितबुद्धिः ॥ मद्रोत्रं मन्नामाभिधानेनापदिष्टा व्यवहृता गोत्रस्खलनापराधान्मानवती गता । “गोत्रं नान्नि कुले बाले” इति वैजयन्ती ॥ अथ स्वस्त्रीमुखात्तारावलीकामपालयोर्वियोगश्रवणोत्तरम् ॥ अवन्धयत् । लब्धावसरत्वादिति भावः ॥ मोक्तुकामस्त्यक्तुमिच्छुः । “लुम्पेदवश्यमः कृत्ये तुं काममनसोरपि । समो वा हिततयोर्मांसस्य पचि युज्घञोः” इति मकारलोपः ॥ संकुले संवाधे ॥ शस्त्रिका छुरिका । “स्याच्छस्त्री चासिपुत्री च छुरिका” इत्यमरः ॥ आशीविषः सर्पः । “आशीविषो विषधरः” इत्यमरः ॥ उदैरयद्दुदगमयत् । “ईर गतौ कम्पने च” ॥ अभिजनो गोत्रम् । “संततिर्गोत्रजननकुलान्यभिजनान्वयौ” इत्यमरः ॥ काण्डपटपरिक्षिप्ते तिरस्करिणीपरिवृते । “अपटी काण्डपटीका प्रतिसीरा

जवानिका निरस्करिणी” ॥ बाह्यकक्षा । “ कक्षा प्रकोष्ठे हर्म्यादौ काञ्चयां मध्ये भवन्धने”
इत्यमरः ॥ तूर्णम् । “ सत्वरं चपलं तूर्णम् ” इत्यमरः ॥ त्रिञ्चाम्लिका । “ अन्लिका ति-
न्तिणी त्रिञ्चा ” इति वैजयन्ती ॥ उद्धुरध्वनिर्निर्णालध्वनिः (?) । “ उद्धुरं तु विशृङ्खलम् ” ॥
विवृतगुह्य आविष्कृतरहस्य ॥ प्राद्विवाको व्यवहारनिर्णायकः । “ द्रष्टरि व्यवहाराणां
प्राद्विवाकाक्षदर्शकौ ” इत्यमरः ॥ जनादुपलीनो जनादन्तर्हितः । जनैरनुपलक्षित इत्यर्थः ।
“ अन्तर्धौ येनादर्शनमिच्छति ” इत्यपादानत्वम् ॥ दर्वीकरः सर्पः । “ दर्वीकरो
दीर्घपृष्ठो दन्दशूको विलेशयः ” इत्यमरः ॥

[अथेति ॥ पृ १०५ प ४] दर्भशय्यामाधिशाय्य । “ अविशीङ्ख्यामा कर्म ” इति
कर्मत्वम् ॥ अन्यादृश्यन्यममा । “ त्यदादिषु दृशोऽनालोचने कञ् च ” इति सूत्रे
“ सामान्ययोश्चेति वक्तव्यम् ” इति कञ् । “ आसर्वनाम्नः ” इत्यात्वम् ॥ दुर्दान्त दुःखेन
दमनीयम् ॥

[तथेति ॥ पृ १०७ प ३] विज्ञापितोदन्तो विज्ञापितवृत्तान्तः । “ वार्ता प्रवृत्तिर्दृ-
त्तान्तः ” इत्यमरः ॥ पारग्रामिकम् । मिताक्षराया विज्ञानेश्वर — “ उपरुन्ध्यारिमासीत
राष्ट्र चास्योपपीडयेत् । दूपयेच्चास्य सतत यवसान्नोदकेन्धनम् ” इति ॥ प्रायः प्रायुङ्क्त ।
“ प्रायो वयासि बाहुल्ये तुल्यानशनमृत्युषु ” इति वैजयन्ती ॥ बहुल प्रयुक्तवानित्यर्थः ॥
स्वोदवसितं स्वगृहम् । “ गृह गेहोदवसितम् ” इत्यमरः ॥ निर्धनानातितरा निरस्य-
न्ती ॥ अङ्गनासमाजेऽङ्गनासमूहे । “ पशूना समजोऽन्येषा समाजोऽथ सधर्मिणाम् ” इ-
त्यमरः ॥ कस्य हेतो । “ सर्वनाम्नस्त्वृतीया च ” इति पृष्ठी ॥ द्विजातिवृषभाद्विजश्रेष्ठात् । “ वृष-
ले मूपके श्रेष्ठे मुकृते वृषभे वृषः ” इति ॥ सन्त्यर्थे कार्यवस्तुनि सति ।
“ अर्थोऽभिधेयैरेवस्तुप्रयोजननिवृत्तिषु ” इत्यमरः ॥ वो युष्मान् ॥ उदपादि ।
“ चिण् ते पद ” इति कर्तरि चिण् । “ चिणो लुक् ” इति प्रत्ययस्य लुक् ॥ उत्कीर्णम् ।
“ समावुत्कीर्णविन्यासौ ” ॥ प्रेक्षागृह नृत्यप्रेक्षणं गृहम् । “ प्रेक्षा नृत्तेक्षणं प्रज्ञा ” ॥ अ-
क्षय्यम् । “ क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे ” इति निपातनोऽशक्यक्षयमित्यर्थः । “ क्षि क्षये ” ॥
किष्कुविष्कम्भम् । “ किष्कुर्हस्ते वितस्तौ च ” इत्यमरः । “ परिणाहस्तु निष्कम्भः ”
इति वैजयन्ती ॥ जीवग्राहम् । “ समूलाकृतजीवेषु हनकृञ्ग्रह ” इति णमुल् ॥
स्त्रैण स्त्रीसमूहः । “ स्त्रीपुंसाभ्या नञ्ज्ञौ भवनात् ” इति समूहार्थे नञ् ॥ सदानितं बद्ध-
म् ॥ तस्या दारिकाया आचारवतीकन्यकाया ॥ अस्मदायत्तमस्मदधीनम् । “ अधी-
नो निम्न आयत्त ” इत्यमरः ॥ भक्तपादानां भक्तिमान् । राजवाहनसतोषा-
र्थेयमुक्तिः । पृवं तु कथा नाविष्कृता ॥ श्वशुरः पितृव्यश्वशुरः । कान्तिमतीसव-
न्वान्मानुलः ॥

इति श्रीदशकुमारटीकायां भूपणाभिधायां चतुर्थ उच्छ्वासः ।

अभ्रंकषस्य व्योमस्पृशः । मेघस्पृशो वा । “द्योदिवौ द्वे स्त्रियामभ्रं व्योम पुष्करम-
 म्बरम्” । “अभ्रं मेघो वारिवाहः” इत्युभयत्रामरः । “सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कषः” इति
 खच् । “अरुद्विषदजन्तस्य—” इति मुम् ॥ उपस्पृश्याचम्य । “उपस्पृशस्त्वाचमनम्”
 इत्यमरः ॥ एकाकिन एकस्य । “एकाकी त्वेक एकक.” इत्यमरः ॥ इत्युपधायेति ।
 उक्त्वेति मध्ये शेषः । तथा च इत्युक्त्वोपधाय वामभुजमित्यन्वयः ॥ असुखायिपत ।
 “सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायाम्” इति क्यङ् । लुङि सिच इट् ॥ आह्लादिपत । “ह्लादी
 सुखे च” । आत्मनेपदी । लुङ् ॥ अभ्यमनायिष्ट । “कर्तुः क्यङ्—” इति क्यङि “सलोम-
 सु” इति ह्रषेरुदञ्चनेऽर्थे इडागमः ॥ पर्यस्फुरद्दक्षिणभुजः । दक्षिणभुजस्पन्द इष्टसमाग-
 मसूचकः । तरङ्गिते वसन्तराजः—“स्पन्दो भुजस्येष्टसमागमाय” इति । वार्णितं कालिदा-
 सेन— “तस्यां रघोः सूनुरुपस्थितायां वृणीत मां नेति समाकुलोऽभूत् । वामेतरः सश-
 यमस्य बाहुः केयूरबन्धोच्छ्वसितैर्नुनोद ” इति ॥ समया सौधभित्ति सौधभित्तेः समीपे ।
 “समया निकषा चेति सामीप्ये वर्ततेऽव्ययम्” । “अभितः परितः समया निकषा—”
 इति द्वितीया ॥ क्षीरसागरदुकूलं श्वेतकौशेयम् । “क्षीरोदक ” इति भाषायां
 प्रासिद्धम् ॥ भयसाध्वसेति । घोरसाध्वसमूर्च्छिताम् । “भयं प्रतिभयं घेरे ” इति विश्वप्र-
 काशः ॥ निश्वासमातरिश्वाभिर्निश्वासमारुतैः । “श्वसनः स्पर्शनो वायुर्मातरिश्वा सदागतिः”
 इत्यमरः ॥ ऊर्ध्वाण्डकपालः । आकाश इत्यर्थः । “अप एव ससर्जादौ तासु वीर्यमवासृ-
 जत् । तदण्डमभवद्धैमं सहस्रांशुसमप्रभम् ॥ तस्मिञ्ज्ञे स्वयं ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः ।
 नखैर्हिरण्यगर्भः स तदण्डं विभिदे समम् ॥ ताभ्यां च शकलाभ्यां स दिवं भूमिं विनि-
 र्भमे ” इति मनुवचनात् ॥ शक्तिध्वजशिखरशूलोत्सेधम् । शक्तिध्वजः कुमारस्तस्य शिखरं
 तदालयाग्रं तत्र शूल तद्द्रुत्सेध उच्छ्रायो यस्य सः । “शूलमस्त्री रुगायुधम् ” इति
 विश्वः । “सौधोऽस्त्री राजसदनम् ” इत्यमरः ॥ कुतस्त्यम् । अव्ययान्यप् ॥ शयनतलम् ।
 “अधिशोड्स्थासाम्—” इति कर्मत्वम् ॥ देवयोषा देवस्त्री । “स्त्री योषिदबला योषा ”
 इत्यमरः ॥ सवाह्यमाना मर्द्यमाना । “स्यान्मर्दन संवाहनम् ” इत्यमरः ॥ यतो निद्रातो न
 देवयोषा । देवानामस्वप्नत्वात् । “आदित्या ऋभवोऽस्वप्नाः ” इत्यमरः ॥ वृन्तम् ।
 “वृन्तं प्रसववन्धनम् ” इत्यमरः ॥ शबलितं नानावर्णम् ॥ वर्णकमङ्गरागः । “वर्ण-
 कोऽस्त्री विलेपनम् ” इत्यमरः ॥ वाससी वस्त्रयुग्मम् ॥ परीभोगः । “उपसर्गस्य
 घञि—” इति दीर्घः ॥ अनङ्गवाणपातमुक्ताशङ्कतया पुरुषसङ्गानभिज्ञतया । विरहि-
 णीत्वाभावादिति भावः ॥ अनतिक्रान्तशिष्टमर्यादचेतसो धर्मात्मनोऽस्यामासक्तिरत
 इय मदुपभोगभोग्येति व्यङ्ग्यम् । तथा च कालिदासः— “असशय क्षत्रपरि-
 ग्रहक्षमा यदार्यमस्यामभिलाषि मे मनः । सतां हि

मन्तःकरणप्रवृत्तयः” इति ॥ अथाहं वातपरम् । अहं त्वित्यर्थः । उत्तानसुप्तेयम् ॥ आविद्धरागसाध्वमम् । आविद्धे रागसाध्वमे यस्या क्रियायाम् । अनुपमस्त्रीलाभाद्भाग[.]यथेष्ट स्पष्टं चैतद्गार्तरं[अवि]प्यतीति साध्वसम् ॥ किमपि । “किमप्यव्यपदेशे स्यादीपन्मात्रे परात्मनि” इत्यजयः ॥ लक्षमुत्त । तत्रत्यं व्यापारं लक्षयन्मुत्त इवेत्यर्थः ॥ रोमोद्भेदवता मदङ्गसद्भादिति भावः ॥ विजृम्भिका जृम्भणम् । “जृम्भिका गात्रमङ्ग स्यात्” इत्यजयः । “जृम्भि गात्रविनामे” ॥ मन्थराङ्गी सालसाङ्गी ॥ त्वङ्गञ्चलत् । “त्वग्नि कम्पने” ॥ कपाय पीडाविशेषः ॥ अपूर्वपुरुषदर्शनात्त्रास । आगमप्रकारानवबोधोद्घाद्विस्मयः । तद्दङ्गसङ्गमुखानुभवार्द्धः । तत एव राग । ततो यद्यय मा वलात्कोरण करिष्यति स्वाङ्गे ततः कि भवेदिति शङ्का । ततो भूषणादीनामस्थाने विन्यासः । अस्त्रस्तमपि वस्त्रं भूषणं वा त्वस्तमिति पुनस्तद्वेशे स्थाप्यते । यथास्थितमपि तद्देशान्चालयते शङ्कापराधीनचित्तेन जनेन । “अस्थाने भूषणादीना विन्यासो विभ्रमो मतः” इति रमरत्नहारः ॥ ब्रीडान्तरा मध्ये येषा तानि ॥ साध्वसेनापरिचितपुरुषदर्शनेनायासेन तद्दङ्गसङ्गानङ्गपीडया संवध्यमानस्वेदपुलकानि । सात्विकभावाविर्भावादिति भावः ॥ मधुरकृणितेति । मधुर यथा तथा कृणिताः संकोचितास्त्रयोभागा अपाङ्गो मध्यो नासिकासमीपगश्च यस्येत्यर्थः । “कृण संकोचे” । चुरादिः । इदन्त ॥ पूर्वकाये । “पूर्वापराधरोत्तरम्” इत्येकदेशी समासः ॥ व्यञ्जासीद्भाविताभूत् ॥ यावदायुः । “यावद्वधारणे” इत्यव्ययीभावः ॥

[अयेति ॥ पृ ११४ प ४] कलापिनोपलक्षिता ॥ चीरचूडिका सुवासिनीभिर्हस्तेषु त्रियमाणः खड्गशृङ्गादिनिर्मितो वलयाकृतिभूषणविशेषः ॥ मगधराजो राजहंसः ॥ राजराजप्रवर्तिता कुवेरप्रोक्तम् । “राजराजो धनाधिपः” इत्यमरः । शौनकः शूद्रक इत्यादिकाम् ॥ मणिभद्रस्यात्मजा तारावली ॥ वो जननी भवत्पित्रप्रेक्षया कानिष्ठस्य पितृव्यस्य पत्नीति ॥ निष्कारणकोपाद्बोत्रस्वलनकोपात् ॥ चण्डिकायामत्यन्तकोपवत्याम् ॥ मुक्तग्रापा नष्टग्रापा सती ॥ इति प्रस्थितायामिति बुद्ध्या प्रस्थितायामित्यर्थः ॥ निर्विशयानुभूय ॥ आत्मात्मिकेत्यादि क्रियाविशेषणम् । “अलीक त्वप्रियेऽनृते” इत्यमरः ॥ लब्धलक्षो लब्धावसरः ॥

[मार्ग इति ॥ पृ ११६ प ९] निगमः । “निगमो विषये वेदे पुरे पथि वणिक्रये” ॥ नैगमाना वणिजाम् । “नैगमो वाणिजो वणिक्” इत्यमरः ॥ तान्नचूडः कुक्कुटः । “लुकवाकुस्ताम्रचूडः” इत्यमरः ॥ नारिकेलजातिर्वलाकाजातिश्चेति द्वौ कुक्कुटोवशेषौ । “दीर्घश्रीव सितवपुर्महाप्राणः स्ववन्मना । बलाकाजातिरित्युक्तस्तदन्यो नालिकेरजः” इति वैजयन्ती ॥ वाट श्रेणी । “वाटः पुमान्पथिश्रेण्योः” ॥ उपहस्तिका । “पूगाद्यावपनावस्त्रभस्त्रिका चोपहस्तिका”

इति वैजयन्ती । भाषया “चंची” इति प्रसिद्धा ॥ कण्ठीरवरवः सिंहनादः ॥ जितश्राप्ता । जित इति कर्मणिप्रत्ययः ॥ अरण्यानी । “महारण्यमरण्यानी” इत्यमरः ॥ संकथा मिथो भाषणम् ॥ अस्ति तदिति । तत्पूर्वदृष्टम् ॥ रूपसंवादाद्रूपदर्शनात् ॥ खर्वटो ग्रामः ॥ स्थाने युक्तम् ॥ प्रत्यादेशो निरसनम् । “प्रत्याख्यानं निरसनं प्रत्यादेशो निराकृतिः” इत्यमरः ॥ प्राणाः । “पुंसि भून्त्यसवः प्राणाः” इत्यमरः ॥ समापत्तिदृष्टा । समापत्तिर्यद्वच्छासंगतिः ॥ मर्मणि । “जीवस्थानं भवेन्मर्म” इति हलायुधः ॥ धन्वन्तरिद्वैवैद्यः । संस्थिता मृता । “परैतप्रेतसंस्थिताः” इत्यमरः ॥ विद्यामथं विद्यारूपम् ॥ शुल्कं जामात्रा देयं वस्तु ॥ आपन्नानां प्राप्तापत्तीनां शरणं रक्षकम् । “शरणं गृहरक्षित्रोः” इत्यमरः ॥ प्रजानां मातृपितृस्थानीयं विग्रहे ॥ [अधीती ।] “इष्टादिभ्यश्च” इति कर्नरीनिः । क्तस्येत् । “विषयस्य कर्मण्युपसंख्यानम्” इति सप्तमी ॥ “इतिहासः पुरावृत्तम्” । “आख्यायिकोपलब्धार्था” इत्यमरो द्वयोः ॥ “प्रसूतानाकुलश्रव्यशब्दार्थपदवृत्तिना । गद्येन युक्तोदात्तार्था सोच्छ्वासाख्यायिका मता ॥ वृत्तं व्याख्यायते तस्या नायके नाथचेष्टितम् । वक्त्रं चापरवक्त्रं च काले भाव्यर्थशांसि च ॥ कवेरभिप्रायर्हतरङ्गनैः कैश्चिदाननैः” [इति] ॥ सोपनिषदोऽर्थशास्त्रस्य कर्मज्ञानमीमांसयोः ॥ शक्तः प्रियंवदः । “शक्तः प्रियंवदे” इत्यमरः ॥ वैलक्ष्यं परं वैल्लव्यमुपेत इत्यन्वयः ॥ समनुनेतुं खेदं दूरीकर्तुम् ॥ चिरस्य बहुकालम् ॥ [रुदित्वा] क्रन्दनं कृत्वा ॥ मधुकर आर्द्रसुमनसमिवेत्यन्वयः ॥ संदोहः समूहः ॥

[श्रुत्वेति ॥ पृ १२१ प ५] विलासप्रायं विलासबहुलम् ॥ ऊर्जितमुन्नतम् ॥

इति श्रीदशकुमारटीकायां भूपणाभिधायां पञ्चम उच्छ्वासः ।

देव ॥ सुहोष्वन्निकोणदिकस्थेषु ॥ दामलिप्ताहस्य दामलिप्तनामधेयस्य ॥ अतिमुक्तलतामण्डपे । “अतिमुक्तः पुण्ड्रकः स्यात्” इत्यमरः ॥ परिवादिनीद्वितीयो वीणासहायः । “विपक्षी सा तु तन्त्रीभिः सप्तभिःपरिवादिनी” इत्यमरः ॥ विन्ध्यवासिन्या देव्याः ॥ कन्दुकावती । “मतां बहवोऽनजिरादीनाम्” इति दीर्घः संज्ञायाम् ॥ सोमापीडां चन्द्रशेखराम् । “आपीडशेखरी” इत्यमरः ॥ धात्रेयिका । धात्र्युपमाता तत्कन्या धात्रेयिका । “स्त्रीभ्यो ङ्क्” ॥

[अस्मिन्निति ॥ पृ १२२ प १२] सुदृष्टं सम्यग्दृष्टम् ॥ निष्प्रतिक्रियाजीवनोपायान्तरशून्याम् ॥ वेशजनो वेश्याजनः ॥ उदैरतोदगच्छम् ॥ आगच्छतम् । द्विवचनमेतत् ॥ चित्रीयाविष्टचित्तो विस्मयाविष्टचित्तः । “विस्मयोद्भुतमाश्चर्यं चित्रम्” इत्यमरः ॥ चित्रीया । “नमोवरिवस-” इति क्यजन्तात् “अप्रत्ययात्” इत्यप्रत्ययः स्त्रियाम् ॥ किमियमित्याद्याक्षेपालंकारः । “आक्षेपः स्वयमुक्तस्य प्रति-

‘‘घो विचारणात्’’ इति लक्षणात् ॥ अयातयामपरिभुक्तम् । ‘‘जीर्णं च परिभुक्तं च यातयाममिदं द्वयम्’’ ॥ रूपिताक्षं रञ्जितम् । ‘‘रूप हिंसायाम्’’ ॥ विलम्बितद्रुतमध्यलये । ‘‘विलम्बितं द्रुतं मध्यं तत्वमोघो घनं क्रमात् । तालः कालक्रियामानम्’’ इत्यमरः ॥ चूर्णपदम् । गत्यागत्योरानुलोम्यतो यद्भूनाधिक्यक्षेपणमिति । गीतमार्गमाचरत् । दशपदचक्रमणं तु गीतमार्गः ॥ एवमनेककरणमधुरमनेकव्यापाररम्यम् ॥ उच्चावचमनेकभेदम् । ‘‘उच्चावचं नैकभेदम्’’ इत्यमरः ॥ अवघट्टयन्त्यालोडयन्ती ॥ गोमूत्रिकाप्रचारेषु । ‘‘गोमूत्रिकेति विद्विश्चारः शातहृदो मतः’’ ॥ घनदर्शितमतिमात्रदर्शितं मेघदर्शितं च ॥ विभ्रमः स्फुरणम् ॥ लयसंवादि लयानुरोधि ॥ अञ्चितं सम्यग्यथा तथोत्थित उन्नतः पृथुर्महान्नितम्बस्तस्य विम्बं तत्र लम्बितं चेलं वच्चं यत्रेत्यर्थः ॥ आघट्टितः समीकृतः ॥ कणितः शब्दवान्मेखलागुणो यत्रेत्यर्थः ॥ ‘‘त्रिकं त्रिकाटिकायां च षष्ठवंशाधरे त्रिकम्’’ इति वैजयन्ती ॥ असकृदित्यादि । ‘‘वनेटी’’ इति लोकप्रसिद्धं क्रीडनकम् । अत्रत्यं पूर्वदृष्टम् ॥

[अहमिति ॥ ४ १२५ प १७] अवहसितमनोभवाकारं विहसितकामरूपम् ॥ हरद्विपा कामेन ॥ सहतामयं कोशदासः ॥ उपकार्या राजगृहम् । ‘‘उपकार्योपकारिका’’ इत्यमरः ॥ परिवरभुजदण्डावुपरुद्धौ यत्र ॥ त्वं किलाभिलषितः । असंभाव्यर्थे किलशब्दः । ‘‘वार्तासंभाव्ययोः किल’’ इत्यमरः ॥ वहित्रं वहनम् ॥ मद्दुः पोतविशेषः ॥ अपि सिञ्चेत् । अपिशब्दः संभावनायाम् । ‘‘गर्हा समुच्चयप्रश्नवार्तासंभावनास्वपि’’ इत्यमरः । ‘‘अपिः पदार्थ—’’ इति कर्मप्रवचनीयसंज्ञयोपसर्गवाधान्न पत्वम् ॥ द्राक्षा । ‘‘मृद्धीका गोस्तनी द्राक्षा’’ इत्यमरः ॥ टंकृतं टंकारः । नपुंसके भावे क्तः ॥ ‘‘शाङ्गं चापे हरेश्चापे’’ इति ॥ लवलवीकृताङ्गान् । लवो भागस्तस्य लवस्तथाकृतान् । चूर्णितानित्यर्थः ॥ अनभिसरमसहायम् । ‘‘अनुष्ठवः सहायश्चानुचरोऽभिसरः समाः’’ इत्यमरः ॥ सांयांत्रिकः पोतवणिक् । एवमेवामरः ॥ गाढपातितेति । गाढपातितं शिलावल्लय ‘‘लंगर’’पदवाच्यं यत्र तथा ॥ शैलेयं गन्धपापाणः । ‘‘शैलेयं गण्डपापाणः शिलापुष्पं च कथ्यते’’ ॥ अलक्षितेति । अलक्षितमध्यारूढं क्षोणीधरस्य शिखरं येन सोऽतिदूरं गत इति यावत् ॥ नालीकं पद्मम् । ‘‘नालीकं पद्मवाणयोः’’ इति वैजयन्ती ॥ कहारम् । ‘‘सौगन्धिकं तु कहारम्’’ इत्यमरः ॥ प्रियाहिताय । प्रियं च हितं च तस्मै ॥ कः कामः संकल्पः । संकल्पो निश्चयः । इष्टसाधनामित्यर्थः ॥ वर्षाणि द्वादश । कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे द्वितीया ॥ दशशताक्ष इन्द्रः ॥ सस्यं धान्यम् ॥ औपध्यः फलपाकनाशाः । ‘‘औपध्यः फलपाकान्ताः’’ इत्यमरः ॥ उत्सो निर्झरः । ‘‘उत्सः प्रस्रवणं वारिप्रवाहो निर्झरो झरः’’ इत्यमरः ॥ पर्यहिण्डन्त । ‘‘हिडि गत्यनादरयोः’’ ॥ ‘‘अजाविकटम्’’ इति पाठः । ‘‘ध्यन्तादजाद्यदन्तं विप्रति-

ग्विनानाना—” इति तृतीया ॥ काकिणीभिः । “वराटकानां दशकद्वयं स्यात्सा का-
 किणी” इति भास्कराचार्यः ॥ सिरतराणि सारवन्ति ॥ मितंपचाम् । “मितनखे
 च” इति खश् ॥ शरावो वर्धमानकः । “शरावो वर्धमानकम्” इत्यमरः ॥ नातिनम्रो-
 त्तानविस्तीर्णः कुक्षिर्यस्येत्यर्थः ॥ किंशारुम् । “किंशारुः सस्यशूकं स्यात्” इत्य-
 मरः ॥ ककुभोलूखले । “इन्द्रद्रुः ककुभोऽर्जुनः” इत्यमरः ॥ कथितपक्षगुणम् ।
 कथितं च तत्पक्षगुणं चेत्यर्थः ॥ मात्रया स्वल्पकालेन ॥ परावृत्त्य । पुनरवघट्येत्यर्थः ॥
 समभ्युक्ष्यार्द्राकृत्य ॥ निरुष्णाङ्गारीकृत्येति । यदत्र वक्तव्यं तदुक्तं वासवदत्तादर्पणे ॥
 कुट्टिमे । “कुट्टिमोऽस्त्री निबद्धा भूः” ॥ त्रिभागशेषेति । त्रिषु भागेषु यः शेषोऽग्रिम-
 स्तत्र छिन्नस्येत्यर्थः ॥ पलाशस्य पत्रस्य । अद्विरार्द्रं दत्तशरावद्वयं मृशन्स्पृशन् ॥ पेया-
 मिति । पेयेति मण्डस्य नाम ॥ सर्पिर्मात्रां घृतलेशम् ॥ उपजहार समीपे परिवेषितवती ॥
 उपदंशः । “उपदंशस्तु भक्षणम्” ॥ त्रिजातकं त्वक्कैलम् ॥ कालशेयम् । “दण्डाहतं
 कालशेयमरिष्टमपि गोरसः” इत्यमरः । कलशिर्घटस्तत्र भवम् । “दृत्तिकुक्षिकलशि—” इति
 दृञ् ॥ काञ्जिकम् । “आरनालकसौवीरकुल्माषाभिषुतानि तु । अवन्तिसोमधान्याम्ल-
 कुञ्जलानि च काञ्जिकम्” इत्यमरः ॥ अन्धस्योदने । “भिस्सा स्त्री भक्तमन्धोऽन्न-
 म्” इत्यमरः । हिमशिशिरेतीन्द्रियवर्गतृप्तिरुक्ता माघेऽपि— “क्रान्तकान्तवदनप्रति-
 विम्बे भग्नवालसहकारसुगन्धौ । स्वादुनि प्रणुदितालिनिशीते निर्ववार मधुनीन्द्रियवर्गः”
 इति ॥ माधुर्यप्रकर्षेणावर्तितं परावृत्तम् ॥ त्रिवर्गम् । “त्रिवर्गो धर्मकामार्थाः” इत्यमरः ॥

[तत इति ॥ पृ १३४ प ७] वृद्धपरिव्राजिकां वृद्धसंन्यासिनीम् ॥ अनुनीय दुः-
 खापनोदनं कृत्वा ॥ सैव वृद्धा वदति यथेवमिति ॥ उदर्क उत्तरं फलम् । “उदर्कः
 फलमुत्तरम्” इत्यमरः ॥ तन्मातृप्रार्थनमित्यभिधाय ॥ नाम शब्दग्रहेत्यर्थे ॥ प्रतिवेशे
 समीपगृहे भवः प्रातिवेश्यः ॥ वाणिज्यं वणिग्व्यापारः । “वाणिज्यं तु वणिज्या
 स्यात्” इत्यमरः ॥ दासी चेटी ॥ दण्डवाहिना दण्डधारिणा ॥ अतर्ज्यत तर्जितः ॥
 प्रता दत्ता । “अत्रोपसर्गात्” इति तः ॥

[तदिति ॥ पृ १३६ प १९] कुलपुत्रः शूद्रः । “कुलपुत्रः कुलीने च शूद्रे” इति ॥
 निर्व्यूढ इति । उत्पादितानेककलहः ॥ परिवव्राज । सर्वं परित्यज्य वव्राजेत्यर्थः ॥
 लक्ष्म नखक्षतरूपं चिह्नम् ॥ स भार्गवो ज्यौतिषिकः । “भार्गवो शुक्रदैवज्ञौ” ॥
 उपनिमन्त्रयामास भेदयामास ॥ घटत ईहते । “घट चेष्टायाम्” ॥ क घटते
 संगच्छते ॥ वृक्षवाटिका गृहोपवनम् । “गृहोपवने वृक्षवाटिका” इत्यमरः ॥ निर्ग-
 न्यिका श्रमणिका ॥ न दृष्टो न लब्धः ॥ स नूपुरः ॥ दहेयुरपि । अपि. संभावना-
 याम् ॥ अगत्यन्तरां गत्यन्तरशून्याम् ॥

[इदमिति ॥ ८ १३९ प ११] अनपेक्षयापेक्षाया अभावेन ॥ [अपविद्धां] त्यक्ताम् ॥ पुलिनवति । पुलिनं तोयोत्थितो देशः ॥ निष्कलो वृद्धः ॥ उपरन्तुं मरणं कर्तुम् ॥ इति श्रीदशकुमारटीकायां भूषणाभिधायीं षष्ठ उच्छ्वासः ।

संस्थितो मृतः । “ परेतप्रेतसंस्थिताः ” इत्यमरः ॥ सरसमार्द्रम् ॥ नेत्रनिंसिनीं नेत्रस्पांशनीम् । “ गणिसि चुम्बने ” ॥ क्रियेत । कर्मणि संभावनायां लिङ् । यकि “ रिङ्शयक्— ” इति रिङादेशे सीयुटि सलोपे परलोपे रूपम् ॥ आणकनरेन्द्रेति । कुत्सितमन्त्रज्ञस्य ॥ “ कुप्यकुत्सितावद्यखेटगर्हाणकाः समाः ” इत्यमरः ॥ तरलतरनरास्थीत्यादि । “ तरलो हाररत्ने च चञ्चले चोज्ज्वलेऽपि च ” इति केशवः ॥ “ शल्कं शकलमस्त्रियाम् ” ॥ कर्केन इति कलिङ्गराजस्य नाम ॥ अस्त्रजर्जरेण । “ रोदनं चास्त्रमश्रु च ” इत्यमरः ॥ रणरणिकागृहीतेनोपलक्षिता नासादिजनतोदयदेशेऽभ्यन्तरे आघातो रणरणिका ॥ नहनं बन्धनम् ॥ आच्छिद्यापकृष्य ॥ “ तस्य हस्तादसिलतां ताम् ” इति पाठः ॥ सालो वृक्षः । “ अनोकहः कुटः सालः ” इत्यमरः ॥ स्कन्धः शाखाः (?) । “ समे शाखालते स्कन्ध— ” इत्यमरः ॥ निध्याय निर्वर्ण्य । “ निर्वर्णनं तु निध्यानम् ” इत्यमरः ॥ कदर्थनात्क्लेशनात् ॥ नगरम् । “ अकर्मकधातुयोगे ” इति कर्मता ॥ सरणिर्मार्गः ॥ “ न चेदिच्छसीदम् ” इति पाठः । इदं मदुक्तम् । अणीयसि कारणेऽनणीयानादर इति नेच्छसीत्यर्थः ॥ चिच्छिकालतां भ्रूलताम् ॥ लीलालसं लीलामन्दम् । “ अलसं मन्दसौम्ययोः ” इत्यजयः ॥ हृदयलक्ष्येति । हृदये लक्ष्यत उत्पद्यते-ऽसौ स मानः (?) । स्यदायितेन । “ स्यदो जवे ” इति निपातः । जवायितेन ॥ चन्द्रशालैकदेशे । “ चन्द्रशाला शिरोगृहम् ” ॥ रणरणिका तरंगिणी ॥ वेगशौद्रयोभयम् ॥

[अथेति ॥ ८ १४९ प १] आयासितेति । आयासितानि जायारहितानां चेतांसि यत्र ॥ लीलायिततिलके शोभायितवृक्षविशेषे । “ तिलकः क्षुरकः श्रीमान् ” इत्यमरः ॥ दक्षिणदहनसारार्थिर्मलयपवनः । “ कलिका कोरकः पुमान् ” इत्यमरः ॥ कालाण्डजः । “ वनप्रियः परभृतः पिकः कालाण्डजः स्मृतः ” ॥ रक्तरक्ताधराः किंनरस्त्रियः ॥ शालीनोऽधृष्टः । “ शालीनकौपीने अधृष्टाकार्ययोः ” इति निपातः । “ स्यादधृष्टस्तु शालीनः ” इत्यमरः ॥ आसारो धारासंपातः ॥ शृङ्गारहेला । “ हेला लीलेत्यमी हावाः क्रियाः शृङ्गारभावजाः ” इत्यमरः ॥

[अत्रेति ॥ ८ १४६ प ७] निकारोऽकारः ॥ नरेन्द्रः पिशाचमन्त्रवान् ॥ नरान्तरस्य । राज्ञ इत्यर्थः ॥ आयस्यति यतते । “ यसु प्रयत्ने ” ॥ अतिसंहितान्वञ्चितान् ॥ शकलशारस्य ।

राकलेन चित्रवर्णस्येति । “अकीर्त्ये” इति वक्ष्यमाणप्रकारेण ॥ स्थण्डिलशायी । “स्थण्डिलाच्छयितरि व्रते” इति णिनिः ॥ सरहस्यानि सोपनिषत्कानि । [सषडङ्गानि ।] “निरुक्तं ज्योतिषं कल्पसूत्रं व्याकरणं तथा । छन्दोविचितिशिक्षेति वेदाङ्गानि वदन्ति षट्” ॥ धनदाज्ञाकरो यक्षः ॥ अधिगतः प्राप्तः क्षणमेकान्तकालो येन ॥ स्थाने योग्ये काले दर्शितो ज्ञानस्य तदधिष्ठितपिशाचादिज्ञानस्य सांनिधिः सांनिध्यं येन सः ॥ निचाय्य दृष्ट्वा ॥ निगीर्णदिशादिशि । “निगीर्णं खादितं ग्रस्तम्” । निशाकरप्रभायाः स्वल्पत्वं कथितम् । जलतललीनेनान्तःप्रविष्टेनैव गम्यं कृच्छ्रमज्ञेयमन्तरालमवकाशो यस्य तथा सरस्तटं तदेकत एकत्र कृतम् । तत्तटे गुप्तं स्थानं जले कृतमिति यावत् । “क्षतमन्तःकृतं च तत्” ॥ निर्णिक्तं शोधितम् । “निर्णिक्तं शोधितं मृष्टम्” इत्यमरः ॥ हारयष्टिः प्रातस्तनप्रभाह्रूपा ॥ लास्यलीला नृत्यक्रिया । “लीला विलासक्रिययोः” इत्यमरः ॥

[यात इति ॥ पृ १४८ प ८] चर्चितं प्रलितम् । “चर्चा चर्चिक्यमालेपे” इति वैजयन्ती । तटस्खलितेति ॥ तटात्स्खलिताः पतिताश्च ते जले स्थगिताः स्थिता ये जलजसमूहस्य चञ्चलदण्डस्तस्य कण्टकाग्राणि तैर्दलितो देहो येषां तेषां राजहंसानां त्रासजर्जरं त्रासेन कठोरं रसितं शब्दस्तत्र दत्तः कर्णो येन तस्य ॥ क्षणेन सुखेन । नात्यादरेण विलासेनैवेत्यर्थः ॥ धिषणा बुद्धिः । “बुद्धिर्मनीषा धिषणा” इत्यमरः ॥ रन्ध्रदर्शनासहै रन्ध्रदर्शननिपुणैरित्यर्थः ॥ जनान्ते जनपदमध्ये । “जनो जनपदे प्रोक्तः” इति हलायुधः ॥ शस्तं प्रशस्तम् ॥ धराणितैतिला भूदेवाः । “तैतिलौ देवकालिगौ” ॥ हास्तिनो हस्तिप्रमाणी । “पुरुषहस्तिभ्यामण् च” इति पक्षेऽपि “संयोगादिश्च” इती नोऽपिप्रकृतिभावः । हस्तिप्रमाणस्य या लीला तथा । न तु ह्रस्वप्रमाणस्य लीलया । तथा सति प्रतीकारसंभवापत्तेः ॥ इन्द्रियाणामजेयस्य । जितेन्द्रियस्येत्यर्थः ॥ स्थगय नीरं जलम् ॥ अजेयस्याविधेयस्य । “वश्यः प्रणेषो निभृतविनीतप्रश्रिताः समाः” इत्यमरः ॥

[तस्येति ॥ पृ १५२ प ५] नर्म परिहासः । “द्रवकेलिपरीहासाः क्रीडा लीला च नर्म च” इत्यमरः ॥

इति श्रीदशकुमारटीकायां भूषणाभिधायां सप्तम उच्छ्वासः ।

अष्टवर्षदेशीयः । “ईषदसमाप्तौ कल्पवन्देश्यदेशीयरः” । असमाप्ताष्टवर्षः ॥ निष्कलो वृद्धः । “निष्कलः स्थविरः समौ” इत्यमरः ॥ वंशनाली वेणुदण्डः ॥ [पञ्चपाः] पञ्च षड्वा । “संख्ययाव्यय-” इत्यादिना बहुव्रीहिः । “बहुव्रीहौ संख्येये ङजबहुगणात्”

इति समासान्तो डच् ॥ लिकुचः । “लिकुचो लकुचो डहुः” इत्यमरः ॥ जरन्तं वृद्धम् ॥ अतिसत्व इत्यादि ॥ वदान्यो बहुप्रदः ॥ विनेता नम्रताकारकः ॥ उदग्र उन्नतः ॥ उत्थानशीलः पौरुषस्वभावः । “उत्थानं पौरुषम्” इत्यमरः ॥ शक्यभव्यकल्पारम्भी । शक्यश्च भव्यश्च कल्पश्रारम्भस्तच्छीलः । “शक्यं तु सुकरं कर्म भव्यं तु जनलालितम् । कल्पं युक्तं न भङ्गेन सदैवैष समाचरेत्” इति दिवाकरः ॥ प्रभावयिता प्रभुत्वकारकः ॥ अवितृष्णः । सर्वदापि गततृष्ण एवेति भावः ॥ नदीष्णो निपुणः । “नदीष्णाभिज्ञनिष्णातप्रवीणनिपुणा अपि” । नदीपूर्वात् “स्नातेः कौशले” इति मूर्धन्यादेशः ॥ नेदिष्ठः । “नेदिष्ठमन्तिकतमम्” इत्यमरः ॥ प्रत्यवासितोपभोक्ता ॥ षड्गुण्यं षड्गुणाः । चातुर्वर्ण्यादिपाठात्स्वार्थे प्यञ् । गुणाः संध्यादयः । “संधिर्ना विग्रहो यानमासनं द्वैधमाश्रयः ॥ षड्गुणाः शक्तयस्तिस्त्रः प्रभावोत्साहमन्त्रजाः” इत्यमरः ॥ चतुर्वर्णा एव चातुर्वर्ण्यम् ॥ पुण्यश्लोकः पुण्ययशाः । “पद्ये यशसि च श्लोकः” इत्यमरः ॥ अतिसत्व इत्यादिनयवाणे(?) कामन्दकः— “न्यायेनार्जनमर्थस्य वर्धनं रक्षणं तथा । सत्पात्रप्रतिपत्तिश्च राजवृत्तं चतुर्विधम् ॥ नयविक्रमसंपन्नः सूत्थानश्चिन्तयेच्छ्रियम् । नयस्य विनयो मूलं विनयः शास्त्रनिश्चयः ॥ शास्त्रं प्रज्ञा धृतिर्दीक्ष्यं प्रागल्भ्यं धारयिष्णुता । उत्साहो वाग्मिता दाढर्चमापत्क्लेशसहिष्णुता ॥ प्रभावः शुचिता मैत्री त्यागः सत्यं कृतज्ञता । कुलं शीलं दमश्चेति गुणाः संपत्तिहेतवः” इति । याज्ञवल्क्योऽपि— “ब्राह्मणेष्ु क्षमी स्निग्धेष्वजिह्वाः क्रोधनो रिपुः(पौ) । स्याद्वाजा भृत्यवर्गे च प्रजासु च यथा पितरौ” इति ॥ प्राण्य जीवित्वा । “अन् प्राणने” ॥ पुरुषायुषम् । “अचतुर—” इति सूत्रे निपातितम् ॥ तदायतिस्तत्त्वभावः । “स्यात्प्रभावेऽपि चायतिः” इत्यमरः ॥ आत्मसंपत्पुरुषगुणाः । ते च समनन्तरमेव “शास्त्रं प्रज्ञा” इति श्लोकद्वयेन दर्शिताः ॥ संस्कारो वासना ॥ अर्थशास्त्रेष्वान्वीक्षिक्यादिषु ॥ साध्यं विपक्षभूतम् ॥ साधनं सहायभूतम् ॥ योगक्षेमाराधनाय । अलब्धलाभो योगः । लब्धरक्षणं क्षेमः । तयोराराधनाय साधनाय । “अप्राप्तप्रापणं योगः क्षेमः प्राप्तस्य रक्षणम् । द्वयं च साधयेद्भूपः प्रजानां विधिवत्प्रदः” इति । “आराधनं साधने स्याद्वाप्तौ तोषणेऽपि च” इत्यमरः ॥ स्थितिर्मर्यादा ॥ संकिरेयुः संकीर्णाः कुर्युः ॥ आत्मानं स्वामिनमित्यादि । तथा च याज्ञवल्क्यः— “अरक्ष्यमाणाः कुर्वन्ति यत्किञ्चित्किल्बिषं प्रजाः । तस्मात्तु नृपतेरर्थं यस्माद्ब्रह्मत्यसौ करान्” । कामन्दकोऽपि— “अहिंसा सूनृता वाणी सत्यं शौचं दया क्षमा । वर्णिनां लिङ्गिनां चैव सामान्यो धर्म उच्यते ॥ स्वर्गानन्त्याय धर्मोऽयं सर्वेषां वर्णिलिङ्गिनाम् । तस्याभावे च लोकोऽयं संकरान्नाशमाप्नुयात् ॥ सर्वस्यास्य यथान्यायं भूपतिः संप्रवर्तकः । तस्याभावे धर्मनाशस्तदभावे जगद्भ्रयतिः” इति । चा-

णवयोऽपि— “राज्ञि धर्मिणि धर्मिष्ठाः पापे पापाः समे समाः । लोकास्तमनुवर्तन्ते यथा राजा तथा प्रजा ” इति ॥ अभिषङ्गः सङ्गः । “अभिषङ्गस्त्वभिभवे सङ्ग आक्रोशनेऽपि च ” इति वैजयन्ती ॥ शाधि शिक्षय । “शासु अनुशिष्टौ” । “शा हौ” इति शादेशः ॥ स्थाने युक्तम् । “युक्ते द्वे सांप्रतं स्थाने ” इत्यमरः ॥ प्रसादवित्तः प्रसादेन प्रसिद्धः । “वित्तविज्ञातविश्रुता ” इत्यमरः ॥ भङ्गी वक्रोक्तिः । “भङ्गी स्याद्वक्रभाषितम्” इति वैजयन्ती ॥ उत्कोच उपदा ॥ कर्णधारो नाविकः । “कर्णधारस्तु नाविकः” इत्यमरः ॥ कुमारसेवकः । कुमारावस्थायाः प्रभृति सेवकः ॥ प्रेत्य जन्मान्तरे । “प्रेत्यामुत्र भवान्तरे ” इत्यमरः ॥ किल निश्चये ॥ पाखण्डिनः सर्वतोपभ्रष्टाः सर्ववेषधराः ॥ पटुजातीयश्रुतुरसदृशः । “प्रकारवचने जातीयर्” ॥ आहुः कथयन्ति । “द्वुवः पश्चानाम्” इति लटो ञेरुसादेशे द्वुव आहादेशः ॥ काकिणी विशद्वराटकाः । “वराटकानां दशकद्वयं यत्सा काकिणी ” इति भास्कराचार्यः ॥ कार्षापणलक्षम् । “कार्षापणस्तु विज्ञेयस्ताम्रिकः कार्षिकः पणः ” इति मनुः ॥ वाङ्मय वाग्जालम् ॥ मानोन्मानम् । “तुलावच्छेद उन्मानो मानः प्रस्थादिभिः कृतः ” इति वैजयन्ती ॥ मुष्टिमर्ध-मुष्टि चेति । उभौ परिमाणविशेषौ । “शुक्तिभ्यां च पल ज्ञेयं मुष्टिरष्टमिका तथा” ॥ जनपदायव्ययशोधको मुष्टिः । ग्रामस्य शोधकोऽर्धमुष्टिः ॥ शृण्वत एव । आदरे षष्ठी ॥ मध्यस्थायिनः । भाषया “वकील” पदवाच्याः ॥ दूतचारवाक्यानि । अशक्यतां चेत्यर्थः ॥ स्वपरेति । स्वस्य परस्य शत्रोश्च मित्रमण्डलान्यप्युपजीवन्त्याश्रयन्ते तेभ्योऽपि गृह्णन्ति स दह्यतामाक्षेपः । तिस्र इत्यादि । त्रिशद्वटिकात्मकादिवसस्याष्टमो भागः ॥ शस्त्राग्निप्रणिधयः शस्त्राग्निभ्यां हन्तारो गुप्तदूताः ॥ श्रोत्रिय इवेति । श्रोत्रिय इव ॥ उपानमेत समीपमागच्छेत् ॥ वतागुल्कस्य “मासूल” पदवाच्यस्य वाधा यत्र तत्तथा । राजकीयमित्युक्त्वा वाधामपहरन्ति ॥ शास्त्रज्ञसमाज्ञातो नीतिशास्त्रज्ञत्वेन कीर्तितः । “यशां कीर्तिः समज्ञा च ” इत्यमरः ॥ तैरपीति । अर्जनेऽन्वयः । तैरपि प्रारब्ध इति तृतीयायाः प्रारम्भेऽन्वयः ॥ अतिसंनिधीयमाना इति । मिलिता अनुयायिन इति यावत् ॥ तन्त्रावापो नीतिविचारः ॥ पाण्डिताः पुनश्च नीतिशास्त्रज्ञाः ॥ पश्चाद्गीमृष्टेति । पश्चाभिरङ्गैर्मृष्टा स्पष्टेत्यर्थः । जननाथश्चातिष्ठत ॥ उत्तिष्ठतेति । यूयमिति शेषः ॥ मनसा वा मनसा त्वित्यर्थः ॥ तथापि का गतिः । उपायो नास्तीति भावः ॥ “पितृपितामहानुयातैः” इत्येव पाठः ॥ सुलभमलीकं दुःखं येष्वित्यर्थः ॥ आस्पदं प्रतिष्ठाप्रयोजकं स्थानममात्यत्वादि रूपम् । आटविकाना पशूनां विश्वासः ॥ आश-यौदार्यमाशयः ॥ चित्तम् ॥ अध्यवसायः ॥ निश्चयो मानावधारणमभिमाननिश्चयो निश्चिताभिमानः ॥ अकृपणां दैन्यशून्याम् ॥ अपराधप्रमार्जनादिति । परकृता-

पराधविस्मरणात् ॥ सातत्येनानुभव इति । तदेकतानता विशदीकरणमेतत् । “ पानसमय
आग्नेभ्यो दीयन्त आसवाः ” इति संप्रदायवशादत्र विभागशीलता ॥ स्वर्गणमेकीकरणम् ॥
पाने गुणान्तरमाह— वाचः पारुष्यमिति ॥ कर्मफलानि तत्तत्कर्मणि लब्धानि राज-
धनानि ॥ सुभुञ्जभङ्गाति । वक्ररचना वक्रोक्तिः ॥ स्वैरिणीभिः क्रियमाणवक्रोक्तिः ॥
अपहृता गताः परिहृतयः परिहारा येषां ते । ख्यातयथाविगीतमार्गाः ॥ प्रहताः प्रघा-
तविषयाः । अमृवन्निति शेषः ॥ विष्वक्पथकप्रचारेण विच्छिन्ना अनुयातारो येषां
नन्वेवैकीकृतानामेकाकीकृतानाम् ॥ भर्तृभयमपहत्य दूरीकृत्य ॥ तत्साहसं जारसाहसम् ॥
प्रमापणैर्मारणैः ॥ अमर्षणैः प्रेरणैः ॥ तत्परामृष्टं(ष्टो) वानवास्यपरामृष्टं(ष्टो) राष्ट्रप्रान्तभागो
यस्य सः ॥ व्यतिपक्तं कार्यान्ते व्याष्टतम् ॥ नैर्घृण्यादकरुणत्वात् ॥ जीवेयं चेदिति ।
यदि मञ्जीवनं भवेत्तद्वेत्यर्थः ॥ किमीयः । कस्यायं किमीयः ॥ जात्या कीदृशजातेः
नेत्रन्धी ॥ किं न जानामि । अपि तु जानाम्येव ॥ अभिलष्यति (?) ॥ समील्य
मेळनं कृत्वा ॥ वैजन्यम् । जनसमूहो जनता । विगता जनता यस्मात्तस्य भावम् ॥ युष्मासु
त्वयि महिष्या च ॥

[अयेति ॥ पृ १६७ प ७] तं जरन्तम् । यः कूपे पतितः स्थितः ॥ आसन्नवार्तिनां
गभीषन्थानां पुरुषाणाम् ॥ समाकृष्य ता विक्रोशाः कृत्वा ॥ उपहितवर्ष्मा छिन्नशरीरः ॥
उत्क्रोशपानः पक्षिविशेषः । “ उत्क्रोशकुररौ समौ ” इत्यमरः ॥ अरूकर्तुं छेत्तुम् ॥
वित्रेतीकृर्वन् । “ अरुर्मनश्रक्षुः— ” इति सलोपः ॥ नालीजङ्घम् । अन्विति शेषः ॥ सैक-
नान्ष्टपादस्य न्यासो यस्यां तथा । एतेन चिद्दर्शनं नास्तीति सूचितम् ॥ दुर्गागृहे देवाल-
ये ॥ अत्रपाश्वं तिर्यक्पाश्वम् ॥

[अयेति ॥ पृ १६९ प १] प्रकृतीर्लोकान् ॥

इति श्रीत्रिलोकचन्द्रात्मजकृष्णरामसृनुशिवरामकृतौ दशकुमारभूषणेऽष्टम उच्छ्वासः ।

२ परिशिष्टम् ।

अथ दशकुमारचरितपूर्वपीठिकाटीका पददीपिकाख्या ।

ब्रह्माण्डेति ॥ ब्रह्माण्डमेव छत्रं तस्य दण्डः । ब्रह्माण्डं भुवनम् ॥ शतधृतिर्वेद्महा ।
 “शंभुः शतधृतिः स्रष्टा ” इति हैम । तस्य भवनमुत्पत्तिस्थानं वासस्थानं वा तद्भू-
 तस्याम्भोरुहोऽम्भसि रोहतीति व्युत्पत्त्या कमलस्य । हान्तोऽयं शब्दः ॥ क्षोणी पृथ्वी
 तद्रूपा या नौस्तरिस्तस्याः कूपदण्डो गुणवृक्षकः । “डोलकाठी ” इति भाषायाम् ।
 “ क्षोणिर्ज्या काश्यपी क्षितिः ” । “ स्त्रियां नौस्तरणिस्तरिः ” । “ कूपको गुणवृ-
 क्षकः ” इति च सर्वत्रामरः ॥ क्षरन्ती प्रस्रवन्ती यामरस्रिद्वियद्गङ्गा सैव पट्टिका
 तस्याः केतुदण्डः ॥ ज्योतिश्चक्रं ज्योतिःसमूहस्तस्याक्षदण्डो नाभिक्षेपं काष्ठम् । “ आंस ”
 इति भाषा ॥ त्रयाणां भुवनानां समाहारस्त्रिभुवन तस्य विजयस्तद्दर्शकः स्तम्भ-
 दण्डः ॥ अङ्घ्रिश्ररणो दण्ड इवेत्युपमितसमासः ॥ श्रेयो निःश्रेयसं सुकृत पुण्यं
 वा । “ श्रेयोनिःश्रेयसामृतम् ” । “ स्याद्धर्मस्त्रिया पुण्यश्रेयसी सुकृत वृष. ” इत्यु-
 ष्यत्राप्यमरः । अतिशयेन प्रशस्यम् । “ ईयसुनि प्रशस्ये ” इति श्रादेशः ॥ त्रैविक्रम-
 स्त्रिविक्रमस्यायम् । “ अङ्घ्रिदण्ड ” इत्यस्य विशेषणम् ॥ वितरतु ददातु ॥ वित्रुध-
 द्वेषिणां दनुजानाम् ॥ कालदण्डः कृतान्तः । मृत्युरिति यावत् । “ कृतान्तानेहसोः
 कालः ” इत्यमरः । “ कालो मृत्यौ महाकाले समये यमकृष्णयोः ” इति मेदि-
 नी च ॥

अस्तीति [ए १ प ९] ॥ निकषवदाचरति निकषायते । निकषायतेऽसौ निकषायमाणा ।
 “शाणस्तु निकष कष. ” इत्यमरः ॥ पण्यानि विक्रेयवस्तूनि । “ विक्रेयं पणितव्यं च पण्यम् ”
 इत्यमरः ॥ रत्नाकर उदधिः ॥ शेखरीभूता भूषणभूता ॥ वीरेति । वीराश्च तेभटाश्च तेषां पटलं
 तेनोद्गततरङ्गः । तुरङ्गाश्च कुञ्जराश्च त एव मकरास्तैर्भर्षिण एतादृशः । सकलाश्च ते रि-
 पवश्च तेषां गणस्तस्य कटक स एव जलनिधिस्तस्य मथने मन्दर इवाचरन्समुद्दण्डो
 भुजदण्डो यस्य सः । भटा योद्धार. । पटल समूहः । उत्तरङ्ग उद्गतवीचिः । कटक सेना ॥
 पुरंदर इन्द्रः ॥ अङ्गणं चत्वरं तत्संबन्धि वनम् ॥ गणिका वेश्या । “ वारस्त्री गणिका
 वेश्या ” इत्यमरः ॥ अतिमानयातिप्रमाणया । विस्तृतयेति यावत् ॥ कुन्दं पुष्पविशे-
 षः । “ माध्यं कुन्दम् ” इति ॥ घनसार. कर्पूर. । “ कर्पूरो हिमवालुका । घनसारः ”
 इति हैमः । नीहारो हिमम् । मृणालं त्रिसम् ॥ मरालो हंसः ॥ सुरगज ऐरावतः ॥
 गिरिशस्य शिवस्याष्टहासो महान्हाम. । “ किञ्चिच्छ्रुते विहसितमष्टहासो महीयसि ”

इति हैमः ॥ काशस्तृणभेदः ॥ शरदिन्द्विति । शरदिन्दुश्च कुन्दं चेत्यादिः काशान्तो
द्वन्द्वः । तैर्नीकाशा निभा । सदृशेति यावन्मूर्तिर्यस्याः । “ निभसंकाशनीकाशप्रतीका-
शोपमादयः ” इत्यमरः ॥ दिशामन्तरालं दिगन्तरालं तस्य पूर्तिः । रचिता कृता
दिगन्तरालपूर्तिर्यया ॥ सुरभितो मनोज्ञः ॥ स्वर्लोकेति । स्वर्लोकः सुरालयो मेरुस्तस्य
शिखरं तद्वत्संवन्धीनि वा उरूणि स्थूलानि रुचिराणि सुन्दराणि च यानि
रत्नानि तेषां तद्युक्तो वा यो रत्नाकरस्तस्य वेला जलवृद्धेर्मर्यादा तथा मेखलायिता या
धरणी सैव रमणी । मेखला काञ्ची । “ स्त्रीकक्ष्यां मेखला काञ्ची सप्तकी रशना तथा ”
इत्यमरः ॥ अनवरता नित्याः ॥ यागा यज्ञाः ॥ विद्यायाः संभारस्तेन भासुरा देदीप्य-
मानाः ॥ भूसुरा ब्राह्मणाः । भुवि सुराः भूसुराः । तेषां निकरो वृन्दम् ॥ विराचितोऽराति-
संतापो येन । रिपुदत्तसंताप इत्यर्थः । “ अभिघातिपरारातिप्रत्यर्थिपरिपन्थिनः ”
इत्यमरः ॥ वियत आकाशस्य मध्ये हंसः सूर्यः ॥ दर्पोऽवलेपः ॥ कन्दर्पो मन्मथः ॥
सोदर्यो बन्धुः समानोदर्यः । अत्र तु सोदर्यं सदृशम् ॥ इद्यं मनोहरम् ॥ निरवद्यं निर्दोषम् ॥
लीलावत्यो योषितस्तासां कुलं तस्य शेखरमणिभूषणमवतंसः ॥ रोषणेति । क्रोधताम्रदृशे-
त्यर्थः ॥ निटिलेक्षणः शिवः । निटिले भालस्थले ईक्षणं नयनं यस्येति विग्रहः ॥ मकरकेतनो
मन्मथः ॥ अनवद्या निर्दोषा ॥ रोलम्बेति । रोलम्बावली भ्रमरपाङ्क्तिः । अर्थान्मौर्वीस्थिता ।
“ इन्द्विन्द्विरोऽली रोलम्बो द्विरेफः ” इति हैमः । प्रेम्ण आकरः खनिः । “ खनिः स्त्रियामाकरः
स्यात् ” इत्यमरः ॥ विजितारविन्दं विजितं कान्त्या तिरस्कृतमरविन्दं कमलं येन तत् ॥
जयध्वज इव आचरति जयध्वजायते । जयध्वजे तिष्ठति वा ॥ जायायुतः पत्नीसहितः ॥
अक्षियुगलं अक्षणोर्द्वयम् ॥ अङ्गवीरः प्रधानयोधः ॥ मलयसमीरो दक्षिणानिलः ॥ पथिकाः
प्रोपिताः पान्थाः । “ पान्थः पथिक इत्यपि ” इत्यमरः । तेषां हृदयस्य यद्दलन पाटनं
तस्मिन्करवालः कृपाणः । “ कौक्षेयको मण्डलाग्रः करवालः कृपाणवत् ” इत्यमरः ॥
प्रवालः किसलयः ॥ बन्धुरोन्नतानता । “ बन्धुरं तून्नतानतम् ” इत्यमरः ॥ कन्धरा ग्रीवा ।
ज्यायमाने ज्येवाचरन्त्यौ ॥ मार्दवे मृदुत्वेऽसमाने ॥ कङ्कारं कमलं तस्य कोरकः
कुङ्कुलः ॥ गङ्गेति । आवर्तोऽम्भसां भ्रमः । “ स्यादावर्तोऽम्भसां भ्रमः ” इत्यमरः ॥
तत्सनाभिः सदृशा ॥ दूरीकृतेति । दूरीकृता अपनीता योगिजनानां मनोरथा येनेति ॥
जैत्रो जयनशीलः ॥ जयस्तम्भेति । आरम्भाः कर्माणि । आरभ्यन्त इत्यारम्भाः ॥ रम्भे कदली ॥
ऊर्वोर्युगमूरुयुगम् ॥ आतपत्रेति । आतपात्रायते तदातपत्रं छत्र तद्रूप यत्सहस्रपत्र कमलं
तत् ॥ प्रसूनानि पुष्पाणि । “ प्रसूनं कुसुमं सुमम् ” इत्यमरः ॥ समभूवन् । “ भूसत्तायाम् ”
इति धातोर्लुङि रूपम् ॥ विजितेति । विजितं स्ववैभवेन तिरस्कृतममरपुरमिन्द्रनगरी येन
तस्मिन् ॥ अन्वभावि । अन्वित्युपसर्गपूर्वकभूसत्तायामिति धातोः कर्मणि ॥

तस्येति [६२५८] ॥ विधेया विनयग्राहिणः । “विधेयो विनयग्राही” इत्यमरः ॥ विषणा बुद्धिः । “बुद्धिर्मनीषा विषणा” इत्यमरः । विबुधाचार्यः सुरगुरुर्गुरुस्तेनापि विचारणीय यत्कार्यं तस्मिन्नपि साहाय्यकारिणः । अतीव पटुबुद्धय इति भावः ॥ कुलामात्या वशक्रमागताः ॥ धर्मशीलो धार्मिकः । असारतां फलगुतामध्रुवत्वमित्यर्थः । अन्यो देशो देशान्तरम् । अगमदिति “गम्ल गतौ” इत्यस्य लुङि रूपम् ॥ विटाः षिङ्गाः । “विटोऽद्वौ लवणे षिङ्गे मूषिके खदिरेऽपि च” इति मेदिनी ॥ नटाः शैलूषाः । “भरता इत्यपि नटाः” इत्यमरः ॥ वारनार्यो गणिकाः ॥ परायणस्तत्परः ॥ दुर्विनीतोऽविनीतः ॥ जनकश्चाग्रजन्मा च जनकाग्रजन्मानौ तयोः । पितुर्ज्येष्ठभ्रातुश्चेत्यर्थः ॥ शासनं निदेशम् । बभ्रामेति “भ्रमु अनवस्थाने” इत्यस्य लिटि रूपम् ॥ वाणिज्यं वाणिक्कर्म ॥ भाण्डस्य द्वीपान्तरे नयनं द्वीपान्तरादानयनमित्यादि च ॥ पारावारः समुद्रः । “पारावारः सरित्पतिः” इत्यमरः ॥ पुरंदर इन्द्रस्तस्य पुरं नगरं तदतिथयो गृहागताः । “दूराच्चोपनत श्रान्तं वैश्वदेव उपस्थितम् । अतिथिं तं विजानीयात्” इति व्यासः ॥ प्रेत्य महेन्द्रनगरं गतेषु । मृतेष्विति तात्पर्यार्थः ॥ पूर्वमनतिक्रम्य वर्तत इति यथापूर्वम् । अनुपूर्वः षाधातुः करणार्थे वर्तते । “षा गतिनिवृत्तौ” इत्यस्य लङि रूपम् । अकुर्वन्नित्यर्थः ॥

तत इति [६२५१९] ॥ नानाविधान्यनेकप्रकाराणि ॥ महान्त्यायुधानि तेषु निपुणता तया रचितानि कृतानि यान्यसंख्यानि जन्यानि युद्धानि तेषु राजन्याना क्षत्रियाणां मौलीनां किरीटाना पालिप्रान्तेषु प्रदेशेषु निहिता अध्यारोपिताः स्थापिता वा निशितास्तीक्ष्णाः सायका वाणा येनैतादृशः । “युद्धमायोधनं जन्यम्” इति । “मूर्धाभिपिक्तो राजन्यः” इति चामरः । “मौलिः किरीटे धम्मिल्ले चूडायामनपुंसकम्” इति मेदिनी । “पालिः कर्णलताया स्यात्प्रदेशे पङ्क्तिचिह्नयोः” इत्यजयः । “निशितक्षणुतशातानि तेजिते” इत्यमरः ॥ प्रत्यग्रो नवीनः ॥ सग्रामो युद्धम् ॥ वस्मरो भक्षकः । शत्रुनाशक इत्यर्थः । “सृघस्यदः कमरच्” इति कमरच् ॥ समुत्कटोऽतिरिक्तो मान एव सारो यस्य तम् ॥ मानसार इति नृपनाम ॥ सहेलं लीलया न्यकृतोऽवधूतस्तिरस्कृतो जलधेः सागरस्य निर्घोषविषयेऽहकारोऽभिमानो येन । भेरीझाङ्कारेणेत्यस्य विशेषणम् ॥ भेर्या दुन्दुभेर्झाङ्कारो महाशब्दः ॥ हठिकाकर्णनाम्हतो ध्वनेर्वलादाकर्णनाच्छ्लवणादाक्रान्तं महाभयं य तम् ॥ दिशा दन्तावला हस्तिनस्तेपा वलयश्चक्र समूहः । “दन्ती दन्तावलो हस्ती” इत्यमरः ॥ विवूर्णयश्चालयन् ॥ निजभरेण स्वभारेण नमन्त्यधोगच्छन्ती या मेदिनी पृथ्वी तस्या भरेण भारेणायस्तं पीडितं भुजगानां राजा शेषस्तस्य मस्तकवलं येन । तस्य मेदिन्या आधारभूतत्वान् ॥ चतुरङ्गवलेन हस्त्यश्वरथपादातेन

सेनाङ्गेन ॥ आविष्टो व्याप्ताकारः ॥ अनेके येऽनेकपा द्विपाः । हस्तिन इति यावत् । तेषां
यूथं वृन्दं तेन सनाथो युक्तः ॥ विग्रहः सग्रामः ॥ सविग्रहो मूर्तिमान् । “युद्धे देहे च
विग्रहः” इति कोशः ॥ साग्रह आग्रहेण सहितः ॥ तयोः अथ इति छेदः ॥ रथैरर्थाङ्ग-
थचक्रनेभिभिः ॥ तुरगाणामश्वानां खुरैः शफैः ॥ क्षुण्णायाश्चूर्णितायाः ॥ क्षोण्याः पृथ्व्याः ॥
समुद्भूत उत्पन्ने ॥ करिणां हस्तिनाम् ॥ घटाः । “बहूनां घटना घटा” इति हलायुधः । तासा
कटा गण्डाः । “करटः स्यात्कटो गण्डः” इति हलायुधः । तेभ्यः स्रवन्त्यो या मदधारा
दानसलिलासारास्ताभिर्घौतं निर्मलीकृतं मूलं यस्य ॥ नव्या नवीना ये वल्लभा रम-
णास्तेषां वरणं पतित्वेन स्वीकरणं तदर्थमागतो यो दिव्यकन्याजनोऽप्सरःसमुदायस्तस्य
जवनिका तिरस्करिणीयुक्तः पटमण्डपः । “प्रत्यग्रोऽभिनवो नव्यः” इत्यमरः ।
“वल्लभो दयितेऽध्यक्षे सलक्षणतुरङ्गमे” इति कोशः । “प्रतिसीरा जवनिका स्यात्ति-
रस्करिणी च सा” इत्यमरः ॥ वियत आकाशस्य तले व्याकुलं संभृतम् ॥ धूल्याः
पांसोः पटलं चयस्तस्मिन् ॥ दिविषदां सुराणाम् ॥ अध्वनि मार्गे । दिवि सिदन्ति
ते दिविषदः । स्वर्ग इत्यर्थः ॥ धिक्कृता अन्यध्वनयो येनैतादृशो यः पटहध्वानो
ढक्काध्वनिस्तेन बाधिरितमशेषदिगन्तरालं यस्मिन् । “साद्यशःपटहो ढक्का”
इत्यमरः ॥ शस्त्राशस्त्रि । शस्त्रैः शस्त्रैश्च प्रहृत्येदं युद्धं प्रवृत्तमिति । “तत्रतेने-
दम्—” इति बहुव्रीहिः । “इचकर्मव्यतिहारे” इतीचसमासान्तः ॥ परस्पर-
स्याभिहतं सैन्यं यस्मिन् ॥ जन्यं युद्धम् ॥ अजनीति । “जनी प्रादुर्भावे”
इत्यस्य लुङि रूपम् । “जनिवध्योश्च” इति न वृद्धिः । “दीपजनबुध—” इति
वा चिण् ॥ प्रक्षीणं हतविध्वस्तम् । “निष्ठायामण्यदर्थे” इति दीर्घः । “क्षियो दीर्घात्”
इति नः ॥ जीवग्राहम् ॥ जीवन्तमित्यर्थः । “समूलाकृतजीवेषु—” इति णमुल् ॥

तत इति [ए२प२७] ॥ रत्नाकरः सागरो मेखला कटिसूत्रं यस्याः ॥ इला पृथ्वीम् ।
“गौरिला कुम्भिनी क्षमा” इत्यमरः ॥ नास्त्यन्यशासनं यस्याम् ॥ शासत् । अभ्य-
स्तत्वान्नुमभावः ॥ सकललोकस्यैककारणमादिहेतुः ॥ प्रभातसमये प्रातःकाले ॥
दयितमनोरथफलस्य पुष्पमिव भूतम् ॥ अधत्तेति । “डुधाब् धारणपोषणयोः” इत्यस्य
लङ्घात्मनेपदरूपम् ॥ संपदा न्यकृत आखण्डल इन्द्रो येन । “आखण्डलस्तुरापाट्”
इति हलायुधः ॥ सुहृदश्च ये नृपास्तेषां मण्डलम् । सुहृदश्च नृपाश्चेति वा ॥ समाहूयेति ।
सम्आ इत्येतत्पूर्वस्य द्वेषातोर्ल्यपि रूपम् । द्वः संप्रसारणम् ॥ निजसंपन्नमनोरथ-
योरनुरूपं सदृशम् ॥ सीमन्तोत्सवं सीमन्तोन्नयनसंज्ञः संस्कारस्तदनुषङ्गिकमुत्सवम् ॥
तथा चाश्वलायनः— “चतुर्थे गर्भमासे सीमन्तोन्नयनम्” इति । सीमन्तः केशवेशो यस्मि-
न्कर्मप्युन्नीयते तत्सीमन्तोन्नयनम् ॥

एकदेति [प्र३प३] ॥ हितैः पथ्यैः ॥ सिंहासनं भद्रासनं तत्र समासीनः । “ ईदासः ” इति आनस्य ईत् ॥ अहीनोऽन्यूनः ॥ ललाटतटेत्युपचार एतत् ॥ व्यज्ञापीति । “ ज्ञा अवबोधने ” इत्यस्य णिजन्तात्कर्मणि लुङ् ॥ लालसमभिलाषयुक्तम् ॥ विरच्या कर्तव्या यार्चना तामर्हतीति ॥ यतिर्भिक्षुः ॥ द्वारदेशमिति । “ अधिशीङ्-स्थासाम्— ” इति कर्मत्वम् । द्वारि तिष्ठतीत्यर्थः ॥ तेनानुज्ञातस्तदनुज्ञातः ॥ स-यमी यतिः ॥ अनायीति । “ णीञ् प्रापणे ” इत्यस्य कर्मणि लुङो रूपम् ॥ आयान्तमागच्छन्तम् ॥ विलोक्य । “ लोक् दर्शने ” ॥ सम्यक्सुष्ठु ज्ञातोऽवग-तः । तस्यायं तदीयः । “ प्रत्ययोत्तरपदयोश्च ” इत्यनेन त्वादेशः । गूढः प्रच्छ-न्नश्रारभावो येन सः ॥ निखिल सर्वम् ॥ अनुचरनिकरमनुयायिवर्गम् ॥ विसृज्य । “ सृज विसर्गे ” ॥ मन्त्रिजनेति । सचिवयुक्तः ॥ प्रणतं प्रह्वम् ॥ मन्दहासमिति क्रि-याविशेषणम् ॥ सापदेशं सव्याजम् ॥ तत्र तत्र तेषु तेषु स्थानेषु ॥ भवताभिज्ञातं भवदभिज्ञातम् ॥ कथयत्वित्यत्र भवच्छब्दस्य कर्तृत्वेन प्रयोगात्प्रथमपुरुषः ॥ अभाषि । “ भाष व्यक्ताया वाचि ” । कर्मणि लुङ् ॥ भूभ्रमणे भ्रमणविषये बली समर्थस्तेन ॥ प्रबद्धोऽञ्जलिर्येन स प्राञ्जलिस्तेन ॥ देव राजन् ॥ शिरसीति । अङ्गीकृत्येत्यर्थः ॥ आदायेति । आङ्पूर्वक“डुदाञ् दाने ” इत्यस्य रूपम् ॥ निर्दोषं दोषविवर्जितम् ॥ मालवेन्द्रो मानसारः ॥ गूढतरमतिशयेन गूढमित्यर्थः । “ द्विवचन— ” इति तरप् ॥ वर्तमानः । “ वृत्तु वर्तने ” । कर्तरि शानच् ॥ उदन्तो वार्ता । “ वार्ताप्रवृत्तिर्दृष्टान्त उदन्तः स्यात् ” इत्यमरः ॥ उदन्तजातमखिला प्रवृत्तिम् ॥ विदित्वा ज्ञात्वा ॥ मानीति । ताच्छील्ये णिनिः ॥ स्वसैनिका निजभटास्तेषामायुष्मत्ता जीवित-मर्यादा तस्या अन्तरायो विघ्नस्तास्मिन् ॥ संपराये युद्धे । “ संपरायः समीकं सांपरा-यिकम् ” इति हैमः ॥ भवतो देवात् ॥ वैलक्ष्येण दैन्येन लक्ष्यमाक्रान्तं हृदयं यस्य सः ॥ वीता नष्टा दया यस्य ॥ महाकाले निवासोऽस्त्यस्य तस्य ॥ कालीविलासिनं कालीपतिम् ॥ अनश्वरं नाशरहितम् ॥ महाश्रासावीश्वरश्च महेश्वरस्तम् ॥ समा-राध्य सम्यगराध्य ॥ तपसस्तदाचरितस्य प्रभावः सामर्थ्यं तेन संतुष्टात्प्रीतात् ॥ अस्मान्महेश्वरात् ॥ एकवीरश्रासावरातिश्च तं हन्तीति ॥ भयदां भयदात्रीम् ॥ गदामायुधविशेषम् ॥ अप्रतिभटम् । न विद्यते प्रतिभटो यस्य तम् ॥ महानभिमानो यस्येति बहुव्रीहिः ॥ अभियोक्तुमभिपेणयितुम् ॥ उद्युङ्क्ते उद्युक्तो भवति । “ युजि-र् योगे ” ॥ देव एव प्रमाणम् । किं कर्तव्यतानिर्णेत्यर्थः ॥ निश्चितं निर्णीतं तत्कृत्यमराति-कृत्यं यैस्तैः ॥ अमात्यैर्मन्त्रिभिः ॥ निरुपायेन नास्त्युपायः प्रतीकारो यस्य तेन ॥ देवस-हाथेन । दैवमामश्रेति यावत् ॥ अरातिः पर । “ परारातिप्रत्यर्थि— ” इत्यमरः ॥

सांप्रतमधुना ॥ असांप्रतमयुक्तम् । “ युक्ते द्वे सांप्रतं स्थाने ” इत्यमरः ॥ अखर्वो बहुः ।
न खर्वोऽखर्वः । “खर्वो ऋह्वश्च वामनः” । “न्यङ्नीचखर्वह्रस्वाः स्युः” इति चामरः ॥
विराजमानः शोभमानः । “ राजृ दीप्तौ ” । अकृत्यं कर्तुमनुचितमिति ॥ अनादृत्यानादरं
कृत्वा ॥ शितिकण्ठः शिवस्तेन दत्ता या शक्तिः प्रहरणाविशेषः स एव सारो बलं यस्य सः ॥
योद्धुमनसा युद्धकामानामग्रीभूय पुरो भूत्वा । “ तुं काममनसोरपि ” इत्यनुस्वारलोपः ॥
सामग्र्या समेतो युक्तः ॥ अङ्गेशमिति क्रियाविशेषणम् ॥ “तत् आकर्ष्य” इति छेदः ॥ भुवि
प्रथिव्यां महेन्द्रस्तम् ॥ कथंचिद्यत्नेन ॥ अनुनीय प्रार्थ्य ॥ असाध्ये दुर्गाहनीये ॥ अवरोधा-
न्राजस्त्रियः ॥ मूलत्रलेन प्रधानसैन्येन रक्षितान् ॥ निवेशयामासुः स्थापितवन्तः ॥
प्रशस्तेति । वीत गतं दैन्यं यस्मात्तद्वीतदैन्यम् । प्रशस्तं च तद्वीतदैन्यं च तादृशं सैन्यं
तेन समेतः ॥ तीव्रा चासौ गतिश्च तथा ॥ निर्गत्येति । “ गम्ल् गतौ ” ॥ अधिका रु-
ढ्यस्य तम् ॥ द्विपमरिम् ॥ रुरोध । “ रुधिरावरणे ” । लिट् ॥ परस्परेति । पर-
स्परेण बद्धं वैरं याभ्यां तयोः ॥ तदालोकनेति । तस्यालोकने यत्कुतूहलं तदर्थमागता
ये गगनचरास्तेषामाश्चर्यस्य कारणं तस्मिन् । आलोकनं दर्शनम् । कुतूहलं कौतु-
कम् । गगनचरा देवाः ॥ वर्तमाने प्रवृत्ते ॥ जयमाकाङ्क्षते सः ॥ मालवदेशस्य
रक्षी रक्षिता ॥ विविधेति । विविधानि यान्यायुधानि तेषां स्थैर्येण चर्या तथाश्चितं
यत्समरं तस्मिस्तुलितोऽमरेश्वरो येन तस्य । विविधानि नैकप्रकाराणि । आयुधानि
प्रहरणानि । चर्या चालनमुपयोगः प्रयोगो वा । अश्चितं युक्तम् । समरं युद्धम् ।
अमरेश्वर इन्द्रः ॥ पुरारातीति । पुरारातिः शंकरस्तेन दत्ताम् ॥ प्राहिणोत् ।
“ हि गतौ ” इति धातुः । लङ् ॥ निशितास्तीक्ष्णाश्च ते शराश्रेषवस्तेषा निकरः
समुदायस्तेन शकलीकृता खण्डशः कृता । “ चित्रपुङ्खः सरः शरः ” इति त्रिकाण्ड-
शेषः ॥ पशुपतीति । पशुपतिः शिवस्तस्य शासनस्याज्ञाया अवन्ध्यतयाफलतया ॥
सूतं साराथिम् । “ सूतः क्षत्ता च साराथिः ” इत्यमरः ॥ निहत्य । “ हन हिंसा-
गत्योः ” ॥ रथस्थं रथे तिष्ठतीति ॥ अकार्षीत् । “ डुकृब् करणे ” । लुङ् ॥ वीतप्र-
ग्रहा मुक्तरश्मयः ॥ अक्षतो विग्रहः शरीरं येषाम् ॥ वाहा अश्वाः । “ वाजि-
वाहार्वागन्धर्व- ” इत्यमरः ॥ दैवगत्या यदृच्छया ॥ अन्तःपुरस्य राजस्त्रीणा
शरणे साधु ॥ महच्च तदरप्यं च महारप्यम् ॥ जयलक्ष्मीति । जयलक्ष्म्या सनाथो
युक्तः ॥ प्राज्यं पुष्कलम् ॥ समाक्रम्य पुष्पपुरमिति । “ अविशीङ्- ” इति
कर्मत्वम् ॥

तत्रेति [६४प१] ॥ हेतीनामायुवानां ततयः समुदायास्तैर्हतिस्ताडन प्रहारस्तेन श्रान्ताः ।
“ रवेरर्चिश्च शस्त्रं च वह्निज्वाला च हेतयः ” इत्यमरः ॥ अनुत्क्रान्तेति ।

नोत्क्रान्तं जीवितं प्राणा येषा ते ॥ निशाया अन्तोऽवसानं तत्संबन्धिवानेनार्था-
 च्छीतलेन लब्धा प्राप्ता संज्ञा यैस्ते ॥ कथचिन्महतायासेन ॥ आश्वस्य धैर्या-
 वष्टम्भं कृत्वा ॥ समन्तादितस्ततः ॥ अन्वीक्ष्य । “ ईक्ष दर्शने ” ॥ दैन्यवन्तो
 दैन्यं खेदस्तद्वन्तः ॥ अत्रापुः । ॥ “ आप्लू व्याप्तौ ” । लिट् ॥ निखिलेति । निखिलस्य
 सर्वस्य सैन्यस्य क्षतिर्नाशस्तम् । “ क्षणु हिंसायाम् ” ॥ उद्विग्ना दैन्यपरीता ।
 “ ओविजी मयचलनयोः ” ॥ शोकेति । शोक एव सागरस्तस्मिन्मग्ना । “ टुम-
 र्जो शुद्धौ ” ॥ रमणानुगमने पतिमनुमरणे ॥ मति व्यधत्त निश्चय चकार ॥ कल्याणि ।
 कल्याणलक्षणोपेते इति यावत् ॥ भूरमणेति । भुवो रमणो वल्लभः पतिरित्यर्थः ।
 देवस्येति तात्पर्यम् ॥ अनिश्रितं न निर्णीतम् ॥ क्विचेति । क्विचापिचान्यच्च ॥ दैव-
 ज्ञेन कार्तान्तिकेन । ज्यौतिषिकेणेत्यर्थः । “ सावत्सरो ज्यौतिषिको दैवज्ञगणकावपि ” तेन ।
 कथितः ॥ मथितेति । मथिता मथिष्यमाणा उद्धता धृष्टा अरातयो येन सः ॥
 सार्वभौमश्चक्रवर्ती ॥ अभिरामो मनोज्ञः ॥ भविता भावी ॥ सुकुमारः पेशलः ॥ त्वादिति ।
 तवोदर इत्यर्थः ॥ अनुचितमयुक्तम् ॥ भूषितेति । भूषितं भूषणैराढ्यं भाषितं भा-
 षणं येषां तैः । भावे क्तः । “ तारकादिभ्यः— ” इतीतच् ॥ अमात्येति । अ-
 मात्याश्च पुरोहिताश्च तैः । पुरोहिताः पुरोधसः । “ पुरोधास्तु पुरोहितः ” इत्यमरः ॥
 अनुनीयत इत्यनुनीयमाना तथा ॥ क्षणं क्षणपर्यन्तम् । “ कालाध्वनोः— ” इति द्वितीया ॥
 क्षण उत्सवस्तेन हीना । “ क्षण उद्धर्षो मह उद्धव उत्सवः ” इत्यमरः ॥ तूष्णीं जोषम् ।
 “ मौने तु तूष्णीम् ” इत्यमरः ॥ अस्थायीति । “ ष्टा गतिनिवृत्तौ ” इत्यस्य कर्मणि
 लुडो रूपम् ॥ अधानन्तरम् । “ मङ्गलानन्तरारम्भप्रश्नकात्स्वर्येष्वथो अथ ” इत्यमरः ॥
 अर्धरात्रे निशीथे । “ अर्धरात्रनिशीथौ द्वौ ” इत्यमरः ॥ निद्रया निर्लीढे नेत्रे यस्य स
 तस्मिन् ॥ परिजनेऽनुचरवर्गे ॥ विजने विविक्ते ॥ शोकपारावारं शोकसमुद्रम् । “ समुद्रो-
 ऽब्धिरकूपारः पारावारः सरित्पतिः ” इत्यमरः ॥ अपार पारयितुमशक्यम् ॥ सेनाया
 निवेशः शिञ्जिरम् । एवमेवामरः । वासस्थानमिति यावत् । तस्य देशः प्रदेशः ॥ निर्गतः
 शब्दलेशो यस्मात्तम् ॥ संसक्तस्य भावस्तथा ॥ तस्यानयनं तदानयनं तस्मिन्त्यत्पलायनं
 तेन श्रान्ता ॥ अक्षमा असमर्था ॥ क्षमायाः ष्ठव्याः । “ गौरिला कुम्भिनी क्षमा ”
 इत्यमरः । पति स्वामी भर्ता वा तस्य रथ्या वाहाः । “ तद्वहति रथयुग— ” इति
 यः ॥ “ पथि आकुलाः ” इति च्छेदः ॥ मृतेर्मरणस्य रेखा तस्याम् ॥ उत्तरीयस्य संब्या-
 नस्य । “ संब्यानमुत्तरीय च ” इत्यमरः ॥ विरच्य कृत्वा ॥ मर्तुं कामो यस्याः सा ।
 “ तु काममनसोरपि ” इत्यनुस्वारलोपः ॥ वाचो माधुरी माधुर्यं तथा विरसोक्तोऽधरी-
 क्तः कल्कण्डः कोकिलो यया सा ॥ व्यलपत् । रुरोदेत्यर्थः ॥ लावण्येनोपमितः पुष्पसायको

मदनो येन तत्संबुद्धौ ॥ भूनायक धराङ्गनाभर्तः ॥ भाविन्यागामिनि ॥ वल्लभो
रमणः ॥ नीहारकरश्चन्द्रस्तस्य किरणानां मयूखानां निकरस्य समुदायस्य संपर्केण
लब्धः प्राप्तोऽवबोधो येन सः । प्रकृतिमापन्न इत्यर्थः ॥ मागधो मगधाधिपो राजहंसः ॥
अगाधस्यादभ्रस्य रुधिरस्यासृजो विकारणं विशेषेण संचलनं तेन नष्टा चेष्टा यस्य सः ॥
निश्चिन्वानो निश्चयं कुर्वन् ॥ ससंभ्रमं सादरम् ॥ न मन्दोऽमन्दः । हृदयस्यानन्दो
हृदयानन्दः । अमन्दश्चासौ हृदयानन्दश्चामन्दहृदयानन्दः । तेन संफुल्लं सम्यग्वि-
कासित प्रसन्नं वदनारविन्दं मुखकमलं यस्याः सा ॥ उपोषिताभ्यां जातोत्कण्ठाभ्या-
मित्यर्थः ॥ अनिमिषिताभ्यां निमेषरहिताभ्याम् ॥ विकस्वरेण समुन्मीलितेन ।
“पिकस्वरेण” इति पाठे पिकस्य कोकिलस्य स्वर इव स्वरो यस्य तेन ॥ उच्चैरिति
क्रियाविशेषणम् ॥ निटिलतेन भालस्थलेन चुम्बितं निजचरणाम्बुजं यैस्तैः । “गोधि-
र्ललाटमलिकं निटिलं भालमर्धकम्” इति पञ्चतत्त्वप्रकाशः ॥ प्रशंसितं दैवमाहात्म्यं
महिमा यैस्तैः ॥ अभाणि । “भण शब्दार्थः” इति धातोः कर्मणि लुङ् ॥ रथ्यच-
योऽश्वसमुदायः ॥ सारथेरपगमो नाशस्तस्मिन् ॥ रभसाद्वेगेन ॥ निहतो निःशेषं
हतः सैनिकग्रामो योधसमूहो यस्मिस्तथाभूते ॥ सग्रामे युद्धे ॥ आराधितः संतो-
षितः पुरारातिः शिवो येन तेन ॥ प्रहितया प्रेरितया ॥ दयया हीनस्तेन ॥
निशान्तः प्रभातं तत्संबन्धिना पवनेन वायुना । “निशीत—” इति पाठे नितरां शीतं
इति पवनविशेषणम् । “निशीथ—” इति पाठेऽपि निशीथोऽर्धरात्रस्तत्संबन्धिनेति ॥ विरचितो
महः पूजासत्कारो येनेति तथा ॥ मन्त्रिणां निवहो वृन्दं तेन ॥ विरचितं कृतं
दैवानुकूल्यं येन तेन ॥ शित्रिरं सेनाया वासस्थानम् । “तळ” इति भाषायाम् ॥
अपनीतान्युद्धृतान्यशेषाणि शल्यानि सर्वाणि वाणाग्राणि शङ्खवो वा यस्य सः ॥
शलति गच्छतीति शल्यम् । “वा पुंसि शल्यं शङ्कुर्ना” इत्यमरः ॥ विरोपिताश्चि-
कित्सिता व्रणा यस्य सः ॥ अकारि । “डुकृञ् करणे” इत्यस्य कर्मणि लुङ् ॥
विरोधिना ननुकूलेन दैवेन भागधेयेन धिक्कृतः पुरुषकारो विक्रमः पौरुषमिति यावद्य-
स्य सः ॥ दैन्येन खेदेन व्याप्त आकारो यस्य सः ॥ अतिशयेनाधिका आधि-
र्मनोव्यथा यस्य तथा । “पुंस्याधिर्मानसी व्यथा” इत्यमरः ॥ अमात्यानां संम-
तिस्तया ॥ मृदु भाषितं यस्यास्तया ॥ कलितया युक्तया ॥ समबोधि । कर्मणि लुङ् ॥
तेजसा-वरिष्ठः ॥ अतिशयेन गुरुर्गरिष्ठः । “प्रियस्थिर—” इत्यादिना वर्गर् इत्यादेशाः ॥
जलस्य बुद्बुदो विकारस्तत्समाना तत्सदृशा ॥ तडिच्छता विद्युत् ॥ सहसाकस्मात् ॥
उदेत्युद्गच्छति दृक्पथमायाति ॥ नश्यत्यदर्शनतामेति ॥ निखिलं सर्वम् ॥
दैवायत्तं दैवाधीनम् ॥ अवधार्य निर्णेतव्यम् ॥ हरिश्चन्द्र रामचन्द्र इति प्रसिद्ध-

राजनामानि । एतौ मुख्यौ येषां ते ॥ ऐश्वर्येण विमवेनोपमितस्तुल्यीकृतो महेन्द्रो देव-
राजो यैस्ते ॥ दैवतन्त्रं दैवचालितम् ॥ दुःखयन्त्रं दुःखमेव यन्त्रं तत् ॥ विर-
चिता दैवसमाधिर्येन तथा ॥ गत आधिर्यस्य सः ॥

तत इति [६५५४] ॥ समन्वितो युक्तः ॥ तपसा विशेषेण भ्राजते दीप्यतेऽसौ तम् ॥
तप एव धनं यस्य तम् ॥ निजोऽभिलाषस्तस्यावाप्तिः प्राप्तिस्तस्य साधनं साधनभूतम् ॥
जगाम । “ गच्छ गतौ ” इत्यस्य लिटि रूपम् ॥ कृतमातिथ्यं यस्य सः ॥ कथितं
निवेदितं कथ्यं कथयितुं योग्यं सर्वं येनैतादृशः ॥ तस्याश्रम इति ॥ दूरीकृतः श्रमो
यत्रैतादृशे ॥ उपित्वा । “वस निवासे” । क्त्वरूपम् । “ग्राहिज्या—” इति संप्रसारणम् ।
“ वसतिक्षुधोरिट् ” इति इडागमः । “ शासिवसिवसीनां च ” इति षत्वम् ॥ सोम-
कुलस्य चन्द्रवंशस्यावतंसो भूषणं ललामभूतः ॥ मानसार इति राजनाम ॥ मया
भोग्यं भोक्तव्यम् । “ भोज्यं भक्ष्ये ” (भोग्यमन्यत्) इति जकारस्य गकारः ॥ अराति
शत्रुम् ॥ “ अभिवातिपराराति— ” इत्यमरः ॥ उन्मूलयिष्याम्युन्मूलयितुमुद्यतो-
ऽस्मि ॥ लोकानां शरणे रक्षणे साधु तेन ॥ नियमवन्तं व्रतिनम् ॥ त्रिकालज्ञो भूत-
मविष्यद्वर्तमानकालगतं जानातीति तथा ॥ सखे इति कोमलामन्त्रणम् ॥ शरीरस्य
देहस्य काश्यं कृशस्य भावस्तत्करोतीति तेन ॥ तपसालं तपो मानुतिष्ठेति
भावः ॥ नूनं निश्चितम् ॥ तूष्णीं जोषम् ॥ आस्व तिष्ठेत्यर्थः ॥ गगनचारिण्या-
शरीरिण्या ॥

तत इति [६५५२४] ॥ संपूर्णा गर्भदिवसा नव मासा नव दिवसाश्च यस्याः सा ॥ सुमुहूर्त
उत्तममुहूर्ते काले ॥ सकललक्षणैर्लक्षितं युक्तम् ॥ ब्रह्मणो वर्चो ब्रह्मवर्चसम् । “ ब्रह्म-
हस्तिभ्या वर्चसः ” इत्यच् ॥ तुलितो वेधा ब्रह्मा येन तम् । “ स्रष्टा प्रजापतिर्वेधाः ”
इत्यमरः ॥ पुरोधसमुपाध्यायम् ॥ पुरस्कृत्याग्ने कृत्वा ॥ कृत्यं वेत्तीति तथा ॥ जात-
संस्कारेण जननकालेऽनुष्ठितसंस्कारेण वालाहैरलंकारैश्च ॥ विराजमानं विशेषेण
शोभमानम् ॥ व्यधत्त कृतवान् ॥ सुमतीति मन्त्रिनामानि प्रमतीति सुतनामानि ॥
महत्यभिख्या शोभा येषां ते । “ महदाभिख्याः ” इति प्रयोगश्चिन्त्यः ॥ नवः
प्रातिपदिकः । उद्यन्नुद्रच्छन् । इन्दुश्चन्द्रः । “ उन्दी क्लेदने ” इति धातुः । तस्य
रुक्कान्तिर्येषां ते ॥ चिरायुषश्चिरंजीविनः ॥

- अथेति [६५५२७] ॥ तापसेन मुनिना ॥ रसेन रागेण । “रसो गन्धरसे जले । शृङ्गारादौ
विषे वीर्ये तिक्तादौ द्रवरागयोः ” इति मेदिनी ॥ अवोचि । कर्मणि लुङ् ॥ कुशाश्च
सभिधश्च तेषामानयनं तस्मै ॥ नास्ति शरण्यं रक्षिता यस्याः सा । “ शरणं गृहरक्षित्रोः ”
इत्यमरः ॥ व्यक्तं कार्पण्यं दैन्यं यस्याः सा ॥ मुश्नन्तीत्यत्र तुदादित्वाद्वैकल्पिको

नुम् ॥ निर्जने जनसंचाररहिते ॥ करावेव सरोरुहाणि तैः । करसरोरुहाभ्यामिति वक्तव्यम् ॥ प्रमृज्य । “मृजू शुद्धौ” इति धातुः । ल्यबन्तम् ॥ सगद्रदं गद्रदस्वरेण ॥ ला-
 षण्ये सौन्दर्ये जितः पुष्पसायको मदनो येन तस्मिन् ॥ कीर्त्या व्याप्तता सुधर्मा देवसभा
 येन तथा । “धर्मादिनिच्केवलात्” इति धर्मशब्दस्य धर्मन् ॥ निजसुहृदः स्वामित्रस्य ॥
 सीमन्तिनी वधूस्तस्याः सीमन्तमहोत्सवो गर्भिण्यवस्थायामनुष्ठातव्यस्य सीमन्तोन्नय-
 नाख्यसंस्कारस्योत्सवस्तदर्थे । “चतुर्थे गर्भमासे सीमन्तोन्नयनम्” इति सूत्रम् । सीम-
 न्तो यस्मिन्कर्मण्युन्नीयते तत्सीमन्तोन्नयनम् ॥ पुत्रश्च दाराश्च पुत्रदारास्तैः समन्विते
 युक्ते ॥ “उपान्वध्याङ्वसः” इत्यनेन कालस्य कर्मत्वम् ॥ समाराधितः सम्यक्पू-
 जितः संतोषितो वा गिरिशः शिवो येन सः ॥ अभ्यगात् । “इण् गतौ” इति धातुः ॥
 संख्ये युद्धे । “मृधमास्कन्दनं संख्यम्” इत्यमरः ॥ सुहृदः साहाय्यकम् । साहाय्यमेव सा-
 हाय्यकम् । स्वार्थे कप् ॥ निजबले आत्मसैन्ये ॥ विदेहे मृत इत्यर्थः ॥ “असति विधेये” इति
 पाठे “विधेयो विनयग्राही” इति कोशाद्धिनयातिक्रमणशील इति भावः ॥ विदेहाना-
 मीश्वरः प्रभुः ॥ शून्येन रिक्तेन ॥ “शूनः संप्रसारणं वा च दीर्घत्वम्” इति यत् ॥
 दुःखेन गन्तुं शक्यो दुर्गस्तेन ॥ अधिकं बलं यस्य तेन ॥ शबराणां बलं सैन्यं तेन ॥
 रमसाद्वेगेन ॥ अभिहन्यमानः । कर्मणि शानच् ॥ मूलबलं प्रधानसैन्यं तेनाभिरक्षितोऽव-
 रोधः शुद्धान्तो येन सः ॥ महान्निरोधो यस्य तथा ॥ पलायिष्ठ । “अय गतौ” इति
 धातुः परेत्युपसर्गस्थरस्य स्थाने “उपसर्गस्यायतौ” इति लादेशः । लुङ् ॥ तस्ये-
 मौ तदीयौ च तावर्भकौ तयोः ॥ यमयोः सहजातयोः ॥ धात्र्या उपमातुर्भावस्तेन ॥
 तीव्रा गतिर्यस्य तम् ॥ अक्षमे अभूव । प्रगृह्यत्वान्न संधिः ॥ विवृतं व्याप्तं वदनं येन
 सः ॥ रूपी मूर्तः ॥ आघ्रातुं नाशायितुम् ॥ उद्रतान्यग्राणि यस्यैतादृशो यो ग्रावा
 तस्मिन् । “उदग्रपाणिः” इति पाठ उदग्रः पाणिर्यस्याः सेत्यहमित्यस्य विशेषणं द्रष्टव्यम् ॥
 भ्रष्टश्रुतः ॥ कपिलाया गोः शवः कुणपस्तस्य ॥ क्रोडमङ्कदेशम् ॥ अभ्यलीयत
 प्रच्छन्नोऽभूत् ॥ बाणासनं धनुस्तदेव यन्त्रं तस्मान्मुक्तः ॥ अपाहरज्जहार ॥ विलोला-
 श्रृङ्खला अलकाश्रूर्णकुन्तला यस्य सः ॥ शबरैर्वनवासिभिः ॥ आदाय गृहीत्वा ॥
 कुत्रचिदनिर्दिष्टेऽज्ञात इति यावत् ॥ उद्रहन्ती धारयन्ती ॥ सेति पूर्वनिर्दिष्टा ॥ मोहं
 गता विगतसंज्ञा ॥ वृष्णिपालेन मेषपालेन ॥ स्वकुटीरं स्ववासगृहम् ॥ आवेश्य । णिज-
 न्ताल्लचप् ॥ भूयः पुनः ॥ क्षमाभर्तुर्नरेन्द्रस्य ॥ उपतिष्ठामुरुपस्थातुमिच्छुः ॥ असहायतया
 सहायाभावेन ॥ अभिदधानाभिधत्तेऽसौ ॥ एकाकिन्यसहाया ॥ तदैव तस्मिन्नेव क्षणे ॥
 विपादं खेदम् ॥ तस्यान्वयो वंशस्तस्याङ्कुरः प्ररोहः ॥ चण्डिकाया मन्दिरमायतनम् ॥
 एवं विधा प्रकारो यस्य तादृशो यो विजयस्तस्य सिद्धिस्तस्यै देवताया उपहारस्तम् ॥

महीरुहो वृक्षस्तस्य शाखायामवलम्बितम् ॥ असिलता खड्गः ॥ इदं केचित्किराता आहुः ॥
 सिकताप्रचुरं सैकनम् । सैकतं च तत्तलं च ॥ खननेन निक्षिप्तौ जूमौ कीलितौ चरणौ यस्य
 तम् ॥ शितास्तीक्ष्णाश्च ते शराश्च तेषा निकरेण ॥ इदमन्ये ॥ अनेकचरणैरिति कुङ्कुरवा-
 लकैरित्यस्य विशेषणम् ॥ पलायमानमेनं बालकम् ॥ दंशयित्वा दंशं कारयित्वा । “ दं-
 दशयित्वा ” इति पाठो यङन्तप्रयोगः ॥ इदमप्यपरे ॥ किरातोत्तमाः । प्रार्थनानुकूलमेतत्सं-
 बोधनम् ॥ घोरः प्रचारः संचारो यस्मिस्तथा ॥ कान्तारे दुर्गमे वर्त्मनि ॥ स्वलितः पन्या
 यस्य सः । “ ऋक्पूरुवूःपथामानसे ” । पथिन् इत्यस्य पथः ॥ स्थविरो वृद्धः ॥ भूमुरो भुवि
 पृथ्व्यां सुरो द्विजः ॥ निक्षिप्य संस्थाप्य ॥ मार्गस्यान्वेषणं गवेषणम् ॥ मुखालोकनेन
 विना । “ पृथग्विनानाना ” इति तृतीया ॥ अतीनानि गतानि ॥ अदर्शि । “ दृशिर्प्रे-
 क्षणे ” । कर्मणि लुङ् ॥ गृहाण । “ ग्रह उपादाने ” । लोटो रूपम् ॥ दैवस्यानुकूल्यं तेन ॥
 व्यतरन्नदद्दुः ॥ दत्ताशीर्षेण सः ॥ शिशिरं शीतम् ॥ निःशङ्कमिति क्रियाविशेषणम् ॥
 भवदङ्क भवन्निकटम् ॥ अभिरक्षतात् । “ तुह्योस्तातडाशिष्यन्यतरस्याम् ” इति तातङ् ॥
 अधरीकृत्य दूरीकृत्य तनूकृत्य वा ॥ पुपोप वृद्धि नीतवान् ॥

जनपतिरिति [६६प२६] ॥ पुण्यदिवसे पर्वणि ॥ तीर्थे स्नानं तीर्थस्नानं तस्मै ॥ पङ्कण-
 शवरालयः । एवमेव कोशः ॥ अवलया स्त्रिया ॥ उपलालितं प्रेमविधृतम् ॥ अनुपमं
 शरीरं यस्य तथा ॥ कुतूहलेन कौतुकेनाकुलो व्याप्तः ॥ भामिनि कोपने । अत्र तु केवल-
 स्त्रीवाचकोऽयं शब्दः । कोपकारणाभावात् । रुचिरा सुन्दरा मूर्ती रूपं यस्येति तथा ॥
 राज्ञो गुणास्तेषां संपूर्तिस्तत्सहितः ॥ अन्वयो वशः ॥ नयने आनन्दयति तथा । कस्य
 सूनुरित्यर्थः ॥ निमित्तेन कारणेन ॥ भवदधीनस्त्वदाशक्तः ॥ याथातथ्येन तच्चतः ॥
 प्रकर्षेण नता तथा ॥ अलापि । “ लप व्यक्तायां वाचि ” । कर्मणि लुङ् ॥ पङ्की घोषः ॥
 पदव्यां मार्गं । “ पन्यायः पङ्की मृतिः ” इत्यमरः ॥ शक्र इन्द्रः ॥ मिथिलेश्वर-
 स्य मिथिलाविपस्य प्रहारवर्मणः ॥ सर्वस्वं सर्वद्रव्यम् । “ स्वोऽस्त्रियां धने ”
 इत्यमरः ॥ अपहरति । शत्रन्तस्य सप्तमी ॥ दयितेन वल्लभेन । भर्त्रेत्यर्थः ॥ व्यव-
 र्धत वृद्धि प्राप्तः ॥ अवधार्य विमृश्येत्यर्थः ॥ कार्यं जानातीति तथा ॥ साम च दान
 च ताभ्याम् ॥ अनुनीय संतोष्य ॥ आख्याय नाम कृत्वा ॥

कदाचिदिति [६७प७] ॥ रामतीर्थ एतन्नाम्नि क्षेत्रे ॥ प्रत्यागच्छता प्रतिनिवर्त्तमानेन ॥
 काननावनावरण्यभुवि ॥ वनितया योषिता । “ वनिता महिला तथा ” इत्यमरः ॥
 उज्ज्वलो दीप्तिमान् ॥ स्थविरे वृद्धे इति संज्ञुद्धिः । “ प्रवयाः स्थविरो वृद्धः ” इति
 कोशः ॥ अटव्यरण्यम् ॥ आयासेन कष्टेन ॥ मुनिवर ऋषिश्रेष्ठ ॥ धनाट्यो धन-
 समृद्धः ॥ वैश्वरो वाणिकश्रेष्ठः ॥ नन्दिनी कन्याम् । नयनयोरानन्दं करोति तथा ॥ म-

न्त्रिसंभवो मन्त्रिणः पुत्रः ॥ रमणीयगुणानामालयो वसतिस्थानम् ॥ भ्रान्तं भु-
वो वलयं चक्रं येनेति तथा ॥ मनोहारी मनोज्ञः । अभिराम इत्यर्थः ॥ व्यवहारी
वाणिज्यकर्ता ॥ उपयम्य विवाहं कृत्वा ॥ सुवस्तुसंपदा शोभनवस्तुसमृद्ध्या ॥ सं-
मानितः पूजितः । सत्कृत इति यावत् ॥ नतान्यवनम्राण्यङ्गान्यस्यास्तथा ॥ सोदरः
समानोदर्यः । “समानोदर्यसोदर्य-” इति ॥ चपले लोचने यस्यास्तया ॥ प्रवहणं नाव-
म् ॥ अभिप्रतस्थे । “समवप्रविभ्यः स्थः” इत्यात्मनेपदम् ॥ कल्लोला महातरङ्गाः । “म-
हत्सूळोलकल्लोलौ ” इत्यमरः । तेषां मालिकाः परंपरास्ताभिरभिहतस्ताडितः ॥ पोतो
नौः ॥ अमज्जत् । “टुमस्जो शुद्धौ ” इति धातोर्लड् ॥ गर्भस्य भरो भारस्तेनाल-
सां जडाम् ॥ ललना स्त्री ॥ धात्रीभावेनोपमातृत्वेन ॥ परां काष्ठामतिशयम् ॥ अ-
सूत । “पूङ् प्राणिगर्भविमोचने ” । लड् ॥ प्रसवकाले या वेदना तथा ॥ विचेतना
निःसंज्ञा । नष्टचेष्टेत्यर्थः ॥ प्रच्छायेन शीतले । “गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य ” इति ह्रस्वः ॥
विजने निर्जने ॥ जनपदो नीवृद्देश इति यावत् ॥ विवशा विह्वला । विकलेत्यर्थः ॥
आनायि । “णीञ् प्रापणे ” इत्यस्य आङ्पूर्वस्य कर्मणि लुङ् । “चिण् भावकर्मणोः ”
इति चिण् ॥ वने भवो वन्यः ॥ वारणो गजः । “कुञ्जरो वारणः करी ” इत्यमरः ॥
अदृश्यत । कर्मणि लङ् । “दृशिर् प्रेक्षणे ” इति धातुः ॥ निपात्य प्रच्याव्य ॥
प्राद्रवदधावत् । द्रुतगत्यापासरदित्यर्थः ॥ लता व्रततिः ॥ गुल्मकेऽप्रकाण्डे । स्वार्थे-
ऽल्पार्थे वा कः ॥ परीक्षमाणः परित ईक्षमाणः ॥ कवलं ग्रासम् । “ग्रासस्तु कवलः
पुमान् ” इत्यमरः ॥ कण्ठीरवः सिंहः । “कण्ठीरवो मृगारिपुः ” इत्यमरः ॥ भीमो
भयंकरो रवो यस्य तथा ॥ महाग्रहेण महतावेशेन ॥ चिरायुष्मत्तया दीर्घायुषो
भावस्तया ॥ उन्नतस्योच्छ्रितस्य । “आसन्नोन्नत-” इति पाठ आसन्नः समीपवर्ती ॥
पक्कफलबुद्ध्या पक्कं फलं किमप्येतादिति भ्रान्त्या ॥ फलादितरदिति दृष्ट्या ॥ वितते
विस्तृते स्कन्धस्य प्रकाण्डस्य मूले ॥ मर्कटो वानरः ॥ सत्त्वेन संपन्नस्तस्य भाव-
स्तया ॥ सकलक्लेशसहेनाखिलक्लेशसहिष्णुना ॥ अभावि । “भू सत्तायाम् ” । कर्मणि
लुङ् ॥ केसरी मृगेन्द्रः ॥ कुत्रचिदनिर्दिष्टे स्थले ॥ लतागृहात्कुञ्जात् ॥ तेजसः
पुञ्जं राशिम् ॥ अवन्यां रोहतीत्यवनीरुहो वृक्षस्तस्मात् ॥ अवतार्य । “वृ छवनतर-
णयोः” । णिजन्ताल्लघप् ॥ अन्यद्वनं वनान्तरं तस्मिन् ॥ एनम् । अन्वादेश इदं रूपम् ॥
निदेशेनाज्ञया ॥ एकदैवैकस्मिन्नेव काले । सममित्यर्थः ॥ अनुकूलेति । दैवस्य प्रातिकूल्ये-
नेत्यर्थः ॥ “महत् आश्रयम् ” इति भिन्ने पदे ॥ विभ्राणः । “डुभृञ् धारणपोषणयोः” ।
कर्तरि शानच् ॥ रत्नोद्भव इति । रत्नोद्भवस्य का गतिः । किमभवदित्यर्थः ॥ नामधेयं
नाम । “भागरूपनामभ्यो धेयः ” इति धेयप्रत्ययः ॥ विभ्रंश्च कृत्वा ॥ उदन्तं

वार्ताम् । “ वार्ता प्रवृत्तिर्वृत्तान्त उदन्तः स्यात् ” इत्यमरः ॥ व्याख्याय कथयित्वा ॥
रत्नोद्भवस्य नाशाद्विषादस्तन्नन्दनस्य च लाभात्संतोषः ॥ अनु पश्चाज्जातोऽनुजः ॥

अन्येद्युरिति [६८५७] ॥ अन्येद्युरपरेद्युः । “सद्यःपरुत्परार्यैषमः—” इति निपातः ॥
उरसि दधती लालयन्ती । अम्यस्तत्वान्नुमभावः ॥ कुत्र भवः कुत्रत्यः । “अव्ययास्यप्”
इति त्यप् ॥ अतीतायां गतायाम् ॥ दिवि भवा दिव्या सा चासौ वनिता ॥ निद्रया
मुद्रितां निमीलितनेत्राम् ॥ विवोध्य प्रवोधं कृत्वा ॥ विनीता नम्रा ॥ यक्षेश्वरः कुवेरः ॥
तनूजस्य सूनोः । “ तनूजस्तनूजः ” इति द्विरूपकोशः ॥ अम्भोनिधिः समुद्रः । स
एव वलयः कटकस्तेन वेष्टितं क्षोणीमण्डलं धरामण्डलं तस्येश्वर ईशिता तस्य ॥ भा-
विनो नाद्यापि भूतस्य ॥ विशेषेण शुद्धो यशसो निधिर्यस्य तस्य ॥ परिचर्या
शुश्रूषा ॥ मनोजः कामः ॥ संनिभः सदृशः ॥ विस्मयेनाश्चर्येण विकसिते नेत्रे
यस्यास्तया ॥ सविनयमिति क्रियाविशेषणम् । “ सविनया ” इति पाठे यक्षीविशेषणम् ॥
सत्कृता संमानिता ॥ स्वक्षी शोभननयना ॥ अदृश्यतामयासीद्रताभूदित्यर्थः ॥ यक्ष-
कन्यया संगमस्तास्मिन् ॥ विस्मयमानं मानसं यस्य तथा ॥ रञ्जितानि मित्राणि येन
तम् ॥ आहूय । वहेजः संप्रसारणम् । आकार्य । आनायेत्यर्थः ॥

तत इति [६८५१७] अन्तेवासी शिष्यः । “छात्रान्तेवासिनौ शिष्ये” इत्यमरः । अन्ते
वसतीति तथा ॥ समाराधिता देवकीर्तियेन तम् ॥ निर्भर्त्सिता स्वरूपेण मारस्य कन्दर्पस्य मूर्ति-
येन तम् ॥ कुसुममिव सुकुमारं पेलवम् ॥ अवगमय्यं प्रापय्य ॥ यात्रा गमनम् ॥ प्रसङ्गेन
क्रमेण ॥ कावेरी दक्षिणदेशस्था काचिन्नदी ॥ विलोलाश्चञ्चला अलका यस्य तम् ॥
उत्सङ्गोऽङ्गः ॥ रुदतीमश्रु मुञ्चतीम् ॥ स्थविरामिति गतार्थम् ॥ “कान्तारं वर्त्म दुर्गमम् ”
इत्यमरः ॥ युगेन द्वन्द्वेन ॥ वाष्पजलमश्रूणि ॥ निजशोक एव शङ्कुः शल्यं तस्यो-
त्पाटनं तत्समर्थम् ॥ कनीयान् । “ युवालपयोः कनन्यतरस्याम् ” इति कनादेशः ॥
आत्मजः पुत्रः ॥ अग्रहारे नृपात्प्रतिग्रहेण लब्धभूमिप्रदेशे ग्रामादौ वा ॥ भूसुरस्य द्विज-
स्य ॥ विवाह्य परिणीय ॥ सासूयमिति क्रियाविशेषणम् ॥ धात्र्युपमाता ॥ मिषेण व्याजेना।
तटिन्यां नद्याम् ॥ छवमाना तरन्ती ॥ भोगी सर्पः ॥ अदशि । कर्मणि लुङ् ॥ मूरुहो
वृक्षः ॥ गरलस्य विषस्य ॥ उद्दीपनतया प्रचलतरतया ॥ शरण्यो रक्षिता ॥ विषमं दुर्ध-
रमविषह्यमित्यर्थः । विषज्वालाभिरवलीढा व्याप्ता अवयवा यस्याः सा ॥ धरणी पृथ्वी ॥
दययाविष्टं हृदयं यस्यैतादृशः ॥ मन्त्रवलेन मन्त्रसामर्थ्येन ॥ अपनेतुं दूरीकर्तुम् ॥ कुञ्जेषु
निकुञ्जेषु । “ निकुञ्जकुञ्जौ वा ऋषिभे लतादिपिहितोदरे ” इत्यमरः ॥ व्युत्क्रान्तजीवितां
मृताम् ॥ तदनु ततः ॥ पावकसंस्कारं विरच्याग्निसंस्कारं कृत्वा । चिताधिरोपणेन
तस्याः शरीरमग्निसात्कृत्वेत्यर्थः ॥ शोकेनाकुलं चेतो यस्य तथा ॥ अगतिमशरण्यम् ।
अनाधमित्यर्थः ॥ सोदरं भ्रातरम् ॥

एवमिति [६९५१] ॥ मिलितेनैकत्र समापतितेन ॥ कुमारमण्डलेन कुमारसमुदायेन ॥ केलीः क्रीडाः ॥ अधिरूढान्यनेकवाहनानि येन सः ॥ चौलं चोपनयनं च चौलोपनयने । एते आदी यस्य तत्संस्कारजातम् । चौलमुपनयनमन्यसंस्कारांश्चेत्यर्थः ॥ तत्र चौलं चूडाकर्म । “तृतीये वर्षे चौलं यथाकुलधर्मं वा” इति सूत्रम् ॥ जन्मप्रभृति तृतीये वर्षे कुलधर्ममादृत्यान्यस्मिन्वा केशसंनिवेशानां कारणम् ॥ उपनयनं प्रसिद्धम् ॥ लिपिरक्षरसंस्थानं तस्य ज्ञानम् ॥ षडङ्गसहितस्य वेदसमुदायस्य कोविदत्वं ज्ञातृत्वम् ॥ “शिक्षाकल्पौ व्याकरणं निरुक्तं ज्योतिषां गणः । छन्दसां विचितिश्रैव षडङ्गो वेद उच्यते” इति ॥ काव्यानि रघुवंशकिरातादीनि । नाटकानि शाकुन्तलरत्नावल्यादीनि । आख्यानकानि चूर्णकानि । आख्यायिकाः कादम्बरीवासवदत्तादयः । इतिहासः पुरावृत्तकथनम् ॥ चित्रकथा रम्यकथाः । एतैः सर्वैः सहिते पुराणगणे ब्राह्म्यादिपुराणसमुदाये नैपुण्यम् ॥ धर्मशास्त्रं स्मृतयः ॥ शब्दशास्त्रं व्याकरणम् ॥ ज्योतिःशास्त्रं प्रसिद्धम् ॥ तर्कशास्त्रं न्यायः ॥ मीमांसा पूर्वोत्तरभेदेन प्रसिद्धं शास्त्रम् ॥ निकरः समूहः ॥ कौटिल्यश्राणक्यस्तत्प्रणीतम् । कामन्दकीयमिति प्रसिद्धम् । दाक्ष्यं दक्षता ॥ साहित्यं शिल्पं नृत्यादिकलाः । हारित्वं मनोहारित्वम् ॥ मायाप्रपञ्चः कपटप्रबन्धः ॥ चञ्चुत्वं कुशलत्वम् । “तेन वित्तश्चञ्चुपचणपौ” इति चञ्चुप् ॥ मातङ्गो गजः ॥ तुरङ्गोऽश्वः । पाटवं पटोर्भावः ॥ चणत्वं कौशलम् । “तेन वित्त-” इति चणप् ॥ दुरोदरं द्यूतम् ॥ तत्तदाचार्येभ्यस्तेषु तेषु शास्त्रेषु निष्णातेभ्य आचार्येभ्य इत्यर्थः ॥ विलसन्तं शोभमानम् ॥ अनलसमुद्यमशीलम् ॥ महीवह्मो राजा राजहंसः ॥

इति श्रीदशकुमारचरितपूर्वपीठिकाटीकायां पददीपिकाभिधायां प्रथम उच्छ्वासः ।

अथेति ॥ सकलकलासु कुशलस्तेन ॥ कुसुमसायकः कामः ॥ संशयितं संशयाकुलम् ॥ कल्पितं रचितं सोदर्यं बन्धुता सादृश्यमिति यावद्येन तथा ॥ साहसेनापहासितो धिक्कृतः कुमारो गुहो येन सः ॥ जयध्वजः पताका । आतपवारणं छत्रम् । कुलिशं वज्रम् । एतैरेखा मात्रैरङ्कितौ करौ यस्य तेन ॥ परिवेष्टितं परिवृतम् ॥ आनतं शिरो यस्य तम् ॥ अङ्गीकृत्य प्रतिपद्य ॥ निजौ (अर्थाद्दामदेवस्य) चरणौ तावेव कमले तयोर्युगलं तस्मिन्मिलन्तः संयुक्ता ये मधुकरा इवाचरन्तः काकपक्षाः शिखण्डकाः (अर्थात्कुमाराणां) यस्य तम् ॥ विदलिष्यमाणा उद्धरिष्यमाणा विपक्षाः शत्रवो येन तम् ॥ चयं समुदायम् ॥ गाढं निर्भरम् ॥ मितं च सत्यं च यद्वाक्यं तेन । “सत्यं मृदु प्रियम्” इति सत्यशब्दप्रयोगः ॥ विहिताशीर्येन सः ॥ भवदीयानां मनोरथानामिच्छानां फलम् ॥ समृद्धं संबद्धं लावण्यं यस्मिन् ॥ नुतानि मित्राणि येन सः ॥ सहचराः संखायः ॥ नूनं

निश्चयेन॥दिशां विजयस्तस्यारम्भस्तस्य समयः कालः ॥ सकलक्लेशसहस्य सत्वशीलसंपन्न-
त्वात् ॥ दिग्विजयप्रयाणमिति । दिग्विजयं कर्तुमयं प्रहीयतामित्यर्थः ॥ मारः कन्दर्प इवाग्नि-
रामाः सुन्दराः ॥ रामो दाशरथिः स आद्यो येषां ते रामाद्यास्तेषां पौरुषमिव पराक्रम
इव पौरुषं येषां ते ॥ रूपा क्रोधेन भस्मीकृता नाशिता अरयः शत्रवो यैः ॥ रयेण वेगे-
नावेशेनेति यावदुपहसितो न्यकृतः समीरणो वायुर्यैः ॥ रणमभियातीत्येतादृशेन ॥
यानेन गमनेन ॥ अभ्युदयस्य वृद्धेराशंसा विद्यते यस्य तम् ॥ साचिव्यं सचिवस्य भाव-
स्तथा ॥ इतरेषां कुमाराणाम् ॥ मुहूर्ते समये ॥ परिवारेण सहितम् ॥ विजयाय । “तुम-
र्थाच्च भाववचनात् ” इति चतुर्थी । विजयं कर्तुमित्यर्थः ॥ विससर्ज विसृष्टवान् ॥

राजवाहन इति [प्र१०प७] ॥ मङ्गल शुभोदकं सूचयति तथा ॥ शुभशकुनं निमित्तम् ॥
अतिक्रम्य गत्वा ॥ हेतिभिः शस्त्रैर्या हतिः प्रहारस्तस्य किणा व्रणजचिह्नानि तेषामङ्का
यस्मिन् ॥ कालायसं लोहं तदिव कर्कशः काठिनः कायो देहो यस्य तथा ॥ यज्ञोपवीतेनेति प्र-
सिद्धम् ॥ अनुमातुं योग्यो विप्रभावो विप्रत्वं यस्येति तथा ॥ व्यक्तः स्पष्टः किरातप्रभावो
वनचरवलं यस्य ॥ लोचनयोः परुषं कर्कशम् । दुर्दर्शनमिति यावत् ॥ विहितं कृतं पूजनं
सत्कारो यस्य सः ॥ जनसङ्गेन रहिते विवर्जिते ॥ मृगेभ्यो हितमनुकूलं तस्मिन् ॥ घोरः
प्रचारः संचारो यस्मिन्निति तथा ॥ एकाक्येककः । “ एकादाकिनिच्चामहाये ” इत्या-
किनिच्प्रत्ययः ॥ अंसो भुजशिरः ॥ उपनीतं गतं प्राप्तम् ॥ भूसुरभाव विप्रत्वम् ॥ द्यो-
तयति प्रकटयति ॥ हेतिहतिभिः शस्त्रप्रहाराचिह्नैः ॥ किरातरीतिर्वनचरवृत्तिः ॥ अनुमीयत
ऊह्यते तर्क्यते ॥ तेजोमयस्तेजःप्रचुरः । “तत्प्रकृतवचने मयट्” इति मयट् ॥ मानुषमात्रं
मानुषप्रमाणं पौरुषं पराक्रमो यस्येति तथा । “ प्रमाणे द्वयसज्दघ्न—” इति प्रमाणार्थं
मात्रच् ॥ वयस्या मित्राणि ॥ नाम च जननं च ते ॥ विज्ञाय विशेषतो ज्ञात्वा ॥ वेदा-
दि । आदिशब्देन स्मृतिपुराणादीनि गृह्यन्ते ॥ अपहाय त्यक्त्वा ॥ निजकुलाचारं विप्र-
विहितधर्मान् ॥ दूरीकृत्य प्रष्टतः कृत्वा ॥ सत्यमवितथभाषित्वम् ॥ शौचं शुचित्वम् ॥
आदिशब्देन दयादमशान्तिक्षान्त्यादि गृह्यते ॥ धर्मव्रातं कुलधर्मसमुदायम् । “ स्तोमौ-
घनिकरव्रात—” इत्यमरः ॥ परिहृत्य वर्जयित्वा ॥ किल्बिष पापम् । “ पाप कि-
ल्बिषकल्मषम् ” इत्यमरः ॥ पुलिन्दा म्लेच्छजातिष्वेका जातिः । ते पुरोगमा
नेतारो येषां ते ॥ उपभुञ्जाना भक्षयन्तः ॥ ब्राह्मणव्रुवा ब्राह्मणाधमाः । कुत्सना-
र्थेऽत्र व्रुवपदम् ॥ निन्दापात्रं गर्ह्यं चारित्र्यं यस्यैतादृशः ॥ बलेन सैन्येन ॥ जन-
पदं नीवृतम् ॥ बन्धने निधाय कारागृहे क्षिप्त्वा ॥ उद्धृत्य(?) ॥ वीता दया यस्य सः ॥
जिघांस्यमानं हन्तुमिष्यमाणम् ॥ रोषेणारुणानि रक्तवर्णानि नयनानि येषां ते ॥ बहुधा
बहुविधम् ॥ निरभर्त्सयंस्तर्जितवन्तः ॥ भाषणपारुष्यं कठोरवचांसि ॥ असहिष्णुः

सोढुमसमर्थः । “अलंकृञ्चिराकृञ्—” इतीप्पुञ्च् ॥ अवनिसुरो विप्रस्तस्य रक्ष-
णाय तं रक्षितुम् ॥ प्रयुध्य युद्धं कृत्वा ॥ अभिहतस्ताडितः ॥ गतजीवितोऽभवम-
न्त्रिये ॥ प्रेतपुरी यमनगरीम् ॥ रत्नैः खचितं प्रत्युप्तं यत्सिंहासनं तत्रासीनम् ॥ शमनं
यमम् । “शमनो यमराज्यमः” इत्यमरः ॥ दण्डप्रणामं दण्डवद्भूमौ शयित्वा प्रणाम-
मित्यर्थः ॥ अमात्यं मन्त्रिणम् ॥ निन्दितं चरितं यस्येति तथा ॥ इतः प्रभृती-
त आरभ्य ॥ विगलितं नष्टं क्लमपं पापं यस्य तस्य । “पापं किल्बिषकल्मषम्”
इत्यमरः ॥ पुण्यकर्मणः करणे ॥ रुचिः प्रीतिः ॥ उदेप्यत्युत्पत्स्यते ॥ अतिशयेन
पापाः पापिष्ठाः । “अनिशायने तमविष्टनौ” इतीष्टन् ॥ यातनाः कारणाः ॥ तास्ता
यातना इत्यर्थः ॥ अयस इमे आयसाश्च ते स्तम्भास्तेषु ॥ विततो विस्तीर्णो यः
शरावः पात्रविशेषः । “कढई” इति भाषायाम् । तद्गते तैले स्नेहमध्ये निक्षिप्यन्ते
तादृशान् ॥ लगुडैः काष्ठदण्डैः ॥ जर्जरीकृता अर्थात्प्रहारैरवयवा येषां तान् ॥
निरितास्तीक्ष्णास्तोजिताष्टङ्काः पाषाणदारणास्तैः ॥ परितक्ष्यमाणान्परितस्तक्षणेन तनू-
क्रियमाणान् ॥ पुण्या चासौ बुद्धिश्च ताम् ॥ शीतलश्चासावुपचारस्तम् ॥ रचयता
कुर्वता ॥ महीसुरेण विप्रेण ॥ तदनु तदनन्तरम् ॥ विदित उदन्तो वार्ता येन तथा ॥
अपक्रान्ताश्चिकित्सिता व्रणाः प्रहारस्थानानि यस्य तादृशः ॥ द्विजन्मा विप्रः ॥ कृतं
जानातीति कृतज्ञः ॥ अक्षराणां शिक्षोपदेशः ॥ विविधागमेषु शास्त्रेषु तन्त्रं प्रधानम् ॥
आख्याय कथयित्वा ॥ कल्मषस्य पापस्य यो क्षयस्तस्मिन्कारणं निमित्तभूतम् ॥
सदाचारं सद्भिरुपदर्शितं मार्गम् ॥ ज्ञानेक्षणेन न तु चर्मचक्षुषा गम्यमान आसाद्यः
प्राप्यस्तस्य ॥ शशिनः खण्डः कला सा शेखरोऽवतंसो यस्य तस्य । धूर्जटेरि-
त्यर्थः ॥ निधान विधिम् ॥ अभिधाय कथयित्वा ॥ तदारभ्य ततः प्रभृति ॥ किरा-
तैः कृतः संसर्गो येन तथा ॥ सकललोकानामेकं मुख्यं गुरुम् ॥ इन्द्रकलावतंसः
शिरोभूषणं यस्य तम् ॥ चेतासि स्मरन्ध्यायन् ॥ काननेऽरण्ये ॥ दूरीकृतकलङ्को नि-
प्पापः ॥ रहस्य गुह्यम् ॥ वयस्यगणान्मित्रमण्डलात् ॥ अपनीय दूर नीत्वा ॥ रह-
स्येकान्ते ॥ निशाया अन्ते ॥ गौर्याः पतिः शिवः ॥ स्वप्ने स्वप्ने सनिहितः संनि-
कर्ष प्राप्तः ॥ निद्रया मुद्घिते निमीलिते लोचने यस्य तम् ॥ प्रसन्ना वदनकान्तिर्यस्य
तथा ॥ प्रश्रयेण विनयेनानतं प्रह्वम् ॥ अन्तरालं मध्यम् ॥ तटिन्या नद्याः ॥ सि-
द्धाश्च साध्याश्च तैराराध्यमानस्य पूज्यमानस्य । “पिराचो गुह्यकः सिद्धः” ।
“महाराजिकसाध्याश्च” इत्युभयत्राप्यमरः । तत्र सिद्धा देवयोनिविशेषाः साध्या गण-
देवताः ॥ स्फटिकलिङ्गस्य स्फटिकनिर्मितलिङ्गस्य विशिष्टाकृतेः शंकरशरीरस्य ॥
अद्विपतिर्हिमालयस्तत्कन्या पार्वती तस्या. पदपङ्क्त्या त्रिहितस्य ॥ अश्मनो त्राव्गः ॥

सविधे समीपे ॥ विधेर्ब्रह्मणः ॥ आनन मुखम् ॥ निक्षिप्तं स्थापितम् ॥ ताम्रशा-
सनं ताम्रपट्टम् ॥ शासनमाज्ञा ॥ विधातुर्ब्रह्मणः ॥ समादाय गृहीत्वा ॥ विधि क-
ल्पम् ॥ तदुपदिष्टं तेन ताम्रशासनेनोपदिष्टम् । “तदुपरिष्ठम्” इति पाठे तदुपरि तिष्ठती-
त्यसीत् ॥ दिष्टमदृष्टम् ॥ पाताललोकोऽधोभुवनम् ॥ अधीश्वरः । “राजा तु प्रणता-
शेषसामन्तः स्यादधीश्वरः” इत्यमरसिंहः ॥ अनुगुणमनुरूपम् ॥ साधनं सिद्धिमभिलषतीति
तथा ॥ तोषिण आनन्दयुक्तस्य ॥ रचय कुर्वित्यर्थः ॥ साकमित्यव्ययं सहेत्यर्थे ॥ नमित-
मुत्तमाङ्गं शीर्षं येन तेन । “उत्तमाङ्गं शिरः शीर्षम्” इत्यमरः ॥ विहाय त्यक्त्वा ॥
अर्धरात्रे निशीथे ॥ निद्रापरतन्त्रं निद्राधीनम् ॥ अनुचराः सचिवा अनुगामिनः ॥
कल्ये प्रातःकाले । “प्रत्यूषोऽहर्मुख कल्यमुषःप्रत्युषसी अपि” इत्यमरः ॥ साकल्येन
समग्रतः ॥ विषण्णं खिन्नं हृदयं येषां ते ॥ तेषु तेष्वखिलेषु ॥ मनीषया बुद्ध्या ॥
“बुद्धिर्मनीषा धिषणा” इत्यमरः ॥ चरिष्णवो गन्तुमनसः । “अलंकृञ्—” इतीष्णुञ्प्रत्ययः ॥
पुनः सगमः पुनःसंगमः । तस्य सकेतस्थानम् । निश्चितं निर्णीतं पुनःसंगमसंकेतस्थानं
यैस्ते ॥ वियुज्य वियुक्ता भूत्वा ॥ ययुः । “या प्रापणे” इत्यस्य लिट् ॥

लोकैकेति [ए११२४] ॥ लोकैष्वेकवीरः प्रधानयोधः ॥ रक्ष्यमाण । कर्मणि शानच् ॥
संतुष्टान्तरङ्गो हृष्टमनाः ॥ शशिशेखरो महादेवः ॥ अभिज्ञानं चिदम् ॥ नि शङ्कं
शङ्कारहितम् ॥ रसातलं पातालम् । “अधोभुवनपातालं वलिसन्न रसातलम्” इत्य-
मरः ॥ पथा । तृतीयेयम् ॥ पत्तनं नगरम् । “पत्तनं पुटभेदनम्” इत्यमरः ॥ केली-
काननं क्रीडावनम् ॥ कासारः सरः । “कासारः सरसी सरः” इत्यमरः ॥ वितता
बहवः सारसाः पक्षिविशेषा यत्र । “विगत—” इति पाठे नष्टा इत्यर्थः ॥ नानाविधेनानेक-
प्रकारेण ॥ ईशः शिवः ॥ विधानं विधिः ॥ उपपादितेन सपादितेन ॥ हविषा
हूयते तद्धविस्तेन । आज्यादियाज्यद्रव्येन ॥ विरचय कृत्वा ॥ प्रत्यूहो विघ्नः ।
“विघ्नोऽन्तरायः प्रत्यूहः” इत्यमरः ॥ विलोकयति सति ॥ समिधश्चाज्यं च तैः
समुज्ज्वलिते दीपिते ॥ ज्वलनेऽग्नौ ॥ पुण्यस्य गेहं वसतिस्थानम् ॥ देहविशेषणम् ॥
मन्त्रपूर्वकं समन्त्रम् ॥ आहुतीकृत्याग्नौ क्षिप्त्वा ॥ तडिद्विद्युत् ॥ दिव्यां देवतार्हाम् ॥
तनुं शरीरम् ॥ मणिमयानि मणिप्रचुराणि । “तत्प्रकृतवचने मयट्” इति मयट् ॥
मण्डनानि भूषणानि ॥ मण्डितोपशोभिता ॥ ललामभूता भूषणभूता ॥ विनीता नम्रा ॥
कलहंसस्य गत्या मन्थरगत्येत्यर्थः ॥ अवनिसुरोत्तमाय द्विजश्रेष्ठाय ॥ उज्ज्वलाकार
दीप्रम् ॥ उपायनीकृत्योपायनं दत्त्वेत्यर्थः ॥ उत्कण्ठया सहिता ॥ कलकण्ठः कौकिलः ॥
उदञ्जलिः प्रवद्धाञ्जलिः ॥ शासिता पालकः ॥ महाननुभावः प्रभावो यस्यैतादृशः ॥
असाहिष्णुना सहनासमर्थेन ॥ दूरीकृताः पराजिता इति यावदमरा देवा यस्मात् ॥

यमनगरस्यातिथिः प्राघूर्णकोऽकारि कृतः । हत इत्यर्थः ॥ तेन वियोगस्तस्माद्बुद्धतो यः शोकः स एव सागरस्तस्मिन्मग्ना ॥ कारुणिकोऽनुकम्पावान् ॥ सिद्धतापसो हस्तधृतसिद्धिस्तपस्वी ॥ वल्लभो रमणः ॥ घनशब्दो मेघशब्दः ॥ उन्नतं मुखं यस्या इति तथा ॥ वर्षाणां प्रावृष आगमनम् ॥ फलायमानं फलवदाचरति तथा ॥ मम राज्यस्यावलम्बभूतानाममात्यानामनुमत्या ॥ मदनेन कृतं सारथ्यं यस्यैतादृशा ॥ समानः पतिर्यस्याः सा सपत्नी । तस्याः राज्यलक्ष्म्याः सपत्नीम् ॥ परिणीय विवाह्य ॥ अतिशयेन हृष्टो हृष्टतरः ॥ उररीकृत्य स्वीकृत्य ॥ परमतिशयवन्तम् ॥ आससाद् प्राप्तवान् । “षट् विशरणगत्यवसादनेषु ” इति धातुः । लिट् ॥

वञ्चयित्वेति[ए१२प१४] ॥ वञ्चयित्वा प्रतार्य ॥ कौतूहलेन कौतुकेन ॥ कालिन्दी रसात्लगतमातङ्गपत्नी ॥ नाशयतीति नाशनस्तम् ॥ अध्वानं मार्गम् ॥ अनुवर्तमानमागच्छन्तम् ॥ विसृज्य विसर्जयित्वा ॥ उपशल्ये ग्रामान्ते । “ग्रामान्तमुपशल्यं स्यात् ” इत्यमरः ॥ आक्रीडमुद्यानम् । “पुमानाक्रीड उद्यानम्” इत्यमरः ॥ विशिश्रमिषुर्विश्रमितुमिच्छुः ॥ आन्दोलिका दोला ॥ रमणी स्त्री ॥ पल्लवितं विकसित प्रसन्नामिति यावच्चेतोऽन्तःकरण यस्य तथा ॥ विकसितं प्रफुल्लम् ॥ अरविन्दं कमलम् ॥ सोमकुलस्य चन्द्रवशस्य ॥ अवतंसो भूषणम् ॥ विशुद्धोऽतिशुद्धो यशोनिधिर्यस्य । निधिः राजवाहनः इति छेदः ॥ महाभाग्यतयानुकूलदैववत्तया ॥ अकाण्डे सहसा । ससंभ्रमं सत्वरं सादरं च । रभसेन सहेति सरभसः । सरभसो यः पदविन्यासस्तस्य यो विलासस्तद्वान् । हर्षोत्कर्षो हर्षातिरेकश्चरिते यस्य सः । पश्चात्कर्मधारयः ॥ त्रिचतुरपदानि त्रीणि वा चत्वारि वा ॥ उद्गतस्योद्यातस्य ॥ मल्लिका पुष्पविशेषः ॥ मौलिना शीर्षेण ॥ प्रमोदाश्रुभिः पूर्णः ॥ पुलकित हृषिततनूरुहमङ्गं यस्य तम् ॥ गाढं दृढम् ॥ सौम्यो मित्रम् ॥ व्याजहारोवाच ॥ पुनागः केसरः ॥ भूरुहो वृक्षः ॥ संविष्टेनोपविष्टेन ॥ व्यतिकरो व्यापारः । “व्यतिकरः समाख्यातो व्यसनव्यतिषङ्गयोः” इति विश्वः । मुकुलितकरकमलः संयोजितकरयुगलः । बद्धाञ्जलिरिति यावत् ॥ प्रचारो यात्रा । भूभ्रमणम् ॥ इति श्रीदशकुमारचरितपूर्वपीठिकाटीकायां पददीपिकाभिधायाम् द्वितीय उच्छ्वासः ।

देवेति ॥ वनावनौ काननभूमौ ॥ पातुमिच्छा पिपासा तयाकुलः ॥ नदेत्यदन्तशब्दः ॥ उज्ज्वल आकारो यस्य तम् ॥ अद्राक्षम् । लुङ् ॥ अम्बरमणिः सूर्यः ॥ देवतायतनं मन्दिरम् ॥ दीनं दैन्यव्याप्तमाननं यस्य ॥ समेतं युक्तम् ॥ स्थविरो वृद्धः ॥ महीसुरो द्विजः ॥ उदितोत्पन्ना दया यस्य सः ॥ कार्पण्यं कृपणस्य भावः । दैन्यामित्यर्थः ॥ विवर्णं विगतवर्णं पाण्डु ॥ महदाशेति प्रयोगाश्चिन्त्यः । महति कार्ये याशा ॥ अग्रजन्मा

ब्राह्मणः ॥ भैक्ष्यं शिक्षावृत्त्या संपादितमन्नादि ॥ दददहम् ॥ कटकस्य निवेशित-
सैन्यस्य ॥ किं नामधेयं यस्येति बहुव्रीहिः ॥ लाट इति देशनाम ॥ तरुणीषु रत्नम् ।
“जातौ जातौ यदुत्कृष्टं तद्रत्नमभिधीयते” इति ॥ असमानमनुपमं लावण्यं सौन्दर्यं
यस्य तत् ॥ श्रावं श्रावमिति णमुलन्तमेतत् । असकृच्छ्रुत्वेत्यर्थः । “ आभीक्ष्ये णमु-
ल् च ” इति णमुल् ॥ अवधूता तिरस्कृता दुहितुः प्रार्थना तत्कृताभ्यर्थना येन ॥ अरौ-
त्सीदभियुयोज ॥ उपायनं प्राभृतम् ॥ परिपूर्वको “ णीब् प्रापणे ” इति धातुर्विवा-
हार्थं वर्तते ॥ मृगयादरेण मृगयानुरोधेन ॥ कन्यासारेण । कन्यैव सारो धनं तेन । “ सा-
रो वले स्थिराशे च मज्जिन पुंसि जले धने ” इति मेदिनीकारः ॥ मान एव धनं यस्येति तथा ॥
शिविरं सैन्यवासस्थानम् । “तळ” इति ख्यातम् ॥ नाथः स्वामी राजा ॥ विभेद भेद चकार ॥
करुणापूर्णमना अहम् ॥ अदाम् । “डुदाब् दाने” । लुङ् । “ गातिस्थाघु— ” इति सिचो
लुक् ॥ अभिहिता उच्चारिता दत्ता इति यावदनेकाशिषो येन सः ॥ निरवेश्युप-
भुक्तम् । अहं निद्रावशोऽभवम् । अस्वपमित्यर्थः ॥ पश्चात्पृष्ठदेशे निगडितं बाहुयुगलं
यस्येति तथा । दत्तपश्चाद्वन्ध इत्यर्थः ॥ भूसुरो विप्रः ॥ कशायाः कशया वा घात
आघातो वा ताडनम् । “ अश्वादेस्ताडनी कशा ” इत्यमरः ॥ नैस्त्रिशिकाः खड्ग-
धारिणः ॥ दस्युश्चौरः ॥ परित्यक्तो बन्धनान्मुक्तो भूसुरो यैस्ते ॥ रत्नस्यावाप्तेः प्रकारम् ॥
रज्जुभिर्दोरकैः ॥ कारागार बन्धनगृहम् ॥ निगडितान्वद्धान् ॥ किं कर्तव्यतायां तद्वि-
षये मूढः । किं कर्तव्यमित्यजानतेत्यर्थः ॥ वीर्येण पराक्रमेण परुषाः कठिनाः ॥ निमित्तेन
कारणेन ॥ निर्विशथानुभविष्यथ ॥ व्याख्याय कथयित्वा ॥ चोराश्च ते वीराश्च ॥ सुरुङ्गा
विलपथः ॥ अगारं गृहम् ॥ राज्ञोऽभावस्तेन ॥ विषण्णाः खिन्नाः ॥ अपरेद्युरन्यस्मि-
न्दिवसे ॥ पदानि पादप्रतिमास्ता अन्विष्यन्तीति पदान्वेषिणः ॥ धृतो धनचयो यैस्तान् ॥
शोधनमन्वेषणम् ॥ अनर्घ्यममूल्यम् । महामूल्यमित्यर्थः ॥ वधो नाशः ॥ माणिक्यस्य
दानं यावत् ॥ अशृङ्खलयब्धुङ्खलाभिर्निगडितानकुर्वन् ॥ श्रुतं रत्नस्य रत्नावलोकन-
स्य च स्थानं येन सः ॥ भूदेवेति । विप्रदानोद्भूताम् ॥ दुरवस्थां सकटम् ॥ नामधेयं
नाम ॥ युष्मच्छब्देन राजवाहनग्रहणम् ॥ द्वारि तिष्ठन्ति ते द्वाःस्थास्तेषां गणस्तस्य ॥
आयुधजालं समूहम् ॥ पुररक्षान्पुररक्षणनियुक्तपुरुषान् ॥ अभिद्राव्य प्रपलाय्य ॥
तत्काले भवं तत्कालीनम् ॥ प्रेषिताः प्रहिताः ॥ भवदीयं युष्माकम् ॥ रोषेणारुणिते
नेत्रे यस्य तथा ॥ वराकस्य नीचस्य ॥ निरजर्त्सयद्विकचकार ॥ विप्रलापं विरो-
धोक्तिम् ॥ दोर्वीर्यं भुजत्रलम् ॥ सैनिका योद्धारः ॥ कृतरणानिश्रयः कृतयुद्धव्यव-
सायः ॥ सनद्धा सज्जाः वार्मिता इति यावद्योधा यस्य सः ॥ चतुरसारायिमिति बहु-
व्रीहिः ॥ कवचं वर्म । “ चिलखत ” इति भाषायाम् ॥ तूणीर इषुधिः । “भाता”

इति ख्यातः ॥ उद्धरणमुच्छेदः ॥ तुमुलः संकुलः ॥ संगरो युद्धम् ॥ समुल्लसन्त्यौ भ्रा-
जमाने ॥ भुजे बाहू ॥ आटोपो गर्वः ॥ बाणानां वर्षो वृष्टिः ॥ अरातीञ्छत्रून् ॥ अतिरया
वेगवन्तस्तुरंगमा यस्य तम् ॥ लङ्घनमाक्रमणम् । तद्रथं गत्वेत्यर्थः ॥ अरातेः शत्रोः ॥
शिरःकर्तनमिति । शिरोऽच्छिनदमित्यर्थः ॥ संनतो युक्तः ॥ संभावनां सत्कारम् ॥ अभ्यु-
द्गतः संमानार्थं प्रत्युद्यातः ॥ युवा चासौ राजा चेति युवराजः । तस्य भावः ॥
आराधितं संतोषितम् ॥ शल्यं शङ्कुम् ॥ वैकल्यं विह्वलत्वम् ॥ महाकालेत्याख्यस्थले
निवसतीति तम् ॥ संदोहोऽतिशयः ॥ लब्धः प्राप्तः ॥

तदिति [६१५प४] ॥ निशम्य श्रुत्वा ॥ अभिनन्दितः स्तुतः पराक्रमो येन ॥ दैवम-
दृष्टम् ॥ उपालभ्य गृहित्वा ॥ निटिलं ललाटम् ॥ अन्तरायं विघ्नम् ॥ अलपद्मभाषे ॥
इति श्रीदशकुमारचरितपूर्वपीठिकाटीकायां पददीपिकाभिधायाम् तृतीय उच्छ्वासः ।

देवेति ॥ अम्बरमध्य आकाशमध्यः ॥ अम्बरमणेः सूर्यस्य ॥ दिनस्य दिवसस्य ॥
संकुचिताः सर्वेऽवयवा यस्याः सा ॥ रयेण वेगेन ॥ वीतसंज्ञं नष्टचेष्टम् ॥ विवोध्य
प्रकृतिमापाद्य ॥ अतिरेकोऽतिशयः ॥ भृगोः पतनस्य कारणं हेतुम् । “प्रपातस्त्व-
तटो भृगुः” इत्यमरः ॥ कररुहैर्नखैः ॥ आत्मसंभवः पुत्रः ॥ अम्बुधौ सागरे ॥
प्रवहणस्य पोतस्य ॥ कथंकथमपि महतायसेन ॥ अङ्गना भार्या ॥ हायनानि वत्स-
रान् । “हायनोऽस्त्री शरत्समाः” इत्यमरः ॥ कूजितं शब्दः ॥ अश्रावि । “श्रु श्रवणे” ॥
कर्माणि लुब्ध् ॥ समुचितं युक्तम् । योग्यमित्यर्थः ॥ सिद्धेनादिष्टे कथिते ॥ वैश्वानरं
वह्निम् ॥ मनसा विदितो जनकभावो यस्य तम् ॥ विज्ञापनीयानि विज्ञापयितुं योग्या-
नि ॥ अनुपेक्षणीयमुपेक्षितुं न योग्यम् ॥ ज्वालाभिराकुलः ॥ हुतभुगग्निः ॥ अव-
गाहन प्रवेशः ॥ अवगाहनसाहस उद्यतामित्यर्थः ॥ अनलाद्बद्धेः ॥ अभ्यर्णं समीपम् ॥
अभिगमय्य प्रापय्य । णिजन्ताल्लयप् ॥ कुत्रत्ये कुत आगते ॥ दुरवस्था सव्यसनिता ॥
सगद्गदं गद्गदस्वरेण ॥ प्रवहणे पोते ॥ धात्र्युपमाता ॥ दैवमदृष्टम् ॥ कूलं तीरम् ॥
आसन्नः प्राप्तः प्रसवस्य समयो यस्याः सा ॥ आत्मजं तनयम् ॥ वनमातङ्गेन वन्य-
कारिणा ॥ अहं द्वितीया सहायभूता यस्याः सा ॥ तावन्तं समयं षोडशाब्दान् ॥
अक्षमासमर्था ॥ समुज्ज्वलिते समिद्धे ॥ वैश्वानरे वह्नौ ॥ दण्डः काष्ठदण्डः ॥ सा-
ष्टाङ्गप्रणिपातं कृत्वेत्यर्थः ॥ उदन्तं वार्ताम् ॥ साभिज्ञानमन्योन्यप्रत्याभिज्ञादर्शक-
चिह्नानि दृष्ट्वा पृष्ट्वा च ॥ मुदितो हृष्टोऽन्तरात्मा ययोस्तौ ॥ विनीत प्रश्रयावनतम् ॥
च्युतिर्भ्रंशः ॥ परायणस्तत्परः ॥ वित्तं द्रव्यम् ॥ दक्षश्चतुरः ॥ पुरातनानि पुराणानि ॥
पत्तनानि नगराणि ॥ निधिः शेवधिः ॥ सिद्धाङ्गनेन सिद्धादिष्टेन दत्तेन वाङ्गनेन ॥ रक्षिपु

रक्षकेषु ॥ खननसाधनैः खनित्रादिभिः ॥ दीनारानेतत्संज्ञकनाणकान् ॥ वणिक्कटकं
 वणिकसमाजम् ॥ बलिनो बलवतः ॥ बलीवर्दान्वृषभान् । “ उक्षा भद्रो बलीवर्दः ”
 इत्यमरः ॥ गोणीर्धान्यावपनानि । “ जानपदकुण्डगोण- ” इति ङीष् आवपनार्थे ॥
 अन्यद्रव्यमिषेणान्यद्रव्यमिति कथयित्वा ॥ वसु द्रव्यम् । “ रिक्थमृक्थं धनं वसु ” इत्य-
 मरः ॥ उह्यमानम् । “ वह प्रापणे ” । कर्मणि शानच् ॥ अधिकारी स्वामी मुख्यः ॥ विरचितं
 कृतम् ॥ सौहृदं मैत्री ॥ साकं सह । “ साकं सत्रा समं सह ” इत्यमरः ॥ निलयो गृहं
 वासस्थानम् ॥ गूढवसति गुप्तवासम् ॥ काननभूमिषु वनप्रदेशेषु ॥ न विद्यते पारोऽन्तो
 यस्य तत् ॥ ग्लानि हर्षक्षयं निर्वेदम् ॥ विहाय त्यक्त्वा ॥ तूष्णीं जोषम् ॥ लपितं भाषितम् ॥
 उपकण्ठवर्ती समीपवर्ती ॥ अवलीढा व्याप्ताः ॥ नयनयोश्चन्द्रिका ज्योत्स्ना ॥ मूर्ता
 मूर्तिमतीम् ॥ तदीयेति । तस्या लावण्येन सौन्दर्येणावधूतश्चालितो धीरभावो धैर्यं
 यस्यैतादृशः ॥ लतान्ता वाणा यस्य स लतान्तवाण. कामस्तस्य वाणास्तेपा लक्ष्यतां
 शरव्यत्वम् । लावण्यवर्ती तां दृष्ट्वा कामत्राणैर्विद्धोऽभवमिति तात्पर्यार्थः ॥ चकितो
 भीतः ॥ कुरङ्गो मृगः । “ मृगे कुरङ्गवातायु- ” इत्यमरः । बालशब्देनातिकातरत्व-
 मतिलोलत्वं च नयनयोर्दर्शितम् ॥ कुसुमानि सायका यस्य स कामस्तस्य सायक
 इवाचरतीति तथा तेन ॥ कटाक्षवीक्षणेन चेष्टाविशेषेणापाङ्गदर्शनेन । “ कटाक्षोऽपाङ्ग-
 दर्शने ” इत्यमरः ॥ असकृद्धारंवारम् ॥ आन्दोलिता कम्पिता ॥ रागश्च लज्जा च
 तयोरन्तराले मध्ये वर्तन्ते ताभिः ॥ सा अङ्गवर्तिभिः इति छेदः । “ साङ्गभङ्गिभिः ”
 इति पाठेऽङ्गभङ्गिभिः सहिताभिः । “ व्याजच्छलनिभे भङ्गिः ” इति रभसः ।
 विशेषावस्थानशोभिभिरित्यर्थः ॥ मनोवृत्ति मनोव्यापारम् । अभिलाषामिति यावत् ॥ अनु-
 रागं प्रीतिम् ॥ सुखेन संगमस्योपायस्तम् ॥ अन्यदैकस्मिन्काले ॥ शकुनैर्निमित्तैः ॥
 गतिम् । “ गतिर्माणैर्दशायां च ज्ञाने पात्राभ्युपाययोः । नाडीव्रणसरण्या च ” इति
 विश्वः ॥ उपान्ते समीपे ॥ विहारवन क्रीडोद्यानम् ॥ शकुन्ता. पाक्षिणः ॥ उत्कलि-
 कोत्कण्ठा ॥ विनोदोऽपनोदः ॥ परायणस्तत्परः ॥ वनान्तरेऽन्यस्मिन्वने ॥ चिन्त-
 याक्रान्त पर्याकुल चित्तं यस्याः ॥ दीनवदनां विषण्णमुखीम् ॥ एकभूमि मुख्यस्था-
 नम् ॥ मदनकदनं सुरतम् ॥ उपकण्ठं समीपम् ॥ रहस्यविषये सजात उत्पन्नो विश्र-
 म्भस्तत्तया ॥ वार्द्धकस्य जरायाः ॥ पैतृष्वख्यौ पितुः स्वसायास्तनयौ । “ मातृपि-
 तृभ्यां स्वसा ” इति स्वसुः सस्य षत्वम् ॥ उह्वण्डं घोरं कर्म ययोः ॥ चण्डवर्मदारुवर्मेति
 तन्नामनी ॥ धरणीभरणे पृथ्वीभरे । राज्य इत्यर्थः ॥ राजराजः कुवेरस्तस्य गिरिः कैलासः ॥
 असपत्नं निर्जितशत्रुम् । निष्कण्ठकमिति यावत् ॥ शासति सति ॥ मातुलो मातुर्भ्राता । अग्रज-
 न्मा ज्यायान्भ्राता । तयोः । मातुर्दुल्ल- । “ पितृव्यमातुल- ” इति निपातः । शासनम-

तिक्रम्य तन्निदेशमतिवृत्त्य । उल्लङ्घ्येत्यर्थः ॥ पारदार्यं परदाराभिमर्शः ॥ परद्रव्येति स्पष्टम् ॥ मन्मथः कामः । मनो मथनानीति मन्मथः ॥ आयत्तमधीनम् ॥ रागोद्रेकं प्रीत्यतिशयम् ॥ अन्तरायं विघ्नम् ॥ वल्लभां प्रियाम् ॥ दुष्टं हृदयं यस्य ॥ मृदुः कोमलः पेशलः । “अधिशोड्स्थासा कर्म ” इति कर्मत्वम् ॥ तस्यां आकारसंपदः शोभनाकृतेराशा तथा शृङ्खलितं हृदयं यस्य सः ॥ साहसिकः साहसं कर्तुमुद्यतः ॥ सत्यं वाक्यं येषां तैः । आप्तैरित्यर्थः ॥ श्रावंश्रावं श्रुत्वा श्रुत्वा । णमुल् ॥ तोयजं कमलम् ॥ निर्विशोपभुङ्क्व ॥ निकेतने गृहे ॥ रभसाद्वेगेन ॥ अनुनयेस्तोषयेः । लिङ् ॥ वंशसंपच्च लावण्यं च ताभ्यामाढ्याय युक्ताय संपन्नाय वा ॥ सरासिजं कमलम् । अलुकूसमासः ॥ विवृत्तं परावृत्तं वदनं मुखं यस्याः सा ॥ अगारं गृहम् ॥ निलयाय गृहं गन्तुमित्यर्थः । “तुमर्थाच्च भाववचनात् ” इति चतुर्थी ॥ माया कपटम् ॥ वागुरा बन्धनम् ॥ नूपुरो मञ्जीरः पादभूषणम् ॥ मेखला काञ्चीदाम काटिभूषणम् ॥ कङ्कणं कटकं च हस्तभूषणे ॥ ताटङ्कं कर्णभूषणम् ॥ क्षौमं दुकूलम् ॥ तत्तत्स्थानेषु योग्यस्थानेषु ॥ विहिताभ्युद्गतिर्येन ॥ नगरव्याकुलां पुरप्रसृताम् ॥ परीक्षन्निति प्रयोगप्रमादः । परीक्षमाण इति वक्तव्यम् ॥ कुतूहलेन कौतुकेन ॥ प्रतीहारभूमिं द्वारप्रदेशम् ॥ विवेकेन शून्या रहिता मतिर्यस्य ॥ हेम सुवर्णम् ॥ पर्यङ्कः खट्वा ॥ हंसतूलो गर्भे यस्य तत् ॥ तमिस्रा तामसी रात्रिः । एवमेवामरः ॥ अनवलोकितो न दृष्टः पुंभावः पुंस्त्वं यस्य तस्मै ॥ चामीकरं सुवर्णम् । “चामीकरं जातरूपम् ” इत्यमरः ॥ मण्डनान्यलंकारान् ॥

चित्राणि रमणीयानि ॥ मुहूर्तो द्वादशक्षणावधिः कालः ॥ “क्षणस्ते तु मुहूर्तो द्वादशास्त्रियाम् ” इत्यमरः ॥ कुचः स्तनः ॥ नियुद्धं बाहुयुद्धम् । “नियुद्धं बाहुयुद्धेऽथ ” इत्यमरः ॥ मेलयित्वा स्थाने स्थाने पर्यवस्थाप्य ॥ उपलालयन्सान्त्वयन् ॥ अङ्गणमाजिरम् ॥ साध्वसं भयम् ॥ अकूजमाक्रोशं कृतवान् ॥ घोर आकारो यस्य ॥ समुद्यन्ति बाष्पाणि येषां ते ॥ हाहानिनादेन हा हा इति शब्देन । “शब्दे निनादनिनद—” इत्यमरः ॥ दिशो बधिरयन्त उच्चैराक्रोशन्तः ॥ चटुले चञ्चले ॥

एवमिति [४१९५२०] ॥ निजकटकं स्ववासस्थानम् ॥ भुवि स्वर्गं इव भवति तम् ॥ सपर्यां पूजां सत्कारं वा ॥ महीसुरवरो द्विजश्रेष्ठः ॥ प्रकटयन्प्रथयन् ॥ मज्जनं स्नानम् ॥ अनुदिनं दिवसे दिवसे ॥

इति श्रीदशकुमारचरितपूर्वपीठिकाटीकायां पददीपिकाभिधायां चतुर्थं उच्छ्वासः ।

अथेति ॥ मीनो मत्स्यः केतनो ध्वजो यस्य । काम इत्यर्थः । तस्य सेनाया नायको-
ऽङ्गवीरः । सेनापतिरित्यर्थः । दक्षिणानिलस्यात्युद्दीपकत्वान्नायक इत्युक्तिः ॥ मलय

एतत्संज्ञको दक्षिणदेशवर्ती कोऽपि गिरिः ॥ महीरुहा वृक्षाः ॥ निरन्तरमन्तरेण विना ।
निविडमित्यर्थः ॥ भुजंगमैः सर्पैः । सर्पा वाताशिन इत्यनिलस्य भुक्तत्वम् ॥
अनिलः सूक्ष्मतरोऽल्पोऽतीव मन्दः । मन्दत्वे पूर्वपद हेतुः । एवमुत्तरत्रापि । धृतहरीति
मन्दगतित्वे हेतुभूतम् ॥ परिमल आमोदः ॥ यो ज्ञाराक्रान्तः स मन्दं यातीति स्वभा-
वोक्तिः ॥ अनिलो वायुः ॥ वियोगिनो विरहिणः ॥ मन्मथानल कामाग्निम् ॥ उज्ज्व-
लयन्दीप्तं कुर्वन् ॥ उज्ज्वलयन् वाचालयन्नित्यादीनि वसन्तसमयस्य विशेषणानि ॥
सहकार आम्रवृक्षः ॥ किसलयः पल्लवः ॥ मकरन्दः पुष्परसः । एवमेवामरः ॥
रक्तो रागयुक्तः ॥ मधुकरा भ्रमराः ॥ कलकण्ठाः कोकिलाः ॥ “ काकली तु कले
सूक्ष्मे ध्वनौ तु मधुरास्फुटे ” इत्यमरः ॥ कलकलः कोलाहलः ॥ दिक्चक्र दिङ्मण्ड-
लम् ॥ वाचालयन्मुखरं कुर्वन् ॥ मानिन्यो मानवत्यः स्त्रियः ॥ उत्कलिकोत्कण्ठा ॥
उपनयन्प्रापयन् ॥ माकन्दः । “ माकन्दः सहकारे स्यात् ” इति मेदिनी ॥ सिन्दुवारो
निर्गुण्डी ॥ किशुकः पलाशः ॥ तिलकास्तिलवृक्षः ॥ कलिका कोरकः । “ कलिका कोरकः
पुमान् ” इत्यमरः ॥ उपपादयन्ननयन् ॥ रसिकशब्देनात्र कामिजना गृह्यन्ते ॥ समुच्छासय-
न्नुत्साहयन् ॥ मानसार इति मालवेश्वरनाम ॥ वयस्या सखी ॥ चूत आम्रः ॥ पोतको
वालवृक्षः ॥ सैकतः सिकतामयः प्रदेशः ॥ चीनाम्बरं सूक्ष्मवस्त्रम् ॥ मनोभवं कामम् ॥ रेमे ।
“ रमु क्रीडायाम् ” । लिट् ॥ प्रतिकर्तिं प्रतिमाम् ॥ वसन्तः सहायो यस्येति तथा ॥
मलयमारुतो दक्षिणानिलः ॥ आन्दोलिताश्रालिताः ॥ रसालतरुआम्रवृक्षः । “ आम्र-
श्रूतो रसालोऽसौ ” इत्यमरः ॥ कीराः शुकाः ॥ अलयो भ्रमराः ॥ आलयः पङ्क्तयो
वा ॥ आलापान्भवान् ॥ इन्दीवरं नीलम् ॥ कहारं शुक्लम् ॥ कैरवमपि सितम् ॥ राजी-
वामिति कमलसामान्यनाम ॥ केलिः क्रीडा ॥ लोला आसक्ता ॥ कलहसो हंसजातिः
पक्षिविशेषः ॥ सारसः पुष्कराह्वः ॥ कारण्डवोः मद्गुः । “ पाणकौवडा ” इति ख्यातः ।
“ मद्गुः कारण्डवः छवः ” इत्यमरः ॥ चक्रवाकः प्रासिद्धः ॥ चक्रवालं मण्डलम् ॥
कलोऽव्यक्तमधुरः स्वरः ॥ व्याकुलानि व्याप्तानि ॥ विमलान्यकलुषाणि ॥ ललि-
तानि सुन्दराणि ॥ दर्शदर्शं वारंवारं दृष्ट्वेत्यर्थः । णमुल् ॥ निजतेजसा स्वानुभावेन
निःशेषं जितः पुरुहूत इन्द्रो येन ॥ रुशमुदरं यस्याः ॥ अवन्तिसुन्दरीति राजनन्दिनी-
नाम ॥ येति । प्रथमोच्छ्वासे व्याख्यातत्वाद्वात्र व्याख्यानाद्विरम्यते । विशेषस्तु वक्ष्यते ॥
वसन्तसहायेन कामेन ॥ रतेः कामपत्न्याः ॥ केलीशालभञ्जिका क्रीडार्थं निर्मित्वा
पुत्रिका ॥ विधातुं कर्तुमिच्छा विधित्सा तथा ॥ “ सनि मीमाधुरभलभ- ” इत्यत्र इस-
भ्यासलोपश्च ॥ कासारः सरः ॥ शारदं शरत्संवन्धि ॥ दीर्घिका वापी ॥ मरा-
लिका हसी ॥ तूणीरो निषङ्गः ॥ लालित्येन सौन्दर्येण ॥ जयनशीलो जैत्रः ॥ कौटरं

निष्कुहः । मध्य इति यावत् ॥ अनुवृत्तिः सादृश्यम् ॥ सौधः सुधानिर्मितं शिरोगृहं
 प्रासादतलं वा ॥ परिपाद्यनुक्रमः । सोपानपङ्क्तिरित्यर्थः ॥ वलीनामुदरस्थानां त्रयम् ॥
 मौर्वी ज्या ॥ नीलिमा नीलत्वम् ॥ रोमावलिं रोमपङ्क्तिम् ॥ पूर्णाः । जलेनेति शेषः ।
 सुवर्णकलशा अनङ्गद्वारदेशस्था मङ्गलसूचकाः ॥ अभिख्या शोभा ॥ कमनीयः सुन्दरः ॥
 कर्णपूरः कर्णभूषणम् ॥ प्रतिविम्बीकृतं विम्बं येनैतादृशः । विम्बफलमधरनिर्माणा-
 त्प्राग्विम्बमासीत् । अधुना तु तत्प्रतिविम्ब जातम् । विम्बफलादप्यस्या अधरोष्ठेऽधिको
 राग इति तात्पर्यम् ॥ रदनच्छदमोष्ठम् ॥ बाणवदाचरति तत् ॥ शुचि शुद्धं शुभ्रं वा ॥
 अग्रदूतिका प्रथमदूती ॥ कलकण्ठिका कोकिला ॥ वचनं वचः ॥ जातं समूहः ॥
 नायको नेता ॥ सुरभेर्भावः सौरभ्यम् ॥ दर्पेणाहंकारेण ॥ सुधाकरश्चन्द्रः ॥ अप-
 नीतः कलङ्कोऽङ्को यस्यास्तया ॥ बहं पिच्छम् ॥ भङ्गी रचना ॥ पाशं कलापम् ।
 “ पाशः पक्षश्च हस्तश्च कलापार्था. कचात्परे ” इत्यमरः ॥ समस्त एकीकृतः ॥
 संमितेन युक्तेन ॥ मलये जातं मलयजं चन्दनम् ॥ परागो धूलिः ॥ रराज । “ राजृ
 दीप्तौ ” । लिट् ॥ मूर्तिमती साक्षात् ॥ संकल्पितस्य मनसि चिन्तितस्य वरस्य प्रदा-
 नाय ॥ आविर्भूतमागतम् ॥ मन्मथः कामः ॥ विश्रम्भो विश्वासः ॥ यथा घुणसंज्ञः
 कीटः काष्ठं विध्यन्नक्षराकृति निर्मातुं यदृच्छया कदापि प्रभवति तथा । काकताली-
 यन्यायेनेत्यर्थः ॥ नो चेद्यद्येवं न स्यात्तर्हि ॥ अब्जभूर्ब्रह्मा ॥ अन्तरितान्यावृतानि ॥
 रेचिता(?) ॥ कुरङ्गो मृगः ॥ आनायो जालम् ॥ समग्रस्य भावस्तया ॥ लब्धं बलं येनेति
 तथा ॥ विषमाः पञ्च कठिनास्तीव्रा वा शरा यस्य । कामस्येत्यर्थः ॥ शरव्यं लक्ष्यम् ॥
 पुरंध्रीणां पतिपुत्रवतीनाम् । “ कुटुम्बिनी पुरंध्री ” इत्यमरः ॥ सीमन्तिनी नारी ।
 “ नारी सीमन्तिनी वधूः ” इत्यमरः ॥ सीमन्तः केशवेशः ॥ सीमन्तेति । का धुरि
 तिष्ठतीति तात्पर्यार्थः ॥ असूययाक्षमया ॥ निजनामेति । मामप्यनङ्गं करोति किमिति
 शङ्कते ॥ अन्तरङ्गवृत्ति मनोवृत्तिम् ॥ भावो मानसो विकारः । “ विकारो मानसो भावः ”
 इत्यमरः ॥ उदन्तो वृत्तान्तः ॥ सांनिध्यकरणो देवतासाक्षात्कारवान् ॥ आहवो युद्धम् ॥
 परिचर्या पूजा सत्कारः ॥ अनुवदन्त्या सदृशं वदन्त्या ॥ जितो मारः कन्दर्पो येन ॥
 तपोनिधिर्मुनिः ॥ जातिस्मरत्वं पूर्वजातिस्मरणम् ॥ विधित्सा कर्तुमिच्छा ॥ मरालो
 हंसः ॥ महीवह्मभो राजा ॥ कमलाकरः सरः ॥ कोकनदं रक्तोत्पलम् ॥ विसानां मृणालत-
 न्तूनां गुणो रज्जुः । तन्निर्मित इत्यर्थः ॥ खण्डे समुदाये ॥ नैष्ठिकं ब्रह्मचारिणम् ॥
 पाप्मना पापेन । “ अस्त्री पङ्क पुमान्पाप्मा ” इत्यमरः ॥ शापफलाभाव इति । मम
 शापो न त्वां बाधतामित्यर्थः ॥ अमोघतया निष्फलतया ॥ जनने जन्मनि ॥ रसेनानुरागेण ॥
 दाक्षिण्यं परच्छन्दानुरोधः ॥

तस्मिन्निति [६२२५२४]॥ महिषी पट्टाभिषिक्ता ॥ रहस्यं भिद्येदिति भिया ॥ वाटिका
 गृहोद्यानम् । “वाटी वास्तौ गृहोद्यानकव्योः” इति हैमः ॥ राजहंसस्य पक्षिविशेषस्य
 कुले तिलक इव भूषणमूत । पक्षे राजहंसस्यैतन्नाम्नो राज्ञः कुले तिलक ॥ अकाण्डे
 सहसा ॥ बहुलपक्षः कृष्णपक्षः ॥ शशी चन्द्रः ॥ क्षामक्षामातिकृशा ॥ तल्प शय्या ॥
 उशीरो नलदः । “वाळा” इति ख्यातः ॥ अभिषेकः स्नानम् ॥ तालवृन्तानि
 व्यजनानि ॥ वयस्यागणोऽशिशिरयदिति संबन्धः ॥ दहनमग्निम् ॥ अयोमयैर्लोह-
 निर्मितैः ॥ इषुभिर्वाणैः ॥ वाडवानलात्सागरान्तर्गताद्ब्रह्मे ॥ पारावारः समुद्रः ॥ तदैव
 तस्मिन्नेव काले ॥ दोषा रात्रिस्तां करोतीति तथा । दोषाणामाकरश्च ॥ सोदरी
 भगिनी ॥ पद्मालया लक्ष्मीः ॥ गेहं गृहम् ॥ निजशब्देन चन्दनग्रहणम् ॥ संश्लेष-
 वन्त आश्लेषिणः ॥ रदना दन्ताः ॥ गरलं विषम् ॥ संकलितं व्याप्तम् ॥ अगदंकारो
 भिषक् । “कारे सत्यागदस्य” इति मुम् ॥ स्मरणीयां गतिं नेष्यति कथीकृतवपुषं
 करिष्यति ॥ असमसायको मदनः ॥ सममेककाले ॥ मुक्तसायकोऽभूद्ब्रह्मकरोत् ॥
 अन्वेषणीया महौषधत्वादन्वेषणार्हा ॥ निटिलं ललाटम् ॥ वामनोऽहस्वाकृतिर्नरः ॥
 उन्नत उच्चः ॥ लिप्सुर्लब्धुमिच्छति तथा ॥ सुभगेति सुन्दरेति कोमलामन्वणे ॥
 कुसुममिव सुकुमारं पेलवम् ॥ जगति निर्दोषम् ॥ यथा तव वपुः कोमलं न तथा तव
 चित्तमिति तद्विषया प्रार्थना । अत एवाग्र उक्तम्—“नताङ्ग्या मन्मनःकाठिन्यमाख्यातम्”
 इति ॥ बहिश्चरन्ति ते । त्वं तस्याः प्राणतुल्या । ते प्राणा अन्तर्निवसन्ति त्वद्रूपा बहि-
 श्वरन्तीत्येव भेदः ॥ क्रियैव लता तस्याम् ॥ आलवालमावालम् । “अळे” इति भाषा-
 याम् ॥ लोचनपथमवर्तत दृष्टेत्यर्थः ॥ अनुरूपं योग्यम् ॥ उपपाद्य संपाद्य ॥ श्व आगा-
 मिनि दिवसे ॥ परश्वस्ततः परस्मिन्दिवसे ॥ प्रेमगर्भितं प्रेमयुक्तम् ॥ चकोराविव
 लोचने यस्याः सा हृदयवल्लभेत्यर्थः ॥ निकुरम्बं समूहम् ॥ ललनातिलकशब्देन सैव
 गृह्यते ॥ स्मारं स्मारं स्मृत्वा स्मृत्वा ॥ दर्शं दर्शं दृष्ट्वा दृष्ट्वा ॥ कर्णेजपः सूचकः ।
 अलुकूसमासः । “तत्पुरुषे कृति बहुलम्” इति सूत्रम् ॥

तस्मिन्निति [६२४५२८]॥ धरणीसुरो विप्रः ॥ सूक्ष्मं चित्रं च निवसनं वासो यस्य ॥
 माणिनिर्मिताभ्यां कुण्डलाभ्यां कर्णभूषणान्यां मण्डितः शोभितः ॥ मुण्डितं मस्तकं यस्यै-
 तादृशेनापरेण मानवेन समेतो युक्तः ॥ यदृच्छयाकस्मात् ॥ उल्लसत्तेजसो मण्डलं यस्य
 तम् ॥ आशीर्वाद आशीर्वचनम् । स पूर्वं यस्मिन्यथा तथा ॥ ऐन्द्रजालिकविद्या गारुडम् ॥
 कोविदो ज्ञाता ॥ शशंस कथयामास ॥ लीलायाः क्रीडाया अवनिर्भूमिः । आभाषणं
 पूर्वं यस्मिस्तत्तस्य भावस्तया ॥ अकथ्यं कथनायोग्यम् ॥ सततो नित्यः । नित्य-
 सभोगासिद्धिर्यथा भवेत्तथोपायं न लभत इत्यर्थः ॥ लज्जयाभिरामं सुन्दरम् ॥ विर-

चित्तः कृतः ॥ अनिमित्तं निष्कारणम् ॥ प्रकटीकृतं दर्शितं कृत्रिमक्रियायां पाटवं
कुशलत्वं येन तम् ॥ विप्रलम्भं च कृत्रिमप्रेम च सहजसौहार्दं च वेत्तीति तथा ॥
सबहुनानं बहुमानपुरःसरमित्यर्थः ॥

अयेति [६ २५५१७] ॥ विद्येश्वरस्यैतन्नामकस्यैन्द्रजालिकस्य ॥ क्रियतेऽसौ क्रि-
चमाणः ॥ क्षपां रात्रिम् ॥ क्षपयामि नयामि । “क्षै क्षये” इति धातुः । णिजन्तम् ।
“आदेच उपदेशे—” इत्यात्वम् । “अर्तिही” इत्यादिना पुगागमः । मित्त्वा-
ज्रस्वः ॥ परेशुरन्येद्युः ॥ प्रभाते प्रातः ॥ रसाः शृङ्गारादयः ॥ भावोऽभिप्राय-
सूचनम् । रीतिगतय इन्द्रजालविद्यान्तर्गताः ॥ दौवारिको द्वाःस्थः ॥ अवरोधः शुद्धान्तः ।
राजस्त्रिय इत्यर्थः ॥ कक्षान्तरमन्या कक्षाम् ॥ गायक्यो गानकर्त्र्यः स्त्रियः ॥ मदेन
कलोऽव्यक्तमधुरस्वनो यः कोकिलस्तद्वन्मञ्जुलो ध्वनिर्यासां तासु सत्सु ॥ सामाजिका-
सभ्याः प्रेक्षकजनाः ॥ पिच्छिकाः पिच्छगुच्छाः । इन्द्रजालिकानामुपकरणभूता
एताः ॥ परिवृत्तं मण्डलाकारम् । “परिवृढम्” इति पाठे बद्धनेकविधं वेत्यर्थः ॥ मुकु-
लिते पिहिते ईपद्मुन्गोलिते वा ॥ उल्लङ्घनं तीव्रम् ॥ रत्नानां शिरःस्थितानामित्यार्थं
राजयः पङ्क्तयस्ताभिर्नीराजितो राजमन्दिरप्रदेशो यैस्ते ॥ भोगिनः सर्पाः ॥ तुण्डै-
र्मुखैः ॥ अहिपतीन्भोगिश्रेष्ठान् ॥ आदाय गृहीत्वा ॥ दिव्याकाशे ॥ अग्रजन्मा
द्विजः ॥ नरसिंहस्य प्रसिद्धविष्णुरूपस्य ॥ विदारणं नखैः पाटनम् ॥ अभिनीय
दर्शयित्वा भूमिकादिग्रहणेन ॥ महदाश्चर्यान्वितमिति प्रामादिकम् ॥ कल्याणानां
परंपरा तस्या अवाप्तिस्तस्यै ॥ आत्मजा द्रुहिता ॥ निखिलानि सर्वाणि ॥ संकल्पि-
तस्यार्थस्य सिद्धेः संभावना संभवस्तेन संफुल्लं वदनं यस्य सः ॥ इन्द्रजालस्येदमैन्द्रजा-
लिकम् ॥ साद्रुतमिति क्रियाविशेषणम् ॥ पश्यत्सु सत्सु ॥ वैवाहिका विवाहसंब-
न्धिनः ॥ तन्त्राणि नानाविधदेवतोपासनामार्गप्रतिपादका ग्रन्थविशेषाः ॥ अवसानमन्तः ॥
इन्द्रजालपुरुषा मायापुरुषाः ॥ अन्तर्भावमदर्शनम् ॥ वाडवाय ब्राह्मणाय ॥ साधय
गच्छ ॥ दैवं च तन्मानुषं च ॥ पीयूषममृतम् ॥ चित्रचित्रमतिशयेन चित्रम् ॥ श्रावः
यामास श्रावयति स्म ॥

इति श्रीदशकुमारचरितपूर्वपीठिकाटीकायां पददीपिकाभिधायां पञ्चम उच्छ्वासः ।

३ परिशिष्टम् ।

अथ दण्डिकविरुतदशकुमारकथायां कथापूर्वार्थमुत्तरपीठिका लिख्यते ।

नवमोच्छ्वासः ।

अनुष्ठितैश्च तैस्तैर्धर्मार्थैः शास्त्राविरुद्धैर्नानाविधैरुपायैः स्वपरोपजापसहान्सु-
हृद्ब्राह्मणानुरजनसमर्थानर्थानुपार्ज्य तैश्च राजपुत्रस्य प्रतिदिनमुपचितैर्वसनभूषण-
जनोपरिजनोपयोगचतुरङ्गोपार्जनप्रार्थैः प्रभूपकरणैः प्रतिष्ठासुदपादयं समभावयं चै-
नमूनचतुर्दशाब्दमपि पुण्यवर्मवंशोचिताभिराभाभिरुद्भवन्तं स्वे परे च । अथाहं
नालीजङ्घवदनदत्तमैत्रीमुदितं मित्रवर्मा मात्यमार्यकेतुमेकान्तेऽब्रुवम्— “अमास्य, भ-
वतामयं प्रभुर्मित्रवर्मपुत्रश्चन्द्रवर्मा पितुरेवानुरूपै राजते राजभावैः । अयं चास्माकं
कुमारः प्रत्यक्षीकृत एवाभ्यस्तदण्डनीतियोगैर्युष्माभिः । अस्मासन्नसंबन्धशाली
चेमौ कुमारौ नन्दनयोरन्योन्यसंपद्यमानसख्यसंजायमानस्थैर्ये राज्ये रन्धान्वेष-
णारिङ्गिण्यरिपूगणामगम्ये यथा स्यातां तथा भवद्भिरवहितैः प्रयतनीयम् । यथा-
बुद्धिविभवं चायमर्थो मयापि कर्तव्य एव । एवमन्योन्यानुबन्धिनामिव वास्तो-
ष्पतेरपि नाभिभाव्यौ भविष्यतः किमुतास्मद्बुद्धिभेद्यमानमतिभिरश्मकेन्द्रकुन्तले-
श्वरप्रभृतिभिः । आवां चैव पूर्वपूर्वप्रधानपरिजनार्जितेनैहिकामुष्मिकपुमर्थोप-
जीव्येन योक्ष्यावहे विशिष्टेन यशसा । अनतिप्रयत्नसिद्धमर्थमप्येनमवधेहि दैव-
संपादितं कृतं च मन्यस्व । मया महाराजस्यास्य तातस्यानन्तवर्मणः किञ्चिदेवोनं
कोशवाहनमुज्जीवितश्चास्तु पुनरपि यदेव्या वसुंधराया भर्तृद्वैमातुरस्य मित्र-
वर्मणः साहाय्येनाधिगतराज्यस्तनूज इत्ययमर्थः” इति । सोऽपि मदुक्तं प्रभोः
स्वस्य पुरुषार्थस्य राजवंशस्य सुकृतस्य संबन्धस्य राज्यस्य मित्रवर्गस्य चात्यन्तं
हितानुबन्धीति सद्यः संजातसंतोपसंपुल्ललोचनोऽनुमन्यमानो मामभ्यधत्त—
“भद्र, साधु संमन्त्रयसि । मतिस्ते वाचस्पतिमप्यतिक्रामति येन त्वयानन्तवर्म-
व्यसनविरतावभूयोभावननीरधौ निमग्नोऽपि पुण्यवर्मवंशो विवस्वतानिवोत्तारितः ।
शक्यमनेनोदितेनाधुना सर्वथाश्मकेन्द्रतिमिरमपहर्तुमुपकर्तुं च मित्रराजिराजीव-
वृन्दम् । सर्वथायमर्थः परिणामसुन्दरः संपादितोऽपि संपाद्यताम् । के वयं
महाराजपुण्यवर्मतनुरनुवद्धम् । तथापि यत्र यथा युष्मद्दिविशदेन भास्करव-
र्मणा ज्ञास्यामहे तत्र तथा यथाशक्तिशक्तिविहिता देशार्थैरस्माभिरपि भाव्यम्”

इति । अनन्तरं च “ कथमसौ वानवास्योऽश्मकाद्भिद्येत । भिन्ने चास्मिन्विश्ल-
यभुव इव द्रुमः सुकर एवाश्मकेश उन्मूलयितुम् ” इति विचिन्त्यानन्तवर्म-
कायस्थं ब्रह्मदासं नाम प्रागेव भाविने भव्याय दानमानादिभिरुपसंगृह्य विधा-
पितवानवास्यविषयवासं कदाचिदारूपोपांशु समन्तयम्— “ सखे, त्वमेकान्ते ब्रूहि
चिरकालविश्रम्भप्रसङ्गागतासु दण्डनीतिषु भानुवर्माणम् ‘देव, योऽयमश्मकेन्द्रस्त्व-
त्कोशवाहनवलावष्टम्भेन पृष्ठतोऽभियुक्तेन नैककोशवाहनं विदर्भेशमनन्तवर्माणम-
भियामुः परमधूर्तस्तुभ्यं प्रागङ्गीकृतपुण्यवर्मश्रीविभागः केनचिच्छततमेन सहस्र-
तमेन वा तदंशेन देवमावर्ज्य देवस्यैव वलेन तमुदपाटयत्सोऽयमधुना तच्छि-
यमुपयुञ्जानो कुन्तलेन्द्रमुरलेशकोङ्कणाधीशनागपालानवमन्य देवैऽपि दरम-
हं करोति । क्रूरशायमर्नातिश्रुद्ध्यकुलजातः स मित्रमिति देवोपेक्षितो देवस्याभ्य-
मित्रीणः कदाचित्संपत्स्यते नाम । उक्तं च ‘किञ्चित्प्रभोरवंशस्य राज्ञो विशिष्टः
श्रीलाभः शमयति विनयादीन्’ इति दण्डनीत्याम् । किं चोत्सारिते विदर्भना-
येऽभिपिक्ते चाश्मकेन्द्रे देवस्य काधिकोशवाहनविषयवित्तसौहृदादिसंपत्तिः प्रत्युत
विकर्षयत्येव तेषु तेषु व्यवहारेषु देवस्य विषयादीनी । देव यद्यनन्तवर्मणि दे-
वद्विष्टं स्वप्नेऽपि न समभावि तदधुना प्रत्यक्षमालोक्यते । तदिदानीमकृतज्ञमेनमश्मकं
विन्ध्यनिर्वासनीवरप्रसादसंजायमानप्रतिदिनोपचयेनानन्तवर्मतनयेन भास्करप्र-
भास्करभास्करवर्मणा करिष्यमाणाभियोगमुपेक्षस्व प्रत्युतापेक्षस्व स्वकुल्यायामणु-
कृतावनल्पबोद्धारं कुलशीलविनयविद्यासौहृदाविसंपन्नमनन्तवर्मतनुज ब्रवीमि सखं
विदर्भेनमभिगन्तुरश्मकेशस्य कोशवाहनवलादिदानादप्यश्मकेशमभियातरि विद-
र्भेश्वरे उदासीनतापि गुमहानुपकारः” इति । स नियतमिति वक्ष्यतीति तत्र
तं न्यञ्जयम् । सिद्धार्थं च कतिपर्येवाहोभिरस्मिन्नहमुपेत्य भास्करवर्माणं देवीं
वमुं धरां चोपवहरे समभ्यधाम्— “ अद्भ्यः सिद्धं नः समीहितम् । तस्मादश्मकान्मु-
रलेश्वरप्रभृतयो वञ्चकत्वमस्य प्रख्याप्य जाता जातवैराग्याः प्रत्युत प्रत्यवस्था-
तुमुद्यताः । विशेषतश्च सामन्तमुख्यः प्रचुरतरसाधनोऽस्मात् । मय्यनतरोऽश्मक-
स्यापि मुहूर्त्सर्वस्वं पितुस्ते विपदि । अश्मकेन सममुररीकृतास्मच्छ्रीविभागः ।
शिफे चार्थं केनचिदंशेन मच्छ्रीप्रलब्ध एष दिवसेष्वस्माभिः प्रणिधिभिरमुमे-
वार्थमभिविख्याप्य तमुपरिष्कृतान्तर्भूद्यन्थिरापादितः विज्ञप्तश्चाप्तमश्मकेनामु-
ना हेतुनामद्यत्तितीर्ष्यतीति तदधुनाश्मकेन्द्रोऽस्मस्यदेशस्थितेऽपि स्वदेशादपि
त्वया प्रच्यावितपदमात्मानमन्तर्मन्येते । विशेषतश्चाविज्ञातभवदीयदेव्यनु-
भावजनितकोशवाहनादिसाधनसंपत्तिमवधार्य विभाव्यतेऽत्र संधित्सोरि-

वास्य व्यवहाररूपं येन संप्रति प्रत्यहमुत्तरोत्तरमभिवर्धमानेऽप्यस्मत्प्रतापे विरज्यत्स्वपि सुहृत्सु नासौ तथा प्रयतने । तदस्माभिप्रायविज्ञानाय स्वाहं-कारावष्टम्भेनैव नालीजङ्घं पितुस्ते पूर्वापहृतसंकलकोशवाहनार्पणाद्य प्रेषयामः । स यद्वक्ष्यति तदनु रूपमेव तस्मिन्व्यवहरिष्यामः । चतुरतरश्च नाली-जङ्घस्तदभ्यमित्रिणसाधनसंपदमपि निपुणतरं निरूपयिष्यति यद्यप्यभिषेणा-नेनापि वयमेव तदीप्सितं साधयितुमीज्महे तथापि यावद्वजुना मार्गेण सिध्यति न तावद्द्रकोपयोग इति हि नीतिपारद्वानो मन्यन्त इति गम्यामपि । तथेत्युक्ते तदर्थसाधनाय प्रेषिते नालीजङ्घे यावद्वयमस्मदुक्तसंभाव्यमानप्रतिकूल्यप्रत्यवसा-नस्यास्योपर्याक्रंस्महि पारग्रामिकं संविधानं तावदस्मकरूपतिरुदासमानसुहृदु-पेक्षितः कुमारस्य च विन्ध्यवासिन्यनुभावसंभावितां दुःप्रधृष्यतां विचिन्तयन्देश-कालोचितजयनिरूपणपटुमहान्तमुपहारमादाय भास्करवर्मणः समीपमागत्य मामग्रेकृत्य प्रणम्य व्यजिज्ञपत्— “कुमार, तदिदमस्त्यवच्छिन्नमेव भवतः को-शवाहनत्रयादिकं राज्यं च राजधानी चेयमनुपहतहर्म्यहारी च चरतोरशारमणी-यसन्निविशेन विशिष्यत एव । आगच्छतु कुमारः कार्यकर्ता । पट्टाभिषेको-पयोगिनी सामग्री । अलंक्रियतां च सिंहासनम् । प्रत्यवेक्षातां चास्रदादयः स्वान्वयानुसारेणैव सुहृदः । न चानन्तवर्मणो राज्यकामुकारिदमस्माभिरध्ययष्टी-यत पदं तस्येव विहारवर्मबुद्धिवशीकृतशेषुपीमुपिताशेषहितहीनस्य नीतिवर्त्मना-विष्टताया विचेष्टितमिदमनन्तरेष्वस्मासु तैस्तैरनितिवेदिभिरुपचर्यते । यदि न जनकेऽनन्तवर्मणि दुर्नयप्रत्ययस्तदेष स्वामास्रवसुरभितस्य पुत्रः प्रकृष्टः प्रियरक्षितोऽप्रत्यवस्थानशीलता चास्त्राकं तत्कास्मिश्चिदनुकूलेऽहि स्वराजधानी-मुपेत्य पुरोहितैः पट्टाभिषेकविधये विधीयतां प्रयत्नः” इति । तस्मिंश्च तथा प्रतिपन्ने तेष्वेव दिवसेषु मौहूर्तिकोपदिष्टवेलायां महता चतुरङ्गवलेन स्थानस्था-नस्थापितास्रपुरुषकृतकण्टकविगोधनं सकीतनेपथ्यं प्रजवनीकरेणुकामारोप्यतां पुरीं प्रपथभास्करवर्माणं पुरोहितादिभिरुपचितलोहाभिसारकर्मगर्भिताभिषेकसं-विधानं पित्र्ये पदे प्रत्यतिष्ठपम् । प्रात्तरच्चास्य दिशि दिशि दिनैः कतिपयै-रेव पुण्यवर्मणोऽपि सुमहान्प्रतापः । अन्वरज्यन्त चास्मिन्नभिनवोद्गते सुधां-शुविम्ब इव प्रतिक्षणमधिकमधिकं प्रजाः । अभ्यगीयन्त चास्य दानमाना-दिसंभावितैः सुहृदादिभिः पूर्वपूर्वतरभूमिपापारासृष्टानि स्थाने स्थाने दैशि-कजनोपजन्विानि यशांसि । तदहमित्थमस्यापन्नस्य वत्सलतया कतिपयैरेवाहोभिः स्थैर्यमापाद्य देवचरणाम्भोजविरहविषयसंपृक्तान्भोगान्भुञ्जानोऽपि न प्रीयमाणः

पुनरपि यावद्युष्मदन्वेषणाय काकाम्यतिषि तावदेव प्रचण्डकर्मचण्डवर्मविहिताप-
त्तिविधुरे सुहृदि सिंहवर्मणि तत्प्रतीकाराय स्वविषयानुसारोत्थितेन बलनिकायेन
सहानेन विदर्भराजेन चम्पामिमामुपागतः। जातश्चास्मिन्निरुपधिभिरत्युत्कटैः प्राग्भ-
वसुकृतसंगतैः परोपकारपुण्यैः प्रौढदुरितदत्तविरहयोर्देवपादयोर्दर्शनपदम्” इति ।

श्रुत्वैतद्राजवाहनः— “सखे, सम्यग्विचेष्टितं सूपयुक्ता बुद्धिः सुवृत्तः परोपक्षरो
यदसौ वसुंधरायाः पुत्रः कृतः पतिर्वसुंधरायाः” इति सपरिहासभाषमाणःकाशी-
पति मैथिलाङ्गराजानां च मुखमीक्षमाणः “ कथममीषां धीरता धीषु, कौशलं क-
लासु, वत्सलता प्रपन्नेषु, निष्ठुरता विरुद्धेषु, साहसिकता सुपर्वत्रिनयनध्यवसितेषु
वर्त्मसु, अविचार्यैव कर्मरायुरूपक्रमः अवधार्यैव निरूढिः, संधार्यैव विघ्नेष्वप्यनुपरमः।
तदेभिर्वृहत्सनाथस्यापि त्रिभुवनश्रिया विशिष्टस्यापि पत्युःसुराणामपि स्यातापौ-
रवासविभीषिके को हि नैतदाकर्ण्य विस्मयेत” इत्यादि कथयमानो मध्यंदिन-
मतिक्रामन्तमाह्निकविधिविशेषबीजमर्यवर्ममवलोकयांचक्रे । अथोत्थाय सिंहवर्म
स्वभवनमभिनीय महतादरेण नवभिरेव सुकुमारैः कुमारैरुपास्यमानं नानावि-
धोपहारपरितोषितं स्नानसञ्चानि तदभिकारिभिविधायितमलापकर्षणमङ्गलस्नान-
मनुलेपनलसल्लाटपट्टमारचितचन्द्रशेखरचरणार्चनं काशीपतिमैथिलाभ्यां सहाने-
कप्रकाररमणीयमतिशयप्रेमपरंपरया सत्युदारयामाहारमभ्यर्थयामास । राजवा-
हनोऽपि पेशलतरमिति स्मितानुषिक्तवदनः सिंहवर्मपाव्हसदनमनुप्रविश्य प्र-
त्यभ्यवहरणीयो हारिताधिकाधिकरुचिरुचितरचितासनः स्सस्मितस्मृतकुमारच-
रितानुबन्धिनीं तत्र दाननावलोकनीं नवार्ताः प्रस्तावयन्नभ्यवजहार । भो-
जनान्ते च कृतकरोद्धर्तनादिशुद्धिर्मुखवासनाय यावन्निन्नाय घनसारसंभृतां ता-
म्बूलवीटिकां तावदाजगामावन्तिस्सुन्दरीसमुद्योजितस्य राज्ञो मानसारस्य शास-
नेन मनोजवो नाम कोऽपि जङ्घाकरिकः समर्पयामास चास्य संदेशपत्रम् ।
सस्मितं सबहुमानं साकूतं चादाय तत्कुमारः समर्प्यापहारवर्मणे श्रावयेति
व्यादिदेश । सोऽपि धरणीशिरस्पृशा करेण सासनमस्याभिनीय सस्मितं सं-
श्रावयामास— “ स्वस्ति समस्तस्वस्त्ययनास्तमितसकलापदं पूर्वपूर्वतरुपुण्यपरिवर्ध-
माननिःश्रेयसं सुहृज्जनचकोरचन्द्रमण्डलमलंकृतकुलद्वयं दमितदस्युष्टन्दं विकास-
मानानुभावमायुष्मन्तं राजवाहनं विज्ञापयति मानसारः । ससुहृदो देवस्य सम-
धिगतया सक्षेमवार्तया सावतंसानि नः श्रवांसि । २६

विन्ध्याद्रिकन्दरायां वामदेवाश्रमे वर्तमानस्य
कर्णनानन्तरमेव वामदेवं महर्षिमग्रतो निधाय

श्चात्रैव समुपागतः प्रत्यासन्नभवदनुग्रहीत्पाणिग्रहणमङ्गलमहोत्सवसनाथदेवप-
 ट्टाभिषेकादिव सहस्रयायुष्मदवलोकनैकफलितयोत्कण्ठयैवास्माभिः प्रेषितो जा-
 ङ्गिक इति । तदाकर्ण्य देवो राजवाहनः सस्मितं सुहृदां सिंहवर्ममैथिलकाशि-
 राजानां च मुखानि पश्यंस्तैरपि सुदूरमुत्कण्ठितयोः पित्रोर्भिन्नवर्गस्य च क आस्ते
 देवात्परः प्रियः परंतु पथ्यनुचिताचारदारुणायां रजन्यामुपस्थितायामस्मत्सा-
 नाध्यसुन्दर इति स्वाभिमतविघ्नविधुरोधयभियानसुहो इहैव निर्वाप्ततामिति
 विहितविज्ञप्तिर्यथाज्ञापयन्ति गुरव इति दिशं वारुणीं वीक्षांचक्रे । अथ
 तन्निधातुमसहमानासुना च सर्वतः प्रसरतः सर्वाङ्गरक्तावन्तिसुन्दरीवास्य पुरतो
 वभूव संध्या । चण्डवर्मापितानि सुहज्जनकश्मलानीव कमलानि विहतानि सम-
 भवन् । चण्डवर्मासिकर्माणीव कुर्वन्सक्रमंसीत कोकलोकः राजसूनुः लोहा-
 भिसारोत्साह इव सुहृदां प्रस्फुरत्तारागणः । अथोपास्य संध्यां सह सुहृद्भिः
 सिंहवर्मसंस्कारितोत्तमप्रासादविन्यस्तविचित्रचन्दनपर्यङ्किकास्तृतहंसतूलकीमलां श-
 य्यामध्यास्यावन्तिसुन्दरीनिरन्तरावचितनसमुत्पन्नविविधस्वप्नसौराज्यरजितां तां
 निनाय निशीथिनीम् । निशावसाने च सर्वाविज्ञातमानीतमानसारतनूजयाप्तदर्श-
 नालोकितया दून्येव निद्रया राजवाहनस्यापि नयनादाराभूयत । अदत्तकन्यादुश्च-
 रणारोषित इवारुणः कर्मसाक्षी प्रत्यक्षीवभूव । अनन्तरं प्रगेतनान्यनुष्ठाय कर्माणि
 मर्माणि सुहृदां सारसानामिवोद्गासयन्भानुमानिव मयूखैः कुमारैः काशीपतिप्र-
 भृतिमान्यैरन्यैश्च संकथानुषङ्गस्मेराननैः समानयानैर्मण्डलेश्वरैः सिंहवर्मसंविहितया
 महत्या सेनया चानुगम्यमानो डमरुडिण्डिमपटहकाहलपणवमर्दलादिविविधवाद्य-
 ध्वानवित्रस्तनिखिलदस्युवृन्दं वन्दिजनं च नैकविधजीवजयादिशद्वप्रश-
 मितकश्मलाखिलसुहृद्गामपवर्गरभ्यायविधये मालवाभिमुखमभिजगाम । प्राप्त-
 श्च रवस्तस्य पथि पूर्वपूर्वासितरापितचरितशुक्तपीतात्रिनयायत्तयासंभूतोपभोज्य
 तथा चान्यानि चावाङ्मनसगोचरानन्दातिशयदायिनः प्रदेशान्दर्शयद्भिः कु-
 मारैः कुमारः कतिपयेन कालेन मालवेन्द्रराजधानीम् । मालवेन्द्रस्तु महा-
 जनस्य स्वगृहाभ्यागमनेन दुहितरूपवराधिगमनेन च राजहंसमधिपु-
 रोपजातं विश्लेषं प्रमार्ष्टुमनसा चोत्तरोत्तरमादरमभिनयन् चण्डवर्मावसा-
 नसंनिवृत्तेन ज्यायसा दर्पसारेण कनीयसा परमसुहृदा राजवाहनस्य कीर्ति-
 सारेण सुताभ्यामाभ्यामन्वितः सहागतश्च सुपरिष्कृताभ्यां सोमदत्तपुष्पो-
 द्भवाभ्यां वामदेवोपदिष्टेन - साधुपक्षेण तमभ्यर्चचिपुः पुनरग्रतो विधाय
 राजहंसं राजवाहनं प्रत्युज्जगाम । राजवाहनश्च प्रथमतोऽनुयायिभिः सह

संभ्रमं धातायुजादवतीर्य महर्षेर्वामदेवपादयोः सादरं प्रणम्यामुना च सरभसो-
 त्थापितः सस्मितप्रमोदमाशीर्भिरभिनन्दितः सादरं परिष्वक्तः सस्त्रेहं पाणिना
 पृष्टतः परामृष्टश्च । “वत्स, स एष ते विपत्संपत्फलोपभोक्ता जनकः” इत्यभि-
 हितः सस्मितस्य संकुलस्य सरोरुहस्ये संतोपाश्रुकुण्ठितकण्ठस्य जनकस्य चर-
 णयोः प्रणिपपात । पिता च तत्प्रणामत्राणीश्रवणेन श्रवणयोर्मुदं कुर्वन्पर्युत्थाप्य
 तं न वाचा वक्तुं न नयनाभ्यां द्रष्टुं शक्नुवन् चुम्बनेन रसनस्य तन्मुर्धुपाघ्राणेन
 च घ्राणस्य सुखं संजनस्य स्वस्य जन्मार्जितसुकृतसारसंचितसंस्कृतैराशिपां समूहैः
 संभाव्य सरभसमभिहितः पादयोः पततः कुमारानन्वमन्यत । अथ यथोचि-
 तकृतप्रव्हाणपरितुष्टो मालवेन्द्रो महतादरेण महता सौहृदेन महताडम्बरेण
 महता प्रमोदेन महता चोत्साहेन स्वैर्नैव स्वभवनद्वारतोरणहस्तिनखादधस्तात्सु-
 संस्कृतायां भुवि भूरिकरितुरगरत्नवसनालंकरणगर्भेण सखापि प्रियत्वे निमित्ते
 वित्राण तत्प्रियत्वेन मधुपर्केण विधिना व्यधान्नमस्यां यथायथं कुमारांश्च सहा-
 गतान्सिद्धवर्मादींश्च गृहदः संभावयामास । अथ प्रागामादितानुरूपोपकार्य-
 मार्यमतिर्विहितविविधावधस्तरणरमणीयमुल्लमङ्गुलुरुच्चोल्लोचलोचनीयं नगरनिक-
 टोपवननिर्मितं वासमात्मनैव नीत्वा यथार्हमेतान्व्यशिश्रयत् । पुरस्कृतश्चानयोः
 सदेशोपविष्टः परमहृष्टः प्रश्लितस्वरूपौ राजहंसमानसारौ नृपौ मुनिर्वृते स्म
 वामदेवः—“धन्यौ युत्रां ययोर्जितामित्रश्चित्रोत्तरोत्तरचक्रवर्तिचिह्नचरितकीर्तिकला-
 नावालमक्रममात्मोत्थितरूपेतः प्रतापैः गृहद्विश्च सौबुध्यशाली शीलवान् विक्र-
 माधरीकृतत्रिविक्रमो त्रियदप्यविद्वस्तः प्रभुत्वेनासादितस्थयो धैर्यवाननुदिनो-
 पनीयमानभाग्यसौभाग्यभूपितान्वयः परोपकारी, कुलीनः, कुलग्रहकृपायाः,
 कुशीलवो रसज्ञाग्ररिङ्गिण्याः शारदायाः, शीतकरः परिपन्थिरथाङ्गनाम्ना, मन्मथः
 कलावतीनां, कुठारः कुमार्गस्य, कमलाकरो मित्रमधुपालिनामेष समजनि तनू
 जनिर्जामाता च । येनानेन पथि स्वेच्छया संचरमाणेन साहसैकाभिसरेणैका-
 किना नागलोकमधिगत्य केनाप्यध्यवसितुमप्यशक्यः प्रपन्नस्य भूसुरस्येप्सितं विधाय
 तस्मै रसातलाधिपत्यमप्यर्पितम् । योऽयं समीहितासादनप्रसादितायाः दानव-
 सुतायाः प्रसादोपहारीकृतस्य मूर्धजजालहीनस्य मणेः प्रसादादनालोच्य दर्प-
 सारानुमतदण्डचण्डवर्मणस्तथार्प्यमाणामपि तां तामापदं न सृष्ट्वान्प्रत्युत प्राप्स-
 वान्पराधिमत्यतदमुनाकरणकष्टकारिणावविधिकेनापि न विरोद्धव्यम् । दिनमुख-
 भिवैप मित्रमण्डलस्योल्लासको नियतमवैतस्वपलसेवानेन कतिपयेनैव सुलभामार्व-
 भौमिकया तथा दत्तयापि चरणयोः गृह्णलायावदयममुच्यत । स्वयं तदेवास्म

निदर्शनं देवतानुकूलतायाः पश्यताश्चर्यशालिन्यस्य दिनदिनोपचीयमानानि चरितानि” इत्यादिमुनिकथितमथितमश्मलेन दर्पसारेण स्वभवनमधिगत्य मानसारः सजनकस्य सुहृदः सकुमारस्य राजवाहनस्य पञ्चपट्टसहस्राधिकसैन्यसौहित्यसंपादनसमर्थसौवर्णराजतप्रायभाजनभावितेन नैकप्रकारपेशलाप्रतिवद्धभूयिष्ठमाससारेण शतसहस्राधिकौदनिकयुगपदीयमानचोप्यलेह्यपेयादिनानाव्यञ्जनजनितरुचिन्नानाविधभोजनेन संप्रतिमकरोत् । प्रत्यवसानावसाने च सुगन्धिवूर्णाकरोद्वर्तितशौचानामेषां खदिरसारपारिजातकमुधासिताभर्गभितास्ताम्बूलवीटिकाश्रोपयुज्य सुखासनाय स्वास्तृताः प्रत्येकं पर्यङ्किकाः प्रेषयामास । अथार्धरात्रोत्तरेऽवधारिते विवाहलक्ष्णे वामदेवाज्ञया चिरप्रवासविच्छवां प्रत्यागमनश्रवणक्षणादारभ्यैव क्षणक्षणत्रिलक्षणोदयमानमानसव्यवस्थां मातरं वसुमतीमभिवादयितुमस्या भवनमभिजगाम । सा तु पुत्रस्तव प्रणेतुमभ्येतीति श्रुतेः श्रवणयोः कर्णकृतार्थोर्कर्णकुपितयोरिव नयनयोः स्थैर्ये विधातुमशक्नुवाना यावत्तदागमनद्वारमार्गमालोक्यं तावदेव तन्निकेतनकपाटस्याप्तिस्वच्छरत्नरञ्जिततया प्रतिविम्बितमिव तद्गृहप्राकारपर्वतोदितस्य तद्गृहापवरकाकाशमधिरूढमिव विवस्वन्तं विश्लेषदिवसादारभ्य जायमानाभिर्मनोरथपरंपराभिरब्धमिवोद्गीर्णमिव हृदयस्थितं प्रत्यागमनभावनाभावितसुखसुरद्रुमस्य फलमिवान्तरान्तरानुष्ठानितसंधानस्य प्रायश्चित्तमिव हिमाद्रे रविमिव निदाघे विधुमिव प्रावृत्ते च तयोर्वह्नीमिव व्यजनमिव वाधाहरं रामणीयकं रत्नाकरकौस्तुभं सभ्यतासरसीसहस्रपत्रं कृत्तस्वकीयसुकृतजनितां वामदेवोदाहृतचक्रवर्तित्वसाधनक्षमामात्मनि स्थितामारवरूपाश्रियमुद्रहन्तं मगधान्वयनन्दनैकमदारमारादायं तमिव तं सुहृद्भिः सुतं ददर्श । दृष्ट्वासाँ सुन्दरतराकल्पकाम्याभिः करपद्मयोः कनकभाजनस्थिताः स्थेयसीर्ज्वलतीर्दीपिका वहन्तीभिस्तप्ताप्तशिखोत्तवतिलकभासमानभास्वराभिः सीमन्तसंगतसिन्दूरतया च चलद्गुण्डलमभिग्रसितुमापतिस्मोः शिरारुहोगेव ललन्तीरसज्ञां स्फुटीकुर्वतीभिरुह्यमानान्तिकाविभूषणतया चाभूतपूर्वं तिलप्रमूनकिञ्जल्कमिव दर्शयन्तीभिः सूक्ष्मप्रच्छदपटाच्छन्नाप्रतिवद्धकर्णाभरणप्रभाभिर्गमनोच्छसन्मेचककुचचूचुकोलसदसितेतररत्नभूषणाभिः काश्चीवन्धानुमीयमानमध्याभिमन्मथरथरथाङ्गमिव विशालं नितम्बमण्डलं विभ्रतीभिः, दीपदीप्तिदूरितान्यपि स्वावलोकनभङ्गभीत्या नयनानि संकोचयन्तीभिर्द्रुतगमनकूजन्मञ्जुमञ्जिरस्सारितवालराजहंसाभिरागताभिः सर्वाभिरपि सुवासिनीभिः पुरस्कृतां प्रस्तुतस्तनी मानं स्तिमितामस्मिहान्यभावं वरटामिव राजहंसं सुरतप्रसूतसंभ्रमं सन्ने-

हं सत्वरं सस्मितं चोपायनपाणिरभ्युपेत्य पादयोः प्रणिपपात । अनुपपात
च समन्ततः सरससंप्रधावितसुहृद्गणः । अनन्तरं च चरणयोर्तिलेन तमुत्थाप्य
तदुत्तमाङ्गस्याभितो भ्रामिताभ्यां कराभ्यामितस्ततः सुवर्णदीनारान्प्रक्षिप्य ताभि-
र्दीपिकाभिर्नाराज्यतिलकविधिमकार्षीत् । कुमारश्च तत्पितृसंबन्धेन सवहुमा-
नमभिसभामतं च सस्नेहसर्वस्वसारसंचयसुखं परिष्वज्य मूर्ध्न्युपाघ्राय चुबुकमु-
न्नमय्याभिचुम्ब्योपविश्य यावत्स्वागतादिप्रथमकरोत्तावदागत्य राजहंसो वसुमती-
सकाशे निपण्णं सुतं समीक्ष्यानन्दविकसितेक्षणमुत्फुल्लगल्लोननमतिप्रमोदगद्गद-
स्वरमभिगिरत्—“देवि, दिष्ट्या वर्षसे यस्यास्ते सुतस्तेजसा सर्वाधिकेन संगतः
सगस्तदलं संकथाभिरधुनैवाभ्यवहृतस्य वत्सस्य विनिद्रिता निशि न सुखकरि-
प्यति तदनु भवतु किन्नाडिकान्तरीपतिष्ठमानं पाणिग्रहणमङ्गलोत्सवं समयं
यावन्निद्रासुखभीतिसकुमारः कुमारमविसृज्य स्वयमपि वामदेवेन सह विवाहो-
पयोगीतीष्टामग्री संविधाय नाडिकावधारणे च सावधानानामज्ञानान्नियुज्य स्वय-
मपि कियत्क्षणानन्तरं संविवेश । अनन्तरं च मौहूर्तिकोपदिष्टवेलायामुच्चैः प्रना-
द्यमानेषु पटहेषु वाद्यमानामु चरमरुमरुडिण्डिमपणवज्जर्झरीमर्दलकाहारासु उच्च-
रमाणामु घण्टाशङ्खशब्दनिस्ततासु पुरोधसां स्वस्त्ययनभारतीषु संसंभ्रमेषु परिजनेषु
गतागतोत्तरलिकोत्तिष्ठमानमङ्गलनिस्वनासु सुवासिनीषु सावधाने च संवन्धि-
लोके सहस्रोत्थाय राजहंसः कुमारशिविरं प्रविश्य बद्धमहार्हमणिमुकुटकमनी-
यशिरसं चारुचित्ररवीतवसनमन्येन चाचारसंप्राप्तेन मण्डनेन मण्डितमग्रे दत्तं
वामदे[वः] कुमारमुपनिनाय मानसारस्य मन्तर्गृहम् । मानसारश्च विधिवद्विचित्र-
नेपथ्यमहार्हाभरणभूषितायाः पुरा गान्धर्वेण विधिना गृहीतमप्यात्मजायाः
पाणिमग्राहयत् । राजवाहनोऽपि निरन्तरध्यानवासनानुस्यूतपूर्वमुखानुभूयसा-
नस्पर्शतया च गृहीतमिव भूयोऽपि तं विधिवदग्रहीत् । अवन्तिसुन्दरी च
विटकालविश्लेषविच्युतस्पर्शा पुनरप्युद्भूतेन राजवाहनाङ्गस्पर्शसुखेन भावविशे-
षमधिगतासु शुभेतरामनन्तरां च निष्क्राम्य वहिःशालाया पुरोधसा हुते हुता-
शने यावद्बुध्वरावाचारलब्धमपि विधिमापारयेतां तावद्गुरुणकिरणारुणा राज-
वाहनं प्रती प्रकटीकृतरागवे पौरंदरी पुरो व्यभाव्यत् सस्मार च दुर्विनयमसह-
मानद्रवारुणा प्रभर्त्सयन्निवैनां प्रादुरास किरणमाली । अथ त्वरितमवसितप्रगे-
तनाचारो मानसारो यथायथमभ्यर्च्य संवन्धिनो वसनभूषणोपहारादिभिः सुतां
च स्वविषयानुरूपवसनभूषणतुरङ्गमातङ्गस्यन्दनदासदास्यादिसंपदा सनाथां समा-
धाय प्रेमपर्याकुलाश्रुसंवलितलोचनैरन्तःपुरप्रमदाजनैश्च संभावितां नागरैरपि नि-

जानुरूपाभिरूपादनैरूपास्यमानामवन्तिमुन्दरिं स्वगृहगमनायानुमेने । स्वयं
 समुपस्थापितया सेनया जामातरमन्वगात् । राजवाहनोऽपि सुचिरोत्थितस्वविषयं
 दयितयेव कुसुमपुरदेवतया वृतो वामदेवोपदिष्टदिवसे समन्वितः पितृभ्यामधो-
 धरादधानस्य सरीसृपस्याधिपस्याक्रमणशङ्कयेव हुतगामितयान्तरान्तरालघुपदा-
 निर्वितवेशयन्त्या प्रताड्यमाननानावाद्यविद्रावितानां हरिहयधरीणां प्रसरत् ।
 पताकांशुकैराश्वासनानीव कुर्वत्या करितुरगरथपदातिपादोच्छ्रतधूलिधोरणीधूर्त्-
 रितदिङ्मण्डलो दानाम्बुभिर्गजानां फेनसारैस्तुरङ्गमाणां चारुचर्वितप्रभूतताम्-
 लनिष्ठीवनश्रैव पुंसां प्रशाम्य रजस्यपि नैकराजन्यकिरीटिविच्युतैः प्रकाशदासी
 परिष्कारपातिभिर्विभूषितगजाश्वशिविकादेर्विश्रम्भिश्च रत्नरत्नाकरं कुर्वत्या पुर-
 पश्चान्निवेशेषु पथि च प्रसूयमान एव कक्षुकित्वरया सेनया सनाथः समस्तमण्डले-
 श्वरैः समनुगम्यमानः समाययौ । लब्धश्च कतिपयैरेवाहोभिः शिल्पजनसंस्का-
 रितनगरगृहसंनिवेशं सानन्दपौरैः परिवीक्ष्यमाणः प्रत्युद्धारपरितुष्टराजहंसं पुन-
 श्रीसंनिधानमुपागमत् । सकलदैशिकजनसंकुलं कुसुमपुरं सकलमण्डलचलितचक्रा-
 वर्तिवार्ताश्रवणेन समुपागतैरर्प्यमाणराजतुरगरत्नादिकोपहारैः संकुलं तदभवत् ।
 अथात्मजानुभावेनैव पूर्वापेक्षयापि शितगुणमवाप्तश्रिया सनाथः सराजवा-
 सर्वानुभावसंपन्नस्य सूनोराज्ञया वामदेवस्यानुमत्या सुहृदां प्रार्थनया नागर-
 वाहमानेनह्यतः प्रणतस्य मानसारस्य दुहितुः स्नेहेन वसुमत्या व्यवस्थित्य-
 मगधदेशस्य प्रतितिष्ठताविषयासुहृत्सु सुतानामुच्छेदनिश्चयेन दस्यूनां श-
 भया स्ववयसः परिणत्या परीक्षया पुत्रवर्तिचक्रवर्तिगुणानां परिशीलतया ता-
 नुकूलतया दृष्ट्या च द्विजदेवतातिथ्यापन्नपरिपालनयावधारितया राष्ट्ररक्ष-
 विख्यातया वदान्यतया तस्य पट्टाभिषेकविषये विधिं व्यधापयत् । पुरोहितैश्च
 ऋषिभिश्च राजभिश्च सुहृद्भिश्च बन्धुभिश्च तमभिषेकमुत्क्षिप्तचामीकरकलशकल्पि-
 तानामपासुदयमानानेकमिहिरमण्डलोद्भेदपतिनामपूर्वस्वरुर्नदीस्रोतसामिव धार-
 भिरचकास्त तत्स्नानसदनम् । दिक्षु विदिक्षु चाध उर्ध्वं मध्ये च राजसूनो-
 द्गलस्नानेनैव महाख्यातिमापुः प्रस्तापप्राणकीर्तिकारुण्यपुण्यानुभावाः । स्नाना-
 वसाने च परितोपितपुरोहिताश्रितागामिमहीसुरः सहागतान्सभागतांश्च भूभुज-
 पर्युपाचरत् । परिजनांश्च पर्यतोषयत् । वन्दिविटचेटचारणादींश्च यथायथा
 व्यभावयत् । त्रिभुवनविदितायचक्रवर्तिप्रथपानकोऽपि राजवाहनस्याङ्गा स्वप्ने-
 प्रतिववन्ध । आसीच्च कतिपयेनैव कालेनास्य पाकशासनस्यापि शासकं राज्यम्-
 अथार्थपालप्रमतिविश्रुतेभ्यः काशीपतिश्चावन्तीश्वरविदर्भाधिपतिराष्ट्रानुरूपोत्प-

हेतुपरिमितानि विषयान्तराणि प्रदक्षिणीचक्रान् । सोमदत्ताप्यारम्भोपदानान्ते
 मित्रगुप्तपन्त्रगुप्तेभ्यश्च तांस्तानेव देशान्वयादिदेश । पुण्योद्गमय च मानसपद्म-
 मन्यं जनपदमदात् । रथ(इत्य)पमौ सकलमण्डलायिर्वातिर्गोप मन्थेर्वाग्निर्द्विः
 पितरानुपासयन्, छन्दांश्चुपछन्दयन्, शास्त्राणि सार्थयन्, पुनःपानि परिचरिष्यन्,
 रक्षाव्यनाटकान्याभिनयन्, पण्डितान्प्रशंसयन्, धार्मिकाञ्छ्रद्धयन्, भूगण्ययन्,
 द्वाक्तान्विभावयन्, मृदुदः संतोषयन्, परिजनाननुगृह्यन्, द्वाग्निनामुत्सृज्यतेत्यन्,
 सप्तशकालानुकूलया धर्मार्थकामान्तिषेवे ॥

रा

स

८

२

७

म

६

रमा

गता

लोके ,

यशिरस्

वामदे

ने

५

४

३

२

१

०

९

८

७

६

इति दण्डिकविना निर्मितमिदम् ।

इति पद्मनाभपुरिते नवमे उच्छ्वासः ।

विक्रीचीं पुस्तकें.

हं	संस्कृत.	किंमत.	टपाल.
		रु. आ.	आ.
	अन्नभट्टकृत तर्कसंग्रह (दीपिका व इंग्रजी भाषांतर).	०- ६	१
	कालिदासकृत मेघदूत (मल्लिनाथकृत टीका).	०- ८	१
२५	कालिदासकृत कुमारसंभव (कित्ता).....	१- ८	२॥
२६	कालिदासकृत रघुवंश (कित्ता).	२- ०	४
२७	श्रीमद्भगवद्गीता (फारच वारीक टेंपांनीं छापलेली).	०- ५	॥
२८	पंचरत्नी गीता (कित्ता).	०- ७	१
२९	मत्स्यशर्मा प्रयोगांसहित (कित्ता).	०- ५	१
३०	अध्यात्मरामायण (नित्य पाठाकरितां विशांत राहण्याजोगें.)	१- ४	१॥
३१	शंकरानंदी गीता.	५- ०	८
३२	विद्यारण्यस्वामिकृत अनुभूतिप्रकाश.	२- ४	२
३३	श्रीहर्षकृत रत्नावली नाटक. (इंग्रजी टीपांसहित)	०- ८	१॥
३४	विष्णुशर्माकृत हितोपदेश.	०- ९	१
३५	सुभाषितरत्नभांडागारम्.....	३- ८	५॥
३६	रामचन्द्रिका नाम शब्दरूपावलि:.....	०- ५	॥
३७	रत्नममुचय	०- २	॥
३८	शिवतांत्र स्तोत्र.....	०- १	॥
३९	दाण्डकृत दशकुमारचरित (कवींद्रसरस्वतीकृत व शिवरामकृत टीका)	२- ०	४
४०	कालिदासकृत अभिज्ञानशाकुंतल नाटक (राघवभट्टकृत टीका)	२- ०	३
	प्राकृत.		
४१	वाल्मीकि रामायणाचें मराठी भाषांतर.	२०- ०	१-१
४२	धर्मसिंधु (संस्कृत मूळ व मराठी भाषांतर).....	६- ०	६
४३	शुद्धकमलाकर (संस्कृत मूळ व मराठी भाषांतर).	४- ०	४
४४	हरिविजय (ओवीवद्ध).....	३- ८	८
४५	गरुडपुराण (ओवीवद्ध).....	१- ४	१
४६	शनिमाहात्म्य (ओवीवद्ध).....	०- ३	१
४७	श्रीमंत पहिले बाजीराव पेशवे यांचे चरित्र..	१- ८	२
४८	वालसंगोपन (लहान मुलांचें स्त्रियांनीं संरक्षण कसें करावें).	०- २	॥
४९	विष्णुवावा ब्रह्मचारीकृत वेदोक्तधर्मविचार.	०- ७	॥
५०	दादोजी कोंडदेव आणि छत्रपति शिवाजीमहाराज....	०- ६	१